

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Γ. ΖΑΒΙΤΖΙΑΝΟΥ

ΑΙ ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΤΟΥ

ΕΚ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΔΙΑΦΩΝΙΑΣ

ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

ΚΑΙ

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ

ΟΠΩΣ ΤΗΝ ΕΖΗΣΕ

(1914 - 1922)

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ



ΑΘΗΝΑΙ
1946

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Γ. ΖΑΒΙΤΖΙΑΝΟΥ

ΑΙ ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΤΟΥ

ΕΚ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΔΙΑΦΩΝΙΑΣ

ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

ΚΑΙ

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ

ΟΠΩΣ ΤΗΝ ΕΖΗΣΕ

(1914 - 1922)



ΑΘΗΝΑΙ
1946

ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΕΙΝΑΙ ΓΡΑΜΜΕΝΟ
ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΝΕΟΥΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ο ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Οἱ λαοὶ πρέπει νὰ γνωρίζουν τὴν ἱστορία τους.

Ἡ ἐπιστήμη ὅλη σήμερα ἐπροχώρησε στὸ δρόμο τῆς προόδου, γατὶ ἔγινε πειραματική.

Γιὰ τὴν ἐπιστήμην τοῦ κυβερνᾶν τὸ πείραμα ὑπάρχει. Εἶναι τὸ παρελθόν.

Ἄφ' οὗ ὁ λαὸς σήμερα κυβερνᾶ εἶναι ἀπαραίτητο νὰ μάθῃ αὐτὴ τὴν ἐπιστήμην στὸ βιβλίον τῆς ἱστορίας.

Καὶ βέβαια τὸ κράτος πιστεύει πὸν μαθαίνει τὴν ἱστορία στὸ λαόν. Δυστυχῶς τοῦ μαθαίνει μόνον γεγονότα, πὸν κολακεύουν τὴν ἐθνικὴν του ὑπερηφάνειαν. Ἀναγκαῖο πρῶγμα ἄλλ' ὄχι ἀρκετό.

Ἐξ ἴσου ὠφέλιμο, ἂν ὄχι περισσότερο, τοῦ εἶναι νὰ μάθῃ τὰ γεγονότα, πὸν τὸν ἔκαμαν νὰ δυστυχίσῃ καὶ νὰ ταπεινωθῇ, τὰ αἷτια πὸν τὰ ἐπροκάλεσαν καὶ νὰ μάθῃ ἀκόμη τὰ λάθη πὸν στάθηκαν οἱ αἰτίαι τῶν συμφορῶν.

Ἐπῆρξε μία περίοδος πὸν τὰ λάθη στάθηκαν μεγάλα καὶ οἱ συμφορῆς μεγαλύτερες.

Ἡ περίοδος αὐτὴ εἶναι ἡ χθεςινή.

Ἡ διαφωνία Κωνσταντίνου - Βενιζέλου ἐθυσίασε τὸ ἥμισυ τῆς ἀπὸ τριάντα αἰώνων ἐθνικῆς κληρονομίας, τὸ ἥμισυ τῆς ἀπὸ τριάντα αἰώνων ἐθνικῆς ἐστίας, τὸ Ἀνατολικὸν ἥμισυ τῆς Αἰγαίου. Γιατὶ ἡ Ἑλλὰς εἶναι Αἰγαίς.

Ἐἶχε τὸ ἓνα πόδι στὸ δυτικὸ Αἶγαίον, τὸ ἄλλο στὸ ἀνατολικόν. Ἐκλειοῦσε στὰ δύο τῆς πόδια ὅλη αὐτὴ τὴ θάλασσα.

Καὶ ἔχασε ὀριστικὰ ὀλόκληρον τὸ κομμάτι πὸν ἐπατοῦσε μὲ τὸ ἀνατολικὸν πόδι, καὶ μέρος ἀπὸ τὸ δυτικόν. Ἡ συμφορὰ ἦταν ἀληθινὰ ἀπερίγραπτη. Μεγαλύτερη ἀπὸ κάθε ἄλλη πὸν ἐδοκίμασεν ἡ φυλὴ, ἔπειτα ἀπὸ τὴ πτώσιν τοῦ Βυζαντίου.

Ἐντροπὴ αἰσθάνεται κανεὶς σὰν σκεφθῇ πὸν ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς δὲν αἰσθάνθηκε ἀρκετὰ τὴ σημασίαν τῆς συμφορᾶς αὐτῆς.

Οἱ γεννεὲς πὸν δὲν ἔζησαν τὸ ταπεινωτικὸν αὐτὸ δρᾶμα θὰ αἰσθανθοῦν περισσότερον τὴν σημασίαν καὶ τὸ βάρος τῆς συμφορᾶς.

Πρέπει ὁμως νὰ γνωρίζουν τὰ λάθη, τὰ φρικώδη λάθη πὸν τὴν ἐπροκάλεσαν, λάθη τῶν ὀδηγῶν, λάθη τοῦ Λαοῦ.

Καὶ δὲν ἀρκεῖ ἀπλῶς νὰ τὰ γνωρίσουν, πρέπει καὶ νὰ τὰ αἰσθανθοῦν

βαθειὰ κυβερνητες τοῦ μέλλοντος καὶ λαός. Ἔτσι μονάχα θὰ μᾶς χρησιμεύσουν ὡς διδάγματα καὶ δὲν θὰ ξαναγίνονν.

Ἡ περίοδος αὐτὴ πρόσφατη ἀκόμη, δὲν μπῆκε στὴν ἐπίσημη ἱστορία. Ζοῦν ἀκόμη τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ πρόσωπα ποὺ ἀγωνίσθησαν στὰ παιδιασμένα κύματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ἐκεῖνος ποὺ γράφει τίς γραμμὲς αὐτὲς ἔτυχε νὰ ἰδῆ καὶ νὰ ζήσει τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἀπὸ θέση ποὺ τοῦ ἐπέτρεπε πολλὰ νὰ ἰδῆ.

Ἐπροσπάθησε νὰ κρατήσῃ τὴν κρίσι του ἀμόλυπτη ἀπὸ τὸ πάθος.

Πολλοὶ φίλοι του τοῦ ἔλεγαν ποὺ εἶχε καθήκον νὰ καταθέσῃ τὴ μαρτυρία του ἐνώπιον τοῦ Κριτηρίου τῆς Ἱστορίας καὶ ὁ ἴδιος τὸ ἐπίστεψε.

Ἡ μαρτυρία μου αὐτὴ χωρὶς φόβον καὶ χωρὶς πάθος, ἀπλώνεται εἰς τίς σελίδες ποὺ ἀκολουθοῦν.

Ἀθῆναι, 5 Σεπτεμβρίου 1944

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Γ. ΖΑΒΙΤΖΙΑΝΟΣ

Ἡ κήρυξις τοῦ πολέμου τοῦ 1914, καὶ ἡ Ἑλληνοσερβικὴ Συνθήκη

Ἡ κήρυξις τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου (1 Ἀυγούστου 1914 νέον ἡμερολόγιον) εὐρήκε τὴν Ἑλλάδα ἠθικῶς ἰσχυρὰν καὶ διπλσιασμένην λόγῳ τῶν δύο προηγηθέντων νικηφόρων βαλκανικῶν πολέμων (1912-1913) ἔχουσαν ὁμῶς ἀπόλυτον ἀνάγκην ἡσυχίας καὶ τάξεως ἀκριβῶς διὰ τὰ περισυλλέξει καὶ ἐκμεταλλεῦσθαι τοὺς νέους τῆς πόρου καὶ ὀργανώσθαι τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῆς τάξιν.

Διὰ τοῦτο μετὰ περισκέψεως καὶ δέους ἐγένετο δεκτὴ παρ' ὄλων τῶν Ἑλλήνων ἡ ἐναρξίς τοῦ πολέμου τούτου.

Τὰ συναισθήματα ταῦτα ὅσον δικαιολογημένα καὶ μεγάλα καὶ ἂν ἦσαν δὲν ἀπέκλεισαν ἀλλ' οὔτε κἂν ἐμετρίασαν τὸ αἰσθημα τῆς αὐτοπεποιθήσεως πού τότε ἤρχισε ν' ἀνακτᾷ ὁ Ἑλληνικὸς Λαός, τὸ ὅποῖον ἐδικαιολογοεῖτο ἐκ τῆς ἀναπλάσεως πού εἶχε συντελεσθῆ εἰς τὴν χώραν μας ἀπὸ τοῦ 1910, καὶ ἐστηρίζετο ἐπὶ τῶν δύο φυσιογνωμιῶν πού εἶχον συγκεντρώσει ὄλην τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, καὶ αἱ ὁποῖαι εἰλικρινῶς συνεργαζόμεναι ἠγοῦντο τότε τῶν κοινῶν, δηλαδὴ τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, τὸ γόητρον καὶ τὸ κῦρος τῶν ὁποίων εἶχεν ἀποβῆ ἀληθῶς μέγα κυρίως ἐκ τῆς διεξαγωγῆς τῶν δύο βαλκανικῶν πολέμων καὶ τῆς διπλωματικῆς ρυθμίσεως ἡ ὁποία ἐπηκολούθησε τοὺς πολέμους τούτους. Λαός πού ἔνεκα τῆς μακρᾶς δουλείας καὶ τῆς ἐπακολουθησάσης κακοδοικησεως εἶχε χάσῃ μέγα μέρος τῆς αὐτοπεποιθήσεώς του, ἐτελείωσε ν' ἀναμένη τὴν σωτηρίαν του ἀπὸ τὰ ἄτομα πού θὰ τὸν ἐδιοικοῦσαν. Σειρὰ ἀπογοητεύσεων, ὡς πρὸς τὰ ἄτομα ταῦτα, συνετέλεσεν ὥστε νὰ συγκεντρωθῆ οὗτος δλόκληρος εἰς τοὺς τελευταίους τούτους κυβερνήτας μας.

Ἡ περίσκαψις περὶ τῆς ὁποίας ἀνωτέρω γράφω ἐπεβάλλετο κυρίως ἐκ τοῦ λόγου ὅτι εἰς τὸν πόλεμον εἶχεν ἐμπλακῆ, ὑποστᾶσα μάλιστα τὴν πρώτην ἐπίθεσιν ἡ γείτων ἡμῶν Σερβία, ἥτις συνεδέετο μὲ ἡμᾶς διὰ συμμαχικῆς συνθήκης.

Τὸν νοῦν ἐπομένως ὄλων μας ἐβασάνισεν ἀμέσως ἡ σκέψις περὶ τῶν ἐκ τῆς συμμαχικῆς σχέσεως ἐπιβαλλομένων εἰς ἡμᾶς ὑποχρεώσεων, αἵτινες θὰ ἠδύναντο αὐταὶ καὶ μόναι νὰ μᾶς ἐμπλέξουν ἀμέσως εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν σύρραξιν τοῦθ' ὅπερ ἀπὸ κανένα δὲν ἐθεωρεῖτο εὐχάριστον.

Τὸ ζήτημα ἐπομένως τοῦτο ἐξήτασα ἕκτοτε καὶ ἐγὼ μετὰ τῆς ἐκ τῆς σοβαρότητός του ἐπιβαλλομένης προσοχῆς, δὲν ἐβράδυνα δὲ νὰ καταλήξω εἰς τὸ ἀδίστακτον συμπέρασμα ὅτι ἡ ἄμεσος ἀνάμιξις μας εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν σύρραξιν ἐπεβάλλετο καὶ ἐκ τοῦ γράμματος καὶ τοῦ πνεύματος τῆς αὐτῆς συνθήκης, ἐφ' ὅσον ἐννοεῖται καὶ ἡ σύμμαχος μας θὰ ἦτο εἰς θέσιν εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν συμμάχων της, νὰ ἐκπληρῶση καὶ τὰς παρ' αὐτῆς διὰ τῆς αὐτῆς συνθήκης ἀναληφθείσας ὑποχρεώσεις. Καὶ μᾶλλον συγκεκριμένως ἐφ' ὅσον θὰ ἦτο εἰς θέσιν ν' ἀποστείλῃ 150.000 ἀνδρῶν εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἀξιού ὡς προέβλεπεν ἡ στρατιωτικὴ συνθήκη.

Κατὰ τοῦ συμπεράσματος τούτου ἀντετάσσοντο διάφοροι ὑποστηρίζοντες ὅτι ἡ συνθήκη εἶχεν αὐστηρῶς βαλκανικὸν χαρακτήρα, καὶ δὲν ἤδύνατο ἐπομένως νὰ ἔχῃ ἐφαρμογὴν ἐπὶ συρράξεως πανευρωπαϊκῆς ποῦ πιθανώτατα θὰ κατέληγεν εἰς παγκόσμιον τοιαύτην.

Οὔτε τὸ γράμμα οὔτε τὸ πνεῦμα τῆς συνθήκης συνηγόρουν ὑπὲρ τῆς τοιαύτης ἐκδοχῆς. Διὰ τῆς συμμαχικῆς συνθήκης ἀνελάβομεν ῥητὴν ὑποχρέωσιν νὰ ὑποστηρίξωμεν στρατιωτικῶς τὴν Σερβίαν ἂν αὕτη ἤθελεν ὑποστῆ ἀπρόκλητον ἐπιθέσιν παρ' οἰουδήποτε τρίτου ἄνευ οὐδεμιᾶς διαστολῆς. Ἄνισος ἄλλως τε θὰ ἦτο ἡ συμμαχικὴ συνθήκη ἐὰν ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῆς ἤθελε περιόρισθῆ μεταξὺ τῶν Βαλκανικῶν Κρατῶν, ἐφ' ὅσον ἡμεῖς θὰ ἐζητούμεν τὴν συνδρομὴν τῆς συμμάχου μας δι' ἐνδεχομένης ἐπιθέσεις δύο Βαλκανικῶν Κρατῶν, τῆς Βουλγαρίας δηλαδὴ καὶ τῆς Τουρκίας, ἐν ᾧ ἡ Σερβία δὲν εἶχεν ἀντιθέσεις παρὰ μόνον μετὰ μιᾶς βαλκανικῆς δυνάμεως, δηλαδὴ τῆς Βουλγαρίας.

Ἄλλ' ἀνεξάρτητα ἀπὸ ὅλα αὐτά, οἱ Σέρβοι κατὰ τὸ στάδιον τῶν διαπραγματεύσεων ἔθεσαν τὸ ζήτημα ἀνοικτὰ καὶ ἐδήλωσαν ὅτι μόνον ὑπ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα, δηλαδὴ μόνον ἐὰν ἐν τῷ σχετικῷ ἄρθρῳ τῆς Συνθήκης ἀπεδίδετο ἡ ἐννοια ὅτι ἡ συμμαχικὴ ὑποχρέωσις παρεμβάσεως διὰ τὴν Ἑλλάδα περιελάμβανε καὶ τὴν περίπτωσιν τῆς ἐπιθέσεως τῆς Αὐστροουγγαρίας κατὰ τῆς Σερβίας, θὰ ὑπέγραφον τὴν συνθήκην. Ὡστε ἡ Ἑλλὰς ὑπέγραψε τὴν Ἑλληνοσερβικὴν συνθήκην ὄχι μόνον ἐν γνώσει τῶν ὑφισταμένων προστριβῶν μεταξὺ τῶν δύο ἐκείνων Κρατῶν, ἀλλὰ καὶ τοῦ κινδύνου τῆς Αὐστριακῆς ἐπιθέσεως. Καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ διαφορετικὰ, διότι ὁ κίνδυνος ἐκ τοῦ δευτέρου Βαλκανικοῦ πολέμου, λόγῳ τῆς βουλγαρικῆς ἀπληστίας ἦτο καταφανὴς καὶ ἐπικείμενος, ἄνευ δὲ τῆς συμμαχίας ταύτης τὰ πάντα θὰ ἐκινδύνευον.

Ὅπως δὲ τὸ ζήτημα τοῦτο, δηλαδὴ τὸ ζήτημα τῆς ἐκτάσεως τῶν ὑποχρεώσεών μας ἐκ τῆς συνθήκης τῆς συμμαχίας διήρσεσε τοὺς Ἑλληνας τοὺς ἀσχοληθέντας εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, καὶ τοὺς διήρσεσεν εἰς δύο παρατάξεις. Ἡ μία ὑπεστήριξε τὴν ἐκτεταμένην ἐφαρμογὴν τῆς συνθήκης. Ἡ ἄλλη πιστεύουσα εἰς τὸν βαλκανικὸν χαρακτήρα αὐτῆς ὑπεστήριξε τὰ ἀντίθετα.

Τὴν ἐπομένην τῆς ἐκρήξεως τοῦ πολέμου συνεχροτήθη εἰς τὰ Ἀνά-

κτορα τὸ πρῶτον κατὰ τὴν ἱστορικὴν ταύτην περίοδον Ἵπουργικὸν Συμβούλιον, ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Βασιλέως, εἰς τὸ ὁποῖον ἀργότερα κληθεῖς μετέβη και ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου Βίκτωρ Δούσημανης.

Εἰς τὸ Συμβούλιον τοῦτο ἐξητάσθη διὰ μακρῶν ἡ ὄλη κατάστασις μὲ ὄλας τῆς τὰς λεπτομερείας, ἀπὸ τε διπλωματικῆς, στρατιωτικῆς και οἰκονομικῆς ἀπόψεως. Ἐδόθη δὲ ἡ εὐκαιρία εἰς τὸν Πρωθυπουργὸν Βενιζέλον νὰ ἐκθέσῃ λεπτομερῶς, πρὸς τε τὸν Βασιλέα και τοὺς συναδέλφους του, τὴν πολιτικὴν τὴν ὁποῖαν κατὰ τὴν κρίσιν του θὰ ὄφειλε νὰ τηρήσῃ ἡ Ἐλλάς ἀντιμετωπίζουσα τὰς δυσχερεστέρας τῶν περιστάσεων τὰς ὁποίας συνήτησε ποτὲ ἡ φυλὴ μας.

Τῶν σκέψεων τούτων τοῦ Πρωθυπουργοῦ δὲν ἐλάμβανον γνῶσιν τὸ πρῶτον οἱ συνάδελφοι αὐτοῦ κατὰ τὸ Συμβούλιον τοῦτο, διότι ὁ Βενιζέλος εὐρεθεῖς κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ πολέμου εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Βαυαρίας, -ταξιδεύων πρὸς συνάντησιν τοῦ Μ. Βεζύρου, εἶχε στείλῃ ἀπὸ τῆς 16 Ἰουλίου 1914 (παλ. ἡμερολογ.), ἀμέσως δηλαδὴ πού ἐγένετο ἡ ὑπὸ τῆς Αὐστρίας κατὰ τῆς Σερβίας ἐπίθεσις, τηλεγράφημα πρὸς τὸν τότε Ἵπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Γεώργιον Στρέιτ, διὰ τοῦ ὁποῖου μεταξὺ ἄλλων ἔγραφε: «Ἐξ ἐτέρου πρέπει ν' ἀντιμετωπίσωμεν και τὴν περίπτωσιν γενικεύσεως τοῦ πολέμου, προκειμένου νὰ καθορίσωμεν ἐκ τῶν προτέρων τὴν πολιτικὴν μας. Ἡ μετὰ ὄριμον σκέψιν γνώμη μου εἶναι ὅτι πρὸ τοιοῦτου ἐνδεχομένου ἡ Κυβέρνησις ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ θὰ ἠδύνατο νὰ ταχθῇ μὲ τὸ ἀντίθετον πρὸς τὴν Σερβίαν στρατόπεδον, και νὰ συνεργασθῇ μετὰ τῶν ἐχθρῶν αὐτῆς ἐναντίον τῆς. Τοῦτο θὰ ἦτο ἐναντίον τῶν ζωτικῶν ἐλληνικῶν συμπερόντων, ἐναντίον τοῦ ὄρκου τῆς συνθήκης και ἐναντίον τῆς ἀξιοπρεπειᾶς τοῦ Κράτους. Οὐδέποτε ὑφ' οἰονδῆποτε πρόσχημα θὰ ἀθετοῦσα τὴν πολιτικὴν ταύτην».

Διὰ τοῦ τηλεγραφήματος τούτου ἐτέθησαν αἱ βάσεις μιᾶς πολιτικῆς ἡτις ἐτηρήθη παρὰ τῆς Κυβερνήσεως τῶν Φιλελευθέρων μέχρι τῆς παραιτήσεως αὐτῆς διὰ τὴν ἐπιχείρησιν τῶν Δαρδανελλίων, μιᾶς πολιτικῆς διὰ τὴν ὀρθότητα και σκοπιμότητα τῆς ὁποίας δὲν θὰ ἐπετρέποντο βásiμοι δισταγμοί. Καὶ μολαταῦτα αὐτῆ δὲν ἐτηρήθη ἄνευ προσκομμάτων και ἀντιδράσεων.

Ἦδη ἀπὸ τοῦ πρώτου τούτου Ἵπουργικοῦ Συμβουλίου κατεδείχθη ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἀπόλυτος ὁμοφωνία μεταξὺ τῶν μελῶν αὐτοῦ εἰς ὅτι ἀπέβλεπε τὸν χαρακτῆρα και τοὺς ὄρους ὑφ' οὓς θὰ ἐτηρεῖτο ἡ παρ' ὄλων κατ' ἀρχὴν γενομένη ἀποδεκτὴ οὐδετερότης. Διότι ἐν ὧ ὁ Πρωθυπουργὸς Βενιζέλος και ἡ ὁμοφωνία σχεδὸν τῶν συνεργατῶν του ἐφόρουν ὅτι ἡ ἐξαγγελλομένη οὐδετερότης θὰ ἀπετέλει κατάστασιν προσωρινήν, ἡτις θὰ ἐπαυεν εἴτε διότι θὰ ἐπήρχετο περίπτωσις ἐφαρμογῆς τοῦ συμμαχικοῦ ὄρου, εἴτε διότι ἡ σύμμαχος μας θὰ ὑφίστατο ἐπίθεσιν ἐκ μέρους τῆς Βουλγαρίας, εἴτε διότι θὰ εἴχομεν προτάσεις ἐξόδου τῆς οὐδετερότητος ἐκ μέρους τῆς Ἀντάντ, τὰς ὁποίας ὄφειλαμεν ἡμεῖς ἐν τῷ μεταξὺ νὰ ἐκμαιεύσωμεν, ὁ Ἵπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Γεώργιος Στρέιτ ἐκ τῆς ὄλης συζητήσεως ἐφάνη ἀπ' ἀρχῆς ὑπέρμαχος

μιάς πολιτικῆς ἀπολύτου καὶ ὀριστικῆς οὐδετερότητος, ἐν ἀναμονῇ προτάσεων ποῦ θὰ ἠδύναντο νὰ μᾶς γίνουν.

Οὗτος διαφωνῶν κατ' οὐσίαν μὲ τὸν Βενιζέλον ὁ ὁποῖος ἐφρῶναι ὅτι ἡ οὐδετερότης δὲν ἀποτελεῖ πολιτικὴν, ὑπεστήριζεν ὅτι ἡμεῖς ἔπρεπε νὰ παραινεῖν μὲν ἀπολύτως οὐδέτεροι, καὶ ἂν μᾶς ὑπεβάλοντο, καὶ ἐφ' ὅσον μᾶς ὑπεβάλοντο προτάσεις ἐξόδου, τότε θὰ ἠδυνάμεθα ν' ἀναθεωρήσωμεν τὴν πολιτικὴν ταύτην ἀναλόγως τοῦ περιεχομένου αὐτῶν. Καὶ τὸ συμπέρασμα τοῦτο προσεπάθει νὰ ἐξαγάγῃ ἐκ τῶν συζητήσεων τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου. Μετὰ τὴν λήξιν τῆς συνεδριάσεως τοῦ πρώτου τούτου Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ἀνεκοινώθη ὅτι οἱ Ὑπουργοὶ ὁμοφώνως ἐτάσσοντο ὑπὲρ τῆς οὐδετερότητος, χωρὶς νὰ προστεθῇ τίποτε περισσότερον.

Τὸ βράδυ τῆς αὐτῆς ἡμέρας τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου εἶχα μακρὰν συνάντησιν μὲ τὸν Πρωθυπουργὸν Βενιζέλον εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν. Εὐρῆκα τοῦτον δὴσθυμον, διότι ὡς μοῦ ἔλεγεν, ἐκ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου μοιραίως ἀνεκόπτετο τὸ ἔργον τῆς ἐσωτερικῆς ἀναδιοργανώσεως τῆς μεγάλης Ἑλλάδος, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιδοθῶμεν ὅλοι μᾶς καὶ μὲ ὅλας μᾶς τὰς δυνάμεις. Ἀλλὰ συγχρόνως καὶ μὲ ἐνθουσιασμὸν καὶ μὲ κάποιαν ὑπερηφάνειαν ἐξετίμα τὸ μέγεθος τῆς ψυχραιμίας καὶ αὐτοπεποιθήσεως μὲ τὴν ὁποῖαν ἡ ἐν Ἑλλάδι κοινὴ γνώμη ἐπληροφορεῖτο τὴν πανευρωπαϊκὴν ἀναστάτῳσιν, παρ' ὅλην τὴν βαθεῖαν συγκίνησιν τὴν ὁποῖαν ἐδοκίμαζεν αὐτὴ ἐκ τῶν ἀλληλοδιαδόχων εἰδήσεων τῆς ἐν Εὐρώπῃ περιπλοκῆς.

Ὡς ἦτο φυσικὸν τὸ ζήτημα τὸ ὁποῖον κυρίως ἐθίγη κατὰ τὴν συνάντησιν ταύτην ἦτο τὸ σχετιζόμενον μὲ τὴν στάσιν τὴν ὁποῖαν θὰ ὤφειλε νὰ τηρήσῃ ἡ Ἑλλὰς συνεπείᾳ τῆς Ἑλληνοσερβικῆς συνθήκης συμμαχίας. Ἡμῶν ἐκ τῶν προτέρων βέβαιος ὅτι οὗτος θὰ εἶχε τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ ἐκ τῆς συμμαχίας ὑποχρέωσις ἦτο καθαρὰ ὑπὸ τοῦς περιορισμοὺς ποῦ γράφω ἀνωτέρω, καὶ ὅτι συνεπῶς ἐπεβάλλετο εἰς ἡμᾶς ἡ ὑποχρέωσις νὰ βοηθήσωμεν τὴν σύμμαχόν μᾶς ἔστω καὶ κατὰ τῆς Αὐστρίας στρεφόμενοι. Ἡ σημασία τῆς γνώμης τοῦ Βενιζέλου ἦτο προφανῆς. Δὲν ἦτο μόνον ὁ Βενιζέλος ποῦ ἐξέθετε τὴν γνώμην του ταύτην, ἦτο συγχρόνως καὶ ὁ διεξαγωγὴν τὰς διαπραγματεύσεις τῆς συμμαχικῆς συνθήκης καὶ ἐπομένως ὁ ἀρμοδιώτερος παντὸς ἄλλου διὰ νὰ κρίνῃ ὄχι μόνον περὶ τοῦ γράμματος, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ πνεύματος τῶν διατάξεων αὐτῆς.

Ταῦτα ἐπίστευεν ὁ Βενιζέλος, ἀλλὰ μαζὶ μὲ αὐτὰ ἐπίστευεν ὅτι ἡ ἄμεσος ἐξόδος τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος οὔτε τὰ ἑλληνικά, ἀλλὰ καὶ οὔτε τὰ Σερβικὰ συμφέροντα θὰ ἐξυπηρέτει, τοῦτο μὲν διότι ἡ συνδρομὴ μὲ τὴν ὁποῖαν ἡ χώρα μᾶς θὰ ἠδύνατο νὰ παράσχη εἰς τὴν σύμμαχόν της θὰ ἦτο μηδαμινὴ ἀπέναντι τοῦ Αὐστριακοῦ ὄγκου, τοῦτο δὲ διότι ἡ μεταφορὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ εἰς τὸν Δούναβιν θὰ ἄφινε τὴν Θεσσαλονικὴν ἀκάλυπτον καὶ ἐπομένως ἐκτεθειμένην εἰς τὴν διάθεσιν τῶν Βουλγάρων. Καὶ ἔτσι θὰ ἐχάνετο ὁ μόνος λιμὴν ἐκ τοῦ ὁποῖου θὰ ἐφωδιάζετο ὁ Σερβικὸς

στρατός. Ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας ἡ συνδρομή μας θὰ κατέληγεν εἰς τὴν συντριβὴν καὶ τῶν δύο συμμαχικῶν στρατῶν.

Ἵπελόγιζεν ἐπομένως ὁ Βενιζέλος διὰ διαπραγματεύσεων νὰ λύσῃ ὑπὲρ τῆς ἀναβολῆς τὸ ζήτημα, τοῦθ' ὅπερ θὰ ἐξυπηρέτει κοινὰ τῶν δύο συμμάχων συμφέροντα. Ἔτσι ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς θὰ παρέμενεν ἀκέραιος καὶ ἔτοιμος νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Βουλγαρίας εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν αὕτη ἤθελεν ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Σερβίας. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου καὶ ἡ συμμαχικὴ συνθήκη θὰ ἰκανοποιεῖτο, καὶ τὰ συμφέροντα ἀμφοτέρων τῶν χωρῶν θὰ ἐξυπηρετοῦντο.

Ἐν τέλει εἰς ἐρώτησίν μου, ἐὰν ὁ Βασιλεὺς ἦτο σύμφωνος εἰς τὴν παρ' αὐτοῦ χαραχθεῖσαν πολιτικὴν κατεύθυνσιν, οὗτος μοὶ ἀπήντησεν ὅτι δὲν ἔχει κανένα λόγον ν' ἀμφιβάλῃ περὶ τούτου, μοῦ προσέθηκε δὲ ὅτι ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς ἀφίξεώς του, ὅτε συνηντήθη μετὰ τοῦ Βασιλέως εἰς τὸ Τατόϊ, ἔμεινε σύμφωνος πού θὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἀνακοίνωσις πρὸς τὰς δυνάμεις τῆς Ἀντάντ, ἥτις καὶ ἐγένετο διὰ τῶν οἰκείων πρεσβευτῶν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ θὰ ἐτάσσετο ἡ Ἑλλάς μετὰ τοὺς ἐχθροὺς τῆς Συνεννόησεως. Αὐτὸ προσέθηκεν εἶναι τὸ πρῶτον βήμα.

Τὸ «Γκαϊμπεν» καὶ «Μπρεσλάου»

Κατὰ τὴν 22 Ἰουλίου (παλ. ἡμερολ.) μετεδίδετο διὰ Ῥώμης ἐκ Τουλῶνος ἡ φήμη ὅτι τὰ δύο γερμανικὰ πολεμικὰ «Γκαϊμπεν» καὶ «Μπρεσλάου» ἔφθασαν εἰς Μεσσήνην καταδιωκόμενα ὑπὸ δύο Ἀγγλικῶν μοιρῶν.

Ἡ κοινὴ γνώμη ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς παρηκολούθει μὲ συγκίνησιν τὴν τύχην τῶν δύο τούτων πολεμικῶν πλοίων περὶ τῶν ὁποίων ἐμάνθανε κατὰ μὲν τὴν 29ην Ἰουλίου ὅτι ταῦτα εἶχον εἰσέλθῃ εἰς τὰ Δαρδανέλλια καὶ κατὰ τὴν 30ὴν Ἰουλίου ὅτι εἶχον πωληθῇ παρὰ τῆς Γερμανικῆς Κυβερνήσεως εἰς τὴν Τουρκίαν.

Τὴν σημασίαν τῆς μεταβάσεως εἰς Κωνσταντινούπολιν τῶν δύο τούτων πολεμικῶν πλοίων, καὶ εἶτα τῆς πωλήσεως αὐτῶν εἰς τὴν Τουρκίαν, ἠσθάνθη βαθύτατα ὁ Ἑλληνικὸς Λαός. Ἐγνώριζεν οὗτος ὅτι κατ' οὐσίαν εὐρισκόμεθα εἰς ἀκήρυκτον πόλεμον μετὰ τὴν Τουρκίαν, ἡ ἔκβασις τοῦ ὁποίου ἤθελεν ἐξαρτηθῇ ἐκ τῆς ναυτικῆς ὑπεροπλίας. Ἀλλὰ συγχρόνως ἐπληροφορεῖτο ὅτι ὁ ἐν Παρισίοις Τοῦρκος πρεσβευτὴς διὰ νὰ δικαιολογήσῃ ἀπέναντι τῶν δυνάμεων τῆς Ἀντάντ τὴν ἀγορὰν τούτων, ἐδήλου ὅτι τὰ πλοῖα ἠγοράσθησαν διὰ νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ ἰσοπλία ἀπέναντι τῆς Ἑλλάδος, ἡ μετὰ τῆς ὁποίας διαφορὰ διὰ τὰς νήσους ἦτο πάντοτε ἐκκρεμής.

Ἡ Τουρκία δὲν ἠθέλησε ποτὲ ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν ἑλληνικὴν κυριαρχίαν ἐπὶ τῶν νήσων Μιτυλήνης καὶ Χίου, παρεσκευάζετο δὲ στρατιωτικῶς διὰ νὰ καταλάβῃ ταύτας. Ἐν τοιαύτῃ καταστάσει πραγμάτων ἡ Ἑλλάς ἔχουσα ὡς στηρίγματα τὰς συνθήκας τοῦ Λονδίνου καὶ τῶν Ἀθηνῶν, τὸ ἐκ

τοῦ πολέμου δημιουργηθὲν δίκαιον, καὶ τὴν ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον τῶν δύο νήσων σταθερὰν θέλησιν τοῦ πληθυσμοῦ ὅστις ἦτο ὅπως καὶ εἶναι γνησιώτατα ἑλληνικὸς, ὧφειλεν ἀντὶ πάσης θυσίας νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀπέναντι τῶν Τούρκων ναυτικὴν ὑπεροπλίαν της. Ἀποφασισμένη ἐπομένως ἡ χώρα νὰ φθάσῃ μέχρι πολέμου ὁ ὁποῖος ἀσφαλῶς θὰ εἶχε γίνῃ ἂν δὲν εἶχεν ἐν τῷ μεταξύ ἐκκραγῆ ἡ πανευρωπαϊκὴ σύρραξις, ὑπεβλήθη εἰς βαρυτάτας δαπάνας ἀγοράσασα παρὰ τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς τὰ δύο πλοῖα τὴν «Ἀθήμιον» δηλαδὴ καὶ τὸ «Κιλκίς». Συγχρόνως δὲ διὰ τοῦ Πρωθυπουργοῦ της Βενιζέλου, προέβαιναν εἰς τὴν Βουλὴν εἰς δηλώσεις, ποὺ δὲν ἀπειχον πολὺ ἀπὸ τοῦ νὰ ἀποτελοῦν κήρυξιν πολέμου.

ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἐξηγεῖται μὲ τὸ παραπάνω ἡ ἀπογοήτευσις καὶ ἡ λύπη ποὺ ἐδοκίμασεν ὁ ἑλληνικὸς Λαὸς ἐκ τῆς παρὰ τῶν Τούρκων ἀγορᾶς (εἰκονικῆς ἢ ἀληθοῦς ἀδιάφορον) τῶν δύο γερμανικῶν πολεμικῶν πλοίων.

Ἀπὸ τῆς εισόδου τῶν πλοίων εἰς τὰ Δαρδανέλλια ἐξησφαλίζοντο ταῦτα διὰ τὴν Γερμανίαν. Διὰ δὲ τῆς ἀγορᾶς αὐτῶν παρὰ τῆς Τουρκίας θὰ ἐξησφάλιζεν ὀριστικῶς πλέον αὐτὴ τὴν ἀπέναντι ἡμῶν ναυτικὴν ὑπεροπλίαν, μὲ ὄλους τοὺς ἐκ ταύτης δι' ἡμᾶς μεγάλους καὶ καταφανεῖς κινδύνους.

Ἡ λεπτομερὴς ἐρεῦνα τοῦ σοβαροῦ τούτου ζητήματος ἔφερεν εἰς φῶς ταῦτα τὰ γεγονότα. Ὅτι τὰ γερμανικὰ πολεμικὰ πλοῖα περὶ τῶν ὁποίων ὁ λόγος δὲν εἶχον τὴν ἀναγκαίαν ποσότητα γαιανθράκων διὰ νὰ φθάσουν μέχρι Δαρδανελλίων, καὶ ὅτι τὰ πλοῖα ταῦτα ἔφθασαν μέχρι τῆς νησίδος Δονάση πλησίον τῆς Νάξου ὅπου ἀνεφωδιάσθησαν παρὰ τοῦ γερμανικοῦ πλοίου «Μπογάμπος», ὅπου εἶχε καταφύγει εἰς Πειραιᾶ, ἔνθα ἐφορτώθησαν 800 τόννοι ἑλληνικῶν γαιανθράκων μὲ τοὺς ὁποίους ἀνεφωδιάσθησαν τὰ γερμανικὰ πολεμικὰ, ἐξασφάλισαντα οὕτω τὸν πλοῦν των μέχρι Κωνσταντινουπόλεως.

Τὰς πληροφορίας ταύτας μοῦ συνεπλήρωσε, τὴν ἡμέραν ποὺ ἐγνώσθη ἐν Ἀθήναις ἡ παρὰ τῆς Τουρκίας ἀγορὰ τῶν πλοίων. ὁ τότε Ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν Κ. Δεμερτζῆς, ὁ ὁποῖος μοῦ εἶπεν ὅτι ἡ ἀνθράκευσις ἐγένετο συνεπεῖα προφορικῆς διαταγῆς πρὸς τὸν Λιμενάρχην Πειραιῶς, τὴν ὁποίαν ἔδωσε προσωπικῶς ὁ Πρωθυπουργὸς Βενιζέλος, ὁ ὁποῖος μετέβη ἐπίτηδες εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν. Ἐκεῖ ἐπληροφορήθη ὅτι ὁ ἀρμόδιος Ὑπουργὸς εὐρίσκετο κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην εἰς Κηφισσιὰν καὶ ἔτσι ἔδωκεν ὁ ἴδιος τὴν σχετικὴν διαταγὴν. Μοῦ προσέθηκε μάλιστα ὁ αὐτὸς Κ. Δεμερτζῆς ὅτι τὴν ἐπομένην πρωτὶ μετέβη πάλιν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον ὁ Πρωθυπουργός, διὰ νὰ τοῦ ζητήσῃ ὡς εἶπε συγγνώμην διότι ἀνείμχθη εἰς ὑπόθεσιν τῆς ἰδικῆς του ἀρμοδιότητος, ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ διαφορετικὰ.

Ἐξήτησα εὐθὺς ἀμέσως νὰ εὕρω δικαιολογίαν ἢ ἔστω τὴν ἐξήγησιν τῆς στάσεως ταύτης τοῦ Βενιζέλου, ἡ ὁποία ἀσφαλῶς δὲν ἐξυπηρέτει οὔτε τὴν ἐθνικὴν ὑπόθεσιν, οὔτε τὴν παρ' αὐτοῦ χαραχθεῖσαν πολιτικὴν, καὶ τοῦτο ἀνεξαρτήτως πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ Διεθνoῦς δικαίου ὅπου ἔδιδε διὰ

τοῦ ἀρθροῦ 19 τῆς XIII συμβάσεως τῆς Χάγης εἰς τὴν οὐδετέραν Ἑλλάδα μόνον τὴν ἐλευθερίαν νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἐφ' ἅπαξ ἀνθράκευσιν.

Εἶμαι ἀπόλυτα βέβαιος ὅτι δίδωμ τὴν διαταγὴν ταύτην ὁ Βενιζέλος δὲν ἐσκέφθη οὔτε γιὰ μία στιγμὴ ὅτι τὰ ξένα ταῦτα πολεμικὰ πλοῖα προωρίζοντο διὰ τὴν Τουρκίαν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν μετριάξει τὰς εὐθύναις του, διότι ὄφειλε καὶ τὸν κίνδυνον τοῦτον ν' ἀντιμετωπίσῃ, ἀφ' οὗ μάλιστα ἦσαν παγκοίμως γνωσταὶ αἱ σχέσεις μεταξύ Γερμανίας καὶ Τουρκίας, καὶ ἀνεμένετο ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἡ ἀναγγελία τῆς συμμαχίας ἡ ὁποία ὡς ἐκ τῶν ὑστέρων ἐγνώσθη ἦτο τότε ὑπογεγραμμένη, διότι αὕτη ἔφερε χρονολογίαν 2 Αὐγούστου 1914 (ν. ἡμερολόγιον).

Ἐγώ, ὡς εἶπα, ζητῶν νὰ εὕρω τὴν δικαιολογίαν τῆς ἐντολῆς ταύτης ἐνόμισα ὅτι τὴν εὗρήκα εἰς τὴν ἀπόλυτον οὐδετερότητα τὴν ὁποίαν ἕως τὴν στιγμὴν ἐκείνην εἶχομεν ἐξαγγεῖλη, κατὰ τὸ διάστημα τῆς ὁποίας ὁ Βενιζέλος δὲν θὰ ἠδύνατο ν' ἀρνηθῆ εἰς τὴν Γερμανίαν πᾶν ὅ,τι εὐχαρίστως θὰ ἔδιδεν εἰς τὰς Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως.

Ἀλλ' ὁ Βενιζέλος ἔπειτα ἀπὸ διάστημα ὄχι μικρόν, ὅτε τὸ ζήτημα ἀπεκάλυψεν ὁ Εὐρωπαϊκὸς τύπος, ὑπεστήριξεν ὅτι ἐπέτρεψεν τὴν ἀνθράκευσιν διότι τοῦ ἐζητήθη ἡ ἄδεια διὰ τὸν ἀνεφοδιασμὸν ὄχι δύο πολεμικῶν ἀλλὰ δύο ἐμπορικῶν πλοίων.

· Εἶναι λυπηρὸν ὅτι ὁ Βενιζέλος κατὰ τὴν ὁμολογίαν αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἐξηπατήθη.

Εἶμαι βέβαιος ὅτι ὁ Γερμανὸς Πρέσβυς ποῦ ἐζήτησε καὶ ἐπέτυχε τὴν ἀνθράκευσιν θὰ ἐθεώρησε τὸ διάβημά του τοῦτο ὡς ἀποτελοῦν μεγάλην διπλωματικὴν ἐπιτυχίαν, ἀφ' οὗ μάλιστα πρὸ δύο ἡμερῶν ὅλοι ἐγνώριζον ὅτι τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος πολεμικὰ πλοῖα περιεπλανῶντο εἰς τὰ ὕδατά μας. Καὶ ἐπ' αὐτοῦ εὐρέως ἠσχολήθη καὶ ὁ Ἑλληνικὸς τύπος.

Μὲ τὸ ζήτημα τοῦτο ἠσχολήθη καὶ ἡ Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων ἐνώπιον τῆς ὁποίας ὁ Ἰφυπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Μὰκ-Νέιλ ἐδήλωσε κατὰ λέξιν: «Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι τὸ «Γκαϊμπεν» καὶ τὸ «Μπρεσλάου» ἀνεφωδιάσθησαν κατὰ διαταγὴν τοῦ κ. Βενιζέλου, Ἀλλ' ὀφείλω νὰ δηλώσω ὅτι κατὰ τὴν ἔναρξιν τῶν ἐχθροπραξιῶν μὲ τὴν Γερμανίαν καὶ ἐπομένως πρὶν δώσῃ τὴν διαταγὴν ὁ κ. Βενιζέλος συνεβουλεύθη τὴν Ἀγγλικὴν Κυβέρνησιν ἐπὶ τῆς στάσεως τὴν ὁποίαν θὰ ἐτήρει ἐνώπιον ὁμοίας περιπτώσεως. Ἡ Κυβέρνησις τῆς Μεγάλης Βρετανίας ἀφ' οὗ ἐμελέτησε μετὰ προσοχῆς τὸ ζήτημα, ὑπέδειξεν εἰς τὸν κ. Βενιζέλον ν' ἀκολουθήσῃ τὰς ἀρχὰς τοῦ διεθοῦς δικαίου καὶ νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὰ ἐμπόλεμα σκάφη ἀρκετοὺς γαιάνθρακας διὰ νὰ δυνηθοῦν νὰ προσεγγίσουν τὸν πλησιέστερον λιμένα τῆς χώρας των. Τὰ ἀγγλικά πολεμικὰ σκάφη ἔγιναν δεκτὰ κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, ἀνεφωδιάσθησαν δηλαδὴ μὲ γαιάνθρακας παρὰ τῶν Ἑλλήνων».

Ἦδη δεδομένου ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἀνθράκευσις ἦτο ἡ πρώτη ποῦ ἐγινεν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πολέμου, καὶ μάλιστα τὴν τετάρτην ἡμέραν ἀπὸ τῆς ἐκρήξεως αὐτοῦ, ὁ Βενιζέλος δι' ἐπιστολῆς του ἀπὸ 25 Δεκεμβρίου 1930

πρὸς τὸν Γεώργιον Βεντῆρην διασαφηνίζει τὸ ζήτημα ὡς ἐξῆς: «Ἡ ἀντίφρασις, λέγει ὁ Βενιζέλος, μεταξὺ τῆς βεβαιώσεως τοῦ Μὰκ-Νεῖλ καὶ τῆς ἰδικῆς μου, φυσικωτέραν ἐξήγησιν δύναται νὰ ἔχη τὴν ἐξῆς: ὅτι τὴν ἐπιούσαν (τῆς χορηγήσεως ἀδείας πρὸς ἀνθρώκους τῶν γερμανικῶν) ὁ πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας ἦλθε νὰ μὲ ἴδῃ καὶ τοῦ ἀνεκοίνωσα τὴν ἀδειαν τῆς ἀνθρωπεύσεως πὸν ἔδωκα διὰ τὰ δύο γερμανικὰ ἐμπορικά, καὶ μοῦ εἶπεν ὅτι ἡ ἀδεια αὕτη δὲν ἠμποροῦσε παρὰ νὰ δοθῇ. Τώρα μάλιστα πὸν γράφω αὕτην τὴν ὑπόθεσιν, σὰν νὰ ἐνθυμοῦμαι ἀμυδρῶς ὅτι οὕτω συνέβη τὸ πρᾶγμα. Ἐκτὸς ἂν πρόκειται περὶ ἀθελήτου ἀθυποβολῆς. Φιλικώτατα, Ἰμέτερος. Ὑπ. Ἐλ. Βενιζέλος.

Εἶναι φανερόν ὅτι τόσον ἡ δῆλσις τοῦ Μὰκ-Νεῖλ ὅσον καὶ ἡ διασαφήσις τοῦ Ε. Βενιζέλου δὲν ἐπηρεάζουν ποσῶς τὸ ζήτημα ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς ἀνταντικῆς πλευρᾶς ἐξεταζόμενον.

Καὶ ἀληθῶς ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ἐξεταζόμενον τὸ ζήτημα καταλήγει ἀσφαλῶς εἰς θλιβερὰ συμπεράσματα. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς πὸν ἔφθασαν τὰ πλοῖα ταῦτα εἰς Κωνσταντινούπολιν οἱ Γερμανοὶ ἐγένοντο οὐσιαστικῶς κύριοι τῆς καταστάσεως ἐν Τουρκίᾳ.

Ἡ Γερμανία διὰ τῆς προσφορᾶς τῶν πλοίων της ἐξουδετέρωσεν, ὡς ἔλεγον οἱ Τοῦρκοι, τὸ ἀδίκημα πὸν ἔκαμαν εἰς βάρος τούτων οἱ Ἀγγλοι, ὅταν οὗτοι κατέσχον τὰ πλοῖα πὸν οἱ Τοῦρκοι εἶχον παραγγεῖλει εἰς Ἀγγλικὰ ἰδιωτικὰ ναυπηγεῖα, καὶ τὰ ὁποῖα θὰ ἐστρέφοντο κατὰ τῆς Ἑλλάδος.

Κάθε συζήτησις περὶ διατηρήσεως ἢ περὶ παρατάσεως τῆς οὐδετερότητος ἢ περὶ ἐξόδου μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλον συνδυασμὸν μοιραίως ἔπαυσε. Ἡ Τουρκία θὰ ἐξήρχετο ἐκ τῆς οὐδετερότητος ὅπως καὶ ὅταν θὰ ἤθελον οἱ Γερμανοί. Καὶ πῶς νὰ γίνῃ διαφορετικὰ ἀφ' οὗ οὐσιαστικῶς ἡ Κωνσταντινούπολις εὐρίσκετο ὑπὸ τὰ γερμανικὰ πυρὰ δυναμένη νὰ βομβαρδισθῇ ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν;

Κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ Διεθνοῦς Δικαίου τὰ πλοῖα ταῦτα ὄφειλον ἐντὸς 24 ὡρῶν ν' ἀπέλθουν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' αὐτὰ ἠλλαξαν σημαίαν καὶ ἐπομένως δὲν ἦσαν πλέον ἐμπόλεμα, ἀφ' οὗ ἡ Τουρκία δὲν ἦτο ἐμπόλεμος.

Διὰ τῶν δύο τούτων πλοίων οἱ Γερμανοὶ ἀπέκτησαν τὴν δύναμιν νὰ ἀκίνητοποιήσουν τὸν Ῥωσικὸν στόλον τῆς Μαύρης Θαλάσσης. Καὶ τὸν ἀκίνητοποίησαν. Ἐν συνεχείᾳ οἱ αὐτοὶ Γερμανοὶ ἔκλεισαν τὰ στενὰ τῶν Δαρδανελλίων χωρὶς κἄν νὰ ἐρωτήσουν τὴν Τουρκικὴν Κυβέρνησιν. Ἀλλὰ τὸ κλείσιμον τῶν στενῶν ἐσταμάτησε τὸν ἐξωθεν ἐπισιτισμὸν καὶ ὄλας τὰς διὰ τὴν Ῥωσίαν προμηθείας, καὶ κατέστησεν οὕτω πῶς ἀναπόφευκτον τὴν Ῥωσικὴν ἐπανάστασιν.

Ἐπὶ πλέον τὰ δύο αὐτὰ πλοῖα ἐπετάχουν τὴν ἐξοδὸν τῆς Τουρκίας ἐκ τῆς οὐδετερότητος, ἡ ὁποῖα ἀσφαλῶς συνετέλεσεν εἰς τὴν παράτασιν τῶν ἐχθροπραξιῶν, καὶ ἐντεῦθεν ἠῤῥησαν σημαντικὰ αἱ ἀπώλειαι, εἰς ἄνδρας καὶ εἰς χρῆμα.

Δὲν ὑπῆρξαν ἀσφαλῶς ὀλίγα τὰ δεινὰ ποῦ προέκυψαν ἐκ μιᾶς πράξεως ἐπιπολαίας.

Ἄς χρησιμεύσῃ τοῦλάχιστον τὸ σκληρὸν τοῦτο πάθημα ὡς ἓνα μάθημα ἵνα τοῦ λοιποῦ σύμφωνα καὶ πρὸς τὴν ὀφειλομένην ἀξιοπρέπειαν τοῦ Κράτους ἀπέναντι τῶν ξένων ἀντιπροσώπων παραπέμπωνται οὗτοι, διὰ τὰ διάφορα αἰτήματά των πρὸς τὸ ἀρμόδιον ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Ὑπουργεῖον. Ἐὰν τὴν ἀρχὴν ταύτην ἐτήρει καὶ ὁ Βενιζέλος κατὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην, ὁπότε τὸ ζήτημα θὰ κατέληγεν εἰς τὸν Πρωθυπουργὸν καὶ τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, θὰ εἶχομεν ἀποφύγει τὴν συμφορὰν ἣ ὁποία μᾶς ἀπασχολεῖ ταύτην τὴν στιγμὴν.

Ἡ ἔξοδος τῆς Ἀγγλίας ἐκ τῆς οὐδετερότητος

Κατὰ τὴν 23ην Ἰουλίου (παλ. ἡμερολόγιον) ἡ Ἀγγλία, συνεπεία τῆς ὑπὸ τῆς Γερμανίας γενομένης παραβιάσεως τῆς οὐδετερότητος τοῦ Βελγίου, ἐκήρυξε κατὰ ταύτης τὸν πόλεμον. Καὶ οὕτως ὅλαι αἱ μεγάλαι εὐρωπαϊκαὶ Δυνάμεις (πλὴν τῆς Ἰταλίας ἥτις πάντοτε ἐκαιροσκοπεῖ) εἶχον καταλάβῃ τὰς θέσεις των.

Μολοντί ἀνεμένετο ἡ ἐκ τῆς οὐδετερότητος ἔξοδος τῆς Μεγάλης Βρετανίας, ἡ ἐξ αὐτῆς συγκίνησις ὑπῆρξε βαθυτάτη.

Ὁ Βενιζέλος ἀποφασισμένος νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν πολιτικὴν του, καὶ ἐπομένως ἐν καιρῷ νὰ πολεμήσῃ παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Συνεννοήσεως, ἦτο ἐνθουσιασμένος ἐκ τοῦ μεγάλου τούτου γεγονότος διότι ἐβλεπεν ὅτι ἤρξαντο ἐκπληροῦνται αἱ προϋποθέσεις ἐφ' ὧν θὰ ἐστήριζε τὴν ἔξοδον καὶ τῆς Ἑλλάδος. Συμμετεῖχε πλέον εἰς τὸν πόλεμον ὄχι μόνον ἡ μεγαλυτέρα καὶ ἐνδοξωτέρα τῶν τριῶν προστατίδων Δυνάμεων, ἀλλὰ καὶ ἡ Δύναμις ἐκείνη πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς ἀπέβλεψε πάντοτε μετὰ τῆς μεγαλυτέρας ἀγάπης, ἐμπιστοσύνης καὶ εὐγνωμοσύνης.

Μία Ἑλληνικὴ πρότασις ἀπορριφθεῖσα

Ἡ κήρυξις τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου εὗρεν ὁμόφωνον τὴν ἑλληνικὴν κοινὴν γνώμην ἐστραμμένην πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τὴν ὁποίαν εἶχεν διαγράψῃ, καὶ ἥτις ἦγωνε τὰς δυνάμεις τῆς Ἀντάντ.

Ἦτο τοῦτο φυσικὴ συνέπεια μιᾶς μακρᾶς ἱστορίας ποῦ κατέληξε νὰ συγκεντρώσῃ εἰς τὸν ἓνα συνδυασμὸν καὶ τὰς τρεῖς προστατίδας Δυνάμεις, καὶ νὰ τοποθετήσῃ εἰς τὸν ἄλλον τὰς δύο βαλκανικὰς χώρας μετὰ τῆς ὁποίας ἡ Ἑλλὰς εἶχεν ἀντιθέσεις συμφερόντων βασικὰς. Ἡ ὁμόφωνος αὕτη κατεύθυνσις συνετέλεσεν ὥστε ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἀπηχοῦσα ὁμόφωνον τὴν ἑλληνικὴν κοινὴν γνώμην, μετὰ τὴν συγκατάθεσιν καὶ τοῦ Κωνσταντίνου, νὰ θέσῃ κατὰ τὴν 25/6 Αὐγούστου, εἰς τὴν διάθεσιν τῶν Δυνάμεων τῆς Ἀντάντ

δλον τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον μας, εἰς οἰανδήποτε στιγμήν ἤθελον ἐπιθυμήσῃ ταῦτα οἱ Σύμμαχοι. Ἡ πρότασις αὕτη ἀπερρίφθη ὑπὸ τῆς Ἀντάντ κατόπιν προτάσεως τοῦ Ἄγγλου Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν, ὅστις ὑπεστήριξεν ὅτι ἡ συμμαχία μετὰ τῆς Ἑλλάδος θὰ ἐπέφερον ἄμεσον πολεμικὴν σύγκρουσιν μετὰ τῆς Τουρκίας, καὶ ἐνδεχομένως μετὰ τῆς Βουλγαρίας συγχρόνως, χωρὶς ἐξ ἄλλου νὰ δύναται νὰ διατεθῇ ἡ προσφερομένη αὕτη δύναμις εἰς ἐπιχειρήσεις κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διότι τοῦτο προφανῶς θὰ δυσηρέσσει τὴν Ῥωσίαν.

Ἡ ἀπόκρουσις τῆς προσφορᾶς ταύτης γενομένη εἰς στιγμὰς τὰ μάλιστα δυσχερεῖς διὰ τὰς Δυνάμεις τῆς Ἀντάντ, καὶ εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ἦτο ὑπογεγραμμένη ἡ Γερμανοτουρκικὴ συμμαχία (2 Αὐγούστου) ἀπέτέλεσε τὸ πρῶτον (χρονολογικῶς) σφάλμα μιᾶς πολιτικῆς τοῦλάχιστον ἀνοήτου, ποῦ ἐφήρμοσεν ἡ Ἀντάντ εἰς τὰ Βαλκάνια κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ πολέμου.

Ἡ πολιτικὴ αὕτη δὲν ἠθέλησε ποτὲ νὰ ἐκτιμῆσῃ τὴν σκληρὰν πραγματικότητα, ἐρωτοτροποῦσε δὲ συνεχῶς μὲ τοὺς Τούρκους καὶ μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς συνθήκης συμμαχίας μὲ τὴν Γερμανίαν, καὶ μὲ τοὺς Βουλγάρους μέχρι τῆς ἡμέρας ποῦ ἐξῆλθον καὶ οὗτοι ἐκ τῆς οὐδετερότητος εἰς τὸ πλευρὸν τῶν κεντρικῶν Αὐτοκρατοριῶν, ἐνῶ ἦτο καταφανής, ἐξ ἀπειρίας ἐνδείξεων, ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν ὁποίαν ἐστρέφοντο ἀμφοτέραι αὐταὶ αἱ βαλκανικαὶ Δυνάμεις.

Γνωρίζουσα καλὰ ἡ Ἀντάντ τὴν γεωγραφικὴν θέσιν τῆς Ἑλλάδος, καὶ οὐσα συνεπῶς βεβαία περὶ ταύτης ὅτι οὔτε τὴν ψυχὴν οὔτε τὴν δύναμιν εἶχε διὰ νὰ στραφῇ κατὰ τῶν Δυνάμεων ποῦ ἐκυριάρχουν τῶν θαλασσῶν, ἐφοβεῖτο μήπως ἡ παρεμβολὴ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν συμμαχίαν ἤθελε προσκρούσῃ εἰς τὰ συμφέροντα ἢ μᾶλλον εἰς τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν δύο ὡς ἄνω Βαλκανικῶν Κρατῶν, τὴν μετὰ τῶν ὁποίων συνεργασίαν περὶ πολλοῦ ἐποιεῖτο.

Ἀλλὰ τὴν πορείαν ταύτην ἀκολουθοῦσα ἡ Ἀντάντ μαζὶ μὲ ὄλα τὰ ἄλλα συνετέλει τὰ μέγιστα (ἄνευ οὐδενὸς κέρδους) καὶ εἰς τὴν συνεχῆ αὐξήσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐν Ἑλλάδι ὀπαδῶν τῆς γερμανοφίλου πολιτικῆς, οἱ ὅποιοι διαρκῶς πληθυνόμενοι ἐφθασαν εἰς σημεῖον ἀληθινὰ ἐπικίνδυνον διὰ τὰ εἰς τὰ Βαλκάνια συμφέροντα τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων.

Ἡ τύφλωσις ἐν προκειμένῳ τῶν Κυβερνήσεων τῆς Συνεννόησεως ὑπῆρξε τόσον μεγάλη ὥστε δὲν ἠδυνήθη αὕτη νὰ ἐκτιμῆσῃ ὅτι ἡ προσφορὰ τῆς Ἑλλάδος, γενομένη εἰς τὴν κρισιμωτέραν στιγμήν ποῦ διέτρεξεν ἡ Συνεννόησις καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, ἀπεδείκνυεν, ἂν ὄχι ἄλλο τι, τοῦλάχιστον τὴν κοινότητα τῶν συμφερόντων τῆς Ἑλλάδος μὲ τὰς Δυτικὰς Δυνάμεις.

Ἡ πρὸς τὰς Δυνάμεις τῆς Ἀντάντ αὐθόρμητος αὕτη προσφορὰ γενομένη ὑπὸ τὰς περιστάσεις ποῦ ἐξέθηκα. ἔλαβε χώραν τὴν στιγμήν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Βασίλισσα Σοφία παραθέριζεν εἰς Γερμανίαν, πρὶν δηλαδὴ ἐπιστρέψῃ αὕτη εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Αἱ εἰδικαὶ Ἑλληνικαὶ συνθήκαι. Καὶ ἡ νόδος κατάστασις

Ἡ κήρυξις τοῦ Ἑυρωπαϊκοῦ πολέμου εὐρήκε τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ συνθή-
κας δυσχερεστάτας καὶ ἐν μέρει εἰδικάς. Δὲν ἦτο μόνον ὁ ἀρξάμενος πόλε-
μος ὁ ὅποιος καθημερινῶς ἐπεξετίνατο καὶ ἐγενικεύετο μὲ δλους τοὺς
ἐντεῦθεν κινδύνους ποῦ ἔπρεπε ν' ἀντιμετωπίσωμεν. Δυσχερεῖς ἦσαν καὶ αἱ
εἰδικαὶ δι' ἡμᾶς συνθήκαι, δηλαδὴ αἱ Ἑλληνικαί.

Μὲ τὴν Τουρκίαν οὐσιαστικῶς εὐρισκόμεθα εἰς ἀκήρυκτον πόλεμον ὅχι
μόνον λόγῳ τῆς διαφορᾶς μας διὰ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, περὶ τῆς ὁποίας
ἀνωτέρω γίνεται λόγος, ἀλλὰ καὶ διότι ἐσυνεχίζετο εἰς τὴν Τουρκίαν συστη-
ματικὴ πλέον ἐξόντωσις κατὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ.

Καὶ ναὶ μὲν αἱ διαπραγματεύσεις μὲ τὴν Τουρκίαν διὰ τὰς νήσους
ἐσυνεχίζοντο, ὠνομάσθησαν δὲ καὶ οἱ Ἄλεξ. Ζαῖμης καὶ Νικολ. Πολίτης
ἀντιπρόσωποι τῆς Ἑλλάδος διὰ τὴν σύσκεψιν ἣ ὁποία θὰ συνήρχετο εἰς τὸ
Βουκουρέστιον μὲ τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Τουρκίας Ταλαάτ, Χαλήμ, ἀλλ'
ἦτο πλέον ἢ ἐμφανὲς ὅτι λόγῳ τῆς ἀδιαλλαξίας τῶν Τούρκων εἰς οὐδὲν θὰ
κατέληγεν ἡ σύσκεψις. Ἄλλὰ καὶ ἡ προσθήκη εἰς τὸν τουρκικὸν στόλον
τῶν δύο γερμανικῶν πολεμικῶν πλοίων περὶ τῆς ὁποίας ἀνωτέρω γίνεται
λόγος, ἐδημιούργησε δι' ἡμᾶς κατάστασιν εἰδικὴν τὰ μάλιστα δυσάρεστον
οὐχὶ δὲ ἀπηλλαγμένην κινδύνων.

Ἦτο προφανὲς ὅτι ἡ δημιουργηθεῖσα κατάστασις δὲν ἦτο δυνατὸν ν'
ἀντιμετωπισθῆ παρ' ἡμῶν μεμονωμένως καὶ διὰ μόνων τῶν μέσων τὰ ὁποῖα
διεθέτομεν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἡ Σερβία ἤτις συνεδέετο μεθ' ἡμῶν διὰ συμ-
μαχίας, ἀντιμετωπίζουσα τὸν Αὐστριακὸν κίνδυνον δὲν θὰ ἦτο εἰς θέσιν νὰ
παράσχη πρὸς ἡμᾶς οἰανδήποτε βοήθειαν. Ἐπρεπε λοιπὸν ν' ἀναζητήσωμεν
φίλους καὶ συμμάχους, δεδομένου ὅτι ἡ περαιτέρω ἀπομόνωσις θὰ ἦτο με-
στὴ κινδύνων. Ἄλλὰ φίλοι καὶ σύμμαχοι διὰ τὴν ἐπίλυσιν τῶν διαφορῶν
μας ποῦ εἶχομεν μὲ τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Βουλγάρους δὲν ἦτο δυνατὸν
νὰ εἶναι οἱ σύμμαχοι καὶ φίλοι τούτων.

Στάδιον ἐπομένως ἐκλογῆς δὲν ὑπῆρχε δι' ἡμᾶς. Φίλοι καὶ σύμμαχοι
ἡμῶν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἦσαν ἄλλοι ἀπὸ τοὺς ἀποτελοῦντας τὴν Συνεννό-
ησιν, ἢ μετὰ τῆς ὁποίας συνεργασία ἀπετέλει δι' ἡμᾶς τὴν μόνην λύσιν τὴν
ὁποίαν ὠφείλαμεν νὰ ἐπιδιώξωμεν ἀντὶ πάσης θυσίας.

Ἡ κατάστασις αὕτη ἠνάγκασε τὸν Πρωθυπουργὸν Βενιζέλον μὲ τὴν
ἐγκρισιν καὶ τοῦ Βασιλέως νὰ κάμῃ τὴν 31ην Ἰουλίου 1914 (παλ. ἡμε-
ρολόγιον) πρὸς τὰς Κυβερνήσεις τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας τὸ ἐξῆς
ἐρώτημα: «Ἐάν ἡ Βουλγαρία μόνη ἢ ὁμοῦ μετὰ τῆς Τουρκίας ἐπιτεθῆ
κατὰ τῆς Σερβίας ἢ Ἑλλάδος θὰ βοηθήσῃ τὴν τελευταίαν. Ἐν τῇ περιπτώσει
ταύτῃ θὰ ἦσαν διατεθειμέναι αἱ Δυνάμεις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως νὰ
θεωρήσουν τὴν Ἑλλάδα ὡς σύμμαχον καὶ νὰ τῆς παράσχουν τὴν ἐπικου-
ρίαν των ὑπὸ τὴν ιδιότητα τῆς συμμάχου; »

Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο οὐδεμία ἀπάντησις ἐδίδοτο. Ἡ παράλειψις αὕτη ἀπετέλει καὶ πάλιν ἓν ἐκ τῶν διπλωματικῶν σφαλμάτων εἰς τὰ ὅποια ὑπέπεσαν ἢ εἰς τὰ Βαλκάνια πολιτικὴ τῆς Συνεννόησεως, ἐξηγούμενον ἐκ τῶν ἀνωτέρω σκέψεων. Ἀλλὰ τὸ σφάλμα τοῦτο εἶχεν, ἐπαναλαμβάνω, τὰς δυσσεπέστους συνεπειὰς του.

Ὁ Βενιζέλος ἐκτιμῶν τοὺς κινδύνους ποὺ ἐδημιούργει ἢ ἀπομόνωσις αὕτη τῆς Ἑλλάδος, καὶ συνεχίζων τὰς προσπάθειάς του, ἐξέθηκε τὴν ὄλην κατάστασιν εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον τῆς 5 Αὐγούστου 1914 (παλ. ἡμερολόγιον) διὰ μακρᾶς εἰσηγήσεως, καὶ κατέληγεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἀντὶ πάσης θυσίας θὰ ἔπρεπεν ἡ Ἑλλάς νὰ προσχωρήσῃ εἰς τὴν Τριπλῆν Συνεννόησιν διότι οὕτω καὶ μόνον, καθ' ἃ ἔλεγε, θὰ ἀπεσοβείτο καὶ ἡ Τουρκικὴ ἀπειλὴ καὶ ὁ Βουλγαρικὸς κίνδυνος. Καὶ ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο ἐζήτησεν ἐξουσιοδότησιν διὰ νὰ προβῇ εἰς τὸ σχετικὸν διάβημα.

Ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου γνώμη τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου δὲν ὑπῆρξεν ὁμόφωνος. Διεφώνησεν ὁ Ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Γ. Στρέϊτ, ὁ ὁποῖος ἦτο κηρυγμένος ὑπὲρ τῆς ἀπολύτου οὐδετερότητος, ἡ ὁποία, ὡς ἔλεγεν, ἱκανοποιεῖ καὶ τοὺς δύο μαχομένους συνδυασμούς. Ὑπεστήριξε δὲ τὴν ἀποφίν του ταύτην καὶ μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι μετὰ τὴν βολιδοσκοπήσιν τῆς 31 Ἰουλίου δὲν ἐπετρέπετο νέον διάβημα.

Ἡ διαφωνία αὕτη ἦτο προφανῶς θεμελιώδης δικαιολογούσα ἢ μᾶλλον ἐπιβάλλουσα τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ διαφωνοῦντος μὲ τοὺς λοιποὺς συναδέλφους τοῦ Ὑπουργοῦ. Ἡ παραίτησις ὅμως αὕτη, καίτοι οὐσιαστικῶς ἦτο ἔκτοτε ὑποβεβλημένη, δὲν ἐπραγματοποιήθη τότε. διότι ἐκρίθη ὅτι ἐφ' ὅσον δὲν ἐκαλεῖτο ἡ Ἑλλάς πρὸς δρᾶσιν, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν συνεφώνει ὁ διαφωνῶν Ὑπουργός, δὲν ἦτο ἀνακόλουθος ἢ ἐν τῷ Ὑπουργείῳ παραμονὴ του.

Ἡ μαλλιστραβηγμένη αὕτη δικαιολογία διὰ τὴν συνέχισιν τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν Κυβέρνησιν τοῦ διαφωνοῦντος ἐπὶ βασικοῦ ζητήματος Ὑπουργοῦ, ἀναιροῦσα κάθε ἔννοιαν ὑπουργικῆς ἀλληλεγγύης ἀπαραιτήτου διὰ τὴν καλὴν λειτουργίαν τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ ὁ ὁποῖος τότε μᾶς διεῖπε, δὲν ἦτο εἰλικρινής. Ἀσφαλῶς βαθύτερα αἷτια διετῆρουν τὸν διαφωνοῦντα Ὑπουργὸν εἰς τὴν Κυβέρνησιν.

Ὁ Βενιζέλος ἔκτοτε ἤρχισε νὰ διαβλέπῃ διαταγμούς ἐκ μέρους τοῦ Κωνσταντίνου διὰ τὴν ὀρθότητα τῆς παρ' αὐτοῦ (τοῦ Βενιζέλου) χαραχθείσης πολιτικῆς καὶ πρὸ τοῦ κινδύνου μήπως ἢ ἀπομάκρυνσις αὕτη παρασύρῃ ὀλόκληρον τὴν Κυβέρνησιν, καὶ ἀποκαλύψῃ τὴν ἔκτοτε λανθάνουσαν διαφωνίαν μεταξὺ Βενιζέλου καὶ Κωνσταντίνου, τοῦθ' ὅπερ ἐθεώρησε καταστρεπτικὸν διὰ τὴν χώραν, ἀνέβαλε ὅσον ἠδύνατο τὴν λύσιν.

Ἀλλὰ μία πολιτικὴ οὔτε χαρακτηρίζεται οὔτε ἐξυπηρετεῖται μόνον καὶ μόνον διὰ τῶν ἀποφάσεων ποὺ λαμβάνονται εἰς τὰς μεγάλας στιγμὰς. Διὰ νὰ φθάσῃ κανεὶς ἕως ἐκεῖ, θὰ περάσῃ ἀπὸ ἀπειρίαν λεπτομερειῶν, ὁ καλὸς χειρισμὸς τῶν ὁποίων δημιουργεῖ τὴν ἀτμόσφαιραν ποὺ ὁδηγεῖ εἰς τὰς μεγάλας ἀποφάσεις. Ἀλλὰ πρῶτος καὶ ἀπαραίτητος ὅρος διὰ τὸν καλὸν χειρι-

ρισμόν είναι ή πίστις και ό ένθουσιασμός πρὸς τήν πολιτικὴν τῶν μεγάλων ἀποφάσεων τοῦ ἐφαρμοζόντος ταύτην. Ἡ παράτασις ὁμῶς μιᾶς νόθου καταστάσεως οὔτε ἀπηλλαγμένη κινδύνων ἦτο, οὔτε συνεφώνει πρὸς τήν ἰδιοσυγκρασίαν τοῦ Βενιζέλου, ό ὁποῖος πάντοτε και εἰς τὰς κρισιμωτέρας στιγμὰς ἐπεδίωξε πάντοτε λύσεις ὀριστικὰς, μεῖ ὄλον τὸ θάρρος και τήν αὐτοπεποιθήσιν πού τοῦ ἔδιδεν ή ἰδιοσυγκρασίᾳ του αὐτη.

Ἄλλως τε στοιχειωδῶς ἔπρεπε τότε νὰ εἶχεν ἐκτιμηθῆ (και νὰ ἐκτιμᾶται συνεχῶς εἰς κάθε σύγκρουσιν, πού φεῦ, και πολλαὶ και συνεχεῖς ἦσαν), ὅτι μία κατάστασις νόθος, ἀκριβῶς διότι ἦτο νόθος, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παρατείνεται ἐπ' ἄπειρον. Μοιραίως αὐτη ἀπὸτε ἤθελε ξεσπάσῃ. Καὶ τὸ ξέσπασμα τοῦτο ὅσο ταχύτερον ἦτο τόσο ἐξυπηρετικώτερον θὰ ἀπέβαινε διὰ τήν ἐφαρμογὴν τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς, ή ὁποία τότε ἦτο πολιτικὴ ὀλοκλήρου τοῦ Ἔθνους, (μεῖ ἐξαιρέσεις ἀληθῶς ἀσημάντους), πολιτικὴ πού εἶχεν ἐπιβάλλῃ ή μακρὰ Ἑλληνικὴ ἱστορία και παράδοσις, και ἐξεπροσωπεῖτο παρὰ τοῦ Βενιζέλου, τὸ κύρος τοῦ ὁποίου τότε ἦτο ἀληθινὰ ἀτέλειωτο.

Ἡ παράτασις τῆς νόθου ταύτης καταστάσεως πού καθημερινῶς ἐχειροτέρευε μεγάλως ἐζημίωσε τήν ἐθνικὴν ὑπόθεσιν. Ὁ χρόνος μεῖ τὰ μέσα πού και ἀπὸ τὰ δύο μέρη ἐτέθησαν εἰς ἐφαρμογὴν εἰργάσθη ὀλοκλήρος κατ' αὐτῆς. Καὶ ὅταν τὸ ξέσπασμα μοιραίως ἐπῆλθε, και ἐπῆλθε μεῖ τὸ κίνημα τῆς Θεσσαλονίκης, ή πλειοψηφία τοῦ Ἔθνους εἶχε πλέον μεταστραφῆ, και τὸ εἰς τὸ ἐσωτερικόν κύρος τοῦ ἐκπροσωποῦντος τήν Ἑθνικὴν πολιτικὴν Βενιζέλου εἶχεν οὐσιωδῶς μειωθῆ.

Διὰ τήν μεταστροφὴν ταύτην πού τόσο ἐζημίωσε, ζημιώνει, και θὰ ζημιώσῃ ἀκόμη τὰς μελλούσας γενεάς, ὑπεύθυνοι δυστυχῶς ὑπῆρξαμεν ὄλοι, ὅχι βεβαίως ἐν τῇ αὐτῇ μέτρῳ εὐθύνης.

Ἡ παραίτησις τοῦ Γεωργίου Στρέϊτ

Κατὰ τήν 30ὴν Αὐγούστου 1914 (παλ. ἡμερολόγιον) εὐρισκόμην στήν Κέρκυρα, ἐκ τοῦ τηλεγραφεῖου δὲ μεῖ ἐπληροφόρησαν ὅτι ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Γ. Στρέϊτ ὑπέβαλε τήν παραίτησίν του. Ὁμολογῶ ὅτι ή εἶδησις αὐτη κατ' ἀρχὰς μεῖ ἐλύπησε. Τὸν Γ. Στρέϊτ ἔθεωροῦσα κόσμημα διὰ τήν Κυβέρνησιν. Ὑπῆρξα μαθητῆς αὐτοῦ, ὅταν νέος ἀκόμη ἐφοίτων εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, ἔκτοτε δὲ εἶχα πολλαὶς ἀφορμὰς διὰ νὰ ἐκτιμήσω τὰ ἄπειρα πνευματικὰ και ἠθικὰ ἐφόδια ἀπὸ τὰ ὁποῖα κοσμεῖται ὁ ἐκλεκτὸς οὗτος ἐπιστήμων.

Ἐντεῦθεν ή λύπη μου διὰ τήν ἀποχώρησίν του. Ἐπίστευα μάλιστα περαιτέρω ὅτι ἐφ' ὅσον ή Ἑλλάς παρέμενεν οὐδετέρα, συγχρόνως δὲ ἦτο γνωστὴ ή ἀφοσίωσις τοῦ Πρωθυπουργοῦ Βενιζέλου πρὸς τήν Ἄνταντ, δὲν θὰ ἐζημίωνε τήν ὄλην ὑπόθεσιν ή παραμονή εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν ἀνδρὸς ἐκλεκτοῦ, ὁ ὁποῖος διετέλεσε πρέσβυς ἐπὶ τετραετίαν εἰς

τὴν Βιέννην, καὶ θεωρεῖτο συνεπιεῖα τῆς ἱστορίας καὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ φίλου τῶν κεντρικῶν Αὐτοκρατοριῶν. Ἡ ἐξέλιξις τῶν πραγμάτων μὲ ἐπεισαν ὅτι δὲν ἐσκεπτόμην καλὰ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ.

Ἡ παραίτησις αὕτη ἀπὸ ἡμερῶν διεδίδετο καὶ μᾶλλον συγκεκριμένως ἀπὸ τῆς 17 Αὐγούστου (παλ. ἡμερολόγιον) ἐσχολιάζετο καὶ διὰ τοῦ τύπου, ὅργανα τινὰ τοῦ ὁποίου ἀφίγαν νὰ πιστεύεται, ὅτι οὗτος διεφώνει πλήρως μὲ τὴν ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως χαραχθεῖσαν ἐξωτερικὴν καὶ πολεμικὴν πολιτικὴν, καὶ τὸ χερίστον, ὅτι μὲ τὰς γνώμας του ταύτας ἐτάσσετο καὶ ὁ Βασιλεὺς.

Ἐκ τῆς συγχῆς ἐπαφῆς ποῦ εἶχα μὲ τὴν Κυβέρνησιν δὲν ἐβράδυνα ἀπὸ τοῦ νὰ ἐκτιμῆσω ὅτι ὄλαι αἱ διαδόσεις αὗται δὲν ἦσαν ἀπολύτως ἀβάσιμοι. Ὁ Γ. Στρέϊτ λ. χ. ἐπίστευεν ὅτι ἐκ τῆς συνθήκης συμμαχίας μὲ τὴν Σερβίαν. δὲν εἶχομεν ἀπόλυτον ὑποχρέωσιν νὰ τὴν υποστηρίξωμεν στρατιωτικῶς ὅφ' οὓς ὄρους ἀνωτέρω γράφω, φρονῶν ὅτι ἡ συνθήκη ἔφερεν ἀυστηρῶς βαλκανικὸν χαρακτῆρα. Ἐξ ἄλλου ὁμιλῶν οὗτος περὶ οὐδετερότητος ἐφρόνει, ὅτι αὕτη ἔπρεπε νὰ τηρηθῆ μέχρι τέλους τοῦ πολέμου, ἀντιθέτως δηλαδὴ ἀπὸ ὅ,τι ὑπεστήριζεν ἡ λοιπὴ Κυβέρνησις, ἡ ὁποία ἐπίστευεν ὅτι καὶ πρὸς τὰς συμμαχικὰς ὑποχρεώσεις ὤφειλε νὰ εἶναι συνεπῆς, καὶ νὰ ἐκμειεῦση ὅπωςδῆποτε προτάσεις ἐξόδου ἐκ μέρους τῆς Ἀντάντ.

Δύναται δὲ νὰ θεωρηθῆ πλέον ἢ βέβαιον, ὅτι, τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ἑλλὰς θὰ ἔθετεν εἰς ἐφαρμογὴν τὴν κυβερνητικὴν πολιτικὴν καὶ θὰ ἐξήρχετο αὕτη ἐκ τῆς οὐδετερότητος, δὲν θὰ παρηκολουθεῖτο ἐν τῇ Κυβερνήσει καὶ παρὰ τοῦ Γ. Στρέϊτ.

Τὴν ἐπομένην τῆς εἰδήσεως ταύτης ἀνεχώρου διὰ τὰς Ἀθήνας. Ἐπρόκειτο μετὰ τινὰς ἡμέρας νὰ συνέλθῃ ἡ Βουλὴ καὶ ἔπρεπε καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον νὰ εὐρίσκωμαι εἰς τὴν πρωτεύουσαν.

Τὴν ἐσπέραν τῆς ἡμέρας τῆς ἀφίξεώς μου συνηνητήθην μὲ τὸν Πρωθυπουργὸν Βενιζέλον εἰς τὸ σπῆτι τοῦ τελευταίου τούτου. Μολοντί δὲ τὸ θέμα διὰ τὸ ὁποῖον ἐπρόκειτο νὰ συνανηθῶμεν ἦτο κυρίως τὸ σχετιζόμενον μὲ τὰς ἐργασίας τῆς Βουλῆς, ποῦ θὰ συνήρχετο μετὰ τινὰς ἡμέρας, τὸ ζήτημα τὸ ὁποῖον πρῶτα ἀπ' ὅλα συνεζητήσαμεν ἦτο ἡ παραίτησις τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν.

Μὲ ἐβεβαίωσεν ὁ Βενιζέλος ὅτι μὲ λύπην ἐστερήθη τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ Γ. Στρέϊτ, ὁ ὁποῖος, ὡς μοῦ εἶπεν, «εἶναι τέλειος ὡς ἄνθρωπος, ἀπὸ κοινωνικῆς ἀπόψεως ἐξεταζόμενος, ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατόν, ὡς ἔλεγε, νὰ συνεχισθῇ ἡ συνεργασία αὕτη, διότι αὕτη μᾶς καθίστα ὑπόπτους ἀπέναντι τῶν δυνάμεων τῆς Συνεννόσεως, μὲ τὰς ὁποίας ἀναποφεύκτως ἐν τέλει θὰ συμπολημήσωμεν».

Μοῦ προσέθηκεν ὅτι ἀπὸ καιροῦ ὁ Γ. Στρέϊτ συνεννοεῖτο μὲ τὸν Βασιλέα, χωρὶς νὰ τηρῆ ἐνήμερον οὔτε αὐτόν, οὔτε τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἐπὶ τῶν συνεννοήσεων τούτων. Ἐπ' αὐτοῦ, ὡς εἶπεν, εἶχε πλήρεις τὰς ἀποδείξεις. Ἐν συνεχείᾳ μοῦ ἐξέθηκε μὲ ὅλας τὰς λεπτομερείας τὸ τελευ-

ταίον κυβερνητικὸν ἐπεισόδιον, τὸ ὁποῖον κατέστησεν ἐπιβεβλημένην τὴν παραίτησιν.

Κατὰ τὴν διήγησιν αὐτὴν ὁ πρεσβευτὴς τῆς Ῥωσσίας πρίγκηψ Δεμιδωφ ἐπεσκέφθη πρὸ τινων ἡμερῶν τὸν Γ. Στρέιτ, τὸν ὁποῖον ἠρώτησεν ἂν ἡ Ἑλλάς θὰ ἦτο διατεθειμένη ν' ἀποστείλῃ εἰς τὸν Δούναβιν 200.000 στρατοῦ διὰ νὰ βοηθήσῃ τοὺς Σέρβους. Ἐβεβαίωσε δὲ ὅτι ὁ φόβος ἐκ Βουλγαρίας δὲν ὑπῆρχε διότι θὰ τὴν ἐπίεζεν ἡ Ῥωσσία. Ὁ Στρέιτ χωρὶς καμμίαν ἐπιφύλαξιν καὶ πρὶν ἢ ἐρωτήσῃ τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἀπήντησεν ἀμέσως ὅτι ἡ πρότασις εἶναι ἀδύνατον νὰ γίνῃ δεκτὴ, λόγῳ τῆς οὐδετερότητος τῆς Ἑλλάδος.

Εἰς τὸ πρῶτον Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ὁ Γ. Στρέιτ ἐξέθηκε τὸ διάβημα τοῦ Δεμιδωφ καὶ τὴν παρ' αὐτοῦ δοθεῖσαν ἀπάντησιν.

Ἐκ τῆς ἀνακρινώσεως αὐτῆς, ἡ ὁποία ἐπεσεν ὡς βόμβα εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, ὁ Βενιζέλος ὠργίσθη καὶ παρετήρησεν εἰς τὸν συνάδελφόν του ὅτι κάκιστα ἔπραξεν ἀπαντήσας ἀμέσως καὶ μάλιστα ἀνεπιφυλάκτως, χωρὶς προηγουμένως νὰ ἐρωτήσῃ τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, καὶ ὅτι ἡ στάσις αὕτη ἦτο ἀντίθετος πρὸς τὴν παρὰ τῆς Κυβερνήσεως χαραχθεῖσαν πολιτικὴν, καθ' ἣν θὰ κατεβάλλοντο προσπάθειαι διὰ νὰ ἐκμαιεθοῦν προτάσεις τῆς Ἀντάντ, ὅπως λάβῃ ἡ Ἑλλάς μέρος εἰς τὴν συμμαχίαν. Ἐκρινεν ἐπομένως ὁ Βενιζέλος ὅτι αἱ προτάσεις αὗται θὰ ἠδύνατο ν' ἀποτελέσουν τὴν ἀφορμὴν ὑποβολῆς ἀντιπροτάσεων ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως.

Ἐκ τῆς συζητήσεως αὐτῆς ἤτις ἔφερον εἰς τὴν παραίτησιν τὸν Γ. Στρέιτ, διεπιστώθη ὅτι δὲν ὑπῆρξε διαφωνία μεταξὺ Βενιζέλου καὶ Στρέιτ ὅσον ἀφορᾷ τὴν πρότασιν τοῦ Δεμιδωφ, ἀλλὰ διαφωνία τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν μὲ τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς διαχείρισεως τῶν διαφόρων ζητημάτων παρὰ τοῦ Γ. Στρέιτ, ὁ ὁποῖος καὶ μόνος ἐξ ὄλων τῶν Ὑπουργῶν ἤθελεν ἀπόλυτον οὐδερότητα (δρ. Γεωρ. Βεντήρη «Ἡ Ἑλλάς τοῦ 1910—1920» Τόμ 1 σελ. 243).

Ἐπειτα ἀπὸ διάστημα πολὺ ὁ Βενιζέλος ὁ ὁποῖος ἐγνώριζεν ὅτι ἐγὼ ἠγάπων πάντοτε καὶ ἐξετίμων τὸν Γ. Στρέιτ, καὶ πιθανὸν ἕνεκα τούτου νὰ μὴ ἐθεώρουν ἐπιβεβλημένην τὴν ἐκ τῆς Κυβερνήσεως ἀπομάκρυνσίν του, εἰς τυχαίαν συνάντησιν ποῦ εἶχον μὲ αὐτόν, καθ' ἣν ἐθίγη ἡ ὄλη κατάστασις, μοῦ συνέστησε νὰ λάβω γνώσιν τηλεγραφήματος τὸ ὁποῖον συνέταξεν ὁ Γ. Στρέιτ, ὑπέγραψεν ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ἀπεστάλη διὰ μέσου τοῦ Ν. Θεοτόκη εἰς τὸν Αὐτοκράτορα Γουλιέλμον ἐν ἀγνοίᾳ αὐτοῦ (τοῦ Βενιζέλου) ὁ ὁποῖος μόνον ἐπέτρεψε νὰ τηλεγραφηθῇ εἰς τὸν Αὐτοκράτορα «ὅτι ἡ Ἑλλάς θὰ παραμείνῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος οὐδετέρα». Τὸ τηλεγράφημα τοῦτο ἤρχιζεν οὕτω : «Ἡ αὐτοῦ μεγαλειότης ὁ Αὐτοκράτωρ γνωρίζει ὅτι αἱ προσωπικαὶ μου συμπάθειαι καὶ αἱ πολιτικαὶ μου γνώμαι μὲ φέρουν πρὸς τὸ μέρος του». Καὶ περαιτέρω προσέθετεν : «Ἐχω κατ' ἀνάγκην τὴν γνώμην ὅτι μᾶς ἐπιβάλλεται ἡ οὐδετερότης, τοῦθ' ὅπερ θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι ὠφέλιμον εἰς τὸν Αὐτοκράτορα, μετὰ τῆς διαβεβαιώσεως ὅτι δὲν θὰ θίξω τοὺς φίλους του ἐκ

τῶν γειτόνων μας, ἐφ' ὅσον καὶ αὐτοὶ δὲν θὰ ἔθιγον τὰ τοπικὰ βαλκανικὰ συμφέροντα ἡμῶν».

Ἡ στάσις τοῦ Ἑλληνικοῦ Τύπου

Ἡ παραίτησις τοῦ Γ. Στρέιτ καὶ αἱ συζητήσεις αἵτινες μοιραίως ἐπηκολούθησαν ταύτης, ἔφερε τὸ πρῶτον εἰς φῶς μίαν λαυθάουσαν διαφωνίαν, ἣτις ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἐγένετο βαθυτέρα καὶ ὀξυτέρα, καὶ ἡ ὁποία ἐνεθαρρύνετο τόσον ἀπὸ τὸν τύπον ὅσον καὶ ἀπὸ τὴν ξένην προπαγάνδαν.

Ὡς πρὸς τὸν τύπον, ἤδη ἀπὸ τῆς κηρύξεως τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου τόσον τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν, ὅσον καὶ ὁ Πρωθυπουργὸς Βενιζέλος ἔδωσαν ὁδηγίας περὶ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον θὰ διεχειρίζετο οὗτος τὰ διάφορα εὐρωπαϊκὰ ζητήματα, ἵνα καθοδηγῆται ἡ κοινὴ γνώμη σύμφωνα πρὸς τὰ γενικώτερα ἔθνικὰ συμφέροντα.

Κατὰ τὰς ὁδηγίας ταύτας ἔπρεπε νὰ ἔχη οὗτος ὑπ' ὄψει ὅτι ἡ Ἑλλάς ὄχι μόνον διὰ νὰ ἐκπληρώσῃ τὰς συμμαχικὰς αὐτῆς ὑποχρεώσεις, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὰ ἔθνικὰ της συμφέροντα, θὰ ἦτο ὑποχρεωμένη εἰς τὴν κατάλληλον στιγμὴν νὰ πολεμήσῃ εἰς τὸ πλευρὸν τῆς Συνεννοήσεως, ἡ ὁποία μαζὶ μὲ ὄλα τὰ ἄλλα συνεκέντρωνε καὶ τὰς τρεῖς προστάτιδας δυνάμεις, δηλαδὴ τὰς δυνάμεις πού ἴδρυσαν, ἐμεγάλωσαν καὶ εἰς κάθε στιγμὴν ἐπροστάτευσαν τὴν χώραν μας, καὶ κατὰ τῆς ὁποίας μοιραίως ἀντετάσσοντο καὶ τὰ δύο βαλκανικὰ κράτη μὲ τὰ ὅποια εὐρισκόμεθα ἡμεῖς εἰς ἀντιθέσεις.

Δὲν θὰ ἦτο ποσῶς ἐπιτετραμμένον εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ σταυρώσῃ τὰ χέρια της ἐνώπιον πολέμου πού ἐγένετο στὰ σύνορά της. Μία τοιαύτη στάσις ὄχι μόνον θὰ ἀπέκλειε κάθε ἐλπίδα συνεχίσεως καὶ συμπληρώσεως τοῦ ἔθνικοῦ μας ὀνείρου τὸ ὁποῖον ἔτεινεν εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν ὀλοκλήρου τῆς φυλῆς, ἣτις δὲν εἶχε πραγματοποιηθῆ, παρ' ὄλην τὴν πλουσίαν ἐπέκτασιν ἐκ τῶν βαλκανικῶν πολέμων, ἀλλὰ καὶ θὰ ἐξέθετεν εἰς κίνδυνον καὶ αὐτὰ ταῦτα τὰ κτηθέντα καὶ ἰδίᾳ τὰς μακεδονικὰς ἐπαρχίας, αἵτινες, λόγῳ τῆς ἱστορίας των καὶ τῆς ποικιλίας τῶν διαφόρων φυλῶν αἱ ὁποῖαι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μακραίωνος δουλείας εἶχον ἐκεῖ εἰσδύσει καὶ ἐκ τῶν ὁποίων τότε ἀπετελοῦντο, δὲν εἶχον ἐπιβληθῆ εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν συνείδησιν, ἡ ὁποία τὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα προσάρτησιν των οὔτε δικαίαν οὔτε ὀριστικὴν ἐθεώρει.

Ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο θὰ ἔπρεπε καὶ ὁ τύπος καταλλήλως διαχειριζόμενος τὸ ὄλον ζήτημα νὰ προπαρασκευάζῃ τὴν κοινὴν γνώμην κατὰ τρόπον ὥστε κατὰ τὴν κατάλληλον στιγμὴν νὰ εὐρεθῆ αὕτη ὀμοноοῦσα, ὀμόφωνος καὶ ἐνθουσιώδης.

Ἔως ὅτου ὀμως φθάσῃ ἡ κρίσιμος στιγμὴ, δηλαδὴ ἡ στιγμὴ τῆς ἐξόδου, θὰ ἔπρεπεν οὗτος ἐν πλήρη συναισθήσει τῶν δυσχερειῶν τὰς ὁποίας συναντᾷ ἡ οὐδετερότης νὰ παραλείπῃ κάθε τι τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ θίξῃ τινὰ ἐκ τῶν ἐμπολέμων.

Δυστυχῶς αἱ ὁδηγίαι αὐται κατ' οὐδὲν ὠφέλησαν. Δὲν ἐβράδυνε δὲ νὰ πιστοποιηθῆ ὅτι μεταξὺ τῶν ὀργάνων τῆς δημοσίας γνώμης ὑπῆρχε διαφωνία ἢ ὁποία καθημερινῶς ἐγένετο βαθυτέρα καὶ μᾶλλον αἰσθητή.

Ἡ ἀνυπακοή αὐτῆ τοῦ τύπου διὰ πρώτην φοράν ἐσημειώθη ἐν Ἑλλάδι. Εἰς ὅλας τὰς κρίσιμους στιγμὰς καθ' ἃς εὐρίσκοντο ἐν κινδύνῳ τὰ ἔθνικὰ μας συμφέροντα, ὁ τύπος σύσσωμος καὶ ἀνεξαρτήτως κομματικῆς ἀποχρώσεως, ἐζήτει, ἐλάμβανε, καὶ ἐφήρμοζε τὰς κυβερνητικὰς ὁδηγίας.

Ἡ κατάστασις αὐτῆ τοῦ τύπου ἀνησύχησε καὶ τὴν Κυβέρνησιν. Ὁ Πρόεδρος αὐτῆς Βενιζέλος εἰς δηλώσεις ποὺ ἔκαμεν εἰς τὴν Βουλὴν κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 17 Σεπτεμβρίου 1914 (παλ. ἡμερολογ.) ἀφ' οὗ ἐξῆρε τὴν στάσιν τῆς κοινῆς γνώμης ἢ ὁποία, ὡς εἶπε, χωρὶς ν' ἀποκρύπτῃ τὰς συμπαθείας τῆς δὲν ἐδημιούργησε ζητήματα οὔτε ἐμπόδια διὰ τὴν Κυβέρνησιν κατὰ τὴν διαχείρισιν ζητημάτων τόσοσιν λεπτῶν, μετὰ λύπης προσέθηκεν ὅτι δὲν δύναται νὰ εἴπῃ τὸ αὐτὸ «καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὸν τύπον, διότι, ὡς εἶπεν, ὁ τύπος μὴ ἀρκασθεὶς εἰς τὴν ἐκδήλωσιν τῶν τόσοσιν φυσικῶν αἰσθημάτων συμπαθείας μετῆλθε πολλάκις καὶ δριμείας ἐπιθέσεις κατὰ τῶν ἐμπολέμων, τὰς ὁποίας οὗτοι εἰς τὴν ἐξαιρετικὴν ψυχολογικὴν κατάστασιν εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκεται ἐν γένει πᾶς ἐμπόλεμος αἰσθάνονται ζωηρότατα». Ἐπανέλαβε δὲ ὡς εἶπε, «καὶ ἀπὸ τοῦ ἐπισήμου βήματος τῆς Βουλῆς ἐκ νέου τὴν σύστασιν, ὅπως ἀποφεύγηται κάθε τοιούτου εἵθους ἐπιθέσεις». Καὶ κατέληξε μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡ σύστασις αὐτῆ θὰ εἰσακουσθῆ προθυμότερα τὴν φοράν ταύτην.

Ἡ ὑγιὴς κοινὴ γνώμη ἐνέκρινεν ἀνεπιφύλακτα τὰς συστάσεις ταύτας. Τὸ δυσάρεστον ὁμως ὑπῆρξεν ὅτι αὐται δὲν ἐλήφθησαν ποσῶς ὑπ' ὄψει. Καὶ αἱ ἀτασθαλίαι τοῦ τύπου ὄχι μόνον ἐσυνεχίσθησαν, ἀλλὰ καὶ διαρκῶς ἐπλήθυνον, συνεργούσης δὲ καὶ τῆς ξένης προπαγάνδας ἐδημιουργήθη κατάστασις ἀληθῶς κατασιχύνουσα τὴν χώραν μας. Καὶ ἐπὶ τῆς καταστάσεως ταύτης θὰ ἐπανέλθωμεν.

Ἡ ἐκλογή μου ὡς Προέδρου τῆς Βουλῆς καὶ ἡ δυσαρέσκεια τοῦ Βενιζέλου ἐκ τῆς γενομένης προσφωνήσεως

Κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ἐκ Κερκύρας ἀφίξεώς μου συνειργάσθη μὲ τὸν Πρωθυπουργὸν Βενιζέλον καὶ ἰδίᾳ κατὰ τὴν 5ην, 9ην, 12ην καὶ 14ην Σεπτεμβρίου 1914 (παλ. ἡμερολογ.) κυρίως ἐπὶ τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς, ἢ ὁποία θὰ συνήρχετο κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας, ἐλήφθη δὲ ἡ ἀπόφασις ὅπως κηρυχθῆ ἡ λῆξις τῶν ἐργασιῶν τῆς Β'. Συνόδου τῆς 19ης βουλευτικῆς περιόδου, καὶ συγκληθῆ αὐτῆ εἰς τακτικὴν Σύνοδον διὰ τὴν 15ην Σεπτεμβρίου 1914.

Κατὰ τὴν συνεδρίασιν ταύτην ἐξελέγην καὶ πάλιν ἐγὼ ὡς Πρόεδρος

τοῦ Σώματος διὰ φήφων 88 ἀπέναντι 105 ψηφοφορησάντων βουλευτῶν. Τὰ λοιπὰ 17 ψηφοδέλτια εὐρέθησαν λευκά.

Ἐπιλαμβάνων τὸ ἀξίωμα τοῦ Προέδρου προσεφώνησα οὕτω πῶς τοὺς βουλευτάς :

»Ἐπιτρέπατέ μοι, κύριοι βουλευταί, νὰ δηλώσω πρὸς ὑμᾶς ὅτι ζωηρότατα αἰσθάνομαι τὴν τιμὴν, τὴν ὁποίαν μοι περιποιεῖ ἢ διὰ τρίτην ἤδη φοράν ἀνανεωθείσα ἐμπιστοσύνη τοῦ Σώματος πρὸς ἐμέ.

»Ἐὰν ἐν τῇ φήφῳ ὑμῶν ὑπάρχη ἢ ἀναγνώρισις ὅτι μέχρι τοῦδε δὲν ἐξέκλινα τῆς ἐμπιστευθείσης μοι ἐντολῆς, ὀφείλω καὶ ἐγὼ ν' ἀναγνωρίσω ὅτι τοῦτο ἐπέτυχον μόνον διὰ τῆς ὁμοθυμοῦ ὑποστηρίξεως ὀλοκλήρου τῆς Βουλῆς, διὰ τῆς ἀμερίστου συνδρομῆς τῆς Συμπολιτεύσεως, διὰ τῆς εἰλικρινοῦς μερίμνης τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ὑπὲρ τῆς εὐρύθμου λειτουργίας καὶ τῆς κανονικῆς προόδου τῶν ἐργασιῶν τοῦ Σώματος.

»Τὴν κοινὴν ταύτην κατεύθυνσιν ὄλων τῶν ἐν τῇ Βουλῇ πολιτικῶν κομμάτων ἐπέβαλον μέχρι τοῦδε περιστάσεις ὄλως ἐξαιρετικαὶ τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου, αἱ ὁποῖαι ὠδήγησαν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν ἐνὸς μεγάλου μέρους τῶν ὀνείρων τῆς φυλῆς.

»Δὲν εἶναι ὑπερβολικὸν ἐὰν εἴπη τις ἤδη, ὅτι πλέον ἢ ποτὲ κρίσιμοι εἶναι αἱ πανταχόθεν περιβάλλουσαι ἡμᾶς συνθηκαί.

»Λησμονοῦντες πρὸς στιγμὴν πᾶσαν ἄλλην βλέψιν, πάντα ἄλλον ὑπολογισμόν, αἰσθανόμεθα τὴν ἀνάγκην πρὸ παντὸς ν' ἀφίσωμεν νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τῆς καρδίας ἡμῶν ἢ ἐκφρασίς τοῦ μεγάλου πόνου, τῆς ἀπεράντου θλίψεως ἢ ὁποῖα μᾶς συνέχει διὰ τὴν δεινὴν δοκιμασίαν τὴν ὁποίαν διέρχεται ὁ πολιτισμένος κόσμος, διὰ τὰ ἀναρίθμητα θύματα τόσων εὐγενῶν ἰδεῶν, ἢ σύγκρουσις τῶν ὁποίων εἰς τοιοῦτους αἵματηροὺς κατέληξεν ἀγῶνας, διὰ τὰ ἐπισωρευμένα ἐρείπια καὶ τὸ διαχυθὲν πένθος.

»Ἐὰν ἤδη ἀπὸ τῆς ἐκδηλώσεως τῶν αἰσθημάτων τούτων προέλθωμεν εἰς ὑπολογισμοὺς περὶ τῆς προστασίας τῶν ὑψίστων συμφερόντων τοῦ ἔθνους ἡμῶν, θὰ κατανοήσωμεν ὅτι σήμερον ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην στιγμὴν εἶναι ἐπιβεβλημένον εἰς ἡμᾶς μᾶξ ψυχῇ ν' ἀποβλέψωμεν ὄλοι πρὸς τὰς πολλαπλᾶς ἐκφάνσεις τοῦ πρὸ ἡμῶν διεξαγομένου ἀγῶνος, πρὸς τοὺς κινδύνους εἰς τοὺς ὁποίους θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκτεθῇ τὸ Γένος ἡμῶν καὶ πρὸς τὰ ἐπιβαλλόμενα ἡμῖν καθήκοντα.

»Ἀναξογιζόμενος ταῦτα ἀντιλαμβάνομαι, ὅτι ἐν ἀδιαπτώτῳ ἀλληλεγγύῃ θὰ ἐπιληφθῶμεν τοῦ ἔργου ἡμῶν. Εὐτυχῆ δὲ θεωρῶν ἐμαυτόν, διότι κατὰ τὰς κρίσιμους ταύτας στιγμὰς ἢ ἐμπιστοσύνη τῆς Βουλῆς μοὶ παρέδωκε τὴν διεύθυνσιν τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς, ἐκφράζω πρὸς πάντας τὴν βαθυτάτην εὐγνωμοσύνην μου».

Ἡ προσφώνησις αὕτη δὲν ἦτο τῆς ἀρεσκείας τοῦ Βενιζέλου. Μὲ ἐπλησίασεν ἀμέσως οὗτος ἅμα διελύθη ἢ συνεδρίασις ἐκείνη τῆς Βουλῆς, καὶ ἀφοῦ τυπικῶς μὲ συνεχάρη, διὰ τὴν κατὰ τρίτην φοράν ἐκλογὴν μου, μοῦ εἶπεν ὅτι δὲν εὐρήκεν ἐπιτυχῆ τὰ ὅσα εἶπα. Ὅλα αὐτὰ εἶχαν, ὡς εἶπεν

ὑπέρμετρον συντηρητισμόν, ἐνῶ συγχρόνως ἐπέμεινα πολὺ ἐπὶ τῶν ἐκ τοῦ πολέμου δεινῶν εἰς στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν πρόκειται νὰ πολεμήσωμεν καὶ ἔχουμε συνεπῶς ὑποχρέωσιν ν' ἀποφεύγωμεν κάθε ἐνέργειαν ἢ ὁποία θὰ ἠδύνατο νὰ μειώσῃ τὸν ἐνθουσιασμόν τοῦ μέλλοντος προσεχῶς νὰ πολεμήσῃ Λαοῦ.

Εἰς ὅλα αὐτὰ μοῦ προσέθηκεν ὅτι ἐσκέφθηκε γιὰ μιὰ στιγμὴ νὰ μοῦ ἀπαντήσῃ, ἀλλὰ δὲν τὸ ἔκαμε ὄχι μόνον διότι ἐπρόκειτο περὶ ἐμοῦ μὲ τὸν ὁποῖον δὲν ἤθελε νὰ ἔλθῃ εἰς ἐμφανῆ ἀντίθεσιν, ἀλλὰ καὶ διότι τὸ μέρος τῆς ἀγορεύσεως πού δὲν ἐνέκρινεν ἐγκαίρως τὸ ἐσταμάτησα.

Ἐξέφρασα πρὸς αὐτὸν τὴν ἀπορίαν μου διὰ τὰς σκέψεις καὶ τὰ συμπεράσματα εἰς τὰ ὁποῖα κατέληξεν ἐκ τῆς μικρᾶς καὶ τυπικῆς κατὰ τὸ πλεῖστον ἀγορεύσεώς μου. Ἄλλὰ καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν προκειμένου περὶ ἀγορεύσεως προερχομένης ἀπὸ ἐμὲ νὰ μὴ περιλαμβάνῃ αὕτη τὰς σκέψεις μου καὶ τὰς πεποιθήσεις μου.

Ἐγώ, εἶπα εἰς αὐτόν, τὴν ἔκρηξιν τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου ἐθεώρησα συμφορὰν γιὰ ὅλον τὸν κόσμον, καὶ ἀκόμη βαρυτέραν δι' ἡμᾶς οἵτινες ἐπαλαίσαμεν κατὰ μυρίων κινδύνων.

Εἰς ταῦτα πιστεύων ἦτο συνεπὲς νὰ ἐκδηλώσω τὴν ἀπέραντον θλίψιν μου καὶ τὸν μεγάλον πόνον μου διὰ τὴν δεινὴν δοκιμασίαν τὴν ὁποίαν διέρχεται ὁ πολιτισμένος κόσμος, διὰ τὰ ἀναριθμητὰ θύματα τόσων εὐγενῶν ἰδεῶν, διὰ τὰ ἐπισωρευόμενα ἐρείπια καὶ τὸ διαχυθὲν πένθος».

Ἄλλὰ δὲν ἐσταμάτησα, εἶπα, ἕως ἐδῶ, διότι ἐν συνεχείᾳ ἐξήρα τὴν ἀνάγκην τῆς προστασίας τῶν ὑφίστιων ἐθνικῶν συμφερόντων μας, ἔνεκα τῶν ὁποίων ἐθεώρησα ἐπιβεβλημένον εἰς ἡμᾶς «ν' ἀποβλέψωμεν ὅλοι μιᾶ ψυχῇ πρὸς τὰς πολλαπλᾶς ἐκφάνσεις τοῦ πρὸ ἡμῶν διεξαγομένου ἀγῶνος, πρὸς τοὺς κινδύνους εἰς τοὺς ὁποίους θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκτεθῇ τὸ Γένος ἡμῶν καὶ πρὸς τὰ ἐπιβαλλόμενα ἡμῖν καθήκοντα».

Καὶ ἐν τέλει ἐπεκαλέσθην τὴν ἀλληλεγγύην ὄλων τῶν Ἑλλήνων διὰ τὴν εὐδῶσιν ἔργου δυσχερεστάτου ὅμοιον ἢ ἀνάλογον τοῦ ὁποίου δὲν ἀντεμετώπισε ποτὲ ἡ φυλὴ.

Εἰς αὐτὰ τὰ ὀλίγα λόγια, εἶπα, μὲ βρίσκατε κ. Πρόεδρε ὀλόκληρο μέσα. Ἀνήσυχον δηλαδὴ διὰ τὰ ἐξωτερικὰ ζητήματα, φοβισμένον δὲ δυνατὰ διὰ τὰ ἐσωτερικὰ. Κατεκυρώθησαν εἰς ἡμᾶς αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου, ἀλλ' ἡ Ἰουρκία δὲν φαίνεται ἀναγνωρίζουσα τὴν κατακύρωσιν ταύτην, τοῦλάχιστον διὰ δύο ἐξ αὐτῶν, καὶ οὕτω οὐσιαστικῶς εὐρισκόμεθα μὲ ταύτην εἰς ἀκήρυκτον πόλεμον. Κατέχομεν συνεπείᾳ τῶν πολεμικῶν συνθηκῶν τὸ μεγαλύτερον καὶ εὐφορώτερον μέρος τῆς Μακεδονίας ἀλλ' ἡ διεθνὴς συνείδησις δὲν ἀνεγνώρισεν ὡς δικαίαν καὶ ὀριστικὴν τὴν κατακύρωσιν ταύτην.

Ἐπεβάλλετο ἐπομένως ἐργασία μακρά, ἔμμονος καὶ συστηματικῆ, ἵνα τοῦτο μὲν ἐπιτευχθῇ ἢ διεθνῆς ἀναγνώρισις τῶν ἐκ τῶν πολέμων κτηθέντων, τοῦτο δὲ ἀναδιοργανωθῶν τὰ νέα μέρη κατὰ τρόπον ἀσφαλίζοντα κάθε δυνατὴν εὐημερίαν.

Και εις τὸ σημεῖον τοῦτο, δηλαδὴ πρὶν ἢ ἀναπνεύσωμεν ἐκ τῶν βαλκανικῶν πολέμων, ἐνσκήπτει ὡς βόμβα ὁ Εὐρωπαϊκὸς πόλεμος, ὁ ὁποῖος ἀντὶ νὰ μᾶς ἐνώσῃ, φαίνεται πιθανώτατα πού μᾶς διασπᾷ κατὰ τὸν θλιβερότερον μάλιστα τρόπον. Τοὺς ἐντεῦθεν κινδύνους πᾶς τις ἐννοεῖ.

Ὁ Βενιζέλος μου ἀπήντησεν ὅτι θὰ εὑρισκε κατὰ βᾶσιν ὀρθὰς ὁδὸς αὐτὰς τὰς σκέψεις, ἂν δὲν συνωδεύοντο κατὰ βᾶθος ἀπὸ μίαν ἀδικαιολόγητον καὶ ὑπέριμετρον ἀπαισιοδοξίαν.

Εὐχθήθηκα νὰ μὴ δικαιωθῆ ἐκ τῶν πραγμάτων ἡ ἀπαισιοδοξία μου αὕτη. Καὶ ἐχάρηκα εὐκρινέστατα διὰ τὴν αἰσιοδοξίαν τοῦ Βενιζέλου ἀποτελοῦσαν ἐν ἐκ τῶν ἀπειρῶν ἐφοδίῳ πού ἐκέκτητο ὁ ἐκλεκτὸς οὗτος πολιτικὸς ἀνὴρ, ἀλλὰ καὶ ἀπαραίτητον διὰ τὸν καλὸν χειρισμὸν τῶν δυσχερεστάτων σιγμῶν πού διατρέχομεν.

Ποῖον τὸ θεμελιῶδες συμφέρον μας

Εὐθὺς κατὰ τὴν ἑναρξιν τῶν ἐργασιῶν τῆς νέας ὡς ἄνω βουλευτικῆς συνόδου, δηλαδὴ τὴν 17ην Σεπτεμβρίου (παλ. ἡμερολόγιον) πού ἐσημειῶνε τὴν πρώτην ἀπὸ τῆς κηρύξεως τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου συνάντησιν τῆς Κυβερνήσεως μὲ τὴν Βουλὴν, ὁ Πρόεδρος ἐκείνης Βενιζέλος καθορίζων τὴν θέσιν τῆς Ἑλλάδος ἀπέναντι τῆς Εὐρωπαϊκῆς συρράξεως εἶπε κατὰ λέξιν τὰ ἑξῆς: «Ἄτυχῶς αἱ ἐργασίαι τῆς νέας Συνόδου τῆς Βουλῆς ἄρχονται ἐν μέσῳ τῆς κλαγγῆς τῶν ὄπλων τοῦ μεγάλου Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου. Ἡ Κυβέρνησις ἐδήλωσεν ὅτι κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον ἡ Ἑλλὰς θὰ μείνῃ οὐδέτερα. Ἀλλὰ δὲν ἀπέκρυφεν ὅτι εἶχεν συμμαχικὰς ὑποχρεώσεις πρὸς ἕνα τῶν ἐμπολέμων, πρὸς τὴν Σερβίαν, καὶ ὅτι τὰς συμμαχικὰς ταύτας ὑποχρεώσεις ἦτο ἀποφασισμένη νὰ ἐκπληρώσῃ, ἐὰν ἤθελε παρουσιασθῆ ἡ περίπτωσις τοῦ συμμαχικοῦ ὄρου. Ἡ Ἑλλὰς, ἐννοεῖται, οὐδὲν εὐχεται πλεῖστον παρὰ νὰ μὴ παρουσιασθῆ ἡ περίπτωσις αὕτη τοῦ συμμαχικοῦ ὄρου, διότι ἐπιθυμεῖ ὅπως ἡ πολεμικὴ πυρκαϊά, ἡ ὁποία λυμαίνεται τὴν Εὐρώπην ὀλην, μὴ ἐπεκταθῆ περαιτέρω, εἰς τὴν Βαλκανικὴν χερσόνησον, τῆς ὁποίας οἱ λαοί, μετὰ τοὺς δύο περυσίνοὺς πολέμους, ἔχουσιν ἀνάγκην ἀπολύτου ἡσυχίας. Ἐφ' ὅσον δὲ ἀπὸ τῆς πρωτοβουλίας τῆς Ἑλλάδος ἐξαρτᾶται, δύνανται νὰ εἶναι πάντες βέβαιοι, ὅτι ἡ ἐπέκτασις τῆς πολεμικῆς πυρκαϊᾶς δὲν θὰ ἐπέλθῃ εἰς τὴν Βαλκανικὴν Χερσόνησον. Ἐὰν δὲ οἱ λοιποὶ λαοὶ αὐτῆς ἐμπνέωνται ἐκ τῶν αὐτῶν σκέψεων, δυνάμεθα νὰ εἰμεθα βέβαιοι ὅτι ἡ εἰρήνη θὰ διατηρηθῆ μέχρι πέρατος τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου ἐν τῇ Ἀνατολῇ».

Διὰ τῶν δηλώσεων τούτων ἐτίθετο καθαρὰ τὸ ζήτημα τῶν συμμαχικῶν ὑποχρεώσεων τῆς Ἑλλάδος ἀπέναντι τῶν δύο ἀντιμαχομένων παρατάξεων. Ἡ Ἑλλὰς θὰ τηρήσῃ τὰς συμμαχικὰς τῆς ὑποχρεώσεις. Καὶ μᾶλλον συγκεκριμένως ἡ Ἑλλὰς θὰ βοηθήσῃ στρατιωτικῶς τὴν Σερβίαν ἂν κατ' αὐτῆς ἤθελεν ἐπιτεθῆ ἡ Βουλγαρία.

Ἡ ἐκ τῆς συμμαχίας ὑποχρέωσις εἶναι προφανής, ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνον αὕτη ποῦ μᾶς ὠδήγει πρὸς τὸν καλὸν δρόμον. Τὰς συμμαχικὰς αὐτῆς ὑποχρέωσις ἐκπληροῦσα ἡ Ἑλλάς, ἐξυπηρετεῖ καὶ τὰ ἴδια αὐτῆς ἔθνικα συμφέροντα, ὄχι μόνον διότι θὰ ἐτάσσεται μὲ τὸν συνδυασμὸν τῶν ἰσχυροτέρων καὶ μελλουσῶν νικητριῶν δυνάμεων, καὶ θὰ ἔπεφταν συνεπῶς στὸ νερὸ αἰ ἀπέναντι ἡμῶν βουλγαρικὰ καὶ τουρκοικὰ ἀξιῶσις, αἵτινες ἦτο ἔκτοτε φανερόν ποῦ θὰ ἐπεδιώκοντο διὰ τῆς ἰσχύος τῶν Κεντρικῶν Αὐτοκρατοριῶν, ἀλλὰ κυρίως καὶ πρωτίστως διότι θεμελιώδεις συμφέρον ἡμῶν ἀποτελοῦν τὴν βῆσιν τῶν κινήσεών μας, ἦτο, εἶναι καὶ θὰ εἶναι ἡ καταβολὴ κάθε προσπαθείας ὅπως παραμένουν ζῶσαι καὶ ζῶνται αἱ μεταξὺ τῶν νοτιοσλαύων, (δηλαδὴ τῶν Σέρβων καὶ τῶν Βουλγάρων), ἀντιθέσεις.

Τὸ συμφέρον δὲ τοῦτο δεδομένης καὶ τῆς βουλγαρικῆς ἀπληστίας, δὲν θὰ ἐξυρηρετεῖτο προφανῶς διὰ τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς Σερβίας εἰς τὴν τύχην τῆς.

Ὁ Βενιζέλος ἤδη συνεπῆς πρὸς ταῦτα καὶ πρὸ τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου κατὰ τὰς παραμονὰς δηλαδὴ αὐτοῦ καὶ μᾶλλον συγκεκριμένως ὅταν οὗτος ἐθεωρεῖτο ἀναπόφευκτος, εἰς ἐρώτησιν τοῦ Πάσις σταλεῖσαν διὰ τοῦ ἐν Βελιγραδίῳ Ἑλληνοῦ πρεσβευτοῦ περὶ τοῦ τί θὰ ἔπραττεν ἡ Ἑλλάς εἰς περίπτωσιν Αὐστριακῆς ἐπιθέσεως, ὁ Βενιζέλος ἀπήντησεν: «ὅτι ἠλπίζεν ἀκόμη εἰς τὴν ἀποσόβησιν τοῦ πολέμου μὲ τὴν Αὐστρίαν. Διὰ τὴν περίπτωσιν ὅμως βουλγαρικῆς ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς Σερβίας, ἐδήλωσεν ὅτι ἦτο ἀποφασισμένος νὰ προτείνῃ πρὸς τὸν Βασιλέα καὶ τὴν Κυβέρνησιν του ὅπως, ὡς εἶπεν, ἀντιτάξωμεν ὅλας μας τὰς δυνάμεις κατὰ τῆς Βουλγαρίας ἀπαλλάσσοντες οὕτω τὴν Σερβίαν πάσης φροντίδος ἀπὸ τοῦ βουλγαρικοῦ κινδύνου καὶ ἐξασφαλίζοντες τὴν τήρησιν τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου».

Ἡ ἀπάντησις αὕτη ἐγένετο ἀμέσως γνωστὴ εἰς τὴν Γερμανικὴν Κυβέρνησιν διὰ μέσου τοῦ ἐν Βερολίῳ πρεσβευτοῦ Ν. Θεοτόκη.

Τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Ναυάρχου Κάρρ, καὶ ἡ παραίτησις τοῦ Βενιζέλου

Ἡ φιλότουρκος πολιτικὴ τῶν δυνάμεων τῆς Συνενοήσεως περὶ τῆς ὁποίας ἀνωτέρω γίνεται λόγος παραβλέπουσα τὴν σκληρὰν πραγματικότητά μοιραῖον ἦτο ἄποτε νὰ λυγίσῃ.

Εἰς τὸ Λονδίνον, ἀπὸ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1914 κατέφθανον πληροφορίαι καθ' ἃς ἡ ἐξοδος τῆς Τουρκίας παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Κεντρικῶν Αὐτοκρατοριῶν ἦτο ἐπιχειρήθη.

Οἱ δύο στρατιωτικοὶ Ὑπουργοί, Τσῶρτσιλ τῶν Ναυτικῶν καὶ Λόρδος Κίτσεναρ τῶν Στρατιωτικῶν, ἤρχισαν ἀντιμετωπίζοντες τὴν κατάστασιν μὲ πνεῦμα πρακτικώτερον, καὶ τότε ἐνεθυμήθησαν τὰς προσφορὰς τῆς Ἑλλάδος περὶ τῶν ὁποίων λόγος γίνεται εἰς προηγουμένα κεφάλαια.

Ἰπὸ τὰς περιστάσεις ταύτας ὁ Ἄγγλος Ἰπουργὸς τῶν Ναυτικῶν Τσῶρτσιλ ἔχων ὑπ' ὄψει τὰς προσφορὰς ταύτας καὶ ἐπομένως μὴ δικαιούμενος ν' ἀμφιβάλλῃ περὶ τῶν Ἑλληνικῶν διαθέσεων, δεδομένου ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἐπανεπιλημμένως ἐπεδίωξε τὴν συμμαχίαν μετὰ τὴν Ἀντάντ, ἀπετάθη διὰ μακροῦ τηλεγραφήματος πρὸς τὸν Ἀρχηγὸν τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἀγγλικῆς ναυτικῆς ἀποστολῆς Κάρρ, διὰ τοῦ ὁποίου τὸν ἐπεφόρτισεν ὅπως ἔχων ὑπ' ὄψει ἐνδεχόμενον πόλεμον μεταξὺ Τουρκίας ἀφ' ἑνὸς καὶ Ἀγγλίας καὶ Ἑλλάδος ὡς συμμαχῶν ἀφ' ἑτέρου, ν' ἀποταθῇ πρὸς τὰ κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν Ἑλληνικὰ Ἐπιτελεῖα, ἵνα οὕτω διὰ τῆς συνεργασίας καὶ τούτων καθορισθῇ ἡ πολιτικὴ τοῦ πολέμου, ἐπαφιευμένης εἰς τὰς ἐκατέρωθεν Κυβερνήσεις τῆς ἐρεύνης τῶν πολιτικῶν ἀπόψεων.

Κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ἀγγλικοῦ Ναυαρχείου αἱ ἐπιχειρήσεις θὰ ἐγίνοντο διὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου μετὰ ἐνίσχυσιν Ἀγγλικὴν ἐκ μιᾶς μοίρας καὶ ἐνὸς στολισκοῦ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Κάρρ, μετὰ ναυαρχίδα ἐν ἀγγλικὸν νηρένιωτ.

Διὰ τὰ πληγῆ εἰς τὰ καίρια ἢ Τουρκία, θὰ ἔπρεπε, κατὰ τὰς ἀντιλήψεις πάντοτε τοῦ Ναυαρχείου, ὅπως αἱ ναυτικαὶ αὐταὶ ἐπιχειρήσεις συνδυασθοῦν μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Καλλιπόλεως, ἥτις θὰ ἐγίνετο δι' ἑλληνικοῦ στρατοῦ.

Τὸ Ναυαρχεῖον ἐν τέλει ὑπεδείκνυεν ὅπως Ἕλληνες εἰδικοί τῆς ξηρᾶς καὶ τῆς θαλάσσης συνέλθουν εἰς εἰδικὴν σύσκεψιν μετὰ τοῦ Κάρρ καὶ ἐξετάσουν τὴν ὑποδεικνυομένην ἐπιχείρησιν. Ὁ τελευταῖος οὗτος θὰ διεβίβαζε τηλεγραφικῶς εἰς τὸ Ναυαρχεῖον τὰς κρίσεις τῶν Ἑλλήνων εἰδικῶν καὶ τὰς εἰδικὰς του.

Ἡ Ἀγγλικὴ ναυτικὴ ἀποστολὴ καὶ ἐντεῦθεν καὶ τὸ Ναυαρχεῖον ἐγνώριζον ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν Ἐπιτελεῖον δις εἶχε μελετήσῃ τὴν περίπτωσιν τῆς ἀποβάσεως καὶ καταλήψεως τῆς Καλλιπόλεως ἐν συνδυασμῷ μετὰ ἐπιχειρήσεις θαλασσίας, δηλαδὴ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1912 διὰ τὴν βοήθηθῶν ἐνδεχομένως οἱ Βούλγαροι (τότε σύμμαχοί μας), πρὸς ἐκπόρθησιν τῆς Τσατάλτζας, καὶ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1914, πού ἦτο δέξῃ τὸ ζήτημα τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, ὅτε ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς κατήρτισε λεπτομερῆς σχέδιον ἀφηνδιαστικῆς καταλήψεως τῆς Καλλιπόλεως ἀνευ κηρύξεως πολέμου.

Ὁ Κάρρ ὁ ὁποῖος ἦτο προσωπικὸς φίλος καὶ μάλιστα στενὸς τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου, ἔσπευσε πρὸς αὐτὸν χωρὶς προηγουμένως νὰ εἰδοποιήσῃ τὸν Βενιζέλον καὶ τοῦ ἐξέθηκεν ὁλόκληρον τὸ σχέδιον τοῦ Ἀγγλικοῦ Ναυαρχείου.

Ἡ ἐπακολουθήσασα συζήτησις ὑπῆρξε μακρά. Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἐπέδειξε διαθέσεις ἀποδοχῆς, ἔστω καὶ κατὰ βᾶσιν, τοῦ Ἀγγλικοῦ σχεδίου, δηλώσας ὅτι αὐτὸς θὰ προετίμα νὰ ἐπιτεθοῦν πρῶτοι οἱ Τούρκοι καθ' ἡμῶν.

Ἐν τέλει ὁ Κωνσταντῖνος ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Κάρρ νὰ κάμῃ γνωστὴν εἰς τὸ Λονδῖνον τὴν συνδιάλεξιν ταύτην, ἀλλ' ἀφ' οὗ προηγουμένως ἔκαμνε

γνωστών εἰς τὸν Βενιζέλον τὸ κείμενον τοῦ τηλεγραφήματος δι' οὗ θὰ ἐξετίθετο αὕτη.

Ὁ Βενιζέλος λαμβάνων, ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ τηλεγραφήματος τούτου γνῶσιν διὰ πρώτην φοράν, ὡς εἶπε, τῆς συνδιαλέξεως Κωνσταντίνου —Κάρρ, ἔμεινε, ὡς, ἔλεγε κυριολεκτικῶς κατάπληκτος, ἐκ τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον διεχειρίσθη ὁ Βασιλεὺς πρὸ ζήτημα.

Πῶς ἦτο δυνατόν, ἔλεγεν ὁ Βενιζέλος ν' ἀπορριφθῆ βασικῶς ἡ πρότασις τοῦ Ἀγγλικοῦ Ναυαρχείου, ὅταν ἡ κυβερνητικὴ πολιτικὴ ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ ἐκμαιευθοῦν προτάσεις τῆς Ἀντάντ;

Ἄλλὰ καὶ ἀκόμη πάρα πέρα, πῶς ἦτο δυνατόν ν' ἀπορρίπτεται ἡ πρότασις αὕτη, ὅταν πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἐγένοντο διαβήματα ὅπως ἡ Ἑλλάς συμμετάσχη τῆς συμμαχίας;

Διὰ πρώτην φοράν, καθ' ἃ ἔλεγεν ὁ Βενιζέλος, παρίσταται ὁ Βασιλεὺς ὑποστηρίζων πράγματα ἀντίθετα πρὸς τὴν πολιτικὴν τῆς Κυβερνήσεως μὲ τὴν ὁποῖαν ἐπισήμως συμφώνει. Ἐθεώρει δὲ παιδαριώδη τὴν δήλωσιν τοῦ Βασιλέως, καθ' ἣν θὰ προετίμα νὰ μᾶς ἐπιτεθῆ ἡ Τουρκία, παρὰ νὰ λάβωμεν μέρος ἡμεῖς εἰς πόλεμον κηρυσσόμενον ὑπὸ τῆς Συνεννοήσεως, ὅχι μόνον διότι δὲν ὑπῆρχον πολλοὶ πιθανότητες ὅτι ἡ Τουρκία θὰ μᾶς ἐκήρυσσε τὸν πόλεμον διαρκούντος τοῦ παγκοσμίου πολέμου, ἀλλὰ καὶ διότι ἀφ' ἑαυτοῦ ἐξυπακούετο, ὅτι, ἂν ἡ Ἑλλάς ἤθελεν ὑποστῆ πολεμικὴν ἐπίθεσιν, θὰ ἐδέχετο οἰανδήποτε συνδρομὴν, καὶ ἐπομένως, κατὰ μείζονα λόγον τὴν συνδρομὴν τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννοήσεως, τὴν ὁποῖαν ὅμως πᾶν συμφέρον εἶχε προηγουμένως καὶ ἐγκαίρως νὰ ἐξασφαλίσῃ καὶ διὰ τὴν ἐνδεχομένην ἔστω περίπτωσιν ταύτην.

Ὁ Βενιζέλος δὲν ἀντεμετώπιζε τὸ διάβημα τοῦ Ἀγγλικοῦ Ναυαρχείου μὲ τὰς ἰδίας σκέψεις. Τὸ εἶδε μὲ περισσοτέραν συμπάθειαν. Οὗτος ἔβλεπεν ὅτι διὰ τοῦ διαβήματος τούτου ἐξυπηρετεῖτο σημαντικῶς ἡ πολιτικὴ τῆς συμμετοχῆς τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν συμμαχίαν, τὴν ὁποῖαν δις εἶχε μέχρι τῆς στιγμῆς ἐπιδιώξῃ μὲ τὴν συγκατάθεσιν τοῦ Βασιλέως.

Οὗτος, καὶ γενικώτερα, ἐπίστευεν ὅτι ἐκ τῆς ἀποδοχῆς καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ προτεινομένου σχεδίου θὰ ὠφελεῖτο ἀμέσως ἡ Ἑλληνικὴ ὑπόθεσις, διότι ἡ συμμαχία μὲ τὰς δυνάμεις ποῦ ἐκυριάρχουν τῶν θαλασσῶν θὰ μᾶς ἐξησφάλιζεν ὀριστικῶς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου χάριν τῶν ὁποίων κυρίως ἐπεδιώκετο ἡ συμμαχικὴ πολιτικὴ.

Ὁ Βενιζέλος, ἐπὶ πλέον, ἔχων ὑπ' ὄψιν τὰς μελέτας τοῦ Γεν. Ἐπιτελείου ποῦ ἀνωτέρω μνημονεύω καὶ ἐλπίζων, ἐπ' αὐτῶν κυρίως στηριζόμενος, εἰς τὴν καλὴν ἔκβασιν τῆς συζητουμένης ἐπιχειρήσεως, πιστεύων δὲ ὡσαύτως εἰς τὴν τελικὴν νίκην τῆς Ἀντάντ, κυρίως δι' ὅσα θὰ ἀποβλέπουν εἰς τὴν Μεσόγειον, δυσηρεστεῖτο ἔτι μᾶλλον διὰ τὸν καιρὸν χειρισμόν, ὡς ἔλεγε, τῆς παρουσιαζομένης εὐκαιρίας.

Τὴν δυσαρέσκειάν του ταύτην ὁ Βενιζέλος ἐξεδήλωσε διὰ τῆς ἀποστολῆς μακρᾶς ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Βασιλέα, διὰ τῆς ὁποίας ὑπεστήριξε γενι-

κώτερον τὰς γνώμας του, ἐτόνισε τὰ σημεῖα εἰς τὰ ὁποῖα ὁ Κωνσταντῖνος ἐφαινετο διαφωνῶν μὲ τὴν Κυβέρνησίν του, καὶ ἐν τέλει ὑπέβαλε τὴν παραιτήσιν του.

Ὁ Βασιλεὺς αὐθημερὸν ἀπήντησεν εἰς τὸν Πρωθυπουργόν του διὰ μακρᾶς καὶ κολακευτικῆς ἐπιστολῆς, ἐν ἣ ἐξέθηκε πῶς ἔλαβε χώραν ἢ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Κάρρ γενομένη συνδιάλεξις καὶ ἀφοῦ τοῦ ἔδωσε κάθε δυνατὴν ἐξήγησιν, συγχρόνως τὸν ἐβεβαίωσε ὅτι τὰ ἐπιχειρήματα τὰ ὁποῖα οὗτος (ὁ Βενιζέλος) ἐξέθετεν εἰς τὸ γράμμα του, τὰ ἐθεώρει ἰσχυρότατα καὶ τὰ ἀπεδέχετο πληρέστατα.

Ἔως ἐδῶ τὰ τοῦ ἐπεισοδίου Κάρρ ἐξετέθησαν ἐν συντομίᾳ μὲν, πάντως ὁμως σύμφωνα μὲ τὴν τότε γενομένην προφορικὴν ἀφήγησιν τοῦ ἰδίου Βενιζέλου (Ὁρ. Γεωρ. Βεντήρη «Ἡ Ἑλλάς τοῦ 1910—20», Τόμ. 1, σελ. 248-252).

Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο εἶναι ἀξιοσημείωτον διότι, μαζὶ μὲ ὅλα τὰ ἄλλα, ἀποτελεῖ καὶ τὴν πρώτην ἐκδηλωθεῖσαν διαφωνίαν μεταξὺ Κωνσταντίνου καὶ Βενιζέλου.

Ἄλλ' ὅσον καὶ ἂν ἡ διαφωνία αὕτη ἀφεώρα μεμονωμένην περίπτωσιν, πάντως ἀπεδείκνυεν, ἂν ὅχι ἄλλο, τοῦλάχιστον ὅτι ὁ Βασιλεὺς εἶχε δισταγμοὺς διὰ τὴν ὀρθότητά πολιτικῆς ἢ ὁποῖα καὶ μὲ τὴν ἔγκρισιν αὐτοῦ ἐν τούτοις ἐχαράχθη.

Δὲν ἐπρόκειτο πλέον περὶ διαφωνίας μεταξὺ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς Κυβερνήσεως, ἢ ὁποῖα θὰ διηυθετεῖτο διὰ τῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ διαφωνοῦντος Ὑπουργοῦ. Ἐπρόκειτο τοῦλάχιστον περὶ δισταγμῶν οἱ ὁποῖοι ἐξεδηλοῦντο παρὰ παράγοντος ὅχι ἀπλῶς χρησίμου, ἀλλ' ἀπαραιτήτου διὰ τὴν καλὴν ἐφαρμογὴν πολιτικῆς ἢ ὁποῖα ὅχι δισταγμοὺς, ἀλλὰ πίστιν καὶ ἐνθουσιασμὸν ἐχρειάζετο.

Ἡ δοθεῖσα εἰς τὸ ἐπεισόδιον λύσις διὰ τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν ἐπιστολῶν περὶ τῶν ὁποίων ἀνωτέρω γίνεται λόγος, καὶ τῆς μὴ ἀποδοχῆς τῆς παραιτήσεως τοῦ Βενιζέλου, ἐσεβάσθη τοὺς τύπους, ἀλλ' ὅχι καὶ τὴν οὐσίαν, ἢ ὁποῖα ἀσφαλῶς δὲν ἐξυπηρετήθη.

Ἄν διηυθετήθη τὸ προσωπικὸν ζήτημα, τὸ ὁποῖον ἀνεφύη μεταξὺ τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ Πρωθυπουργοῦ του, ἂν ὁ Βασιλεὺς ἐβεβαίωσε τὸν Πρωθυπουργόν του περὶ τοῦ ὅτι τὰ ἐπιχειρήματά του ἦσαν ἰσχυρότατα καὶ τὰ ἀπεδέχετο πληρέστατα, ἐκ πάντων τούτων δὲν ἔπεται, ὡς κατεδείχθη καὶ ἐκ τῆς περαιτέρω ἐξελίξεως τῆς καταστάσεως, ὅτι ἤροντο οἱ βασιλικοὶ δισταγμοὶ καὶ ἀντικαθίσταντο διὰ τῆς πίστεως καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ἀπαραιτήτων, ὡς εἶπα, διὰ τὴν καλὴν ἐφαρμογὴν τῆς χαραχθείσης πολιτικῆς. Κάτω ἀπὸ τὴν φαινομενικὴν συμφιλίωσιν, οὐσιαστικῶς παρέμενε ἡ τραγικὴ διαφωνία μὲ ὅλας τὰς ὀδυνηρὰς συνεπείας τῆς.

Ὡς πρὸς τὸ διάβημα τοῦ Τσῶρτσιλ, τοῦτο δὲν εἶχε συνέχειαν. Ὁ Κάρρ ἐξέθηκεν εἰς τὸ Ἀγγλικὸν Ναυαρχεῖον τὰς μελέτας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐπιτελείου ἐπὶ τῆς σχεδιασθείσης παρὰ τούτου ἐπιχειρήσεως, ὡς καὶ τὴν ἰδικήν

του συνεργασίαν μετ' αὐτοῦ, ἀλλ' ὁ Ἄγγλος Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Γκρέϋ ἔκρινεν ὅτι ἡ στιγμὴ, διὰ τὴν κατὰ τῆς Τουρκίας ἐπιχειρήσιν, δὲν εἶχεν ἀκόμη φθάσῃ. Ἦθελε νὰ τὴν συνδυάσῃ μὲ τὴν συνεργασίαν τῶν Βουλγάρων. Ἡ αὐτὴ πάντοτε ἐπιμονὴ καὶ ἀδυναμία.

Ἡ ἔξοδος τῆς Τουρκίας ἐκ τῆς οὐδετερότητος. Διαθήματα ἀνταντικὰ πρὸς τὴν Βουλγαρίαν

Τὴν 18ην Σεπτεμβρίου 1914 ἐκηρύχθη ὁ πόλεμος μεταξὺ τῆς Τουρκίας καὶ τῶν δυνάμεων τῆς Συνενοήσεως, ἀφ' οὗ προηγουμένως ὁ γερμανοτουρκικὸς στόλος εἶχε βομβαρδίσῃ τοὺς ῥωσικοὺς λιμένας τῆς Μαύρης Θαλάσσης. Ἡ ἔξοδος τῆς Τουρκίας ἐκ τῆς οὐδετερότητός της παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν κεντρικῶν Ἀυτοκρατοριῶν ἐδικαίωσε τὰς προβλέψεις καὶ προρρήσεις τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, καὶ διηκολύνη τὴν διπλωματικὴν της θέσιν ἀπέναντι τῶν Δυνάμεων τῆς Ἀντάντ, αἵτινες ἄχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς δὲν ἤθελον νὰ πιστεύσουν εἰς αὐτήν.

Πρὶν ἢ πραγματοποιηθῆ ἡ ἔξοδος αὕτη, ἡ Τουρκικὴ Κυβέρνησις μονομερῶς, δηλαδὴ πραξικοπηματικῶς κατήργησε τὰς διομολογήσεις πού ἴσχυον πρὸ αἰώνων. Νέον κτύπημα κατὰ τοῦ ὑποδοῦλου Ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ καὶ κτύπημα κατὰ τῶν συμφερόντων τῶν Δυνάμεων τῆς Ἀντάντ, τὸ ὁποῖον δὲν τὰς συνεκίνησε, τοῦλάχιστον ὅσον ἔπρεπεν.

Ἡ Ἑλλὰς διεμαρτυρήθη. Δὲν ἠδύνατο νὰ κάμῃ τίποτε περισσότερον. Ἄλλ' ἐζήτησε καὶ τὴν παρέμβασιν τῆς Γερμανίας διὰ τοῦ ἐν Βερολίῳ πρεσβευτοῦ αὐτῆς Ν. Θεοτόκη.

Τὸ διάβημα τοῦτο ἔμεινεν ἄνευ ἀποτελέσματος. Ὁ ὑφυπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Τσίμερμαν ἀπήντησεν εἰς τὸν πρεσβευτὴν μας ὅτι ἡ Γερμανικὴ Κυβέρνησις τότε μόνον θὰ τὸ ἔπραττεν ἂν εἶχε τὴν ὑπόσχεσιν τῆς Ἑλλάδος ὅτι δὲν θὰ ἐκινεῖτο ἐν περιπτώσει βουλγαρικῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Σερβίας.

Τοιαύτη ὑπόσχεσις ἦτο ἀδύνατον νὰ δοθῆ. Θὰ ἀντέκειτο εἰς τὰς βάσεις τῆς πολιτικῆς πού ἐχάραξεν ὁ Βενιζέλος καὶ πού ἐνέκρινεν ὁ Κωνσταντῖνος, καὶ θὰ ἐπραγματοποιεῖτο μὲ θυσίαν ὄχι μόνον τῆς συμμάχου μας, ἀλλὰ καὶ τῶν ἰδικῶν μας συμφερόντων.

Διὰ τῆς ἐξόδου τῆς Τουρκίας ἐκ τῆς οὐδετερότητος, ἡ τύφλωσις τῆς Ἀντάντ μοιραίως περιωρίσθη εἰς ὅ,τι ἀπέβλεπε τὴν Βουλγαρίαν, τὴν συμμαχίαν τῆς ὁποίας μὲ καθὲς θυσίαν ἐπεδίωκε, μέχρι τῆς στιγμῆς πού καὶ αὕτη ἐπισήμως προσετέθη εἰς τὸν συνασπισμὸν τῶν κεντρικῶν αὐτοκρατοριῶν

Ἡ Βουλγαρία ἐπέτρεπε τὴν διὰ τοῦ ἐδάφους της μεταφορὰν πολεμοφοδίων ἐκ Γερμανίας διὰ τὴν Τουρκίαν. Ἡ Βουλγαρία συνωμολόγει συμφωνίας μὲ τὴν Τουρκίαν καὶ τὴν Αὐστρίαν. Ἡ Βουλγαρία συνωμολόγει δάνειον εἰς τὸ Βερολίνον. Ὅλα αὐτὰ καὶ διάφορα ἄλλα δὲν ἦσαν ἀρκετὰ διὰ νὰ

πέισουν τὰς δυνάμεις τῆς Συνεννόσεως, αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχασαν μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς τὰς ἐλπίδας των.

Συνεχίζουσαι ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ τὰ σφάλματά των αἱ Δυνάμεις τῆς Ἀντάντ, προέβησαν κατὰ τὴν 27ην Νοεμβρίου καὶ τὴν 1ην Δεκεμβρίου 1914 εἰς συλλογικὸν διάβημα πρὸς τὰς Κυβερνήσεις Ἀθηνῶν, Βελιγραδίου καὶ Σόφιας, καὶ ἐκάλεσαν αὐτὰς διὰ τὴν συμφωνήσασαι φιλικῶς, ὑπέσχοντο δὲ εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἑδαφικὰ ἀνταλλάγματα τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης.

Πᾶς τις δύναται νὰ ὑπολογίσῃ τὸ μέγεθος τῆς ἀπογοητεύσεως, τὴν ὁποίαν ἐδοκίμαζον οἱ ἐκ τῶν Ἑλλήνων πληροφορούμενοι τὴν συλλογικὴν ταύτην διακοίνωσιν. Διὰ ταύτης ἐκαλεῖτο οὐσιαστικῶς ἡ Ἑλλάς νὰ παραχωρήσῃ ἐδάφη καθαρῶς Ἑλληνικά, τὰ ὁποῖα κατεῖχε μὲ τὸ δικαίωμα ποῦ τῆς εἶχεν ἀναγνωρίσει πόλεμος νικηφόρος καὶ αἱ ἐπακολουθήσασαι τοῦτον συνθήκαι, ἀλλὰ καὶ πᾶς τις δύναται νὰ ἐκτιμήσῃ ποῖον ἔδαφος ἐκμεταλλεύσεως ἐδημιουργεῖτο διὰ τοὺς μὴ ἀποδεχομένους τὰς βάσεις ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίζετο ἡ πολιτικὴ τῆς Κυβερνήσεως τῶν Φιλελευθέρων.

Ἄλλ' αἱ δυνάμεις τῆς Συνεννόσεως οὔτε ἀπληπίζοντο, ἀλλὰ καὶ οὔτε ἐκουράζοντο. Κατὰ τὰ μέσα τοῦ Μαΐου 1915 ἐπίεζαν αὐταὶ ἰσχυρῶς τὴν Σερβίαν ὅπως παραχωρήσῃ πρὸς τὴν Βουλγαρίαν ἐδάφη. Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, λαβοῦσα γνῶσιν τῶν πιέσεων τούτων, διεμαρτυρήθη προληπτικῶς καὶ ἐντόνως.

Τὴν 20ὴν Ἰουλίου/2 Αὐγούστου οἱ ἐν Σόφια πρέσβεις τῆς Συνεννόσεως, χωρὶς νὰ ὑπολογίσουν τοῦλάχιστον τὸ διαρκῶς μειούμενον κῦρος αὐτῶν, ἐπέδωκαν πρὸς τὴν Βουλγαρικὴν Κυβέρνησιν διακοίνωσιν συλλογικὴν καὶ ἐκάλουν αὐτὴν νὰ πολεμήσῃ μαζί των. Εἰς ἀντάλλαγμα προσέφερον τὴν Σερβικὴν Μακεδονίαν καὶ ὑπόσχεσιν ποῦ θὰ ἐπιτύχουν τὴν ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος παραχώρησιν τῆς Καβάλλας.

Εἰς τὸ διάβημα τοῦτο προέβαινον αἱ Δυνάμεις τῆς Συνεννόσεως μὲ τὴν ἀφελῆ ἐλπίδα ὅτι θὰ ἐματαίωνον τὰς εἰς Σόφίαν κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας διεξαγομένας ἐντόνους διαπραγματεύσεις περὶ ἐξόδου τῆς Βουλγαρίας παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν κεντρικῶν αὐτοκρατοριῶν.

Ἡ στιγμή διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς πολιτικῆς τοῦ Βασιλέως Φερδινάνδου ἐκρίνετο κατάλληλος. Ὁ ῥωσικὸς στρατὸς συνετρίβετο εἰς τὰ Καρπάθια, ἐν ᾧ συγχρόνως ἡ Τουρκία ἐπροθυμοποιεῖτο νὰ προβῆ εἰς ἄμεσον ὑπὲρ τῆς Βουλγαρίας μεθοριακὴν παραχώρησιν.

Τίποτε τούτου λογικώτερον. Τὸ παράδοξον μόνον ὑπῆρξε ποῦ αἱ Δυνάμεις τῆς Συνεννόσεως δὲν ὑπελόγησαν ὅτι ἡ καλὴ στιγμή διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς πολιτικῆς τῶν ἀντιπάλων των ἦτο ἐκ τούτου καὶ μόνον τοῦ λόγου κακῆ διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἰδίας των πολιτικῆς. Ἄν τοῦτο εἶχον σκεφθῆ θὰ ἔσωζον ἐπὶ τοῦ προκειμένου τοῦλάχιστον τὸ κῦρος των.

Μῆνας τινὰς ἔπειτα, οἱ ὑπεύθυνοι Ὑπουργοὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Γκρέυ, Σαζόνωφ καὶ Δελκασσὲ ἀντεκαθίσταντο, διὰ διαφόρους βέβαια λόγους, ἀλλὰ

και δια τὸ βάρος τῶσων ἀμαρτημάτων, διαπραχθέντων παρ' αὐτῶν κατὰ τὴν διαχείρισιν τῆς πολιτικῆς αὐτῶν εἰς τὰ Βαλκάνια.

Ἄλλα πρὸ ὄλων τούτων, ἡ στρατιωτικὴ θέσις τῆς Σερβίας καθημερινῶς ἐδυσχεραίνεται. Ὁ στρατὸς αὐτῆς εἶχε κάμη ἀληθινὰ θαύματα, ἀλλ' ἡ διαφορὰ τῶν δυνάμεων ἦτο τόσοσ μεγάλη πού μοιραίως γρηγορώτερα ἢ ἀργότερα οὗτος θὰ ἐλύγιζεν.

Ἡ Ἑλλάς εἰς ὄλον αὐτὸ τὸ διάστημα ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πολέμου, δὲν ἠδύνατο νὰ βοηθήσῃ τὴν σύμμαχόν της μὲ ἐμφυχον ὕλικόν. Ἔθεσεν ὁμως εἰς τὴν διάθεσίν της τὸν λιμένα τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τὴν σιδηροδρομικὴν γραμμὴν διὰ τὰς μεταφοράς της. Ἐκτὸς δὲ τῶν εἰσαγομένων πολεμοφοδίων παρεχώρησεν εἰς αὐτὴν καὶ ἰδικὰ της. Ἄλλ' ὄλα αὐτὰ προφανῶς δὲν ἤρκουν.

Περὶ τὰ μέσα Νοεμβρίου 1914 ἐσημειοῦτο μεγάλη Αὐστριακὴ ἐπίθεσις πρὸς κατὰκτησιν τῆς Σερβίας, καὶ ὁ Αὐστριακὸς στρατὸς ἐπροχώρει ἐντὸς τοῦ Σερβικοῦ ἐδάφους.

Πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς καταστάσεως ταύτης αἱ Δυνάμεις τῆς τριπλῆς Συνενοήσεως προέβαινον κατὰ τὴν 21ην Νοεμβρίου τοῦ 1914 (παλ. ἡμερολόγιον), διὰ τῶν ἐν Ἀθήναις πρεσβευτῶν αὐτῶν Ἑλλιοτ, Ντεβιλ καὶ Δεμιδωφ εἰς ἐπίσημον κοινὸν διάβημα καὶ ἐζήτησαν ἀπὸ τὸν Πρωθυπουργὸν Βενιζέλον νὰ βοηθήσῃ τὴν κινδυνεύουσαν σύμμαχον τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ Βενιζέλος συνεπῆς πρὸς τὴν βάσιν τὴν ὁποίαν ἔθεσε διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς συμμαχικῆς πολιτικῆς, πρὸς τὸ κοινὸν ἀμφοτέρων τῶν συμμάχων συμφέρον, ἀπήντησεν ὅτι ἡ στρατιωτικὴ συνδρομὴ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀδύνατος καὶ ἐπικίνδυνος θὰ ἦτο ἐὰν δὲν ἐξησφαλίζετο ἡ χώρα ἐκ τοῦ βουλγαρικοῦ κινδύνου, τοιαύτην δὲ ἐξασφάλισιν δὲν θὰ διέβλεπεν ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις εἰς δοθησομένην τυχὸν ὑπόσχεσιν τῆς Βουλγαρίας ὅτι δὲν θὰ ἐκινεῖτο.

Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν συζήτησιν ἐτέθη εἰς τὸν Βενιζέλον τὸ ἐρώτημα ἂν θὰ ἐθεώρει ὡς ἐπαρκὴ ἀσφάλειαν κατὰ τῆς βουλγαρικῆς ἀπειλῆς τὴν ἐκ μέρους τῆς Ρουμανίας ἐγγύησιν.

Ὁ Βενιζέλος ἀπήντησεν ὅτι αὐτὸς ἀτομικῶς θὰ ἐθεώρει ἐπαρκὴ τὴν ἐγγύησιν ταύτην, ἐὰν ἡ Ρουμανία ἐπεστρατεύετο συγχρόνως μὲ τὴν Ἑλλάδα, καὶ ὑπέσχετο νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Βουλγαρίας, ἐὰν αὕτη μᾶς ἐπετίθετο, ἢ ἐπέτρεπεν εἰς τοὺς Τούρκους νὰ διέλθουν ἐκ τοῦ ἐδάφους της, ἀλλὰ προσέθηκεν ὅτι δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ δώσῃ καμμίαν ὑπόσχεσιν ἐφ' ὅσον δὲν συνεννοεῖτο καὶ μὲ τὸν Βασιλέα.

Πράγματι ὁ Βενιζέλος ἀπετάθη πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν Ἐπιτελεῖον, πρὸς τὴν Ρουμανικὴν Κυβέρνησιν διὰ τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ πρεσβευτοῦ μας καὶ πρὸς τὸν Βασιλέα διὰ νὰ ἔχῃ ἐνδεχομένως καὶ τὴν ἰδικὴν του ἔγκρισιν.

Οὐδεὶς ἐκ τῶν τριῶν τούτων συνεφώνει μὲ τὸ διάβημα τῆς Τριπλῆς Συνενοήσεως. Ἐφ' ὅσον ἄλλως τε ἡ Ρουμανία δὲν ἔδιδε τὴν ἐγγύησιν της, ἔλειπεν ἡ βάσις ἐπὶ τῆς ὁποίας θὰ ἐστηρίζετο ὁλόκληρος ἡ σχεδιασθεῖσα ἐπιχείρησις.

Ἡ δυσχερὴς θέσις τοῦ Βενιζέλου. Τὰ δύο μέτωπα.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω περιγραφῆς πᾶς τις ἀντιλαμβάνεται πόσον δυσχερὴς ἦτο ἡ θέσις τοῦ Βενιζέλου προκειμένου νὰ ἐπιδιώξῃ καὶ ἐφαρμόσῃ οὕτος τὴν παρ' αὐτοῦ χαραχθεῖσαν καὶ ὑποστηριζομένην πολιτικὴν.

Ἡ θέσις αὕτη καθημερινῶς ἐγένετο δυσχερεστέρα. Εἶχεν οὗτος ἀπέναντί του δύο μέτωπα, τὸ ἓν ἐξωτερικὸν καὶ τὸ ἄλλο ἐσωτερικόν. Καὶ τὸ παραδοξώτερον ἦτο πού τὸ ἐξωτερικὸν μέτωπον ἀπετελεῖτο ἀπὸ τὰς Δυνάμεις ἐκείνας εἰς τὸ πλευρὸν τῶν ὁποίων ἐζήτει οὗτος νὰ ταχθῇ. Ἐζήτει μὲ ἄλλα λόγια νὰ πολεμήσῃ ὑπὲρ αὐτῶν, καὶ μάλιστα νὰ πολεμήσῃ ἀνευ ὄρων. Καὶ ὅμως τὸ ἐξωτερικὸν τοῦτο μέτωπον δὲν τὸν ἤθελε διότι δὲν ἤθελε νὰ παρεξηγηθῇ παρ' ἐκείνων οἱ ὅποιοι ὅμως ἀπ' ἀρχῆς εἶχον στραφῆ πρὸς τὸν ἀντίθετον συνδυασμὸν ἐκ τῆς νίκης τοῦ ὁποίου ἐζήτρων καὶ τὴν ἰδικὴν των σωτηρίαν, ἣ τὸν ἐπίεξε διὰ νὰ προβῇ εἰς ἐδαφικὰς παραχωρήσεις. Ὁ Βενιζέλος ἦτο τῆς γνώμης ὅτι ἡ θέσις τῆς Ἑλλάδος ἦτο μὲ τὴν Συνεννόησιν ἔστω καὶ ἀδικοῦσαν.

Ἄλλ' αἱ συνεχεῖς συγκρούσεις μὲ τὸ ἐξωτερικὸν μέτωπον ἀναλυόμεναι εἰς ἀρνήσεις τῶν διαφορῶν Ἑλληνικῶν προσφορῶν, καὶ εἰς τὴν ἀποφυγὴν ὑποσχέσεων καὶ δι' αὐτὴν ἀκόμη τὴν Ἑλληνικὴν ἀκεραιότητα, ἐνίσχουν συνεχῶς καὶ ἐπλήθυναν τὸ ἐσωτερικὸν ἀντίθετον μέτωπον πού ἔχον ὡς προϋπόθεσιν τὴν γερμανικὴν νίκην, καὶ κρατοῦν ὡς σημαίαν τὴν εἰρήνην, ἐκέρδιζε καθημερινῶς ἔδαφος, καὶ ἐγένετο σὺν τῷ χρόνῳ διὰ τὸν Βενιζέλον κατὰ πολὺ δυσχερέστερον τοῦ ἐξωτερικοῦ τοιοῦτου.

Στρεφόμενος ὁ Βενιζέλος πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν μέτωπον ἔπρεπε νὰ πείσῃ τὰς ἀποτελούσας τοῦτο Δυνάμεις ὅτι οἱ φίλοι των δὲν εὐρίσκοντο ἐκεῖ πού ἀνεζήτουσαν, καὶ ὅτι τὰ συμφέροντά των εἰς τὰ Βαλκάνια, ἐξυπηρετούμενα ἄριστα διὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, δὲν ἐταυτίζοντο οὔτε μὲ τὰ συμφέροντα τῶν Τούρκων οὔτε μὲ ἐκεῖνα τῶν Βουλγάρων. Ἄλλ' ἡ στροφὴ αὕτη προσκρούουσα εἰς τὰς γνώμας τῶν συμβούλων τῶν διαχειριζομένων τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τῶν Δυνάμεων τούτων, καὶ τὰς ὑπηρεσιακὰς εἰσηγήσεις πού ἐδημιούργει ἡ ρουτίνα τῶν Ὑπουργείων τῶν Ἐξωτερικῶν, ἀπέβαινε πλέον ἢ δυσχερὴς.

Ἄλλ' ἀκόμη δυσχερεστέρα ἦτο ἡ στροφὴ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν μέτωπον, δηλαδὴ πρὸς τὸ μέτωπον τῶν οὐδετεροφίλων, τοὺς ὁποίους ἔπρεπε νὰ πείσῃ ὅτι ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰς μεμονωμένας καὶ τοπικὰς νίκας εἰς τὰ διάφορα μέτωπα, ἡ τελικὴ νίκη θὰ ἔστεφε τὰς προσπάθειάς τῶν ἰσχυροτέρων βιομηχανικῶς καὶ οἰκονομικῶς ἐν γένει δυνάμεων. Καὶ χαρὰ εἰς ἐκείνον πού θὰ εὐρίσκετο εἰς τὸ αὐτὸ στρατόπεδον μὲ ταύτας.

Ἡ στροφὴ αὕτη συναντῶσα καθημερινῶς δυσχερείας ἀκριβῶς ἐκ τῶν διαρκῶς σημειουμένων τοπικῶν νικῶν τῶν κεντρικῶν Αὐτοκρατοριῶν, οὐχί

σπανίως προσέκρουε δυστυχώς και εις διαφόρους έσωτερικούς ύπολογισμούς πολιτικῆς ἢ και κομματικῆς φύσεως.

Ἡ ὄλη αὐτῆ ἡ περίοδος ἀσφαλῶς ἦτο ἡ δυσχερεστέρα τοῦ ἔλου πολέμου διὰ τὴν ἐπιδίωξιν και ἐφαρμογὴν τῆς πολιτικῆς ποῦ ἐχάραξε τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων, εἴτε ἐν τῇ ἐξουσίᾳ εἴτε ἐκτὸς αὐτῆς εὐρισκόμενον.

Ἡ πορεία τῶν πραγμάτων και ἡ ἀμερόληπτος κρίσις ἐπιστοποίησαν ἔτι ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰς ἐμφανιζομένας δυσχερείας, ὁ διπλωματικὸς χειρισμὸς τῶν ἐμφανιζομένων ζητημάτων ὑπῆρξε, μέχρι τοῦλάχιστον τῆς κρίσεως ποῦ ἐγεννήθη ἐκ τῆς ἐκστρατείας τῶν Δαρδανελλίων, και ποῦ κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην ἐρευνῶμεν, ἐπιτυχῆς και ἐκानοποιητικὸς διὰ τὴν Ἑλληνικὴν ὑπόθεσιν.

Ἡ καλὸς οὗτος χειρισμὸς εἶχε μάλιστα και κατ' αὐτὸ τὸ στάδιον τῆς ἑλληνικῆς οὐδετερότητος και δύο ἐπιτυχίας ὀριστικῶς χαρακτῆρος σημαντικὰς και γι' αὐτὸ ἀξιωμανημονεύτους.

Ἡ πρώτη ἦτο σχετικὴ μὲ τὴν μεταπολεμικὴν τύχην τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, και ἡ δευτέρα μὲ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους. Ἡ πρώτη συνίσταται εἰς τὴν ἐπίσημον ἀνακοίνωσιν ποῦ ἔκαμεν πρὸς τὸν ἐν Παρισίοις πρεσβευτὴν και ἐκλεκτὸν διπλωμάτην Ἄ. Ῥωμάνον, ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν Ὑπουργὸς τῆς Γαλλίας, καθ' ἣν αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου θὰ περιέλθουν ὀριστικῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐὰν ἡ Τριπλῆ Συνεννόησις ἐξέλθῃ νικητρια ἐκ τοῦ πολέμου. Και ἡ δευτέρα ὑπάρχει εἰς τὴν ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος κατάληψιν τῆς Βορείου Ἠπείρου, ἡ ὁποία ἐγένετο πρωτοστατούσης μὲν τῆς Ἀγγλίας, ἀλλὰ και μὲ τὴν συγκατάθεσιν τῶν Δυνάμεων ἀμφοτέρων τῶν ἀντιμαχομένων παρατάξεων, δηλαδὴ τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννόησεως και τῶν κεντρικῶν Αὐτοκρατοριῶν.

Ἡ ἀνακατάληψις τῆς Βορείου Ἠπείρου διετάχθη τὴν 10/23 Ὀκτωβρίου 1914. Συντελέσθη δὲ ἐγκαίρως, δηλαδὴ πρὶν ἀκόμη ἡ Ἰταλία ἐνεργήσῃ τὴν ἀπόβασιν εἰς Αὐλῶνα και πρὶν αὕτη ἐξέλθῃ τῆς οὐδετερότητος.

Τὰ δύο ὑπομνήματα τοῦ Βενιζέλου. Ἡ προταδεῖσα συνεργασία μὲ τοὺς Βουλγάρους.

Ἡ ἀνωτέρω περιγραφομένη θλιβερὰ κατεύθυνσις τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννόησεως εἰς ἔτι ἀφεώρα τὰ Βαλκάνια, πρὸ τῆς δυνάμεως τῶν πραγμάτων ἤρχισε νὰ ὑποχωρῇ.

Τὸ σύνθημα ἔδωσεν εἰς ἔτι ἀπέβλεπε τὴν Ἀγγλικὴν Κυβέρνησιν, ἡ ἀληθῶς ἰσχυρὰ φυσιογνωμία τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν Λόυδ Τζώρτζ.

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ Δεκεμβρίου 1914 ἡ στρατιὰ τοῦ Πιτιορέκ ἡ ὁποία ὑπελόγιζε νὰ ὑποδουλώσῃ τοὺς Σέρβους, ὑπέστη ἦτταν σημαντικὴν, ἐνεκα τῆς ὁποίας ἐξεκένωσε τὸ σερβικὸν ἔδαφος, και ἐγκατέλειψε 30 χιλιάδας αἰχμαλώτων.

Ἐπῆρξεν ἐπομένως ἀνάγκη σοβαρῶν προπαρασκευῶν διὰ νὰ κτυπή-
σουν τοὺς Σέρβους, ἐνῷ συγχρόνως ἡ ἀνάγκη τῆς βουλγαρικῆς συνδρομῆς
διὰ τὰς κεντρικὰς Αὐτοκρατορίας κατέστη ὄντως ἐπιτακτικὴ.

Ὁ Λόυδ Τζῶρτζ πιστεύων εἰς τὴν σπουδαιότητα τοῦ βαλκανικοῦ με-
τώπου, ἔπεισε τὰς Κυβερνήσεις Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας νὰ στείλουν εἰς αὐτὸ
στρατὸν τῆς ξηρᾶς, ὁ ὁποῖος ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ῥουμα-
νίαν θὰ ἐβοήθει τὴν Σερβίαν.

Πρὸς ἐπιδίωξιν τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης συνετάγη παρὰ τοῦ Λόυδ
Τζῶρτζ σχέδιον τηλεγραφήματος, τὸ ὁποῖον ἕμως προηγουμένως ἐνεκρίθη
παρὰ τοῦ Πρωθυπουργοῦ Ἀσκούιθ καὶ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν
Λόρδου Κίτσενερ. Τὸ σχέδιον ἕμως τοῦτο δὲν ἔφερον ἐπίσημον χαρακτῆρα,
ἐφ' ὅσον δὲν εἶχε θεωρηθῆ καὶ παρὰ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν
Γκρέυ.

Τὸ τηλεγράφημα τοῦτο ἐπέδωκεν ὁ Λόυδ Τζῶρτζ πρὸς τὸν Γεννάδιον
διὰ νὰ τὸ ἀποστείλῃ εἰς τὸν Βενιζέλον, τοῦθ' ὅπερ καὶ ἐγένετο κατὰ τὴν
8/21 Ἰανουαρίου 1915.

Διὰ τούτου γίνεται γνωστὸν ὅτι ἡ Ἀγγλικὴ Κυβέρνησις ἔλαβε πλη-
ροφორίας περὶ σοβαρῶν προπαρασκευῶν τῆς Αὐστρίας καὶ Γερμανίας ὅπως
ἐπιτεθοῦν ἐναντίον τῆς Σερβίας. Θεωροῦσα δὲ αὕτη (ἡ Ἀγγλικὴ Κυβέρνη-
σις) τὴν συντριβὴν τῆς Σερβίας ὡς καταστροφὴν, ἣτις θὰ ἐνεθάρρυνε τὴν
Βουλγαρίαν νὰ συνεργασθῆ δραστηρίως μετὰ τῆς Γερμανίας, Αὐστρίας καὶ
Τουρκίας, ἀπέστειλεν ἤδη ἐπίσημα τηλεγραφήματα πρὸς τοὺς ἐν Ἀθήναις
καὶ Βουκουρεστίῳ πρεσβευτὰς αὐτῆς, ἵνα αἱ Βαλκανικαὶ αὗται Κυβερνήσεις
λαμβάνουσαι γνώσιν τῆς καταστάσεως ἐνεργήσουν ἐκ συμφώνου καὶ ἀμέσως
πρὸς ὑποστήριξιν τῆς Σερβίας.

Διὰ τοῦ ἰδίου τηλεγραφήματος ἐγένετο γνωστὸν ὅτι ἡ Ἀγγλία θὰ κα-
τέβαλε πᾶν χρηματικὸν ποσὸν ποῦ θὰ ἀπῆταιτο διὰ τὸν πόλεμον, καὶ ὅτι ὁ
Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν θὰ ἠδύνατο (ἐὰν τὸ ἐπεθύμει ἡ Ἑλληνικὴ
Κυβέρνησις) ν' ἀποστείλῃ ἐν σῶμα στρατοῦ διὰ νὰ συνεργασθῆ μετὰ τοῦ
Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ.

Εἰς ὅλα αὐτὰ προσέθηκεν ὁ Γεννάδιος ὅτι ὁ Ἄγγλος Ὑπουργὸς τῶν
Οἰκονομικῶν τοῦ εἶπεν ὅτι ἂν ἡ Ἑλλὰς ἐξήττει ἀκόμη περισσότερα τοῦ ἐνὸς
σώματος στρατοῦ ἡ Ἀγγλικὴ Κυβέρνησις δὲν θὰ τὰ ἤρνετο.

Ἐπειτα ἀπὸ τὸ τηλεγράφημα τοῦτο, ὁ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτῆς τῆς
Μεγάλης Βρετανίας Ἑλλιοτ ἐπεσκέφθη τὸν Βενιζέλον τὴν 11/24 Ἰανουα-
ρίου 1915 καὶ τοῦ ἐπέδωκε τηλεγράφημα τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν
Γκρέυ, δι' οὗ ἐπανελήφθη ἡ πρόσκλησις τῆς Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως. Τὸ
ἔγγραφον τοῦτο περιεῖχε τὴν ἐξῆς δήλωσιν: «Ἐὰν ἡ Ἑλλὰς ταχθῆ μετὰ
τῆς Σερβίας ὡς σύμμαχος αὐτῆς καὶ μετάσχῃ τοῦ πολέμου, γνωρίζω ὅτι ἡ
Γαλλία καὶ ἡ Ῥωσσία θὰ ἀναγνωρίσουν ἀμφότεραι εὐχαρίστως πρὸς τὴν
Ἑλλάδα ἐδαφικὰς παραχωρήσεις πολὺ σπουδαίας ἐπὶ τῆς παραλίας τῆς Μι-
κρᾶς Ἀσίας. Ἄν ὁ κ. Βενιζέλος ἐπιθυμῆ τελικὴν συνεννόησιν ὑπὸ τοὺς ὄρους

τούτους θά ὤφειλεν ἀνευ βραδύτητος ν' ἀνακοινώσῃ τοῦτο εἰς τὰς κυβερνήσεις Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ῥωσσίας, εἶμαι δὲ βέβαιος (λέγει ὁ Γκρέυ) ὅτι πᾶσα ἐκ μέρους τοῦ γενομένη πρότασις θά ἦτο δεκτὴ κατὰ τὸν εὐμενέστερον τρόπον».

Ὁ Γκρέυ δὲν ἔκαμε κἄν μνείαν περὶ παραχωρήσεων τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν Βουλγαρίαν, παρεκάλει μόνον ὅπως ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἀρῇ τὰς ἀντιρρήσεις τῆς περὶ ἀνταλλαγμάτων ἐκ μέρους τῆς Σερβίας εἰς τοὺς Βουλγάρους.

Διὰ τοῦ τηλεγραφήματος τούτου προερχομένου ἐκ μέρους τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν ἐλάμβανε πλέον ἐπίσημον χαρακτῆρα ἡ διὰ τοῦ Γενναδίου ἀποσταλεῖσα πρόσκλησις τοῦ Λόυδ Τζώρτζ. Ἡ πρότασις αὕτη ἦτο πλέον ἐπίσημος πρότασις τῆς Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως.

Ἡ ἐντύπωσις τοῦ Βενιζέλου ἐκ τῆς Ἀγγλικῆς ταύτης προτάσεως ὑπῆρξε βαθυτάτη. Διὰ πρώτην φοράν ἡ Μεγάλη Βρετανία προσέφερεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν συμμαχικὴν αὐτῆς σύμπραξιν ὅχι μόνον διὰ τοῦ στόλου καὶ τῆς οικονομικῆς αὐτῆς ἐνισχύσεως, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς συμμετοχῆς τοῦ κατὰ ξηρὰν Ἀγγλικοῦ στρατοῦ.

Παρ' ὅλα ὅμως ταῦτα ἡ Βουλγαρικὴ ἀπειλὴ ὑφίστατο πάντοτε καὶ τῆς βίας αὐτῆς δὲν ἤθελε ν' ἀποστῆ ὁ Βενιζέλος, ὁ ὁποῖος ἀπεδέχετο μόνον νὰ ἐξετάσῃ ἐὰν διὰ τῆς συμμετοχῆς τῆς Ῥουμανίας ἠδύνατο ν' ἀποφευχθῆ ὁ βουλγαρικὸς κίνδυνος.

Ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο ὠμίλησεν ὁ Βενιζέλος πρὸς τὸν Ἑλλιοτ κατὰ τὴν 9/22-1915, δηλαδὴ δύο ἡμέρας πρὶν περιέλθῃ εἰς χεῖρας τοῦ Βενιζέλου ἡ ἐπίσημος πρότασις τοῦ Γκρέυ. Καὶ προσέθηκεν ὅτι θά ἐτηλεγράφει πρὸς τὴν Ῥουμανικὴν Κυβέρνησιν, τοῦθ' ὅπερ καὶ ἐγένετο ἀμέσως, ἐν ᾧ συγχρόνως ὁ μὲν Βενιζέλος εἰδοποιεῖ τὸν Γεννάδιον ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις θά ἠρώτα τὴν Ῥουμανίαν, καὶ ὁ Ἑλλιοτ τὴν Κυβέρνησιν του περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πρὸς τὴν Ῥουμανίαν διαβήματος τούτου.

Ἡ Ῥουμανία ὅμως δὲν ἐβράδυνε ν' ἀπαντήσῃ ἀρνητικῶς. Ὁ Πρωθυπουργὸς αὐτῆς Βρατιάνο δὲν εὕρισκεν ἄλλην ἐξασφάλισιν κατὰ τοῦ βουλγαρικοῦ κινδύνου, ἀπὸ τὴν σύμπραξιν τῆς Βουλγαρίας μετὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ῥουμανίαν ὑπὲρ τῆς Σερβίας.

Ἡ ἐν τῷ μεταξῷ ὅμως γενομένη ἐπίσημος πρότασις τοῦ Γκρέυ ἐπανέφερε τὸ ζήτημα ἐπὶ τάπητος καὶ ὁ Βενιζέλος πρὶν ἢ συναντηθῆ μετὰ τὸν Κωνσταντῖνον καὶ τὸ Ἐπιτελεῖον ἀπετάθη διὰ δευτέραν φοράν πρὸν τὸν Βρατιάνο.

Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ὁ Βενιζέλος ἐμελέτησε βαθύτατα καὶ ἀπὸ πάσης πλευρᾶς τὸ ζήτημα τῆς συμμετοχῆς τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν πόλεμον, κατέληξε δὲ εἰς συμπεράσματα τὰ ὅποια ὑπέβαλεν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον διὰ δύο ὑπομνημάτων ἐκ τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον μετὰ ἡμερομηνίαν 11 Ἰανουαρίου 1915 ὑπεβλήθη πρὶν ἢ ἡ Ῥουμανικὴ Κυβέρνησις ἀπαντήσῃ εἰς τὴν

Ἑλληνικὴν πρόσκλησιν, καὶ τὸ ἄλλο μὲ ἡμερομηνίαν 17 Ἰανουαρίου 1915 συνετάγη μετὰ τὴν ρουμανικὴν ἄρνησιν.

Διὰ τοῦ πρώτου ἐκ τῶν δύο τούτων ὑπομνημάτων ἐκτίθεται τὸ σχέδιον ποῦ συνέλαβεν ὁ Βενιζέλος περὶ ἐνώσεως ὄλων τῶν χριστιανικῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς. Ἀλλὰ καὶ τὰ δύο ὑπομνήματα στηρίζονται ἐπὶ τῆς συμμαχίας μὲ τοὺς Βουλγάρους, ἡ ὁποία κατὰ τὸν Βενιζέλον θὰ ἐξησφάλιζε μαζί μὲ τὴν αἰώνιαν εἰρήνην τῶν Βαλκανίων, καὶ τὴν δημιουργίαν ἀληθινὰ μεγάλης Ἑλλάδος ἡ ὁποία θὰ ἱκανοποιεῖ ὄλους σχεδὸν τοὺς προαιωνίους πόθους καὶ τὰ ὄνειρα τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς.

Διὰ νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ συνεργασία αὕτη θὰ ὤφειλε πλὴν τῆς Σερβίας νὰ προβῇ καὶ ἡ Ἑλλὰς εἰς εὐρείας παραχωρήσεις πρὸς τὴν Βουλγαρίαν, διὰ τῆς ὑπὲρ ταύτης ἐγκαταλείψεως ὄλου τοῦ τμήματος τῆς Καβάλλας, Δράμας, Σαρισαμπάν. Καὶ ἐν τῇ σημείῳ τούτῳ λέγει ὁ Βενιζέλος κατὰ λέξιν: «Δὲν θὰ ἐδίσταζα ὅσον ὀδυνηρὰ καὶ ἂν εἶναι ἡ ἐγχείρησις νὰ συμβουλευσω τὴν θυσίαν τῆς Καβάλλας, ὅπως διασωθῇ ὁ ἐν Τουρλίχ Ἑλληνισμὸς, καὶ ἀσφαλισθῇ ἡ δημιουργία ἀληθῶς Μεγάλῃς Ἑλλάδος, περιλαμβανούσης πάσας σχεδὸν τὰς χώρας εἰς τὰς ὁποίας ὁ Ἑλληνισμὸς ἔδρασε κατὰ τὴν μακράϊωνα αὐτοῦ ἱστορίαν».

Τὸ σχέδιον τοῦτο ἐξυμνήθη ἀπὸ τοὺς φίλους τοῦ Βενιζέλου οἱ ὅποιοι τὸ ὠνόμασαν μεγαλεπίβολον. Ἐγὼ τολμῶ νὰ τὸ ἀποκαλέσω τοῦλάχιστον ἀτυχές.

Πρῶτα ἀπὸ ὄλα, ὁ Βενιζέλος ἐπιζητῶν τὴν συμμαχίαν τῆς Βουλγαρίας ἔπαθε τὴν αὐτὴν τύφλωσιν (ὅπως ὁ ἴδιος τὴν εἶχε χαρακτηρίσει) ποῦ ἔπαθεν ἡ Ἄντάντ κατὰ τὴν διαχείρισιν τῆς πολιτικῆς αὐτῆς εἰς τὰ Βαλκάνια κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ πολέμου.

Ὅπως ἐκείνη ἔτσι καὶ ὁ Βενιζέλος παρέβλεπε διαρκῶς τὴν σκληρὰν πραγματικότητά ποῦ ἦτο ἡ ἀπ' ἀρχῆς τοῦ πολέμου οὐσιαστικὴ προσχώρησις τῆς Βουλγαρίας εἰς τὸν συνδυασμὸν τῶν κεντρικῶν Ἀυτοκρατοριῶν. Συνεχεῖς ἀποδείξεις ἐπαρουσιάζοντο τῆς στροφῆς ταύτης τὰς ὁποίας ὅπως ἡ Ἄντάντ ἔτσι καὶ ὁ Βενιζέλος δὲν ἤθελε νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψει.

Αὐτὸ θὰ ἤρκει διὰ νὰ μὴ ἐπιδιωχθῇ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς συμμαχικῆς μὲ τὴν Βουλγαρίαν πολιτικῆς, ἀλλὰ δὲν ἦτο τοῦτο καὶ μόνον. Τὴν ὄλην ἱστορίαν τῆς Βουλγαρίας τῆς ὁποίας (ἱστορίας) πικρὰ παραδείγματα ἐλάβομεν καὶ ἡμεῖς κατὰ τὴν περίοδον τοῦ πρώτου βαλκανικοῦ πολέμου χαρακτηρίζει ἡ ἄνευ ὀρίων ἀπληστία.

Μία τοιαύτη προσπάθεια μοιραίως ἤθελε ναυαγήσει ἀπὸ τῆς πρώτης μὲ τοὺς Βουλγάρους ἐπαφῆς. Ἀλλὰ καὶ ἂν κατελήγομεν εἰς συμφωνίαν οὐδεμίαν ἐγγύησις θὰ παρείχετο ὅτι ἡ συμφωνία αὕτη θὰ ἐγίνετο σεβαστὴ ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους.

Ἡ Βουλγαρία τότε μόνον θὰ κατέληγεν εἰς συμφωνίαν ἐὰν διὰ ταύτης ἐξησφαλίζετο δι' αὐτὴν ἡ ὑπεροχὴ τῆς εἰς τὰ Βαλκάνια. Καὶ μάλιστα ὑπεροχὴ ἄνευ ὀρίων ἐκθέτουσα εἰς διαρκῆ κίνδυνον τὴν βαλκανικὴν εἰρήνην.

Ὁ Βενιζέλος ὄφειλε νὰ ἐκτιμήσῃ καλὰ ὅτι ἡ ἡρεμία εἰς τὰ Βαλκάνια τὴν ὁποίαν θὰ ἐπεδίωκεν ἢ εἰς τὰ ὑπομνήματά του περιγραφείσα πολιτικῆ, δὲν θὰ ἦτο ποτὲ κατορθωτὴ μὲ Βουλγαρίαν ἰσχυράν, πού θὰ ἐξήρχετο ἐκ τῆς ἐπιδιωχθείσης Βενιζελικῆς πολιτικῆς, ἀλλὰ μὲ Βουλγαρίαν ἀδύνατον καὶ ἐξηντλημένην. Αὕτῃ δυστυχῶς εἶναι ἢ ἐπὶ τοῦ προκειμένου σκληρὰ πραγματικότης.

Ἄλλ' ἡ πολιτικὴ αὕτη δὲν εἶναι καταδικαστέα ἀπὸ τῆς Βουλγαρικῆς πλευρᾶς ἐξεταζομένη. Καὶ ἡ Ἑλληνικὴ ἀποφίς εἰς τὸ αὐτὸ καταλήγει.

Βασικὴ ἀρχὴ τὴν ὁποίαν ἐχάραξεν ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1821 καὶ τὴν ὁποίαν ἀπεδέχθη σύσσωμος ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ, ὑπῆρξεν ὅτι οἱ ἔθνη οἱ ἀγῶνες θὰ ἐσυνεχίζοντο μέχρις ἀπελευθερώσεως ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν.

Ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι προφανὲς ὅτι δὲν ἐξυπηρετεῖται διὰ νέας ὑποδουλώσεως, σκληροτέρας μάλιστα, ἀπελευθερωθέντων, ὅσον ὀλίγοι καὶ ἂν εἶναι οἱ ἀτυχεῖς οὗτοι Ἕλληνες, ἔστω καὶ ἂν πρόκειται διὰ τῆς ἰδίας πολιτικῆς γ' ἀπελευθερωθοῦν περισσότεροι, διότι ἡ θεθεῖσα ἀρχὴ στηριζομένη ἐπὶ τῆς ἠθικῆς, καὶ ἐπομένως ἠθικὴν τὴν βᾶσιν ἔχουσα, οὔτε κανονίζεται οὔτε ἐξαρθαται ἀπὸ τοὺς ἀριθμοὺς ὅσον πολλοὶ καὶ ἂν εἶναι οὗτοι.

Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς ὅταν κατὰ τὴν 21ην Μαρτίου 1915 οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Βενιζέλου προέβησαν εἰς πρᾶξιν ὄχι μόνον ἐπιζημίαν ἀλλὰ καὶ πρόστυχη, ἐξαναγκάσαντες τοῦτον νὰ δημοσιεύσῃ τὰ ἐν λόγῳ ὑπομνήματα, τοῦθ' ὅπερ ἀτυχῶς ἐνέκρινε καὶ ὁ Βασιλεὺς, τοιαύτη ὑπῆρξεν ἢ ἐκ τούτων δυσμενῆς ἐντύπωσις, διὰ νὰ μὴ εἴπω ἢ ἀγανάκτησις, ἐκ τῶν διατυπωθεισῶν εἰς αὐτὰ γνωμῶν, πού καὶ αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς αὐτῶν Βενιζέλος ἂν ἠδύνατο νὰ τὰ ρουφήξῃ θὰ τὸ ἔπραττεν.

Εὐτύχημα ὑπῆρξεν ὅτι ἡ ἀτυχῆς αὕτη πολιτικὴ τῆς προσεγγίσεως καὶ συμμαχίας μὲ τὴν Βουλγαρίαν δὲν εἶχε συνέχειαν. Πέραν τῆς ὑποβολῆς τῶν δύο ὑπομνημάτων οὐδὲν ἐγένετο. Διπλωματικὴν ἐκδήλωσιν δὲν εἶχε καμμίαν, διότι μᾶς ἐπρόλαβαν οἱ Βούλγαροι οἱ ὁποῖοι ἀπαντῶντες κατ' οὐσίαν εἰς τὴν Βενιζελικὴν πολιτικὴν τῶν παραχωρήσεων, τὴν μὲν 19ην Ἰανουαρίου 1915 συνωμολόγουν δάνειον μὲ τὴν Γερμανίαν καὶ τὴν Αὐστρίαν ἐξ 150 ἑκατ. φράγκων χρυσῶν, τὴν δὲ 20ὴν Ἰανουαρίου 1915 ὑπέγραψον τὴν Τουρκοβουλγαρικὴν σύμβασιν δυνάμει τῆς ὁποίας ἡ Βουλγαρία ἐπέτρεπε τὴν ἀπόλυτον χρησιμοποίησιν τοῦ ἐδάφους τῆς διὰ τὴν ἀποστολὴν πολεμικοῦ ὕλικοῦ εἰς τὴν Τουρκίαν.

Οὔτε ξένη Κυβέρνησις, οὔτε ξένον πρόσωπον ἔλαβον γνῶσιν τῶν ὑπομνημάτων τούτων, ἐὰν δὲ δὲν ἐμεσολάβει ἢ διὰ καθαρῶς κομματικούς λόγους ἀντιπατριωτικὴ συμπεριφορὰ τῶν ἀντιπάλων τοῦ Βενιζέλου, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐκτενέστερον θὰ ἐπανέλθω, ὀλίγοι θὰ ἦσαν καὶ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι θὰ εἶχον γνῶσιν τοῦ περιεχομένου τῶν ἀτυχῶν τούτων ὑπομνημάτων.

Ἡ συνεργασία μετὰ τὴν Ῥουμανίαν.

Ἐδῆς μετὰ τὴν δευτέραν πρόσκλησιν πού ἔκαμιν ὁ Βενιζέλος εἰς τὸν Βρατιάνο διὰ τὰ συμπράξει ἢ Ῥουμανία μετὰ τῆς Ἑλλάδος πρὸς ὑποστήριξιν τῶν Σέρβων, περὶ τῆς ὁποίας κάμνω λόγον ἀνωτέρω, ὁ Βενιζέλος ἀνέγνωσεν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τὸ τηλεγράφημα τοῦ Γκρέυ διὰ τοῦ ὁποίου ἐκαλεῖτο ἐπισήμως πλέον ἢ Ἑλλάς διὰ τὰ συμπράξει πολεμικῶς ὡς σύμμαχος τῆς Συνεννόσεως.

Ὁ Βασιλεὺς δὲν ἀπέκρυψε τὴν χαρὰν του ἐκ τῆς ἀναγνώσεως ταύτης καὶ ἔμεινε σύμφωνος μετὰ τὸν Πρωθυπουργόν του, ὅπως ἐν ἀναμονῇ τῆς Ῥουμανικῆς ἀπαντήσεως ζητηθῆ καὶ ἡ λεπτομερὴς γνώμη τοῦ Ἐπιτελείου.

Συνεργασία μακρὰ ἐπηκολούθησε μετὰ τὸ Βενιζέλου καὶ τοῦ Ἰωάννου Μεταξᾶ ἀντισυνταγματάρχου τότε καὶ διευθυντοῦ τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Ἐπιτελείου.

Ὁ τελευταῖος οὗτος συνέστησε τὴν ἀπόρριψιν τῆς Ἀγγλικῆς προτάσεως. Ἐφρόνει ὁ Μεταξᾶς ὅτι μόνη ἡ σύμπραξις Ἑλλάδος, Σερβίας καὶ Ῥουμανίας δὲν ἐξησφάλιζε τὴν στρατιωτικὴν ἐπικράτησιν. Ἄλλ' αὐτὸς ἐπὶ γαίνεν ἀκόμη πάρα πέρα, ἀπέκρουεν ὅπωςδῆποτε τὴν ἀνάμειξιν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν παγκόσμιον πόλεμον, ἔστω καὶ ἂν ἤθελον συμμετάσχει ὄλαι αἱ χριστιανικαὶ Δυνάμεις τῆς Βαλκανικῆς, δηλαδὴ ἔστω καὶ ἂν εἰς τὸν ἄνω συνδυασμὸν τῶν τριῶν Δυνάμεων ἤθελε προστεθῆ καὶ ἡ Βουλγαρία.

Ὁ Μεταξᾶς ἐπίστευεν ἀδιστακτικῶς ὅτι ἡ ἐκ τοῦ πολέμου ἐπικράτησις τῶν κεντρικῶν Αὐτοκρατοριῶν θὰ ἦτο ἀπόλυτος, καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν γὰρ συμβουλεύει τὴν μετὰ τῆς Ἀγάντ στρατιωτικὴν σύμπραξιν ἢ ὁποία, ὡς ἔλεγε, θὰ ἔφερε τὴν χώραν εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν ἡττημένων. Πλέον ἢ ἄπαξ ὑπεστήριξε καὶ πρὸς ἐμὲ τὴν ἄποψιν ταύτην.

Ὁ Μεταξᾶς ἦτο ὁ πιστεύσας εἰς τὴν Γερμανικὴν ἐπικράτησιν περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον Ἕλληνα. Οὗτος μάλιστα εἶναι ἐκεῖνος πού παρέσυρε μετὰ τὰς πεποιθήσεις του καὶ τὸν Γ. Θεοτόκην καὶ τὸν Δ. Γούναρην. Ὁ κατήφορος μάλιστα πού εἶχε τραβήξει ἦταν τόσοσιν δυνατὸς πού εὐρισκόμενος οὗτος εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅταν ὑπεγράφη ἡ ἀνακωχὴ τοῦ μεγάλου ἐκείνου πολέμου, ὑπεστήριζεν ἀκόμη, ὡς μετὰ ἐβεβαίωσαν, ὅτι ἡ γερμανικὴ στρατιωτικὴ νίκη εἶχε τότε συμπληρωθῆ!! Ἐλησημόνησε μόνον γὰρ προσθέσει πού ἡ Γερμανία εἶχε κερδίσει καὶ τὸν πόλεμον.

Συνεπῆς πρὸς τὴν βᾶσιν ταύτην ὁ Μεταξᾶς ἐπίστευεν ὅτι οἰαδῆποτε σύμπραξις τῶν βαλκανικῶν κρατῶν δὲν θὰ ἐπηρέαζεν ἀποφασιστικῶς τὴν ἔκβασιν τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, πιστεύων δὲ ἐπὶ πλέον ὅτι τὸ βαλκανικὸν μέτωπον ἀπετέλει δευτερευούσης σημασίας θέατρον τοῦ παγκοσμίου πολέμου, ἀπέκρουσε πάντοτε καὶ ὅπωςδῆποτε τὴν ἐκ τῆς οὐδετερότητος ἔξοδον τῆς Ἑλλάδος.

Ἄλλ' ὁ Μεταξᾶς ὑπερβαίνων ἀσφαλῶς τὰ ὅρια τῆς ἀρμοδιότητός του, δὲν ἐξήταξε τὰ ζητήματα ταῦτα μόνον ἀπὸ τῆς καθαρῶς στρατιωτικῆς ἀπόψεως, ἀλλ' ἐξήταξε καὶ ἐπηρεάζετο καὶ ἐκ λόγων καθαρῶς πολιτικῶν, διαγράφων οὕτω αὐτός, ὁ ἀρχηγὸς τότε τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, πολιτικὴν ἀντίθετον τῆς ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως χαραχθείσης.

Διὰ δευτέραν φορὰν ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Ῥουμανία ἀπαντᾷ ἀρνητικῶς. Ἡ ἐκ τῆς ἀρνήσεως ταύτης ἐντύπωσις τοῦ Βενιζέλου ὑπῆρξε βαθεῖα. Εἰς τὸ Βουκουρέστιον συνεκέντρωνε πλέον οὗτος ὅλας τὰς ἐλπίδας του, πιστεύων ὅτι ἐκεῖθεν θ' ἀπετρέπετο ὁ βουλγαρικὸς κίνδυνος.

Καὶ τότε ἔρχεται ἡ σειρὰ τῆς εἰς τὸν Βασιλέα ὑποβολῆς τοῦ δευτέρου ὡς ἄνω ὑπομνήματος τῆς 17/30 Ἰανουαρίου 1915.

Διὰ τοῦ δευτέρου τούτου ὑπομνήματος ὁ Βενιζέλος ὑπεδείκνυεν, ὡς ἤδη ἐλέχθη, τὴν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς Βουλγαρίας δρᾶσιν ὑπὲρ τῆς Σερβίας ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὅρους ὅτινες ἀνεγράφοντο καὶ εἰς τὸ ἀνωτέρω ὡσαύτως μνημονευθὲν ὑπόμνημα τῆς 11 Ἰανουαρίου 1915.

Ἡ ὀριστικὴ πλέον ἀρνήσις τῆς Ῥουμανίας νὰ μετάσχη τοῦ πολέμου ὁμοῦ μὲ τὴν Ἑλλάδα πρὸς βοήθειαν τῶν Σέρβων ἄφινεν ἀνοιχτὸν ὄλον τὸν ἐκ τῆς Βουλγαρίας κίνδυνον, χωρὶς νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ στηριχθῆ ἔστω καὶ ἡ πλέον ἀμυδρὰ ἐλπίς κοινῆς δράσεως μὲ τὴν Βουλγαρίαν ἢ ὅποια ἀκριβῶς κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας εἶχε στραφῆ ἀνοιχτὰ πλέον πρὸς τὰς κεντρικὰς Αὐτοκρατορίας, ὅπως ἀνωτέρω γίνεται λόγος.

Ὁ Βενιζέλος ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας ἐγνωστοποίησεν εἰς τὴν Ἀντάντ ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν θὰ μετείχε τοῦ πολέμου ἔνεκα τῆς Βουλγαρικῆς ἀπειλῆς, καὶ ἐπανελάμβανεν ὅτι θὰ διετῆρει ἀνεκραιὰς ὅλας τὰς δυνάμεις τῆς διὰ νὰ ἐπιτεθῆ κατὰ τῆς Βουλγαρίας ἐὰν αὕτη ἐπετίθετο κατὰ τῆς Σερβίας.

Ἄλλὰ τὴν 24ην Ἰανουαρίου/6 Φεβρουαρίου 1915 γίνεται νέον διάβημα τῆς Συνενοήσεως πρὸς τὸν Βενιζέλον, διὰ τῶν ἐν Ἀθήναις πρεσβευτῶν αὐτῆς. Αὕτη προσέφερε τὴν ἐγγύησίν της πρὸς ἡμᾶς ἀπέναντι τῆς Βουλγαρίας, καὶ ἀνελάμβανε τὴν ὑποχρέωσιν ν' ἀποστείλῃ δύο ἀγγλογαλλικὰς μεραρχίας εἰς Θεσσαλονίκην ἐὰν ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς ἐβοήθει τοὺς Σέρβους.

Ὁ Βενιζέλος ὁμοῦ μὴ εὐρίσκων τὰς ἐγγυήσεις ἐπαρκεῖς ἠρνήθη καὶ πάλιν.

Ἡ ἐκ τῆς ἀρνήσεως ταύτης ἐντύπωσις εἰς τοὺς κύκλους τῆς Συνενοήσεως ὑπῆρξε βαθεῖα. Ἐξ ὅλων τῶν κέντρων τῆς Ἀντάντ κατέφθανον τηλεγραφήματα τῶν Ἑλλήνων ἀντιπροσώπων διὰ τῶν ὁποίων ἐξετίθετο ἡ λύπη ἢ ἡ ἀπογοήτευσίς τῶν ξένων Κυβερνήσεων αἵτινες τὴν συμμετοχὴν τῆς Ἑλλάδος ἐθεώρουν πλέον ἀσφαλῆ.

Ἄλλ' ὁ Βενιζέλος ἔμεινε σταθερὸς εἰς τὴν παρ' αὐτοῦ χαραχθεῖσαν πολιτικὴν, καὶ τοὺς ὅρους ὑφ' οὓς ἡ Ἑλλάς θὰ ἐξήρχετο τῆς οὐδετερότητος.

Ἡ ἐκστρατεία τῶν Δαρδανελλίων.

Κατὰ τὴν 6/19 Φεβρουαρίου τοῦ 1915 διεδίδετο ἀστραπιαίως εἰς δλην τὴν Ἑλλάδα ὅτι ἤρχισεν ἐνεργούμενος συστηματικὸς βομβαρδισμὸς παρὰ τῶν ἠνωμένων στόλων Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας πρὸς ἐκπόρθησιν τῶν στενῶν τῶν Δαρδανελλίων, μὲ κατεύθυνσιν τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ὡς ὀρμητήριον τοῦ ἠνωμένου τούτου στόλου ἐχρησιμοποιεῖτο ἡ νῆσος Ἀἴμνος, ἀφ' οὗ προηγούμενως τόσον ἡ Ἀγγλία ὅσον καὶ ἡ Γαλλία ἀνεγνώρισαν τὴν ἀπόλυτον, καὶ συνεπῶς τὴν ἄνευ οὐδενὸς περιορισμοῦ κυριαρχίαν τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ ἐκ τῆς εἰδήσεως ταύτης ἐντύπωσις ὑπῆρξεν ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς Ἑλλάδος βαθυτάτη.

Οὐδεμία εἰδήσις κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ μεγάλου καὶ μακροῦ ἐκείνου πολέμου συνεκίνησε βαθύτερα τὸν Ἑλληνικὸν Λαόν. Καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συμβῆ διαφορετικά. Ἐβλεπον ὅλοι ὅτι ἐκ τῆς ἐκστρατείας ταύτης δὲν ἐξηρτάτο μόνον ἡ τύχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν στενῶν, ἀλλ' ἐτίθετο ἐπὶ τάπητος ἡ τύχη ὀλοκλήρου τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, τὴν κληρονομίαν τῆς ὁποίας δικαιοῦτερον ἀπὸ κάθε ἄλλο Κράτος διεξεδίκει ἡ Ἑλλάς. Ὅνειρα πολλῶν γενεῶν ἤρχισαν ἀπὸ πολὺ μακρὰ νὰ φαίνωνται πραγματοποιούμενα. Καὶ ἀνεμένετο ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἡ συμμετοχὴ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν ἐκστρατείαν ταύτην.

Πρὸς τὴν γενικὴν ταύτην ἐπιθυμίαν ἀνταποκρινόμενος ὁ Βενιζέλος, καὶ μὴ θέλων, ὡς ἔλεγε νὰ διατηρήσῃ στάσιν θεατοῦ κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος κατέστρωσεν ὀλόκληρον σχέδιον συμμετοχῆς εἰς τὸν συμμαχικὸν τοῦτον ἀγῶνα, κατὰ τὸ ὅποιον θὰ διέθετεν ἐν Σῶμα Στρατοῦ, δηλ. 40 χιλιάδας ἀνδρῶν διὰ νὰ ἀποβιβάσθῃ εἰς τὴν Καλλιόπολιν καὶ συνδράμῃ διὰ τοῦ τρόπου τούτου τὸν ἐν τῇ θαλάσῃ δρῶντα συμμαχικὸν στόλον. Συγχρόνως διὰ τὸν καιρὸν πλέον ἀγῶνα θὰ διετίθετο καὶ ἡ ναυτικὴ δύναμις τῆς Ἑλλάδος.

Τὸ καταστρωθὲν τοῦτο σχέδιον τοῦ Βενιζέλου δὲν ἐξέθετε μόνον τὰ στρατιωτικὰ μέτρα ποῦ θὰ ἐτίθεντο εἰς ἐφαρμογὴν, ἀλλὰ διέγραφε καὶ τὴν διπλωματικὴν θέσιν τοῦ ζητήματος. Ἐγνώριζεν ἄριστα ὁ Βενιζέλος τὰς βλέψεις τὰς ὁποίας εἶχεν ἡ Ῥωσία τόσον ἐπὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὅσον καὶ ἐπὶ τῶν στενῶν. Καὶ ἐπομένως διέβλεπε τὰς ἀντιρρήσεις ποῦ ἀσφαλῶς εἶχεν αὐτῇ ἐπὶ τῆς πολεμικῆς συμμετοχῆς τῆς Ἑλλάδος. Ὑπεστήριξεν ὁ Βενιζέλος τὴν διεθνοποίησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν στενῶν μὲ τοπικὴν αὐτοδιοίκησιν, διότι ἐπίστευεν ὅτι τοῦτο ἀπετέλει τὴν μόνην λύσιν ἣτις θὰ ἀπέσπα τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ τὴν Ῥωσίαν καὶ θὰ τὴν ἔδιδεν οὐσιαστικῶς εἰς τοὺς Ἑλληνας οἵτινες θὰ ἐξεμεταλλεύοντο καθ' ὃν τρόπον οὗτοι γνωρίζουν καὶ τὴν περιοχὴν ταύτην. Ὁ Βενιζέλος ἐφρόνει ὅτι τὸ συμφέρον τῆς Ἑλλάδος ἐπέβαλεν εἰς αὐτὴν νὰ διευκο-

λύνη τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν Γαλλίαν ὄχι μόνον στρατιωτικῶς, ἀλλὰ καὶ διπλωματικῶς ἀπέναντι τῆς Ῥωσσίας. Δὲν ἤθελεν οὗτος νὰ ἐμφανίζεταί ὡς ἐχθρὸς μιᾶς πολιτικῆς πού ὀπωσδήποτε θὰ ἐπετύγχανεν, ἀλλὰ φίλος αὐτῆς.

Τὸ σχέδιον τοῦτο ὀλόκληρον ἀνεκοίνωσεν ὁ Βενιζέλος εἰς τὸν Κωνσταντῖνον κατὰ τὴν συνάντησιν αὐτοῦ τῆς 15/28 Φεβρουαρίου 1915. Ὁ Βασιλεὺς ἀφοῦ συνεζήτησεν ἐπὶ τῶν δυσχερειῶν τοῦ προτεινομένου σχεδίου ἐξουσιοδότησε τὸν Πρωθυπουργόν του νὰ βολιδοσκοπήσῃ τὸν Ἄγγλον Πρεσβευτήν.

Τὴν ἐπομένην πρωτὶ ὁ Βενιζέλος συνηντήθη μὲ τὸν Ἑλλιστ, ὅστις μέχρι τῆς ἑσπέρας τῆς ἰδίας ἡμέρας εἶχεν τὴν ἀπάντησιν τοῦ Ἄγγλου Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Γκρέυ. Διὰ τῆς ἀπαντήσεως ταύτης ἐγένετο γνωστόν, ὅτι ἡ Ἀγγλικὴ Κυβέρνησις ἀπεδέχετο εὐχαρίστως τὴν συνδρομὴν τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τοὺς προτεινομένους ὑπὸ τοῦ Βενιζέλου ὅρους.

Ὁ Βενιζέλος προπαρασκευάζων καὶ καλλιεργῶν τὸ ἔδαφος τῆς ἐξόδου ἐκ τῆς οὐδετερότητος, συνέταξε κατὰ τὴν 17 Φεβρουαρίου 1915 μακρὸν ὑπόμνημα διὰ τὸν Βασιλέα διὰ τοῦ ὁποίου ἐξήταξεν ὀλόκληρον τὸ Ἑλληνικὸν πρόβλημα ὅπως ἐτίθετο τοῦτο ἀπέναντι τοῦ ὑποδοῦλου Ἑλληνισμοῦ καὶ καθώριζε τοὺς ὅρους ὑφ' οὓς ἡ Ἑλλάς θὰ ἐπολέμει.

Διὰ τοῦ ἰδίου ὑπομνήματος ὁ Βενιζέλος ἐξέθετε τὰ ὠφέλη πού θὰ προσεκόμιζεν ἡ Ἑλλάς ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς πολιτικῆς πού ὑπεστήριζε διὰ τῶν ἐξῆς κατὰ λέξιν: «Τίνα ὠφέλη θὰ συνεκομίζομεν διὰ τῆς μετοχῆς ἡμῶν εἰς τὴν κατὰ τῶν Δαρδανελίων καὶ Κωνσταντινουπόλεως ἐπίθεσιν τῶν συμμάχων (δι' ἑνὸς σώματος στρατοῦ) δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξάρω. Ἀφ' ἑνὸς θὰ συνεπράττομεν καὶ ἡμεῖς εἰς τὴν ρύθμισιν τοῦ ζητήματος τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Στενῶν (καὶ γνωρίζει ἡ ὑμετέρα μεγαλειότης ὅτι ἀρίστην τοῦ ζητήματος λύσιν διὰ τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα, ἐν τῷ παρόντι χρόνῳ, νομίζω τὴν διεθνοποίησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Στενῶν), ἀφ' ἑτέρου δὲ ἔχομεν νὰ προσδοκῶμεν, ἐν περιπτώσει νίκης τῆς Τριπλῆς Συνενοήσεως τὰς ὑπεσχημένους ἡμῖν ἤδη ἐδαφικὰς παραχωρήσεις ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν νίκην ταύτην γνωρίζει ἐπίσης ἡ ὑμετέρα μεγαλειότης ὅτι ἐξ ἀρχῆς τοῦ πολέμου φρονῶ (καὶ κατ' οὐδὲν μετέβαλα ἔκτοτε γνώμην) ὅτι οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ ἔκβασις τοῦ πολέμου ὡς πρὸς τὴν Ῥωσσίαν ἢ τὴν Γαλλίαν, ἡ Ἀγγλία καὶ μόνη μένουσα θὰ δυνηθῇ νὰ ἐπιβῆ τελικῶς τοὺς ὅρους τῆς εἰρήνης».

Τῆς ὑποβολῆς τοῦ ὑπομνήματος τούτου προηγῆθη συνεργασία μὲ τὸν Ἰ. Μεταξᾶν, ὁ ὁποῖος τότε ἐξετέλει χρέη ἀρχηγοῦ τοῦ Γεν. Ἐπιτελείου, διότι ὁ Β. Δούσμανης εἶχε τεθῆ εἰς ἀργίαν συνεπεῖα μιᾶς ἐπιστολῆς του, πού εἶδε τότε τὸ φῶς, πρὸς τὸν λοχαγὸν Μπασιδέκην τὸ περιεχόμενον τῆς ὁποίας ἐκρίθη ὡς θείγον τὸ πολίτευμα.

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς τῆς συνεργασίας ταύτης ἀρχίζουσι αἱ δυσχέρειαι διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἐθνικῆς ταύτης πολιτικῆς. Ὁ Μεταξᾶς ἐθεώρει τὴν ἐκ-

στρατείαν ταύτην στρατιωτικῶς ἀτυχῆ, καὶ πολιτικῶς γεμάτην ἀπὸ κινδύνου.

Ἄλλ' ὁ Βενιζέλος συνεχίζων τὸ ἔργον του ἐζήτησεν ἀκρόασιν παρὰ τοῦ Βασιλέως καὶ ἀνέγνωσεν εἰς αὐτὸν βαθεῖα συγκινηθῆναι τὸ ὡς ἂν ὑπόμνημα.

Ἡ ἐκ τῆς ἀναγνώσεως ταύτης ἐντύπωσις τοῦ Βασιλέως, καθ' ἣ μού ἔλεγε τὴν ἰδίαν ἡμέραν ὁ Βενιζέλος ὑπῆρξε βαθυτάτη καὶ ἡ συγκινήσεως του καταφανής.

Μὲ φωνὴν δὲ τρέμουσαν ἐκ τῆς συγκινήσεως ἐνέκρινε τὴν ἐκτεθεῖσαν πολιτικὴν, ἀφ' οὗ συγχρόνως ἐπεκαλέσθη καὶ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ.

Τὴν στιγμὴν ταύτην πέφτει ὡς βόμβα ἡ παραίτησις τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Ἐπιτελείου Ἰ. Μεταξᾶ, ὡς διαφωνοῦντος μὲ τὴν Κυβέρνησιν, καὶ μὲ δικαιολογίαν ἀκριβῶς τὴν διαφωνίαν ταύτην. Ἡ παραίτησις αὕτη ἀστραπιαίως μετεδόθη καὶ ἐγένετο ἀμέσως ἀπὸ ὄλους γνωστῆ.

Ἀτυχεστέρα, διὰ νὰ μὴ εἶπω ἀπρεπεστέρα παραίτησις ταύτης δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ. Ἰπεβάλλετο αὕτη κατὰ τὴν λεπτοτέραν καὶ κρισιμωτέραν στιγμὴν τοῦ ἐθνικοῦ μας βίου, μὲ κινδύνους τόσο ἐξωτερικούς, διότι ἐξ αὐτῆς ἐνεθαρρύνετο ἡ Βουλγαρία νὰ μᾶς ἐπιτεθῆ, ἀφ' οὗ ἐξ αὐτῆς ἐπιληροφορεῖτο ἐπισήμως ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν Ἐπιτελεῖον ἐθεώρει ἐκ τῶν προτέρων καταδικασμένην εἰς ἀποτυχίαν τὴν ἐκστρατείαν τῶν Δαρδανελλίων, ὅσον καὶ ἐσωτερικούς διότι ἐκλόνιζε τὴν πεποιθήσιν ἐπὶ τὴν νίκην ποῦ ἀποτελεῖ ἀναγκαίαν προϋπόθεσιν τῆς ἐπιτυχίας. Αἱ εὐθῦναι τὰς ὁποίας ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἀνελάμβανεν ὁ Μεταξᾶς ἦσαν βαρύτεραι.

Τὸ κακὸν ἐκ τοῦ τρόπου κυρίως τῆς παραίτησεως ὅπωςδῆποτε ἐγένετο, ἀλλὰ καὶ δὲν ἦταν δυνατόν οὔτε καὶ πρέπον νὰ ναυαγήσῃ ἐκ τῆς παραίτησεως τοῦ Ἐπιτελάρχου ἐπιχειρήσις δικαιολογουμένη καὶ ἐπιβαλλομένη ἐκ λόγων, κυρίως καὶ πρωτίστως φύσεως πολιτικῆς.

Οὔτε ἠδύνατο ὁ διακανονισμὸς τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος νὰ ἐξαρτηθῆ ἐκ τῆς γνώμης καὶ τῶν πεποιθήσεων τοῦ κ. Ἐπιτελάρχου ! !.

Ἡ κυβέρνησις στοιχειωδῶς ὤφειλεν ν' ἀποδεχθῆ ἄνευ ἀναβολῆς, καὶ πρὶν γίνῃ γνωστῆ, τὴν παραίτησιν ταύτην, ἐκλέγουσα ἀμέσως τὸν ἀντικαταστάτην του, συγχρόνως δὲ νὰ λάβῃ τὰ ἐνδεικνυόμενα μέτρα ὅπως καταστήσῃ ὀλιγώτερον ὀδυνηρὰ τὰ ἐκ τῆς παραίτησεως κακὰ καὶ νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν πολιτικὴν ἣ ὁποία εἶχεν ἐγκριθῆ καὶ ἀπὸ τὸν Βασιλέα.

Εἰς τὴν παραίτησιν ταύτην ὅπωςδῆποτε ἀπεδόθη πολὺ μεγαλυτέρα σημασία τῆς ἀναλογούσης ὅπως λίαν ὀρθῶς ὑπεστήριξε καὶ ὁ κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας εὐρισκόμενος ἐδῶ πρεσβευτῆς μας εἰς τὸ Παρίσι Ἄ. Ῥωμάνος γνωστὸς εἰς ὄλους μας διὰ τὸ ἴσιο μυαλὸ ποῦ εἶχε, τὴν εὐθύτητα τοῦ χαρακτῆρος του, τὴν εὐγένειαν τῶν τρόπων καὶ τὰς συνεχεῖς διπλωματικὰς ἐπιτυχίας τὰς ὁποίας εἶχεν ἕνεκα ἀκριβῶς τῶν ἐφοδίων του τούτων.

Ἐκ τῆς ἀδεξίας ταύτης διαχειρίσεως τοῦ ζητήματος ὁ πάταγος δυστυχῶς ἐγένετο. Ἡ συζήτησις ἐφθασεν εἰς τοὺς δρόμους καὶ οἱ Ἕλληνας προε-

χειρίζοντο ευχερέστατα εἰς στρατηγούς ἢ ναυάρχους ἢ μεγάλους πολιτικούς προλέγοντες τὰς συνεπειὰς τῆς συζητουμένης πολιτικῆς.

Διὰ τὴν ἐκστρατείαν τῶν Δαρδανελλίων ἐγράφησαν πάρα πολλὰ καὶ ἐκτεταμένα καὶ ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐκτὸς τῶν ὁρίων αὐτῆς. Καὶ ἀνακριτικαὶ ἔρευναὶ διὰ τὴν ἐξεύρεσιν τῶν εὐθυνῶν ἐγένοντο παρὰ τῆς Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως, ἐπιτροπαὶ κοινοβουλευτικαὶ συνεστήθησαν ἐν Λονδίῳ καὶ ἐπομένως μακρὰ καὶ δεδικαιολογημένα ἐκθέσεις συνετάγησαν.

Εἰς τὰς λεπτομερείας ταύτας δὲν πρόκειται νὰ ὑπαισέλω, οὔτε ταύτας νὰ ἐπαναλάβω. Τὰ ζητήματα εἶναι καθαρῶς τεχνικὰ καὶ ἐπομένως ξένα ἀπὸ τὴν ἀρμοδιότητά μου, ἀλλὰ καὶ θὰ διέφευγεν τὰ ὄρια τῆς προκειμένης ἱστορικῆς μελέτης πού μοιραίως πρέπει νὰ εἶναι σύντομος καὶ νὰ περιορισθῆ εἰς ὅσα πράγματα ἐγὼ ὁ ἴδιος ἠκολούθησα, δηλαδὴ εἰς ὅσα ὑπέπεσαν εἰς τὴν ἄμεσον ἀντίληψίν μου.

Ὅπωςδήποτε διὰ νὰ ἐνημερωθῶ δὲν περιορίσθην ν' ἀκούσω τὰς γνώμας τοῦ Βενιζέλου. Ἐπεδίωξα καὶ μίαν συνάντησιν μὲ τὸν Β. Δούσμανην εἰς τὸ μυαλὸ τοῦ ὁποίου εἶχα πάντοτε πολλὴν ἐκτίμησιν, καὶ πρὸς τὸν ὅποιον προσέφευγα πάντοτε ὁσάκις ἤθελα νὰ ἔχω πληροφορίας ἢ γνώμας σχετικὰς μὲ ζητήματα στρατιωτικῆς φύσεως. Ἐπεθύμησα ἐπομένως νὰ ἔχω τὴν γνώμην του καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου.

Ἡ συνάντησις αὕτη ἔλαβε χώραν στὸ σπῆτι του κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς ἡμέρας πού ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Γεν. Ἐπιτελείου πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ παραιτηθέντος Ἰω. Μεταξᾶ.

Ἡ συζήτησις ἐπὶ τῆς ἐκστρατείας τῶν Δαρδανελλίων (πού εἶχεν ἀρχίσει πρὸ ἀρκετῶν ἡμερῶν) ὑπῆρξε σχετικῶς μακρὰ μολοντί ὁ Δούσμανης πάντοτε συντομεύει καὶ μάλιστα πολὺ τὰς σκέψεις του.

Αἱ γνώμαι τοῦ Ἐπιτελάρχου ὑπῆρξαν κατηγορηματικαὶ καὶ ἀνεπιφύλακτοι, συνοψιζόμεναι εἰς τὰ ἑξῆς: «Ἡ διεξαγομένη, λέγει, ἐκστρατεία τῶν Δαρδανελλίων ἀσφαλῶς θὰ ἀποτύχη, μὲ σημαντικὰς ζημίας διὰ τοὺς Ἀγγλογάλλους. Ἐλπίδας ἐπιτυχίας ἠδύνατο νὰ ἔχη ἐὰν συνεχρονίζετο μὲ στρατιωτικὴν ἀπόβασιν εἰς τὴν Καλλίπολιν. Τοῦτο ἔπρεπε νὰ εἶχε γίνῃ αἰφνιδιαστικῶς καὶ σύγχρονα μὲ τὰς θαλασσίας ἐπιχειρήσεις. Τώρα ὅμως εἶναι πλέον ἀργά, διότι οἱ Γερμανοτούρκοι ἤδη ἔλαβον γνῶσιν τῶν σχεδίων τῶν ἀντιπάλων των καὶ ἔχουν ὅλα τὰ μέσα διὰ νὰ ἀμυνθοῦν ἀποτελεσματικῶς. Ἡ κατάστασις αὕτη δὲν θὰ μεταβάλλετο μὲ οἰανδήποτε ἐλληνικὴν συνδρομὴν».

Εἰς ὅλα αὐτὰ ὁ Δούσμανης προσέθηκεν ὅτι ἀτυχὲς δὲν εἶναι μόνον τὸ σχέδιον πού ἐφήρμοσαν οἱ Ἀγγλογάλλοι, ἀλλ' ἀτυχὲς εἶναι καὶ ὁ χρόνος κατὰ τὸν ὅποιον ἐπιδιώκουν νὰ ἐφαρμοσθῆ τοῦτο, διότι ἡ θαλασσία ἐκστρατεία γίνεται εἰς τὰ μέσα τοῦ χειμῶνος, τοῦθ' ὅπερ συνεπάγεται δυσχερείας μεγάλας διὰ τοὺς ἐπιτιθεμένους ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν ἀμυνομένων ὅτινες εὐρισκόμενοι εἰς τὴν ξηρὰν θὰ ἐπωφελοῦνται ὅλων τῶν κακοκαιριῶν (κατὰ τὰς ὁποίας θὰ διακόπωνται κατ' ἀνάγκην αἱ θαλάσσιαι ἐπιχειρήσεις) διὰ νὰ ἐπανορθώσων τὰς ζημίας πού τυχὸν ὑπέστησαν μέχρι τῆς κακοκαιρίας.

Ἐν τέλει κατέκρινε τὸν Ἰω. Μεταξᾶν κυρίως διὰ τὸν πάταγον καὶ τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον παρητήθη. «Ἄλλ' αὐτὸς μοῦ εἶπε κάνει πολιτικήν, ἢ ὁποία προφανῶς δὲν συμβιβάζεται μὲ τὰ καθήκοντα τοῦ ἐπιτελάρχου ὁ ὁποῖος ἔχει ὑποχρέωσιν νὰ ἐκθέτῃ ἀπλῶς τὰς γνώμας του ὅταν τοῦ ζητοῦνται, καὶ νὰ ἐκτελῇ τὰ σχέδια τὰ ὁποῖα τοῦ ἀναθέτει ἡ Κυβέρνησις».

Ἡ ὡς ἄνω γνώμη τοῦ Β. Δούσμανη σύμφωνα ἄλλως τε καὶ μὲ τὴν γνώμην τοῦ Ἰωάν. Μεταξᾶ ὑπῆρξε καὶ ἡ γνώμη ὀλοκλήρου τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου.

Ἡ Βενιζελική, ἃς εἶποῦμε, ἄποψις ἦτο ἀκριβῶς ἀντίθετος.

Αὕτη ὑπεστήριξεν ὅτι ἡ ἀποτυχία τῆς ἐκστρατείας ὀφείλεται εἰς τὴν καθυστέρησιν τῆς Ἑλλάδος, ἢ ὁποία ἂν ἐσπευθεν ὑπὸ τοὺς ὄρους πού ἐξέθηκα θὰ ἐξησφάλιζε τὴν ἐπιτυχίαν καὶ ἐντεῦθεν θὰ ἐσυντομεύετο καὶ ὁλος ὁ πόλεμος ἴσως κατὰ ἓν ἔτος καὶ πλέον.

Ὅλα αὐτὰ ὑπεστήριξεν ὁ ἴδιος ὁ Βενιζέλος ὁ ὁποῖος ὑποχρεωμένος νὰ ἐξετάσῃ καὶ τὸν ἐκ Βουλγαρίας κίνδυνον καὶ νὰ συνδυάσῃ τοῦτον μὲ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ὑποδεικνυομένην πολιτικήν, ὑπεστήριξε συνάμα ὅτι ὁ κίνδυνος οὗτος θὰ ἐμειοῦτο ἐκ τῆς συμμαχίας μας μὲ τὰς Δυτικὰς Δυνάμεις, τὴν ὁποίαν ὀφείλον νὰ ὑπολογίσουν οἱ Βούλγαροι πρὶν ἢ ἐπιτεθοῦν. Καὶ ἀκόμη μάλιστα πέρα πέρα ὁ αὐτὸς Βενιζέλος ὑπελόγιζεν ὅτι ἡ Βουλγαρία θὰ ἐσύρετο ἀπὸ τὴν στάσιν τῆς Ἑλλάδος, καὶ θὰ μετεῖχεν ἴσως τῆς ἐκστρατείας τῶν Δαρδανελλίων.

Γιὰ ὅλα ταῦτα ἐγράφησαν πολλά. Τὰ ἐδιάβασα σχεδὸν ὅλα. Ἄλλ' ὅσον περισσότερο ἐδιάβαζα, τόσο περισσότερο καὶ ἐπειθόμην ὅτι τὸ Γεν. Ἐπιτελεῖον ἔθεσε τὸ ζήτημα ἀπὸ στρατιωτικῆς ἀπόψεως ἐξεταζόμενον εἰς τὴν θέσιν του, καὶ ὅτι αἱ προβλέψεις του ἀτυχῶς ὑπῆρξαν ἐπιτυχεῖς ὡς τὰ πράγματα κατέδειξαν. Καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ὅτι ἂν ἡ Ἑλλάς συμμετεῖχεν εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῶν Δαρδανελλίων, θὰ συμμετεῖχεν εἰς ἐπιχειρήσιν ἀτυχῆ.

Ἄλλ' ἐξ αὐτοῦ οὐδόλως ἔπεται ὅτι οἱ Ἕλληνες πρέπει νὰ ὀφείλωμεν χάριτας εἰς τὸ Ἐπιτελεῖον καὶ εἰδικώτερον εἰς τὸν Ἰωάννην Μεταξᾶν ἂν διὰ τῶν ἐνεργειῶν του ἀπετράπη (ὅπως ὑπεστήριξεν ὁ Βενιζέλος) ἡ συμμετοχή τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν ἀτυχῆ ἐπιχείρησιν.

Ἡ Ἑλλάς κυρίως ἔνεκα τῶν εἰδικῶν περιστάσεων ὑπὸ τὰς ὁποίας εὐρίσκετο, καὶ τὰς ὁποίας ἀνωτέρω ἐμνημόνευσα, εἶχεν ἀπόλυτον ἀνάγκην κατὰ τὴν κήρυξιν τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ ἐκείνου πολέμου, φίλων καὶ συμμάχων διὰ νὰ διατηρήσῃ τὰ κεκτημένα, καὶ συνεχίσῃ τὰς προσπάθειας τῆς διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν ὑποδούλων εἰσέτι ἀδελφῶν τῆς.

Σύμμαχοι ὅμως καὶ φίλοι ἠδύναντο νὰ ἐξευρεθοῦν μόνον μεταξὺ τῶν Κρατῶν τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως, ἐφ' ὅσον μάλιστα τὰ ἔχοντα μὲ ἡμᾶς ἀντιθέσεις δύο βαλκανικὰ κράτη ἐστράφησαν ἀμέσως πρὸς τὰς κεντρικὰς Αὐτοκρατορίας.

Διὰ τοῦτον ἀκριβῶς τὸν λόγον ἡ χαραχθεῖσα παρὰ τοῦ κόμματος τῶν

Φιλελευθέρων πολιτική απέβλεπεν εἰς τὴν ἐκμαίευσιν προτάσεως τῆς Συνεννοήσεως διὰ νὰ δυνηθῆ ἡ Ἑλλάς νὰ πολεμήσῃ ὄχι πλέον μόνη ἀλλὰ μὲ συμμάχους.

Τῆς πολιτικῆς ταύτης οὔτε ἔπρεπεν οὔτε ἠδύνατο ν' ἀπομακρυνθῆ ἡ Ἑλλάς ἐκ τοῦ λόγου ὅτι μία ἦ καὶ περισσότεραι ἐπιχειρήσεις ὅσον σοβαραὶ καὶ ἂν ἦσαν δὲν ἐφαίνοντο ἀσφαλεῖς. Οἱ λαοὶ δὲν πολεμοῦν διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν των καὶ τὸ μεγαλεῖον των μόνον μὲ τὴν βεβαιότητα ἀσφαλῶν θριάμβων. Ἀσφαλιστικαὶ Ἐταιρεῖαι διὰ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ πολέμου ἀκόμη δὲν συνεστήθησαν καὶ οὔτε πρόκειται ἀσφαλῶς νὰ συστηθῶν. Ἄλλως τε δὲν ἐγένετο ἀκόμη πόλεμος χωρὶς κινδύνους καὶ τοπικὰς ἤττας δι' ἀμφότερα τὰ πολεμῶντα μέρη. Ἐξ αὐτοῦ ὁμοῦ δὲν ἔπεται ὅτι πρέπει ν' ἀποστῆ τοῦ πολέμου μία χώρα διότι ἀπειλεῖται ἀπὸ μίαν τοπικὴν ἤτταν ἔστω καὶ σοβαρὰν, ὅταν τὰ βασικὰ αὐτῆς συμφέροντα καὶ ἡ περαιτέρω ζωὴ τῆς ἐπιβάλλουν τὴν σύρραξιν.

Ἐκείνο τὸ ὁποῖον ἔχει νὰ ἐξετάσῃ τις ὅταν πολεμοῦν οἱ γείτονές του, καὶ ὅταν θεμελιώδη συμφέροντα ἀπειλοῦνται, δὲν εἶναι οὔτε ἡ ἔκτασις τῶν ἀπωλειῶν, οὔτε ὁ ἀριθμὸς τῶν τοπικῶν ἐπιτυχιῶν, ἀλλὰ ποῖος ἐκ τῶν ἐμπολέμων θὰ ὑπαγορεύσῃ ὡς νικητῆς τοὺς ὄρους τῆς εἰρήνης, ὁπότε χαρὰ εἰς ἐκεῖνον ποῦ ἤθελεν εὐρεθῆ σιμὰ του.

Καὶ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου προφανῶς δὲν ἔσφαλεν ἡ πολιτικὴ τῆς συμμετοχῆς μας εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῶν Δαρδανελλίων.

Οἱ ὑπέρμαχοι τῆς πολιτικῆς ταύτης ἦσαν βέβαιοι (ὅσον εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι τις βέβαιος διὰ τὴν ἔκβασιν ἐνὸς πολέμου) περὶ τοῦ τελικοῦ ἀποτελέσματος τοῦ μεγάλου ἐκείνου πολέμου, καὶ ὠδήγουν τὴν Ἑλλάδα πρὸς τὸ στρατόπεδον τῶν νικητῶν, ποῦ κατ' εὐτυχίαν σύμπτωσιν ἦσαν ἐκεῖνοι τὰ συμφέροντα τῶν ὁποίων ἐταυτίζοντο πρὸς τὰ δικὰ μας, καὶ ποῦ εἶχαμε κάθε συμφέρον νὰ τὰ συνδράμωμεν δι' ἔλων τῶν μικρῶν ἔστω δυνάμεών μας.

Δι' ἐμὲ ποῦ εἶχα μάθει νὰ σκέπτομαι ἐθνικὰ, δηλαδὴ ἐλληνικὰ, δὲν ἐσκέφθηκα ποτὲ ποῦ θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ κρίνεται ἡ τύχη τῆς Ὀθωμανικῆς Ἀυτοκρατορίας ἄνευ τῆς συμμετοχῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Τὴν νίκην τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννοήσεως δὲν τὴν προέβλεπον ἀπλῶς, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπόθουν ὡς Ἑλλην ἀπέναντι τῶν Τούρκων καὶ τῶν Βουλγάρων. Εἶχα ὑπ' ὄψει τὴν ἱστορίαν καὶ τὰς παραδόσεις τοῦ Γένους καὶ γι' αὐτὸ οὔτε γιὰ μιὰ στιγμὴ ἐσκέφθηκα ὅτι θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ παρακολουθῆ ἡ Ἑλλάς μὲ σταυρωμένα τὰ χέρια ἀγῶνα ποῦ θὰ ἐκκαθάριζε τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα, ὅταν μάλιστα εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον ἐπρωτοστάτουν αἱ μεγαλύτεραι ναυτικαὶ Δυνάμεις.

Κατὰ τὰς τραχείας συζητήσεις ποῦ διεξήχθησαν εἰς τὸν τόπον μας ἐπὶ τῶν εὐθυνῶν τὰς ὁποίας ἀνελάμβανον τόσον ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι συνεβούλευον τὴν ἀποχήν, ὅσον καὶ ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ὑπεστήριζαν τὴν ἀνάγκην τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῶν Δαρδανελλίων, δὲν εἶδα νὰ ἐξετάζῃται ἡ ἀποφῆς αὕτη.

Ἡ συζήτησις περιωρίσθη πάντοτε μεμονωμένως ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν ἀποτελεσμάτων πού **θὰ** προέκυπτον ἐκ τῆς ἐλληνικῆς συμμετοχῆς, καὶ γιὰ τοῦτο ὄλαι αἱ ἐπὶ τοῦ προκειμένου συζητήσεις ἐστηρίχθησαν πάντοτε ἐπὶ τοῦ περιφήμου **Θά**. Ἡ εἰς τὴν ἐκστρατεῖαν συμμετοχὴ κατὰ τοὺς μὲν **Θά** ἰσοδυναμεῖ μὲ καταστροφὴν, κατὰ τοὺς ἄλλους **Θά** ἀπέβαινε σωτηρία. Ἄλλ' ἐφ' ὅσον ἐπαναναλαμβάνω ὄλαι αἱ ἐπὶ τοῦ προκειμένου συζητήσεις ἐγένοντο καὶ ἐστηρίχθησαν πάντοτε ἐπὶ τοῦ **Θά**. **θὰ** ἐπιτραπῆ καὶ εἰς ἐμὲ νὰ εἶπω ἄφ' οὗ στηριχθῶ α) ἐπὶ τῆς Συνθήκης τοῦ Μπρέστ Λιτόφσκ. ἦτις ἐπέφερε τὴν διάλυσιν τῆς μετὰ τῆς Ῥωσσίας συμμαχίας, β) ἐπὶ τῆς Ἀγγλικῆς πολιτικῆς ἣτις φανερὰ ἐξεδηλώθη μέχρι τέλους τοῦ ἐλληνικοῦ δράματος καὶ γ) ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ ἐν τῇ Βαλκανικῇ σύμμαχοι τῆς Ἀντάντ (Ῥουμανία καὶ Σερβία) οὔτινες συνέδεσαν πλήρως τὴν τύχην των μὲ τὴν τύχην τῶν μεγάλων συμμάχων καὶ προσέφερον εἰς τὸν κοινὸν ἀγῶνα ὄλας των τὰς δυνάμεις, ἐξεπλήρωσαν μέχρι τοῦ τελευταίου ὅριου ὄλα τὰ ἔθνικὰ των ὄνειρα, **θὰ** ἐπιτραπῆ λέγω καὶ εἰς ἐμὲ νὰ εἶπω ὅτι ἂν καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ἐπρατε τὸ αὐτό, καὶ ἐγκαίρως ἐπολέμει μὲ ὄλας τὰς ἐλληνικὰς δυνάμεις ὄλικὰς καὶ ἠθικὰς, εἰς τὸ πλευρὸν τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννόησεως, ὁ Κωνσταντῖνος ἐπὶ κεφαλῆς τῶν συμμαχικῶν δυνάμεων **θὰ** ἔμπαινε στὴ Πόλιν στὸ τέλος τοῦ πολέμου, καὶ καμμία ἀνθρωπίνῃ δύναμις δὲν **θὰ** ἦτο ἱκανὴ νὰ τὸν βγάλῃ, καὶ **θὰ** ἐστέφετο στὴν Ἁγία Σοφία Ἀυτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου.

Καὶ ἂν εἰς αὐτὰ προστεθῆ, ὅτι ὀπωσδήποτε ἡ συμμετοχὴ μας ἔκτοτε εἰς τὸν πόλεμον **θὰ** ἀπέτρεπε τὸν ἔθνικὸν διχασμὸν καὶ τὰ ἐκ τούτου δεινὰ, πού ἦσαν ἀσφαλῶς μεγαλύτερα ὀϊωνδήποτε πολεμικῶν τοιούτων, τότε **θὰ** ἔχη τις πλήρη τὴν εἰκόνα τῆς τραγικῆς καταστάσεως πού ἐδημιουργήθη γιὰ νὰ λησμονηθῆ ἡ ἔθνικὴ πολιτικὴ, δηλαδὴ ἡ μεγάλη ἰδέα.

Τὰ δύο Συμβούλια τοῦ Στέμματος.

Ἡ ἀτυχῆς παραίτησις τοῦ Μεταξᾶ, καὶ ἡ ἐπὶ ταύτης ἀκόμη ἀτυχεστέρα διαχειρίσις, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπηρεάσουν τὸν Βενιζέλον ὄπως μεταβάλῃ οὗτος πολιτικὴν εἰς τὴν ὄποιαν τόσον βαθεῖα ἐπίστευσεν.

Οὗτος ἤσθάνθη μόνον τὴν ἀνάγκην συνδρομῆς καὶ βαθυτέρας ἐρεῦνης τοῦ ὄλου ἀληθῶς δυσχεροῦς προβλήματος.

Ἐπίστευεν ὁ Βενιζέλος ὅτι καὶ ὁ πολιτικὸς κόσμος τῆς χώρας γενικῶς, δὲν **θὰ** ἐσκέπτετο διαφοροτικὰ, καὶ ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνον νὰ κληθῆ τὸ λεγόμενον Συμβούλιον τοῦ Στέμματος, δηλαδὴ Συμβούλιον ἐκ τῶν διατελεσάντων Πρωθυπουργῶν, τὸ ὄποῖον **θὰ** ἐξήταξε τὸ ὄλον ζήτημα.

Συνῆλθον ἐπομένως ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Βασιλέως εἰς δύο συσκέψεις πλὴν τοῦ Βενιζέλου, καὶ οἱ διατελέσαντες Πρωθυπουργοὶ Δ. Πάλλης, Γ. Θεοτόκης, Ἄλ. Ζαῖμης, Στέφ. Δραγούμης καὶ Κ. Μαυρομιχάλης.

Κατὰ τὴν δευτέραν σύσκεψιν παρέστη κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Γ. Θεοτόκη, καὶ ὁ ἐν τῷ μεταξύ ἐπανελθὼν εἰς τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Γεν. Ἐπιτελείου Β. Δουσίμανης, ἵνα ἐκθέσῃ τὰ καθαρῶς στρατιωτικὰ ζητήματα.

Αἱ συσκέψεις αὐταὶ ὑπῆρξαν μακραὶ. Κατὰ τὴν πρώτην ἐξ αὐτῶν ἡρουνήθησαν ὄλαι αἱ ἀπόψεις τὰς ὁποίας ὁ Μεταξᾶς ἐξέθηκεν εἰς τὸ ἀπὸ 17 Φεβρουαρίου 1915 πρὸς τὸν Βενιζέλον μακρὸν αὐτοῦ ὑπόμνημα.

Κυρίως ἐξητάσθη ὁ ἐκ τῆς Βουλγαρίας κίνδυνος ὁ ὁποῖος θὰ ὑφίστατο εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν οἱ Βούλγαροι ἐπωφελοῦμενοι τῆς ἐξασθενίσεως τῶν δυνάμεών μας λόγῳ τῆς συμμετοχῆς μας εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῶν Δαρδανελλίων, ἤθελον ἐπιτεθῆ καθ' ἡμῶν εἰς τὴν Μακεδονίαν, ὅποτε κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἐπιτελείου ὁ κίνδυνος θὰ ἦτο σοβαρός.

Τὸν κίνδυνον ἀκριβῶς τοῦτον ἐπιθυμῶν ν' ἀποτρέψῃ ὁ Βενιζέλος, ἀλλὰ συγχρόνως ν' ἀποστομώσῃ τοὺς ἀντίθετα πρὸς αὐτὸν σκεπτομένους, κατὰ τὴν σύσκεψιν τοῦ Συμβουλίου τοῦ Στέμματος τὴν 20ὴν Φεβρουαρίου ἐτροποποίησε τὸ ἀρχικὸν αὐτοῦ σχέδιον, καὶ ὑπεστήριξεν ὅτι θὰ ἦδύνατο νὰ σταλῇ εἰς τὰ Δαρδανελλία, ἀντὶ τοῦ ἐνὸς σώματος στρατοῦ, μία μόνη μεραρχία καὶ ὁ στόλος. Τὴν ἐμπόλεμον μεραρχίαν θὰ ἀντικαθίστα ἀμέσως μία νεοσχημάτιστος ἐφεδρική. Διὰ τῆς λύσεως ταύτης, ὑπεστήριξεν ὁ Βενιζέλος, θὰ ἀπήντα ἡ χώρα εἰς ἐνδεχομένην βουλγαρικὴν ἐπίθεσιν, μὲ ἀκεραίας τὰς δυνάμεις τῆς γενικῆς ἐπιστρατεύσεως. Ἄλλ' οὔτε τὸ σχέδιον τοῦτο ἔπειθε τὸ Γενικὸν Ἐπιτελεῖον.

Ἡ γνώμη τοῦ Συμβουλίου τοῦ Στέμματος ἐτάχθη μὲ τὴν κυβερνητικὴν ἄποψιν. Ὅλοι σχεδὸν οἱ διατελέσαντες Πρωθυπουργοὶ ἐγνωμάτευσαν ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς τοῦ Βενιζέλου, ἐξ αὐτῶν μάλιστα ὁ Δημήτριος Πάλλης ἐπέδειξεν ὄχι μικρὸν ἐνθουσιασμόν. Μόνος ὁ Γ. Θεοτόκης ἐσκέπτετο διαφορετικὰ, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς κατέληξε νὰ ὑποδείξῃ ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐφαρμοσθῇ ἡ πολιτικὴ τοῦ Βενιζέλου εἰπὼν κατὰ λέξιν ταῦτα: «Αἱ ἰδέαι μου εἶναι γνωσταί. Θεωρῶ ὅτι ἡ Ἑλλάς ἔχει συμφέρον νὰ συμπράξῃ μὲ τὴν Γερμανίαν ἐναντίον τοῦ Σλαυϊσμοῦ. Ἀναγνωρίζω ὁμῶς ὅτι τὰς γνώμας μου δὲν ἀκολουθεῖ ἡ πλειοψηφία τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ὅτι πρέπει νὰ ἐφαρμοσθῇ ἡ πολιτικὴ τοῦ κ. Βενιζέλου».

Ὁ Βασιλεὺς μετὰ τὸ δεύτερον τοῦτο Συμβούλιον ἐζήτησε προθεσίμῳ 24 ὡρῶν γὰ νὰ σκεφθῇ. Τὴν ἐπομένην 21^{ην} Φεβρουαρίου (παλ. ἡμερολόγιον) ἐκάλεσε τὸν Βενιζέλον εἰς τὸν ὁποῖον ἀνεκοίνωσεν ὅτι δὲν ἐγκρίνει τὴν συμμετοχὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῶν Δαρδανελλίων.

Ἡ ἐκ τῆς ἀποφάσεως ταύτης εὐθύνη τοῦ Κωνσταντίνου ὑπῆρξε βαρυτάτη. Ἀντετάσαστο αὐτός μὲ μόνον σύμμαχον τὸ Γεν. Ἐπιτελεῖον, καθ' ὅλου σχεδὸν τοῦ πολιτικοῦ κόσμου τῆς χώρας, κατὰ τῶν πλείστων ἐκ τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ φίλων, καὶ κατὰ τῆς μεγίστης πλειοψηφίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ.

Ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου συζήτησις Κωνσταντίνου - Βενιζέλου ὑπῆρξε μακρά, διαρκέσασα αὐτὴ ἐπὶ τρία τέταρτα τῆς ὥρας.

Ἡ ἄρνησις τοῦ Κωνσταντίνου νὰ ἐγκρίνη τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου πολιτικὴν τοῦ Βενιζέλου καὶ ἡ ἐντεῦθεν διαφωνία τοῦ Στέμματος μὲ τὴν Κυβέρνησιν, ὠδήγησεν εἰς τὴν παραίτησιν τῆς τελευταίας ταύτης ἥτις καὶ ἐγένετο δεκτὴ.

Εἰς ἐρώτησιν τοῦ Βασιλέως περὶ τῆς γνώμης ποῦ θὰ εἶχεν ὁ Βενιζέλος ἐπὶ τῆς δημιουργηθείσης κυβερνητικῆς κρίσεως, ὁ τελευταῖος οὗτος συνεβούλευσε νὰ καταβληθῇ προσπάθεια ὅπως ἀποφευχθῶν ἐκλογαὶ εἰς τὰς ὁποίας, ὡς ἦτο εὐνόητον, θὰ συμμετεῖχε καὶ τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων, τὸ ὅποιον θὰ ἦτο ὑποχρεωμένον νὰ ἐκθέσῃ δημοσίᾳ τοὺς λόγους τῆς διαφωνίας του μὲ τὸ Στέμμα.

Ἄλλὰ τοῦτο μοιραίως θὰ προεκάλει συζητήσεις καὶ διαιρέσεις, εἰς στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ λαὸς ἔπρεπε νὰ παραμένῃ ἠνωμένος διὰ νὰ δράσῃ ἐθνικῶς ἂν αἱ εἰς ἄκρον ἀνώμαλοι περιστάσεις ποῦ διατρέχουσι μᾶς τὸ ἐπέβαλλον, τοῦθ' ὅπερ ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἠδύνατο νὰ συμβῇ.

Ἰπέδειξε δὲ ἐν τέλει τὸν Α. Ζαῖμην ὡς τὸ καταλληλότερον πρόσωπον διὰ νὰ σχηματίσῃ τὴν νέαν Κυβέρνησιν.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀποχωρίζονται οἱ δύο ἄνδρες, εἰς τὴν συνεργασίαν τῶν ὁποίων τὸ Ἔθνος σχεδὸν σύσσωμον ἀπέβλεπε μετὰ τῆς βαθυτέρας ἐμπιστοσύνης, δικαιολογούμενης ἐκ τῶν ἀληθῶς γονίμων καὶ μοναδικῶν ἀποτελεσμάτων ποῦ εἶχεν αὐτὴ κατὰ τὴν διαρρέουσαν τριετίαν.

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης χρονολογεῖται ὁ ἐθνικὸς διχασμὸς διὰ νὰ μὴ εἶπω ὁ ἐμφύλιος σπαραγμὸς, ὁ ὁποῖος ἐπέπρωτο μὲ τὰ ἐπακολουθήσαντα δραματικὰ γεγονότα νὰ βαρύνῃ τόσον πολὺ τὴν τύχην γενεῶν ὀλοκλήρων.

Ἡ ὄλη πολιτικὴ αὐτὴ κίνησις δυστυχῶς, ὄχι μόνον δὲν ὠδήγησε τὴν Χώραν εἰς τὴν ὑποδειχθεῖσαν ἐθνικὴν πολιτικὴν, ἀλλ' ἐξεκαθάρισε τὴν ἐσωτερικὴν κατάστασιν κατὰ τὸν θλιβερότερον ἀτυχῶς τρόπον.

Ἐσχηματίσθησαν δύο παρατάξεις ἐτοιμὲς νὰ ἀλληλοξεσχισθῶν. Ἡ μία ἀπετελέσθη ἀπὸ τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν ἀρχηγὸν αὐτοῦ Βενιζέλον, ἡ ἄλλη συνεκέντρωσεν ὅλους σχεδὸν τοὺς ἄλλους Ἑλληνας ἀνεξαρτήτως κομματικῆς ἀποχρώσεως, ἥτις προβάλλουσα διαρκῶς τὸ πρόσωπον τοῦ Βασιλέως, ἠρέσκετο τοῦτον νὰ θεωρῇ καὶ ἀρχηγὸν αὐτῆς.

Καὶ αἱ ἀντιθέσεις αὗται ἐδημιουργήθησαν εἰς τὴν μᾶλλον κρίσιμον στιγμὴν τοῦ ἐθνικοῦ μας βίου κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπαίζετο τὸ μέλλον τῆς φυλῆς ὀλοκλήρου.

Ἡ πρώτη Ὑπουργικὴ κρίσις. Αἱ ἀνταλλαγεῖσαι ἐπιστολαὶ Κωνσταντίνου - Βενιζέλου.

Τὴν συμβουλήν τοῦ Βενιζέλου ἀκολουθῶν ὁ Βασιλεὺς ἐκάλεσε τὸν Ἄλ. Ζαῖμην διὰ νὰ ἀναθέσῃ εἰς αὐτὸν τὸν σχηματισμὸν τῆς Κυβερνήσεως. Οὗτος συμφωνῶν ἐν τούτῳ μὲ τὸν Βενιζέλον ἐθεώρει τὴν στιγμὴν πλέον ἢ ἀκατάλληλον διὰ νὰ ριφθῇ ἡ Χώρα εἰς τὸν ἐκλογικὸν σάλον καὶ ἐνεργηθῶν.

έκλογαί. Δέν ήτο έπομένως δυνατόν νά σχηματίση ούτος και ήγηθή Κυβερνήσεως ήτις θά ένήργει έκλογάς, αλλά και δέν έπετρέπετο εις αυτόν, συναισθανόμενον βαθέως τάς ευθύνας του νά κυβερνήσῃ τήν χώραν με άπλά κυβερνητικά διατάγματα.

Συμβιβαστικός ό Ζαΐμης, όπως πάντοτε, και κατά συνέπειαν επιθυμών νά έξευρεθῇ μία διέξοδος που δέν θά έδημιούργει δυσχερείας διά τόν Βενιζέλον, δέν έζήτησεν καν ψήφον εμπιστοσύνης διά νά συνεργασθῇ με τήν Βουλήν, άλλ' ήρκειτο εις άπλήν άνοχήν αὐτής, ήτις θά έδημιουργείτο εάν ή πλειοψηφία τῆς Βουλῆς, χωρίς νά προβάλλῃ ζήτημα εμπιστοσύνης, παρηκολούθει τάς συνεδριάσεις του Σώματος διά νά ψηφίσῃ τούτο τά άπαραίτητα διά τήν κίνησιν τῆς ζωῆς τῆς χώρας ύπηρεσιακά νομοσχέδια.

Ἡ άπάντησις αὐτή του Ζαΐμη εις τήν παρά του Βασιλέως γενομένην πρόσκλησιν έδόθη εις αυτόν τήν πρώτην τῆς 22ας Φεβρουαρίου 1915 (παλ. ήμερολόγιον).

Τό έσπέρας τῆς ίδιας ήμέρας άναρχόμενος πεζῇ τήν οδόν Σταδίου συνήντησα τόν Ἐμμανουήλ Ῥέπουλην που κατήρχετο από τά γραφεῖα τῆς «Πατρίδος». Με ήρώτησεν ούτος εάν ένγνώριζα τά νέα του άπογεύματος. Ὅχι, λέγω, δέν ήκουσα τίποτε. Αἷ λοιπόν, λέγει, κατά λέξιν ούτος, άκουσέ τα: «Ὁ Κωνσταντῖνος ειχε τήν άναίδειαν νά ζητήσῃ δι' έπιστολῆς του από τόν Βενιζέλον νά ύποστηρίξῃ διά τῆς πλειοψηφίας τῆς Βουλῆς τήν Κυβέρνησιν του Ζαΐμη που θά έσχηματίζετο». Αἷ λέγω άνησυχών και τί έγινεν; «Ἀπλούστατα μου άπαντᾷ ό Ῥέπουλης, ό Πρόεδρος του άπήντησε δι' έπιστολῆς μακράς, και τόν έβαλε στή θέσι του».

Ἀνησύχησα όμολογῶ και άνησύχησα πολύ, διά δύο λόγους. Πρῶτον διότι ειχα λόγους νά πιστεύω ότι ό Ῥέπουλης ειχε προσωπικᾶς άφορμάς ένεκα τῶν όποιων έμίσει τόν Βασιλέα και δεύτερον διότι ένγνώριζα που ό Ῥέπουλης έξήσκει βαθειαν έπιρροήν εις τάς σκέψεις και τάς αποφάσεις του Βενιζέλου.

Γιά νά σπεύσω επήρα ένα άμαξάκι, τό όποιον με ώδήγησεν εις τό σπήτι του Βενιζέλου. Εύρήκα τούτον εις τήν τραπεζαρίαν του έπειτα από έν γεύμα λιτό τό όποιον (όπως πάντοτε) ειχε πάρῃ. Με έδέχθη με καλωσύνην, και τήν ευγένειαν ή όποία τόν έχαρκτηρίζεν. Μου ειπεν ότι έσκέπτετο νά με πάρῃ στο τηλέφωνο, και χωρίς νά μου προσθέσῃ τίποτε άλλο, μου επέδειξε τό προσωπικό γράμμα που του έστειλεν ό Κωνσταντῖνος και άφου τό έδιάβασα μου επέδειξε και τό σχέδιον τῆς άπαντήσεως που άμέσως ειχε στείλῃ αὐτός.

Ἡ εκ τῆς άναγνώσεως τῶν έπιστολῶν τούτων έντύπωσις μου ύπῆρξε τῷ όντι οδυνηρά. Εἶδα από μιᾶ μεριά τό γράμμα του Βασιλέως που ήτο φιλικό και ευπρεπές, άλλ' εἶδα και από τό άλλο μέρος τήν άπάντησιν του Βενιζέλου που άσφαλώς δέν ειχε τά έφόδια ταυτα. Ούτε τό ύφος τῆς έπιστολῆς έν τῷ συνόλῳ αὐτής, ούτε ώρισμένα περικοπαί, τῶν όποιων έγένετο χρήσις, έδικαιολογοῦντο, άφ' οὔ εις ώρισμένην περικοπήν φθάνει νά λέγῃ

κατὰ λέξιν ταῦτα : « Ἡ ἄρνησις ἡμῶν ὅπως μετάσχωμεν ἔστω καὶ ἐν περιωρισμένῳ μέτρῳ τῆς ἐπιχειρήσεως κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, θὰ θεωρηθῆ ὑπὸ τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως καὶ ἰδίως τῆς Ἀγγλίας ὡς ἀθέτησις τῶν ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου γενομένων ὑποσχέσεων, ὀφειλομένη εἰς τὸ ὅτι ἡ ὑμετέρα μεγαλειότης **δυναστικὴν ἀκολουθοῦσα πολιτικὴν ἀρνεῖται νὰ ἀκολουθήσῃ ὁδὸν ἣτις δύναται νὰ φέρῃ αὐτὴν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸν Γερμανὸν Αὐτοκράτορα.**

Ἴδου κατὰ λέξιν καὶ αἱ ἀνταλλαγείσαι ἐπιστολαί.

« Ἀνάκτορον Διαδόχου, Ἀθῆναι Κυριακῇ 22 Φεβρουαρίου (παλ. ἡμερολόγιον) 1915. Κύριε Πρωθυπουργέ : Εἶδα τὸν κύριον Ζαῆμην, ὁ ὁποῖος μοῦ εἶπε τὰ ἐξῆς : Θεωρεῖ τὴν Κυβέρνησιν τὴν ὁποῖαν εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ σχηματίσῃ ὡς προσωρινὴν καὶ ὑπηρεσιακὴν. Θεωρεῖ ἀναγκαῖον ν' ἀκολουθηθῆ πολιτικὴ οὐδετερότητος πρὸς τὴν Σερβίαν, κατόπιν τῶν ἀναληφθεισῶν ὑποχρεώσεων ἐκ τῆς συμμαχίας, καὶ συνεπῶς τὴν περαιτέρω εἰσαγωγὴν διὰ Θεσσαλονίκης τῶν χρεωδῶν αὐτῆς. Μοῦ εἶπε προσέτι ὅτι ἔχει ἀποσυρθῆ τῆς πολιτικῆς, καὶ δὲν σκοπεῖ νὰ ἐπανέλθῃ, δὲν δύναται ἐπομένως νὰ θεωρηθῆ ἀντίπαλος ὑμῶν. Νομίζει ὁμοῦς ὅτι ἡ κυβέρνησις τῆς χώρας διὰ βασιλικῶν διαταγμάτων θὰ ἦτο ἀσέβεια πρὸς τὴν Βουλὴν καὶ τὴν πλειοψηφίαν αὐτῆς.

» Ὑπὸ τοιοῦτους ὄρους ἐπιθυμεῖ νὰ γνωρίζῃ ἐὰν θὰ τοῦ παρέξῃτε τὴν υποστήριξίν σας ἐν τῇ Βουλῇ διὰ τὰ ὑπηρεσιακὰ μέτρα τὰ ὁποῖα θὰ ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ τῇ ὑποβάλῃ.

» Ἄνευ τῶν ἀνωτέρω ὄρων δὲν νομίζει ὅτι θὰ εἶναι δυνατόν νὰ σχηματίσῃ κυβέρνησιν.

« Σὰς παρακαλῶ ἐπὶ τῶν ἐκτιθεμένων νὰ μοὶ δώσητε ταχεῖαν ἀπάντησιν. Ὅπως ὑμέτερος Κωνσταντῖνος Β' ».

Ἴδου ἡ ἀπάντησις τοῦ Βενιζέλου.

« Ὁ Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου. Ἀθῆναι 22α Φεβρουαρίου 1915. Μεγαλειότατε. Γνωρίζει ἡ ὑμετέρα μεγαλειότης πόσον ὀλεθρίαν θεωρῶ διὰ τὴν Ἑλλάδα τὴν πολιτικὴν, ἣτις πρόκειται νὰ ἐγκαινιασθῆ διὰ τῆς ἐγκυμονουμένης κυβερνητικῆς μεταβολῆς, ὡς ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ ἐξηγήσω χθὲς προφορικῶς εἰς τὴν ὑμετέραν μεγαλειότητα, οἷάδῃποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ ἐκβασίς τῶν πραγμάτων καὶ ὁσαυδήποτε καὶ ἂν ληφθοῦν προφυλάξεις.

» Ἡ ἄρνησις ἡμῶν ὅπως μετάσχωμεν, ἔστω καὶ ἐν περιωρισμένῳ μέτρῳ, τῆς ἐπιχειρήσεως κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, θὰ θεωρηθῆ ὑπὸ τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως καὶ ἰδίως τῆς Ἀγγλίας, ὡς ἀθέτησις τῶν ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου γενομένων ὑποσχέσεων, ὀφειλομένη εἰς τὸ **ὅτι ἡ ὑμετέρα μεγαλειότης δυναστικὴν ἀκολουθοῦσα πολιτικὴν, ἀρνεῖται ν' ἀκολουθήσῃ ὁδὸν ἣτις δύναται νὰ φέρῃ αὐτὴν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸν Γερμανὸν Αὐτοκράτορα.**

» Ἄλλ' ὅταν τοιαύτην μορφώσῃ πεποιθῆσιν ἡ Ἀγγλία, εἶναι ἀδύνατον νὰ πιστεύσῃ τις ὅτι θὰ ἐξακολουθήσῃ ἐπιδιώκουσα τὴν μεγέθυνσιν τῆς

Ἑλλάδος, ἀφ' οὗ τὴν οὕτω μεγεθυνομένην Ἑλλάδα κινδυνεύει νὰ εὕρη κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἀνάγκης ἐν τῷ μέλλοντι πρὸς τὸ μέρος τῆς Γερμανίας, ἔνεκα τῆς πολιτικῆς τοῦ παγίου παρ' ἡμῖν μοναρχικοῦ παραγόντος. Διὰ τοῦτο κατὰ τὴν νέαν πολιτικὴν ἥτις πρόκειται νὰ ἐγκατασταθῇ διὰ τῆς κυβερνητικῆς μεταβολῆς, ἐξήγγισα πρὸς τὴν μεγαλειότητά σας ὅτι θεωρῶ ἰσοδύναμον πρὸς ὀριστικὴν ἐγκατάλειψιν πάσης ἰδέας πρὸς περαιτέρω μεγέθυνσιν καὶ πιθανὸν νέον διπλασιασμὸν τῆς Ἑλλάδος ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ εἰς, κατ' ἀνάγκην, περιορισμὸν τῆς ἐθνικῆς ἐν τῷ μέλλοντι πολιτικῆς εἰς προστασίαν τῶν ἤδη κτηθέντων, ἀφ' οὗ θὰ λείπη μὲν τὸ ἀναγκαῖον ἔρεισμα διὰ τὴν πραγματοποιήσασιν τῆς πολιτικῆς ἐκείνης, ἢ σταθερὰ ὑποστήριξις τῆς Ἀγγλίας, δὲν θὰ δύναται δὲ νὰ εὐρεθῇ τὸ ἔρεισμα τοῦτο ἐν Γερμανίᾳ, ἀφ' οὗ ἡ Δύναμις ἀκριβῶς αὕτη ἀποβλέπει εἰς τὴν οὐχὶ ἀπλῶς οἰκονομικὴν ἀλλὰ καὶ πολιτικὴν κατάκτησιν τῆς Μικρᾷ Ἀσίας καὶ ἐπομένως ἔσται ὁ ἀμειλικτος ἐν τῷ μέλλοντι διώκτης πάσης ἐκδηλώσεως μικρασιατικῆς ἐκ μέρους ἡμῶν πολιτικῆς. Ὅταν ταῦτα, ἅτινα χθὲς ἐξήγγισα διὰ μακρῶν τῆ ὑμετέρᾳ μεγαλειότητι, εὐαρεστηθῇ αὕτη νὰ ἐνθυμηθῇ, πρὸς δὲ καὶ τοὺς κινδύνους οὓς καὶ δι' αὐτὴν τὴν συντήρησιν τῶν κεκτημένων ἐγκλείει ἡ νέα πολιτικὴ, ἥτις πρόκειται νὰ ἐγκαινισθῇ διὰ τῆς ἀποφασισθείσης μεταβολῆς, θέλει ἀναγνωρίσῃ ὅτι ὁ κ. Ζαῖμης ζητῶν νὰ συμμετάσχη τῶν εὐθυνῶν του διὰ τῆς κοινοβουλευτικῆς ἐγκρίσεως τῆς κυβερνήσεώς του, ζητεῖ πολλὰ πράγματα, καὶ πρὸ πάντων πράγματα τὰ ὁποῖα ἐὰν ἐνεκρίνοντο παρ' ἐμοῦ θὰ ἀπετέλουν κατάφωρον νοθείαν τοῦ πολιτεύματος, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸ παλλάδιον τοῦ ἐθνικοῦ μας βίου.

»Ὁ κ. Ζαῖμης ἀφ' οὗ ἀναλαμβάνει νὰ ἐγκαινιάσῃ πολιτικὴν, ἡ ὁποία γνωρίζει ὅτι δὲν ἐγκρίνεται ὅχι ἀπλῶς ὑπὸ τῆς δεδηλωμένης γνώμης τῆς Βουλῆς, ἀλλ' οὐδὲ ὑπὸ τῆς κοινῆς ἐν γένει γνώμης τῆς χώρας, θὰ εὐρίσκειται δὲ ἐπομένως κατ' οὐσίαν ἐκτὸς τοῦ πολιτεύματος, δύναται ν' ἀναλάβῃ καὶ τὴν πολὺ μικροτέραν εὐθύνην τοῦ νὰ διοικήσῃ διὰ νομοθετικῶν διαταγμάτων, ἀφ' οὗ ἔνεκα τῶν ἐξωτερικῶν περιστάσεων, ὑπεσχέθη ἦδη εἰς τὴν μεγαλειότητά σας ὅτι οὐδεμία θὰ διατυπωθῇ κατὰ τούτου ἐκ μέρους τῆς πλειοψηφίας διαμαρτυρία.

«Ἐὰν ἐξ ἄλλου ὁ κ. Ζαῖμης πιστεύῃ ὅτι ἡ κυβερνητικὴ πολιτικὴ ἐγκρίνεται ὑπὸ τῆς κοινῆς γνώμης, θεωρῇ δὲ καὶ πρόσφορον τὸν χρόνον πρὸς διεξαγωγὴν ἐκλογῶν, δὲν ἔχη παρὰ νὰ κάμῃ ἔκκλησιν πρὸς τὴν χώραν προβαίνων εἰς ἐκλογάς, ὅτε θὰ εὐρίσκειται καὶ κατὰ τύπους καὶ κατ' οὐσίαν ἐντὸς τοῦ πολιτεύματος. Τῆς ὑμετέρας μεγαλειότητος εὐπειθέστατος θεράπων. (Ἵπογρ.) Ἐλευθέριος Κ. Βενιζέλος».

Ἐπειτα ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἐπιστολῶν μὲ ἠρώτησεν ὁ Βενιζέλος ποῖα ἦτο ἡ ἐξ αὐτῶν ἐντύπωσίς μου. Ὅχι καλὴ τοῦ ἀπήντησα. Μὰ τί ἤθελες μοῦ ἀπήντησε νὰ προδῶσωμεν ἡμεῖς τὸ πρόγραμμά μας; Ἀσφαλῶς ὅχι τοῦ εἶπα. Τοιοῦτον τι δὲν ἐσκέφθηκα. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ ἐπιτυχία τοῦ προ-

γράμματος πιθανόν νά επιβάλῃ καί ὠρισμένας ὑποχωρήσεις. Καί περὶ αὐτοῦ πρόκειται.

Ἐγὼ ὅπωςδὴποτε, τοῦ εἶπα, ἰδοὺ πῶς σκέπτομαι. Ἄφινω κατὰ μέρος τὸ ὕφος τῆς ἐπιστολῆς σας, τὸ ὁποῖον τοῦτο μὲν θὰ ἐξύνη τὰς προσωπικὰς σας σχέσεις μὲ τὸν Κωνσταντινον, πού γιὰ γενικωτέρους λόγους συμφέρει νά διατηροῦνται κανονικαί, τοῦτο δὲ θὰ ἀποτελέσῃ τὴν ἐναρξιν χειρῶν ἀδίκων (πού θὰ προέλθῃ ἀπὸ ἡμᾶς) εἰς μίαν πάλην πού πολὺ φοβοῦμαι θὰ εἶναι τραγικὴ διὰ τὰς συνεπειὰς τῆς.

Εἰς ὄλα αὐτὰ ὀφείλω νά προσθέσω ὅτι καί ἐπὶ τῆς οὐσίας, δηλαδὴ ἐπὶ τῆς πολιτικῆς κατευθύνσεως πού ἐδόθη, θὰ μὲ εὐρετε διαφωνοῦντα.

Σεῖς ὀρθῶς ὑπεστηρίζατε ὅτι ἡ ἐνέργεια ἐκλογῶν, ὑπὸ τὰς σημερινὰς συνθήκας θὰ ἔπρεπε μὲ κάθε θυσίαν ν' ἀποφευχθῆ.

Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου συνεφώνησε καί ὁ Ζαΐμης.

Καί ἐρωτῶ πῶς εἶναι δυνατὸν τοῦτο ν' ἀποφευχθῆ χωρὶς ὑποχωρήσεις καί ἐκ μέρους μας;

Ἡ ὑποχώρησις δὲν φθάνει μέχρι τοῦ σημείου παροχῆς ψήφου ἐμπιστοσύνης πού δὲν ἐξήτησεν ὁ Ζαΐμης, ἀλλ' ἀπλῶς ἀνοχῆς πού θὰ συναβέβαζε τὰ πράγματα.

Ἡ ἀξίωσις ἡμῶν νά διοικηθῆ ἡ χώρα μὲ Διατάγματα ὑπαρχούσης μάλιστα Βουλῆς, νά εἰσθε βέβαιος πού δὲν θὰ εὕρισκε κανένα πολιτικὸν ἄνδρα, σεβόμενον τὸν ἑαυτὸν του, πού θὰ ἠδύνατο νά τὴν ἀποδεχθῆ καί τὴν θέσῃ εἰς ἐφαρμογὴν.

Εἰς ὄλα αὐτὰ προσέθεσα ὅτι ἡ διάλυσις Βουλῆς εἰς τὴν ὁποίαν τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων εἶχε σχεδὸν τὴν παμπφηρίαν, καί ἡ ἐνέργεια τῶν ἐκλογῶν δὲν θὰ μετέβαλε βεβαίως οὐσιωδῶς τὴν σύνθεσιν τῆς Βουλῆς, ἀλλὰ θὰ ἐμείωνεν ὅπωςδὴποτε τὴν πλειοψηφίαν μας. Τοῦτο δὲ θὰ ἐγένετο μὲ κίνδυνον τῆς πολιτικῆς μας, ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ὁποίας, λόγῳ τῶν ἰδικῶν μας ἐσωτερικῶν συνθηκῶν, χρειάζεται πλειοψηφίαν ἰσχυράν.

Πρέπει νά σας ὁμολογήσω, προσέθεσα, ὅτι ἡ κατάστασις πού ἐμεῖς ἐδημιουργήσαμεν μὲ κάμνει πολὺ δύσθυμον, διότι βλέπω πού ὀδηγοῦμεθα εἰς ἐκλογὰς μὲ πρωθυπουργὸν τὸν Γούναρην.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ Βενιζέλος σηκώνεται ὄρθιος καί μοῦ λέγει μὲ ὕφος σοβαρὸν κατὰ λέξιν: «Τί λὲς γιὰ τὸ Θεό σου!! πῶς εἶναι δυνατὸν ν' ἀνατεθῆ ἡ πρωθυπουργία εἰς τὸν Γούναρην πού δὲν ἔχει στή Βουλὴ παρὰ ἓνα ὀπαδὸν τὸν Τσαλδάρην;

Τὸ ἐπιχείρημά σας, λέγω, κ. Πρόεδρε, δὲν μοῦ μεταβάλλει ποσῶς τὴν σκέψιν, διότι ἐρωτῶ καί ἐγὼ γιατί δὲν δύναται ν' ἀνατεθῆ εἰς τὸν Γούναρην ἡ Κυβέρνησις ἐκ τοῦ λόγου πού ἔχει ἓνα μόνον ὀπαδόν, καί δύναται ν' ἀνατεθῆ αὐτὴ εἰς τὸν Μαυρομιχάλην πού ἔχει τέσσαρας, ἢ εἰς τὸν Ἐλλάλην πού ἔχει ἕξ, ἢ εἰς τὸν Θεοτόκην πού ἔχει ὀκτώ;

Ἄλλὰ πρέπει νά ἐνθυμούμεθα καί κατὰ ἄλλο, τὸ ὁποῖον συνέβη ἔταν ὁ μακαρίτης Γεώργιος κατὰ τὴν πρώτην ἀναθεωρητικὴν Βουλὴν τοῦ 1910

και πριν η διαλυθη αυτη, ανεθηκεν εις Σας τον σχηματισμον της Κυβερνησεως μολοντι δην ειχατε παρα 17 οπαδους, ενω η μεγαλη πλειοψηφια της διπλης εκεινης Βουλης ανηκεν εις τα ηνωμενα κομματα, τα οποια ειχον επιβαλει εις το Σωμα και τον Προεδρον αυτου Ήσλιν.

Διερωτωμαι συνεπως, ορθως επραξεν ο Γεωργιος πολιτευθεις τότε ως επολιτευθη; Ασφαλως ορθοτατα επραξε, διοτι σεις ειχατε τότε το κεφαλαιον της κοινης γνωμης του οποιου εστερουντο οι εν τη Βουλη εχοντες τότε την πλειοψηφίαν αντιπαλοι σας. Ο Γεωργιος Α' υπεκυψε τότε εις την δυναμιν των πραγμάτων.

Αυτα τουτο συμβαινει σήμερον με τον Γούναρην. Η κοινη γνώμη εις το προσωπον του βλέπει τον αξιον υμων αντιπαλον, και εις τον σχηματισμον της τσιαυτης γνωμης πρέπει να μη λησμονητε οτι και σεις συνετελεσατε, διοτι τον ελανσαρατε ασφαλως περισσοτερον απο ο,τι επρεπεν.

Εγω πρέπει να προσθεσω οτι αι προσωπικαι και κοινωνικαι σχεσεις μου με τον Γούναρην ειναι απολυτως κανονικαι. Δεν εχω παρα καλας σχεσεις και περιποιησεις να ενθυμηθω. Αλλ' ομολογω που δεν ηθελα να τον ιδω, ιδια κατα τας σημερινας στιγμας, κυβερνωντα την Ελλάδα την οποιαν αυτος συχαινεται, οχι δι' αλλον λογον, (αφου η Ελλάς του αναγνωριζει εφοδια που ασφαλως δεν εχει), αλλα διοτι η Ελλάς αγαπα Σε!

Εις το σημειον αυτο ετελειωσεν η συζητησις. Ήμεινεν ομως καθενας με τη γνώμη του. Έτσι τελειωνουν δυστυχως στον τοπο μας συνηθεστα αι αντιτιθεμεναι συζητησεις.

Τα πράγματα όμως συνέχισαν τον δρόμον των. Ο Γούναρης εγινε πρωθυπουργός, διέλυσε την Βουλήν δια να ενεργήση εκλογάς. Το χάσμα καθημερινως εμεγάλωνε. Από τα δύο μέρη ελαμβάνοντο τα οδυνηρότερα μέτρα. Μετά τινας ημέρας ο Βενιζέλος εμποδίζεται με μπράβους από του να μεταβη και παραστη εις την Μητρόπολιν κατά την επέτειον της εθνικης μας εορτης της 25 Μαρτίου. Και έτσι αρχισε με καθημερινά επεισόδια, για να μη εχη δυστυχως τελειωμό, η αγρία εκεινη πάλη που τόσοσ πολλο εστοιχισε, στοιχίζει και θα στοιχιση στην Ελλάδα.

Η λύσις της Υπουργικης κρίσεως. Η δημοσίευσις των δύο υπομνημάτων. Η παραίτησις του Βενιζέλου από της πολιτικης.

Την άρνησιν του Ζαίμη ν' αποδεχθη τον σχηματισμον της Κυβερνησεως, οφειλομένην εις τους λόγους που εξέθηκα, ήκολούθησε πρόσκλησις και πρότασις του Στεφάνου Σκουλούδη δια να σχηματίση ουτος την νέαν Κυβέρνησιν. Αλλά και ουτος ήρνήθη. Μοιραίως επρεπε πλέον να σχηματισθη Κυβέρνησις δια να ενεργήση εκλογάς, αι οποιαι, ητο καταφανές, που θα προσελάμβανον χαρακτηηρα οξύτατον. Επί κεφαλής της τσιαυτης κινή-

σεως ἐπὶ τῆς μιᾶς ἐκ τῶν δύο παρατάξεων δὲν ἠθέλησε νὰ τεθῆ ὁ Σκουλούδης, πιθανῶς λόγῳ τῆς προκεχωρημένης ἡλικίας του, διότι ἦτο τότε ὀγδοηκοντούτης, καὶ τοῦ γεγονότος ὅτι ἀπὸ 10 ἐτῶν εἶχεν ἀποσυρθῆ κάθε πολιτικῆς κινήσεως. Ἦτο καὶ ἐκτὸς τῆς Βουλῆς καθ' ὄλον αὐτὸ τὸ διάστημα.

Ὁ Σκουλούδης ὑπέδειξε τὸν Γούναρη, ὁ ὁποῖος ὑπεδεικνύετο συγχρόνως καὶ ἀπὸ διαφόρους κύκλους πολιτικούς, στρατιωτικούς καὶ αὐλικούς.

Ἦλθεν ἐπομένως καὶ ἡ σειρά τοῦ Γούναρη, ὁ ὁποῖος ἀνέλαβε τὸν σχηματισμὸν τῆς Κυβερνήσεως, ἔπειτα ἀπὸ διήμερον μελέτην τῆς καταστάσεως.

Ὁ Γούναρης εἶχε πολλὰ ἐφόδια διανοητικὰ καὶ ἠθικά. Ἦτο πολυμαθέστατος. Ἴσως ἦτο ὁ πολυμαθέστερος ἐξ ὄλων τῶν βουλευτῶν πού εἰσήλθον εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Κοινοβούλιον ἀπὸ τῆς συστάσεώς του. Ἦτο εὐφραδέστατος. Εἶχε νομικοκοινωνικὴν κατάρτισιν πλήρη, εἶχε τὴν πείραν τοῦ βήματος, εἶχε μνήμην ἀπέραντον, ἀντίληψιν ταχυτάτην χωρὶς νὰ στερηταὶ βάθους. Ἦτο ἀτομικῶς ἐνάρετος καὶ συζητητῆς χαριτωμένος καὶ ἴσως μοναδικός.

Μὲ τὰ ἐφόδια ταῦτα ἀναγκαιῶς ἐπεβλήθη καὶ ἐπεβλήθη γενικῶς.

Ἄλλ' εἶχε καὶ δύο ἐλλείψεις, πού τοῦ ἐξεμηδένιζον ὅλα αὐτὰ τὰ ἐφόδια διὰ τὸ ἔργον πού ἐξέλεξε. Ἐστερεῖτο ψυχραιμίας καὶ ἐκινεῖτο μὲ ἐμπάθειαν, κυρίως ὅταν ἀντεμετώπιζε τὸν Βενιζέλον. Ἄλλ' ἐστερεῖτο καὶ πολιτικότητος, θὰ ἤμποροῦσε κανεὶς νὰ εἴπῃ ὅτι ἐστερεῖτο καὶ τοῦ τελευταίου ἴχνους πολιτικότητος. Ἐβλεπε πάντοτε στραβὰ ὅταν ἐπρόκειτο περὶ πολιτικοῦ ζητήματος. Πρὸς αὐτὸν οὐσιαστικῶς ἐστρέφετο ἡ Ἐπανάστασις τοῦ Γουδί. Θὰ τὴν εἶχε πιάσει στὰ χέρια του, πρὶν τὴν πιάσει ὁ Βενιζέλος, ὅποιαν στιγμήν ἤθελε. Δὲν τὴν ἠγνόησε, καὶ γι' αὐτὸ τὴν εἶδε μὲ ἀντιπάθειαν. Ἐστάθηκεν ἀντιμέτωπος καὶ ἐχθρὸς αὐτῆς. Ὁ Γούναρης ἠδίκησε τὸ Πανεπιστήμιον πού δὲν ἐστράφη πρὸς αὐτὸ, ἀλλ' ἐζημίωσε καὶ τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῆς Χώρας. Ὁ θάνατός του ὑπῆρξε σκληρός, ἀδικος καὶ πολιτικῶς ἐπιζήμιος.

Ἡ νέα Κυβέρνησις ὑπὸ τὸν Γούναρη ὠρκίσθη κατὰ τὴν 24^{ην} Φεβρουαρίου 1915 καὶ κατηρτίσθη ὡς ἐξῆς: Δ. Γούναρης τῶν Στρατιωτικῶν, Γ. Χρηστάκης Ζωγράφος τῶν Ἐξωτερικῶν, Ν. Τριανταφυλλάκος τῶν Ἐσωτερικῶν, Π. Τσαλδάρης τῆς Δικαιοσύνης, Ν. Στράτος τῶν Ναυτικῶν, Π. Πρωτοπαπαδάκης τῶν Οἰκονομικῶν, Γ. Μπαλτατζῆς τῆς Συγκοινωνίας, Χ. Βοζίκη τῆς Παιδείας καὶ Ἀθ. Εὐταξίας τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας.

Ἀπὸ τοῦ σχηματισμοῦ τῆς Κυβερνήσεως Γούναρη ἡ ἐσωτερικὴ κατάστασις σημαντικὰ ὀξύνεται. Χάσμα ἀγεφύρωτον ἀνοίγεται μεταξὺ τῶν δύο παρατάξεων, τὸ ὁποῖον καθημερινῶς γίνεται βαθύτερον. Ὁ ἡμερήσιος τύπος λαμβάνει καὶ αὐτὸς θέσιν, καὶ τὰ διάφορα ὄργανα τοῦτου κατατάσσονται εἰς τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην ἐκ τῶν δύο παρατάξεων. Τὸ ἐκ τῆς στάσεως ταύτης τοῦ τύπου δημιουργούμενον θέαμα ἦτο ἐκτάκτως ὀδυνηρόν. Ὅλοι σχεδὸν αἱ ἐφημερίδες ἀλληλοὑβρίζοντο ἢ ἀλληλοεσυκοφαντοῦντο.

Ὁ τύπος τῶν Φιλελευθέρων ἦτο ἀληθῶς ὁ ἐπιθετικώτερος καὶ ὁ δριμύτερος, ἴσως διότι εἶχε χάσει τὴν ἐξουσίαν εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε συνηθίσει καὶ τὴν ὁποίαν κατεῖχεν ἐπὶ πενταετίαν συνεχῆ.

Ὁ Γούναρης ἐπίστευεν ὅτι ὑπεύθυνος διὰ τὴν στάσιν ταύτην τοῦ φιλελευθέρου τύπου ἦτο αὐτὸς ὁ Βενιζέλος καὶ ἐκδικούμενος προσέβη εἰς πρᾶξιν ἀτυχῆ καὶ θλιβεράν εἰς τὴν ὁποίαν στοιχειωδῶς ἔπρεπε νὰ τὸν εἶχεν ἐμποδίσει ἢ ἰδιότης του τοῦλάχιστον ὡς Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, ὅστις ἐκ τούτου καὶ μόνον εἶχε κάθε συμφέρον νὰ μὴ ὀξύνονται ἀλλὰ νὰ κατευναζώνται τὰ πάθη. Προέβη δηλαδὴ εἰς ἐπίσημον κυβερνητικὴν δῆλωσιν διὰ τῆς ὁποίας ἐτόνισεν ὅτι ἡ διαφορά τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς ἀπὸ τῆς πολιτικῆς τοῦ Βενιζέλου συνίστατο εἰς τὸ γεγονός ὅτι ὁ τελευταῖος ἦτο διατεθειμένος νὰ κάμῃ παραχωρήσεις εἰς βᾶρος τῆς ἀκεραιότητος τοῦ Κράτους.

Ὁ ὑπαιγιμὸς ἦτο καθαρὸς. Ἐπρόκειτο περὶ τοῦ ὑπαιγιμοῦ τῶν δύο ὑπομνημάτων, πού εἶχεν ὑποβάλει ὁ Βενιζέλος εἰς τὸν Βασιλέα, τῶν ἀφορώντων τὴν παραχώρησιν τῆς Καβάλλας, ἡ οὐσία τῶν ὁποίων ἐξητάσθη καὶ κατεκρίθη εἰς προηγούμενον κεφάλαιον.

Κατὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς δηλώσεως ταύτης ὁ Βενιζέλος εὐρίσκειτο εἰς Σπέτσας καὶ ἔσπευσε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ἀθήνας γιὰ νὰ ξεκαθαρίσῃ τὸ ζήτημα. Ἀπετάθη ἀρχικῶς οὗτος δι' ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Γ. Χρηστάκη Ζωγράφον (γνωστὸν διὰ τὴν μετριοπάθειάν του) καὶ ἐζήτησε νὰ διορθωθῇ τὸ ἄτοπον δι' ἐπισήμου ἀνακοινώσεως, διὰ τῆς ὁποίας θὰ ἐβεβαιούτο ὅτι ὁ ὑπαιγιμὸς περὶ Καβάλλας ὠφείλετο εἰς πεπλανημένην παραδρομὴν. Ἀντὶ τοῦ Χρηστάκη Ζωγράφου αὐθημερὸν ἀπαντᾷ ὁ Γούναρης, ὁ ὁποῖος δημοσίᾳ ὑπεστήριξεν ὅτι τὸ κυβερνητικὸν ἀνακοινωθὲν ἀπέδιδεν ὠχρότατα τὴν πραγματικότητα, διότι εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ διαφορά τῶν δύο πολιτικῶν ὑπῆρχεν εἰς τὸ ζήτημα τῶν παραχωρήσεων.

ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ὁ Βενιζέλος ἀμυνόμενος προσέβη εἰς δηλώσεις καὶ ἐδημοσίευσεν τὰ δύο ὑπομνήματα. Τὴν δημοσίευσιν ταύτην ὁ Βενιζέλος ἐθεώρησεν ἐπιβαλλομένην, ὅχι μόνον διὰ νὰ κανονισθῇ τὸ προσωπικόν του ζήτημα τὸ ὁποῖον ἀνεφύη ἐκ τῆς ἀτόπου προκλήσεως, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ γνωσθοῦν τοῦλάχιστον αἱ συνθήκαι καὶ αἱ λεπτομέρειαι ὑφ' ἃς ἐζητεῖτο ἡ παραχώρησις, ἀφ' οὗ δυστυχῶς ἡ σκέψις περὶ παραχωρήσεως ἐγένετο γνωστὴ.

Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ δευτέρου ὑπομνήματος ὁ Βενιζέλος ἀνέγραψεν ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος τὸν εἶχεν ἐξουσιοδοτήσει νὰ ἐνεργήσῃ σύμφωνα μὲ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν.

Αὐθημερόν, δηλαδὴ τὴν 24ην Μαρτίου 1915 (παλ. ἡμερολόγιον) ἡ Κυβέρνησις ἐξέδωκεν ἀνακοινωθὲν διὰ τοῦ ὁποίου διεψεύδετο ὁ Βενιζέλος μὲ τὴν δῆλωσιν ὅτι οὐδέποτε ὁ Βασιλεὺς ἔδωκε τὴν συγκατάθεσίν του εἰς τὸν Βενιζέλον γιὰ νὰ προχωρήσῃ διπλωματικῶς σύμφωνα μὲ τὸ περιεχόμενον τῶν δύο ὑπομνημάτων.

Ἡ θέσις τοῦ Βενιζέλου, εἶναι καταφανές, ὅτι κατέστη δυσχερεστάτη.

Δὲν τοῦ ἀπέμενε τίποτε ἄλλο παρὰ ν' ἀποταθῆι πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον διὰ νὰ ζητήσῃ ἀπ' αὐτὸν πλέον τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἀληθείας. Ἐπραξε καὶ τοῦτο δι' ἐπιστολῆς, ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε πεισθῆ, καθ' ὃ συνταγματικὸς, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπέμβῃ εἰς τὰ ἔργα τῆς Κυβερνήσεως!!!

Ἡ διάψευσις τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ Βενιζέλου, ὅτι ὁ Βασιλεὺς κατ' ἀρχὴν ἐνέκρινε τὴν πολιτικὴν τῶν παραχωρήσεων, μοιραίως ἐγέννησε καὶ δευτέρον ζήτημα, τὸ ζήτημα δηλαδὴ περὶ τῆς ἀληθείας ἢ μὴ τοῦ κυβερνητικοῦ τούτου ἰσχυρισμοῦ. Ἄλλ' ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ, δυστυχῶς διὰ τὸν Γούναρην, ἡ ἀλήθεια δὲν συμφωνεῖ μὲ τὴν διαβεβαίωσίν του.

Διὰ νὰ καταλήξω εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἐπηρεάσθηκα ἀπὸ τρία πράγματα: α) ἀπὸ τὰς διαβεβαιώσεις τοῦ Βενιζέλου ἢ λύπη τοῦ ὁποίου ἀνακατευμένη μὲ ὀργὴν ἐφαίνετο εἰλικρινὴς καὶ βαθυτάτη ὅταν συνεζήτηει μὲ τοὺς φίλους του ἐπὶ τοῦ ἐπεισοδίου τούτου, β) ἀπὸ τὴν σκέψιν ὅτι ἂν ὁ Βασιλεὺς δὲν ἤθελεν ἐγκρίνει καὶ συνεπῶς ἤθελε διαφωνήσῃ μὲ τὸν πρωθυπουργόν του ἐπὶ ζητήματος ἀληθινὰ θεμελιώδους, ὁ τελευταῖος οὗτος θὰ εἶχε παραιτηθῆ. Ἡ ἐθιξία τοῦ Βενιζέλου ἦτο γνωστὴ. Δὲν θὰ ἦτο ἄλλως τε ἢ πρώτη φορά κατὰ τὴν ὁποίαν οὗτος υπέβαλε παραίτησιν. Τρεῖς φορές νομίζω εἶχε γίνῃ τοῦτο μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης καὶ γ) μοῦ τὸ ἐβεβαίωσεν ὁ πρῶην Ὑπουργὸς καὶ στενὸς φίλος τοῦ Βασιλέως Κ. Δεμερτζῆς ὁ ὁποῖος εἶχε γίνῃ δεκτὸς παρὰ τοῦ Κωνσταντῖνου εὐθὺς ποῦ ἀνεφύη τὸ ζήτημα. Εἰς τοῦτον (τὸν Κ. Δεμερτζῆν) ὁ Βασιλεὺς ἐξεδήλωσε τὴν λύπην του διὰ τὸ ἀναφῶν ἐπεισόδιον, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ, εἶπε, μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Βενιζέλου ὑποβολὴν τῶν ὑπομνημάτων τὸν ἐξουσιοδότησε νὰ συνεννοηθῆ μὲ τοὺς πρέσβεις τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας.

Εἰς προηγούμενον κεφάλαιον ἐνθα ἐξητάσθη ἡ πολιτικὴ τῶν παραχωρήσεων τοῦ Βενιζέλου, καὶ παραλλήλως πρὸς αὐτὴν ἐγένετο μνεῖα τῆς γενομένης παρὰ τοῦ Γούναρη προκλήσεως ἣτις κατέληξεν εἰς τὴν δημοσίευσιν τῶν ὑπομνημάτων, ὑπεστήριξα ὅτι ἡ συμπεριφορὰ αὐτῆ δὲν ὑπῆρξε μόνον ἐπιζημία ἐθνικῶς, ἀλλ' ὑπῆρξε καὶ πρόστυχη.

Καὶ δὲν πιστεύω νὰ ὑπῆρξα ὑπερβολικὸς ἐφ' ὅσον δι' ὑπολογισμοὺς κομματικὸς ἐχρησιμοποιήθησαν ἀπόρρητα τοῦ Κράτους καὶ ἀπεδίδοτο εἰς τὸν Βενιζέλον ὠρισμένη πολιτικὴ λησμονηθεῖσα εἰς τὸ μεταξὺ ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐξηγήσεως τόσον ἐπὶ τῶν περιστάσεων ὑφ' ἃς ὑπεστηρίχθη, ὅσον καὶ τῶν λεπτομερειῶν αὐτῆς. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου οἱ Βούλγαροι διὰ πρώτην φοράν ἐμάνθανον ὅτι τὸ μεγαλύτερον πολιτικὸν κόμμα τῆς Ἑλλάδος ἦτο ἔτοιμον νὰ κάμῃ ἐδαφικὰς παραχωρήσεις πρὸς αὐτοὺς οἵονοι ἀναγνωρίζον ὅτι πρόκειται περὶ ἐπαρχιῶν ἀνηκουσῶν ἐθνολογικῶς εἰς τούτους. Δὲν πιστεύω ἢ βουλγαρικὴ προπαγάνδα, ἢ ὁποία τόσον καλὰ πάντοτε εἰργάσθη, νὰ προσέφερε ποτὲ μεγαλυτέραν ὑπηρεσίαν εἰς τὸ Βουλγαρικὸν ἔθνος.

Ἐξ ὅλου αὐτοῦ τοῦ ἐπεισοδίου ἢ θέσις τοῦ Βενιζέλου, ὡς εἶπα, κατέστη δυσχερεστάτη. Ὅπου καὶ ἂν ἐστράφη οὐδαμῶθεν ἔλαβεν ἐπίσημον ἐκνοποίησιν ἢ ἀναγνώρισιν ἔστω τῆς γενομένης ἀδικίας.

Ὁ Βενιζέλος δὲν ἦτο βεβαίως ἐκ τῶν πολιτικῶν ἐκείνων ἀνδρῶν ποὺ δὲν ἐγνώριζον νὰ μάχωνται, ἢ ποὺ ἐκουράζοντο εὐκολα. Ὅλοι οἱ ἀγῶνες ποὺ ἔκαμε πρῶτα στὴν Κρήτη, κυρίως ὅταν ἐστράφη κατὰ τοῦ πρίγκηπος Γεωργίου, καὶ ἔπειτα στὰς Ἀθήνας, ἰδίᾳ κατὰ τὴν περίοδον τοῦ παγκοσμίου πολέμου τοῦ 1914, οὐδεμίαν ἄφριαν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ἀληθινᾶ ἐξαιρετικῆς μαχητικότητος τοῦ ἀνδρός. Ἀλλ' ἐξ ἄλλου ὅσοι ἠκολούθησαν ἀπὸ σιμὰ τὴν πολιτικὴν σταδιοδρομίαν του εὗρηκαν συχνὰ ἓνα Βενιζέλον ἐτοιμὸν ἢ σκεπτόμενον νὰ παραιτηθῆ τῆς πολιτικῆς. Τοῦτο συνέβαινε ὅταν τὸ ἔργον του ἦ αἰ εἰλικρινεῖς του προσπάθειαι ἐπὶ τῶν μεγάλων γραμμῶν δὲν ἀνεγνωρίζοντο. Ἡ λύπη, ἡ ἀμηχανία καὶ κυρίως ἡ ἀπογοήτευσίς ποὺ ἐδοκίμαζεν εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας τὸν ὠδήγουν εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ παύσῃ πολιτευόμενος. Αὐτὸ ἦτο τὸ ξέσπασμα.

Τὴν ἀπόφασιν ἄλλως τε ταύτην νὰ παραιτηθῆ δηλαδὴ τῆς πολιτικῆς καὶ μάλιστα ὀριστικῶς τὴν ἐξεδήλωσεν ἐμπράκτως καὶ ἐπισήμως δὲς, τὴν στιγμὴν δηλαδὴ ποὺ περιγράφομεν τώρα, καὶ μετὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν τῆς 1ης Νοεμβρίου τοῦ 1920. Κατὰ τὰς βαθείας του ἀπογοητεύσεις καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις ποὺ μνημονεύω εἰς τὴν παραίτησιν εὗρηκε τὴν παρηγοριά του. Μὲ τὴν πάροδον ὅμως τοῦ χρόνου μετενόει, διότι τὸ μικρόβιον τῆς πολιτικῆς τὸ εἶχε βαθεῖα μέσα του.

Τὴν πρώτην μάλιστα φορὰν (ποὺ εἶναι ἡ στιγμὴ ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ) μετενόησε πολὺ γρήγορα, δηλαδὴ μετὰ τινὰς ἡμέρας, καὶ ἐσχεδιάζε διαρκῶς τὸν τρόπον μὲ τὸν ὅποιον θὰ ἐπανήρχετο εἰς τὴν πολιτικὴν μας ζωὴν. Τὴν δευτέραν ὅμως φορὰν, δηλαδὴ τὸ 1920, ἡ ἀπογοήτευσίς ἦτο βαθυτέρα. Τοῦτο ἦτο φυσικόν, μάλιστα δι' ἓνα πολιτικὸν ἄνδρα κατ' ἐξοχὴν εὐθικτον. Εἶδεν ὁ Βενιζέλος ματαιουμένας τὰς προσπάθειάς του, ὅχι μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀποδοκιμαζομένας ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸν Λαόν, ὅστις μαζί μὲ τὴν ἀπόφασιν του ταύτην ἠτύοκτόνησεν.

Δι' ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους ἡ ἀποχὴ τὴν φορὰν ταύτην παρετάθη ἐπὶ ὀκτὼ ὀλόκληρα ἔτη μὲ μίαν διακοπὴν κατὰ τὸ 1923 ποὺ ἦλθε ἀπὸ τὸ Παρίσι στὰς Ἀθήνας διὰ νὰ διευκολύνῃ τὴν λύσιν τοῦ πολιτειακοῦ ζητήματος ποὺ τότε ἦτο ὀξύ. Ἀλλὰ τότε νέα ἀπογοήτευσίς προσετέθη. Οἱ Παπαναστασίου, Πάγκαλος καὶ Χατζηκυριαῆκος ἠγούμενοι τότε τῆς δημοκρατικῆς κινήσεως, καὶ θέλοντες ν' ἀποφύγουν τὰς συμβιβαστικὰς λύσεις ποὺ ἐπρότεινε ὁ Βενιζέλος, τὸν ἐξηνάγκασαν νὰ φύγῃ ἀπὸ τὰς Ἀθήνας καὶ νὰ ξαναπάῃ στὸ Παρίσι.

Τὸν συνήντησα ἐκεῖ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1924. Εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ ἔρχεται συχνὰ νὰ μὲ βρίσκῃ καὶ νὰ μοῦ κἀνῃ συντροφιά σὲ μιὰ κλινικὴ τῆς ὁδοῦ GEORGES BIZZET, ὅπου εἶχα ὑποστῆ μίαν ἐγχείρησιν.

Τότε ἀπέφευγε μὲ ἐπιμονὴν κάθε συζήτησιν γιὰ τὴν ἐσωτερικὴν πολιτικὴν κατάστασιν. Εἰς παρατήρησιν ποὺ συχνὰ τοῦ ἔκανα, ὅτι παρ' ὅσα καὶ ἂν ἔλεγε δὲν θὰ βραδύνῃ ἡ ἡμέρα ποὺ θὰ ἐπανήρχετο στὴν πολιτικὴ σκηνή, αὐτὸς ἤρνεῖτο, καὶ περισσότερο ἀπὸ μιὰ φορὰ μοῦ ἐπανέλαβεν, ὅτι ὀφείλει

νά απόσχη δριστικῶς τῆς πολιτικῆς, ὄχι μόνον διὰ λόγους ὑποκειμενικούς, ἀλλὰ καὶ ἀντικειμενικούς τοιούτους, διότι, ὡς μοῦ ἔλεγε, εἶναι καταφανές ὅτι ἢ εἰς τὴν πολιτικὴν ἐπάνοδος του θὰ ἠρέθιζε καὶ θὰ ἐξήπτε σημαντικὰ τὰ πάθη εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποῖαν ἐπεβάλλετο ἀντὶ πάσης θυσίας νὰ ἐπικρατήσῃ ἡ ὁμόνοια καὶ ἡ γαλήνη.

Μίαν στιγμὴν ἐνθυμοῦμαι καλὰ πού μοῦ εἶπε κατὰ λέξιν: Νὰ σοῦ εἰπῶ πού δὲν νοσταλγῶ τίς συντροφιές μου στὴν Ἑλκιάδα, θὰ σοῦ ἔλεγα ψέμματα. Τὴν συντροφιά λ. χ. τοῦ Βασίλη Σκουλά εἶναι δυνατὸν νὰ λησμονήσω;».

Τὸν συνήντησα γιὰ δευτέρη φορὰ στὰς Κάννας τῆς Γαλλίας τὴν ἀνοξί τοῦ 1928. Ἐπῆγα ἐκεῖ ἐπίτηδες ἀπὸ τὴν Νίκαιαν, πού ἔμενα τότε, μαζί τὸν ἀκριβό του φίλο Κλέαρχο Μαρκαντωνάκη γιὰ νὰ τὸν συναντήσω. Μᾶς ἐφιλοξένησε μίαν ἡμέραν ὁλόκληρη στὸ ξενοδοχεῖο πού ἔμενεν οἰκογενειακῶς. Ἀλλὰ τότε ἦτο ἀποφασισμένος καὶ ἔτοιμος νὰ ἐπιστρέψῃ στὴν Ἑλλάδα, ὄχι γιὰ νὰ πολιτευθῇ, ὡς ἔλεγε, ἀλλὰ γιὰ νὰ μείνῃ καὶ ἡσυχάσῃ στὴ Κρήτη, στὸ ἀγαπημένο οἰκογενειακό του σπῆτι πού στὸ μεταξύ εἶχε διορθώσει.

Εἰς παρατήρησίν μου πού θὰ πλήξῃ στὴ Κρήτη, μοῦ εἶπε χαμογελῶντας κατὰ λέξιν: «Ὅτι δὲν ἐπληξά ὀκτῶ χρόνια στὸ Παρίσι καὶ θὰ πλήξω στὴ Κρήτη!! Αὐτό, λέγει, θὰ εἶναι ἀδύνατο».

Μετὰ τὴν γενομένην παρένθεσιν ἐπανέρχομαι εἰς τὸ σημεῖον ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀνεχώρησα.

Εὐρήκεν, ὡς εἶπα, ὁ Βενιζέλος, σύμφωνα μὲ τὴν ἰδιοσυγκρασίαν του, ὡς διέξοδον ἐκ τῆς ἀμυχανίας πού περιῆλθε διὰ τὴν ἀπρεπῆ πρόκλησιν, τὴν ἐκ τῆς πολιτικῆς ὀριστικὴν παραίτησίν του.

Ἡ ἀπόφασίς του αὐτὴ ἀνακοινωθείσα ἐπισήμως εἶχε βαθυτάτην τὴν ἀπήχησιν. Ἐσχολιάζετο ποικιλοτρόπως, ἀλλὰ πάντες ἐπίστευον ὅτι ἢ ἐν λόγῳ παραίτησις εἶχε προσωρινὸν χαρακτῆρα. Βλέπετε πού ἡ λαϊκὴ διαίσθησις δύσκολα πλανᾶται.

Ἐγὼ καθ' ὄλον αὐτὸ τὸ διάστημα τοῦ θλιβεροῦ ἐπεισοδίου εὐρισκόμην στὴν Κέρκυρα καὶ ἐκ τοῦ τηλεγραφεῖου ἐπληροφορούμην τὴν ἐξέλιξίν του.

Ἐπεῖγον ὁμως τηλεγράφημα τοῦ Βενιζέλου μὲ ἔκαμε νὰ ἐπισπεύσω τὴν ἐπιστροφὴν μου. Τὸν συνήντησα τὴν ἰδίαν τῆς ἀφίξεώς μου ἡμέραν, (δηλαδὴ τὴν 1ην Ἀπριλίου 1915) στὸ σπῆτι του καὶ τοῦ ἐφανέρωσα ἀμέσως τὴν λύπην πού ἐδοκίμασα ἐκ τῆς ἀποφάσεώς του νὰ παραιτηθῇ ὀριστικῶς τῆς πολιτικῆς. Τοῦ προσέθεσα μάλιστα ὅτι αὐτός μὲ τὴν ἱστορίαν πού εἶχε γράψῃ καὶ μὲ τὸ πανευρωπαϊκὸν κύρος πού εἶχεν ἀποκτήσει δὲν εἶχε καὶ τὸ δικαίωμα νὰ παύσῃ πολιτευόμενος.

Μοῦ ἀπήντησε πού δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ διαφορετικὰ. Ἡ σοβαρὰ κρίσις πού διατρέχει σήμερον ἡ φυλὴ ὁλόκληρος δὲν ἐπιτρέπει ἐσωτερικούς ἀγῶνας. Ἀπὸ μιὰ στιγμὴ στὴν ἄλλη, προσέθεσεν, ἢ Ἑλλὰς πιθανώτατα θὰ χρειασθῇ νὰ πολεμήσῃ καὶ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ πάῃ στὸν πόλεμο διχα-

σμένη. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος εἶπε θὰ εἶναι δύσκολη ἢ συνεργασία μου μὲ τὸν Βασιλέα. Ἀνεγνώρισα τὸ λάθος μου καὶ συνεφώνησα μαζί του.

Ἀπὸ τῆ συζήτησι πού ἐκάμαμε δὲν ἐβράδυνα νὰ ἐνοήσω ὅτι ὁ λόγος ἔνεκα τοῦ ὁποίου μὲ ἐκάλεσε τηλεγραφικῶς ἦτο διὰ νὰ μοῦ ἀνακοινώσῃ τὴν σκέψιν του καθ' ἣν θὰ ἐπρότεινεν εἰς τοὺς βουλευτὰς τοῦ Φιλελευθέρου Κόμματος νὰ συστήσουν μίαν Ἐπιτροπὴν ἢ ὁποία θὰ ἀπετελεῖτο ἀπὸ τοὺς διατελέσαντας φιλελευθέρους Ἰπουργοὺς ὑπὸ τὴν προεδρίαν μου διὰ νὰ ἡγηθῆ τοῦ κόμματος καὶ διοργανώσῃ τὰς ἐκλογάς. Μὲ ἠρώτησε πῶς βλέπω τὴν λύσιν ταύτην. Συνεφώνησα πλήρως μαζί του, διότι, ὡς εἶπα, ἡ ἐκ τῆς πολιτικῆς ἀποχῆ τοῦ ἀρχηγοῦ δὲν σημαίνει καὶ ἀποχὴν τοῦ κόμματος, τὸ ὁποῖον ὅπωςδῆποτε ἔπρεπε νὰ παλαίσῃ. Καὶ διὰ τὴν διοίκησιν τῆς ἀναμενομένης προσεχοῦς ἐκλογικῆς πάλης ἐνεδεικνύετο ἡ σύστασις τῆς Ἐπιτροπῆς ὡς ταύτην ἐσκέφθη ὁ Βενιζέλος,

Ἄλλ' ἐγὼ δὲν ἐσταμάτησα ἕως ἐδῶ. Ἐπανῆλθα εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἀποχῆς τοῦ Βενιζέλου ἀπὸ τῆς πολιτικῆς, καὶ τοῦ ἐτόνισα τὴν ἀνάγκην (διὰ διαφόρους λόγους καὶ διὰ νὰ διατηρήσωμεν τὴν ἰδικὴν μας σοβαρότητα) ὅπως ἡ γενομένη παραίτησις ἀποβῆ ὀριστικῆ.

«Τὸ πιστεύεις φίλτατε;» μοῦ λέγει ὁ Βενιζέλος μὲ ἓνα ἐρωτηματικὸ πολὺ μεγάλο, καὶ μὲ κάποια ἐκπληξι. Ναί, λέγω, τὸ πιστεύω. Ἐγὼ τοῦ εἶπα, ἂν ἤμουν στῆ θέσι σας θὰ ἔφευγα τώρα γιὰ τὴν Εὐρώπην, κατὰ προτίμησιν γιὰ τὴν Ἑλβετίαν. Θὰ παρακολουθοῦσα βέβαια ἀπὸ ἐκεῖ τὴν ὅλην πολεμικὴν καὶ πολιτικὴν κατάστασιν, θὰ ἔγραφα τὰ ἀπομνημονεύματά μου, θὰ παρακολουθοῦσα τὴν μουσικὴν καὶ τὴν θεατρικὴν κίνησιν τοῦ τόπου πού θὰ παρέμενα, καὶ δὲν θὰ ἀπαντοῦσα κἄν εἰς ὅσα ἐρωτήματα κομματικῆς ἑλληνικῆς ἐσωτερικῆς φύσεως ἤθελον τυχὸν μοῦ ἀπευθῆναι οἱ καλοὶ μου φίλοι.

Ὅταν ἔλεγα ταῦτα εἶχα ὑπ' ὄψει ὅτι ὁ Βενιζέλος τότε ἐξεπροσώπει τοῦλάχιστον τὰ τρία τέταρτα τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἀπέβλεπαν εἰς αὐτὸν ὡς εἰς πολιτικὸν ἄνδρα ἀληθινὰ ξεχωριστόν, καὶ ὡς κεφάλαιον πολιτικὸν ἀπείρου ἀξίας καὶ ἀναντικατάστατον, ὅτι μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης δὲν εἶχε προστριβῆ ποσῶς, καὶ ὅτι τὸ κύρος του τόσον ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος ὅσον καὶ ἐκτὸς αὐτῆς ἦτο ἀληθινὰ ἀτελείωτο.

Ἐχὼν ὅλα αὐτὰ ὑπ' ὄψει, τὸν παρεκάλεσα νὰ μὴ λησμονῆ, τοῦτο μὲν ὅτι ἀληθινὰ δυσχερεῖς, ἀνώμαλοι καὶ ἐπικίνδunami θὰ εἶναι αἱ περιστάσεις πού μοιραίως θὰ διανύσωμεν, τοῦτο δὲ ὅτι οἱ ἀντίπαλοί του ἀσφαλῶς δὲν ἔσταναν εἰς τὸ ὕψος αὐτῶν, καὶ ὅτι συνεπῶς ἢ ἐπάνοδός του εἰς τὴν χώραν καὶ τὴν πολιτικὴν ζωὴν, ἀναγνωριζομένη ἀπὸ ὅλους, θὰ ἀντεπεκρίνετο πρὸς ἀνάγκην ἐθνικὴν. Καὶ τότε, αἶ τότε τοῦ εἶπα, στόλος δλόκληρος θὰ σὲ ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν χώραν καὶ τὴν πολιτικὴν σκηνήν, διὰ νὰ ἐφαρμοσῆς ἀπόλυτα ἐλεύθερος τὸ πρόγραμμά σου.

Καὶ ἔτσι τὸ πρόγραμμά σου, εἰς ὃ σημεῖον ὠδηγήθησαν τὰ πράγματα θὰ ἐξυπηρετηθῆ καλύτερα ἀπὸ τὴν ἀποχῆ, παρὰ ἀπὸ τὴ συμμετοχῆ, ἢ

ὅποια μοιραίως θὰ φέρῃ καὶ τὴν ἐπικίνδυνη προστριβή, πού ἐκτοτε ἀπὸ πολὺ μακρὰ ἤρχισε νὰ φαίνεται.

Ἄλλα αὐτὰ βέβαια δὲν τὸν ἔπεισαν, ὅπως ἄλλως τε καὶ τὰ πράγματα κατέδειξαν. Καὶ ἔτσι ἐμπήκαμε εἰς τὰς ἐκλογὰς κατ' οὐσίαν ὄλοι μαζί.

Ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς Κυβερνήσεως Γούναρη.

Ὁ σχηματισμὸς τῆς Κυβερνήσεως Γούναρη μοιραίως εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐπανεξέτασιν τῆς πολεμικῆς καὶ ἐν γένει τῆς ἐξωτερικῆς καταστάσεως. Ἡ ἐπανεξέτασις αὕτη ὠδήγησεν εἰς πολιτικὴν μὴ διαφέρουσαν τῆς πολιτικῆς τοῦ Βενιζέλου πού εἶχε χαράξει ἡ προκάτοχος Κυβέρνησις.

Ὁ Γούναρης ὁ ὁποῖος μέχρι τῆς στιγμῆς πού ἀνέλαβε τὴν πρωθυπουργίαν, συνεπῶς καὶ τὰς ἐκ ταύτης ἀπορροεύσας εὐθύνas, ὑπεστήριξεν ὅτι ἡ οὐδετερότης ἀπετέλει ἐθνικὴν ἀνάγκην, δὲν ἐβράδυνε νὰ καταλήξῃ εἰς ἀντίθετα συμπεράσματα καὶ νὰ προτείνῃ καὶ αὐτὸς τὴν ἐξοδὸν τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος, ὑπὸ ὅρους μὴ ἀπέχοντας τοῦλάχιστον οὐσιωδῶς τῶν ὅρων πού ἔτασεν ὁ Βενιζέλος.

Ἡ ἐντύπωσις εἰς τοὺς κύκλους τῶν Δυνάμεων τῆς Ἀντάντ ἐκ τῆς ματαιώσεως τῆς ἐλληνικῆς ἐπεμβάσεως, μοιραίως ἐπηρέασε καὶ τὸν νέον κυβερνήτην. Ἐξ ἄλλου οἱ Ἑλληνες πρεσβευταί, οἱ ὑπηρετοῦντες εἰς τὰς πρωτεύουσας τῶν Κρατῶν τῆς Συνενοήσεως, ἐξώρμιζον τὴν Κυβέρνησιν νὰ συνεχίσῃ τὴν πολιτικὴν τῶν προκατόχων τῆς, καὶ μετέδιδον διαφόρους γνώμας ἢ κρίσεις, μεγάλης σημασίας, πού οἱ διάφοροι Ὑπουργοὶ τῶν Ἐξωτερικῶν μετέδιδον. Ἄλλα αὐτὰ εἰς τὸν αὐτὸν δρόμον ὠδήγησαν.

Μέσα στὴν ἀτμόσφαιρα αὕτη, ὁ Γούναρης ἀπεφάσισε, μετὰ προηγηθεῖσαν συνενοήσιν μὲ τὸν Ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Ζωγράφον, γνωστὸν διὰ τὰ φιλανθρωπικὰ αὐτοῦ αἰσθήματα, νὰ κάμῃ προτάσεις ἐξόδου εἰς τὰς Δυνάμεις τῆς Συνενοήσεως. Ἀλλὰ συγχρόνως τὴν 9/22 Μαρτίου 1915, ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Ζωγράφος μετέβη εἰς τὴν γαλλικὴν πρεσβείαν, μαζί μὲ τὸν διευθυντὴν τοῦ Ὑπουργείου Ν. Πολίτην, καὶ ἐκεῖ ἐνώπιον καὶ τῶν δύο ἄλλων πρεσβευτῶν τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ῥωσσίας ἔκαμε γνωστὴν τὴν ἀπόφασιν τῆς νέας κυβερνήσεως νὰ τηρήσῃ εὐμενῆ οὐδετερότητα ἀπέναντι τῶν κρατῶν τῆς Συνενοήσεως.

Μετὰ τινὰς ἡμέρας, δηλαδὴ τὴν 30 Μαρτίου/12 Ἀπριλίου 1915, σημειοῦται διάβημα τῶν ἐν Ἀθήναις πρεσβευτῶν τῆς Συνενοήσεως πρὸς σύμφηξιν τῶν ἐλληνοαπαντακτικῶν σχέσεων. Ὁ Γούναρης, δηλαδὴ, ἐλάμβανεν ἐπισήμως γνώσιν ἀποφάσεως ληφθείσης παρὰ τῶν τριῶν Δυνάμεων τῆς Ἀντάντ, διὰ τῆς ὁποίας αὕτη ἐξεδήλωνε τὴν ἱκανοποίησίν τῆς, διότι ἡ παρούσα Κυβέρνησις θὰ ἐσυνέχιζε τὴν πολιτικὴν τῆς προκατόχου τῆς, καὶ ἐβεβαίωσεν ὅτι ἐν περιπτώσει ἐλληνικῆς συμπράξεως ἐναντίον τῆς Τουρκίας θὰ ἐξησφάλιζεν (ἡ Ἀντάντ) εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰς ἑδαφικὰς προσκτήσεις αἵτινες ἤδη προσηφέρθησαν ἐκ τοῦ Νομοῦ Ἀϊδίνιου.

Ἐπὶ τῶν μικρασιατικῶν τούτων παραχωρήσεων, ὁ Γούναρης εἰς ὄν ἀνεκοινώθη ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἀπόφασις, ἔκαμεν ἀναλυτικὴν συζήτησιν μετὰ τὸν πρεσβευτὴν τῆς Ἀγγλίας Ἐλλιοτ, καὶ ἐζήτησε νὰ μάθῃ λεπτομερῶς τὰ ὄρια τῶν προτεινομένων τούτων παραχωρήσεων.

Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Γούναρη διὰ τὰς μικρασιατικὰς ταύτας παραχωρήσεις ἐξεδηλώθη πλήρως κατὰ τὴν συζήτησιν. Καὶ ἔτσι δὲν ἦτο μόνος ὁ Βενιζέλος ποῦ ὤνειρευθήκει τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, καὶ διὰ τῆς ὁποίας τόσον πολὺ τὸν εἰρωνεύθησαν οἱ ἐκτὸς τῆς ἐξουσίας ἀντίπαλοί του, ἦσαν καὶ οἱ τελευταῖοι οὗτοι, οἱ ὅποιοι ἀφ' ἧς ἐπωμίσθησαν τὰς εὐθύνas τῆς ἐξουσίας ἠκολούθουν κατὰ βάσιν τὸν δρόμον, ποῦ ὁ Βενιζέλος εἶχε χαράξῃ.

Κατὰ τὰς ἡμέρας ἀκριβῶς ταύτας ἐφθασεν στὰς Ἀθήνας ἀπὸ τὸ Παρίσι καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Βασιλέως πρίγκηψ Γεώργιος, προσωπικὸς φίλος τοῦ Μπριάν, ποῦ ἦτο τότε ἀντιπρόεδρος τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως.

Ὁ πρίγκηψ Γεώργιος πιστεύων βαθεῖα εἰς τὴν νίκην τῆς Ἀντάντ, καὶ ἐκτιμῶν ὅτι τὰ συμφέροντά μας συνέπιπτον μετὰ τὰ συμφέροντα τῶν Δυνάμεων ταύτης, ἦλθεν ἐπίτηδες εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ τὰ ἐπιηρέασῃ τὸν ἀδελφόν του Κωνσταντῖνον καὶ συντελέσῃ ὥστε νὰ πολεμήσῃ καὶ ἡ Ἑλλάς παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννόσεως.

Ὁ Γεώργιος ἐφθασεν ἐδῶ ἔτοιμος. Ἐγγύριζεν οὗτος ἐκ τῶν συνομιλιῶν ποῦ εἶχε στὸ Παρίσι μετὰ τὸν Μπριάν καὶ τὸν Ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Δελκασσέ, ὑπὸ ποίους ὄρους θὰ ἐγίνετο δεκτὴ ἡ ἑλληνικὴ συνεργασία.

Ἐπηκολούθησαν τῆς κινήσεως ταύτης διάφοροι βολιδοσκοπήσεις, καὶ μετὰ μνηστῆραν περιήλθον τοῦ διπλωματικοῦ ἐδάφους, ἐν τῷ μέσῳ ἀτμοσφαιράs ἀληθινὰ εὐνοϊκῆs, ὁ Γούναρης ἐπέδωκεν αὐτοπροσώπως εἰς τοὺς πρεσβευτὰς τῆς Συνεννόσεως ἐπίσημον διακοίνωσιν περιέχουσαν τοὺς ὄρους ὑφ' οὓs ἡ Ἑλλάς θὰ ἐξήρχετο τῆς οὐδετερότητος παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Συνεννόσεως. Παρεκάλεσε δὲ ὅπως ἡ διακοίνωσις αὕτη ἀποσταλῇ τηλεγραφικῶs πρὸς τὰς οἰκείας κυβερνήσεις.

Ἡ Ἑλλάς διὰ ταύτης ἐζήτηι :

1) Ῥητὴν ἐγγύησιν τῆς ἐδαφικῆs ἀκεραιότητος τοῦ Κράτους διὰ τὰς ἡπειρωτικὰς ἢ νησιωτικὰς αὐτοῦ ἐπαρχίας συμπεριλαμβανομένηs τῆs Βορείου Ἡπείρου. Ἡ ἐγγύησις θὰ διήρκει κατὰ τὸν πόλεμον καὶ ἐπὶ τινὰ χρόνον κατόπιν αὐτοῦ.

2) Ἀντικείμενον τοῦ πολέμου ἔπρεπε νὰ τεθῇ ἡ διάλυσις τῆs Ὀθωμανικῆs Αὐτοκρατορίας.

3) Αἱ στρατιωτικαὶ ἐπιχειρήσεις θὰ καθορίζοντο ἐπὶ τῇ βάσει συμβάσεων τῶν ἐκατέρωθεν ἐπιτελείων « μετὰ μόνην τὴν ἐπιφύλαξιν » ὅτι ἂν ἡ Βουλγαρία ἐξηκολούθει νὰ μένῃ οὐδετέρα, ἢ σφαῖρα τῆs δράσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκταθῇ ἔξω τῆs Εὐρωπαϊκῆs Τουρκίας.

4) Εἰς τὴν ὀριστικὴν συμφωνίαν θὰ προσδιορίζοντο αἱ πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἐν Μικρῇ Ἀσίᾳ ἐδαφικαὶ παραχωρήσεις καθὼs καὶ αἱ ἀλλαγῶs τοιαῦται.

Πριν ἢ ἐπιδοθῆ ἡ διακοίνωσις αὕτη εἶχε συζητηθῆ καὶ ἐγκριθῆ ὑπὸ τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου τὸ ὁποῖον συνήλθεν ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Βασιλέως.

Ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι ὅτι ἡ πρότασις αὕτη περὶ συνεργασίας μετὰ τὴν Συνεννόησιν, καὶ πολεμικῆς ἐνεργείας τῆς Ἑλλάδος ἐγένετο ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τὴν στάσιν τῆς Βουλγαρίας καὶ τὸν ἐκ ταύτης κίνδυνον.

Ἡ μόνη ἐπιφύλαξις πού ἐτηρήθη εἶναι ὅτι ἐφ' ὅσον ἡ Βουλγαρία ἔμεινεν οὐδετέρα, ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς δὲν θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο εἰς ἐδάφη ἔξω τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας. Τὸ ὁποῖον σημαίνει ὅτι κατὰ τὸ διάστημα τῆς βουλγαρικῆς οὐδετερότητος ἡ Ἑλλάς θὰ ἐπολέμει εἰς ἐδάφη τουρκικὰ. Ἡ ἔρμηνεία εἶναι σαφῆς καὶ οὐδεμίαν ἀφίνει ἀμφιβολίαν.

Συγχρόνως ἐδόθησαν μυστικαὶ γραπτὰ ὁδηγία εἰς τὸν πρίγκηπα Γεώργιον ὅπως διαπραγματευθῆ στὸ Παρίσι τὴν ἔξοδον, πάντοτε μετὰ τὴν βοήθειαν, καὶ τὴν συνεργασίαν τοῦ ἐκεῖ πρεσβευτοῦ μας Ἰ. Ῥωμάνου.

Διὰ τῶν ὁδηγιῶν τούτων, τοῦτο μὲν καθορίζετο, μεταξὺ ἄλλων, ἡ ἔκτασις πού θὰ κατεκυροῦτο εἰς ἡμᾶς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ κατὰ τὴν διανομήν τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, τοῦτο δὲ προεβάλλοντο διεκδικήσεις ἐπὶ τῆς περιφερείας τοῦ Βερατίου, τῶν Δωδεκανήσων, τῆς Κύπρου καὶ τῆς Διεθνοποιήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Δὲν πιστεύω νὰ παρελείφθῃ τι ἐξ ὧν ἐζήτει ὁ Βενιζέλος. Καὶ ἔτσι γιὰ μιὰ μόνη στιγμή ἡ Ἑλλάς ὁλόκληρος ἐνεφανίζετο πλήρως συμφωνοῦσα εἰς τὴν ἐξωτερικὴν καὶ πολεμικὴν πολιτικὴν αὐτῆς.

Ἐπὶ τῶν προτάσεων τούτων τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως οὐδεμία ἀπάντησις ἐδίδετο παρὰ τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννόησεως. Διαπραγματεύοντο αὐταὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μετὰ τὴν Ἰταλίαν διὰ τὴν ἐξέλθῃ αὕτη ἐκ τῆς οὐδετερότητος, καὶ ἐφοβούντο συνεπῶς ὅτι ὑποσχέσεις τινὲς ἐξ ἐκείνων πού ἐζήτει ἡ Ἑλλάς θὰ ἤρχοντο εἰς σύγκρουσιν μετὰ τὰς Ἰταλικὰς ἀξιώσεις. Ὅπωςδὴποτε ἡ σιωπὴ αὕτη ἀπέναντι τῆς μικρᾶς Ἑλλάδος δὲν ἐδικαιολογεῖτο.

Ἄλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς πλευρᾶς τὰ πράγματα δὲν ἐτραβοῦσαν τὸν ἴσιον δρόμον. Ἀπὸ τὸ Γενικὸν Ἐπιτελεῖον, καὶ ἰδίᾳ ἀπὸ ἀρχηγὸν αὐτοῦ Β. Δούσμανην ὑπεστηρίζετο ἡ ἄποψις ὅτι διὰ τῶν γενομένων προτάσεων δὲν ἐξησφαλίζετο ἡ χώρα ἐκ τοῦ βουλγαρικοῦ κινδύνου, ἐφ' ὅσον κατὰ ταύτης ἡ Ἑλλάς ὤφειλε νὰ πολεμήσῃ καὶ ἂν ἡ Βουλγαρία παρέμεινεν οὐδετέρα.

Ἡ γνώμη αὕτη ἀπὸ ἑλληνικῆς ἀπόψεως ἐξεταζομένη ἦτο ἀπολύτως ὀρθή. Ἄλλ' αὕτη δὲν διευτυπώθη εἰς τὰς ὑποβληθείσας προτάσεις, διὰ τῶν ὁποίων μάλιστα προσεφέρθη ἡ ἑλληνικὴ σύμπραξις ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν στάσιν τῆς Βουλγαρίας.

Ἡ ἐπιφύλαξις αὕτη δὲν συνεζητεῖτο μόνον εἰς τὰς ἰδιαιτέρας ὁμιλίαις τῶν διαφόρων ἐπιτελῶν. Φαίνεται πού καὶ ὁ Βασιλεὺς ὁμιλῶν μετὰ τὸν Ἄγγλον πρεσβευτὴν Ἰλλιοτ ἀνέφερε περὶ βουλγαρικοῦ κινδύνου ὁ ὁποῖος δὲν θὰ ἐπέτρεπε τὴν ἔξοδον τῆς Ἑλλάδος ἐφ' ὅσον διετηρεῖτο ἡ Βουλγαρικὴ

ουδτερότης. Τοῦτο ἐγένετο τὴν ἐπομένην τῆς ἐλληνικῆς διακοινώσεως, ἥτις ὁμως ἐπεδόθη μετὰ προηγουμένην ἔγκρισιν τοῦ Βασιλέως.

Ἡ βασιλικὴ αὕτη δὴλωσις ἐγένετο γνωστὴ ἐξ ἐνός δημοσιευθέντος τηλεγραφήματος τοῦ Ῥώσου πρεσβευτοῦ Ντεμίντωφ πρὸς τὸν Ῥώσον Ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Σαζόνωφ.

Ὁ βουλγαρικὸς οὗτος κίνδυνος, ὁ ὁποῖος ὄσον συνεζητεῖτο μεταξὺ τῶν ἀρμοδίων κύκλων τόσον μεγαλύτερος ἐφαίνετο, συνετέλεσεν ὥστε κατὰ τὴν 7)20 Ἀπριλίου 1915 νὰ υποβληθοῦν διὰ μέσου τῶν πρεσβειῶν μας Λονδίνου, Παρισίων καὶ Πετροπόλεως νέα συμπληρωματικαὶ προτάσεις.

Διὰ τῶν δευτέρων τούτων προτάσεων καθορίζετο ὅτι δεδομένου ὅτι ὁ ἐν Εὐρώπῃ στρατὸς τῆς Τουρκίας ἀνήρχετο εἰς 350.000 ἀνδρῶν, καὶ ὅτι ἡ Βουλγαρία ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ ἄλλες 400.000 ἀνδρῶν, θὰ ἔπρεπε διὰ νὰ εἶναι ἀσφαλῆς ἡ ἐπιχειρήσις νὰ παρατάξῃ καὶ ἡ Συνεννόησις μαζί με ἡμᾶς ἄλλας 750.000. Ἐκ τῶν ὁποίων, ὡς ἦτο γνωστόν, ἡ Ἑλλάς ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ μόνον 250.000 ἀνδρῶν, καὶ συνεπῶς θὰ ἔπρεπεν αἱ τρεῖς Δυνάμεις τῆς Συνεννόησεως νὰ ἐξασφαλίσουν δύναμιν 500 χιλ. ἀνδρῶν.

Ἡ ἐκ τῶν συμπληρωματικῶν τούτων προτάσεων ἐντύπωσις εἰς τοὺς κύκλους τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννόησεως ὑπῆρξεν ἀληθῶς ὀδυνηρά, τόσῳ μᾶλλον ὄσον ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου Β. Δούσμανης ὑπεστήριξεν ὅτι ἡ ἐπιχειρήσις κατὰ τῆς Τουρκίας θὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ διὰ Δεδαγατς, καὶ τὴν γνώμην του ταύτην φαίνεται ὅτι ἐξέθηκεν εἰς τὸν στρατιωτικὸν ἀκόλουθον τῆς Ἀγγλικῆς Πρεσβείας.

Διὰ τῶν συμπληρωματικῶν τούτων προτάσεων ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ σχέδιον τοῦ Ἐπιτελάρχου, αἱ Δυνάμεις τῆς Συνεννόησεως ἐβλεπον ὅτι ἐτίθετο πρὸς συζήτησιν μία νέα βᾶσις ἀπαιτοῦσα δυνάμεις ποῦ δὲν διέθετεν ἡ Συνεννόησις, ἥτις τότε κατέβαλε μεγάλας προσπάθειας διὰ τὴν διεξαγομένην ἀκόμη ἐκστρατείαν τῶν Δαρδανελῶν.

Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον διὰ τὴν Συνεννόησιν ἦτο ὅτι διὰ τῶν προτάσεων τούτων ἐτίθετο ἡ Βουλγαρία ἡ ὁποία θὰ ἦτο ὑποχρεωμένη νὰ καθορίσῃ τὴν στάσιν της, ἂν ἡ κατὰ τῆς Τουρκίας ἐπίθεσις ἐγένετο διὰ Δεδαγατς.

Ἀπὸ τοὺς ἐλληνικοὺς στρατιωτικοὺς κύκλους τὸ σχέδιον τοῦ Ἐπιτελάρχου ἐκρίνετο ὡς τὸ πρακτικώτερον καὶ τὸ σκοπιμώτερον. Ἐπίστευον οὗτοι ὅτι διὰ τούτου θὰ ἐκρίνετο ὀριστικῶς ἡ τύχη τῶν βαλκανικῶν κρατῶν καὶ θὰ ἐξεκαθάριζεν ἔκτοτε ἡ κατάστασις εἰς τὰ Βαλκάνια. Ἀλλ' ὀπωσδήποτε τὸ σχέδιον τοῦτο εἶχε διὰ τὴν Συνεννόησιν τὸ ἐλάττωμα, τοῦτο μὲν ὅτι δὲν ἐτέθη ἐπὶ τάπητος εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, τοῦτο δὲ ὅτι ἀπῆτει στρατιωτικὰς δυνάμεις ποῦ δὲν διέθετε τότε αὕτη.

Ἀλλ' αἱ Κυβερνήσεις τῆς Ἀντάντ ἤθελαν νὰ βλέπουν εἰς τὸ ἐλληνικὸν τοῦτο σχέδιον προσπάθειαν τῆς Ἑλλάδος ὅπως μιὰ καὶ καλὴ λύσις τὰς διαφορὰς της μετὰ τὴν Βουλγαρίαν. Ἐν ᾧ ἐξ ἄλλου αὐταὶ διετήρουν πάντοτε ἐλπίδας ὅτι τελικῶς ἡ Βουλγαρία θὰ ἐτάσσετο μετὰ τὸ μέρος των. Τοῦτο

ὑπῆρξε τὸ θεμελιώδες, ὡς πρὸς τὰ Βαλκάνια, σφάλμα τῆς Ἐντάντ ἢ ὁποία μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς ἤρθεσθε ν' αὐταπαῖται.

Ἄλλ' αἱ δευτέραι αὐταὶ προτάσεις οὐδεμιᾶς ἔτυχον ἀπαντήσεως. Ὅχι μόνον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν 15ην Ἀπριλίου οἱ πρεσβευταὶ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ῥωσσίας διαδοχικῶς διεμαρτυρήθησαν πρὸς τὸν Ζωγράφον ἐξ ὀνόματος τῶν Κυβερνήσεων των, διότι ἡ Ἑλλάς ἐζήτει δῆθεν ἀφορμὰς πολέμου μετὰ τὴν Βουλγαρίαν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Ἰταλία ἐσυνέχιζε, κυρίως στὸ Παρίσι, τὰς διαπραγματεύσεις τῆς πρὸς ἐξοδον, τὰς ὁποίας παρηκολούθουν μετὰ ἀληθινὴν ἀγωνίαν, ὁ Πρίγκιψ Γεώργιος καὶ ὁ Ἄ. Ῥωμάνος.

Ὁ τελευταῖος οὗτος κατὰ τὴν 17/30 Ἀπριλίου 1915 ἐτηλεγράφη πρὸς τὸν Ὑπουργὸν Ζωγράφον ὅτι εἶναι ἀδύνατοι αἱ διαπραγματεύσεις μετὰ τὴν δοθεῖσαν στρατιωτικὴν βᾶσιν καὶ προσέθετεν: «Ἡ Ἰταλία ἔλαβε τὴν θέσιν μας. Ἐὰν ἐξακολουθήσωμεν συζητοῦντες ἀντὶ νὰ ταχθῶμεν ἀποφασιστικῶς παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως καὶ τῆς Ἰταλίας, κινδυνεύομεν ν' ἀφῆσωμεν εἰς τὰ τέκνα μας τὸ Αἶγατον Ἰταλικόν».

Μετὰ τὴν ἀπόδοσιν τῶν ἡμερῶν τὰ σφάλματα καὶ ἡ σύγχυσις ἐσυνεχίζοντο καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη.

Τὴν 17/30 Ἀπριλίου 1915 ὁ Γκυγιεμὲν ἀντιπρόσωπος τότε τῆς Γαλλίας εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ Δουνάβεως καὶ ἰδιαιτέρος φίλος τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Δελκασσέ, ἀποσταλεῖς ἐπίτηδες στὰς Ἀθήνας, διότι ὁ πρεσβευτῆς Ντεβίλ ἐθεωρεῖτο τραχὺς, ἐγένετο δεκτὸς ἀπὸ τὸν Ὑπουργὸν Ζωγράφον.

Οὗτος ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν Ὑπουργὸν ὅτι αἱ Δυνάμεις θὰ ἀπέρριπτον τὰς Ἑλληνικὰς προτάσεις κυρίως ἕνεκα τῆς ἀξιώσεως πρὸς ἐγγύησιν τῆς ἐδαφικῆς ἀκεραιότητος καὶ μετὰ τὸν πόλεμον. Τοιοῦτος ὄρος, εἶπε, θὰ ἐσήμαινε τὴν ὑποχρέωσιν τῆς Συνεννοήσεως νὰ εὐρίσκειται διαρκῶς ἐκτεθειμένη εἰς τὰς βαλκανικὰς περιπετείας.

Ἡ συζήτησις μεταξὺ Ζωγράφου καὶ Γκυγιεμὲν ὑπῆρξε μακρά. Ἐν τέλει ὁ τελευταῖος οὗτος ἔδωκε νέας προτάσεις αἱ ὁποῖαι, ὡς εἶπε, θὰ ἐγίνοντο δεκταί. Κατὰ ταύτας ἡ Ἑλλάς θὰ ἐλάμβανε μέρος εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῶν Δαρδανελλίων μετὰ τὸν στόλον τῆς καὶ 15 χιλιάδας ἀνδρῶν, ἀρκουμένη εἰς τὴν παρὰ τῶν Δυνάμεων ἐξασφάλισιν τῆς ἀκεραιότητος.

Ὁ Ζωγράφος ἐφάνηκε συμφωνῶν, ἀλλὰ δὲν ἤρκει προφανῶς ἡ γνώμη του αὐτῆ. Ὁ Γκυγιεμὲν παρουσιάσθη καὶ εἰς τὸν Βασιλέα εἰς τὸν ὁποῖον ἀνεκοίνωσε τὰς προτάσεις πού ἔκαμε πρὸς τὸν Ζωγράφον. Ἄλλ' ὁ Κωνσταντῖνος φαίνεται εἰπών, ὅτι ἐφ' ὅσον ἡ Βουλγαρία μένει οὐδετέρα, εἶναι ὑποχρεωμένη καὶ ἡ Ἑλλάς νὰ κάμῃ τὸ αὐτό.

Εἶναι καταφανὲς ὅτι ἡ δῆλωσις αὐτῆ ἀνέτρεπεν ὅλας τὰς τεθείσας βᾶσεις, καὶ καθίστα ματαίαν πᾶσαν περαιτέρω συζήτησιν, εἴτε ἐπὶ τῶν ἀρχικῶν προτάσεων, εἴτε ἐπὶ τοῦ σχεδίου Γκυγιεμὲν.

Ὡς ἦτο ἀναπόφευκτον ἡ δῆλωσις αὐτῆ ἐτηλεγραφήθη εἰς τὸν Δελ-

κασσέ. Ἡ ἐξ αὐτῆς ἐντύπωσις ἦτο ἀληθινὰ ὀδυνηρά, ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ τηλεγραφήματος τοῦ πρίγκηπος Γεωργίου πρὸς τὸν ἀδελφόν του Κωνσταντίνον. Ἐκ τοῦ τηλεγραφήματος τούτου προκύπτει ὅτι ὁ Δελκασσέ ἀνεκοίωσε στὸν Ῥωμάνο τὴν συνομιλίαν Γκυγιεμέν — Κωνσταντίνου ἐκ τῆς ὁποίας ὁ Δελκασσέ συνάγει τὸ συμπέρασμα «ὅτι ὁ Βασιλεὺς δὲν ἐννοεῖ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νὰ ἐξέλθῃ τῆς οὐδετερότητος καὶ προβάλλει τὸ πρόσχημα, ὅτι τὰ ἐκ τῆς ἀλληλεγγύης μετὰ τῶν συμμάχων πλεονεκτήματα δὲν τοῦ φαίνονται ἐπαρκῆ ἀπέναντι τοῦ βουλγαρικοῦ κινδύνου».

Ἐκ τοῦ τηλεγραφήματος τούτου ὁ Βασιλεὺς ὠργίσθη, καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ὀργῆς συντάξεν ὁ ἴδιος τὴν ἀπάντησιν ἔχουσαν αὐτολεξεῖ οὕτω: «Ἐθῆραι, 19 Ἀπριλίου/2 Μαΐου 1915. Πρεσβευτὴν Ῥωμάνον, διὰ τὴν αὐτοῦ βασιλικὴν ὑψηλότητα πρίγκηπα Γεώργιον. Παρισίους. Παρακαλῶ νὰ δηλώσῃς εἰς τὸν Δελκασσέ ὅτι παρερμηγεύει περιέργως τὴν ἀποφίν μας. Εἶναι ἀπολύτως ἀνακριβές ὅτι δὲν θέλομεν νὰ ἐξέλθωμεν τῆς οὐδετερότητος κατ' οὐδένα λόγον. Θὰ ἦτο βλακῶδες νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ ἀλληλεγγύη τῶν Δυνάμεων δὲν εἶναι ἀρκετὴ ἀπέναντι τῆς Βουλγαρίας. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ Βουλγαρία δὲν θὰ ἐξέλθῃ τῆς οὐδετερότητος καὶ ἐπειδὴ μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου ἡ ἀλληλεγγύη αὕτη δὲν φαίνεται πλέον, εἴμεθα πεπεισμένοι ὅτι τότε ἡ Βουλγαρία ἰσχυρὰ καὶ ἀκούραστη θὰ ἐπωφεληθῇ τῆς ἐξασθενισεῶς μας διὰ νὰ ἐπιτεθῇ κατ' ἡμῶν, πρῶτον ἀπὸ ἐκδίκησιν, καὶ ἔπειτα διὰ νὰ κατακτήσῃ τὰς χώρας τὰς ὁποίας ἐπιθυμεῖ. Δὲν φαίνονται οἱ ἐν Εὐρώπῃ ὅτι ἀντιλαμβάνονται τὴν ψυχολογικὴν κατάστασιν τῆς Βουλγαρίας. Διαμαρτύρομαι ἐπίσης μὲ ὅλας τὰς δυνάμεις μου κατὰ τοῦ ὑπαινιγμοῦ ὅτι ἠθελήσαμεν δῆθεν νὰ παρασύρωμεν τὴν Συνεννόσιν εἰς πόλεμον ἐναντίον τῆς Βουλγαρίας. Εἴμεθα πρὸ παντὸς τίμιοι καὶ παρακαλῶ τὸν Δελκασσέ νὰ μὴ τὸ λησμονῇ. (Ἰπογρ.) Κωνσταντίνος Β'.».

Ἄλλ' εἶναι προφανές ὅτι οὔτε διὰ τοῦ τηλεγραφήματος τούτου δὲν ἀνήρρεσε τὴν πρὸς τὸν Γκυγιεμέν γενομένην δῆλωσιν. Τούναντιον κατ' οὐσίαν τὴν ἐπαναλαμβάνει προσπαθῶν μόνον νὰ τὴν δικαιολογήσῃ.

Ἐξ ὅλης αὐτῆς τῆς συζητήσεως ἐπὶ τῶν κυρίων καὶ συμπληρωματικῶν προτάσεων προσέκυψε καὶ κάτι ἄλλο, δηλαδὴ ὅτι ὑφίστατο διαφωνία μετὰξὺ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Ἐπιτελείου Β. Δούσμανη καὶ τοῦ Ἰωάννου Μεταξᾶ. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἀπέκλειεν ἀπολύτως τὴν συμμετοχὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν πόλεμον, τοῦλάχιστον, ἐφ' ὅσον παρετείνετο ἡ βουλγαρικὴ οὐδετερότης, ἐν ᾧ ὁ Δούσμανης ἐτάσσετο ὑπὲρ τῆς ἐξόδου, ἐφ' ὅσον θὰ παρέιχοντο ἐπαρκεῖς δυνάμεις καὶ ἠθελε γίνῃ ἡ πολεμικὴ ἐπιχείρησις διὰ τοῦ Δεδαγαῆς, τοῦθ' ὅπερ θὰ ἐξηνάγαζε τὴν Βουλγαρίαν νὰ καθορίσῃ τὴν θέσιν τῆς.

Ἡ περαιτέρω ἐξέλιξις τῆς ὑποθέσεως κινουμένη εἰς ἀτμόσφαιραν δυσπιστίας καὶ καχυποψίας δὲν παρεῖχε πλέον ἐλπίδας ἐπιτυχίας.

Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἐζήτει τὴν ἀπόλυτον ἐγγύησιν τῆς ἀκραιότητος τοῦ Κράτους καὶ ἐπομένως καὶ ἀπὸ τῆς ἐπιβουλῆς τῶν Δυνάμεων τῆς

Ἄντάντ. Καί τήν ἀξίωσιν ταύτην ἐπρόβαλεν πρὸς τὰς Κυβερνήσεις τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας ὅταν αὐταὶ ἀπήντησαν εἰς τὰς ἐλληνικὰς προτάσεις.

Εἰς τὸ μεταξὺ τοῦτο ὁ πρίγκηψ Γεώργιος καὶ ὁ Ῥωμάνος μὲ ἀληθινὴν ἀγωνίαν ἐκινουνοῦτο εἰς τὸ Παρίσι διὰ νὰ συμβιβάζουσιν τὰ πράγματα. Ἀπετάθησαν οὗτοι εἰς τὸν Δελκασσέ ὁ ὅποιος τοῖς ἐπανέλαβεν ὅτι οὔτε ὁ Γκρέϋ οὔτε ὁ Σαζζόνφ θὰ ἐδέχοντο ὄρους οἱ ὅποιοι θὰ ἐσήμαινον καχυποψίαν πρὸς τὰς Κυβερνήσεις τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννόησεως. Ἐν τέλει ὁ Δελκασσέ προέβη αὐτὸς εἰς διατύπωσιν τῆς ζητουμένης ἐγγυήσεως τῆς ἀκεραιότητος, τὴν ὁποίαν θὰ ὑπέβαλεν εἰς τοὺς Συμμάχους.

Ἡ διατύπωσις τοῦ Δελκασσέ ἔχει οὕτως: «Ἡ Ἑλλάς εἶναι πρόθυμος νὰ συμπράξῃ εἰς πόλεμον ἐναντίον τῆς Τουρκίας, προσφέρουσα τὸν στόλον καὶ τὰς ναυτικὰς τῆς βάσεις. Διατηρεῖ ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸν στρατὸν τῆς πρὸς ἄμυναν τοῦ ἐδάφους τῆς ἐν περιπτώσει ἐπιθέσεως ἐκ μέρους τῆς Βουλγαρίας.

» Ἡ Ἑλλάς ἐλπίζει ὅτι θὰ ἔχῃ οὕτω κέρδος ἐκ τῆς τελείας ἀλληλεγγύης μετὰ τῶν συμμάχων τῆς (τῆς Συνεννόησεως), ἐκ τῆς ὁποίας ἀπορρέει ἡ ἐγγύησις τῆς ἀκεραιότητος τοῦ ἐδάφους τῆς. Εἰσέρχεται ἐν πάσῃ εὐλικρινείᾳ εἰς τὴν συμμαχίαν ἐμπιστευομένη τὴν πλήρη ἐξασφάλισιν τῶν ζωτικῶν συμφερόντων τῆς εἰς τὰς τρεῖς Δυνάμεις τῆς Συνεννόησεως, τὰς προστάτιδας ἀπὸ τῆς χειραφετήσεώς τῆς».

Τίποτε περισσώτερον δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ. Ὁ πρίγκηψ Γεώργιος καὶ ὁ Ἄ. Ῥωμάνος ἐξώρκιζον τὴν Κυβέρνησιν ν' ἀποδεχθῆ τὴν διατύπωσιν ταύτην, ἀλλ' εἰς τὰς Ἀθήνας ἤρχισεν ἀτέλειωτη συζήτησις ἐπὶ τῆς ἐν λόγῳ διατυπώσεως, ἐπὶ τοῦ ἐὰν δηλαδὴ διὰ ταύτης ἐξασφαλίζεται ἡ ὄχι ἡ ἀκεραιότης τοῦ Κράτους, καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καὶ μόνον περιορίζεται πλέον ἢ ὅλη συζήτησις, ἡ ὁποία διήρσεν εἰς δύο παρατάξεις ὄλους τοὺς παράγοντας.

Ἡ συζήτησις αὕτη κατέληξεν εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως νὰ μὴ θεωρῆ ἐπαρκῆ τὴν διατύπωσιν Δελκασσέ. Ἡ Κυβέρνησις καθαρὰ πλέον ἐδυσπίστει πρὸς τὴν Συνεννόησιν, δὲν ἤρκειτο εἰς τὸν λόγον τῆς, ἤθελε καὶ τὴν ὑπογραφήν τῆς.

Αἱ περαιτέρω διαπραγματεύσεις μοιραίως ἐσταμάτησαν. Καὶ ἐσταμάτησαν διὰ νὰ μὴ γίνῃ οὔτε ἀπόπειρα ἐπαναλήψεως ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἢ ἄλλης βάσεως, γὰρ διάστημα μακρὸ ὄσον δηλαδὴ διήρκεσε βαρυτάτη ἀσθένεια ἀπὸ τὴν ὁποίαν προσεβλήθη ὁ Κωνσταντῖνος.

Ἄλλ' ἡ εὐθύνη τῆς ἀποτυχίας βαρύνει καὶ τὰ δύο μέρη.

Ἄν ἐρευνηθοῦν βαθύτερα τὰ αἷτια τῆς ἀποτυχίας ταύτης θὰ τὰ εὔρη κανεῖς, ἀπὸ μὲν τῆς Ἑλληνικῆς πλευρᾶς εἰς τοὺς δισταγμοὺς τοῦ Κωνσταντῖνου, ὅστις δὲν ἐθεώρει τὴν στιγμὴν κατάλληλον διὰ νὰ ἐγκαταλείψῃ ἡ Ἑλλάς τὴν οὐδετερότητα ὑφ' οἴουσδήποτε ὄρους, ὡς ἔχω λόγους νὰ πιστεῦω ἐξ ὄσων ἀνεκοίνωσε πρὸς ἐμὲ εἰς συνάντησιν πού εἶχα μαζί του εἰς τὸ Τα-

τόι, και τὴν ὁποῖαν ὑπολογίζω λεπτομερῶς νὰ ἐκθέσω εἰς ἄλλο κεφάλαιον. Ἐπὶ δὲ Ἄνταντικῆς πλευρᾶς τὸ γεγονός ἐστι ὑπερίσχυσαν αἱ φιλοβουλγαρικαὶ διαθέσεις τῆς Ῥωσσίας καὶ τῆς Ἀγγλίας, ἕνεκα τῶν ὁποίων καὶ ἀπὸ τὸ μέρος τοῦτο ὁ χειρισμὸς δὲν ἦτο εἰλικρινής. Τὸ ἴδιο σφάλμα εἰς τὸ ὁποῖον διαρκῶς ὑποπίπτει ἡ ἀνταντικὴ διπλωματία κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ πολέμου, καὶ μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς, δηλαδὴ μέχρι τῆς ἐξόδου τῆς Βουλγαρίας ἐκ τῆς οὐδετερότητος. Ἐννοεῖ πᾶς τις ὅτι ἡ συνέχισις διαπραγματεύσεων ἐντὸς ἀτμοσφαιρας γεμάτης ἀπὸ ὑποψίας καὶ καχυποψίας δὲν ἀπέβαινε πλέον δυνατή.

Αἱ ἐκλογαὶ τῆς 31ης Μαΐου 1915. Ἡ ἱστορία τῶν ἐν Ἑλλάδι πολιτικῶν κομμάτων.

Ἡ ἀποτυχία τῶν διπλωματικῶν διαπραγματεύσεων ποὺ ἐσημείωσεν ἡ Κυβέρνησις δὲν ἀπέτρεψεν αὐτὴν ἀπὸ τὸν δρόμον τῶν ἐκλογῶν, διὰ τὴν ἐνέργειαν τῶν ὁποίων κυρίως ἐσχηματίσθη.

Ἡ παραίτησις τοῦ Βενιζέλου ἀπὸ τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς εἶχε μοιραίαν συνέπειαν τὴν ἀπομάκρυνσιν τούτου ἀπὸ τῆς ἐκλογικῆς παλαίστρας. Τοῦτο δὲν ἀπετέλει γεγονός μικρᾶς σημασίας.

Τὸ κόμμα ὅμως τῶν φιλελευθέρων ὄφειλε νὰ συμμετάσχη, καὶ διὰ τοῦτο ἔπρεπε νὰ κανονίσῃ τὰ τῆς διευθύνσεως αὐτοῦ διὰ τὸ προεκλογικὸν στάδιον.

Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀπηύθυνα εἰς τοὺς ἐν ἐνεργείᾳ βουλευτὰς τοῦ κόμματος πρόσκλησιν ὅπως συγκεντρωθοῦν εἰς γενικὴν σύσκεψιν διὰ νὰ ληφθοῦν αἱ ἀναγκαῖαι ἀποφάσεις.

Ἡ σύσκεψις αὕτη ἐγένετο εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ βουλευτοῦ Ἰωάννου Τρικoupῆ τρεῖς ἡμέρας μετὰ τὴν δι' Αἴγυπτον ἀναχώρησιν τοῦ Βενιζέλου, δηλαδὴ τὴν 7ην Ἀπριλίου 1915. Κατ' αὐτὴν παρέστησαν 126 βουλευταί. Οἱ ἀπουσιάσαντες ἐτηλεγράφησαν ἐγκαίρως πρὸς ἐμὲ δικαιολογούντες τὴν ἀπουσίαν των καὶ δηλοῦντες ὅτι θὰ ἀπεδέχοντο τὴν ἀπόφασιν τῆς πλειοψηφίας. Παρακληθεὶς προῆδρευσα τῆς συσκέψεως, καὶ οὕτω προσεφώνησα τοὺς συγκεντρωθέντας συναδέλφους.

«Κύριοι συναδέλφοι. Εἶναι γνωστὸς εἰς πάντας ὑμᾶς ὁ σκοπὸς τῆς Συνελεύσεώς μας. Ἐν τῇ διευθύνσει τοῦ πολιτικοῦ ἡμῶν κόμματος ἐδημιουργήθη κενὸν ἀληθῶς μέγα.

» Πᾶσα προσπάθεια ὅπως συμπληρωθῇ τὸ κενὸν τοῦτο παρ' ἡμῶν κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον, θὰ ἦτο κάτι περισσότερον παρὰ ματαία. Ἡ συμπλήρωσις αὕτη δὲν ἀνήκει εἰς ἡμᾶς. Ἀνήκει εἰς τὸν Ἑλληνικὸν Λαὸν ὁ ὅποιος ἤδη κατεδήλωσε κατὰ τρόπον σαφεῖ πόσον βαθέως αἰσθάνεται ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ τὸ κενὸν τοῦτο, τοῦθ' ἔπερ δὲν διαφεύγει καὶ τὴν ἀντίληψιν τῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων μας.

» Ἡ ἐκδηλώσις τῶν αἰσθημάτων τοῦ λαοῦ ὀλοκλήρου, τὸ γνωρίζομεν καὶ τὸ ἀναμένομεν ὄλοι, θὰ εἶναι τόσοσιν μεγάλη, τόσοσιν ἐπιβλητικὴ, ὥστε νὰ μὴ ἐπιτραπῆ εἰς οὐδένα (καὶ πρωτίστως εἰς τὸν πολιτικὸν ἡμῶν ἀρχηγὸν τοῦ ὁποῖου ἡ μεγάλη προσωπικότης ἀποτελεῖ τὴν ἐνσάρκωσιν ὄλων τῶν ἰδεῶν τοῦ ἡμετέρου κόμματος) νὰ παρίδῃ τὴν ἀνάγκην, ἣτις θὰ φέρῃ αὐτὸν ἐκ νέου ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ἀγῶνος ὑπὲρ τῶν ἰδεῶν τούτων.

» Δὲν εἶναι δυνατὸν ὁ ἀγὼν οὗτος νὰ ἐγκαταλειφθῆ ἀπὸ κανένα, ἤδη δὲ ὄλοι ἀντιλαμβάνομεθα ὅτι ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ μεγάλου ἀρχηγοῦ μας ἀνέλαβε τὸν ἀγῶνα αὐτὸς ὁ Ἑλληνικὸς Λαός.

» Δὲν χωρεῖ οὐδὲ σικὰ ἀμφιβολίας ὅτι εἰς καλὰς χεῖρας εἶναι ἀνατεθειμένος ὁ ἀγὼν οὗτος, καὶ πρέπει ὄλοι νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ἂν ὑπάρχῃ τι δυνάμενον νὰ ἐμπνεύσῃ παρηγορίαν εἰς τὸν ἀρχηγὸν μας δι' ὅσῃν πικρίαν ἐπέπρωτο νὰ δοκιμάσῃ ἐν τῷ πολιτικῷ αὐτοῦ σταδίῳ, εἶναι ἡ πεποιθήσις ὅτι αἱ πολιτικαὶ ἰδέαι, τῶν ὁποίων ὑπῆρξεν ἐν τῇ χώρᾳ ὁ εἰσηγητής, εἶναι προωρισμένοι νὰ ζήσουν καὶ νὰ κατισχύσουν διὰ παντός.

» Εἰς ἡμᾶς τοὺς ὁποῖους ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς κατέστησε μέχρι τοῦδε ἀντιπροσώπους τῶν ἰδεῶν τούτων, ἀνήκει ἡ τιμὴ ν' ἀγωνισθῶμεν καὶ πάλιν κατὰ τὰς προσεχεῖς ἐκλογὰς τὸν ὑπὲρ αὐτῶν ἀγῶνα.

» Ἐπειδὴ δὲ τὸ κόμμα ἡμῶν ἔχει ἀπαραίτητον ἀνάγκην κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα μέχρι τῶν ἐκλογῶν ἐνιαίας τινὸς διευθύνσεως συγκεντρούσης τὰς κοινὰς προσπάθειάς διὰ τὴν τελικὴν νίκην, λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ σᾶς προτείνω ὅπως διαδηλώσωμεν τὴν στερὰν ἡμῶν ἀπόφασιν νὰ κατέλωμεν εἰς τὸν ἐκλογικὸν ἀγῶνα συμπαγεῖς καὶ ἡνωμένοι διὰ νὰ δυναθῆ ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς ν' ἀποδώσῃ εἰς ἑαυτὸν τὴν Κυβέρνησιν τὴν ὁποῖαν μόνος αὐτὸς καὶ ἐκ τοῦ Πολιτεύματος καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων ἔχει τὴν δύναμιν νὰ προσδιορίσῃ, λαμβάνω, λέγω, τὴν τιμὴν νὰ σᾶς προτείνω, ὅπως προβῶμεν εἰς τὴν ἐκλογὴν μιὰς ἐπιτροπῆς, ἣτις κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα μέχρι τῶν ἐκλογῶν θὰ διευθύνῃ τὰς ἐργασίας τοῦ κόμματος, καὶ σᾶς παρακαλῶ νὰ ὑποδειχθῆ παρ' ὑμῶν ἡ Ἐπιτροπὴ αὕτη».

Ὁμοφώνως ἡ Συνέλευσις ἀπεφάσισεν ὅπως ἡ Ἐπιτροπὴ ἀποτελεσθῆ ἀπὸ τοὺς διατελέσαντας Ἰπουργοὺς καὶ ἐμέ.

Προτάσει τοῦ Ἐμμ. Ῥέπουλη γίνεται ὁμοφώνως δεκτόν, ὅπως ἡ Ἐπιτροπὴ ἐργασθῆ ὑπὸ τὴν ἰδικὴν μου προεδρίαν.

Ἠὐχαρίστησα ἐξ ὀνόματος τῆς Ἐπιτροπῆς τοὺς συνελθόντας συναδελφοὺς, καὶ ἐξέφρασα τὴν χαρὰν μου διὰ τὴν ἐπικρατήσανσαν σύμπνοιαν, ἣτις ἀποτελεῖ, ὡς εἶπα, τὸ μεγαλύτερον ἐχέγγυον διὰ τὴν τελικὴν νίκην.

Τὴν ἰδίαν ἡμέραν ἡ Γενικὴ Συνέλευσις τοῦ κόμματος ἐνέκρινε διάγγελμα τῆς διοικήσεως ἐπιτροπῆς πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν Λαόν. Διὰ τοῦ διαγγέλματος τούτου, αὐθημερὸν κυκλοφορήσαντος, ἐξετίθεντο πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν Λαὸν αἱ περιστάσεις ὑπὸ τὰς ὁποίας εὐρέθη τὸ κόμμα ἐκ τῆς ἀποχωρήσεως τοῦ ἀρχηγοῦ του, αἱ ἀποφάσεις τὰς ὁποίας ἔλαβε καὶ ἡ σημασία τῶν ἀναμενομένων ἐκλογῶν.

Κατὰ τὴν 18 Ἀπριλίου δημοσιεύεται τὸ Β. Διάταγμα διὰ τοῦ οὐοίου ἔρριζεται ἡ 31η Ματοῦ ὡς ἡμέρα τῶν ἐκλογῶν, καὶ ἡ 7η Ἰουλίου διὰ τὴν σύγκλησιν τῆς νέας Βουλῆς.

Ἡ ἐπιρροή τῶν Ἑλληνικῶν κομμάτων ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς πολιτικῆς ζωῆς.

Ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ Διατάγματος τούτου ἀρχίζει ὀξεία ἐκλογικὴ πάλῃ ἡ ὀποία καθημερινῶς ἐγίνετο ὀξυτέρα.

Εἰς τὰς ἐκλογὰς ταύτας θὰ κατήρχοντο ὀλα τὰ κόμματα μεγάλα καὶ μικρά.

Διὰ νὰ ἐκτιμηθῆ ὀμως ἡ ἐπιρροή τῶν πολιτικῶν κομμάτων ἐπὶ τῆς πολιτικῆς ζωῆς τῆς χώρας, πρέπει νὰ γίνῃ διαστολή μεταξὺ τῶν πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Γουδι πολιτικῶν κομμάτων καὶ τῶν ἀπὸ ταύτης μέχρι τῶν τελευταίων ἐτῶν.

Ἄλα τὰ πολιτικὰ κόμματα τῆς πρώτης κατηγορίας, καὶ ὀλα, ἦσαν κόμματα προσωπικὰ καὶ δὲν τὰ ἐχώριζε καμμία ἀπολύτως ἀρχή. Ἦσαν ὀλα κόμματα ἐθνικά, συμφωνοῦντα ὀμως οὐσιαστικῶς εἰς ὀλας τὰς κατευθύνσεις.

Ἰπὸ τοιαύτας συνθήκας ἡ ὕπαρξις περισσοτέρων κομμάτων, ἀπέβαινε ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἀχρηστος, διότι εἰς οὐδὲν ὠφέλει ἡ ἀλληλοδιάδοχος κατὰκτησις τῆς ἐξουσίας, ὀταν οὐδεμία διαφορὰ ἀντιλήψεως ὕπῆρχεν. Τὰ δὲ ἐκ τῆς ἀμίλλης τῶν πολιτικῶν τούτων κομμάτων ἀποτελέσματα ἄτινα μοιραίως ἐπῆρχοντο πᾶν ἄλλο ἢ εὐχάριστα ἦσαν διὰ τὴν χώραν, δεδομένου ὀτι ἡ ἀμιλλα περιωριζετο διαρκῶς ἐπὶ τοῦ δημοκοπικοῦ πεδίου.

Ἡ δύναμις καὶ ἡ ἐπιρροή τὴν ὀποίαν τὰ κόμματα ταῦτα ἐξήσκῃσαν ἐπὶ ὀλόκληρον ἐκατονταετίαν περίπου ἐπὶ τῆς πολιτικῆς ζωῆς τῆς Χώρας, ἐξηρτάτο ἐκ τῶν προσωπικῶν ἐφοδίων τῶν ἀρχηγῶν των μετὰ τὸν θάνατον τῶν ὀποίων μοιραίως καὶ συνεπέστατα ταῦτα οὐσιαστικῶς διελύοντο, ἔπειτα ἀπὸ ἀτυχεῖς ἀποπειρας διὰ νὰ συγκρατηθῶν ὀπωςδήποτε εἰς τὴν ζωῆν.

Ἄλα τὰ κόμματα τῆς κατηγορίας ταύτης, περιώρισαν ἀποκλειστικῶς τὴν δρᾶσιν των καὶ τὴν ἀποστολὴν των ἐπὶ μόνου τοῦ πολιτικοῦ πεδίου, οὐδέποτε δὲ ἐπὶ τοῦ κοινωνικοοικονομικοῦ. Κατὰ καιροῦς δὲ ἡγωνίσθησαν πότε διὰ τὰς πολιτικὰς διατάξεις τοῦ Συντάγματος, πότε διὰ τὸ πρόβλημα τῶν ἐλευθεριῶν, πότε διὰ τὴν πολιτικὴν ἀνύψωσιν τῶν λαϊκῶν μαζῶν κλπ.

Ἄλλὰ τὸ περίεργον ὕπῆρξεν, ὀτι καὶ εἰς τὸ μοναδικὸν τούτο πεδίου δρᾶσεως τὰ κόμματά μας ταῦτα ὕπῆρξαν οὐσιαστικῶς πάντοτε σύμφωνα καὶ διαρκῶς ὕπερθεματίζον εἰς τὴν παροχὴν καὶ τῶν μᾶλλον ἀκράτων ἐλευθεριῶν, χωρὶς νὰ λαμβάνουν ὕπ' ὀψει ὀτι ἐπρόκειτο περὶ Λαοῦ, ὀ τοποτος ἐπὶ ὀλοκλήρους αἰῶνας ἐστέναζεν ὕπὸ δουλείαν βαρυτάτην, τελευταίως μόνον ἀπελευθερωθεῖς, καὶ θὰ εἶχεν ἐπομένως ἀνάγκην ποιᾶς τινος πολιτικῆς διαπαιδαγωγῆσεως, πρὶν ἡ ἀπονεμηθῶν εἰς αὐτὸν αἰ ἀκρατοι ἐλευθερία. τὰς

ὅποιας ὄμως ἀπέκτησεν ἀμέσως σχεδὸν ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως εἰς τὸ μάξιμουμ, χωρὶς τὴν ἀνάγκην μεγάλων ἀγώνων καὶ συνηθέστατα χωρὶς νὰ τὰς ζητή.

Δὲν ὑπῆρξεν ἐλευθερία ποῦ δὲν εἶχεν ἀποκτηθῆ ὅσον ἐπικίνδυνος καὶ ἂν ἦτο. Ἄλλὰ καὶ δὲν ὑπῆρξεν ἀκολασία ποῦ δὲν ἐξησκλήθη ἐν ὀνόματι πάντοτε τῶν ἐλευθεριῶν, ἀφ' οὗ ἐξησκούντο ἐλευθερίαι καὶ ἐναντίον τοῦ Ἑθνους, καὶ ἐναντίον τῆς οἰκογενείας, καὶ ἐναντίον τοῦ γενικοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἐναντίον τῆς ἠθικῆς. Μὲ ἄλλα λόγια ἐλευθερίαι, δι' ἐμὲ τοῦλάχιστον, ἀκατανόητοι, διότι ἦσαν ἐναντίον τοῦ γενικωτέρου συμφέροντος.

Τώρα, διὰ νὰ εἶναι τις δίκαιος, ὀφείλει νὰ ἀνομολογήσῃ, ὅτι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, καὶ μᾶλλον συγκεκριμένως ἀπὸ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Γουδί, καὶ τὰ πολιτικὰ μας κόμματα ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῆς Δύσεως κινούμενα, ἐδοκίμασαν νὰ ἐξασκήσουν καὶ λειτουργίας καθαρῶς κοινωνικοοικονομικὰς, καὶ ἤρχιζαν ἐπὶ τοῦ πεδίου τούτου χωριζόμενα εἰς δεξιά, ἀριστερὰ καὶ ἀριστερώτερα πολιτικὰ κόμματα.

Ἡ μεταβολὴ αὕτη τοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι ἀλλὰ καὶ τοῦ κινεῖσθαι, χρονολογικῶς σημειοῦται. ὡς εἶπα, ἀπὸ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Γουδί καὶ ἐνετύθεν.

Νέα βουλὴ ἐκ ταύτης προέκυψε, ἀλλὰ καὶ νέος πολιτικὸς κόσμος διαφορετικὰ σκεπτόμενος.

Εἰς τὴν κίνησιν ταύτην χρονολογικῶς ἐπρωτοστάτησεν ἡ κοινωνιολογικὴ ὁμάς ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ἀειμνήστου Παπαναστασίου, πολιτικοῦ ἀνδρὸς ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἐκλεκτοῦ, τὰ ψυχικὰ καὶ ἠθικὰ προσόντα τοῦ ὁποίου πάντοτε ἐξετίμησα, μολονότι χάσμα μᾶς ἐχώριζεν εἰς τὰς πολιτικὰς μας πεποιθήσεις.

Ἡ κοινωνιολογικὴ ὁμάς ἐξειλίχθη εἰς τὴν δημοκρατικὴν Ἐνωσιν, ἣτις δὲν ἐβράδυνε νὰ καταλήξῃ εἰς τὸ ἀγροτοεργατικὸν κόμμα, ὅπως μετωνομάσθη, δηλαδὴ εἰς κόμμα ταξικόν, ὅπως ἡ ὀνομασία αὐτοῦ φανερώνει.

Ἡ προσπάθεια συνεπῶς διὰ τὴν ἐξάσκησιν λειτουργιῶν καθαρῶς κοινωνικοοικονομικῶν ἀρχίζει ἀπὸ τὸ κόμμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ ἄλλα πολιτικὰ κόμματα ποῦ δὲν ἐσκέφθησαν ν' ἀκολουθήσουν ποτὲ οὔτε τὰς ἀρχὰς τὰς ἐκ τῆς ὀνομασίας των ὑποδεικνυόμενας, ἐπεδόθη μὲ δλην τὴν εἰλικρίνειαν νὰ ἐξυπηρετήσῃ συγχρόνως τὰ ἀγροτικὰ καὶ τὰ ἐργατικὰ συμφέροντα.

Τοῦτο ὄμως πράξαν, κυριολεκτικῶς τὴν ἔπαθε, διότι δὲν ἐξετίμησε δυστυχῶς ποτὲ, ὅτι τὰ συμφέροντα ταῦτα ἀνηλεῶς μεταξὺ των γρονθοκοποῦνται, καθόσον ἄλλα, καὶ μάλιστα ἀντίθετα πρὸς τὰ συμφέροντα τῶν ἀγροτῶν, εἶναι τὰ συμφέροντα τῶν ἐργατῶν, οἵτινες (γιὰ νὰ τὰ κάμουμε λιανὰ) θέλουν ψωμί φθηνό, λάδι φθηνό, κρέας φθηνό, κρασί φθηνό καὶ πάει λέοντας, ἐν ἀντιθέσει ἀπὸ τοὺς ἀγρότας, οἵτινες συμφέρουν ἔχουν καὶ γι' αὐτὸ θέλουν δλα αὐτὰ νὰ πουλιῶνται ἀκριβὰ. Ὅπως καὶ ἀντιθέτως οἱ ἀγρόται εἶναι ἐκείνοι ποῦ θέλουν ν' ἀγοράζουσιν φθηνὰ τὰ ὑφάσματα, τὰ παπούτσια, τὰ ἔπι-

πλά των και ἐν γένει ἔλα τὰ βιομηχανικά προϊόντα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἐργάτας πού θέλουν ἔλα αὐτὰ ἀκριβῶς γιὰ νὰ διατηροῦνται ὑψηλὰ και τὰ ἡμερομίσθιά των.

Ἀκριβῶς γιὰ τοῦτο, τὸ σφυρὶ και τὸ δρεπάνι μαζί, πού μοιραίως θ' ἀπετέλει τὸ σύμβολον ἐνὸς τοιούτου ταξικοῦ κόμματος, δὲν ἐπρόβαλε παρὰ εἰς Κράτη κοινωνικῶς και διανοητικῶς καθυστερημένα, ὅπου ἐπιτήδευοι πολιτικοὶ ἄνδρες στηριχθέντες εἰς τὴν ἀμάθειαν τῶν ἐκλογέων των ἐσήκωσαν τὴν σημαίαν τῆς ταυτοχρόνου ἐξυπηρητήσεως συμφερόντων ἀντιθέτων.

Μὲ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Γουδί, και μάλιστα γέννημα αὐτῆς, ὑπῆρξε τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων.

Πρὸς τὸν ἀρχηγὸν αὐτοῦ ἐστράφη αὕτη. Και οὗτος ὑπῆρξεν ὁ εἰσηγητῆς ὠρισμένων ἀρχῶν ὅχι μόνον πολιτικοῦ ἀλλὰ και κοινωνικοοικονομικοῦ περιεχομένου.

Τὴν ἐθνικιστικὴν μορφήν διετήρησε κυρίως τὸ κόμμα τοῦτο, και δὲν τὴν διετήρησε ἀπλῶς μὲ λόγια, ὅπως ἔκαναν ἔλα τὰ ἄλλα πολιτικὰ κόμματα, τὴν ἐξυπηρέτησε μὲ ἔργα και γραμμὴν, ἐπιδιῶξαν νὰ ἐπωφεληθῆ, ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἰδέας, ἔλων τῶν περιστάσεων αἱ ὅποιοι καλῶς χειριζόμεναι θὰ ἐπραγματοποιοῦν τὸ ὄνειρον τῆς φυλῆς, δηλαδὴ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἔλων τῶν Ἑλλήνων, μὲ ἄλλα λόγια τὴν μεγάλην ἰδέαν.

Ὁ χειρισμὸς ὁμοῦ τῶν κοινωνικοοικονομικῶν ζητημάτων δὲν ὑπῆρξεν οὔτε πόρρωθεν ἀνάλογος τῶν ἐθνικῶν τοιούτων. Ἄν ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῶν Φιλελευθέρων, χαραχθεῖσα ἀπὸ τὸν ἀρχηγὸν των ὑπῆρξεν ἀφθαστη, ἡ ἐσωτερικὴ ἐκανονίζετο πάντοτε ἀπὸ τὴν ρουτίναν και δὲν ἀπέειχε πολὺ αὐτῆς.

Οὐδέποτε τὸ κόμμα τοῦτο παρέταξε πρόγραμμα πλήρες κοινωνικοοικονομικόν, διὰ νὰ τὸ ἐπιδιῶξη μὲ τὴν ἰδίαν ὁρμὴν και εὐστροφίαν μὲ τὴν ὁποίαν ἐπεδίωξε τὴν ἐθνικὴν του πολιτικὴν.

Εἰς τὴν λύσιν τῶν κοινωνικοοικονομικῶν ζητημάτων δὲν ἐπρωτοστάτησε διὰ νὰ διδῆ εἰς αὐτὰ και ἐξασφαλίζῃ τὴν ὀφειλομένην μορφήν και τὴν πρέπουσαν λύσιν.

Τὰ ζητήματα αὐτὰ τὰ ἄφινε νὰ γεννῶνται μόνα τους και τὰ παρηκολούθει ἀπλῶς, περίπου ὅπως ἔκαναν και τὰ λοιπὰ κόμματα, δηλαδὴ τὰ παρηκολούθει ἐμπειρικῶς και μὲ κάποιον πνεῦμα πού δὲν ἀπέειχε πολὺ τοῦ δημοκοπικοῦ.

Διὰ τοῦτο ἡ προσωπικὴ μορφή πού ἐχαρακτήριζε τὰ πολιτικὰ κόμματα μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Γουδί μετεβλήθη βεβαίως, ἀλλ' ἀσφαλῶς οὐχὶ οὐσιωδῶς. Εἰς τοῦτο ἴσως νὰ συνετέλεσε και ἡ ὑπέροχος μορφή τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν φιλελευθέρων πρὸς τὸν ὅποιον, ὡς εἰς θρησκευτικόν σύμβολον ἀπέβλεπε τὸ μέγα μέρος τῶν ὀπαδῶν του.

Και ἔτσι ὁ προσωπικὸς χαρακτήρ τῶν πολιτικῶν μας κομμάτων δὲν μετεβλήθη ἀκόμη, τοῦλάχιστον οὐσιωδῶς, ὡς εἶπα. Ἡ κοινωνιολογικὴ ὁμὰς πού πρώτη ἠθέλησε νὰ νεωτερίσῃ δὲν ἔκαμε μεγάλα πράγματα, τὸ κόμμα

τῶν φιλελευθέρων καθυστέρησεν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, καὶ οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ ἀπετέλεσαν πάντοτε ἀρνήσεις.

Εἶναι ὄντως περίεργον πού ὁ προσωπικὸς χαρακτήρ τῶν ἐν Ἑλλάδι πολιτικῶν κομμάτων δὲν τὰ ἠμπόδισε συχνὰ ἀπὸ τοῦ νὰ προσλάβουν εἰδικὰ ὀνομασίας καὶ νὰ ἐπικολλήσουν ἐτικέττες, τὸ περιεχόμενον ὅμως τῶν ὁποίων οὔτε τὰ συνεκίνησε ποτέ, οὔτε τὰ ἀπησχόλησε τοῦλάχιστον σοβαρῶς. Ἦσαν ἀπλοῖ τίτλοι διακοσμητικοί.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι κατὰ τὰ τελευταῖα λ. χ. ἔτη, ὀλόκληρον σχεδὸν τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῆς Χώρας, ἀπησχόλησαν κυρίως δύο πολιτικὰ κόμματα, ἐξ ὧν τὸ ἓν εἶχε προσλάβει τὸ ὄνομα τῶν φιλελευθέρων, τὸ ὁποῖον ζηλοτύπως διετήρησε μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ ἀρχηγοῦ του, καὶ προσπαθεῖ ἀκόμη νὰ διατηρήσῃ. Τὸ ἄλλο κατ' ἀρχὰς ἔφερε τὴν ὀνομασίαν «Κόμμα Ἐθνικοφρόνων», τὴν ὁποῖαν ὅμως τὴν μετέβαλεν εἰς «Κόμμα Λαϊκόν» ἀπὸ τοῦ 1920.

Τὸ πρῶτον ἐκ τῶν δύο τούτων πολιτικῶν κομμάτων, δρᾶσαν ἐπὶ ἔτη μακρὰ, ἐνεπνέετο, ἐκινεῖτο καὶ ἐνεθουσιάζετο ἐκ τῆς μεγάλης μορφῆς τοῦ ἀρχηγοῦ του. Πολιτευθὲν δέ, καὶ μάλιστα θορυβωδέστατα, ἀσφαλῶς δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἀφῆκε παντοῦ τὰ ἴχνη τῆς διαβάσεώς του.

Σύμφωνα πρὸς τὰς κινήσεις ταύτας καὶ τὴν ὄλην ἱστορίαν του, θὰ ἠδύνατο ἀσφαλῶς τὸ κόμμα τοῦτο νὰ ὀνομασθῆ «Κόμμα Ἐθνικόφρον» ἢ «Κόμμα Μεταρρυθμιστικόν» ἢ «Κόμμα Προοδευτικόν», ἂν λάβῃ κανεὶς ὑπ' ὄψιν τὴν σημασίαν ἢ ὁποῖα ἀπεδόθη γενικῶς ἐν Εὐρώπῃ καθ' ὄλον τὸν 19ον αἰῶνα εἰς τὸν ὅρον τοῦτον, τοῦ ὁποίου χρῆσιν ἔκαμναν ὅλα τὰ ὀπισθόποτε ἀνήσυχα κόμματα πού ἀπ' ὅλα κατεπιάνοντο. Οἰανδήποτε ἀσφαλῶς ἐκ τῶν ὀνομασιῶν τούτων ἠδύνατο νὰ προσλάβῃ τὸ κόμμα τῶν φιλελευθέρων ἢ καὶ ἄλλας ἀκόμη. Μίαν ὅμως καὶ μόνον μίαν δὲν ἠδύνατο νὰ προσλάβῃ, καὶ αὕτη ἦτο ἐκεῖνη πού προσέλαβε, δηλαδὴ τὴν ὀνομασίαν τοῦ Φιλελευθέρου, διότι ἂν εἶναι κάτι πού δὲν ἠγάπησε ποτέ τὸ κόμμα τοῦτο καὶ τὸ ὁποῖον δὲν ἐσεβάσθη, ἦσαν αἱ ἐλευθερίαι, τὰς ὁποίας, εἰς μὲν τοὺς ἀντιπάλους του συχνὰ ἠρνήθη, εἰς δὲ τοὺς ὁπαδούς του πάντοτε, διότι οὐδέποτε ἐπέτρεψεν εἰς αὐτοὺς νὰ ἔχουν ἴδιαν γνώμην.

Ἄλλὰ καὶ ἡ ὀνομασία τοῦ ἄλλου κόμματος, τοῦ ἀντιπάλου δηλαδὴ τῶν φιλελευθέρων, ἦτο ἀκόμη πλέον περίεργος. Τὸ κόμμα τοῦτο παρὰ τὰ πολλὰ προσόντα τῶν ἀρχηγῶν του, δὲν ἐνεπνεύσθη τόσον ἐξ αὐτῶν, (τῶν ἀρχηγῶν του), ὅσον ἐκ τῆς ἀντιθέσεως τὴν ὁποῖαν ἐτήρει ἀπέναντι τοῦ ἄλλου κόμματος, καὶ γι' αὐτὸ συνεκέντρωσεν περὶ ἑαυτὸ ὅλους τοὺς ὀπισθόποτε ἀντιτιθεμένους πρὸς ἐκεῖνο.

Τὸ κόμμα τοῦτο εἰς τὸ πείσμα τοῦ κόσμου ὅλου, πού τὸ ἔλεγεν ἀντιβενιζελικόν, προσέλαβεν, ὡς εἶπα, ἄλλας ὀνομασίας καὶ ὠνομάσθη «Ἐθνικόφρον», ὅταν παρέδιδε τὰ ὄχυρά τῆς Μακεδονίας εἰς τοὺς Βουλγάρους, «Λαϊκόν» δὲ ἀκριβῶς τὴν στιγμὴν καθ' ἣν ἐπεχείρησε τὴν ἱμπεριαλιστικωτέραν πολιτικὴν, πού νοὺς ἀνθρώπινος ἠδύνατο νὰ συλλάβῃ, στραφέν οὐσια-

στικῶς, διὰ τῆς Μικρασιατικῆς ἐκστρατείας, κατὰ τῆς Εὐρώπης δλοκλήρου.

Ἵπῆρξεν ὁμολογουμένως ἀφάνταστη ἢ εὐχέρεια μὲ τὴν ὁποίαν τὰ ἐν Ἑλλάδι πολιτικὰ κόμματα ἐλησμόνησαν τοὺς τίτλους των. Εὐρέθη πολιτικὸν κόμμα κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τὸ ὅποτον φέρον τὴν ὀνομασίαν τοῦ Δημοκρατικοῦ, ἀφ' ἧς ἐποχῆς δημοκρατικὸν ἦτο τὸ πολίτευμά μας, ἔσπευσε νὰ τὴν ἀντικαταστήσῃ μὲ ἄλλας μόνον καὶ μόνον διότι ἐφοβήθη ὅταν ἐπανῆλθεν ὁ Βασιλεὺς μήπως διατηροῦν τὴν ὀνομασίαν ταύτην θὰ ἐδυσχέρανε τὴν χρησιμοποίησίν του.

Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐκλογῶν τῆς 31 Μαΐου. Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Βενιζέλου εἰς τὴν ἐνεργὸν πολιτικὴν. Ἡ ἐκλογή μου ὡς Προέδρου τῆς Βουλῆς. Ἡ ἀναβολὴ τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς.

Ἡ σύντομος ἱστορικὴ ἀνασκόπησις τῆς δράσεως τῶν ἐν Ἑλλάδι πολιτικῶν κομμάτων νομίζω ὅτι ἐνδεικνύετο διὰ νὰ ἐκτιμηθῶν ἀσφαλέςτερον αἱ περιστάσεις καὶ ἢ ἐπιρροὴ τὴν ὁποίαν ἐξήσκησαν ταῦτα καθ' ὅλην τὴν περίοδον τοῦ ἔθνικοῦ διχασμοῦ τὴν ὁποίαν ἐξετάζομεν.

Ἡ μορφή τῶν πολιτικῶν τούτων κομμάτων κατὰ τὴν ἐξεταζομένην περίοδον βεβαίως μετεβλήθη, ἀλλ' εἰς τὸ χειρότερον.

Οἱ κατελθόντες εἰς τὴν ἐκλογικὴν πάλην συνασπισμοὶ δὲν ἦσαν πολιτικὰ κόμματα ποὺ τὰ διακρίνει ἢ εὐγενῆς ἀμιλλα διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ γενικωτέρου καλοῦ, ἀλλ' ἦσαν φατρίαὶ ἔτοιμες ν' ἀλληλοσπαρχθοῦν.

Ὅλη ἢ Ἑλλάς διηρέθη εἰς δύο στρατόπεδα, τὸ ἓνα καὶ μεγαλύτερον ἀπετελέσθη ἀπὸ τὸ κόμμα τῶν φιλελευθέρων, τὸ ἄλλο συνεκέντρωσεν ἑλοὺς τοὺς ὀπωσδήποτε καὶ δι' οἰουσδήποτε λόγους ἀντιτιθεμένους πρὸς αὐτό.

Τὸ πρῶτον προέβαλλε διαρκῶς τὸ πρόσωπον τοῦ ἀρχηγοῦ του, τὸ ἄλλο μὲ πολλὴν ζημίαν τοῦ Στέμματος ἠρέσκετο νὰ θεωρῆται ὡς προστάτης αὐτοῦ.

Τὰ σπουδαιότερα καὶ πολυπλοκώτερα τῶν διπλωματικῶν ζητημάτων ἐσύροντο καὶ διεστρέφοντο ἀπὸ τὸν καθημερινὸν τύπον σύμφωνα μὲ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ γράφοντος.

Ἀπὸ τὰ στόματα τῶν ὑποψηφίων τῆς λεγομένης ἀντιβενιζελικῆς παρατάξεως καὶ εἰς ἐπισήμους ἀγορεύσεις ἠκούετο συνεχῶς ὅτι κάθε ψῆφος μαῦρη τῆς κυβερνητικῆς παρατάξεως θὰ ἰσοδυναμῇ μὲ μίαν πιστολιὰ εἰς τὴν πληγὴν τοῦ Βασιλέως.

Ἡ κυβέρνησις ἐξ ἄλλου κατεχρᾶτο τῆς δυνάμεως ποὺ τῆς παρεῖχεν ἢ ἐξουσία καὶ παρενέβαινε εἰς ὠρισμένας περιφερείας, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὴν Μακεδονίαν διὰ νὰ νοθεύσῃ ὑπὲρ αὐτῆς τὸ ἐκλογικὸν ἀποτέλεσμα.

Μεγαλύτερον πολιτικὸν σφάλμα ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν ἐκλογῶν ἐν ᾧ ἐκλογίζετο ὅλη ἢ ὑφέλιος ἐκ τοῦ παγκοσμίου πολέμου, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ.

Οὐδὲν Κράτος ὑπέπεσεν εἰς τὸ ἀμάρτημα τοῦτο. Ἡμεῖς τοῦναντίον οὐχὲ ἀπαξ, ἀλλὰ δις ἐνηργήσαμεν ἐκλογὰς κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο.

Τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν ἀπέβη ὑπὲρ τοῦ κόμματος τῶν φιλελευθέρων. Ἡ κυβέρνησις ἠμφισβήτει τὴν ἀλήθειαν ταύτην. Ἡ Ἐπιτροπὴ τῶν Φιλελευθέρων ἠναγκάσθη ἕνεκα τούτου νὰ προβῇ εἰς ἐπίσημον καὶ λεπτομερῆ ἀνακοίνωσιν ἐκ τῆς ὁποίας προέκυπτεν ὅτι ἐξελέγησαν φιλελεύθεροι 185, κυβερνητικοὶ 90, Θεοτοκικοὶ 12, Ῥαλλικοὶ 6, Μαυρομιχαλικοὶ 7 καὶ Δημοκρατικοὶ 7.

Ἡ πλειοψηφία ἦτο ἀπόλυτος. Παρετάσσοντο 110 ἀντιβενιζελικοὶ ἀπέναντι 185 φιλελευθέρων. Ἡ διαφορά θὰ ἦτο μεγαλύτερα ἐὰν ἡ κυβέρνησις, ὡς εἶπα, δὲν κατεχρᾶτο τῆς δυνάμεως πού τῆς παρεῖχεν ἡ ἐξουσία.

Ὁ Βενιζέλος ἐπέστρεφεν εἰς Ἀθήνας ἐκ Μυτιλήνης τὴν 27ην Ἰουνίου, καὶ τὴν ἐπομένην ἀνῆρχετο εἰς τὰ ἀνάκτορα διὰ νὰ πληροφορηθῇ ὁ ἴδιος περὶ τῆς υἱείας τοῦ Βασιλέως!!!, ἣτις καθημερινῶς ἐβελτιοῦτο.

Οἱ κυβερνητικοὶ ἐξηκολούθουν ν' ἀμφισβητοῦν τὴν ἀκριβείαν τῶν ἀριθμῶν τοὺς ὁποίους εἶχον δημοσιεύσει οἱ φιλελεύθεροι ἐπὶ τῆς συνθέσεως τῆς νέας Βουλῆς.

Ἐνεκα τούτου ἐκάλεσα διὰ τὴν 4ην Ἰουλίου 1915 εἰς Γενικὴν Συνέλευσιν τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὸ φιλελεύθερον κόμμα βουλευτάς.

Κατὰ ταύτην προσήλθον 186 βουλευταί. Προσήλθε δὲ καὶ ὁ Βενιζέλος κατὰ τὴν Συνέλευσιν ἐκείνην. Τοῦτον προσεφώνησα ἐξ ὀνόματος τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων ὡς ἑξῆς:

«Εἶναι ἀνέκφραστος, κ. Πρόεδρε, ἡ χαρὰ τῶν πολιτικῶν σας φίλων, περιστοιχοῦντων ὑμᾶς κατὰ τὴν στιγμήν ταύτην.

»Ἐπὶ συνθήκας ἐντελῶς διαφόρους μᾶς εἶχε συναθροίσῃ εἰς τὴν ἰδίαν ταύτην φιλόξενον οἰκίαν ἐπιφανοῦς εἰς τοὺς πολιτικούς ἀγῶνας συμμαχητοῦ, ἢ ἀποφάσις τῆς ἀποχωρήσεώς σας ἐκ τῆς πολιτικῆς.

»Τὸ πολιτικὸν κόμμα τοῦ ὁποίου σεῖς εἰσθε ὁ τιμημένος Ἀρχηγός, εἰς τὰς δηλώσεις, αἱ ὁποῖαι συνώδευσαν τὴν ἀπόφασίν σας ἐκείνην, διέγνωσε τὴν ἐκ πνεύματος βαθείας νομιμοφροσύνης καὶ προσηλώσεως πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ Πολιτεύματος, εὐλαβείας δὲ πρὸς τὸν Ἀνώτατον Ἀρχοντα τῆς Χώρας ὑπαγορευθεῖσαν ἐπιθυμίαν, ὅπως ἀπόσχῃτε πάσης προσωπικῆς ἀναμίξεως εἰς τὰς ἐκλογὰς, ἐφ' ὅσον ἡ τοιαύτη ἀνάμιξις μετὰ τὴν οἰκτρὰν κατεῦθυσιν ἦν προσέδιδον εἰς τὸν ἐκλογικὸν ἀγῶνα αἱ γνωσταὶ ἀτυχεῖς δηλώσεις τῆς ὑπευθύνου Κυβερνήσεως, θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκτρέψῃ τὸν ἐκλογικὸν ἀνταγωνισμὸν εἰς πεδῖον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἡ πολιτικὴ ὑμῶν ἀνατροφή καὶ αἱ ἀρχαί, καθ' ἃς ἀείποτε ἐπολιτεύθητε, δὲν ἐπέτρεπον εἰς ὑμᾶς ν' ἀγωνισθῆτε, διότι ἡ τακτικὴ τοῦ διεξάγειν τοὺς πολιτικούς ἀγῶνας κατὰ τρόπον μεταβιβάζοντα ἀνευλαβῶς τὰς εὐθύναις αὐτῶν ἐπὶ ἄλλων ὤμων, οὔτινες εἶναι ἀπροσπέλαστοι πρὸς πᾶσαν τοιαύτην εὐθύνην, δὲν ἀνήκει εἰς ὑμᾶς κ. Πρόεδρε οὔτε εἰς τοὺς πολιτικούς ὑμῶν συνεργάτας.

»Ἡ τακτικὴ αὕτη ἀνήκει εἰς ἄλλους, καὶ κατὰ τῆς ἐπικρατήσεως ἐν

τῷ πολιτικῷ βίῳ τῆς Χώρας τῆς τοιαύτης τακτικῆς οὐδὲν ἄλλο ἡδυνήθητε νὰ πράξητε ἢ ν' ἀπευθύνετε ἑκκλησίαν πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν λαόν, ἀρκούμενος εἰς μόνην τὴν κρίσιν τὴν ὁποίαν αὐτὸς ἤθελεν ἐκφέρει, καὶ ἐπὶ τῆς τοιαύτης πολιτείας τῶν ἡμετέρων ἀντιπάλων, καὶ ἐπὶ τῶν ὑπηρεσιῶν τὰς ὁποίας ὑμεῖς μέχρι τοῦδε παρέσχετε εἰς τὸν τόπον.

»Εἰς τὴν ἑκκλησίαν σας ταύτην εἶναι γνωστὸν πῶς ἀπήντησεν ὁ Ἑλληνικὸς Λαός. Ὁ ἀριθμὸς δὲ τῶν συνελθόντων ἐνταῦθα, ἀποτελεῖ μίαν ἀσθενῆ ἑκφρασίαν τῆς πραγματικῆς θελήσεως τοῦ Λαοῦ, διότι δὲν διαφεύγουν κανένα ἐξ ἡμῶν αἱ περιστάσεις καὶ τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων εἰς πολλὰς ἐκλογικὰς περιφέρειας προέκυψε τὸ ἐκλογικὸν ἀποτέλεσμα.

»Ἡ πανηγυρικὴ αὕτη ἐκδήλωσις τοῦ Ἔθνους ἔθηκεν εἰς τὴν πολιτικὴν ἀνωμαλίαν, τὴν ὁποίαν ἐγέννησεν ἡ πρόσκαιρος ἀποχώρησίς σας ἐκ τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς, τὸ τέρμα ἐκείνο τὸ ὁποῖον οἱ φίλοι σας εἶχον προσδιοσῆ εἰς αὐτὴν ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτῶν Συνελεύσεως, ὅτε προεῖδομεν καὶ προεῖπομεν ὅτι ἢ κατὰ τὰς ἐκλογὰς ἐκδήλωσις τῶν αἰσθημάτων τοῦ Λαοῦ δολοκλήρου θὰ ἦτο τόσον μεγάλη, τόσον ἐπιβλητικὴ, ὥστε νὰ μὴ ἐπιτρέψῃ εἰς οὐδένα, καὶ πρωτίστως εἰς ὑμᾶς, ἢ μεγάλη προσωπικότης τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ τὴν ἐνσάρκωσιν ὄλων τῶν ἰδεῶν τοῦ ἡμετέρου πολιτικοῦ κόμματος, νὰ παρίδητε τὴν ἀνάγκην ἣτις θὰ φέρῃ ὑμᾶς ἐκ νέου ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ἀγῶνος ὑπὲρ τῶν ἰδεῶν τούτων.

»Ὑπὸ τὰς εὐτυχεῖς ταύτας καὶ διὰ τὸ κόμμα ἡμῶν, καὶ διὰ τὴν Πατρίδα μας συνθήκας, οἱ ἀποτελοῦντες τὴν Ἐπιτροπὴν, ἣτις διηύθυνε μέχρι τοῦδε τὰς ἐργασίας τοῦ κόμματος, καταθέτουσι τὴν ἐντολὴν αὐτῶν καὶ περιστοιχοῦσιν ὑμᾶς μετ' ἀφοσιώσεως καὶ ἀγάπης ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων ἐπιλέκτων καὶ ἀξιοτίμων φίλων, ἔτοιμοι νὰ βοηθήσουν ὑμᾶς, ὡς μέχρι τοῦδε, εἰς τοὺς νέους ἀγῶνας, τοὺς ὁποίους θὰ ἀναλάβητε, καὶ οἱ ὁποῖοι ὅλοι πιστεύομεν ὅτι μετὰ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ θὰ προσθέσουν καὶ ἄλλην ἀκόμη δόξαν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν φυλὴν».

Ὁ Βενιζέλος ἀπήντησε συγκεκινημένος, καὶ ἀφ' οὗ ἠὺχαρίστησε θερμῶς τὴν ἐπιτροπὴν, ἔδωσε μακρὰς ἐξηγήσεις ἐπὶ τῶν αἰτίων τὰ ὁποῖα συνέτελεσαν εἰς τὸ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἐνεργὸν πολιτικὴν δρᾶσιν, παρὰ τὰς ἀρχικὰς αὐτοῦ δηλώσεις.

Ἐν τῷ μεταξύ ἀπὸ ἡμερῶν ἐψιθυρίζετο ὅτι ἡ Κυβέρνησις θὰ εἰσηγεῖτο εἰς τὸ Στέμμα νὰ κάμῃ χρῆσιν τῆς προνομίας του καὶ ν' ἀναστειλῇ ἐπὶ ἓνα μῆνα τὰς ἐργασίας τῆς Βουλῆς, μετὰ τὴν δικαιολογίαν ὅτι ἡ κατάστασις τῆς ὑγείας τοῦ Βασιλέως, εἰς τὸν ὁποῖον οἱ ἰατροὶ του συνίστων ἀπόλυτον ἀνάπαυσιν, δὲν τοῦ ἐπέτρεπε νὰ ἔλθῃ εἰς μακρὰς συζητήσεις μετὰ τὸν Βενιζέλον ὅπως ἐπέβαλλεν ἢ γενικωτέρα κατάστασις εἰς ἣν εὐρίσκετο ἡ Χώρα.

Ὁ Γούναρης ἀπὸ ἡμερῶν εἶχε δηλώσει ὅτι θὰ παρηγεῖτο τῆς ἐξουσίας ἐὰν τὸ ἐπέτρεπεν ἡ υγεία τοῦ Κωνσταντίνου, ἀλλ' ἔνεκα ταύτης ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ ἀναμείνῃ μέχρι συγκλήσεως τῆς Βουλῆς. Ἄλλ' αἱ διαδόσεις περὶ ἐπιχειμένης ἀναβολῆς ἐπύκνωναν. Οἱ φιλελεύθεροι ἐχαρακτήριζον τὸ

μέτρον ὡς πραξικόπημα ἔπειτα ἀπὸ τὴν λαϊκὴν ἀποδοκιμασίαν τῆς Κυβερνήσεως, ἣτις τὴν ἐστέρει κάθε κύρους, εἰς στιγμὰς τόσον κρισίμους διὰ τὴν Χώραν. Εἰς τὸν Βενιζέλον διεμηνύετο διὰ τοῦ Β. Δούσανη ὅτι τὸ μέτρον δὲν ἐστρέφετο προσωπικῶς ἐναντίον του. Ἐκρίνετο τοῦτο ἐπιβεβλημένον διότι «ὁ Βασιλεὺς δὲν θὰ ἦτο εἰς κατάστασιν, χωρὶς κίνδυνον χειροτερεύσεως τῆς υγείας του, νὰ κάμῃ μακρὰς συζητήσεις μετὰ τὸν Βενιζέλον τὸν καλὸν του Σύμβουλον τὸν ὁποῖον θὰ ἐπανέβλεπεν ἔπειτα ἀπὸ πέντε μῆνας, κατὰ τὸ διάστημα τῶν ὁποίων τόσα γεγονότα ἐσημειώθησαν».

Ὁ Βενιζέλος ἐπέμενε εἰς τὴν ἀποφίν του, καὶ ὑπέδειξεν ἐν τέλει ὅτι θὰ ἠδύνατο ν' ἀνατεθῇ εἰς ἐμὲ ὁ σχηματισμὸς τῆς Κυβερνήσεως, καὶ οὕτω θὰ ἠδύνατο ν' ἀναβληθῶν δι' ἓνα μῆνα αἱ μακραὶ συζητήσεις τὰς ὁποίας τόσον πολὺ ἐφοβούντο οἱ ἱατροὶ τοῦ Βασιλέως. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου θὰ θὰ ἀπεμακρύνετο ἢ ἀποδοκιμασθεῖσα παρὰ τοῦ λαοῦ Κυβέρνησις, καὶ τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων μαζὶ μετὰ τὴν ἐξουσίαν θὰ ἀνελάμβανε καὶ τὰς εὐθύναις ἐπὶ τῆς καταστάσεως.

Τὴν ἐπομένην ἐδημοσιεύετο τὸ ἀπὸ 4 Ἰουλίου 1915 Β. Διάταγμα περὶ ἀναστολῆς τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς, καὶ ἐκαλεῖτο αὕτη νὰ συνέλθῃ τὴν 3ην Αὐγούστου.

Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Ζωγράφος διαφωνήσας μετὰ τὰ λοιπὰ μέλη τῆς Κυβερνήσεως, ὡς φρονῶν ὅτι ἡ παραίτησις τῆς Κυβερνήσεως ἔπρεπε νὰ ὑποβληθῇ εὐθὺς πρὸς τὸν βασιλέα δι' αὐτὴν ἐκλογικὸν ἀποτέλεσμα, ὑπέβαλε τὴν ἀπὸ τοῦ ὑπουργικοῦ ἀξιωματοῦ παραίτησίν του.

Σύμφωνα πρὸς τὸ ἄνω Διάταγμα ἡ Βουλὴ συνήλθε τὴν ὀρισθεῖσαν ἡμέραν, καὶ ἀφ' οὗ ἀπέκλεισε τῶν ἐργασιῶν τῆς, κατόπιν συζητήσεως, τοὺς ἀποσταλέντας ἀντιπροσώπους τῆς Βορείου Ἠπείρου καὶ τῶν Νήσων τοῦ Αἰγαίου, Καστελλορίζου, Ἰμβρου καὶ Τενέδου, ἐκλήθη νὰ προβῇ εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ τακτικοῦ αὐτῆς Προέδρου καὶ ὡς τοιοῦτον ἐξελέξεν ἐμὲ διὰ ψήφων 184 ἀπέναντι 93 πρὸς συνεκέντρωσιν ὁ κυβερνητικὸς ὑποψήφιος Δέλιος.

Εὐθὺς ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἀναγγελίαν τοῦ ἀποτελέσματος τῆς ψηφοφορίας ἀνῆλθον εἰς τὴν ἔδραν καὶ προσεφώνησα τοὺς βουλευτὰς ὡς ἐξῆς :

«Βαθεῖαν αἰσθάνομαι εὐγνωμοσύνην, κύριοι Βουλευταί, διὰ τὴν ἐπιδειχθεῖσαν πρὸς ἐμὲ ἐμπιστοσύνην ὑμῶν, καὶ ἰδιαιτέραν ὅλως δοκιμάζω χαρὰν διότι μετὰ μακρὰν περίοδον ἐνδόξου ἐθνικῆς σταδιοδρομίας ἡ ὑμετέρα ψῆφος καλεῖ ἐμὲ ὅπως τὸ πρῶτον διευθύνω τὰς ἐργασίας τοῦ Νομοθετικοῦ Σώματος τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, καὶ ὅπως χαιρετήσω ἐξ ὀνόματος τῶν ἀντιπροσώπων τῶν παλαιῶν μερῶν τοὺς πολυτίμους συναδέλφους τοὺς ὁποίους ὁ Λαὸς τῶν νέων μερῶν ἀπέστειλεν ὅπως παρακαθήσωσι μετ' ἡμῶν ἐν τῷ Συνεδρίῳ τούτῳ.

»Ὁμολογῶ κύριοι, ὅτι ἀπείρως εὐτυχῆ ἤθελον θεωρήσει ἐμαυτὸν ἂν αἱ ἐθνικαὶ περιστάσεις ἐπέτρεπον ἐν τῷ μέλλοντι τῷ προσεχεῖ ὅπως πλὴν αὐτῶν χαιρετήσω ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἰδιότητα ὄχι μόνον τοὺς ἐκ τυπικῶν λόγων μὴ παρακαθήσαντας ἀντιπροσώπους τῆς Βορείου Ἠπείρου καὶ τῶν νήσων

τοῦ Αἰγίου, ἀλλὰ καὶ τοὺς βουλευτὰς τῶν ἄλλων ἐκείνων μερῶν ἐπὶ τῶν ὁποίων μετὰ δικαίωματος δύνανται ν' ἀτενίσουν αἱ ἑλληνικαὶ βλέψεις.

» Προφανῶς, κύριοι, μεγάλη εἶναι ἡ ἀποστολὴ ἡμῶν καὶ βαρεῖται αἱ ὑποχρεώσεις μας, ἐφ' ὅσον ὑπὲρ ποτε κρίσιμοι εἶναι αἱ πανταχόθεν περιβάλλουσαι ἡμᾶς περιστάσεις, αἱ ὁποῖαι ἐπιβάλλουν ἐν ὀνόματι τῶν ὑψίστων συμφερόντων τῆς Πατρίδος ἀρμονίαν καὶ εἰλικρινῆ συνεργασίαν, ὀλοκλήρου τῆς Βουλῆς πρὸς πραγματοποίησιν τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν βλέψεων.

» Τὸ μέγεθος ἀκριβῶς τῆς ἀποστολῆς ἡμῶν καὶ τὸ βάρος τῶν ὑποχρεώσεων μας ἀναλογιζόμενος, ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω, ὅτι δὲν θὰ ἤρκει ἡ ἄπειρος καλὴ θέλησις ἀπὸ τῆς ὁποίας κατέχομαι διὰ ν' ἀναλάβω τὸ ἀπονεμηθὲν μοι τιμητικὸν ἀξίωμα, ἐὰν δὲν εἶχον τυφλὴν πεποιθήσιν ἐπὶ τῆς εὐμενείας ταύτης τῶν κυρίων βουλευτῶν.

» Ἐπὶ τῆς πεποιθήσεως ταύτης στηριζόμενος ἐπικαλοῦμαι ἀμέριστον τὴν συνδρομὴν ὑμῶν, ἵνα ἀπροσκόπτως διεξαχθῆ καὶ εὐδοθῆ τῆς Βουλῆς τὸ ἔργον.

» Εὐτυχῆ ἤθελον θεωρήσει ἑμαυτὸν, κύριοι, ἐὰν εἰς τὴν ὑπὸ τοιοῦτους ἔρους διεξαχθησομένην ἐργασίαν ἤθελον συνεισφέρει τὴν ἐμὴν σύμπραξιν ἀνταξίως τῆς προσγενομένης τιμῆς διὰ τὴν ὁποίαν σὰς εὐχαριστῶ».

Μετὰ τὸ ὡς ἄνω ἀποτέλεσμα τῆς ψηφοφορίας ὁ Γούναρης ζητεῖ τὴν λύσιν τῆς συνεδριάσεως, διότι ἡ Κυβέρνησις, ὡς εἶπε, διατελεῖ ὑπὸ παραίτησιν.

Τὴν παραίτησιν ταύτην ἠκολούθησεν ἡ πρόσκλησις τοῦ Βενιζέλου. Οὗτος διέθεσε τέσσαρας ἡμέρας διὰ νὰ μελετήσῃ τὴν διπλωματικὴν, τὴν στρατιωτικὴν καὶ τὴν οικονομικὴν κατάστασιν, καὶ προέβη εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς νέας Κυβερνήσεως, ἧτις ἀπετελέσθη κατὰ βάσιν ἐκ τῶν Ὑπουργῶν ποὺ ἀπετέλουν τὴν Κυβέρνησιν τῶν Φιλελευθέρων πρὸ τῆς παραιτήσεώς της τοῦ Φεβρουαρίου, μὲ τινὰς διαφορὰς ὀφειλομένας κυρίως εἰς τὴν κατὰ τὰς ἐκλογὰς ἀποτυχίαν τοῦ Ἄ. Διομήδη. Οὕτω τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν ἀνέλαβεν ὁ Ἐ. Ῥέπουλης, τῶν Στρατιωτικῶν ὁ Π. Δαγκλῆς καὶ τῶν Ἐσωτερικῶν ὁ Γ. Καφαντάρης. Τὰ λοιπὰ Ὑπουργεῖα, ὡς εἶπα, συνεπληρώθησαν διὰ τῶν ἰδίων προσώπων ποὺ τὰ κατεῖχον πρὸ τῆς παραιτήσεως τῆς Κυβερνήσεως.

Μετὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ προεδρείου καὶ συνεπῶς τὴν συγκρότησιν τῆς Βουλῆς εἰς Σῶμα, ἔπρεπε κατὰ τὸ Σύνταγμα ν' ἀναγγελθῆ τὸ τοιοῦτον εἰς τὸν Βασιλέα παρὰ τοῦ Προεδρείου τοῦ Σώματος.

Ἡ ἀναγγελία αὕτη ἐγένετο τὴν 22^{αν} Αὐγούστου εἰς τὸ Τατόϊ κατὰ παράκλησιν τοῦ Βασιλέως, ὅστις παρέμενεν ἐκεῖ ἕως ὅτου ἐντελῶς ἀναρῶσθ.

Τὴν ἀναγγελίαν ταύτην ἔκαμα διὰ τῆς ἐξῆς προσφωνήσεως :

«Τὸ Προεδρεῖον τῆς εἰκοστῆς συνταγματικῆς Βουλῆς, ἅμα καταρτισθέν, λαμβάνει τὴν τιμὴν νὰ ἐμφανισθῆ πρὸ τῆς Ὑμετέρας Μεγαλειότητος διὰ νὰ ἀναγγεῖλῃ εἰς αὐτὴν τὸν καταρτισμὸν τοῦ Σώματος καὶ νὰ υποβάλλῃ

τάς διαθέριμους αὐτοῦ εὐχὰς ὑπὲρ τῆς εὐημερίας Αὐτῆς, τῆς Σεπτῆς ἡμῶν Βασιλίσσης καὶ ὀλοκλήρου τῆς Βασιλικῆς οἰκογενείας.

» Παρακαλῶ τὴν Ὑμετέραν Μεγαλειότητα ἰδιαιτέρως νὰ δεχθῆ τὴν ἔκφρασιν τῶν ἐξ ἴσου θερμῶν καὶ ἐκ βάθους τῶν καρδιῶν ἡμῶν ἐξερχομένων αἰσθημάτων. Αἰσθήματος ἀπεράντου εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν Θεόν, διότι ἐν στιγμῇ κινδύνου τῆς υἱείας τῆς Ὑμετέρας Μεγαλειότητος, τὸν ὁποῖον τὸ Γένος ὀλόκληρον ἐθεώρησεν ὡς κίνδυνον τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὑπάρξεως, εἰσήκουσεν εἰς τὰς δεήσεις καὶ τὰς εὐχὰς αὐτοῦ καὶ ἐστήριξεν εἰς τὴν ζῶντῃ τὸν Βασιλεῆ του: Καὶ αἰσθήματος ἀνεκφράστου ὑπερηφανείας διότι ἐμφανιζόμενοι ἐνώπιον Ἐκείνου, ὅστις διὰ τῆς σπάθης του ἀπέδωκε τὴν ἐλευθερίαν εἰς δούλους ἀδελφούς μας, δυνάμεθα διὰ πρώτην φοράν νὰ κομίσωμεν εἰς Αὐτὸν τὸν χαριετισμὸν τῶν ἐλευθερωθέντων μετὰ τῆς ἀναγγελίας, ὅτι καὶ αὐτοὶ μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ λοιποῦ Βασιλείου συνεκρότησαν ἐν ἀδιασπάστῳ ἐνότῃ τὸ Σῶμα, ὅπερ ἐτίμησεν ἡμᾶς, διὰ τῆς ἐντολῆς νὰ διευθύνωμεν τὰς ἐργασίας αὐτοῦ.

» Δὲν θὰ ἡρμήνευσον δὲ πιστῶς τὰ αἰσθήματα ἅτινα συνέχουσι τὴν ψυχὴν τῶν ἐλευθερωθέντων, ὡς καὶ συμπάσης τῆς Βουλῆς, ἐὰν δὲν παρῆγον εἰς τὴν Ὑμετέραν Μεγαλειότητα τὴν διαβεβαίωσιν, ὅτι ἡ ἄπειρος στοργή, τὴν ὁποῖαν ἡ Ὑμετέρα Μεγαλειότης ἐπέδειξε πρὸς τὰ δικαιώματα τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν καὶ ἡ στερεὰ ἀφοσίωσις πρὸς τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον συνεδέθη μὲ τὸ αἷμα καὶ τὴν δόξαν τοῦ γενναίου Στρατοῦ μας, δὲν ἀφήκαν ἀσυγκίνητον καμμίαν ἐλληνικὴν καρδίαν καὶ μίαν πάντες ἀπὸ τὸ βάθος τῆς ψυχῆς μας ἀναπέμπομεν εὐχὴν, ἵνα ἡ τροπὴ τῶν περιστάσεων εὐδοῶσθαι θεῖα συνάρσει καὶ τῇ κοινῇ συνεργασίᾳ πάντων τῶν νομίμων πολιτειακῶν παραγόντων τοὺς πόθους καὶ τὰς ἐλπίδας τῶν Πανελλήνων περὶ τῆς Ἐθνικῆς ἡμῶν ἀποκαταστάσεως καὶ τῆς ἐκπληρώσεως τῆς ἱστορικῆς τοῦ Γένους ἀποστολῆς».

Εἰς τὴν προσφώνησιν ταύτην ὁ Βασιλεὺς ἀπήντησεν ὡς ἑξῆς:

«Κύριε Πρόεδρε,

» Μετὰ χαρὰς βλέπω περὶ ἐμὲ τὸ Προεδρεῖον τῆς Νέας Βουλῆς καὶ εὐχαριστῶ ὑμᾶς διὰ τὴν ἀναγγελίαν τοῦ καθαρτισμοῦ τοῦ Σώματος, καθὼς καὶ διὰ τὰς εὐχὰς σας ὑπὲρ Ἐμοῦ, τῆς Βασιλίσσης καὶ τῆς Βασιλικῆς οἰκογενείας.

» Μετὰ βαθυτάτης συγκινήσεως δράττομαι τῆς εὐκαιρίας νὰ σὰς εὐχαριστήσω καὶ δι' ὑμῶν τὸν Λαὸν ἅπαντα, ὃν ἀντιπροσωπεύετε καὶ τὸ Ἔθνος ὀλόκληρον, διὰ τὰς εὐχὰς καὶ τὰ ἐκφρασθέντα αἰσθήματα ἐπὶ τῇ ἀναρρώσει μου. Ἡ βαθεῖα καὶ εἰλικρινὴς συμπάθεια τὴν ὁποῖαν ὁ Λαὸς καὶ τὸ Γένος ἐπέδειξαν κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῆς ἀπέδειξαν ἐμπράκτως γεγονός, ὅπερ πάντοτε ἐνθέρμως ἐπίστευον, ὅτι Βασιλεῖα καὶ Λαὸς ἐν Ἑλλάδι ἀποτελοῦσιν ἐν σύνολον καὶ ἀρρήκτως συνδεδεμένα συνεργάζονται εἰς πραγματοποίησιν τῶν ἐθνικῶν ἰδεωδῶν.

» Ἡ ἐμπιστοσύνη καὶ ἡ ἀγάπη αἱ ὁποῖαι Μοὶ ἐπεδείχθησαν, ἐπαυξά-

νουν εἰ δυνατόν, ἐν ἐμοὶ τὸ αἰσθημα τῆς βαρείας εὐθύνης, ἣν φέρω ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἱστορίας, ὅπως καταβάλω πᾶσαν δύναμιν μέχρι τελευταίας μου πνοῆς ὑπὲρ εὐημερίας καὶ προόδου τοῦ λαοῦ τούτου, ὃν τόσον ἠγάπησεν ὁ ἀείμνηστος πατήρ μου καὶ οὐτινος ἡ Θεία Πρόνοια μὲ ἔταξεν ἀρχηγόν.

» Ἡ σημερινὴ χαρὰ μου, κύριοι, ὅτι δύναμαι ἐν υἡεῖα πλέον νὰ ὑποδεχθῶ ὑμᾶς, κορυφοῦται ἐπὶ τῇ σκέψει, ὅτι ἀντιπροσωπεύετε Βουλὴν, εἰς τὴν ὁποίαν διὰ πρώτην φορὰν μετὰ τόσους αἰῶνας δουλείας παρακάθηνται ἀντιπρόσωποι ἐλευθερωθέντων ἀδελφῶν μας, ἐλευθερωθέντων διὰ τῆς γενναιότητος καὶ τῆς περιφρονήσεως πρὸς τὸν θάνατον τῶν ἀπαραμίλλων στρατιωτῶν Μου.

» Εὐχομαι ὅπως ὁ Θεὸς σᾶς φωτίζη, καὶ σᾶς βοηθῇ πρὸς εὐόδωσιν τοῦ ἔργου σας καὶ πρὸς τὸ συμφέρον τῆς φιλάτης Πατρίδος μας».

Ἡ ἀντιφώνησις αὕτη δὲν ἠδὲχαρίστησε ποσῶς τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ κόμματος τῶν φιλελευθέρων. Διὰ τῆς προσφωνήσεώς μου πρὸς τὸν Βασιλέα ἐξεφράσθη ἐξ ὀνόματος τῆς Βουλῆς ἡ εὐχὴ «ὅπως οἱ πόθοι καὶ αἱ ἐλπίδες τῶν Πανελλήνων περὶ τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἀποκαταστάσεως καὶ τῆς ἐκπληρώσεως τῆς ἱστορικῆς τοῦ Γένους ἀποστολῆς, διαχειρίζονται τῇ κοινῇ συνεργασίᾳ πάντων τῶν νομίμων πολιτειακῶν παραγόντων».

Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ὁ Βασιλεὺς σιωπᾷ ὄχι μόνον, ἀλλὰ καὶ κηρύσσει ἑαυτὸν ὑπεύθυνον μόνον ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἱστορίας.

Εἰς τὴν Βουλὴν ἀπέκειτο νὰ ἐξετάσῃ τὸ ζήτημα τοῦτο, κατὰ τὴν πρὸς αὐτὴν ἀνακοίνωσιν τῆς προσφωνήσεως καὶ τῆς ἀντιφωνήσεως, ἀλλ' ἐκρίθη σκοπιμώτερον νὰ σιωπήσῃ αὕτη. Ἡ κατάστασις ἦτο ἐξόχως λεπτή, τὰ δὲ πάθη ἀρκετὰ ἐξημμένα. Μία τοιαύτη συζήτησις ἐνώπιον τῆς Βουλῆς ἤθελε ἀσφαλῶς αὐξήσῃ τὰ πάθη, καὶ θὰ ἐζημίωνε συνεπῶς ὀλόκληρον τὴν ἑλληνικὴν ὑπόθεσιν.

Ἡ συνάντησις μὲ τὸν Κωνσταντῖνον τῆς 19ης Αὐγούστου 1916.

Τῆς ἐπισήμου ταύτης συναντήσεως εἶχε προηγηθῆ ἄλλη συνάντησις ποὺ εἶχα μὲ τὸν Κωνσταντῖνον τὴν 19ην Αὐγούστου, δηλαδὴ πρὸ τριῶν ἡμερῶν εἰς τὸ Τατόϊ, ὅπου εἶχα γίνῃ δεκτὸς εἰς ἀκρόασιν. Ἦτο ἡ πρώτη φορὰ ποὺ τὸν συνήντησα ἔπειτα ἀπὸ τὴν μακρὰν του ἀσθένειαν. Τὸν ἐσυγχάρηκα πρῶτα ἀπὸ ὅλα διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς υἡείας του. Καὶ μὲ ἐκράτησε πέραν τῆς ὥρας.

Ἦτο ἡ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ Ῥῶσοι εἶχαν πολλὰς ἀπωλείας καὶ ὑφίσταντο συνεχῶς ἤττας εἰς τὰ Καρπάθια.

Ὁ Βασιλεὺς ἔλαβε ἀφορμὴν ἐκ τῶν Ῥωσικῶν τούτων περιπετειῶν καὶ ἤρχισε ἐξετάζων τὴν ἐν γένει στρατιωτικὴν κατάστασιν ἐν Εὐρώπῃ. Δὲν

ἐβράδυνε δὲ νὰ ἀνοίξη καὶ διαφόρους χάρτας ποὺ εἶχε στὸ παρακείμενο τραπέζι.

Κατὰ τὸν Κωνσταντῖνον ὁ πόλεμος στρατιωτικῶς εἶχε πλέον κριθῆ. Ἡ γερμανικὴ νίκη ἦτο πλέον ἀσφαλῆς. Δὲν ἐπετρέπετο πλέον ἀντίθετη γνώμη. Ἐξ ἄλλου αἱ ἐπιστῆμαι καὶ ἰδίᾳ ἡ χημεία στὴ Γερμανία εἶχεν ἀληθινὰ καλλιεργηθῆ. Καὶ ἔπρεπεν ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ν' ἀναμένωμεν καὶ νέας ἀνακαλύψεις διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἐπεταχύνετο ἡ ἥττα τῶν ἐχθρῶν τῆς.

Εἶχεν εἰπῆ πολλά, ὅλα ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα, τὰ ὁποῖα ἤκουα μὲ πολλὴ προσοχὴ χωρὶς νὰ τὸν διακόψω.

Καὶ ὅταν ἐνόμισα ποὺ ἐτελείωσε, τολμῶ καὶ εὐλαβέστατα τὸν ἐρωτῶ. Μὰ δὲν κρατεῖτε, Μεγαλειότατε, καὶ καμμιά πεισινὴ, μήπως καὶ δὲν νικήσῃ ἡ Γερμανία; Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, μοῦ λέγει, δὲν ὑπάρχει καμμιά πεισινὴ, πῶς θέλεις νὰ τὴν κρατήσω;

Ζαβιτζιάνος. Ἄλλ' ἐγὼ κάποτε ἐδιάβασα ποὺ ἓνας πόλεμος εἰμπορεῖ νὰ ἐξαρτηθῆ ἀπὸ μία βροχῆ.

Κωνσταντῖνος (μὲ ὕφος ζωηρὸ ἂν ὄχι ἀπότομο καὶ κουνῶντας τὸ χέρι). Νὰ σοῦ εἰπῶ, ἐγὼ σὰς τοὺς πολιτικούς, ἔχω κάθε λόγον νὰ ἐκτιμῶ, σὲ δὲ ἰδιαιτέρως καὶ ἀγαπῶ, ἀλλὰ πρέπει νὰ προσθέσω ὅτι ὅλοι σας ἀπὸ στρατιωτικὰ δὲν σκαμπάζετε τίποτε. Καὶ γι' αὐτὸ τὰ στρατιωτικὰ τὰ κρατῶ στὰ χέρια μου, καὶ δὲν τὰ δίνω εἰς κανένα, οὔτε στὸ Βενιζέλο σου, καὶ πῆγαινε νὰ τοῦ τὸ εἰπῆς.

Ζαβιτζιάνος. Νὰ σὰς εἰπῶ, Μεγαλειότατε, ἂν ὀμιλῶντας γιὰ πολιτικούς καὶ γνώσεις στρατιωτικὰς ἔχετε ὑπ' ὄψει πολιτικούς τοῦ δικοῦ μου φουράματος, βρῖσκεσθε σὲ ἀπόλυτο δίκην, διότι ἐγὼ πραγματικὰ δὲν σκαμπάζω τίποτε ἀπὸ στρατιωτικὰ ζητήματα. Συνέπεσε μάλιστα νὰ μὴ ὑπηρετήσω ποτὲ ὡς στρατιώτης καὶ ἔτσι δὲν ἔμαθα οὔτε τὴν ἀρμοδιότητα τοῦ λοχαγοῦ ἢ τοῦ δεκανέα, οὔτε γενικὰ τὴ ζωὴ τοῦ λόχου. Ἐπειδὴ δὲ ὑποφέρω δυνατὰ ἀπὸ τὴ θάλασσα καὶ εἶμαι ὑποχρεωμένος ὅταν ταξιδεύω νὰ κλειῶμαι στὴ καμπίνα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἕως τὸ τέλος τοῦ ταξιδιοῦ, ἐκατάντησεν ὥστε νὰ μὴ γνωρίζω ἀκόμη ποῖα εἶναι πλῆρη καὶ ποῖα ἡ πρύμνη τοῦ βαποριοῦ.

Ἄλλὰ καὶ δὲν νομίζω ποὺ ὅλες αὐτὲς οἱ γνώσεις εἶναι ἀπαραίτητες γιὰ νὰ σχηματίσῃ κανεὶς κάποια γνώμη γιὰ τὴ πιθανὴν ἔκβασι ἐνδὸς πολέμου.

Μὲ τίς γνώσεις λοιπὸν τίς στρατιωτικὰς ποὺ δὲν ἔχω, ἀλλὰ μὲ τὴν πείρα τῆς ζωῆς ποὺ ἔχω, νομίζω ποὺ ἤμπορῶ νὰ εἰπῶ, ὅτι ἓνας πόλεμος ποὺ κρατεῖ τώρα ἓνα χρόνον περίπου, καὶ ποὺ θὰ κρατήσῃ, ἀπ' ὅλα τὰ φαινόμενα ἀκόμη πολὺ δικάστημα, εἶναι φυσικὸν νὰ τελειώσῃ ὑπὲρ ἐκείνου ποὺ ἔχει τὸ περισσότερον κόσμον καὶ τὸ περισσότερον χρῆμα. Καὶ αὐτὰ τὰ δύο εἶναι φανερόν ποὺ δὲν συγκεντρώνουν αἱ κεντρικαὶ Αὐτοκρατορίαι, ἀλλ' αἱ Δυνάμεις τῆς Συνεννόησεως.

Κωνσταντῖνος. Μὴ λησμονῆς ὅμως τὴν ἐπιστημονικὴ ἀνωτερότητα

τῆς Γερμανίας, τῆ μοναδικῆ μηχανικῆ πρόοδο πού ἔχει, καί γενικά τῆ πρόοδο πού σημειώνει παντοῦ, καί ἐπομένως καί στή χημεία.

Ζαβιτζιάνος. Ἀσφαλῶς δὲν λησμονῶ ἔλα αὐτά. Καί θά ἤμουν μάλιστα ἔτοιμος νά κάμω καί μίαν ὑποχώρησι, νά δεχθῶ δηλαδή ὅτι οἱ γερμανοὶ ἀνεκάλυψαν καί μέσον γιά νά ἀντιμετωπίσουν καί αὐτῆ τῆ βροχῆ πού εἴπαμε, δηλαδή νά κάμουν νά μὴ βρέξη, ἢ νά βρέξη εἰς βάρος τῶν ἀντιπάλων των. Ἄλλ' εἶναι ἓνα σημεῖον εἰς τὸ ὅποιον δὲν μοῦ ἐπιτρέπεται νά κάμω καμμία, οὐδὲ τὴν ἐλαχίστη ὑποχώρησι. Κι' αὐτὸ βρίσκεται στή σκέψι πού ὁ πόλεμος δὲν κρίνεται στὸ μέτωπό ἀλλὰ στή βιομηχανία, στή ρόδα δηλαδή πού γυρίζει. Καί ἡ βιομηχανικὴ ὑπεροχὴ ἀσφαλῶς δὲν ἀνήκει στίς Κεντρικὰς Αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ στίς Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως.

Κωνσταντίνος. Μὲ συγχωρεῖτε, οὔτε αὐτὸ εἶναι ἀποδεδειγμένον, ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ βιομηχανίας πολεμικῆς, ἐκτὸς ἂν πολεμίσῃ μὲ τὴν Ἄντάντ καί ἡ Ἀμερικὴ, ὅπως πιστεύουν διάφοροι. Ἀλλὰ καί τότε θά βραδύνη γιά νά συνεισφέρῃ ὅλη τῆ βιομηχανικὴ τῆς παραγωγῆς. Θά ἔχη ἀνάγκη ἀπὸ χρονικὸν διάστημα ὄχι μικρό, καί στὸ μεταξὺ ὁ πόλεμος θά ἔχη τελιώσει.

Ζαβιτζιάνος. Ὅλα αὐτὰ βέβαια συζητοῦνται ἐδῶ χονδρικῶς, ἀλλ' ὅταν γίνεται λόγος περὶ βιομηχανικῆς παραγωγῆς τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννοήσεως πρέπει νά ἔχη κανεὶς ὑπ' ὄψει καί τὴ συνδρομὴ εἰς πολεμικὸν ὕλικὸν πού προσφέρει εἰς αὐτάς ἡ Ἀμερικὴ. Εἶναι μία πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἡ Γερμανία δὲν ἤμπορεῖ νά ἀντλήσῃ.

Ἄλλὰ θά σᾶς παρακαλέσω εὐλαβέστατα νά μοῦ ἐπιτρέψητε νά σᾶς ὑποβάλω καί μία ἄλλη σκέψι. Τί ἀνακατεῦσεθε τοῦ λόγου σας μὲ τὸ ζήτημα τῆς τελικῆς νίκης; Τοῦτο εἶναι ζήτημα πολιτικὸν καί ἀνήκει στῆ Κυβέρνησι πού ἔχει καί τὰς εὐθύνας, σεῖς δὲν ἔχετε καμμία εὐθύνη, καί μὴ θελήσετε ν' ἀναλάβητε τοιαύτας. Τὸ πρᾶγμα θά εἶναι πολὺ δυσάρεστον καί γιά τὸν τόπον καί γιά τὸ θρόνον σας.

Κωνσταντίνος. Τί λὲς γιά τὸ Θεό! Φαντάζεσαι ἀληθινὰ πού θά εἶναι δυνατόν νά ἔχω στὰ χέρια μου τὴ σωτηρία τῆς Ἑλλάδος, καί νά τὴν ἀφίσω νά πάρῃ τὸ κατήφορο γιά νά μὴ πάρω εὐθύνας; Θά ἤμουν πολὺ κακὸς πατριώτης ἐὰν ἐσκεπτόμην σ' αὐτὸ τὸν τρόπο. Εἰς ἐμὲ δὲν ἐπιτρέπεται ν' ἀφίσω τὴν Ἑλλάδα νά βρεθῆ στὸ στρατόπεδον τῶν ἠττημένων, ἐφ' ὅσον θά ἔχω τὴν δύναμιν νά τὸ σταματήσω.

Ἄλλως τε πρέπει νά εἶσαι βέβαιος ὅτι ἐὰν νικήσῃ ἡ Ἄντάντ, ἐγὼ δὲν πρόκειται νά παραμείνω στὸ θρόνον μου. Θά παραιτηθῶ ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ μου.

Ζαβιτζιάνος. Μάλιστα, ἀλλ' ὁ θρόνος δὲν εἶναι δικὸς σας, εἶναι δικὸς μας, καί δὲν ἀνήκει μόνον εἰς ἡμᾶς, ἀλλὰ καί εἰς τοὺς ἀπογόνους μας, καί δὲν ἔχουμε συνεπῶς τὸ δικαίωμα οὔτε σεῖς οὔτε ἐμεῖς νά τὸν παίξουμε. Γι' αὐτὸ πρέπει νά τηρήται τὸ Σύνταγμα πού σᾶς ἀπαλλάσσει ἀπὸ κάθε εὐθύνης.

Κωνσταντίνος. Γιὰ ἐμὲ προέχει πάντοτε ἡ Ἑλλάς, κι' αὐτὴν θά

σώσω με κάθε θυσίαν. Δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι ἡ Γερμανία νικᾷ ἕως τὴν ὥρα αὐτῆ, καὶ θὰ νικήσῃ ἕως τὸ τέλος. Καὶ ἀλλοίμονον εἰς ἐκεῖνον ποῦ θὰ βρεθῆ στὸ ἀντίθετο στρατόπεδο.

Ἐρείς τι φόβος εἶχα ἐγὼ, ὅταν ὁ Γούναρης ἔκαμε προτάσεις ἐξόδου γιὰ νὰ πολεμήσωμεν μετὰ τὴν Ἀντάντ, μήπως καὶ τὰς δεχθῶν;

Ζαβιτζιάνος. Καὶ τότε γιατί νὰ τὶς ἀφίσσετε νὰ γίνουν, ἀφοῦ εἶχατε ὅλη τὴ δύναμι νὰ τὶς σταματήσετε;

Κωνσταντῖνος. Ναι, ἀλλὰ δὲν ἤθελα νὰ πιστέψῃ ἡ Ἀντάντ, καὶ κυρίως ἡ Ἀγγλία, ποῦ ἀπὸ παιδί εἶχα μεγάλην ἀγάπην γι' αὐτὴ καὶ ἐξακολουθῶ νὰ τὴν ἔχω, ποῦ δὲν θέλω νὰ πολεμήσω μετὰ αὐτάς. Καὶ ἐπὶ πλεόν, μετὰ τὸ δικὸ μας σχέδιον ὑπῆρχον πολλοὶ ἐλπίδες νίκης στὰ Βαλκάνια.

Ζαβιτζιάνος. Ναι, ἀλλ' ἀφοῦ τὸ σχέδιόν σας εἶχε πολλὰς βάσεις ἐλπίδες, γιατί νὰ φοβεῖσθε μὴ γίνῃ δεκτό;

Κωνσταντῖνος. Διότι ἡ Γερμανία στὸ τέλος θὰ νικήσῃ σὲ ὅλη τὴ γραμμὴ καὶ θὰ μᾶς ἔρριχνε καὶ ἐμᾶς στὴ θάλασσα, μαζί μετὰ τὴν νίκη μας καὶ τοὺς συμμάχους μας.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος αὐτοὶ οἱ εὐλογημένοι Σύμμαχοι ἐζήτησαν νὰ πολεμήσωμεν μετὰ αὐτούς, καὶ δὲν μᾶς ἠγγυῶντο οὔτε τὴν ἐδαφικὴν μας ἀκεραιότητα.

Αὐτὰ εἶχα ὑπ' ὄψει ὅταν εἰς προηγούμενον κεφάλαιον ἔλεγα ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε δισταγμούς γιὰ τὴν ὀρθότητα τῆς πολιτικῆς τοῦ Γούναρη.

Ἐδῶ τελειώνει ἡ συζήτησις. Ἐφυγα ἀπὸ τὸ Τατόϊ πολὺ δύσθυμος. Ἐβλεπα ποῦ ἡ πολιτικὴ τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων τὴν ὁποῖαν ἐχάραξεν ὁ Βενιζέλος θὰ συνήντα πολλὰς δυσχερεῖας. Πάντως θὰ ἔλειπεν ἡ ψυχικὴ ἐνότης, ποῦ ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ μιὰ ἀληθινὴν νίκη. Πόλεμος μετὰ δισταγμούς καὶ ἀμφιβολίας δὲν γίνεται. Γι' αὐτὸ χρειάζονται οἱ καλοὶ κυβερνήται, γιὰ νὰ παρασκευάζουν, πείθουν καὶ ὁδηγοῦν τοὺς λαούς, σύμφωνα μετὰ προδιαγεγραμμένον σχέδιον ποῦ καταστρώνουν οἱ ἔχοντες τὰς εὐθύναις καὶ δικαίωμα γνώμης. Καὶ ἡμεῖς εἶχαμεν τότε ἀρίστους κυβερνήτας οἱ ὅποιοι ἐνέπνεον ὄλοι τὸ θάρρος καὶ ὄλοι τὸν ἐνθουσιασμόν. Ἦσαν καὶ οἱ δύο τοὺς γεμάτοι πατριωτισμὸ καὶ κύρος, ἱκανοὶ γιὰ τοὺς λόγους αὐτούς νὰ φέρουν εἰς καλὸ πέρας τὴν δυσχερέστερη ἐθνικὴν ὑπόθεσι. Ἄλλ' αὐτοὶ διεφώνησαν μετὰ τὴν καλύτερη πίστη καὶ οἱ δύο τοὺς. Ἄλλ' ἀπ' αὐτὴ τὴν καλὴν πίστην ἐκέρδισε τίποτε ἢ Ἑλληνικὴ φυλὴ, ἢ ὁποῖα τόσον ἀκριβὰ ἐπλήρωσε, πληρῶνει καὶ θὰ πληρώσῃ τὴν τραγικὴν διαφωνία;

Μετὰ αὐτὰς τὶς σκέψεις ἐτράβηξα στὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν γιὰ νὰ συναντήσω τὸν Βενιζέλον. Εἶχα καθήκον νὰ τὸ πράξω γιὰ νὰ τὸν θέσω ἐνήμερον τῶν σκέψεων τοῦ Κωνσταντῖνου, ἵνα ἐν γνώσει καὶ τῶν τελευταίων λεπτομερειῶν κανόνισσῃ καὶ τὴν πολιτικὴν του. Ὅλα αὐτὰ ἤκουσεν ὁ Βενιζέλος μετὰ πολλὴν προσοχὴν. Δὲν ἐφάνηκεν ἕμως ἀπελπιζόμενος. Ἡ συνήθη αἰσιοδοξία του δὲν τὸν ἐγκατέλειψε.

Είναι, μου λέγει τόσοσ ὀρθή, τόσοσ σκόπιμη, τόσοσ συμφέρουσα και τόσοσ ἐπιβεβλημένη ἢ πολιτική μας, πού θά τὸν παρασύρωμεν. Είναι ἀδύνατο νά μὴ τὸ ἐννοήσῃ.

Ναί, τοῦ λέγω, ἀλλὰ μὴ λησμονῆς ὅτι πιστεύει βαθεῖα και εἰλικρινὰ σ' αὐτὰ πού ὑποστηρίζει, και ὅτι δὲν εἶναι ἢ ἔλλειψις τοῦ πείσματος πού τὸν χαρακτηρίζει.

Ναί, λέγει θυμωμένος, ἀλλὰ δὲν πρόκειται και ἐγὼ νά σταυρώσω τὰ χέρια μου. Δὲν θά τοῦ ἐπιτρέψω νά ξαναδιαλύσῃ τὴ Βουλὴ ὕφ' οἰασδήποτε συνθήκας, και δὲν ξέρω πού ἤμπορῶ νά φθάσω.

Ἐφυγα ἀκόμη πλέον δύσθυμος ἀπὸ τὸ γραφεῖον τοῦ Βενιζέλου και ἐπῆγα στὸ παρακείμενο γραφεῖο τοῦ Γεν. Διευθυντοῦ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν Ν. Πολίτη.

Μὲ τὸν Πολίτη συνηντώμεθα συχνὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Εἴμεθα ἄλλως τε και οἱ δύο Κερκυραῖοι. Αὐτὸς μὲ ἔκανεν ἐνήμερον πολλῶν πραγμάτων κυρίως φύσεως ἐξωτερικῆς. Τοῦ ἀνεκοίωνα και ἐγὼ ὅσα ἐγνώριζα κυρίως ἐσωτερικά. Καὶ ἀντηλλάσαμε σκέψεις. Τοῦ εἶπα και τὴν ὀμιλία πού εἶχα μὲ τὸν Βασιλέα. Αὐτὸς δὲν εἶχε τὴν αἰσιοδοξία τοῦ Βενιζέλου ὡς πρὸς τὰς διαθέσεις τοῦ Κωνσταντίνου. Ἡ συζήτησις παρετάθη γιὰ κάμποση ὥρα. Εἴμεθα και οἱ δύο δύσθυμοι.

Τί τὰ θέλεις Νίκο, τοῦ λέγω, ἐγὼ βλέπω μὲ τρόπον τὴν ἐξέλιξι τῆς καταστάσεως. Ἦταν φαίνεται μοιραῖον ἀλλὰ και ἀναπόφευκτον ἀφ' οὗ εἶχαμε τὸ ἀτύχημα **νά ἔχουμε ἓνα Βασιλέα πού θέλει νά κάμῃ τὸν πρωθυπουργό, και ἓναν πρωθυπουργό πού θέλει νά κάμῃ τὸν Βασιλέα.**

Οἱ δύο αὐτοὶ Βενιζέλος και Πολίτης ἦσαν οἱ μόνοι ἐκ τῶν ἐπισημῶν πρὸς τοὺς ὁποίους ἐδιηγήθηκα ὄλην τὴν ὀμιλίαν πού εἶχα μὲ τὸν Κωνσταντίνον.

Ἄλλ' ὁ Βενιζέλος ὅταν ἐπέστρεψεν ἐκ Θεσσαλονίκης και ἔφερε πρὸς συζήτησιν ἐνώπιον τῆς Βουλῆς κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 13ης Αὐγούστου 1917 τὸ ὄλον πολιτικὸν και πολιτειακόν, ἂν θέλετε, ζήτημα, ἐζήτησεν ἀπὸ ἐμὲ διὰ μέσου τοῦ Λουκᾶ Νάκου νά φέρω εἰς φῶς ὄλας τὰς λεπτομερείας τῆς συζητήσεως.

Ἐγὼ ὁ ὀποῖος ἀπέφυγα μὲ πολλὴν ἐπιμέλειαν, καθ' ὄλην τὴν κρίσιμον περίοδον τοῦ ἐθνικοῦ διχασμοῦ, νά ἐρεθίζω τὰ πράγματα, διότι ἔβλεπα πού ὠδηγοῦμεθα, ἀπήντησα εἰς τὸν Νάκου, ὅτι θά ἤδυνάμην ἴσως νά τὸ πράξω ἐὰν τοῦλάχιστον ἦτο ἐδῶ παρὼν ὁ Κωνσταντίνος, ἀλλ' ἐφ' ὅσον αὐτὸς ἀπουσίαζε, νομίζω πού θά ἦτο δεῖλὸν και ἀπρεπὲς ἐκ μέρους μου, νά φέρω εἰς φῶς συζήτησιν ἰδιωτικοῦ χαρακτῆρος, κατὰ τὴν ὀποίαν οὐχὶ σπανίως ἢ ἐρμηνεῖα τῶν λέξεων ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ τόνου πού μετεχειρίζετο ὁ ὀμιλῶν.

Ἡ ἐν Βουλγαρία κήρυξις τῆς γενικῆς ἐπιστρατεύσεως καὶ ἡ ἐν Ἑλλάδι ἐπιστράτευσις.

Εἶναι φανερόν ὅτι οὔτε ὁ πόλεμος, οὔτε ἡ διπλωματικὴ ζύμωσις ἐσταμάτησαν διὰ τὸ νὰ λύσωμεν ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες τὰς ἐσωτερικὰς μας διαφορὰς.

Αὐτὰ ἔλα ἐπροχωροῦσαν τὸν δρόμον των, καὶ μόνη ἡ Ἑλλάς, ἀπορημένη ἀπὸ τὰς ἐσωτερικὰς τῆς διαμάχας δὲν τὰ παρηκολούθει τοῦλάχιστον σοβαρῶς.

Ἐνα βῆμα πρὸς τὸν καλὸν δρόμον, καὶ μάλιστα ὄχι μικρόν, ἐγένετο διὰ τοῦ σχηματισμοῦ Κυβερνήσεως ἰσχυρᾶς, πού προέκυψεν ἐκ τῆς λαϊκῆς θελήσεως τῆς 31ης Μαΐου 1915.

Ἄλλ' ἦτο ἄρα γε τόσον ἰσχυρὰ ἡ Κυβέρνησις ὅσον αἱ περιστάσεις ἀπήτουν; Ἀσφαλῶς ὄχι. Κακαὶ συνήθειαι ἀνευθύνων παραγόντων πού ἐπενέβαινον εἰς ὅλας τὰς στιγμὰς, καὶ πού δειλὰ-δειλὰ ἐσημειοῦντο ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ μεγάλου πολέμου, ὄχι μόνον δὲν ἐσταμάτων ἀλλὰ διαρκῶς ἐμεγάλωναν κατὰ τὸ στάδιον τῆς ἐσωτερικῆς κρίσεως, καὶ ἐφ' ὅσον αὕτη ἐγένετο ὀξυτέρα.

Εἶναι καταφανὲς ὅτι ἔλα αὐτὰ ἐξησθένιζον τὴν ὑπεύθυνον Κυβέρνησιν κατὰ τῆς ὁποίας σιγὰ-σιγὰ ἐστρέφετο καὶ ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν, οἱ ὅποιοι ἀντὶ τὸ γυμνάζουν καὶ τὸ γυμνάζονται, ἀναμένοντες διαταγὰς, διαρκῶς ἐπολιτικολόγουν. Οὗτοι ἐπηρεαζόμενοι ἐκ τῶν πυκνῶν τοπικῶν νικῶν πού ἐσημείωναν καθημερινῶς αἱ κεντρικαὶ Ἀυτοκρατορία δὲν ἐβράδυναν νὰ καταλήγουν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι καὶ ἡ τελικὴ νίκη θὰ στέψη τὰ ὄπλα αὐτῶν. Νέος ἐπομένως καὶ οὐχὶ μικρὸς συντελεστὴς τῆς κυβερνητικῆς ἐξασθενήσεως διαγράφεται ἐκ τῆς κινήσεως ταύτης.

Εἰς τοιαύτην θλιβεράν διὰ τὴν Ἑλλάδα κατάστασιν ἀγγέλλεται τὴν 9ην Σεπτεμβρίου 1915 ἡ ἐν Βουλγαρία κήρυξις γενικῆς ἐπιστρατεύσεως. Κατὰ τίνος ἄρα γε ἐστρέφετο αὕτη; Ἀσφαλῶς κατὰ τῆς Σερβίας.

Ἦλθε λοιπὸν ἡ στιγμή, ἐπίστευον οἱ πολλοί, νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τῆς οὐδετερότητος καὶ ἡ Ἑλλάς, καὶ πρὸς ἐφαρμογὴν τῆς ἀπὸ τοῦ Μαΐου τοῦ 1913 ὑπογραφείσης συμμαχικῆς ἐλληνοσερβικῆς συνθήκης καὶ πρὸς προστασίαν τῶν ἰδίων μας συμφερόντων.

Ἦτο φανερόν ὅτι ἡ πτώσις τῆς Σερβίας θὰ ἀνέτρεπε τὴν βαλκανικὴν ἰσορροπίαν, πρὸς ὄφελος σημαντικῶν τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Τούρκων. Μοιραίως δὲ μετὰ τὴν ἀνατροπὴν ταύτην θὰ ἤρχετο καὶ ἡ δικὴ μας σειρὰ.

Ἦ κατάστασις δὲν ἐπέτρεπε δισταγμούς.

Αὕτη ἦτο καὶ ἡ γνώμη τῆς Κυβερνήσεως, ἡ ὁποία ἄνευ ἀναβολῆς διέγραψεν ἐν Ἐπιτοπιᾷ Συμβουλίῳ τὴν στάσιν τὴν ὁποίαν θὰ ἔπρεπε νὰ τηρήσωμεν.

Ἐπρεπε κατὰ ταύτην νὰ κηρυχθῇ καὶ ἐν Ἑλλάδι γενικὴ ἐπιστράτευσις διὰ τὸ νὰ χρησιμοποιηθῇ ὁ στρατός μας κατὰ τῆς βουλγαρικῆς δυνάμεως εἴτε καθ' ἡμῶν, εἴτε κατὰ τῶν Σέρβων ἐστρέφετο αὕτη.

Ὁ Βενιζέλος ἐπιδιώκων τὴν ἐφαρμογὴν τῆς πολιτικῆς του, ἐζήτησεν ἀμέσως ἀκρόασιν παρὰ τοῦ Βασιλέως.

Ὁ Κωνσταντῖνος διέμενεν εἰς τὸ Τατόϊ καὶ ὤρισεν εἰς τὸν Βενιζέλον ὄραν συναντήσεως τὴν 5ην ἀπογευματινὴν (10]23 Σεπτεμβρίου), δηλαδὴ 7 ὀλοκλήρους ὥρας ἔπειτα ἀπὸ τὴν στιγμὴν ποῦ ἐζητήθη ἡ ἀκρόασις ἀπὸ τὸν Βενιζέλον.

Ἀποτελεῖ καὶ ἡ καθυστέρησις αὕτη ἓνα ἀπὸ τὰ παράπονα ποῦ εἶχεν οὗτος κατὰ τοῦ Κωνσταντῖνου, καὶ τὸ ἐστήριζεν εἰς τὸ ὅτι ἡ Βουλγαρικὴ ἐπιστράτευσις εἶχεν ἤδη κηρυχθῆ ἀπὸ τῆς προτεραίας (9/22 Σεπτεμβρίου). Καὶ ἡ μικροτέρα ἀναβολὴ ἦτο ἀσυγχώρητη.

Ὁ Βενιζέλος ἐξέθηκεν ἀμέσως πρὸς τὸν Βασιλέα τὴν γνώμην του ἐπὶ τῆς δημιουργηθείσης καταστάσεως μετὰ τὴν βουλγαρικὴν ἐπιστράτευσιν. Οὗτος ἐφρόνει ὅτι ἔπρεπεν ἀμέσως νὰ ὑπογραφοῦν τὰ Β. Διατάγματα τῆς γενικῆς ἐπιστρατεύσεως, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ νὰ δηλωθῆ ἐπισήμως ὅτι εἰς τὸ τελειωτικὸν τοῦτο μέτρον προβαίνει ἡ Ἑλλάς διὰ νὰ ἀποσοβῆσθαι τὸν κίνδυνον τῆς βουλγαρικῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῶν Σέρβων.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐξεδηλώθη διαφωνία ριζικὴ μεταξὺ τῶν δύο τούτων παραγόντων. Συνεφώνουν καὶ οἱ δύο τους ἐπὶ τῆς ἀνάγκης νὰ κηρυχθῆ γενικὴ ἐπιστράτευσις, ἀλλὰ διεφώνουν ἐπὶ τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ συγκεντρωθησομένου στρατοῦ. Ὁ μὲν Βασιλεὺς ἤθελε τὴν ἐπιστράτευσιν διὰ νὰ ἀμυνθῆ κατὰ τῶν Βουλγάρων ἐὰν οὗτοι ἤθελον ἐπιτεθῆ καθ' ἡμῶν, ἐν ᾧ ὁ Βενιζέλος θὰ ἐχρησιμοποιεῖ τὴν ἐλληνικὴν δύναμιν ὄχι μόνον διὰ τὴν περίπτωσιν τῆς βουλγαρικῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν περίπτωσιν βουλγαρικῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Σερβίας.

Ὅπως εἶπα ἡ διαφωνία ἦτο ριζικὴ.

Ὁ Κωνσταντῖνος, θυμὰ δυστυχῶς τῆς βαθείας πεποιθήσεως διὰ τὴν τελικὴν γερμανικὴν νίκην, ἀπεκάλυπτε τὰ σχέδιά του, κατὰ τὰ ὁποῖα ὀπωσδήποτε θὰ ἄφινεν ἀβοήθητον τὴν Σερβίαν, καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ἀκίμη βουλγαρικῆς κατ' αὐτῆς ἐπιθέσεως.

Ὁ Βενιζέλος, διαφωνῶν ἐπὶ ζητήματος οὐσιώδους, ὄφειλε νὰ ὑποβάλλῃ τὴν παραίτησίν του, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπιμείνῃ εἰς αὐτήν. Ἐκαμε τὸ πρῶτον, ἀλλὰ δὲν ἔκαμε καὶ τὸ δεῦτερον. Δὲν ἐπέμεινε δηλαδὴ εἰς τὴν παραίτησίν του παρασυρθεὶς ἐκ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ Κωνσταντῖνου ὅτι ἐφ' ὅσον δὲν ὑπῆρχε διαφωνία διὰ τὸ ζήτημα τῆς γενικῆς ἐπιστρατεύσεως δὲν ἐδικαιολογεῖτο, καὶ κατὰ μείζονα λόγον, δὲν ἐπεβάλλετο ἡ παραίτησις, ἡ ὁποία μοιραίως θὰ ἐβράδυνε τὴν ἐπιστράτευσιν ἕστω καὶ δι' ἄλλας 24 ὥρας, καὶ αὐτὸ θὰ ἦτο ἐπικίνδυνον διὰ τὴν ἀσφάλειάν μας, ἐφ' ὅσον ἡ βουλγαρικὴ συγκέντρωσις εἶχε γίνεαι ἄλλας 24 ὥρας πρὸ τῆς ἰδικῆς μας συγκεντρώσεως.

Ὁ Βενιζέλος προφανῶς ἔσφαλλεν. Ἀνελάμβανεν εὐθύνας διὰ τὴν ἐφαρμογὴν πολιτικῆς εἰς τὴν ὁποίαν κατὰ βᾶσιν διεφάνει.

Γιὰ τοῦτο ἀκριβῶς πρὶν φθάσῃ ἀπὸ τὸ Τατόϊ στὰς Ἀθήνας μετενόησε

για τὸ σφάλμα του τοῦτο. Ἐπίστευε καὶ ἐπίστευε δυνατὰ πού τοῦ εἶχε στηθῆ μία παγίς γιὰ νὰ ἐπιρριφθῆ ἢ ἐπιστράτευσις εἰς αὐτὸν καὶ ἐλαττωθῆ ἐξ αὐτοῦ ἢ δημοτικότης του.

Ὅτι τὴν ἐπιστράτευσιν ἐξεμεταλλεύθησαν ἐκ τῶν ὑστέρων οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Βενιζέλου διὰ νὰ κερδοσκοπήσουν κομματικῶς, οὐδεμία δύναται νὰ χωρήσῃ ἀμφιβολία.

Ἀλλὰ τὸ στήσιμο παγίδος, τὸ ὁποῖον θὰ ἀπετέλει διὰ τὸν Κωνσταντῖνον πράξιν κατάπτυστον, οὔτε πόρρωθεν δύναται νὰ ὑποστηριχθῆ.

Δι' αὐτὸν καὶ τοὺς πέριξ αὐτοῦ ὑπῆρχε πάντοτε ὁ ἐκ Βουλγαρίας κίνδυνος, ὁ ὁποῖος δὲν θὰ ἀπετρέπετο μὲ οἰασθήποτε βουλγαρικὰς δηλώσεις. Ἐπ' αὐτοῦ ἦσαν σύμφωνοι ὄλοι οἱ παράγοντες οἱ δυνάμενοι νὰ ἐπηρεάσουν τὸν Κωνσταντῖνον.

Ὁ Στρέιτ κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς κρίσεως πού ἦτο ἀκόμη Ἰπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἔλεγε πρὸς τὸν Γερμανὸν πρέσβυν Κονάτ κατὰ λέξιν: «Ἐάν ἡ Βουλγαρία ἐπεστρατεύετο, ἢ Ἑλλάς θὰ ὤφειλε νὰ κάμῃ ἀμέσως τὸ ἴδιον, καὶ τοῦτο ἀνεξαρτήτως τῆς στάσεως τὴν ὁποῖαν θὰ ἐλάμβανε (ἢ Ἑλλάς), διότι ἡ Βουλγαρία ἠδύνατο ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει νὰ ἐπωφεληθῆ καὶ τῆς ἐπιτεθῆ».

Ἐξ ἄλλου, ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου Β. Δούσμανης τὸν ὁποῖον συχνὰ ἔβλεπα διαρκῶς ἠσχολεῖτο μὲ τὸν ἐκ Βουλγαρίας κίνδυνον τὸν ὁποῖον ἔβλεπε μεγάλον καὶ ἐπικείμενον. Ἦθελεν ἐπομένως τὴν ἐπιστράτευσιν πρὸς ἀποτροπὴν κάθε κινδύνου.

Ὁ ἴδιος Ἐπιτελάρχης θὰ ἐπέμενε, ὡς ἔλεγε, διὰ τὴν ἐπιστράτευσιν καὶ ἂν ἀκόμη ἡ Βουλγαρία συνέπραττε μὲ τὴν Ἀντάντ κατὰ τῆς Τουρκίας. «Ἔργον φρονήσεως διὰ τὴν Ἑλλάδα (ἔλεγεν ὁ Δούσμανης) εἶναι, ἅμα τῇ βουλγαρικῇ ἐπιστρατεύσει, νὰ ἐπιστρατευθῆ καὶ αὕτη».

Ἡ κεντρικὴ ἰδέα τοῦ Δούσμανη τὴν ὁποῖαν πλέον ἢ ἅπαξ μοῦ ἐξέθηγεν ἦτο ἡ διατήρησις τῆς ἐπιστρατεύσεως διὰ τὴν πρόληψιν κάθε βουλγαρικῆς κακοπιστίας. Μετὰ δὲ τὸν πόλεμον, ἔλεγεν, ὅταν ἡ Βουλγαρία θὰ ἦτο ἐξηγν-τλημένη, ἢ Ἑλλάς θὰ ἠδύνατο νὰ συγκομίσῃ καὶ ὠφελήματα χάρις εἰς τὸν ἀκμαῖον στρατὸν τῆς.

Ὅταν τοιαύτας ἀντιλήψεις ἔχει τις ἐνώπιόν του, γιατί ν' ἀποδίδῃ εἰς παγίδα τὴν ἐπιμονὴν τοῦ Κωνσταντίνου;

Ἡ ἀποβίβασις εἰς Θεσσαλονίκην τῶν συμμαχικῶν στρατευμάτων.

Ἡ παραμονὴ τοῦ Βενιζέλου εἰς τὴν ἐξουσίαν καὶ μετὰ τὴν μεσολαβή-σασαν διαφωνίαν μὲ τὸν Βασιλέα περὶ τῆς ὁποίας ἐγένετο λόγος εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ στερήσῃ τοῦτον, δηλαδὴ τὸν ὑπεύ-θυνον κυβερνήτην, τὸν ἐσχάτως διὰ μεγάλης λαϊκῆς πλειοψηφίας ἐκλεγέντα.

τῶν μέτρων καὶ τῶν μέσων ποῦ θὰ ἀπητοῦντο διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἰδικῆς του πολιτικῆς.

Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ πολιτικὴ αὕτη ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐξοδὸν τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος παρὰ τὸ πλευρόν τῆς συμμάχου Σερβίας, τοῦτο δὲ ὄχι μόνον πρὸς ἐξυπηρέτησιν σερβικῶν σκοπῶν, ἀλλὰ καὶ καθαρῶς ἐλληρικῶν τοιούτων.

Ἡ ἐγκατάλειψις τῆς Σερβίας θὰ ἐνεῖχε τὸν κίνδυνον τῆς συνομολογήσεως χωριστῆς εἰρήνης τῆς Σερβίας μετὰ τὰς κεντρικὰς Ἀυτοκρατορίας, τοῦθ' ὅπερ ἐσήμαινεν ἀπομόνωσιν τῆς Ἑλλάδος μετὰ τοὺς ἐκ ταύτης κινδύνους. Ἡ ἐγκατάλειψις τῆς Σερβίας θὰ ἐνεῖχε τὸν κίνδυνον τῆς πλήρους στρατιωτικῆς ἐκμηδενίσεως τῆς συμμάχου μας πρὸς ὄφελος τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Τούρκων, τοῦθ' ὅπερ θὰ ἐγένετο δαπάναις ὄχι μόνον τῆς Σερβίας, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἑλλάδος.

Ἄλλ' ἡ Σερβία δὲν ἠδύνατο ν' ἀξιῶσθαι τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ συμμαχικοῦ ὄρου, δηλαδὴ τὴν παρὰ τὸ πλευρόν τῆς ἐξοδὸν τῆς Ἑλλάδος, ἐφ' ὅσον δὲν ἦτο αὕτη εἰς θέσιν, σύμφωνα πρὸς τὴν στρατιωτικὴν συμμαχικὴν συνθήκην, νὰ διαθέσῃ στρατὸν ἐξ 150.000 ἀνδρῶν εἰς τὴν κοιλιάδα τοῦ Ἀξιοῦ κατὰ τῶν Βουλγάρων, τοῦθ' ὅπερ ἦτο ἀδύνατον νὰ πράξῃ, ἐφ' ὅσον ἀντεμετώπιζε τὸν αὐστριακὸν ὄγκον. Αὐτὸ ἦτο τὸ ἐπιχείρημα τῶν οὐδετεροφίλων, ὁ ἀριθμὸς τῶν ὁποίων καθημερινῶς ἠῤῥαζαν.

Ἐχρειάζετο ἐπομένως δύναμις ἐξ 150.000 ἀπὸ τῆς σερβικῆς πλευρᾶς, ἡ ὁποία ὄχι μόνον θὰ διηκούλυε σημαντικὰ τὸν ἐλληρικὸν ἀγῶνα, ἀλλὰ καὶ θὰ ἐστέρει τοὺς Ἑλληνας οὐδετεροφίλους τοῦ τελευταίου ἐπιχειρήματος. Καὶ οἱ τοιοῦτοι, ὡς εἶπα, οὔτε ὀλίγοι οὔτε ἀσήμαντοι ἦσαν. Τὸ Ἔθνος ἔπρεπε νὰ παραταχθῇ ἠγνόμενον, καὶ πρὸς τοῦτο ἐπεβάλλοντο δλαὶ αἱ θυσίαι.

Πρὸς ἐφαρμογὴν ἐπομένως τῆς πολιτικῆς του ὁ Βενιζέλος ἐστράφη, ὄχι πλέον πρὸς τὴν Σερβίαν, ἀλλὰ πρὸς τοὺς Συμμάχους αὐτῆς, γὰρ νὰ πληροφορηθῇ καὶ τελικῶς νὰ ζητήσῃ, ὅπως ἀντὶ τῆς Σερβίας ἀποστείλουν οὔτοι τὴν ἀναγκαίαν δύναμιν τῶν ἑκατὸν πεντήκοντα χιλιάδων.

Κατὰ τὴν 11/24 Σεπτεμβρίου 1915, οἱ πρεσβευταὶ τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας ἔκαμαν γνωστὴν εἰς τὸν Βενιζέλον τὴν τηλεγραφικὴν ἀπάντησιν τῶν κυβερνήσεών των ἐπὶ τῆς βολιδοσκοπήσεως ποῦ ἔκαμεν ὁ τελευταῖος οὔτος, ἔχουσαν κατὰ λέξιν ὡς ἐξῆς: «Ἰπὸ τὰς περιστάσεις τὰς προβλεπομένας παρὰ τοῦ κ. Βενιζέλου, ἐν περιπτώσει δηλαδὴ ἐπιθέσεως τῆς Βουλγαρίας ἐναντίον τῆς Σερβίας καὶ τῆς ἐπεμβάσεως τῆς Ἑλλάδος ὑπὲρ τῆς, συμμάχου τῆς, ἦσαν ἔτοιμοι νὰ χορηγήσουν τὰ ἀπαιτούμενα στρατεύματα».

Ἐδῶ ἀρχίζει μία ἀγρία καμπάνια κατὰ τοῦ Βενιζέλου, ὁ ὁποῖος, ὡς ἔλεγον, ἔφερε ξένα στρατεύματα εἰς τὴν χώραν, χωρὶς νὰ ἔχῃ, ὡς ἔλεγον, σύμφωνον τὴν γνώμην τοῦ Στέμματος. Καὶ ἡ καμπάνια αὕτη ἐγένετο ἐπὶ ἔτη ὀλόκληρα, ὄχι μόνον δηλαδὴ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ μεγάλου ἐκείνου πολέμου, ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦτον, ὁσάκις δηλαδὴ ἐγένετο λόγος, καὶ τοιοῦτος συχὰ ἐγένετο, περὶ τῶν εὐθυνῶν ἐνὸς ἐκάστου διὰ τὸν χειρισμὸν

τῶν μεγάλων ζητημάτων πού προέκυψαν κατὰ τὸν πόλεμον ἐκαίνον. Τὸ σημεῖον τοῦτο ἀπετέλεσε διὰ τοὺς οὐδετεροφίλους, καὶ ἐν γένει τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Βενιζέλου, ἐν ἑκ τῶν σπουδαιότερων κατ' αὐτοὺς ἐπιχειρημάτων πρὸς δικαιολογίαν τῆς στάσεώς των.

Ὁ Βενιζέλος, ἀπολογούμενος τρόπον τινα, διὰ τὸ ἀποδιδόμενον εἰς αὐτὸν ἔγκλημα, ἠρνήθη ὅτι ἐκάλεσεν αὐτὸς τὰ ξένα στρατεύματα, καὶ ὑπεστήριξεν ὅτι ἀπλήν βολιδοσκοπήσιν ἔκαμε, καὶ ταύτην μὲ τὴν ἔγκρισιν τοῦ Βασιλέως ἐν παντί.

Τὸ ζήτημα τῆς βασιλικῆς ἐγκρίσεως ἔμεινε σκοτεινόν. Οἱ βασιλικοὶ φρονούντες ὅτι ἔφεραν ὑπηρεσίαν εἰς τὸν θρόνον, ὑπεστήριξαν πάντοτε ὅτι δὲν ἐδόθη ποτὲ ἢ τοιαύτη ἔγκρισις. Οἱ βενιζελικοὶ ὑπεστήριξαν τὸ ἀντίθετον.

Ἐγὼ λέγω, ἂν ὁ Βασιλεὺς δὲν ἐνέκρινε τὴν πολιτικὴν ταύτην τόσον τὸ χειρότερον δι' αὐτόν. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ ὑποστηρίζοντες τὴν ἀποψιν πού ἐξέθηκα ἀποδίδου εἰς τὸν Βασιλέα ἐν ἐπὶ πλέον πολιτικὸν σφάλμα, διότι ἡ πολιτικὴ αὕτη ἦτο ἀπολύτως ὀρθὴ καὶ ἡ μόνη ἀπομένουσα.

Ἄν ἐξ ἄλλου ὁ Βενιζέλος εἶχε κάμη ἀπλοῦν ἐρώτημα, πού δὲν τὸ πιστεύω, τοῦθ' ἔπερ θὰ ἐστήμικαι πού ὑπῆρχον μέσα τοῦ διαταγματοῦ, θὰ εἶχε κάμη ἓνα λάθος. Ἄλλ' ἐγὼ οὔτε πιστεύω, οὔτε ἐπιθυμῶ νὰ πιστεύω ὅτι ὁ Βενιζέλος ἐνήργησε χωρὶς ἔγκρισιν βασιλικήν. Ἄν ὁ Βασιλεὺς διεφώνει μὲ τὸν πρωθυπουργόν του ἐπὶ ζητήματος τοσοῦτον θεμελιώδους, ἀσφαλῶς ἔκτοτε θὰ ἐπροκαλεῖτο κρίσις κυβερνητικὴ. Τοιαύτη δὲμὼς κρίσις τότε δὲν ἐξεδηλώθη. Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἐγνώριζε νὰ κάμνη ὑποχωρήσεις.

Ἄλλὰ γιὰ τὸν Βενιζέλο πιστεύω ὅτι δὲν περιωρίσθη εἰς ἀπλοῦν ἐρώτημα. Οἱ Ἄγγλοι διαρκῶς ἐτόνιζον ἢ ἤθελον νὰ τονίζεται ὅτι εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ἐπῆγαν κληθέντες ἀπὸ τὸν Βενιζέλον. Πιστεύω καὶ ἐγὼ ὅτι ὁ Βενιζέλος δὲν περιωρίσθη εἰς ἓνα ἐρώτημα. Ἐπῆγε πάρα πέρα. Τὴν ἐντύπωσιν ταύτην ἐσχημάτισα ἐκ τῶν συνεχῶν συζητήσεων πού εἶχαμε κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας. Οὗτος, χωρὶς νὰ εἰπῆ ποτὲ ὅτι ἐκινήθη ἄνευ τῆς βασιλικῆς ἐγκρίσεως, περιώριζε τὰς συζητήσεις του εἰς τὸ ὅτι ἢ ἀφίξις τῶν ξένων στρατευμάτων ἦτο ἐξυπηρετικὴ τῆς πολιτικῆς του, καὶ ὡς τοιαύτην ἠδύνατο νὰ τὴν ζητήσῃ. Ἡ ἐπιχειρηματολογία του ἐκεῖ διαρκῶς περιωρίζετο.

Ἐγὼ πιστεύω ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἀπαντῶν περιωρίσθη σὲ μισόλογα, τῶν ὁποίων ἐπωφελήθη ὁ Βενιζέλος. Καὶ τὰ μισόλογα αὐτὰ εὐτυχῶς πού ἐγένοντο διὰ τὴν ἐλληνικὴν ὑπόθεσιν, διότι ἀλλοίμονον καὶ τρις ἀλλοίμονον διὰ τὴν χώραν ἂν ἐτελείωνεν ὁ πόλεμος χωρὶς νὰ ὑπάρχουν εἰς τὰ Βαλκάνια τὰ συμμαχικὰ στρατεύματα διὰ τὴν πρόσκλησιν τῶν ὁποίων τόσον κατηγορήθη ὁ Βενιζέλος. Θὰ ἔμεινεν ἢ Ἑλλάς εἰς τὸ ἔλεος τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ἰταλῶν!!

Ἄλλ' ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς εἰς ἓν ἐκ τῶν 70 ἄρθρων του πού παρέταξε κατὰ τῆς βενιζελικῆς πολιτικῆς, εἰς ἀπάντησιν ἄλλων τῶσων ἄρθρων τοῦ Βενιζέλου, καὶ ὠρισμένως εἰς τὸ 17ον ἄρθρον του (ἄρα «Καθημερινή» τῆς

7ης Νοεμβρίου 1934) ύπεστήριξεν ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἐνεργήσας ὡς ἐνέργησε παρεβίασε τὸ ἄρθρον 99 τοῦ ἰσχύοντος τότε Συντάγματος κατὰ τὸ ὁποῖον «Ἄνευ Νόμου στρατὸς ξένος δὲν εἶναι δεκτὸς εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπηρεσίαν, οὔτε δύναται νὰ διαμείνῃ εἰς τὸ Κράτος ἢ νὰ διέλθῃ ἐξ αὐτοῦ».

Ἄλλὰ δὲν νομίζω ὁ Μεταξᾶς σοβαρῶς νὰ ἐπίστευσεν εἰς τὴν ἐρμηνείαν ταύτην, προκαιμένου μάλιστα περὶ ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποίαν καὶ ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο, τὰ πάντα εἶχον δυστυχῶς ἐξαρθρωθῆ, καὶ ὅλα ἐκα-
νονίζοντο ἐκ τῆς λεγομένης πολιτικῆς σκοπιμότητος.

Ἐξ ἄλλου πιστεύω ὅτι τὸ ἄρθρον τοῦτο προϋποθέτει ὁμαλότητα περι-
στάσεων καὶ ὄχι πόλεμον γενικὸν ποῦ ἐγίνετο εἰς ὅλα μας τὰ σύνορα, καὶ
κατὰ τὸν ὁποῖον εἶχαμε δηλώσῃ πρὸς τὸν ἕνα ἐκ τῶν δύο ἀντιμαχομένων
συνδυασμῶν ὅτι ἠθέλαμεν τηρήσῃ ἀπέναντί του εὐμενῆ οὐδενερότητα.

Μήπως ἐγένετο νόμος διὰ νὰ ἐφοδιάζεται, καθ' ὃν τρόπον ἐφοδιάζετο,
ἡ σύμμαχός μας Σερβία ἐκ τοῦ λιμένος τῆς Θεσσαλονίκης ὅλον τὸ ἀναγ-
καιοῦν εἰς αὐτὴν ὕλικόν, εἰς τὸ ὁποῖον περιελαμβάνετο καὶ τὸ πολεμικὸν
τοιούτου; Μήπως ἐγένετο Νόμος διὰ νὰ δίδωμεν εἰς τὴν σύμμαχόν μας πο-
λεμικὸν ὕλικόν ἐκ τοῦ ἰδικοῦ μας; Καὶ ὅμως τὴν νομιμότητα τῶν μέτρων
τούτων οὐδεὶς ἠμφισβήτησεν.

Εἰς τὰς τριατάς στιγμὰς ὅλα τὰ ἐμπόδια σταματοῦν, καὶ μαζί μὲ αὐτὰ
καὶ τὰ ἄρθρα τοῦ Συντάγματος ὅταν ἀπειλοῦν τὴν σωτηρίαν τῆς Πατρίδος.

Ἦτὸ τὰς συνθήκας ταύτας ἤρχισεν ἀραιὰ κατ' ἀρχὰς ἡ ἀποβίβασις εἰς
Θεσσαλονίκην.

Ἡ Κυβέρνησις τυπικῶς διεμαρτυρήθη.

Ἡ ἀποβίβασις τῶν ξένων στρατευμάτων ἐσυνεχίσθη καὶ ἐγένετο μάλι-
στα πυκνωτέρα κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς διαδόχου Κυβερνήσεως.

Ἡ παραίτησις τῆς Κυβερνήσεως Βενιζέλου. Σχηματισμὸς τῆς Κυβερνήσεως Ζαῖμη.

Κατὰ τὴν ὁλονύκτιον ὁμοῦ συνεδρίασιν τῆς Βουλῆς τῆς 21ης πρὸς
τὴν 22αν Σεπτεμβρίου 1915 ἐξεργάγη ὅπως ἀπροσπύτως σφοδροτάτη συζή-
τησις ἐπὶ τῆς ἀκολουθητέας ἐξωτερικῆς καὶ πολεμικῆς πολιτικῆς, ἣτις εἶχε
βαθυτάτας τὰς συνεπείας. Ὁ Βενιζέλος ὑπεστήριξεν ἀναλυτικώτατα, διὰ
μακρῶν καὶ ἐπανειλημμένως τὴν πλήρη ἐφαρμογὴν τῆς ἑλληνοσερβικῆς
συνθήκης. Ὅλοι οἱ ἄλλοι ἀρχηγοὶ κομμάτων καὶ ἄλλοι βουλευταί, δη-
λαδὴ Δ. Πάλλης, Γ. Θεοτόκης, Σ. Δραγούμης, Ν. Δημητρακόπουλος,
Μπούσιος, Τριανταφυλλάκος, Γ. Πώπ, Βοζίκης, Τσουκαλᾶς, Κ. Κουμου-
δοῦρος, Πετρανάκος κλπ., ὑπεστήριξαν τὴν οὐδενερότητα.

Ὁ Βενιζέλος εἰς τὰς δηλώσεις του ὑπῆρξε κατηγορηματικὸς, ὠμίλη-
σεν ἄνευ προσχημάτων ἢ οἰωνδήποτε ἐπιφυλάξεων καὶ καθώρισε μὲ πεποι-
θησιν τὴν πολιτικὴν τὴν ὁποίαν κατὰ τὴν κρίσιν του ὄφειλε ν' ἀκολουθή-
σῃ ἢ χῶρα.

Μετὰ τὸ τέλος τῆς συζητήσεως ὑπεβλήθη πρότασις ἐμπιστοσύνης, ἣ δὲ Βουλὴ διὰ ψήφων 142 ἀπέναντι 102 ἐνέκρινε τὴν πολιτικὴν τῆς Κυβερνήσεως, καὶ ἐπομένως τὰς γνώμας τοῦ Βενιζέλου.

Τὸ ἴδιο πρωτὶ πού ἐτελείωσεν ἡ ἱστορικὴ ἐκείνη συνεδρίασις ἤλθεν ὁ Κωνσταντῖνος στὰς Ἀθήνας ἀπὸ τὸ Τατόι ὅπου διέμενε καὶ ἐζήτησε τὰ ἐστενογραφημένα πρακτικὰ τῆς Βουλῆς διὰ νὰ λάβῃ γνώσιν τῆς συζητήσεως.

Ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν πρακτικῶν τούτων ὁ Βασιλεὺς ἐξετίμησεν ὅτι ἡ παραμονὴ τοῦ Βενιζέλου εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἐξέθετεν αὐτὸν ἀπέναντι τῶν κεντρικῶν Αὐτοκρατοριῶν, καὶ ἔθετεν εἰς κίνδυνον τὴν οὐδετερότητα πρὸς τὴν ὁποίαν αὐτὸς (ὁ Βασιλεὺς) ἐπίστευεν. Προσεκάλεσεν ἐπομένως τὸν Βενιζέλον καὶ ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ τὴν παραίτησιν τῆς Κυβερνήσεως, μὲ τὴν δικαιολογίαν ὅτι ἡ Γερμανία θὰ ἐνίκα, καὶ συνεπῶς ἡ πολιτικὴ τοῦ Βενιζέλου θὰ ὠδήγῃ εἰς τὴν καταστροφὴν.

Ὁ σχηματισμὸς τῆς Κυβερνήσεως αὐθημερόν ἀνετέθη εἰς τὸν Ζαῖμην, καὶ τὴν ἐπομένην ὠρκίζετο ἡ νέα Κυβέρνησις ἡ ὁποία ἀπετελέσθη ἀπὸ τὸν Α. Ζαῖμην, ὡς Πρόεδρον, καὶ τοὺς πρώην πρωθυπουργοὺς Δ. Ράλλην, Γ. Θεοτόκην, Σ. Δραγούμην καὶ Δ. Γούναρην. Τῆς Κυβερνήσεως ταύτης συμμετέσχον κατὰ διαταγὴν τοῦ Βασιλέως καὶ οἱ Π. Κουντουριώτης, ναύαρχος καὶ Γιαννικίτσας, ὑποστράτηγος.

Ἡ σύνθεσις τῆς Κυβερνήσεως ταύτης, ἥτις περιέλαβε πλὴν τοῦ Βενιζέλου ὄλους σχεδὸν τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, μὲ ἄλλα λόγια ὅλα τὰ παλαιὰ πολιτικὰ κόμματα τῆς χώρας, γενομένη ὀλίγας ὥρας μετὰ τὴν ἐμπιστοσύνην πού ἐπέδειξεν ἡ Βουλὴ πρὸς τὴν ἀποδιωκομένην κατ' οὐσίαν Κυβέρνησιν, καὶ τρεῖς μῆνας ἔπειτα ἀπὸ τὴν ὑπὲρ τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων πανηγυρικῶς ἐκδηλωθεῖσαν λαϊκὴν ἐμπιστοσύνην, μοιραίως ἐτοποθέτησε τὸν Βασιλέα ἐπὶ κεφαλῆς τῆς μιάς ἐκ τῶν δύο πολιτικῶν παρατάξεων, καὶ συνετέλεσεν ὥστε ν' ἀναλάβῃ οὗτος κατ' οὐσίαν εὐθύνας, τοῦθ' ὅπερ ἦτο ἀντίθετον πρὸς τὸ πολίτευμα καὶ ἐπικίνδυνον διὰ τὴν χώραν.

Ἡ θέσις τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων μετὰ τὴν λύσιν πού ἐδόθη εἰς τὴν κρίσιν, καταφανῶς ἐγένετο δυσχερής. Τὸ κόμμα τοῦτο διετῆρει πάντοτε τὴν πλειοψηφίαν τῆς Βουλῆς.

Ἐφείλε, συνεπῶς, ἡ νὰ δώσῃ ψῆφον ἐμπιστοσύνης εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ἡ ὁποία θὰ τὴν ἐστήριζεν, ἢ νὰ τὴν καταψηφίσῃ, ὅποτε θὰ τὴν ἀνέτρεπε.

Τὴν θέσιν τῶν Φιλελευθέρων, ἀπέναντι τοῦ δημιουργηθέντος σκληροῦ διλήμματος, διηκούλυε σημαντικὰ ἡ μετριοπάθεια καὶ ὁ συμβιβαστικὸς χαρακτήρ τοῦ Ἀλ. Ζαῖμη. Οὗτος μετὰ τὴν ἐντολὴν τὴν ὁποίαν ἔλαβε, καὶ πρὶν ἢ προβῆ εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς Κυβερνήσεως ἐζήτησε νὰ μὲ συναντήσῃ καὶ δι' ἐμοῦ διεμήνυσεν εἰς τὸν Βενιζέλον ὅτι αὐτὸς (ὁ Ζαῖμης) δὲν ἐσκέπτετο νὰ θέσῃ ἀνοικτὰ ζήτημα ἐμπιστοσύνης ἐνώπιον τῆς Βουλῆς, ἀλλὰ διὰ νὰ προβῆ εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς Κυβερνήσεως θὰ ἔπρεπε νὰ γνωρίζῃ ἔαν ἡ πλειοψηφία τῆς Βουλῆς θὰ τὸν ἠγείχετο τοῦλάχιστον. Μὲ ἄλλα λόγια

ὅτι οὕτε ἐξ αὐτῆς θὰ ἐτίθετο ζήτημα ἐμπιστοσύνης, ἀλλὰ θὰ ἐσυνεχίζετο μία κατάστασις σιωπηρᾶς συνεργασίας κατ' ἀνοχήν.

Εἰς τὸ μεταξὺ τοῦτο, εἰς τοὺς κύκλους τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων ἀνεπτύσσεται μία ἰσχυρὰ ἀντιγνωμία. Ὑπῆρξαν πολλοὶ οἱ ὅποιοι ὑπεστήριζον ὅτι παρ' ὅλα τὰ πανθομολογούμενα προσόντα τοῦ Α. Ζαῖμης, δηλαδὴ τὴν σωφροσύνην, τὴν μετριοπάθειαν καὶ ἀμεροληψίαν αὐτοῦ, πού ἤγυυῶντο τὸν κατευνασμὸν τῶν παθῶν, δὲν ἐπετρέπετο εἰς τὸ κόμμα νὰ τηρήσῃ στάσιν ἔστω καὶ ἀπλῆς ἀνοχής, διότι ἦτο φανερόν, τοῦτο μὲν ὅτι ὁ Ζαῖμης δὲν εἶχεν ἰδίαν πολιτικὴν διὰ νὰ ἐφαρμόσῃ, τοῦτο δὲ ὅτι ὑπὸ τὰς περιστάσεις πού ἐφέρετο εἰς τὴν ἐξουσίαν θὰ ἦτο ἔτοιμος καὶ τὴν συνθήκην τῆς Σερβίας, ἐν δεδομένη στιγμῇ, νὰ παραβῆ. Ἀλλὰ τοῦτο θὰ ἀπετέλει πλήρη καταπάτησιν τοῦ προγράμματος τῶν Φιλελευθέρων διὰ τὴν ὁποίαν οὗτοι θὰ ἔφερον οὐσιαστικῶς τὴν εὐθύνην.

Ἡ ἀδιάλλακτος αὕτη γνώμη δὲν κατίσχυσεν. Ἐξετίμησαν οἱ μετριοπαθέστεροι, πού εὐτυχῶς ἦσαν καὶ οἱ περισσότεροι, ὅτι ἡ καταψήφισις τῆς νέας Κυβερνήσεως μοιραίως θὰ ὠδήγει εἰς διάλυσιν τῆς Βουλῆς καὶ ἐκλογάς, αἱ ὁποῖαι θὰ ἦσαν ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἀσύμφοροι.

Δεύτεραι ἐκλογαί, ἔπειτα ἀπὸ τρεῖς μῆνας, εἰς στιγμὰς τόσον δυσχερεῖς καὶ λεπτάς, θὰ ἐνίσχουν τὰ πάθη εἰς βαθμὸν πλέον ἢ ἐπικίνδυνον, καὶ θὰ ἔκαμναν βαθύτερον τὸ χάσμα, πού ριζικῶς, ἀλλὰ καὶ ἐμφανῶς πλέον ἐχώριζε τὸν Ἑλληνικὸν Λαόν.

Ἄλλ' ἐξ ἄλλου καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν ἀσφαλῶς θὰ ἦτο τοῦλάχιστον ἀμφίβολον. Ἐν μεσολαβῆσαν χρονικὸν διάστημα, ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐκλογῶν μέχρι τοῦ σχηματισμοῦ τῆς Κυβερνήσεως ἐκείνης, δὲν ἐκινήθη ὑπὲρ τοῦ κόμματος τῶν φιλελευθέρων, ἀλλὰ τοῦναντίον ὑπὲρ τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, οἷτινες σηκώσαντες στὰ ἀνοικτὰ πλέον τὴν σημαίαν τῆς εἰρήνης, ὑπὲρ τῆς ὁποίας ἀνεπιφυλλάκτως εἶχον ταχθῆ ὅλα τὰ παλαιὰ πολιτικὰ κόμματα, ἄφιναν νὰ πιστευθῆται ὅτι τὴν εἰρήνην ὀπωσδήποτε ἐπόθει καὶ ὁ Βασιλεὺς, ἰστάμενος ἀπέναντι τοῦ Βενιζέλου πού ἤθελε τὸν πόλεμον.

Αὕτη ἦτο ἡ σοβαρωτέρα αἰτία μεταστροφῆς τοῦ λαϊκοῦ φρονήματος. Διὰ τὴν μεταστροφήν ταύτην, ἀσφαλῶς, δὲν πρέπει νὰ κατηγορηθῆ ὁ Ἑλληνικὸς Λαός. Κανεὶς λαὸς εἰς τὸν κόσμον δὲν θὰ ἐψήφισεν ὑπὲρ τοῦ πολέμου, ὅταν μάλιστα ἰσχυροὶ παράγοντες τῆς χώρας του, ἐκ τῶν ἐχόντων δικαίωμα γνώμης, ἐτάσσοντο ὑπὲρ τῆς εἰρήνης. Καὶ διὰ τοῦτο, εἰς ὅλους τοὺς πολέμους πού ἐγένοντο, καὶ δὲν ὑπῆρξαν οὗτοι ὀλίγοι, οὐδέποτε πρὸ τῆς κηρύξεως αὐτῶν ἠρωτήθη ἀπ' εὐθείας ὁ Λαός.

Ὁ κίνδυνος ἐπομένως ἐκ τῆς ἐνεργείας καὶ ἄλλων ἐκλογῶν ἦτο καταφανής. Ἐκινδύνευεν δηλαδὴ νὰ ἐκλεγῆ πρωθυπουργὸς πρόσωπον ἐχθρικῶς διακείμενον πρὸς τὴν Συνενοήσιν, ὅποτε θὰ διεκόπτετο κάθε ἐπαφή μὲ τὰς Δυνάμεις ἐκείνας πού συνεβιβάζοντο μὲ τὰ συμφέροντά μας, καὶ αἱ ὁποῖαι κατὰ τὴν κρίσιν τῶν φιλελευθέρων θὰ ἦσαν καὶ αἱ νικητρίαι.

Ἐπεκράτησαν συνεπῶς οἱ μετριοπαθέστεροι καὶ διεμνηύθη δι' ἐμοῦ

παρά τοῦ Βενιζέλου εἰς τὸν Ζαΐμην, ὅτι ἠδύνατο νὰ ὑπολογίσῃ ἐπὶ ψήφου ἢ μᾶλλον στάσεως ἀνοχῆς τῆς πλειοψηφίας.

Καὶ ἔτσι ἐσχηματίσθη ἡ Κυβέρνησις Ζαΐμη, ὅπως ἀνωτέρω λέγω, καὶ προσήλθεν εἰς τὴν Βουλὴν, χωρὶς νὰ γίνῃ καμμίαι συζήτησις μετὰ τὴν ἀναγγελίαν πρὸς τὴν Βουλὴν τοῦ σχηματισμοῦ τῆς.

Ἡ ἀποβίβασις τῶν συμμαχικῶν στρατευμάτων εἰς Θεσσαλονίκην συνεχίζεται.

Ἦτο μοιραῖον ἢ παραίτησις τοῦ Βενιζέλου νὰ γεννήσῃ διαταγμὸς εἰς τὰς Κυβερνήσεις τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας διὰ τὴν σκοπιμότητα τοῦ ἃ εἶχεν ἢ συνέχισις τῆς ἐκστρατείας τῆς Θεσσαλονίκης.

Καὶ ἀληθῶς, ἡ ἀποβίβασις τῶν ξένων στρατευμάτων προϋπέθετε κατὰ τοὺς Ἀγγλογάλλους ὅτι ἡ Ἑλλάς θὰ ἐξεπλήρου ἀπέναντι τῆς συμμάχου τῆς Σερβίας τὰς ἐκ τῆς συνθήκης τῆς συμμαχίας ἐπιβαλλομένας ὑποχρεώσεις ἐν περιπτώσει βουλγαρικῆς ἐπιθέσεως. Ἐπρεπεν ἐπομένως πρὶν ἢ συνεχισθῇ ἡ ἀποβίβασις νὰ ἐξακριβωθῇ ἐὰν καὶ κατὰ πόσον θὰ ἐτηροῦντο καὶ παρὰ τῆς νέας Κυβερνήσεως αἱ συμμαχικαὶ ὑποχρεώσεις.

Ἡ μεταβολὴ τῆς πολιτικῆς ταύτης δὲν θὰ συνήντα δυσχερείας ἀνυπερβλήτους. Μέχρι τῆς 22^{ας} Σεπτεμβρίου 1915 (παλ. ἡμερολόγ.), ἡμέραν τῆς παραίτησεως τοῦ Βενιζέλου, δὲν εἶχεν ἀποβιβασθῇ εἰς Θεσσαλονίκην ἀκόμη ὄγκος στρατοῦ ἄξιος λόγου. Εὐρίσκοντο ἐκεῖ μερικοὶ ἐπιτελεῖς, ἐπιμεληταὶ καὶ τμημάτα ἐλάχιστα. Μονάδες τινὲς ἔνοπλοι παρέμεναν εἰς τὰ πλοῖα, συνεπεῖα τηλεγραφήματος τοῦ ἐν Ἀθήναις Γάλλου Πρεσβευτοῦ, ἐν ᾧ συγχρόνως τὰ Ἀγγλικὰ μεταγωγικὰ διετάχθησαν νὰ ἐπιστρέψουν εἰς Ἀθήμνον.

Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας Δελκασσὲ ἐπέμενε, ὅπως ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν ἀδράνειαν ματαιωθῇ ἡ ἐκστρατεία τῆς Θεσσαλονίκης.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἄγγλος Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Γκρέϋ ἐπιδιώκων τὴν ἐκκαθάρισιν τῆς καταστάσεως, τοῦτο μὲν ἔκαμε γνωστὰς τὰς ἀγγλικὰς ἀπόψεις εἰς τὴν Γαλλικὴν Κυβέρνησιν, τοῦτο δὲ ἔδωκεν ἐντολὴν εἰς τὸν ἐν Ἀθήναις πρεσβευτὴν Ἑλλιοτ νὰ θέσῃ εἰλικρινῶς καὶ σαφῶς τὸ ζήτημα ἐνώπιον τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου.

Εἰς τὸ σχετικὸν τηλεγράφημα ὁ Γκρέϋ ἔγραφεν αὐτολεξεὶ τὰ ἑξῆς : « Πρέπει νὰ ἐπιμείνητε πλησίον τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος τοῦ Βασιλέως (Κωνσταντίνου) λέγοντες ὅτι ἐπιειγόμεθα νὰ μάθωμεν ἀκριβῶς ποῖαι εἶναι αἱ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου (τῆς ἀποβάσεως εἰς Θεσσαλονίκην καὶ τῆς βοήθειαις τῆς Σερβίας) βλέψεις τῆς Ἑλλάδος, ἵνα δυνηθῶμεν νὰ λάβωμεν ἀποφάσεις περὶ τῆς χρησιμοποίησεως τῶν συμμαχικῶν στρατευμάτων, προσωρισμένων νὰ ἐνισχύσουν τὴν Ἑλλάδα καὶ Σερβίαν κατὰ τῆς Βουλγαρίας. Παρακαλέσατε τὸν Βασιλέα νὰ ἐξουσιοδοτήσῃ τὸν κ. Βενιζέλον ἢ τὸν διὰ-

δοχόν του νά μάς πληροφορήσῃ ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω ὀλοσχερῶς καὶ ἐν πάσῃ εὐλικρινείᾳ».

Ὁ Ἑλλιοτ κατὰ τὴν ἰδίαν ἡμέραν τῆς ὑπουργικῆς κρίσεως παρουσιάσθη εἰς τὸν Κωνσταντινον.

Οὗτος δὲ ὄχι μόνον δὲν συνέστησε τὴν ἀποχώρησιν τῶν Ἀγγλογαλλικῶν στρατευμάτων ἐφ' ὅσον ὑπῆρχεν ἀκόμη καιρὸς, ἀλλ' ἀφήκε νά ἐνοηθῇ ὅτι ἀναμένει καὶ ἄλλα.

Ὅλα αὐτά, πληροφοροῦμεθα ἐκ τοῦ ἀπὸ 23 Σεπτεμβρίου 1915 (παλ. ἡμερολ. (τηλεγραφήματος τοῦ Ῥώσου πρεσβευτοῦ Ντεμίντωφ πρὸς τὴν Κυβέρνησίν του, ἔχοντος αὐτολεξεί οὕτω: «Ἀθῆναι, 23 Σεπτεμβρίου/6 Ὀκτωβρίου 1915. Ἀριθμὸς 443, ἀπόρρητον τηλεγράφημα τοῦ πρεσβευτοῦ τῆς Ῥωσσίας πρὸς τὸν Ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν. Πετροῦπολιν. Σήμερον 23ην Σεπτεμβρίου (παλαιὸν ἡμερολόγιον) κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς ἀκροάσεως, ἡ Αὐτοῦ Μεγαλειότης (ὁ Κωνσταντῖνος) ἐδήλωσεν εἰς τὸν Ἀγγλον συνάδελφόν μου (σὲρ Φράνσις Ἑλλιοτ) ὅτι δὲν ὑπάρχει λόγος νά θεωρηθῇ μεταβληθεῖσα ἡ κατάστασις λόγῳ τῆς παραιτήσεως τοῦ Βενιζέλου. Ἡ ἀπόβασις τῶν συμμαχικῶν στρατευμάτων ἐν Θεσσαλονίκῃ δύναται νά ἐξακολουθήσῃ, ἡ δὲ Ἑλληνικὴ ἐπιστράτευσις δὲν θὰ ἀνασταλῇ. Ἀλλ' ἡ Αὐτοῦ Μεγαλειότης θὰ ἤθελε μόνον νά τηρήσῃ ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον χρόνον τὴν οὐδετερότητα.

Ὁ Ἑλλιοτ ἠρώτησε ποῖα θὰ εἶναι ἡ στάσις τῆς Ἑλλάδος καθ' ἣν περίπτωσιν ἡ Βουλγαρία ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Σερβίας. Ὁ Βασιλεὺς δὲν ἠθέλησε ν' ἀποφανθῇ, διότι προτίθεται νά συμβουλευθῇ τὸν πρόεδρον τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, εἰς τὴν θέσιν τοῦ ὁποίου διωρίσθη ὁ Α. Ζαΐμης». ... Ντεμίντωφ».

ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας δὲν ἐγκατελείφθη ἡ ἐκστρατεία τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἡ ἀποβίβασις τῶν Ἀγγλογαλλικῶν στρατευμάτων ἐσυνεχίζετο.

Ἡ συμπλήρωσις τῆς Βουλγαρικῆς Ἐπιστρατεύσεως. Ἡ προσφορὰ τῆς Κύπρου εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ ἀπόρριψίς της.

Ἀλλ' ἐν ᾧ ταῦτα ἐγίνοντο εἰς τὰς Ἀθήνας, ἡ βουλγαρικὴ ἐπιστράτευσις συνεπληροῦτο καὶ ἡ ἐπίθεσις ἐθεωρεῖτο ἐπιχειρήσασθαι.

Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ Συνεννόησις δὲν ἠδύνατο νά ἐγκαταλείψῃ τὴν σύμμαχόν της εἰς τὴν τύχην της. Ἐπρεπε νά συγκεντρώσῃ ὅλας τὰς προσπάθειάς της καὶ μαζί μὲ αὐτάς νά πείσῃ καὶ τὴν Ἑλλάδα περὶ τοῦ ὅτι ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ θὰ ἔπρεπε ν' ἀφήσῃ ἀβοήθητον τὴν σύμμαχόν της.

Δὲν ἦτο μόνη ἡ Ἀγγλία ποὺ ἐξώρμιζε τὴν Ἑλλάδα νά μὴ ἀφήσῃ ἀβοήθητον τὴν Σερβίαν. Τὰς ἰδίας συστάσεις ἔκαμνον πρὸς αὐτὴν καὶ αἱ λοιπαὶ Δυνάμεις μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἡ Ἰταλία καθὼς καὶ ἡ Ῥωσσία ἡ ὁποία.

μάλιστα ἀπεδέχετο καὶ τὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα παραχώρησιν τῆς δυτικῆς Θράκης, ἐὰν ἡ Ἑλλάς ἤθελε βοήθησιν τὴν Σερβίαν. Ὁ Μπριάν ἐλεγε πρὸς τὸν Ῥωμᾶνον «ὅτι δὲν ἐπετρέπετο ν' ἀφήσωμεν τὴν Βουλγαρίαν νὰ κρίνῃ τὴν τύχην ὁλοκλήρου τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου». Συγχρόνως δὲ τὸν ἐπληροφόρει ὅτι ἡ Γαλλία θὰ ἔστειλεν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην δύο σώματα στρατοῦ (80.000 ἀνδρῶν) ἐν ἀνάγκῃ δὲ καὶ περισσότερα.

Ἐξ ἄλλου, τὴν 26ην Σεπτεμβρίου 1915 (παλ. ἡμερολ.) ὁ πρεσβευτὴς τῆς Ἀγγλίας Ἐλλιοτ ἐβεβαίωσε τὸν Πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως Ζαῖμην, ὅτι ὑφίσταται πάντοτε ἡ πρὸς τὸν Βενιζέλον γενομένη πρότασις δανείου.

Τὴν 12/25 Ὀκτωβρίου 1915, ὁ πρεσβευτὴς τῆς Σερβίας Μπαλούχτσιτς ὑπέδειξεν εἰς τὸν Πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως Ζαῖμην ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς Στρατὸς ἠδύνατο νὰ καταλάβῃ τὴν Γευγελήν, τὴν Δοϊράνην καὶ τὸ Μοναστήρι. Ἡ Σερβία δὲν θὰ διεμαρτύρητο. Ὁ Ζαῖμης ἀφ' οὗ συνεβουλεύθη τὴν γνώμην τοῦ Βασιλέως ἀπέρριψε τὴν πρότασιν μὲ τὴν δικαιολογίαν ὅτι ἡ τοιαύτη ἐνέργεια θὰ παρέσυρε τὴν Ἑλλάδα εἰς πόλεμον.

Τὴν 3/16 Ὀκτωβρίου 1915 ἐν ᾧ ἡ Σερβία ἀντίστατο ἀπεγνωσμένως εἰς τὴν βουλγαρικὴν ἐπίθεσιν, ἡ Ἀγγλία μᾶς προσέφερεν ἐπισημῶς τὴν Κύπρον, τὴν ὁποίαν ἐὰν ἐδεχόμεθα, ἔκτοτε θὰ τὴν εἶχομεν ἰδικήν μας καὶ θὰ τὴν εἴχομεν διατηρήσῃ ἀνεξάρτητα μάλιστα ἀπὸ τὴν τελικὴν ἔκβασιν τοῦ πολέμου.

Ἡ προσφορὰ αὕτη μᾶς ἐγένετο κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀγγλοῦ Ἰπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Γκρέυ διὰ τοῦ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτοῦ Ἐλλιοτ, ὅστις ἀνέγνωσε πρὸς τὸν Πρωθυπουργὸν Ἀλ. Ζαῖμην τὸ ἀκόλουθον τηλεγράφημα :

«Σήμερον ὅταν ἡ Σερβία ὑπέστη ἐπίθεσιν παρὰ τῆς Βουλγαρίας, ἐὰν ἡ Ἑλλάς θελήσῃ νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειάν της, ἡ Κυβέρνησις τῆς Α. Μεγαλειότητος τῆς Μεγάλης Βρετανίας εἶναι πρόθυμος νὰ παραχωρήσῃ τὴν νήσον Κύπρον εἰς τὴν Ἑλλάδα.

»Ἐὰν ἡ Ἑλλάς ἐνωθῇ μετὰ τῶν συμμάχων χωρὶς περιορισμούς, θὰ συμμετάσχῃ φυσικῶς μαζί των εἰς τὰ πλεονεκτήματα ἅτινα θὰ πραγματοποιηθοῦν κατὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου. Ἡ παραχώρησις ὅμως τῆς Κύπρου γίνεται ὑπὸ τῆς Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τὴν ἄποψιν ταύτην (τὴν ἔκβασιν τοῦ πολέμου) καὶ ὑπὸ μόνον τὸν ὅρον ὅτι ἡ Ἑλλάς θὰ δώσῃ διὰ τοῦ στρατοῦ της πλήρη καὶ ἄμεσον τὴν ὑποστήριξίν της εἰς τὴν Σερβίαν.

»Ὁ καιρὸς παρέρχεται καὶ θὰ παρακαλέσετε τὸν κ. Ζαῖμην νὰ μᾶς πληροφορήσῃ ἀνευ βραδύτητος».

Μετὰ τὴν ἀνακοίνωσιν ταύτην ὁ Ζαῖμης ἠδύχαριστησε καὶ ἐδήλωσεν ὅτι θὰ ἀπήντα ἀφ' οὗ προηγουμένως ἤθελε συνεννοηθῇ μὲ τὸν Βασιλέα καὶ τὴν Κυβέρνησίν του.

Ἀλλὰ παρ' ἑλλην τὴν σύστασιν τοῦ Ἀγγλοῦ Ἰπουργοῦ ὁ Ἀλέξανδρος Ζαῖμης δὲν ἐβιάσθηκε ν' ἀπαντήσῃ. Καὶ μόνον τὴν 8ην Ὀκτωβρίου (παλ.

ήμερολ.) ἐδόθη μακρὰ ἀπάντησις διὰ τοῦ ἐν Λονδίνῳ πρεσβευτοῦ τῆς Ἑλλάδος Γενναδίου.

Διὰ τῆς ἀπαντήσεως ταύτης ἀπερρίπτετο ἡ προσφορὰ τῆς Κύπρου !!! μὲ τὴν δικαιολογίαν ὅτι «ἡ πρὸς τὴν Σερβίαν βοήθεια τῆς Ἑλλάδος θὰ ἦτο ἐντελῶς ματαία ὑπὸ τὰς παρούσας συνθήκας».

Τὴν ἐπομένην 9 Ὀκτωβρίου ὁ πρεσβευτὴς μας Γεννάδιος ἀνήγγειλε τηλεγραφικῶς πρὸς τὸν Ζαΐμην ὅτι «ὁ λόρδος Κρῶ Ἰφυπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τοῦ ἐδήλωσεν ὅτι ἡ προσφορὰ τῆς Κύπρου εἶναι ἄκυρος».

Ἡ λέξις παραφροσύνη εἶναι ἡ μόνη ἀρμόζουσα ἐξήγησις τῆς ἀπορρίψεως τῆς προσφορᾶς τῆς Κύπρου. Δὲν ὑπῆρξε μωρία ποῦ νὰ μὴ ὑπεστηρίχθῃ ὡς δικαιολογία τῆς ἀπορρίψεως ταύτης.

Κατὰ τινὰς ἡ Κύπρος νῆσος Ἑλληνικὴ ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον, τόσοσιν καὶ τόσοσιν ἀνήκει εἰς ἡμᾶς, καὶ ὡς τοιαύτη μίαν ἡμέραν ἀργότερα ἢ ἐνωρίτερα θὰ μᾶς ἐδίδοτο. Ἄλλοι ἀνέμενον ὅτι τὴν Κύπρον θὰ μᾶς τὴν ἔδιδεν ἡ Γερμανία εἰς ἀνταμοιβὴν τῆς οὐδετερότητός μας. Καὶ ἄλλοι, αὐτοὶ δῆθεν φρονιμώτεροι, ὑπεστήριζαν ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν θὰ κατέστρεφε τὰ 19 εἰκοστὰ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χάριν τοῦ ἐνὸς εἰκοστοῦ, δηλαδὴ τῆς Κύπρου.

Ἡ παραβίασις τῆς Ἑλληνοσερβικῆς Συνθήκης.

Κατὰ τὴν 28ην Σεπτεμβρίου/10 Ὀκτωβρίου 1915 ἔταν ἡ Βουλγαρία εἶχε συμπληρώσει τὴν κινητοποίησιν καὶ συγκεντρώσῃ τὸν στρατὸν τῆς ἀνεμένετο δὲ συνεπῶς ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἡ βουλγαρικὴ ἐπίθεσις, ὁ πρεσβευτὴς τῆς Σερβίας Μπαλούχτσιτς ἐπέδωκε πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν καὶ ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Α. Ζαΐμην διακοίνωσιν τῆς Κυβερνήσεώς του, δι' ἧς ἡ Ἑλλὰς ἠρωτάτο ἐὰν θὰ ἐξετέλει τὴν συμμαχικὴν ὑποχρέωσιν καὶ θὰ ἐβροῆθῃ τὴν Σερβίαν.

Διὰ τῆς διακοινώσεως ταύτης ἐκαλεῖτο ἐπισήμως ἡ Ἑλλὰς ν' ἀνακοινώσῃ τὴν ὀριστικὴν ἀπόφασιν τῆς ἐπὶ τῶν παρ' αὐτῆς ἀναληφθεισῶν ὑποχρεώσεων διὰ τῆς συμμαχικῆς συνθήκης τοῦ 1913 καὶ τῆς σχετικῆς στρατιωτικῆς συμβάσεως.

Αἱ ἐκ τῆς συμμαχικῆς συνθήκης ὑποχρεώσεις ἠρηνύθησαν ἀπὸ τῆς πρώτης προσβολῆς τῶν Αὐστριακῶν κατὰ τῶν Σέρβων καὶ μάλιστα μετὰ τῆς μεγαλυτέρας προσοχῆς ἀπὸ ὅλα τὰ πολιτικὰ κόμματα, καὶ ἀπὸ ὅλων τοῦς δυναμένους νὰ ἔχουν δικαίωμα γνώμης.

Ὁμόφρονος δὲ σχεδὸν ὑπῆρξεν ἡ γνώμη εἰς τὴν ὁποῖαν συμπεριλαμβανεται καὶ ἡ γνώμη ὅλων τῶν πολιτικῶν ἡγετῶν ὅτι ἡ Ἑλληνοσερβικὴ συνθήκη ἠδύνατο καὶ ὄφειλε νὰ ἐφαρμοσθῇ κατὰ τὸ στάδιον τοῦ παγκοσμίου πολέμου, καὶ ὑπὸ τὰς ἐκ τούτου δημιουργηθείσας συνθήκας.

Ἄλλ' ἐν ᾧ ἡ ἐρμηνεία αὕτη ὑπῆρξεν ἀπολύτως ἔρθη, ὁ δρόμος καὶ ὁ τρόπος ποῦ ἀπ' ἀρχῆς ἠκολουθήθη διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ὑπῆρξε πλέον ἢ ἐσφαλμένος.

Τὴν ὑπόθεσιν ταύτην δὲν ἐβράδυνε νὰ παραλάβῃ ὁ τύπος καὶ ν' ἀρχίσῃ ἐπ' αὐτῆς εὐρεῖα καὶ δημοσία συζήτησις, ἥτις κατέληξε νὰ φέρῃ τὸ ζήτημα στοὺς δρόμους. Ὅλοι οἱ Ἕλληγες ὑπεστήριζαν μίαν ἀπὸ τὰς δύο γνώμας ἐπὶ τῆς ἐρμηγείας τῆς Συνθήκης, ἀλλὰ φυσικὰ γνώμας συμφώνους μὲ τὰ κομματικὰ τῶν συμφέροντα.

Χειροτέρα διαχειρίσις ἐμπιστευτικῆς, ἐκ τῆς φύσεώς της, ὑποθέσεως θὰ ἦτο ἀδύνατη, καὶ τοῦτο ἐν ᾧ ἦτο φανερὸν ποὺ ὁ ὄλος χειρισμὸς ἐπέβαλε κάποιαν λεπτότητα τὴν ὁποίαν ἀσφαλῶς πρῶτοι οἱ φιλελεύθεροι δὲν ἐπέδειξαν.

Ἡ λεπτότης αὕτη, μετὰ τινῶν μάλιστα ἐπιφυλάξεων, στοιχειωδῶς ἐν παντὶ ἐπεβάλλετο, τόσο μᾶλλον ποὺ οἱ Σέρβοι διὰ νὰ ζητήσουν τὴν ἐφαρμογὴν τῆς συμμαχικῆς Συνθήκης ἔπρεπε, σύμφωνα πρὸς ὅσα ἔγραψα εἰς προηγούμενον κεφάλαιον, νὰ υποβληθοῦν εἰς ὠρισμένας στρατιωτικὰς ὑποχρεώσεις τὰς ὁποίας ὁμως ἠδύνατον νὰ ἐκπληρώσουν. Ὅχι μόνον ἀλλὰ καὶ ὅταν κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ μεγάλου ἐκείνου πολέμου ἡ Ἑλλάς ἐκινδύνευε νὰ περιπλακῇ εἰς πόλεμον μὲ τὴν Τουρκίαν διὰ τὸ ζήτημα τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου καὶ ἀπετάθῃ εἰς τὴν Σερβίαν διὰ νὰ μάθῃ τὴν στάσιν τὴν ὁποίαν αὕτη θὰ ἐτήρει, ἐὰν ἐγίνετο ὁ πόλεμος ἐκεῖνος, ἤκουσε τὴν ἀπάντησιν ὅτι θὰ τὴν ὑπεστήριξε διπλωματικῶς, ἀλλ' ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ υπολογίζῃ ἐπὶ τῆς στρατιωτικῆς συνδρομῆς τῆς Σερβίας, τὴν ὁποίαν ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ θὰ ἠδύνατο νὰ τῆς παράσχη, λόγῳ τῶν δυσχερῶν περιστάσεων ὑπὸ τὰς ὁποίας ἀκόμη ἐτέλει.

Οὐδενὸς ἐπομένως τὰ συμφέροντα ἐξυπηρετεῖ, οὔτε πρὸς τὴν δικαιοσύνην συνεφώνει, τακτικῆ κατὰ τὴν ὁποίαν κατηγορεῖτο στὰ ἀνοικτὰ καὶ ἀνεπιφύλακτα ἢ Κυβέρνησις ὅτι ἐσκέπτετο ν' ἀθετήσῃ τὴν Συνθήκην καὶ μάλιστα πρὶν τὸ ἐκτελέσῃ, ἢ ὅταν περιορίζετο ν' ἀναφέρῃ τὰς ἐκ τῆς Συνθήκης εἰδικὰς ὑποχρεώσεις, χωρὶς νὰ μνημονεύῃ τὰς σερβικὰς τοιαύτας, ἢ ὅταν προκαταβολικῶς συνεβούλευεν ὁ ἀντιβενιζελικὸς τύπος τὴν ἀθέτησιν τῆς Συμμαχικῆς Συνθήκης ποὺ δὲν συνεβιβάζετο δῆθεν μὲ τὰ συμφέροντά μας. Ἡ τακτικὴ τῶν δρόμων ὑπῆρξε πάντοτε καὶ κυρίως κατὰ τὰς ἀνωμάλους περιόδους ἐλευσινῆ καὶ πλήρης κινδύνων. Καὶ τὴν τακτικὴν ταύτην καθῆκον εἶχομεν ν' ἀποφύγωμεν ἀντὶ πάσης θυσίας.

Ἄλλ' ἀνεξάρτητα ἀπὸ ὅλα αὐτὰ καὶ τὸν ἐλευσινὸν χειρισμὸν, δὲν ὑπῆρξε μόνος ὁ Βενιζέλος ποὺ ὑπεστήριξε τὴν ὀρθὴν γνώμην. Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ γνώμη καὶ τῶν λοιπῶν ἡγετῶν.

Αὐτὸς ὁ Γούναρης γενόμενος Προθυπουργὸς καὶ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν, ἐξεδήλωσεν ἐπισήμως ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1915 τὴν θέλησιν τῆς Ἑλλάδος νὰ βοηθήσῃ τὴν Σερβίαν. Ἐπιέζετο τότε ἡ Σερβία νὰ κάμῃ παραχωρήσεις πρὸς τὴν Βουλγαρίαν, καὶ ἐζήτησεν ἐπομένως τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου γνώμην τῆς Ἑλλάδος, ἐκ τοῦ φόβου μήπως αἱ παραχωρήσεις αὗται γενόμεναι ἄνευ τῆς γνώμης τῆς τελευταίας ταύτης θεωρηθοῦν ὅτι συνεπάγονται παραβίασιν τῆς συμμαχικῆς συνθήκης.

Τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου θέλησιν τῆς Ἑλλάδος ἐξεδήλωσε τότε ὁ Γού-

ναρης κατὰ λέξιν ὡς ἐξῆς: «'Αφ' οὗ προηγουμένως ἀνεφέρθη ἐν εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον καὶ τὴν αὐτοῦ Μεγαλειότητα τὸν Βασιλέα, εἶμαι ἐξουσιοδοτημένος ν' ἀπαντήσω εἰς τὸ ἐρώτημα τῆς Σερβίας δι' ὄρων ἀκριβεστάτων, τοὺς ὁποίους σὰς παρακαλῶ (τὸν πρέσβυν Ἀλεξανδρόπουλον) ν' ἀνακοινώσητε εἰς τὸν κύριον Πάσις.

» Ἡ ἑλληνικὴ βασιλικὴ κυβέρνησις, ἀνανεώνουσα τὰς ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἐπανειλημμένως ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου γενομένης πρὸς τὴν Σερβικὴν κυβέρνησιν δηλώσεις αὐτῆς καὶ προσφάτως ἀκόμη ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς υπογραφῆς τοῦ βουλγαροτουρκικοῦ συμφώνου, εἶναι διατεθειμένη νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειαν τῆς Σερβίας καθ' ἣν περίπτωσιν αὕτη ὑποστῆ ἐπιθεσιν ἐκ μέρους τῆς Βουλγαρίας.

» Θεωρεῖ ἐπομένως ὅτι ἡ συμμαχικὴ συνθήκη διατηρεῖ τὴν ἰσχὺν της, μολοντί τὸ ἐδαφικὸν καθεστῶς, τοῦ ὁποίου ἡ διατήρησις ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν τῆς συνθήκης, θίγεται διὰ τῶν παραχωρήσεων τῆς Σερβίας πρὸς τὴν Βουλγαρίαν».

Ἄλλὰ καὶ ἄλλοτε τὸν Ἰούλιον δηλαδὴ τοῦ 1915, διὰ τηλεγραφικῆς ἐγκυκλίου κοινοποιηθείσης πρὸς ἕλας τὰς ἑλληνικὰς πρεσβείας διέψευσεν ὁ Γούναρης κυκλοφορήσασαν διάδοσιν καθ' ἣν ἡ Ἑλλὰς θὰ ἄφινε δῆθεν ἀβοήθητον τὴν Σερβίαν ἐὰν αὕτη ἤθελεν ὑποστῆ ἐπιθεσιν ἐκ μέρους τῆς Βουλγαρίας.

Ἄλλὰ καὶ κατὰ τὰ μέσα Αὐγούστου 1915 (παλ. ἡμερολογ.) ἔταν ἡ Σερβικὴ κυβέρνησις ἐσκέφθη νὰ δράσῃ προληπτικῶς ἐπιτιθεμένη κατὰ τῆς Βουλγαρίας πρὶν ἢ αὕτη συμπληρώσῃ τὰς παρασκευὰς της, καὶ ἀπετάθη πρὸς τὸν Βενιζέλον (πρωθυπουργὸν τότε) διὰ νὰ μάθῃ ἂν ἠδύνατο νὰ ὑπολογίσῃ ἐπὶ τῆς συμμάχου της, ἔλαβε τὴν ἀπάντησιν, ὅτι δεδομένου τοῦ ἀμυντικοῦ χαρακτῆρος τῆς συμμαχίας, ἡ Ἑλλὰς δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ βοηθήσῃ τὴν ἐπιθετικὴν ταύτην ἐνέργειαν. Τοῦτο ἀνεκοίνωσεν ὁ Βενιζέλος εἰς τὴν Βουλὴν κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 13 Αὐγούστου 1917, προσθέσας ὅτι τὴν ἀπάντησιν ταύτην ἔδωκε κατόπιν συνεννοήσεως μετὰ τὸν Κωνσταντῖνον ὁ ὁποῖος φέρεται εἰπῶν κατὰ λέξιν: «Προτιμῶ νὰ ἐπιτεθῇ ἡ Βουλγαρία κατὰ τῶν Σέρβων. Ἡ συνθήκη μας εἶνε ἀμυντικὴ καὶ μόνον ἔτσι θὰ βοηθήσωμεν τὴν Σερβίαν».

Δὲν ὑπῆρξεν ἐπομένως ἡ συνθήκη τοῦ Μαΐου τοῦ 1913 ὁ μόνος συμμαχικὸς δεσμὸς ποὺ εἴχαμε μετὰ τὴν Σερβίαν. Αἱ συμμαχικαὶ μας ὑποχρεώσεις ἐπαναλαμβάνοντο διαρκῶς παρ' ἄλλων τῶν κυβερνήσεων, καὶ ἄλλων τῶν Ὑπουργῶν τῶν Ἐξωτερικῶν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ παγκοσμίου πολέμου. Δὲν ὑπῆρξεν ἐπομένως μόνος ὁ Βενιζέλος ποὺ ἀνεγνώριζε καὶ ἐτόνιζε τὰς ὑποχρεώσεις ταύτας. Ταύτας ἀνεγνώριζε καὶ ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Γούναρης καὶ ὁ Ζωγράφος.

Ἄν ἡ ἑλληνοσερβικὴ συνθήκη δὲν ἐφηρμόσθη ἀπὸ τῆς πρώτης προσβολῆς ποὺ ὑπέστη ἡ Σερβία ἐκ μέρους τῆς Αὐστρίας, δηλαδὴ τὸν Αὐγούστον τοῦ 1914, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ἐκρίθη τότε καὶ ἀπὸ ἡμᾶς καὶ ἀπὸ

τοὺς Σέρβους, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ δύναμις ἔπρεπε νὰ μείνῃ ἄθικτος διὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τοὺς Βουλγάρους κατὰ τὴν ἐνδεχομένην περίπτωσιν καθ' ἣν οὗτοι θὰ ἐπετίθεντο κατὰ τῶν Σέρβων. Μὲ ἄλλα λόγια διὰ νὰ προλάβῃ τὸν ἐκ Βουλγαρίας κίνδυνον.

Καὶ πράγματι ὁ κίνδυνος οὗτος ἦτο ἐκείνος πού συνεκέντρωσε πάντοτε ὀλόκληρον τὴν προσοχήν μας. Διὰ τὸν βουλγαρικὸν κίνδυνον καὶ μὲ τὴν δικαιολογίαν τούτου ἐματαιώθη ἡ ἐκστρατεία τῶν Δαρδανελλίων. Διὰ τὸν βουλγαρικὸν κίνδυνον ἐματαιώθη ἡ πολιτικὴ τοῦ Γούναρη περὶ ἐξόδου τῆς Ἑλλάδος, κατὰ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1915. Διὰ τὸν βουλγαρικὸν κίνδυνον ἐγένετο ἡ ἐπιστράτευσις τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1915. Ὁ βουλγαρικὸς κίνδυνος προεβάλλετο διαρκῶς πρὸς ὅλας τὰς κυβερνήσεις τῶν Δυνάμεων τῆς Συνενοήσεως ὅταν ἐζητεῖτο παρ' αὐτῶν νὰ βοηθήσωμεν τὴν Σερβίαν ¹.

Ἐξ ἄλλου εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἑλληνοσερβικῆς συνθήκης προσέκρουεν εἰς τὴν ἀδυναμίαν τῆς Σερβίας νὰ παρατάξῃ δύναμιν ἐξ 150.000 ἀνδρῶν εἰς τὴν κοιλάδα Ἀξιοῦ, ὡς αὕτη ὑπεχρεοῦτο ἐκ τοῦ 2ου ἄρθρου τῆς στρατιωτικῆς συμβάσεως. Ἄλλ' εἶτε διότι ἡ ἐπικράτησις τυχόν τῆς Βουλγαρίας ἐν τῇ Βαλκανικῇ χερσονήσῳ θὰ ἀπετέλει δι' ἡμᾶς καταστροφὴν, εἶτε διότι εἶχομεν προφανῆς συμφέρον νὰ εὐρισκώμεθα εἰς ἀγαθὰς σχέσεις μὲ τὰς προστάτιδας Δυνάμεις ἐκ τῶν ὁποίων ἐξηρτᾶτο αὐτὴ ἡ ὑπαρξίς μας, ἐπαύσαμεν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ πολέμου νὰ κάμνωμεν λόγον περὶ τῆς ἀντιστοίχου ὑποχρέωσος τῆς Σερβίας τῶν 150.000 ἀνδρῶν, ποτὲ δὲν εἶπαμεν ὅτι ἡ συνδρομὴ μας θὰ ἐδίδοτο ὑπὸ τὸν ἔρον τῆς διαθέσεως τῶν 150.000 ἀνδρῶν καὶ ἐτονίζομεν διαρκῶς εἰς ὅλα τὰ ἐπίσημα, ἡμιεπίσημα καὶ ἀνεπίσημα διαβήματά μας, τὴν ὑποχρέωσίν μας καὶ τὴν προθυμίαν μας, νὰ ἐφαρμόσωμεν τὴν συνθήκην μόνον ἐὰν ὑφίστατο ὁ ἐκ Βουλγαρίας κίνδυνος ἀνευ ἄλλης ἐρεύνης. Ἐκ τῆς σιωπῆς ὅμως ταύτης δὲν ἐπεται ποσῶς ὅτι ἐπαυσεν ὑφισταμένη ἡ ἐκ τῆς συνθήκης ἀπορρέουσα ὑποχρέωσις τῆς Σερβίας.

Τὸ ζήτημα ἀκριβῶς τοῦτο ἐπιθυμοῦσα νὰ ξεκαθαρίσῃ ἡ Σερβία προέβη κατὰ τὴν 28 Ἰουλίου/10 Αὐγούστου 1915 εἰς διάβημα διὰ τοῦ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτοῦ τῆς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν προεδρευομένην ἀκόμη τότε παρὰ τοῦ Γούναρη.

Τὸ περιεχόμενον τοῦ διαβήματος τούτου ἔχει κατὰ λέξιν ὡς ἑξῆς: «Ἐὰν γίνῃ βουλγαρικὴ ἐπίθεσις ἐναντίον τῆς Σερβίας, ὁ σερβικὸς στρατὸς θὰ ἀπασχοληθῇ ὀλόκληρος εἰς τὸ Αὐστριακὸν μέτωπον. Ἐνεκα τούτου ἡ Σερβία δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ στείλῃ εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἀξιοῦ τὰς 150 χιλιάδας ἀνδρῶν οἱ ὅποιοι θὰ συνειργάζοντο μὲ τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν κατὰ τοῦ βουλγαρικοῦ, ὅπως ὤριζεν ἡ ἑλληνοσερβικὴ σύμβασις τῆς 17ης Μαΐου 1913. Θὰ παρουσιάζετο δηλαδὴ ἐξ ἀνωτέρας βίας ἀδυναμία τῆς Σερβίας νὰ ἐκπληρώσῃ τὰς συμμαχικὰς πρὸς τὴν Ἑλλάδα ὑποχρέωσις αὐτῆς. Τί θὰ

1) Ὁρ. Γεωργ. Βεντήρη «Ἡ Ἑλλάς τοῦ 1910 - 20» Τομ. I σελ. 345,

πράξη ή Ἑλλάς; Ἐὰ βοηθήσῃ μὲ ὄλας τῆς τὰς δυνάμεις τὴν Σερβίαν; Ἡ θὰ διαθέσῃ μόνον 90.000 ἀνδρῶν κατὰ τῆς Βουλγαρίας ὅπως προβλέπει ἡ στρατιωτικὴ σύμβασις;».

Ἄλλ' οὐτε καὶ τὸ διάβημα τοῦτο ξεκαθαρίζει τὸ ζήτημα. Ὁ Γούναρης πρὸς τὸν ὁποῖον ἐγένετο τὸ διάβημα ἀπήντησεν ὅτι θέλει μελετήσῃ μὲ τοὺς ἀρμοδίους τὸ ζήτημα, καὶ ὅτι προσεχῶς θὰ ἀπαντήσῃ. Οὐδεμίαν ἔμως ἀπάντησιν ἐπὶ τῆς οὐσίας τῆς διακοινώσεως ἔδωσεν. Περιωρίσθη ἀπλῶς ν' ἀποτανθῇ πρὸς τὸν Ἐπιτελάρχην Β. Δούσαννην, ὁ ὁποῖος ἀπήντησε διὰ σημειώματος μᾶλλον ἀρνητικῶς.

Ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου στάσις τῆς Κυβερνήσεως ἀσφαλῶς δὲν ὑπῆρξεν ἢ ἐπιβαλλομένη. Αὕτη στοιχειωδῶς ὄφειλε ν' ἀπαντήσῃ, συντέμνουσα ἔσον τὸ δυνατὸν τὸν χρόνον διὰ τὴν ἀπάντησίν τῆς, διὰ νὰ κανονίσῃ καὶ ἡ σύμμαχός μας τὰ κατ' αὐτήν, ἐν γνώσει τῶν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἑλληνικῶν ἀντιλήψεων.

Μετὰ πάροδον ἔνδεκα ἡμερῶν ἀπὸ τοῦ διαβήματος τούτου σημειοῦται ὑπουργικὴ κρίσις, παραίτησις δηλαδὴ τῆς Κυβερνήσεως Γούναρη, καὶ ἀνάληψις τῆς ἐξουσίας παρὰ τοῦ Βενιζέλου. Ἄλλ' ἡ ἀπρεπὴς παράλειψις παρατείνεται καὶ ἐπὶ τῆς Κυβερνήσεως τῶν Φιλελευθέρων, ἢ ὁποῖα ὡσαύτως οὐδεμίαν ἀπάντησιν δίδει.

Ἡ κατάστασις συνεχίζεται μέχρι τῆς 28ης Σεπτεμβρίου/10 Ὀκτωβρίου 1915 ὅτε σημειοῦται τὸ ἀνωτέρω περιγραφόμενον διάβημα τῆς Σερβικῆς κυβερνήσεως πρὸς τὸν τότε πρωθυπουργὸν Α. Ζαΐμην διὰ τοῦ ὁποῖου ἠρωτήθη ἡ Ἑλλάς ἂν θὰ ἐξετέλει τὰς συμμαχικὰς ὑποχρεώσεις αὐτῆς ἐν περιπτώσει βουλγαρικῆς ἐπιθέσεως κατὰ τὰς Σερβίας.

Ἐὰν ἤδη ἤθελε λάβῃ κανεὶς ὑπ' ὄψει ὅσα ἀνωτέρω γράφω καὶ ἂν εἰς αὐτὰ ἤθελε τίς προσθήσῃ: α) τὸ γεγονός ὅτι διατηρεῖτο πάντοτε ἡ Ἑλληνικὴ ἐπιστράτευσις. β) Ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς πρὸ τετραμήνου περίπου διὰ μεγάλης πλειοψηφίας ἀπεφάνθη ὑπὲρ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἑλληνοσερβικῆς συνθήκης, ἣτις περιελήφθη εἰς τὸ πρόγραμμα τῶν Φιλελευθέρων κατὰ τὰς τελευταίας ἐκλογὰς καὶ γ) ὅτι ἡ συνθήκη αὕτη ἀνενεώθη (κατὰ τὴν περίοδον τοῦ μεγάλου πολέμου εἰς ἐποχὴν πού ἡ Σερβία ἦτο ἐμπόλεμος πρὸς τὴν Γερμανίαν καὶ τὴν Αὐστροίαν) μὲ τὴν συγκατάθεσιν τοῦ τότε Ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν Γ. Στρέϊτ καὶ τὴν κατηγορηματικὴν ἔγκρισιν τοῦ Κωνσταντίνου, ἐὰν, λέγω, ὄλα ταῦτα ἤθελον ληφθῆ ὑπ' ὄψει δὲν θὰ ἐπετρέπετο οὐτε ὁ ἐλάχιστος δισταγμὸς περὶ τοῦ ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν θὰ ἐτήρει στάσιν ἀπλοῦ θεατοῦ εἰς τὸ δράμα πού θὰ ἐπαίζετο εἰς τὰ σύνορά μας, καὶ ὅτι τοῦναντίον θὰ ἐξήρχετο τῆς οὐδετερότητος ὄχι μόνον πρὸς ἐκπλήρωσιν συμμαχικῶν ὑποχρεώσεων, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἰδίων αὐτῆς συμφερόντων.

Δυστυχῶς τὸ πρᾶγμα δὲν εἶχεν οὕτως. Ἡ Κυβέρνησις Ζαΐμη ἐστράφη πρὸς τὴν Σερβίαν διὰ νὰ δώσῃ τὴν παρ' αὐτῆς ἀναμενομένην ἀπάντησιν, καὶ οὐσιαστικῶς διὰ νὰ τὴν πληροφορήσῃ ὅτι ἡ Ἑλλάς ἐστρεφεῖτο τῆς ὕλι-

κῆς ἐκείνης δυνάμεως, πού θά ἀπηχεῖτο, διὰ νά τήν βοηθήσῃ ἀποτελεσματικῶς.

Ἄλλὰ συγχρόνως καί μᾶλλον συγκεκριμένως, τήν αὐτήν ἡμέραν, ἦτοι τήν 29/11 Ὀκτωβρίου 1915 ἡ Βουλγαρία ἤρχιζε τήν ἐπίθεσίν της κατὰ τῆς Σερβίας.

Καί ἡ Ἑλλάς ἐν πλήρει ἐπιστρατεύσει ἐθεάτο τήν συντελουμένην στρατιωτικὴν καταστροφὴν τῆς Σερβίας διὰ νά ἀντιμετωπίσῃ καί αὐτὴ ταχέως ὄλους τοὺς ἐκ ταύτης δημιουργηθέντας κινδύνους.

Τὴν ἐπομένην τῆς τραγικῆς ἐκείνης ἡμέρας, ἦτοι τήν 30/12 Ὀκτωβρίου 1915 ὁ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτῆς τῆς Ἀγγλίας ἐνεφανίσθη ἐνώπιον τοῦ πρωθυπουργοῦ Ζαῖμη διὰ νά ἀνακοινώσῃ εἰς αὐτὸν τηλεγράφημα τοῦ Ἄγγλου Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Γκρέυ, τὸ περιεχόμενον τοῦ ὁποῖου ἔχει κατὰ λέξιν ὡς ἐξῆς: «Ἡ Βρεττανικὴ Κυβέρνησις δὲν ἐννοεῖ πῶς εἰς στιγμὴν τόσῳ κρίσιμον διὰ τήν Σερβίαν, ἡ Ἑλλάς ἀρνεῖται νά ἐκπληρώσῃ τὰς συμβαχικὰς ὑποχρεώσεις της καί δὲν ἀναλογίζεται τοὺς κινδύνους, οἵτινες θά δημιουργηθοῦν δι' αὐτήν ἐκ τῆς συντριβῆς τῆς Σερβίας».

Ἐπεισόδιον Γιαννακίτσα. Καί ἡ δευτέρα διάλυσις τῆς Βουλῆς.

Καί ταῦτα μὲν ἐγίνοντο εἰς τὰ διπλωματικὰ παρασκήνια, ἡ τὰς δημοσίας ὑπηρεσίας, πάντως ὁμως ἐκτὸς τῆς Βουλῆς.

Ἡ Βουλὴ, ξένη ἀπὸ ὅλα αὐτά, ἀθροῦβως ἐσυνέχιζε τὰς ἐργασίας της. Ἡνείχετο τὴν Κυβέρνησιν καί παρεῖχε τὴν συνδρομὴν της, ἐπιλαμβανομένη καί ψηφίζουσα μόνον νομοσχέδια χαρακτῆρος κατεπείγοντος ἢ ὑπηρεσιακῆς μορφῆς. Αὐτὰ εἶχον συμφωνηθῆ μεταξὺ Βενιζέλου καί Ζαῖμη καί αὐτὰ ἐτηροῦντο.

Εἰδικώτερον, μεταξὺ πλειοψηφίας τῆς Βουλῆς καί Κυβερνήσεως συνεφωνήθη ὅπως αἱ ἐργασίαι τοῦ Σώματος συντομευθοῦν καί διακοποῦν κατὰ τὴν 23ην Ὀκτωβρίου.

Πρὸς τοῦτο, τὴν ἐσπέραν τῆς 21 Ὀκτωβρίου ἀφῆκα τὴν διεύθυνσιν τῆς συνεδριάσεως εἰς τὸν ἀντιπρόεδρον Ἀλαβᾶνον καί ἐπῆγα εἰς τὸ ἰδιαιτέρόν μου γραφεῖον ὅπου μετὰ τοῦ Ζαῖμη ἐκανονίζομεν τὴν ἡμερησίαν διάταξιν τῶν δύο προσεχῶν συνεδριάσεων, πού θά ἦσαν καί αἱ τελευταῖαι τῆς Συνόδου.

Κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην εἰς τὴν αἴθουσαν τῶν συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς, ὄλως ἀπροόπτως, ἐξερράγη ἐπεισόδιον, τὸ ὁποῖον ἐμελλε νά ἔχῃ βαθείας τὰς συνεπειὰς εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῆς χώρας.

Συνεζητεῖτο πρὸ τῆς Βουλῆς νομοσχέδιον περὶ χορηγίας ἐπιμισθίου εἰς τοὺς ἀξωματικούς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς γενικῆς ἐπιστρατεύσεως.

Διὰ τοῦ νομοσχεδίου τούτου οὐδεμίαν ἐλαμβάνετο πρόνοια διὰ τοὺς

στρατιώτας, ἐν ᾧ συγχρόνως ἢ διαφορὰ τοῦ ἐπιδόματος μεταξὺ τῶν ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων ἀξιωματικῶν ἐκρίνετο ὑπερβολικῆ καὶ ὡς τοιαύτη οὐδαμῶθεν ἐδικαιολογεῖτο.

Διαρκούσης τῆς συζητήσεως, ὀμιλῶν ὁ βουλευτὴς Λαρίσης Γ. Βλάχος, εἶπεν κατὰ λέξιν τὰ ἐξῆς; «Ἐχω τὴν γνώμην ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ λαοῦ, ὅτι σήμερον δὲν ἀντιπροσωπεύετε τὴν θέλησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, ἡμεῖς ἀντιπροσωπεύομεν αὐτήν, οἱ ὅποιοι γνωρίζομεν ὅτι ἐπίστρατοι ἐδανείσθησαν ἀπὸ ἡμᾶς μίαν δραχμὴν καὶ ὅτι ἔχομεν τὴν ὑποχρέωσιν ν' ἀντιταχθῶμεν ἐναντίον τοιοῦτου Νομοσχεδίου τὸ ὅποion ὑποβάλλεται ἄνευ συστολῆς».

Αἱ τελευταῖαι λέξεις τοῦ ὀμιλητοῦ ἐπροκάλεσαν θόρυβον ἀλλὰ καὶ τὴν ὀργὴν τοῦ Ἑποστρατήγου καὶ Ἑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν Γιαννακίτσα.

Οὗτος ὄρθιος καὶ χειρονομῶν ἐστράφη πρὸς τὴν πλειοψηφίαν τῆς Βουλῆς διαμαρτυρόμενος. Πολλοὶ βουλευταὶ ἐκ τῆς πλειοψηφίας θεωροῦντες ἀνοίκειον τὸ ὕφος καὶ τὸν τόνον τοῦ Ἑπουργοῦ, ἤρχισαν καὶ αὐτοὶ ὄρθιοι νὰ χειρονομοῦν καὶ νὰ ὑποδεικνύουν εἰς τὸν Γιαννακίτσα νὰ καθίσῃ.

Ἐπὶ προεδρεύων τῆς Βουλῆς Ἀλαβάνος παρεμβάινων συνιστᾷ εἰς τὸν Βλάχον ν' ἀνακαλέσῃ τὴν φράσιν. Οὗτος συνειροφώθη ἀμέσως καὶ ἄνευ δισταγμοῦ, εἰπὼν «ἀνακαλῶ».

Ἄλλ' ὁ Ἑπουργός, εἶτε διότι ἔνεκα τῆς παραχῆς δὲν ἤκουσεν εἶτε διότι δὲν ἐθεώρει ἐπαρκῆ τὴν ἐξήγησιν ταύτην, ἐσυνέχισε μὲ τὸ αὐτὸ ὕφος τὸ ἐπεισόδιον, περισυλλέγων θορυβωδῶς τὰ ἐγγραφά του καὶ κτυπῶν τὸ πηλίκιόν του ἐπὶ τῆς Τραπεζῆς.

Συγχρόνως δὲ ὄρθιος καὶ ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς βουλευτάς λέγει εἰς τόνον καὶ ὕφος ὄχι εὐπρεπὲς κατὰ λέξιν: «Ἀπὸ τῆς στιγμῆς κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ κ. βουλευτὴς ἀπηύθυνεν αὐτὴν τὴν φράσιν, ἐγὼ δὲν ἔχω θέσιν ἐδῶ. Κρατῶν δὲ ἐμφανῶς τὴν σπάθην του ἐξέρχεται τῆς αἰθούσης βιαίως καὶ θορυβωδῶς.

Ἄπαντες οἱ ἀξιωματικοὶ ποῦ παρηκολούθουν ἐκ τῶν θεωρείων τὴν συνεδρίασιν τῆς Βουλῆς, καὶ δὲν ἦσαν οὗτοι ὀλίγοι, σηκώνονται ὄρθιοι καὶ ἐπιδεικτικῶς ἀποχωροῦν. Ἀπειλητικοὶ δὲ κατέρχονται ἐκ τῶν θεωρείων, κυκλοφοροῦντες εἰς τοὺς διαδρόμους τῆς Βουλῆς.

Εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς συνεδριάσεως ἦτο ἀληθὲς πανδαιμόνιον.

Κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην εἰσέρχομαι εἰς τὴν αἴθουσαν, καταλαμβάνω τὴν ἔδραν μου, ἀποκαθιστῶ τὴν τάξιν, καὶ προσκαλῶ τὸν παρεκτραπέντα βουλευτὴν ν' ἀνακαλέσῃ τὴν φράσιν ποῦ ἐπροκάλεσε τὸ ἐπεισόδιον, καὶ τοῦτο διότι ἐθεώρησα ὅτι πιθανόν, λόγῳ τοῦ ἐπικρατήσαντος θορύβου, νὰ μὴ ἔγινεν ἀντιληπτὴ ἢ δοθεῖσα ἐξήγησις.

Ἐπὶ Βλάχος αὐτοστιγμῆ καὶ αὐτολεξεῖ λέγει: «Ἀνακαλῶ, κύριε πρόεδρε. Ὅ,τι εἶπα τὸ εἶπα ἄνευ μελέτης».

Ἄν τὴν στιγμὴν ταύτην ὁ Ἑποστράτηγος Ἑπουργός ἤθελεν ἐκφράσῃ τὴν λύπην του διὰ τὸ ὕφος, τὸν τόνον καὶ ἐν γένει τὴν προκλητικὴν στάσιν

πού ἐτήρησεν ἀπέναντι τῆς Βουλῆς, τὸ ἐπεισόδιον θὰ εἶχε λήξῃ ἄνευ συνεπειῶν.

Τοῦτο συνέστησε καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῆς πλειοψηφίας Βενιζέλος.

Δυστυχῶς ὁμως τοῦ ἐπεισοδίου ἐκείνου ἐγένετο θλιβερὰ ἐκμετάλλευσις, εἰς τὴν ὅποιαν ἀσφαλῶς δὲν ἀπέβλεπε, καὶ οὔτε κἂν ἐφαντάσθη ποτὲ οὔτε ὁ Βλάχος, οὔτε ὁ Γιαννακίτσας καὶ οὔτε οἱ πλεῖστοι τῶν βουλευτῶν.

Ἡ ἐπὶ τοῦ ἐπεισοδίου ἐπομένως συζήτησις συνεχίζεται, καὶ συνεχίζεται ὀλονύκτιος. Μοιραίως δὲ αὕτη δὲν περιορίζεται εἰς τὸ ἐπεισόδιον, ἀλλ' ἐπεκτείνεται καὶ εἰς ὅλον τὸ ἐξωτερικόν, τὸ ἐσωτερικόν καὶ τὸ πολεμικόν πρόβλημα.

Κατὰ τὴν συζήτησιν ταύτην ἔλαβον μέρος οἱ Βενιζέλος, Γιαννακίτσας, Ῥάλλης, Θεοτόκης, Ροῦφος, Ζαῖμης, Γούναρης, Νοταρᾶς, Λαγοπάτης κλπ.

Μετὰ τὸ πέρασ τῆς συζητήσεως διεκόπη δι' ὀλίγα λεπτὰ ἡ συνεδρίασις καὶ τὰ μέλη τῆς Κυβερνήσεως ἀπεσύρθησαν διὰ νὰ συσκευθούν.

Διαρκούσης τῆς συσκέψεως ταύτης ὁ πρωθυπουργὸς Ζαῖμης ἐξήλθε τῆς αἰθούσης τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καὶ ἦλθεν εἰς τὸ γραφεῖόν μου διὰ νὰ μὲ συναντήσῃ καὶ λέγει σχεδὸν αὐτολεξεί : « Ἀκούσατε, κ. Πρόεδρε, αὐτοὶ ἐκεῖ μέσα εἶναι ἀδιάλλακτοι. Θέλουν νὰ μὴ δώσῃ ὁ Γιαννακίτσας καμμίαν ἐξήγησιν εἰς τὴν Βουλὴν καὶ νὰ κηρυχθῇ καὶ ἡ Κυβέρνησις ἀλληλέγγυος μαζί του. Ἐννοεῖς ὅτι ἂν τοῦτο γίνῃ θὰ διαλυθῇ ἡ Βουλὴ, καὶ θὰ ὀδηγηθῇ ὁ τόπος πρὸς νέας ἐκλογάς. Τὰς συνεπειὰς μιᾶς τοιαύτης κρίσεως τὰς βλέπετε καὶ μόνοι σας. Σκέπτομαι ἐπομένως πού ὁ Βενιζέλος μόνος θὰ ἠδύνατο νὰ σώσῃ τὴν κατάστασιν, ἂν ἀπεφάσιζε νὰ κἀμῃ καμμίαν ὑποχώρησιν. Ἄν καὶ σεῖς σκέπτεσθε ὅπως καὶ ἐγώ, νομίζω πού καλὸν εἶναι νὰ συναντήσετε τὸν Βενιζέλον καὶ νὰ τοῦ ἐκθέσετε τὸν κίνδυνον ».

Μία τοιαύτη προσπάθεια δὲν ἦτο δυνατόν παρὰ νὰ μὲ εὔρῃ σύμφωνον. Ἐσκέφθηκα ἀμέσως ποία συμφορὰ θὰ ἐπλάκωνε στὸν τόπο ἂν διελύετο ἡ Βουλὴ ἔπειτα ἀπὸ δύο μῆνες πού εἶχε συνέλθῃ, εἰς τὸ μέσον τῆς παγκοσμίου κρίσεως πού ἐκλόγιζε τὰ πάντα. Ποία ἔξαφιν παθῶν θὰ ἐδημιουργεῖτο εἰς στιγμὴν πού ἐχρειάζετο ὅσον ποτὲ σύμπνοια καὶ ἐνότης, ἀλλὰ καὶ ποία ἐντύπωσις θὰ ἐδημιουργεῖτο ἐκτὸς τῶν ὁρίων μας, ὅταν θὰ ἔβλεπαν ἡμᾶς νὰ ἀλληλοσπαρασσώμεθα, καὶ νὰ ἐνεργοῦμεν δύο γενικὰς ἐκλογάς ἐντὸς τεσσάρων μηνῶν, ἐν ᾧ τὰς ἐκλογὰς γενικῶς ἀπέφυγαν καὶ παρέλειψαν ὅλα τὰ ἄλλα εὐρωπαϊκὰ Κράτη, μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ ἐκεῖνα τῶν ὁποίων εἶχαν λήξῃ καὶ αἱ συνταγματικαὶ προθεσμίαι διὰ τὸν βίον τῶν νομοθετικῶν σωματίων των.

Ὅλας αὐτὰς τὰς σκέψεις ἀνεκοίγωσα φυσικὰ καὶ εἰς τὸν Ζαῖμην τὸν ὁποῖον ἠρώτησα ἂν ἔλοι οἱ Ὑπουργοὶ ἦσαν σύμφωνοι εἰς τὴν ἀποφιν πού ἠπειλεῖτο. Ὅχι μοῦ λέγει, διότι πλὴν ἐμοῦ διαλλακτικὸς εἶναι καὶ ὁ Κουντουριώτης καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ Γιαννακίτσας, ὁ ὁποῖος φαίνεται νὰ μετενόησε διὰ τὴν στάσιν πού ἐτήρησεν ἐνώπιον τῆς Βουλῆς. Ἀλλὰ τὴν πλειοψηφίαν σχηματίζουν οἱ ἀδιάλλακτοι Γούναρης, Θεοτόκης, Ῥάλλης καὶ Δραγούμης.

Τότε παρατήρησα εις τὸν Ζαῖμην ὅτι ἐθεώρουν πρακτικώτερον νὰ συναντήσωμεν μαζί τὸν Βενιζέλον, καὶ πρὸς τοῦτο θὰ τὸν παρεκάλουν νὰ ἔλθῃ εἰς τὸ γραφεῖόν μου ὅπου θὰ συνήντα καὶ σὰς.

Μὲ τὴν συγκατάθεσιν τοῦ Ζαῖμη ἐπῆγα εἰς τὴν αἴθουσαν τῶν συνεδριάσεων ὅπου ἦτο ὁ Βενιζέλος, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνεκοίνωσα ὅτι εἰς τὸ γραφεῖόν μου εὐρίσκετο ὁ Ζαῖμης, ὁ ὁποῖος θὰ ἐπεθύμει κἀτι νὰ τοῦ ἀνακοινωνῶσῃ. Οὗτος, πρὶν ξεστομῆσω ἔστω καὶ μίαν ἐπὶ πλέον λέξιν, ἀντελήφθη περὶ τίνος ἐπρόκειτο καὶ εἰς ὕφος φιλικὸν μοῦ λέγει κατὰ λέξιν: «Τί περίεργος ἄνθρωπος πού εἶσαι, ἐν ᾧ εἶσαι τρομερὰ εὐαίσθητος μὲ τὸν συντηρητισμό σου γίνεσαι ἀγνώριστος». Καὶ χωρὶς νὰ προσθέσῃ τίποτε ἄλλο σηκώνεται καὶ διευθύνεται, συνοδευόμενος καὶ ἀπὸ ἐμέ, εἰς τὸ γραφεῖον μου.

Ἄλλ' ὁ Βενιζέλος δυστυχῶς οὔτε ὑποχώρησιν, οὔτε κἀν συζήτησιν ἤθελε νὰ κάμῃ. Καὶ ὅταν φθάνῃ σιμὰ στὸν Ζαῖμη, χωρὶς κἀν νὰ περιμένῃ ν' ἀκούσῃ τί τὸν ἤθελε, μὲ ὕφος ζωηρὸν τοῦ λέγει κατὰ λέξιν: «Ἐκπλήσσομαι μὲ σὰς, κ. Πρόεδρε, ὁ ὁποῖος προέρχεσθε ἐκ τοῦ κοινοβουλίου...». Ἄλλ' ὁ Ζαῖμης, πρὶν τὸν ἀφίση κἀν νὰ τελειώσῃ τὴ σκέψιν του, τοῦ λέγει ἐπίσης κατὰ λέξιν: «Μὲ συγχωρεῖτε, κ. Πρόεδρε, ἤθελα ἀπλῶς νὰ σὰς θέσω ἐνήμερον τῶν περιστάσεων» καὶ κλείει τὴν συζήτησιν.

Ὁ Ζαῖμης καὶ ἐσκέπτετο καὶ ἔβλεπε πάντοτε ὀρθά. Ἄλλὰ μαχητικότητα δὲν εἶχε καμμίαν. Ὅταν εὐρέθηκε πρὸ τῆς ὁρμῆς τοῦ Βενιζέλου καὶ ἐπεισθῆκε πού αὐτὸς ἦτο ἀμετάπειστος, δὲν ἔβλεπε πλέον κανένα λόγον γιὰ νὰ συνεχίσῃ τὴ συζήτησιν, καὶ τὴν ἔκοψε πρὶν ἀρχίσῃ.

Καὶ ἔτσι δυστυχῶς ἐναυάγησε καὶ ἡ τελευταία προσπάθεια, ἔπειτα ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἐπαναλαμβάνεται κατὰ τὰς πρωϊνὰς ὥρας ἡ διακοπείσα συνεδριάσις, ἡ Κυβέρνησις προβαίνει εἰς δῆλωσιν κατὰ τὴν ὁποῖαν κρίνει πού ὁ Γιαννακίτσας δὲν ἔθιξε τὴν Βουλὴν καὶ κηρύσσεται ἀλληλέγγυος μὲ αὐτόν. Ἡ Βουλὴ ἐπιλαμβάνεται τῆς προτάσεως δι' ἧς ἤρητο ἡ ἐμπιστοσύνη πρὸς τὴν Κυβέρνησιν καὶ διὰ ψήφων 147 κατὰ 114 ἀποδοκιμάζεται αὕτη, ὁ Ζαῖμης δηλοῖ κατὰ λέξιν ὅτι «μετὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ψηφοφορίας ἡ κυβερνήσις προτίθεται νὰ ὑποβάλῃ τὴν παραίτησιν αὐτῆς πρὸς τὴν Αὐτοῦ Μεγαλειότητα, καὶ λύεται ἡ συνεδρίασις τὴν 7ην πρωϊνῆν.

Τὰ πολιτικὰ σφάλματα ὅμως συνεχίζονται βραχδαῖα.

Τὴν ἐπομένην τῆς παραίτησεως τοῦ Ζαῖμη ὁ Βασιλεὺς καλεῖ εἰς τὰ ἀνάκτορα τὸν ὑποστράτηγον Γιαννακίτσαν, τὸν διορίζει γενικὸν ὑπασπιστὴν αὐτοῦ, καὶ ἰδιοχείρως τοῦ ἐπιδίδει τὰ διάσημα τοῦ ἀνωτάτου ἀυλικοῦ ἀξιώματός.

Ἡ ἐκ τοῦ διορισμοῦ τούτου ἐντύπωσις ὑπῆρξεν ἀληθῶς ὀδυνηρά.

Τὴν ἰδίαν ἡμέραν (22 Ὀκτωβρίου) τῆς δυσμενοῦς διὰ τὸν Ζαῖμην ψηφοφορίας τῆς Βουλῆς ὑπέβαλεν οὗτος πρὸς τὸν Βασιλέα τὴν παραίτησιν τῆς Κυβερνήσεως.

Ἐποβάλλων ὁ Ζαῖμης τὴν παραίτησιν ταύτην συνέστησε ν' ἀποφευχθοῦν ἀντὶ πάσης θυσίας αἱ ἐκλογαί, ὅχι μόνον διότι αὐταὶ θὰ ἦσαν

ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἐπικίνδυνοι, λόγῳ τῆς παγκοσμίου κρίσεως, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν μορφωθεῖσαν ἐσωτερικῶς κατάστασιν, ἢ ὅποια καθημερινῶς ἐχειροτέρευεν, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ χώρα εὕρισκετο ἐν ἐπιστρατεύσει, καὶ ἐπὶ ὀλίγου ἀριθμοῦ ἐκλογέων ἐξ 700.000 αἰ 300.000 περίπου εὕρισκοντο ὑπὸ τὰ ἔπλα.

Τὸ συμπέρασμα τῆς γνώμης ταύτης τοῦ Ζαῖμη θὰ ἦτο ἡ ἀντικατάστασις τοῦ Γιαννακίτσα, καὶ ἡ ἐπάνοδος τῆς Κυβερνήσεως εἰς τὴν Βουλὴν, ἵνα συνεχισθῇ ἡ χαραχθεῖσα κατὰ τὸν σχηματισμὸν τῆς Κυβερνήσεως Ζαῖμη, γραμμῆ.

Ὁ Γούναρης συνεβούλευε τὰ ἀντίθετα, δηλαδὴ διάλυσιν τῆς Βουλῆς καὶ ἐκλογάς.

Ἄλλ' ἀνεφύη μοιραίως τὸ ζήτημα ἀν' ὃ Βασιλεὺς εἶχεν ἐκ τοῦ Συντάγματος τὸ δικαίωμα νὰ διαλύσῃ τὴν Βουλὴν διὰ δευτέραν φορὰν ἐντὸς μικροῦ χρονικοῦ διαστήματος καὶ διὰ ζήτημα ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀπεφάνθη ἡδὴ ὁ Λαός.

Οἱ φιλελεύθεροι ἐκηρύχθησαν κατὰ τῶν ἐκλογῶν, ὅχι μόνον διότι ἐθεώρουν ταύτας ἀσυμφόρους, ἀλλὰ καὶ διότι ἐπίστευον ὅτι ἡ διάλυσις τῆς Βουλῆς ποῦ θὰ προηγεῖτο τῆς ἐνεργείας τῶν ἐκλογῶν προσέκρουεν εἰς τὸ Σύνταγμα.

Ὅπως ὅποτε τὸ ζήτημα, ἀπὸ συνταγματικῆς ἀπόψεως ἐξεταζόμενον εἶναι ἐκ τῶν ἀμφισβητουμένων.

Τὸ γράμμα τοῦ Συντάγματος οὐδένα θέτει περιορισμὸν ἐπὶ τῆς βασιλικῆς ταύτης προνομίας. Ἄλλ' ὑποστηρίζεται καὶ ἡ ἀντίθετος ἀποψις, ὅτι δηλαδὴ μία τοιαύτη διάλυσις θὰ ἦτο ἀντίθετος πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ Συντάγματος.

Ὁ Ν. Πολίτης ὑπεστήριξε τότε, καὶ ἴσως ὀρθῶς, ὅτι τὸ σφάλμα τοῦ Βασιλέως δὲν θὰ ὑπῆρχε τόσον εἰς τὴν διάλυσιν τῆς Βουλῆς, ὅσον εἰς τὸ ὅτι δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ διαφωνήσῃ ἐπὶ ζητήματος ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀπεφάνθη ὁ κυρίαρχος Λαός, ἐφ' ὅσον ἐκτοτε δὲν ἐμεσολάβησαν περιστατικὰ ἐνδεικνύοντα μεταβολὴν τῆς λαϊκῆς γνώμης.

Ἄλλ' ἐὰν ἡ ἐρμηνεία τοῦ Συντάγματος ἀφινεν ἀμφιβολίας, οἱ ἐκ τοῦ μέτρου τούτου κίνδυνοι καὶ ζημίαι θὰ ἔπρεπεν ἀπὸ ὄλους νὰ συνομολογηθοῦν.

Δυστυχῶς ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἐσκέφθηκεν οὕτως.

Ἀπεφάσισε νὰ διαλύσῃ τὴν Βουλὴν καὶ νὰ ὀδηγήσῃ τὴν χώραν εἰς ἐκλογάς. Καὶ πρὸς τοῦτο ἐκάλεσε τὸν Ζαῖμη καὶ τοῦ ἀνέθηκε τὸν σχηματισμὸν τῆς Κυβερνήσεως, ἀλλ' οὗτος ἠρνήθη ν' ἀναλάβῃ.

Καὶ τότε κατὰ συμβουλὴν τοῦ Γούναρη ἐκλήθη ὁ Σκουλούδης, ὁ ὁποῖος ἀπεδέχθη τὰς ἀπόψεις τοῦ Κωνσταντῖνου, καὶ ἐσχημάτισε τὴν νέαν Κυβέρνησιν διὰ τῶν ἰδίων Ὑπουργῶν ποῦ συμμετείχον καὶ εἰς τὴν Κυβέρνησιν Ζαῖμη μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ποῦ ἀνέθηκεν τὸ Χαρτοφυλάκιον τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας εἰς τὸν Α. Μιχελιδάκην, ὁ ὁποῖος διετέλεσε

πλέον ἢ ἀπαξ Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως ἐν Κρήτῃ, ἀλλὰ καὶ ἀρχηγὸς τοῦ ἐν Κρήτῃ ἀντιβενιζελικοῦ κόμματος.

Καὶ ἔτσι ὁ ἀντιβενιζελισμὸς πάνοπλος κατήρχετο εἰς τὰς ἐκλογὰς γιὰ νὰ λύσῃ, ὅπως ὑπελόγιζε, τὰς διαφορὰς του μὲ τοὺς φιλελευθέρους μίᾳ καὶ καλῇ.

Ἄλλ' ἢ διάλυσις αὕτη τῆς Βουλῆς, ἀνατεθεῖσα μάλιστα εἰς τὸν Σκουλοῦδην, ἔκαμεν ὀριστικὸν καὶ ἀγεφύρωτον πλέον τὸ ἐσωτερικὸν χάσμα, καὶ ὠδήγησε καὶ τὰς δύο παρατάξεις, μὲ τὰς ἀνηκούσας εἰς ἑκατέραν εὐθύνας, εἰς ὄλας τὰς ὑπερβολὰς καὶ ὄλας τὰς ἀκρότητας.

Ἡ μίᾳ παράταξις ἐσήκωσε τὴν σημαίαν τῆς οὐδετερότητος.

Ἄλλ' ἐὰν εἶχομεν ἀναλάβῃ συμμαχικὰς ὑποχρεώσεις; Ἐὰν διὰ νὰ ἐκπληρώσωμεν ταύτας μᾶς προσεφέρετο ἡ Κύπρος; Ἄν ὁ πόλεμος ἐγίνετο εἰς τὰ σύνορά μας; Ἄν ἐσυνεχίζετο οὗτος μέσα στὰ ἐδάφη μας; Ἐὰν κατελαμβάνοντο καὶ τὰ ὀχυρά μας μὲ τὰ ὁποῖα ἐπρόκειτο νὰ ἐξασφαλίσωμεν τὴν ἀνεξαρτησίαν μας; Ἐὰν διὰ τῆς σημαίας αὐτῆς ἐξυπηρετοῦντο τὰ ὄνειρά τῆς μεγάλης Βουλγαρίας, τῆς Βουλγαρίας δηλαδὴ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου;

Ὅλα αὐτὰ δὲν εἶχον καμμίαν σημασίαν διὰ τὴν παράταξιν ταύτην. Ἡ Γερμανία, ἡ ὁποία διαρκῶς ἐνίκα, θὰ νικήσῃ καὶ ἕως τὸ τέλος. Θὰ κανονίσῃ ὄλα τὰ ζητήματα ὅπως αὐτὴ θελήσῃ, καὶ χαρὰ εἰς ἐκείνους ποὺ θὰ εὐρεθοῦν σιμὰ της.

Αὐτὰ ἐπίστευεν ἡ μίᾳ παράταξις.

Ἡ ἄλλη παράταξις ἐσήκωσε βέβαια τὴν σημαίαν μιᾶς συγκεκριμένης ἐθνικῆς πολιτικῆς, ποὺ ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν συμμαχικῶν μας ὑποχρεώσεων, καὶ εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἐθνικῆς μας ἀποκαταστάσεως, πάντως διὰ τῆς συνεργασίας μὲ τὰς Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως. Οὐδεμίαν ὁμως παρέλειψεν ἀσχημίαν ἐξ ὧων θὰ ἀπηγοῦντο διὰ νὰ καταστῇ μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἡ πολιτικὴ αὕτη ξένη ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸν Λαόν, καὶ νὰ στηριχθῇ εἰς τὰς ξένας λόγχας, διὰ τῶν ὁποίων καὶ τελικῶς κατίσχυσε.

Ἀφυχολόγητη ἡ παράταξις αὕτη μετεχειρίζετο συνεχῶς μέσα (ὡς θὰ ἴδωμεν εἰς τὴν συνέχειαν τῆς ἱστορικῆς μας ἐρεύνης) ἐξυπηρετοῦντα κάκιστα τὸν σκοπὸν εἰς τὸν ὁποῖον ἀπέβλεπε καὶ ἔχανε καθημερινῶς ἐκ τούτου τὸ λαϊκὸν ἔδαφος.

Ἡ μίᾳ παράταξις ἐχρωκόπησε βασικῶς, ἀφοῦ ἔβλαψε τὸ Ἔθνος τυφλωθεῖσα ἐκ τοῦ πάθους, ἡ ἄλλη ἠστόχησεν εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν μέσων ποὺ μετεχειρίσθη, ἐξυπηρετήσασα κάκιστα ἕνεκα τούτου τὴν ἰδικὴν της πολιτικὴν.

Αἱ δύο διπλωματικαὶ γκάφαι τοῦ Σκουλοῦδη ποῦ δὲν ἦσαν καὶ αἱ μόναι.

Ὅπως δὴ ποτε ὑπὸ συνθήκας ἀληθῶς δυσχερεῖς ἀνέλαβεν ἡ νέα Κυβέρνησις τὴν ἐξουσίαν κατὰ τὴν 25ην Ὀκτωβρίου 1915 (παλ. ἡμερολ.). Ὁ Σκουλοῦδης ἀνέλαβεν τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν.

Ἡ πρώτη πράξις τὴν ὁποίαν ἔκαμεν ἦτο ν' ἀπευθύνῃ ἐγκύκλιον πρὸς ἕλας τὰς πρεσβείας διὰ τῆς ὁποίας ἐβεβαίωσεν ὅτι θὰ ἀκολουθήσῃ τὴν πολιτικὴν τοῦ Α. Ζαῖμη. Ἰδιαιτέρως ἡ ἐν Βελιγραδίῳ πρεσβεία ἔλαβεν τὴν ἐντολὴν νὰ προσθέσῃ τὰς κατηγορηματικωτέρας διαβεβαιώσεις περὶ τῶν αἰσθημάτων φιλίας, ἐκ τῶν ὁποίων ἐνεπνέετο ἡ νέα κυβέρνησις.

Ἄλλὰ καὶ αἱ πρεσβεῖαι Λονδίνου, Παρισίων, Πετροπόλεως καὶ Ῥώμης ἐνετάλησαν νὰ βεβαιώσουν τὰ οἰκεία Ὑπουργεῖα τῶν Ἐξωτερικῶν ὅτι θὰ συνεχίσῃ καὶ ἡ νέα Κυβέρνησις τὴν πολιτικὴν τῆς οὐδετερότητος μὲ πνεῦμα εἰλικρινεστάτης εὐμενείας πρὸς τὰς Δυνάμεις τῆς Συνεννόησεως καὶ ὅτι τὸ νέον Ὑπουργεῖον υἱοθετεῖ τὰς δηλώσεις τοῦ Ζαῖμη ἐν σχέσει πρὸς τὴν φιλικὴν στάσιν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ἀπέναντι τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Συμμαχικοῦ Στρατοῦ.

Δύο ζητήματα κυρίως ἀπησχόλησαν σοβαρῶς τὴν νέαν κυβέρνησιν κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τοῦ σχηματισμοῦ τῆς.

Καὶ ταῦτα ἦσαν ἡ ἐνδεχομένη στάσις τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως διὰ τὴν περίπτωσιν καθ' ἣν τὰ σερβικὰ καὶ συμμαχικὰ ἐν γένει στρατεύματα, καταδιωκόμενα ἀπὸ τὴν ἀντίθετον παράταξιν καὶ υποχωροῦντα ἤθελον προσφύγῃ εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος καὶ ἡ ἐκ μέρους τῶν συμμάχων ἐγκατάλειψις τῆς ἐκστρατείας τῆς Θεσσαλονίκης, καὶ συνεπῶς ἡ ἐκ τῶν ἑλληνικῶν ἐδαφῶν ἀπομάκρυνσις τῶν ξένων στρατιῶν.

Ἡ διπλωματικὴ διαχείρισις καὶ τῶν δύο τούτων ζητημάτων ὑπῆρξε τοῦλάχιστον ἀτυχῆς.

Ἡμέρας τινὰς πρὸ τοῦ σχηματισμοῦ τῆς Κυβερνήσεως Σκουλοῦδη, οἱ Σέρβοι ὑφιστάμενοι διπλῆν ἐπίθεσιν ἤρχισαν νὰ συμπτύσσωνται καὶ νὰ υποχωροῦν.

Ἀντιμετωπιζέτο ἐπομένως ἡ ἐνδεχομένη περίπτωσις τῆς προσφυγῆς τῶν συμμαχικῶν στρατευμάτων εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος, καὶ συνεπῶς ἡ ἐν τούτῳ στάσις τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως.

Ὁ Ζαῖμης (πρωθυπουργὸς ἀκόμη τότε), εἰς συνάντησιν ποῦ εἶχε μὲ τὸν πρεσβευτὴν τῆς Ῥωσσίας Ντεμίντωφ, ἐδήλωσε κατὰ λέξιν : « Ἐὰν συνεπέξῃ τῆς υποχωρήσεως τῶν Σέρβων αἱ ἐχθροπραξίαι ἐσυνεχίζοντο ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν συνόρων, οὐδέποτε τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα θὰ ἐνήργουν ἐναντίον τῶν συμμάχων ».

Ἄλλὰ καὶ πρὸς τοὺς πρεσβευτὰς τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας ὁ Ζαῖμης ὑπῆρξεν ἐπίσης κατηγορηματικὸς. Οὗτος ἐδήλωσε πρὸς αὐτοὺς ὅτι : « Ἡ οὐδετερότης τῆς Ἑλλάδος θὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ ἔχῃ τὸν αὐτὸν εὐμενῆ χα-

ρακτῆρα ἀπέναντι τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννοήσεως, καὶ ὅτι τὰ συμμαχικὰ στρατεύματα θὰ εὕρισκον ἐν Θεσσαλονίκῃ κάθε εὐκολίαν».

Τὰς διαβεβαιώσεις ταύτας οἱ πρεσβευταὶ Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας ἔλαβον ὑπὸ σημείωσιν.

Ἐκεῖ εὗρηκε τὰ πράγματα ἡ Κυβέρνησις Σκουλούδη δταν ἐσχηματίσθη.

Τὴν ἰδίαν ἡμέραν τοῦ σχηματισμοῦ τῆς νέας κυβερνήσεως ἐπεδείχθη εἰς τὸν Σκουλούδην τὸ ἀπὸ 22 Ὀκτωβρίου/4 Νοεμβρίου 1915 τηλεγράφημα τοῦ ἐν Βερολίῳ πρεσβευτοῦ τῆς Ἑλλάδος Ν. Θεοτόκη, τὸ ὁποῖον εἶχε μείνη ἄνευ ἀπαντήσεως, διότι ἐδόθη εἰς Ἀθήνας τὴν ἡμέραν τῆς παραίτησεως τοῦ Ζαΐμη.

Διὰ τοῦ τηλεγραφήματος τούτου ἐγένετο γνωστὸν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν ὅτι ἡ Γερμανία δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ συγκρατήσῃ τὸν βουλγαρικὸν στρατὸν καταδιώκοντα τοὺς συμμάχους νὰ διαβῇ τὰ ἑλληνικὰ σύνορα. Ὁ Γενικὸς Ἐπιτελάρχης Φαλκενχάιν θὰ προσπαθήσῃ (καθ' ἃ λέγει τὸ τηλεγράφημα) νὰ σταματήσῃ τοὺς βουλγάρους εἰς τὴν ἑλληνικὴν μεθόριον, ἐὰν ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἐδήλωνεν ὅτι εἶναι ἐτοιμὴ ν' ἀφοπλίσῃ καὶ νὰ περιορίσῃ τὰ ἀγγλογαλλικὰ καὶ σερβικὰ στρατεύματα, ὅσα ὑποχωροῦντα θὰ κατέφευγον εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἔδαφος.

Τὴν ἐπομένην τῆς γνωστοποιήσεως τοῦ τηλεγραφήματος τούτου, δηλαδὴ τὴν ἐπομένην τοῦ σχηματισμοῦ τῆς νέας κυβερνήσεως, ὁ Σκουλούδης ἐδέχθη τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ πρεσβευτοῦ τῆς Αὐστρίας, ὁ ὁποῖος τοῦ ἐπέδωκε διακοίνωσιν τῆς κυβερνήσεώς του, διὰ τῆς ὁποίας ἠξίου ὅπως ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐφαρμόσῃ τὰς διατάξεις τῆς Χάγης ἐπὶ τῶν ὑποχωρούντων εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος σερβικῶν καὶ συμμαχικῶν στρατευμάτων, ἄλλως οἱ κεντρικοὶ μετὰ τῶν βουλγάρων θὰ τὰ κατεδίωκον ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ Σκουλούδης ἀφ' οὗ ἐδήλωσεν ὅτι οὔτε ἡ ἰδική του, οὔτε καμμία ἄλλη ἑλληνικὴ κυβέρνησις θὰ ἠνείχετο οἰανδήποτε παραβίασιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, χωρὶς νὰ προσφύγῃ εἰς τὰ ὅπλα, ἔσπευσε νὰ δηλώσῃ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις θὰ ζητήσῃ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν κανόνων τῆς Χάγης. Μὲ ἄλλα λόγια ὅτι ἠθέλην ἀφοπλίσῃ ὅσα στρατεύματα Σερβικὰ, Γαλλικὰ καὶ Ἀγγλικὰ ἠθελον καταφύγῃ εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἔδαφος, τὰ ὁποῖα θὰ περιώριζε καὶ θὰ τὰ ἐκράτει αἰχμάλωτα μέχρι λήξεως τοῦ πολέμου!!!.

Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἡ Σκουλούδης ἐδέχθη τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ πρεσβευτοῦ τῆς Σερβίας, ὁ ὁποῖος ἠθέλησε νὰ μάθῃ τὰς ἑλληνικὰς διαθέσεις ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἐκτιθέμενον ζήτημα.

Ὁ Σκουλούδης ἀπήντησέ ὅτι θὰ ἐφαρμόσῃ τοὺς κανόνας τῆς Χάγης.

Ἀλλὰ τὴν ἐπομένην πρωτ' ἐπεσκέφθη τὸν Σκουλούδην ὁ πρεσβευτὴς τῆς Γαλλίας Γκυγιμέν, ὁ ὁποῖος τὸν ἠρώτησεν ἐὰν εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὰ σερβικὰ στρατεύματα θὰ ἀφωπλίζοντο.

Ἡ μετὰ τοῦ πρεσβευτοῦ τῆς Γαλλίας συζήτησις ὑπῆρξεν ὀξεῖα καὶ

παρ' ὀλίγον γὰ ἐλάμβανε διαστάσεις ἐπικινδύνους. Ὁ Σκουλούδης ἐπέμεινε εἰς τὴν ἀποψὶν του, ἐρωτηθεὶς δὲ ἀπὸ τὸν Γκυγιεμέν, τί θὰ ἔκαμνε ἢ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἐὰν τὰ γαλλικὰ στρατεύματα ὑποχωροῦντα ἤθελον εἰσελθεῖν εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος, ἀπήντησεν ὅτι θὰ ἠναγκάζετο γὰ κάμει τὸ αὐτό.

Ὁ Γκυγιεμέν ἐθύμωσε. Καὶ εἰς τόνον ζωηρὸν ὑπενθύμωσεν εἰς τὸν Σκουλούδην τὰς ὑποσχέσεις τοῦ Ζαΐμη περὶ τῆς χωριστῆς μεταχειρίσεως ποῦ θὰ εἶχαν τὰ συμμαχικὰ στρατεύματα τῆς Θεσσαλονίκης, τὰς ὁποίας υἰοθέτησε καὶ ὁ ἴδιος, τὰς δηλώσεις ὅλων τῶν Ἑλληνικῶν Κυβερνήσεων περὶ εὐμενεστάτης οὐδετερότητος καὶ ἀνεχώρησεν, ἀφ' οὗ προηγουμένως ἐτόνισεν ὅτι ἡ στάσις τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως δὲν εἶναι εἰλικρινής.

Ἡ συζήτησις αὕτη μὲ ὄλας τὰς λεπτομερείας τῆς ἐτηλεγραφήθη, ὡς ἦτο μοιραῖον εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας, καὶ αὐτῆς ἔλαβον γνῶσιν ὅλαι αἱ κυβερνήσεις τῆς Συνενοήσεως.

Αὐτῆς τῆς μορφῆς ἢ ἄλλα μικροτέρας ἴσως σημασίας, πάντως ὁμοῦς δυσάρεστα ἐπεισόδια ἀνεφαίνοντο διαρκῶς καὶ ἐδημιουργοῦν, ἔπειτα μάλιστα ἀπὸ τὴν παραβίασιν τῆς ἑλληνοσερβικῆς συμμαχικῆς συνθήκης, μίαν ἀτμόσφαιραν πλήρη δυσπιστίας καὶ καχυποψίας, ἢ ὁποία ἐνετεινετο καὶ ἐκ τῶν καθημερινῶν ἐπεισοδίων ποῦ ἐδημιουργοῦντο ἐκ τῆς στρατιωτικῆς κατοχῆς τῆς Θεσσαλονίκης, τὰ ὁποία προσεκάλουν τὰ διαρκῆ παράπονα βάσιμα ἢ μὴ, ἀλλὰ καὶ τὰς διαμαρτυρίας τοῦ Στρατηγοῦ Σαράιγ, ἀρχηγοῦ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ συμμαχικῶν στρατευμάτων, ποῦ δὲν ἐβράδυναν γὰ καταλήξουν εἰς ἀληθῆ ἐχθρότητα μὲ τὴν ἐπίσημον Ἑλλάδα.

Τῆς δυσἀρέστου ταύτης στροφῆς τῶν σχέσεων τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως μὲ τοὺς συμμάχους δὲν ἦσαν δυστυχῶς ἀπηλλαγμένοι πάσης εὐθύνης καὶ τινες, πάντως οὐχὶ ὀλίγοι φιλελεύθεροι. Οὗτοι καλλιεργοῦντες σχέσεις φιλικὰς καὶ στενωτέρας ἀσφαλῶς ἀπὸ ὅσον ἔπρεπε, μὲ τοὺς ἐν Ἑλλάδι ἀντιπροσώπους τῶν συμμάχων, ἐπωφελοῦντο καὶ ἐξεμεταλλεύοντο τὰ διάφορα ἐπεισόδια, ἢ ἐδημιουργοῦν παρεξηγήσεις, ὅχι πάντοτε κατὰ τὸν εἰλικρινέστερον τρόπον.

Ἡ στάσις τοῦ τύπου τῶν φιλελευθέρων εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὑπῆρξεν ἢ αὐτῆ, καὶ ἐδυσχέρανε τρομερὰ τὴν θέσιν τῆς ἐπισήμου Ἑλλάδος.

Ἐν τῷ μεταξὺ αἱ Δυνάμεις τῆς Συνενοήσεως ἀφορμὴν λαμβάνουσαι ἐκ τοῦ ἐκτεθέντος ἐπεισοδίου, ἐπηρεαζόμεναι δὲ αὐταὶ καὶ ἐκ τῆς ἐν Ἀθήναις καὶ Θεσσαλονικῆ δημιουργουμένης ἀτμόσφαιρας καὶ διαρκῶς δυσπιστοῦσαι, ἤρχισαν γὰ μελετοῦν μέτρα ἐξαναγκασμοῦ καὶ βίας κατὰ τῆς ἐπισήμου Ἑλλάδος, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἀσφαλείας διὰ τὰ συμμαχικὰ στρατεύματα τῆς Θεσσαλονίκης.

Τὰ μέτρα ταῦτα κατὰ τὸ πλεῖστον ἦσαν σκληρά, καὶ ἐν πολλοῖς ἐξευτελιστικὰ διὰ τὴν Ἑλλάδα, ἀσφαλῶς δὲ οὐχὶ ἀνάλογα τῶν κινδύνων ποῦ ἐδημιουργοῦντο ἐκ τῆς ἀνεπαρκείας τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. Ἐντεῦθεν τὰ μέτρα ταῦτα, καθ' ὃ μέτρα ἐν πολλοῖς ἀδικαιολόγητα καὶ ἀψυχολό-

γητα, επηρεάζον δυσμενῶς τὴν δημοτικότητα τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννοήσεως, ἥτις καθημερινῶς ἐμειοῦτο.

Ὡς ἦτο ἐπόμενον, Βασιλεὺς καὶ Κυβέρνησις πού ἔζων εἰς τὴν βαρεῖα αὐτὴν ἀτιμώσφαιραν, καὶ πού εἶχαν κάθε συμφέρον νὰ τὴν ἐλαφρύνουν προσκάλεσαν κατὰ τὴν 31ην Ὀκτωβρίου 1915 (παλ. ἡμερολ.) δῆλωσιν τοῦ Σκουλούδη, διὰ τῆς ὁποίας οὗτος ἐπισήμως ἐδήλωσεν ὅτι τὰ λεχθέντα περὶ ἀφοπλισμοῦ τῶν Συμμάχων ἦσαν ἀπλῆ ὑπόθεσις καὶ οὐδέποτε θὰ ἐφηρμόζετο τοιοῦτον μέτρον οὔτε καὶ κατὰ τῶν Σέρβων ἔστω.

Καὶ ἔτσι ἡ πολιτικὴ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν κανόνων τῆς Χάγης πέφτει στὸ νερό.

Ἡ διπλωματικὴ γκάφα πού ἐν προκειμένῳ ἐσημείωσεν ἡ Κυβέρνησις Σκουλούδη, ἦτο χρονολογικῶς ἡ πρώτη, ἀλλὰ δὲν ἦτο καὶ ἡ μόνη.

Ἐβλεπεν ἡ κυβέρνησις αὐτὴ, ἀλλὰ μαζί μὲ αὐτὴν καὶ ὁ Βασιλεὺς καὶ τὸ Γεν. Ἐπιτελεῖον ὅτι ἡ πολιτικὴ τῆς οὐδετερότητος, πρὸς τὴν ὁποίαν ἀπαντες οὗτοι ἀπέβλεπον, κἀκίστα ἐξυπηρετεῖτο διὰ τῆς παραμονῆς τῶν συμμαχικῶν στρατευμάτων ἐν Θεσσαλονίκῃ. Καὶ ἀντὶ νὰ διαθέτουσιν ὅλας τὰς προσπάθειάς των διὰ νὰ προλαμβάνωνται ἢ καὶ νὰ διαλύωνται αἱ διάφοροι παρεξηγήσεις, ἔχοντες πάντοτε ὡς βᾶσιν τὴν δημιουργηθεῖσαν σκληρὰν (δι' αὐτοὺς) πραγματικότητα, ἀνέλαβον ἔργον βαρῦ, συνιστάμενον εἰς τὸ νὰ πείσουν τοὺς συμμάχους ὅτι ἡ ἐκστρατεία τῆς Θεσσαλονίκης ἀπετέλει στρατιωτικὴν ἐπιχείρησιν ἀτυχή καὶ γεμάτην κινδύνους δι' αὐτοὺς, καὶ ὡς τοιαύτη ἔπρεπε νὰ ἐγκαταλειφθῇ.

Τὸ βαρῦ τοῦτο ἔργον ἤρχισεν ὁ Κωνσταντῖνος, ὅστις ἐπωφελήθη τῆς συγχρόνου ἐπισκέψεως δύο Ὑπουργῶν, τοῦ Λόρδου Κίτσεναρ, Ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν τῆς Ἀγγλίας καὶ τοῦ φιλέλληνος Γάλλου Ὑπουργοῦ Ντενὶ Κοσέν, τὸν ὁποῖον ἀπέστειλεν εἰς Ἀθήνας ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις διὰ νὰ ἐρευνήσῃ ἐπιτοπίως τὴν κατάστασιν.

Πρὸς τοὺς δύο τούτους Ὑπουργοὺς ἀνέπτυξεν ὁ Κωνσταντῖνος ὅλην τὴν ἐπιχειρηματολογίαν του. Ἐμεινε δὲ μὲ τὴν ἐντύπωσιν τόσον ὁ Κωνσταντῖνος, ὅσον καὶ ἡ Κυβέρνησις καὶ τὸ Γενικὸν Ἐπιτελεῖον, ὅτι οὗτοι εἶχον πεισθῆ, ὅτι ἡ μακεδονικὴ ἐκστρατεία περικλείουσα πολλοὺς κινδύνους ἔπρεπε νὰ ἐγκαταλειφθῇ.

Τὸ πρᾶγμα δὲν σταματᾷ ἕως ἐδῶ, διότι ὁ Σκουλούδης ἐπωφελεῖται μιᾶς συμμαχικῆς διακινώσεως πού ἐπεδόθη πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν κατὰ τὴν 13/26 Νοεμβρίου 1915 διὰ τῆς ὁποίας ἐζητοῦντο ὠρισμέναι ἐγγυήσεις διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν ἐν Μακεδονίᾳ συμμαχικῶν στρατευμάτων, καὶ τηλεγραφεῖ πρὸς τὸν ἐν Παρισίοις πρεσβευτὴν Ἀ. Ῥωμάνον διὰ τὸν Μπριὰν ὡς ἀκολούθως κατὰ λέξιν : «Πρὶν ἀπαντήσωμεν εἰς τὰ διαβήματα τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ἐπιθυμοῦμεν ἀσφαλῶς νὰ γνωρίζωμεν ποῖος εἶναι ὁ σκοπὸς τῶν ζητούμενων μέτρων. Ἀποβλέπουσιν εἰς τὴν ἀσφάλειαν τῆς ὀπισθοχωρήσεως καὶ εἰς τὴν ἐπιβίβασιν τῶν συμμαχικῶν στρατευμάτων ἢ εἰς τὴν ἐγκατάστασιν βᾶσεως ἐπιχειρήσεων ἐν Μακεδονίᾳ καὶ εἰδικῶς

ἐν Θεσσαλονίκη; Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἡ Ἑλλάς εἶναι διατεθειμένη νὰ καλύψῃ καὶ διὰ τῶν ἰδίων τῆς ἀκόμῃ δυνάμεων τὰς κινήσεις τῆς ὑποχωρήσεως καὶ τὴν ἐπιβίβασιν τῶν συμμαχικῶν στρατευμάτων εἰς τρόπον ὅστε νὰ παρασχεθῇ εἰς αὐτὰ ἡ πλέον ἀπόλυτος ἀσφάλεια».

Πᾶς τις δύναται νὰ ὑπολογίσῃ τὴν ἐκπληξὴν τοῦλάχιστον πού θὰ ἐδοκίμασεν ὁ Πρωθυπουργὸς Μπριὰν ὅταν ἐξέλεπεν ὅτι ἡ μικροσκοπικὴ (καὶ δι' αὐτὸν ὑποπτος) Ἑλλάς ἐζήτηε νὰ τῆς ἀποκαλύψῃ τὰ γαλλικὰ στρατιωτικὰ σχέδια, ὄχι μόνον, ἀλλὰ καὶ προσέφερε τὴν στρατιωτικὴν τῆς βοήθειαν διὰ νὰ κατορθώσουν αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως νὰ ἐγκαταλείψουν μὲ τὰς ὀλιγωτέρας δυνατὰς ζημίας ἐν ἑκ τῶν μετώπων πού εἶχον δημιουργήσει.

Τὰ πράγματα δὲν σταματοῦν οὔτε ἕως ἐδῶ.

Τὸ Γενικὸν Ἐπιτελεῖον κατὰ τὴν 14/27 Νοεμβρίου 1915 ἐτηλεγράφησεν εἰς τὰς Ἑλληνικὰς πρεσβείας ὅτι ἡ ἐν Μακεδονίᾳ θέσις τῶν ὑποχωρούντων Ἀγγλογάλλων εἶναι κρίσιμος. Καὶ ὅτι συνεπῶς ἡ μόνη σωτηρία διὰ τὰ συμμαχικὰ στρατεύματα ἔγκειται εἰς τὴν ἔγκαιρον ἐγκατάλειψιν τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ εἰς τὴν ἐκ τῆς Μακεδονίας ἀποχώρησιν.

Τὰς σκέψεις του ταύτας τὸ Γενικὸν Ἐπιτελεῖον ἀνεκοίνωσε συγχρόνως καὶ πρὸς τὸν Γάλλον στρατιωτικὸν ἀκόλουθον. Εἰδικώτερον δὲ ἀντιτίθετο εἰς τὸν ἀντισυνταγματάρχην Πάλλην νὰ ἐκθέσῃ πρὸς τὸν στρατιωτικὸν ἀκόλουθον τῆς Γαλλικῆς πρεσβείας τὸ ὅλον ζήτημα μὲ τὴν προσθήκην ὅτι ὁ Βασιλεὺς θὰ ἀνελάμβανε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ καλύψῃ διὰ τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ τὴν ὑποχώρησιν τῶν συμμάχων.

Ἡ ἐπιμονὴ τῆς Ἑλλάδος νὰ προσφέρῃ διαρκῶς συνδρομὴν πού δὲν τῆς ἐζητεῖτο ἀπέβαινε ἀνεξήγητος, καὶ ἐδημιούργει παρεξηγήσεις εἰς βάρους τῆς.

Τὸ Γεν. Ἐπιτελεῖον στοιχειωδῶς ἔπρεπε νὰ εἶχεν ἐκτιμῆσῃ ὅτι κάθε προσπάθεια ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἦτο προωρισμένη νὰ ναυαγήσῃ, ἀφ' οὗ οἱ Ἀγγλογάλλοι κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἐνίσχουν σημαντικὰ τὸ μακεδονικὸν μέτωπον, συγχρόνως δὲ οἱ Ἀγγλοὶ κατελάμβανον τὴν Μῆλον.

Ἡ ἐκ τῆς ἐπιμονῆς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου δημιουργουμένη ἐντύπωσις εἰς τὰς συμμάχους Κυβερνήσεις ἦτο ἀληθῶς ὀδυνηρά.

Ὁ ἐν Παρίσις πρεσβευτὴς μας Ἄ. Ῥωμάνος ἐτηλεγράφει τὴν 19ην Νοεμβρίου/2 Δεκεμβρίου 1915 πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν κατὰ λέξιν ὡς ἑξῆς: «Ὁ πρωθυπουργὸς Μπριὰν μοῦ ἀνεκοίνωσεν ὅτι ἡ Ἀγγλία καὶ Γαλλία οὐδέποτε θὰ συγκατετίθεντο νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν Θεσσαλονίκην. Εἶναι ζήτημα τιμῆς διὰ τὰς δύο χώρας καὶ ἂν ἀκόμῃ ὁ τελευταῖος Γάλλος στρατιώτης ἐπρόκειτο νὰ πέσῃ ἐν Θεσσαλονίκη. Ὁ Μπριὰν θὰ ἐπρωτίμα τοῦτο παρὰ νὰ δεχθῇ τὴν προσφορὰν, τὴν ὁποῖαν τὸ Ἑλληνικὸν Ἐπιτελεῖον δὲν παύει νὰ κάμνῃ εἰς τὰς Κυβερνήσεις Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας». Καὶ παραιτέρω: «Ἡ ἀναχώρησις ἐκ Θεσσαλονίκης τῶν ἀγγλογαλλικῶν στρατευμάτων, τὴν ὁποῖαν θὰ ἐξησφάλιζεν ἡ Ἑλλάς, φαίνεται εἰς τὰ

ξιματά του ως ήθικη ήττα χειρότερα πάσης άλλης, τοσοῦτον μάλλον καθ' ἕσον θά ὠφείλετο εἰς ὑποδείξεις τῆς Γερμανίας (Ἰπουργ.) Ἄ. Ῥωμᾶνος».

Ἄλλὰ καὶ ὁ Κορομηλάς ἐκ τῆς Ῥώμης ἔπειτα ἀπὸ δύο ἡμέρας ἐτηλεγράφει ὡς ἀκολούθως :

« Τὴν ἀναχώρησιν τῶν Ἀγγλογάλων ἐκ Θεσσαλονίκης δὲν θά ἐπιτύχωμεν διὰ τῶν συμβουλῶν πρὸς τοὺς συμμάχους, διότι τοὺς εἴμεθα εἰς ὑπέρτατον βαθμὸν ὑποπτοι. Ἐπιβάλλεται ἀντιθέτως νὰ μὴ κατατριβώμεθα εἰς λεπτομερείας, ἀλλὰ λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὸ ἐπείγον τῶν ἀναγκῶν τῆς χώρας εἰς προσεχέστερον μέλλον, νὰ παράσχωμεν εἰς αὐτοὺς ὅλας τὰς εὐκολίας. Ἡ κακίστη γνώμη, ἣν ἔχουν ἐδῶ (ἐν Ῥώμῃ) περὶ ἡμῶν, ἐπεντείνεται καὶ εἰς τοὺς οὐδετέρους ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς ἐχθροὺς τῆς Ἀγγλίας, πᾶσα δὲ πρᾶξις ἡμῶν ἐρμηγεύεται ὡς ἐνδειξις προσεχοῦς προδοσίας, δικαιολογούσης τὰ μάλλον βίαια καθ' ἡμῶν μέτρα. Ἐπάρχουν πολλοὶ Ἴταλοὶ οὔτινες θά ἔμενον ἐνθουσιασμένοι ἐκ τούτου. (Ἰπουργ.) Λ. Κορομηλάς».

Ὁ Ῥωμᾶνος, πού ἀπὸ τὸ Παρίσι ἐβλεπε καλύτερα καὶ καθαρώτερα τοὺς κινδύνους πού ἐδημιούργει ἡ τηρουμένη τακτικὴ, ἔγραφεν πρὸς τὸν Σκουλούδην ὡς ἐξῆς :

« Αἱ ἀλλεπάλληλοι προσκλήσεις μας ὅπως ὁ Ἀγγλογαλλικὸς στρατὸς ἀπέλθῃ ἐκ Θεσσαλονίκης, εἶχον ἀποτέλεσμα ἀκριβῶς ἀντίθετον τοῦ ποθομένου. Ὁ ἐπαπειλῶν τὸν Σαρδέγ κίνδυνος οὔτε ἐπ' ἐλάχιστον ἐπηρεάζει τὰς σκέψεις τῆς Γαλλικῆς κυβερνήσεως. Ὁ Μπριὰν μοῦ ἐδήλωσεν αὐτολεξεί : « Ἄν πρόκειται νὰ πέσῃ ὁ τελευταῖος Γάλλος στρατιώτης μαχόμενος ὑπὲρ τῆς τιμῆς τῆς Γαλλίας, τὸ θεωρῶ προτιμότερον ἀπὸ τὸ νὰ φύγωμεν ἐκ Θεσσαλονίκης ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, μαχομένου πρὸς τοῦτο μαζί μὲ τοὺς Γερμανούς».

Τὸ ζήτημα λύεται πλέον ἐπισήμως καὶ ὀριστικῶς ὑπὸ τῆς διασκέψεως τῶν Παρισίων τῆς 26 Νοεμβρίου/6 Δεκεμβρίου 1915.

Κατὰ ταύτην ἀνεγνωρίσθη ὅπως πρὸς τὸ παρὸν διατηρηθῇ ἡ βᾶσις τῆς Θεσσαλονίκης ἐνισχυομένη.

Ἐδόθησαν δὲ ἀμέσως διαταγαὶ ὅπως ἐπισπευθῇ ἡ ἀποβίβασις τῶν ὑπολοίπων ἀγγλικῶν στρατευμάτων. Καὶ οἱ Ἰπουργοὶ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Συνεννόησεως ἀνεγνώρισαν ὅπως ὁ πρεσβευτὴς τῆς Γαλλίας ἔχῃ ἐν Ἀθήναις τὴν πρωτοβουλίαν, ἐστάλησαν δὲ ὁδηγαί εἰς τοὺς λοιποὺς πρεσβευτὰς ὅπως ὑποβοηθήσουν τὰς προσπάθειας τοῦ Γάλλου συναδέλφου των.

Καὶ ἔτσι, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ αὐτὴν τὴν φορὰν πέφτει στὸ νερὸ καὶ ἡ πολιτικὴ πρὸς διάλυσιν τοῦ συμμαχικοῦ μακεδονικοῦ μετώπου, πού ἀλλοίμονον ἂν εἶχεν ἐπιτύχη.

Ἄλλ' ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης ἀρχίζει στάδιον ἀτέλειωτον προστριβῶν καὶ παρεξηγήσεων μεταξὺ τῆς ἐπισήμου Ἑλλάδος καὶ τοῦ στρατηγοῦ Σαρδέγ, εἰς τὰς ὁποίας οὐχὶ ὀλίγον συνέβαλε καὶ ἡ δημιουργηθεῖσα δυσπιστία λόγῳ τῆς ἐπιμονῆς τοῦ Γεν. Ἐπιτελείου ὅπως τὰ συμμαχικὰ στρατεύματα

ἐγκαταλείψουν τὸ μακεδονικὸν μέτωπον βοηθούμενα ἐν ἀνάγκῃ καὶ παρὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ.

Αἱ προστριβαὶ καὶ παρεξηγήσεις αὗται προκαλούμεναι συνήθως παρὰ τοῦ Σαράιγ, ὅστις ἠρέσκετο νὰ ἐπεμβαίῃ συχνὰ καὶ εἰς τὰς ἐσωτερικὰς μας διενέξεις, καὶ ἐκεῖθεν ν' ἀντλή ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῶν ἀπόψεών του, μοιραίως ὠδήγησεν, ὅπως ἀνωτέρω γράφω, εἰς πλήρη ἐχθρότητα μεταξὺ Σαράιγ καὶ Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως.

Ἡ λεπτομερὴς ἔκθεσις τῶν προστριβῶν τούτων, ἀναγομένων κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τεχνικὰ στρατιωτικὰ ζητήματα, θὰ υπερέβαινε τὰ ὅρια τῆς παρούσης ἐρεῦνης.

Διὰ ταύτην εἶναι ἀναγκαῖον μόνον νὰ λεχθῇ ὅτι οἱ Φιλελεύθεροι μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Βενιζέλον, καὶ διὰ τοῦ καθημερινοῦ τύπου αὐτῶν, καὶ διὰ τῶν κινήσεών των ὄλων, ἐτάσσοντο διαρκῶς συνήγοροι τῶν ἀπόψεων τοῦ Σαράιγ. Ἀλλὰ τοῦτο ἦτο διπλᾶ δυσάρεστον, ὅχι μόνον διότι αἱ ἀπόψεις αὗται συνηθέστατα δὲν ἦσαν δίκαιαι, ἀλλὰ καὶ διότι διὰ τῆς στάσεως ταύτης τῶν φιλελευθέρων ἐνεθαρρύνετο σημαντικὰ ὁ Σαράιγ εἰς τὴν ὑποβολὴν νέων ἀξιώσεων, ποῦ πάντοτε ἀνελύοντο εἰς τὴν λήψιν μέτρων βίας καὶ ἐξανакκασμοῦ ποῦ ἐξηυτέλιζον τὴν ἐπίσημον Ἑλλάδα καὶ ἐτυράνουν τοὺς Ἑλληνας πολίτας ὅτινες καὶ εἰς τὴν στέρησιν τοῦ ἄρτου των καὶ διὰ διάστημα ὅχι μικρὸν ὑπεβλήθησαν, συνεπεῖα τοῦ κηρυχθέντος δις ἀποκλεισμοῦ τῶν Ἑλληνικῶν παραλίων.

Ὅταν τὴν τακτικὴν ταύτην τῶν φιλελευθέρων ἔχομεν ὑπ' ὄψει, δὲν πρέπει νὰ φαίνεται εἰς ἡμᾶς παράδοξον διατι ἡ μεγάλη καὶ πρωτοφανὴς δημοτικότης ποῦ ἔχαιρον οὗτοι, κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ παγκοσμίου πολέμου (τοῦ 1914), διαρκῶς ἐμειοῦτο μέχρι τοῦ σημείου ὥστε ὁ Βενιζέλος (παρὰ τὰ ἀτέλειωτα ψυχικὰ καὶ διανοητικὰ αὐτοῦ ἐφόδια καὶ τὰς πολυτίμους ὑπηρεσίας ποῦ προσέφερον εἰς τὴν χώραν) νὰ τελειώσῃ ὁ ἐκπρόσωπος μιᾶς μειοψηφίας, ἀντὶ τῆς μεγίστης πλειοψηφίας ποῦ ἐξεπροσώπει οὗτος ἀπὸ τοῦ 1910 μέχρι τοῦ 1915.

Αἱ ἐκλογαὶ τῆς 6ης Δεκεμβρίου 1915 καὶ ἡ πορεία τῆς Κυβερνήσεως Σκουλούδη.

ὑπὸ τὰς τραγικὰς διπλωματικὰς καὶ ἐσωτερικὰς συνθήκας ποῦ ἐξέθηκα, δημοσιεύεται εἰς τὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως τῆς 29 Ὀκτωβρίου 1915 τὸ Β. Διάταγμα διὰ τοῦ ὁποίου διελύετο ἡ Βουλὴ καὶ ἐκαλοῦντο οἱ Ἕλληνες πολῖται εἰς ἐκλογὰς διὰ τὴν 6ην Δεκεμβρίου 1915 (παλ. ἡμερολόγιον).

Δυστυχῶς, οἱ προκαλοῦντες τὰς ἐκλογὰς ἐπίστευσαν ὅτι διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης θὰ ἐγίνοντο κύριοι τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως, καὶ θὰ ἠδύναντο

άνερόχλητοι πλέον νά ἐφαρμόσουν τήν πολιτικὴν τῆς οὐδετερότητος πρὸς τὴν ὁποίαν ἀπέβλεπον.

Οὐδεμία πλάνη μεγαλυτέρα ταύτης θά ἦτο δυνατή. Ἡ πρὸς τὰς ἐκλογὰς ὁδὸς δὲν ἐξυπηρετεῖται παρὰ τὰς ἀντιθέσεις καὶ τὸ χάσμα τὸ ὁποῖον οὕτω καθημερινῶς ἐγίνετο βαθυτέρον.

Ἡ στάσις τὴν ὁποίαν θά ὤφειλε νά τηρήσῃ τὸ κόμμα τῶν φιλελευθέρων κατὰ τὰς προκηρυχθείσας ἐκλογὰς συνεζητεῖτο ζωηρῶς μεταξὺ τῶν ὁπαδῶν. Ἰπῆρξαν τινές, καὶ δὲν ἦσαν οὗτοι ὀλίγοι, πού ὑπεστήριζαν τὴν ἀνάγκην τῆς συμμετοχῆς τοῦ κόμματος εἰς τὰς ἐκλογὰς, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ ἐμπόδια τὰ ὁποῖα θά συνηγνῶντο, πού τινὰ ἐξ αὐτῶν θά ἦσαν ἴσως ἀνυπέρβλητα, ἀπὸ τὸ πιθανὸν ἀποτέλεσμα αὐτῶν, ἀπὸ τὴν ἐπιρροὴν πού θά ἐξήσκει ἡ συμμετοχὴ αὕτη γενικῶς εἰς τὴν δημιουργηθεῖσαν δυσχερῆ ὄντως πολιτικὴν κατάστασιν, καὶ τὸ σπουδαιότερον ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐπιρροὴν τὴν ὁποίαν αὕτη τελικῶς ἠδύνατο νά ἐξασκήσῃ ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς καὶ πολεμικῆς πολιτικῆς, τὴν ὁποίαν ὤφειλε νά τηρήσῃ ἡ Ἑλλάς, καὶ τὴν ὁποίαν ἐχάραξεν ὁ Βενιζέλος.

Οἱ συμβουλευόντες τὴν συμμετοχὴν, ἴσως ἀσυναισθῆτως ἐπηρεάζοντο ἐκ τῶν κοιμητικῶν συνθηκῶν τῆς ἰδίας ἐκλογικῆς περιφερείας, καὶ ἰδίᾳ ἐκ τῆς σκέψεως ὅτι ἡ διενέργεια ἐκλογῶν ἄνευ συμμετοχῆς τοῦ κόμματος, θά ὠδήγει τοὺς ἐκλογεῖς πρὸς ἄλλας κατευθύνσεις ἐκ τῶν ὁποίων μὲ δυσκολίαν θά ἀπεσπῶντο ὅταν πάλιν θά ἐχρειάζοντο.

Ἡ τελευταία αὕτη σκέψις ἐξητάζετο καὶ ἀνησύχει τόσο πολύ, πού ἐνῶ τὸ κόμμα κατέληξεν εἰς ἀπόφασιν ἀντίθετον, ἐγένετο ἐξαίρεσις διὰ μίαν ἐκλογικὴν περιφέρειαν, εἰς τὴν ὁποίαν κατ' ἐξαίρεσιν παρετάχθησαν καὶ φιλελεύθεροι ὑποψήφιοι.

Οἱ τὰ ἀντίθετα συμβουλευόντες, ἐξήταζον ὅλας τὰς περιστάσεις πού παρέλειπαν νά ἐρευνῶν οἱ πρῶτοι. Οὗτοι εἶχον βασίμους πληροφορίας, ὅτι ἡ Κυβέρνησις παρεσκευάζετο δι' ἐκλογικὰς ἐπεμβάσεις, ἀνηκούστους καὶ πρωτοφανεῖς διὰ τὴν Ἑλλάδα. Καὶ εἰδικώτερον ὅτι τὸ πρῶτον καὶ δεύτερον σώματα στρατοῦ, ἀφῆκαν ἐπίτηδες εἰς τὴν παλαιὰν Ἑλλάδα, διὰ νά χρησιμεύσουν δι' ἐκλογικοὺς σκοποὺς καὶ καταψηφίσουν τὸν Βενιζέλον. Ὅτι θά ἐπεστρατεύοντο καὶ διὰ τοὺς ἰδίους σκοποὺς, ὅχι μόνον οἱ στρατιωτικοὶ ὑπάλληλοι, καὶ ἐν γένει θά ἐτίθετο ὡς βάσις πάσης κυβερνητικῆς ἐνεργείας ὁ σκοπός, δηλαδὴ ἡ ἐκλογικὴ κατῆσχυσις, μὲ πλήρη ἀδιαφορίαν θὰ τὰ μέσα μὲ τὰ ὁποῖα θά ἐπετυγχάνετο αὕτη.

Τὰ ἐμπόδια ταῦτα ἐγίνοντο ἀπειλητικώτερα, καὶ γι' αὐτὸ ἴσως ἀνυπέρβλητα, ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Λαὸς εὐρίσκετο εἰς γενικὴν ἐπιστράτευσιν, καὶ ἐδιοικεῖτο ἀπὸ ἀξιωματικοὺς οἱ ὁποῖοι, κατὰ τὸ πλεῖστον, εἶχον κηρυχθῆ φανερὰ ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς τῆς οὐδετερότητος, καὶ συνεπῶς κατὰ τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων.

Τὰ ἀποτελέσματα ἐκ μιᾶς τοιαύτης ἐκλογικῆς πάλης (πού θά ἦτο ἡ δευτέρα ἀπὸ τῆς κηρύξεως τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου), ἢ μᾶλλον ἐξ

ένος έμφυλίου σπαραγμοῦ, εἰς έποχὴν ποῦ τὰ πάντα παγκοσμίως έκλονίζοντο καὶ ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ διέτρεχε τοὺς μεγαλύτερους κινδύνους ποῦ μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης, ἀπὸ τῆς έμφανίσεώς της συνήντησε, διέβλεπε μὲ τρόπον κάθε ψυχραίμος παρατηρητῆς.

Ἄλλὰ δὲν ἦσαν μόνοι οἱ ἔξ ένος τοιούτου σπαραγμοῦ προβλεπόμενοι κοινωνικοὶ καὶ πολιτικοὶ κίνδυνοι, ποῦ ἔπρεπε νὰ εκτιμηθοῦν.

Ἐπρεπε συγχρόνως νὰ υπολογισθῆ καὶ τὸ ἐκ τοιούτων νόθων εκλογῶν προσδοκώμενον ἀποτέλεσμα ἐκ τοῦ ὁποίου θὰ ἠδύνατο νὰ παρεξηγηθῆ ἡ θέλησις τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, ὁ ἔποῖος θὰ ἐνεφανίζετο ὡς ἀντίθετος μιᾶς πολιτικῆς ἐκ τῆς ὁποίας θὰ ἐκρίνετο ἡ ὑπαρξίς του.

Δι' ὄλους αὐτοὺς τοὺς λόγους κατίσχυσεν ἡ πολιτικὴ τῆς ἀποχῆς ἀπὸ τῶν εκλογῶν, τὴν ὁποίαν εὐθὺς ἀμέσως εἶχεν υἱοθετήσῃ καὶ ὁ ἀρχηγὸς τοῦ κόμματος Βενιζέλος. Ἄλλ' ἀποχὴ ποῦ δὲν θὰ ἐσήμαινεν ἀρνησιν οὐδὲ ἀδιαφορίαν, ἀλλὰ καὶ οὔτε προσπάθειαν μεταβιβάσεως τῶν εὐθυνῶν εἰς ἄλλους. Ἀποχὴ ἀπὸ τῶν εκλογῶν συνδυασμένη μὲ δρᾶσιν, συστηματικὴν παρακολούθησιν τῆς ἐξελισσομένης καταστάσεως, καὶ μὲ τὴν καταβολὴν κάθε νομίμου προσπάθειας ποῦ θὰ ἔτεινεν εἰς τὴν κατίσχυσιν καὶ ἐφαρμογὴν τῆς ἐθνικῆς πολιτικῆς εἰς τὴν ὁποίαν βαθεῖα ἐπίστευον οἱ φιλελεύθεροι.

Τὴν ἀπὸ τῶν εκλογῶν ἀποχὴν ἐξηγγεῖλεν ὁ Βενιζέλος διὰ διαμαρτυρίας πρὸς τὸν λαὸν εὐρύτατα κυκλοφορησάσης, ποῦ ἐδημοσίευσεν ὁ καθημερινὸς τύπος καὶ εἶχεν οὕτω :

« Εἰς τὴν ὀξυτάτην ἐξωτερικὴν κρίσιν, ἣν ὁ Εὐρωπαϊκὸς πόλεμος δημιουργεῖ διὰ τὴν χώραν ἡμῶν, τῆς ὁποίας τὸ μέλλον συνδέεται ἀναποσπάστως πρὸς τὴν ἔκβασιν τοῦ πολέμου τούτου, ἦλθε νὰ προστεθῆ καὶ δεινὴ ἐσωτερικὴ κρίσις, τὴν ὁποίαν προκαλεῖ ἡ οὐσιαστικὴ κατάλυσις τοῦ ἐλευθέρου ἡμῶν Πολιτεύματος.

» Μετὰ πεντήκοντα ἐτῶν ἐλεύθερον Συνταγματικὸν βίον, δταν ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς δι' ὑπερτάτης ἐντάσεως πασῶν τῶν δυνάμεων του κατώρθωσε νὰ πραγματοποιήσῃ μέγα μέρος τοῦ ἐθνικοῦ του προγράμματος καὶ νὰ φέρῃ τὴν ἐλευθερίαν εἰς ἑκατομμύρια ἀδελφῶν, ἐκρίθη θεμιτόν, ὅπως οἱ μαχηταὶ τοῦ Μπιζανίου καὶ τοῦ Κιλκίς ἀφαιρεθῶσιν αὐτοὶ τῆς πολιτικῆς των ἐλευθερίας.

» Ὅτε κατὰ Φεβρουάριον ἐνεστῶτος ἔτους, χωρὶς καὶ νὰ ὑπάρχῃ ἐνδειξίς τις περὶ τούτου, ὑπετέθη ὅτι ἡ Ἑθνικὴ Ἀντιπροσωπεῖα ἔπαυσε νὰ εὐρίσκεται ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς τὴν κοινὴν γνώμην, ἡ Κοινοβουλευτικὴ Κυβέρνησις τῆς Χώρας ἀπεμακρύνθη τῆς ἀρχῆς, ἡ Βουλὴ διελύθη καὶ ὁ λαὸς ἐκλήθη νὰ ἐκδώσῃ τὴν ἐτυμηγορίαν του.

» Ἡ ἐτυμηγορία αὕτη ὑπῆρξε σαφῆς καὶ ἀνευδοκίαστος. Ἄλλ' εἰς οὐδὲν ὠφέλησεν. Οἱ διὰ τετάρτην φορὰν ἀπὸ μιᾶς πενταετίας συστηματικῶς ἀποδοκιμαζόμενοι ὑπὸ τῆς πλειονοψηφίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ ἐνόμισαν ὅτι ἐδικαιοῦντο νὰ ἀρπάσουν ἐκ νέου τὸ πηδάλιον τῆς Ἐξουσίας ἐν μέσῳ τοιαύτης ἐθνικῆς τρικυμίας, ἀφαιροῦντες αὐτὸ ἀπὸ τὰς χεῖρας ἐκείνου, ὃν

» πρὸς τοῦτο ἐνέδειξε καὶ πάλιν διὰ τῶν τελευταίων ἐκλογῶν ὁ Ἑλληνικὸς λαός.

» Οὕτως εὐρισκόμεθα ἐνώπιον φανερᾶς ἐξαρθρώσεως τοῦ Πολιτεύματος, τὸ ὁποῖον ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν μεταβάλλεται εἰς ἀληθῆς ῥάκος, ἐγκαινιάζεται δὲ καὶ παρ' ἡμῖν δι' ἀλεπαλλήλων διαλύσεων τῆς Βουλῆς πρὸς ἐπιβολὴν ὠρισμένης πολιτικῆς κυβερνητικῶν σύστημα, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ νοηθῆ μὲν ἐν Μοναρχικῷ Πολιτεύματι, οἷον τὸ Πρωσσικόν, ὅπου κυριαρχοῦν ὄργανον τοῦ Κράτους εἶναι ὁ Μονάρχης, ὅπερ ὁμοῦς ἀποτελεῖ πρόρριζον ἀναίρεσιν τοῦ κοινοβουλευτικοῦ ἡμῶν πολιτεύματος, τὸ ὁποῖον εἶναι Βασιλευομένη Δημοκρατία, ἐν τῇ ὁποίᾳ κυρίαρχον ὄργανον τοῦ Κράτους εἶναι αὐτὸς ὁ Λαός, «ἀπὸ τοῦ ὁποῖου πηγάζουσι πᾶσαι αἱ ἐξουσίαι».

» Ἀλλὰ τὴν ἐξάρθρωσιν ταύτην τοῦ Πολιτεύματος ἤλθε νὰ καταστήσῃ μᾶλλον κατάφωρον ἢ προκήρυξις νέων ἐκλογῶν διὰ τὴν 6ην Δεκεμβρίου.

» Ἐνῷ τίποτε δὲν ἐβίαζεν ὅπως, ἐν μέσῳ τῆς ἐκ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου ὀξυτάτης κρίσεως, διεξαχθῶσι δευτέραν ταύτην φορὰν ἐκλογαὶ παρ' ἡμῖν, ἐνῷ τὴν τελευταίαν κυβερνητικὴν κρίσιν δὲν προεκάλεσεν ἀνατροπικὴ διάθεσις τῆς πλειοψηφίας τῆς Βουλῆς, ἀλλ' ἀπλῆ ἄμυνα ὑπὲρ τῆς ἀξιοπρεπείας αὐτῆς· ἐνῷ ἤτο γνωστὸν ὅτι ἡ Βουλὴ θὰ ἠνείχετο τὴν ἀνασχηματιζομένην Κυβέρνησιν, ἐὰν μόνον δὲν συμμετεῖχεν αὐτῆς ὁ ὕβρις τῆς Ἐθνικῆς Ἀντιπροσωπείας ὑπουργός· ἐνῷ καὶ μετὰ τὸ ῥάπισμα, ὅπερ ἐπεζητήθη νὰ δοθῆ εἰς τὴν Ἐθνικὴν Ἀντιπροσωπείαν, τοῦτο μὲν διὰ τῆς ἀπονομῆς ἀνωτάτου Ἀδλικοῦ ἀξιώματος εἰς τὸν ἀσεβήσαντα κατ' αὐτῆς Ὑπουργόν, τοῦτο δὲ διὰ τῆς ἐκ νέου μετοχῆς αὐτοῦ εἰς τὴν ἀνασχηματισθεῖσαν Κυβέρνησιν, ἐδηλώθη ὅτι ἡ Ἀντιπολίτευσις δὲν θὰ προσήρχετο εἰς τὴν Βουλὴν, ὅπως καταστήσῃ δυνατὴν τὴν ψήφισιν τῶν τυχόν ἐπειγόντων νομοσχεδίων ὑπὸ μόνων τῶν φίλων τῆς Κυβερνήσεως, διὰ ν' ἀναβληθῆ ἢ διεξαγωγῆ τῶν νέων ἐκλογῶν μέχρι τῆς ἀποστρατεύσεως, οὐδὲν ἰσχυσεν, ὅπως ἀποτρέψῃ τὴν Κυβέρνησιν ἀπὸ τῆς ἐγκληματικῆς ἀποφάσεως περὶ ἀμέσου διαλύσεως τῆς Βουλῆς καὶ διεξαγωγῆς ἐκλογῶν, καθ' ἣν στιγμὴν ὄλος ὁ μάχιμος πληθυσμὸς τῆς χώρας εὐρίσκεται ὑπὸ τὰ ὄπλα, ἢ δὲ παράτασις τῆς ἐπιστρατεύσεως ἀποδεικνύει ὅτι ἡ Κυβέρνησις φοβεῖται μήπως καὶ ἀκουσα εὐρεθῆ εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ πολεμηθῇ ὑπὲρ τῆς ἀκεραιότητος τῆς Χώρας.

» Ἡ ὑπὸ τοιαύτας περιστάσεις προκήρυξις ἐκλογῶν εἶναι πράξις ἀπεχθεσττέρα πάσης ἄλλης, ἐξ ὧν ποτὲ διέπραξε τὸ παλαιὸν καθεστῶς, τὸ ὁποῖον ἐφάνη ὅτι κατέλυσεν ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1909, ἀλλὰ τὸ ὁποῖον ἀφοῦ ἀπεπειράθη νὰ ἀνακύψῃ διὰ τῆς συγκροτήσεως τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Φεβρουαρίου καὶ ἠττήθη, συγκεντρῶναι ἤδη ἐν ἱερᾷ συμμαχίᾳ πάσας τὰς δυνάμεις αὐτοῦ ὡς ὑσάτην προσπάθειαν πρὸς κατάλυσιν τῶν ἐλευθεριῶν τοῦ λαοῦ, ἀνευ τῆς ὁποίας ἀπεδείχθη ὅτι δὲν εἶναι δυνατὴ ἢ ἐπ' ἀνοδοῦ εἰς τὸ προεπαναστατικὸν καθεστῶς.

» Ἡ προκήρυξις ἐκλογῶν, καθ' ἣν στιγμὴν μέγα μέρος τῶν βουλευ-

» τῶν τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων ἐν τῇ διαλυθείσῃ Βουλῇ στρατεύον-
 » ται καὶ ἀδυνατοῦν ἐπομένως νὰ μετάσχουν ἐνεργῶς τῆς ἐκλογικῆς πάλης,
 » καθ' ἣν στιγμὴν ὄλον τὸ μάχιμον μέρος τοῦ πληθυσμοῦ εὐρίσκεται ὑπὸ
 » τὰς σημαίας, εἰς τὰς κάλπας δὲ καλοῦνται οἱ παρήλικες, οἱ ἀπαλλαγέν-
 » τες, οἱ ἀδήλωτοι καὶ οἱ ἀνάπηροι, ὅπως οὗτοι κατ' ἀποκλεισμόν ἐκείνων
 » ἀποφανθοῦν περὶ τῆς τύχης τοῦ Ἔθνους· καθ' ἣν στιγμὴν ἡ Κυβέρνησις,
 » ἔχουσα ὡς ἐκ τῆς ἐπιστρατεύσεως ὑπὸ τὰ ὄπλα τὸ ἥμισυ τῶν ἐκλογέων,
 » εἶναι ἀποφασισμένη, ὡς δὲν ἀποκρύπτουν οἱ περὶ αὐτὴν νὰ δώσῃ κατὰ
 » τὰς παραμονὰς τῶν ἐκλογῶν ἀδείας εἰς τοὺς φίλους τῆς, ὅπως μετὰ-
 » σχουν τῆς ψηφοφορίας, κρατοῦσα εἰς τὰ συντάγματα ὑπὸ στρατιωτικὴν
 » πειθαρχίαν τοὺς μὴ φίλους αὐτῆς — ἢ ὑπὸ τοιοῦτους ὄρους προκλήρῳξις
 » ἐκλογῶν ἀποτελεῖ τὴν προπαρασκευὴν τῆς σκηνοθεσίας, ἐντὸς τῆς ὁποίας
 » ζητεῖται νὰ παιχθῇ ἀναξία ἐλευθέρου λαοῦ πολιτικὴ κωμωδία, εἰς τὴν
 » ὁποίαν δίδεται σαρκαστικῶς τὸ ὄνομα τῆς ἐξακριβώσεως τῆς Ἐθνικῆς
 » θελήσεως.

» Εἰς τὴν πολιτικὴν ταύτην κωμωδίαν, ἥτις σκοπὸν ἀκριβῶς ἔχει
 » νὰ μὴν ἀφίση νὰ ἐκδηλωθῇ ἡ ἐθνικὴ θέλησις, ἀλλὰ νὰ μαγειρευθῇ
 » ὠρισμένον ἐκ τῶν προτέρων ἀποτελέσμα, ὅπως φανῶσιν ἐγκρινόμενα ὑπὸ
 » τοῦ λαοῦ καὶ τὸ ὄνειδος τῆς ἀθετήσεως μιᾶς συμμαχικῆς συνθήκης, ἡ
 » ὁποία ἐβροήθησε τὴν Ἑλλάδα νὰ ἐκτείνῃ τὰ ὄριά της μέχρι τοῦ Νέστου,
 » ἀλλὰ καὶ ἡ καταρράκωσις τοῦ Πολιτεύματος καὶ ἡ ἀποξένωσις τῆς Ἑλ-
 » λάδος ἀπὸ τῶν φυσικῶν της φίλων, εἰς τὴν πολιτικὴν, λέγω, ταύτην κω-
 » μωδίαν τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων καθήκον ἔχει νὰ μὴ συμπράξῃ, ὅπως
 » μὴ δώσῃ οὕτω τὴν ἐπίφασιν νομιμότητος εἰς ὅ,τι κατ' οὐσίαν ἀποτελεῖ
 » ἀθέτησιν καὶ τοῦ Συνταγματικοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου.

» Τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων ἀπέχον τῶν ἐκλογῶν τούτων, οὔτε
 » ἀπέχει τῆς πολιτικῆς, οὔτε φυγομαχεῖ. Πολιτεύεται τὸναντίον διὰ τῆς
 » μὴ μετοχῆς αὐτοῦ, καὶ ἀφίνει μὲν εἰς τὴν ὑπαίτιον Κυβέρνησιν ἀκεραίαν
 » καὶ ἀσύγχυτον τὴν εὐθύνην ἐκ τοῦ ἐκτροχιασμοῦ τοῦ πολιτεύματος καὶ
 » τῶν συμφορῶν, εἰς ἃς ὀδηγεῖ τὸ Ἔθνος ἡ ἀκολουθουμένη πολιτικὴ, προ-
 » λαμβάνει δὲ τοὺς προσθέτους κινδύνους, οὓς δύναται νὰ γεννήσῃ ἡ ἐν
 » μέσῳ τοιαύτης ἐξωτερικῆς κρίσεως διεξαγωγῇ ἐσωτερικοῦ ἀγῶνος, ὅστις
 » ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ δὲν δύναται παρὰ νὰ λάβῃ ὀξυτάτην μορφήν.

» Ὅταν τερματισθῇ ἡ ἐξωτερικὴ κρίσις, ἐὰν αἱ συμφοραὶ, ἃς παρα-
 » σκευάζει ἡ πολιτικὴ τῆς Κυβερνήσεως, δὲν λάβουν τοιαύτην ἔκτασιν,
 » ὥστε νὰ κλονίσουν τὴν πίστιν ἡμῶν εἰς τὸ μέλλον, τὸ κόμμα τῶν Φιλε-
 » λευθέρων θὰ εἶναι ἕτοιμον ὅπως ἀναλάβῃ τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῶν Συνταγματι-
 » κῶν ἐλευθεριῶν, εἰς ὃν ἐξωθεῖται ἡ χώρα. Ὅσονδήποτε ὀξὺς ἐκ τῆς φύ-
 » σεώς του καὶ ἂν πρόκειται νὰ εἶναι ὁ ἀγῶν οὗτος, θὰ δύναται τότε νὰ
 » διεξαχθῇ μᾶλλον ἀκινδύνως, παρὰ ἂν διεξήγετο σήμερον ἐν μέσῳ τῆς δει-
 » νοτάτης ἐθνικῆς κρίσεως, ἣν διατρέχομεν. Ἡ ἀναστήλωσις δὲ τῶν ἐλευ-
 » θεριῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἔσται ἀναγκαῖος ὄρος, ὅπως τὸ Κράτος τοῦτο

» ἀποφύγη τὸν μαρασμὸν καὶ τὸ ἄδοξον τέλος, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ὠδήγει αὐτὸ
 » ἡ ὀριστικὴ ἐγκαθίδρυσις τοῦ Δεσποτισμοῦ».

Ἐν Ἀθήναις τῇ 8 Νοεμβρίου 1915

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

Τὸ Διάγγελμα τοῦτο ἐκρίνετο ἀπὸ καθένα ἀναλόγως τῶν ὑπολογισμῶν
 του ἢ τῶν πολιτικῶν του πεποιθήσεων.

Τινὲς τὸ ἔκριναν σοβαρὸν, καὶ ἀνάλογον πρὸς τὰς σοβαρὰς περιστάσεις
 πού ἀντιμετωπίζει ἡ χώρα ἄλλοι τὸ ἐθεώρουν ἐπαναστατικὸν καὶ ἐπομέ-
 νως ἐπιζήμιον διὰ τὴν πλήρη παθῶν ἀτμόσφαιραν πού εἶχε δημιουργηθῆ.
 Ἄλλὰ κανεὶς δὲν τὸ ἐχαρακτήρισε ὡς μετριοπαθές. Αὐτὸς οὗτος ὁ συγγρα-
 φεύς του Βενιζέλος ἐπερίμενεν ὅτι θὰ συναλαμβάνετο τὴν ἰδίαν τῆς δημο-
 σιεύσεως ἡμέραν. Ἄρα γε ἔκρινεν ἐκ τῶν ἰδίων τὰ ξένα ;

Πάντως τὸ ζήτημα τῆς καταδιώξεως τοῦ Βενιζέλου ἔνεκα τοῦ διαγ-
 γέλματος τούτου συνεζητήθη καὶ εἰς τὸ Ἑπουργικὸν Συμβούλιον, ἔπου
 ὁμως ἐπεκράτησεν ἡ μετριοπαθὴς γνώμη τοῦ Θεοτόκη, ὁ ὁποῖος ὑπεστήριξεν
 ὅτι ἡ καταδιώξις του θὰ ἀπετέλει πράξιν ἀντιπολιτικὴν καὶ θὰ τὸν ἔκανε
 ἥρωα.

Ἐκ τῶν δύο πολιτικῶν παρατάξεων ἡ μία ἐκάλει τοὺς ἐκλογεῖς νὰ
 συμμετάσχουν τῶν ἐκλογῶν, ἡ ἄλλη ν' ἀπόσχουν.

Εἶναι βέβαιον ὅτι εὐχερέστερον καὶ ἀποδοτικώτερον ἦτο τὸ ἔργον τῆς
 πρώτης παρατάξεως.

Παρὰ ταῦτα τὸ ἐκλογικὸν ἀποτέλεσμα ἐκανοποίησε πλήρως τὰς προ-
 βλέψεις καὶ τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν φιλελευθέρων. Κατὰ τὰς ἐκλογὰς τῆς
 31ης Μαΐου 1915 προσήλθον εἰς τὰς κάλπας 730.000 Ἑλλήνων. Κατὰ
 τὰς ἐκλογὰς τῆς 6ης Δεκεμβρίου ἰδίου- ἔτους ἐψηφοφόρησαν μόνον
 230.000 ἐκλογέων. Δηλαδή ἡ Βουλὴ αὕτη δὲν ἀντεπροσώπευεν οὔτε σοβα-
 ρὰν μειοψηφίαν τῶν πολιτῶν. Ὑπῆρξαν ἐκλογικαὶ περιφέρειαι πού οἱ προ-
 σελθόντες εἰς τὰς κάλπας πολῖται ἦσαν ἀληθινὰ ἐλάχιστοι. Οὕτω λ. χ. εἰς
 τὴν Μυτιλήνην ἐπὶ 20.000 ψηφοφορησάντων τὴν 31ην Μαΐου ἐψήφισαν μό-
 νον 1500. Εἰς τὸ Πλωμάριον ἐπὶ 5200 ἐκλογέων ἐψήφισαν 63. Εἰς τὴν
 Χίον ἐψήφισαν μόνον 566, ἧτοι 11 % ἐν ἀναλογίᾳ πρὸς τὴν προηγουμέ-
 νην ἐκλογὴν. Εἰς τὴν Κρήτην εἰς μὲν τὸν Νομὸν Χανίων ἐψήφισαν τὸ 1/5
 τῶν ἐγγεγραμμένων εἰς τοὺς ἐκλογικοὺς καταλόγους, τὸ 1/3 δὲ τῶν ψηφι-
 σάντων τὴν 31ην Μαΐου, εἰς δὲ τὸ Ῥέθυμνον ἐπὶ 13.250 ψηφορησάντων
 τὴν 31ην Μαΐου ἐψήφισαν μόλις 5.689. Εἰς Θεσσαλονίκην ἐπὶ 38.263
 ἐκλογέων ἐψήφισαν μόνον 250 Ἕλληνας καὶ 3.812 Ἰσραηλίται καὶ Τούρ-
 κοι. Ὁ «Ἡμερήσιος Τηλέγραφος» τοῦ Λονδίνου ἐδημοσίευσεν ἄρθρον (περί-
 ληψιν τοῦ ὁποῖου ἀνεδημοσίευσεν ἡ «Ἔστια» τῆς 19ης Δεκεμβρίου 1915)
 εἰς τὸ ὁποῖον ἐγένετο σύγκρισις τῶν ψηφισάντων κατὰ τὰς ἐκλογὰς ταύτας
 πρὸς τὰς τῆς 31 Μαΐου ἐκ τοῦ ὁποῖου συνήγετο τὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν
 ἐψήφισαν πλείονες τοῦ ἑνὸς τρίτου. Καὶ εἶναι βέβαια ἀληθές ὅτι εἰς τὰς

ἐκλογὰς δὲν ἠδύναντο νὰ ψηφοφορήσουν ὄσοι στρατιῶται ὑπηρέτου ἐκτὸς τῶν ἐκλογικῶν τῶν περιφερειῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ὑπολογιζόμενοι δὲν μεταβάλλουν οὐσιωδῶς τὰ πράγματα.

Ἡ χαραχθεῖσα γραμμὴ δὲν ἄφινε πλέον καμμίαν ἀμφιβολίαν.

Ἡ καταρτισθεῖσα ὅπως ὅπως Βουλὴ τῆς 6ης Δεκεμβρίου κατὰ τὴν πρώτην συνεδρίασιν αὐτῆς ἤκουεν ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ Πρωθυπουργοῦ καὶ ἐχειροκρότει ὅτι τὸ ἔθνος θὰ ὑποστῇ χάριν τῆς εἰρήνης κάθε πίεσιν, στέρησιν καὶ θυσίαν, μὲ τὴν ἀκλόνητον πεποίθησιν ὅτι εἶναι προτιμώτεροι ἀπὸ τὴν ἀφευκτον καταστροφὴν ἐκ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὸν πόλεμον.

Αὐτὴ εἶναι ἡ χαραχθεῖσα πλέον ὀριστικὴ πολιτικὴ τοῦ ἐπισήμου Κράτους. Αὐτὴ εἶναι ἡ πολιτικὴ ποὺ ἐχάραξε τὸ Γεν. Ἐπιτελεῖον, ἐνέκρινεν ἡ Κυβέρνησις καὶ ἀπεδέχθη δυστυχῶς στὰ ἀνοικτὰ πλέον καὶ ὁ Βασιλεὺς.

Ἡ κατάληψις τῆς Κερκύρας καὶ ἡ μεταφορὰ τοῦ Σερβικοῦ Στρατοῦ.

Οὔτε αἱ ἐκλογαί. οὔτε αἱ ἐπιθυμίαι τῆς Κυβερνήσεως ἦτο δυνατόν νὰ σταματήσουν τὴν πολεμικὴν, τὴν διπλωματικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν ζύμωσιν.

Ἄλλα αὐτὰ ἔτρεχαν τὸ δρόμο τους, καὶ μαζί μὲ αὐτὰ καὶ αἱ ἐνοχλήσεις ποὺ ἐδοκίμαζεν ἡ Κυβέρνησις συνεπείᾳ τῆς ἀληθινῆς λεπτοῦς καὶ πολυπλόκου καταστάσεως ποὺ ἐδημιουργήθη, καὶ διὰ τὴν ὁποῖαν δυστυχῶς δὲν ὑπῆρξεν αὐτὴ ἀμέτοχος εὐθυνῶν.

Οὕτω τὴν 19/1 Ἰανουαρίου 1916 ὁ ναύαρχος Σοσεπρὰ κάμνει γνωστὸν ὅτι ἡ Κέρκυρα θὰ καταληφθῇ ὑπὸ τῶν στρατευμάτων τῆς Συνεννοήσεως.

Τὴν ἀναγγελίαν ταύτην ἀκολουθεῖ συμμαχικὴ διακοίνωσις ἐπιδοθεῖσα ἐν Ἀθήναις τὴν 28/10 Ἰανουαρίου 1916. Διὰ ταύτης ἐδίδοντο διαβεβαιώσεις ὅτι ἐπρόκειτο περὶ μέτρου ὄλως προσωρινοῦ τὸ ὁποῖον θὰ ἐλαμβάνετο κατὰ καθῆκον ἀνθρωπιστικόν, διὰ νὰ προφυλαχθοῦν οἱ Σέρβοι ἀπὸ τὴν πείναν καὶ τὸν θάνατον μετὰ τὴν ὑποχώρησιν ποὺ εἶχον κάμει οὗτοι εἰς τὰ βουνὰ τῆς Ἀλβανίας καὶ ἐν τῷ μέσῳ σκληροῦ χειμῶνος. Περαιτέρω διὰ τῆς αὐτῆς διακοινώσεως ὑπενθυμίζετο ὅτι οἱ Σέρβοι ἦσαν σύμμαχοι τῶν Ἑλλήνων.

Νέα ἀφορμὴ προστριβῆς διὰ τὴν Κυβέρνησιν Σκουλούδη, ἡ ὁποία ἐντόμως διαμαρτύρεται διὰ τὴν παραβίασιν τῆς οὐδετερότητός μας.

Κατ' ἐντολὴν βεβαίως ταύτης ὁ Ῥωμᾶνος ἐπέδωκεν διακοίνωσιν διὰ τῆς ὁποίας ὑπενθυμίζεται ὅτι ἡ Κέρκυρα ἦτο διττῶς οὐδετέρα, λόγῳ τῆς οὐδετερότητος τῆς Ἑλλάδος καὶ λόγῳ τῆς συνθήκης τοῦ 1863, διὰ τῆς ὁποίας ἡ Κέρκυρα ἐκηρύχθη εἰς κατάστασιν διηγενοῦς οὐδετερότητος.

Περαιτέρω διὰ τῆς διακοινώσεως ταύτης ἐκφράζεται τὸ παράπονον ὅτι δὲν ἠρωτήθη προηγουμένως ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, διευτώθη δὲ καὶ εἰδικὴ διαμαρτυρία κατὰ τῆς καταλήψεως τοῦ «Ἀχιλλείου» ποὺ ἦτο προσω-

πικὴ ἰδιοκτησία τοῦ Αὐτοκράτορος Γουλιέλμου τεθεῖσα ὑπὸ τὴν φύλαξιν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως.

Τίποτε περισσότερο ἀπὸ τὰς διαμαρτυρίας ταύτας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ.

Ἡ κατάληψις τῆς Κερκύρας ἦτο συνέπεια τῆς στρατιωτικῆς συντριβῆς ποῦ ὑπέστησαν οἱ Σέρβοι ἀμυνόμενοι κατὰ τῶν Αὐστρογερμανῶν καὶ τῶν Βουλγάρων. Ἐπολέμησαν οὗτοι σὰν θηρία, ἀλλ' ὑπέκυψαν πρὸ τοῦ ὄγκου τῶν ἀντιπάλων δυνάμεων. Ὑπεχώρησαν εἰς τὰ βουνα τῆς Ἀλβανίας διὰ μέσου τῶν χιόνων, μέσα στὴν καρδιὰ βαρυτάτου χειμῶνος. Καὶ ἀποφυγόντες οὕτω τὴν αἰχμαλωσίαν ἢ τὴν παράδοσιν, συνεκεντρώθησαν εἰς τὸν Ἅγιον Ἰωάννην τῆς Μεδοῦσης καὶ τὸ Δυρράχιον. Ἐκεῖ ἐπεβιβάσθησαν πλοίων καὶ μετεφέρθησαν εἰς Κέρκυραν, ὅπου καὶ ἐγκατεστάθησαν.

Ἡ σωτηρία ὁλοκλήρου σχεδὸν τοῦ Σερβικοῦ στρατοῦ, ὑπὸ τὰς περιστάσεις ποῦ περιγράφω, ἐκρίθη ὡς μία ἀπὸ τὰς καταπληκτικωτέρας ἐπιχειρήσεις τοῦ Μεγάλου Πολέμου.

Εἰς τὴν Κέρκυραν ἐγκατεστάθη ἐπισήμως ὁ Ἀντιβασιλεὺς Ἀλέξανδρος καὶ ἡ Σερβικὴ Κυβέρνησις, μὲ ὅλας τὰς διοικητικὰς ὑπηρεσίας. Ἐκεῖ δὲ ἐλειτούργησε καὶ ἡ Σερβικὴ Βουλὴ. Τὸν Ἀντιβασιλεῖα ἠκολούθησαν καὶ οἱ παρ' αὐτῷ ἐμπειστευμένοι ἀντιπρόσωποι τῶν ξένων Κρατῶν.

Ὁ κύριος σκοπὸς τῆς στρατιωτικῆς ταύτης ἐπιχειρήσεως ἦτο ἡ ἀνασύνταξις καὶ ἀναδιοργάνωσις τοῦ Σερβικοῦ Στρατοῦ, διὰ νὰ χρησιμοποιηθῇ οὗτος εἰς τὸ μέτωπον τῆς Θεσσαλονίκης, ἵνα ἐν συνεργασίᾳ μὲ τὰ ἐκεῖ ξένα στρατεύματα ἀπελευθερώσῃ τὸ πάτριον ἔδαφος.

Ἡ ἀνασυγκρότησις καὶ ἀναδιοργάνωσις αὕτη συνετελέσθη πλήρως καὶ μεθοδικώτατα ἐντὸς τεσσάρων περίπου μηνῶν. Καὶ κατωρθώθη ἡ συγκέντρωσις πλήρους στρατοῦ μὲ ὅλον τὸν ἐφοδιασμόν του ἐξ 120.000 περίπου.

Ἄλλ' ὁ στρατὸς οὗτος, διὰ νὰ ἐκτελέσῃ τὸν προορισμόν του ἔπρεπε νὰ μεταφερθῇ.

Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον οἱ ἐν Ἀθήναις πρεσβευταὶ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας ἐζήτησαν κατὰ τὴν 23ην Μαρτίου / 5 Ἀπριλίου 1916 ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν διὰ τοῦ ἐλληνικοῦ ἐδάφους διάβασιν τοῦ σερβικοῦ στρατοῦ, προκειμένου νὰ φθάσῃ οὗτος εἰς Θεσσαλονίκην.

Συγκεκριμένως ἐζήτησαν νὰ μεταφερθῇ ὁ Στρατὸς διὰ τῆς γραμμῆς Ἰτέας - Μπράλλου καὶ ἐκεῖθεν διὰ τοῦ Λαρισσαϊκοῦ θὰ μετέβαιναν εἰς Θεσσαλονίκην. Νέα ἀφορμὴ αὕτη ἐκτραχύνσεως τῶν Ἑλληνοαγναντικῶν σχέσεων.

Ἡ αἴτησις αὕτη ἀπολύτως ἐδικαιολογεῖτο ὄχι μόνον ἐκ τῆς στάσεως τῆς εὐμενοῦς οὐδετερότητος τὴν ὁποῖαν ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις διαρκῶς ὑπέσχετο εἰς τὴν Ἀντάντ, ἀλλὰ κυρίως καὶ πρωτίστως διότι ἡ αἰτουμένη συνδρομὴ ἐπεβάλλετο ἐκ τῆς ἐλληνοσερβικῆς συμμαχικῆς συνθήκης, ἥτις ἐπ' ὅσον δὲν καταγγέλλετο διετῆρει ὁλόκληρον τὸ νομικὸν αὐτῆς κύρος.

Καὶ ἀληθῶς, τὸ ἄρθρον 5 τῆς στρατιωτικῆς συμβάσεως ὥριζεν ὅτι :

» ἂν μία ἐκ τῶν συμβαλλομένων χωρῶν ἔμενεν ἀμέτοχος εἰς πόλεμον ἀνα-

ληφθέντα ὑπὸ τῆς ἄλλης, ὑπεχρεώοντο πάντως νὰ τηρήσῃ εὐμενῆ οὐδετερότητα ἔναντι τῆς συμμάχου, καὶ νὰ διευκολύνη τὴν ἐλευθερίαν τῶν κινήσεων τοῦ συμμαχικοῦ στρατοῦ». Περὶ αὐτοῦ ἀκριβῶς ἐπρόκειτο.

Ἄλλ' ὁ Σκουλούδης ἐπέμενε, προέβαλε δὲ ὡς δικαιολογίαν τὸν κίνδυνον μεταδόσεως μολυσματικῶν νοσημάτων. Ἐπέτρεπε μόνον τὴν μεταφορὰν τοῦ βαρέος ὕλικου διὰ τοῦ Ἀρισσαϊκοῦ Σιδηροδρόμου. Ἡξίου ἕμως ἔπως ἔλαι αἱ μεταφοραὶ στρατευμάτων γίνουσι διὰ θαλάσσης.

Ἄλλ' ἐν ᾧ διεξήγοντο αἱ ὁμιλίαι αὗται, καὶ ὁ Σκουλούδης παρέμενε πάντοτε ἀνένδοτος, οἱ πρεσβευταὶ Ἑλλιοτ καὶ Γκυγιερὲν ἐπεσεκέφθησαν τὸν πρωθυπουργὸν διὰ νὰ τοῦ ἀναγγείλουν ὅτι αἱ Κυβερνήσεις τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας διὰ λόγους ἀσφαλείας διέταξαν νὰ τοποθετηθοῦν συρματοπλέγματα εἰς τὸν λιμένα Ἀργοστολίου.

Ὁ Σκουλούδης κυριολεκτικῶς ἐξεμάνη ἐκ τῆς πληροφορίας ταύτης. Ἐβλεπεν οὗτος νέαν παραβίασιν τῆς Ἑλληνικῆς κυριαρχίας, καὶ προσέκάλεσε διὰ τοῦ ὕφους, τοῦ τόνου καὶ τῶν λέξεων πού μετεχειρίσθη σκηνὴν δέξιαν, πού ἠδύνατο νὰ ἔχη βαρυτέρας συνεπειάς.

Κατὰ τὸ στάδιον τῆς συζητήσεως ταύτης πλήρης ὀργῆς εἶπεν εἰς τοὺς ξένους πρεσβευτάς, ὅτι οἱ συνάδελφοί του ὁμοφώνως τὸν ἐπεφόρτισαν νὰ δηλώσῃ, ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν θὰ ἐπιτρέψῃ τὴν διὰ τῆς χώρας μεταφορὰν ξένου στρατοῦ.

Ἐδῶ τελειώνουν αἱ διπλωματικαὶ ὁμιλίαι διὰ τὸ ζήτημα τῆς μεταφορᾶς τοῦ σερβικοῦ στρατοῦ. Ὁ Σκουλούδης δὲν εἶχε νὰ κάμῃ τίποτε περισσότερον. Διεμαρτυρήθη. Ἐφώναξε, καὶ γιὰ μιὰ στιγμὴ παρ' ὀλίγον νὰ λησμονήσῃ ὅτι συνωμίζει μὲ τοὺς ἀντιπροσώπους δύο Μεγάλων Δυνάμεων, πού ἐκυριάρχουν ἔλων τῶν θαλασσῶν τοῦ κόσμου.

Ἀνέμενε νὰ ἴδῃ ποία θὰ ἦτο ἡ περαιτέρω στάσις τῶν κυβερνήσεων τῆς Ἀντάντ.

Ἄλλ' ἐν ᾧ ταῦτα ἀνέμενον, 120.000 περίπου Σέρβων πολεμιστῶν μετεφέροντο ἐκ Κερκύρας διὰ τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ Εὐβοϊκοῦ δηλαδὴ διὰ θαλάσσης εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου ἐφθασαν χωρὶς κανὲν ἀπολύτως ἀτύχημα.

Αὐτὸς εἶναι ὁ στρατὸς πού ἀπελευθέρωσε τὸ σερβικὸν ἔδαφος καὶ ἔθηκεν τὰς βάσεις τῆς Μεγάλης Σερβίας.

Φαίνεται πού ἡ Ἀντάντ, διὰ νὰ συγκεντρώσῃ ἄλλοῦ τὴν προσοχὴν τῶν ἀντιπάλων τῆς, ἀπέκρυψε τὴν ἀλήθειαν καὶ διεχειρίσθη διπλωματικῶς τὸ ζήτημα καθ' ὃν χρόνον περιέγραψα. Ἡ διπλωματικὴ τῆς ἐπιτυχία ὑπῆρξε πλήρης.

Ἀπὸ ὅλα αὐτὰ ἔμεινεν ἀσφαλῶς ἡ ἄρνησις τῆς Ἑλλάδος νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν διὰ τοῦ ἐδάφους τῆς διάβασιν τοῦ σερβικοῦ στρατοῦ. Ἐντεῦθεν αἱ σχέσεις τῆς Ἑλλάδος μὲ τὰς Κυβερνήσεις τῆς Συνεννοήσεως ἔτι μάλλον ἐξετραχύνθησαν.

Τὴν κατάστασιν ταύτην περιγράφει πιστῶς τηλεγράφημα τοῦ Ῥωμά-

νου ἐκ Παρισίων, τὸ ὁποῖον ἐστάλη κατόπιν ἑλληνικοῦ διαβήματος πρὸς τὴν Ἐντάντ περὶ παροχής προκαταβολῆς ἐπὶ δανείου.

Τὸ τηλεγράφημα ἔχει οὕτω αὐτολεξεί:

« Ἡ ἄρνησις τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως νὰ δεχθῆ τὰς ἀγγλογαλλικὰς προτάσεις σχετικῶς μὲ τὴν διάβασιν σερβικοῦ στρατοῦ ἐκ τοῦ ἡμετέρου ἐδάφους διέθεσε κακῶς τὴν γαλλικὴν κυβερνήσιν. Ὁ κ. Μπριὰν μού ἐδήλωσεν ὅτι ὑπὸ τοιοῦτους ὄρους δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ὑπάρξῃ ζήτημα χορηγίας τῆς προκαταβολῆς ἐκ τῶν 150 ἑκατομμυρίων, τὴν ὁποῖαν ἐζήτησεν ἡ Κυβέρνησις. Ὁ ἐπιμελητὴς Μποννιὲ μού εἶπε τὸ αὐτὸ διὰ τὰς στρατιωτικὰς προμηθείας. Ἀπὸ ἡμερῶν αἱ ἐφημερίδες ἐδημοσίευσαν ἄρθρα βιαιότατα καὶ ζητοῦν ἀποκλεισμόν κατὰ τῆς Ἑλλάδος ».

Τὰ ξένα στρατεύματα στὴν Κέρκυρα.

Εἶχα ἀφορμὴ νὰ ἐπισκεφθῶ περισσότερο ἀπὸ μιὰ φορὰ τὴ Κέρκυρα κατὰ τὸ διάστημα τῆς ξένης κατοχῆς (1915-1916). Ἡ Κέρκυρα εἶχε γίνῃ συγχρόνως καὶ βάσις ναυτικῆ, συνεδέθη δὲ μὲ συρματοπλέγματα μὲ τὴν ἀπέναντι Ἡπειρον.

Εἰς τὸν λιμένα εἶχον συγκεντρωθῆ πλοῖα Ἀγγλικά, Γαλλικά, Ἰταλικά καὶ Ἰαπωνικά. Οἱ Ἀγγλοὶ, Γάλλοι καὶ Ἰταλοὶ διετήρουν καὶ στρατὸν τῆς ξηρᾶς.

Εἶχε σταλῆ καὶ στρατιωτικὴ δύναμις ἑλληνικὴ μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Στρατηγὸν Μοσχόπουλον, ὁ ὁποῖος ἐξελέγη ὄχι μόνον διὰ τὰ ἄπειρα προσωπικὰ αὐτοῦ ἐφόδια, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ προηγηθῆ, καθ' ὃ ἀνώτερος τῶν λοιπῶν ἐπὶ κεφαλῆς συναδέλφων του.

Ἄλλ' ἡ δύναμις ποῦ εἰς ἀριθμὸν ἦτο πολὺ μεγάλῃ, ἦτο ἡ σερβικὴ στρατιωτικὴ δύναμις, διότι αὕτη ὑπερέβαινε τὰς 120.000 ἀνδρῶν.

Ἡ Κέρκυρα εἶναι πυκνὰ κατοικημένη. Καὶ μολαταῦτα ὁ πληθυσμὸς τῆς δὲν ὑπερέβη ποτὲ τὰς 100.000 ψυχῶν. Ἐκαστος ἐπομένως δύναται νὰ ὑπολογίσῃ ποῖαν σημασίαν εἶχε διὰ τὴν ζωὴν τῆς νήσου ἐκείνης ἡ ἀποβίβασις, καὶ ἡ ἐν αὐτῇ παραμονὴ πληθυσμοῦ ὑγιοῦς καὶ ἀκμαίου κατὰ τὸ πλεῖστον, πολὺ μεγαλυτέρου τοῦ ἐντοπίου τοιοῦτου. Ὅλο τὸ νησί, πόλις καὶ ἐξοχὴ εἶχον καταληφθῆ.

Αἱ οἰκονομικαὶ συνθήκαι τῆς ὥραιας ἀλλὰ πτωχῆς ἐκείνης νήσου βεβαίως ἐβελτιώθησαν. Ἀλλὰ καὶ πόσοι κίνδυνοι ἐκ τοῦ συνωστισμοῦ ἐκείνου ἠπειλοῦντο, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ μεταφερθεὶς πληθυσμὸς ἦτο ἀνομοιογενῆς καὶ ἀπετελεῖτο ἀπὸ στρατοῦς διαφόρων κρατῶν καὶ γλωσσῶν.

Ἡ κατάστασις τῶν μεταφερθέντων Σέρβων στρατιωτῶν ἦτο ἐν πολλοῖς ἀληθῶς λυπηρὰ. Ἡ ἐξάντλησις ἦτο καταφανής. Ὁ ἐξανθηματικὸς τύφος, ποῦ εἶχε μεταδοθῆ μεταξὺ τῶν Σέρβων εἰς μεγάλην κλίμακα, ἐπέβαλλε πολλὰς δικαιολογημένας ἀνησυχίας. Ὅλη αὐτὴ ἡ ἀποβίβασις τόσο στρατοῦ ἐγένετο βιαστικά. Δὲν εἶχε προηγηθῆ εἰς τὴν νήσον καμμία ἐργασία διὰ νὰ κάμῃ ἀνεκτὸν τοῦλάχιστον τὸν βίον τῶν στρατιωτῶν ποῦ θὰ ἐφθάναν.

Σέρβοι στρατιώται άρρωστοι ή έξηνητλημένοι άπέθαινον τους δρόμους, και δέν ήσαν ούτοι όλίγοι.

Κατά τās ήμέρας εκείνας είχα κάμη μίαν μακράν έκδρομήν. Είχα διασχίση τó μισό νησι περίπου.

Είς τά χανδάκια δεξιά και άριστερά του δρόμου, έσυναντούσα συχνά πτώματα Σέρβων στρατιωτών. Κανείς έξ αυτών δέν έκτύπησε μία πόρτα, σε όποιοδήποτε χωριό, για να ζητήσει όλίγη στέγη. Ή εϋπρέπεια και ή ύπερηφάνεια που έπεδείκνυον ήσαν πανθομολογούμεναι. Ήν έφιλοξενήθησαν διάφοροι, κυρίως είς τās έξοχάς, και οι τοιοῦτοι δέν ήσαν όλίγοι, οῦτοι δέν τó έξήτησαν, αλλά παρεκλήθησαν να κάμουν χρήσιν τής προσφερθείσης φιλοξενίας.

Δέν παρήλθον πολλαι ήμέραι και ή τάξις πλήρως άπεκατεστάθη. Δραστήρια και είδικά μέτρα έλήφθησαν όχι μόνον δια να μη έπεκαθη ή έξανθηματικός μεταξϋ τών στρατιωτών, αλλά και δια να μη μεταδοθη οῦτος έξ αυτών είς τους έντοπίους, εκ τών όποιων είς και μόνος κατά τήν περίοδον εκείνην προσεβλήθη και άπέθανε, και οῦτος ήτο ή Μιχαήλ Θεοτόκης, βουλευτής τότε και Πρόεδρος τής Βουλής.

Ζωή κανονική και άρμονική άπεκαθίστατο ήμέραν με τήν ήμέραν όχι μόνον μεταξϋ τών στρατιωτών, αλλά και μεταξϋ τούτων και του έντοπίου πληθυσμού.

Οῦτε έγκλήματα, οῦτε πλημμελήματα, οῦτε πταίσματα έσημειώθησαν μεταξϋ τών φιλοξενουμένων στρατιωτών, οῦτε μεταξϋ τούτων και τών έντοπίων. Και είς αυτά τά άστυνομικά μας μέτρα ύπεβάλλοντο οι ξένοι οῦτοι μετά πάσης προθυμίας. Για να μεταχειρισθώ τήν φράσιν ένός δικαστικού, οῦτε ένα πορτογάλι εκλάπη ποτέ από Σέρβον στρατιώτην και έξ αυτών άκόμη τών κτημάτων είς τά όποια οῦτοι είχον στρατοπεδεύση.

Κάποτε μία κυρία εκ τής πόλεως, ιδιοκτήτρια ένός πολυτίμου κτήματος, κατήγγειλε τους πλησίον του κτήματός της στρατοπεδευθέντας Σέρβους, διότι, ως είπεν, οῦτοι είχον κλέψη τήν είς πορτογάλια και λεμόνια πλουσίαν έσοδείαν της. Ήλαβεν εϋθύς άμέσως τήν ύπόσχεσιν ότι θα άπεζημοῦτο παρὰ τής σερβικής κυβερνήσεως άν ήθελεν άποδειχθη ότι οι κλέπται ήσαν μεταξϋ τών σέρβων στρατιωτών. Ήλλά συγχρόνως ένηργήθη άνάκρισις εκ τής όποίας ύμως κατεδείχθη ότι ή κλέπτης δέν εύρίσκετο μεταξϋ τών Σέρβων, αλλά' είς τον οίκον τής μηνυτριας, διότι τοιοῦτος ήτο ή έπιστάτης τών κτημάτων της, ή όποιος έπωφελήθη τής γειτονίας τών Σέρβων για να κλέψη αυτός και άποδώση είς άλλους τó έγκλημα.

Οι Ήταλοι στη Κέρκυρα. Ή Κερκυραϊκή φιλοξενία.

Ήλλ' αί σχέσεις του πληθυσμού τής Κερκύρας δέν ήσαν φιλικαι με όλα τά ξένα στρατεύματα. Δέν κατέλαβον τήν Κέρκυραν μόνον οι Σέρβοι,

*Αγγλοι και Γάλλοι, εις αὐτοὺς προσετέθησαν και οἱ Ἴταλοὶ ἐπωφελοῦμενοι τῆς συμμαχικῆς των ιδιότητος.

Και δὲν ἔστειλαν βέβαια οἱ Ἴταλοὶ ἐμπειροπόλεμα, θαρραλέα και καλὰ στρατεύματα, τὰ ὁποῖα βεβαίως δὲν εἶχαν, ἀλλ' ἔστειλαν εὐπρεπεῖς και καλοὺς κυρίους, ὅλα παιδιὰ καλῶν οἰκογενειῶν.

Δὲν ἀπεβιβάσθησαν ἄλλως τε στὴ Κέρκυρα οἱ Ἴταλοὶ γιὰ νὰ πολεμήσουν, οὔτε γιὰ νὰ βοηθήσουν ἔστω εἰς τὴν ἀνασυγκρότησιν τοῦ σερβικοῦ στρατοῦ. Μὲ τὴν ἀνασυγκρότησιν ταύτην δὲν εἶχον καμμίαν ἀπολύτως σχέσιν. Ἦλθαν διὰ νὰ προπαγανδίσουν.

Τοῦτο καλὰ ἐγνώριζε και τὸ ἐξέλεπε ἄλλως τε καθημερινῶς ὁ πληθυσμὸς τῆς Κερκύρας και γι' αὐτὸ δὲν τοὺς ἠνείχετο. Ἐγνώριζε καλὰ οὗτος, ὅτι οἱ Ἴταλοὶ ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν και ὠρισμένως ἀπὸ τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ἀποκαταστάσεως, δηλαδὴ ἀπὸ τῆς Ἑνώσεως τῆς Ἰταλίας, ἐπεβουλεύοντο ἀναιδέστατα και προστυχώτατα τὴν ἐλευθερίαν και τὴν ἐθνικὴν ὑπόστασιν ὅλης βέβαια τῆς Ἑπτανήσου, ἀλλ' ἰδίᾳ και πρωτίστως τῆς Κερκύρας.

Οἱ Ἴταλοὶ ἀφοῦ διεκήρυξαν ἀνὰ τὴν ὑψηλίον τὸ δόγμα τῶν ἐθνικοτήτων, ποὺ ἀπετέλεσε τὴν μόνην δικαιολογίαν τῆς Ἰταλικῆς Ἑνώσεως, ἅμα ταύτην ἐξησφάλισαν, τὸ ἐλησιμόνησαν ἐντελῶς και ἀμέσως, και ἤρχισαν ἀπροβλέποντες εἰς προσαρτήσεις ἐδαφῶν και κατακτήσεις λαῶν, μὲ τοὺς ὁποίους δὲν εἶχαν κανένα, ἀπολύτως κανένα δεσμόν, οὔτε ψυχικὸν οὔτε ἠθικόν.

Μεταξὺ τῶν ἐδαφῶν τούτων, και μάλιστα εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν, ἦτο και ἡ Κέρκυρα, τὴν ὁποῖαν ἀπὸ ἐτῶν πολλῶν προσέβαλλον μὲ τὰ διάφορα ἄρθρα τῶν ἐφημερίδων των ἢ τῶν περιοδικῶν των διὰ τῶν ὁποίων ἐξήρουν τοὺς ἀνυπάρκτους ἱστορικούς, ψυχικούς και ἠθικούς δεσμούς, μὲ τοὺς διαφόρους ἐπισήμους Ἰταλικούς χάρτας, εἰς τοὺς ὁποίους περιεκλείετο πάντοτε και ἡ νῆσος τῆς Κερκύρας, διότι εἶχε τὸ ἀτύχημα νὰ βρῖσκεται πολὺ σιμὰ εἰς τὸ Ἰταλικὸν ἔδαφος, μὲ τὴν συστηματικὴν και ἐντεχνον διδασκαλίαν ποὺ συνεχῶς ἔκαναν ἰδιοὶ των πράκτορες καταφθάνοντες ἐπιτηδες στὸ ὠραῖο νησί, μὲ τὴν ἴδρυσιν σχολείων, τὰ ὁποῖα παρεῖχον στοὺς μαθητὰς πλὴν τῆς διδασκαλίας και βιβλία και χρήματα και φορέματα και τροφίμα και ὅλα αὐτὰ δωρεάν, μὲ τὴν ἀποστολὴν νέων πτωχῶν Κερκυραίων διὰ νὰ σπουδάζουν δωρεάν εἰς τὴν Ἰταλίαν, μὲ τὴν ἴδρυσιν μοναστηρίων ἐξ ἀνδρῶν ἢ γυναικῶν ποὺ ἐξήσκουν εἰς μεγίστην κλίμακα τὴν κοινωνικὴν πρόνοιαν, μὲ τὴν συνεχῆ ἀνάμιξιν ὑπὸ διαφόρους μορφὰς εἰς ὅλας τὰς κερκυραϊκὰς ὑποθέσεις εἴτε δημοσίου εἴτε ἰδιωτικοῦ εἴτε και οἰκογενειακοῦ χαρακτῆρος τῶν Ἰταλῶν ἱερέων, οἱ ὁποῖοι διαρκῶς ἐπλήθυναν διὰ νὰ ἐξυπηρετοῦν δῆθεν τὰς θρησκευτικὰς ἀνάγκας τῶν ὀλίγων καθολικῶν τῆς Κερκύρας, μὲ τὴν ἀγορὰν ἀκινήτων μεγάλης ἀξίας, μὲ τὴν ἐγκατάστασιν διαφόρων οἰκονομικῶν ἐπιχειρήσεων, ἐνίοτε και δημοσίου χαρακτῆρος, και μὲ χίλια ἄλλα μέσα.

Καθ' ὅλων αὐτῶν τῶν ἀναιδῶν κινήσεων ἠμύοντο συστηματικῶς και

οί Κερκυραίοι, και αί κατά καιρούς έλληνικαί κυβερνήσεις, αλλά τι νά επιτύχουν οί όλίγοι εκείνοι άνθρωποι και ή μικροσκοπική Έλλάς άπέναντι τοῦ Ἰταλικοῦ όγκου !!!

Ἡ πίεσις έσυνεχίζετο. Ἡ Ἰταλική Πρεσβεία στάς Ἀθήνας, και τὸ Γενικόν Ἰταλικόν Προξενεῖον στήν Κέρκυρα διαρκῶς έκινουόντο. Και κάθε Κερκυραϊκή ἢ έλληνική προσπάθεια τοῦς έπισήμους τούτους εἶχε ν' αντιμετώπιση. Και έθεωρεῖτο κατόρθωμα έάν έπέιθαμε γονεῖς τινάς ν' απομακρύνουν τὰ παιδιά των από τὰ ύποπτα σχολεῖα, ἢ όταν έπετυγχάνομεν νόμον διά τοῦ όποίου έδυσχεραίνετο ή αγορά άκινήτων τῆς Κερκύρας παρά ξένων ύπηκόων. Ὁ άγων τοῦ εἰνέτο ἦτο σχεδόν άπεγνωσμένος αλλά' έσυνεχίζετο με άπειρη πεποίθησιν αλλά με άνισα μέσα.

Ἰπὸ τοιαύτας συνθήκας τι φυσικώτερον, αλλά και τί συνεπέστερον από τοῦ νά χρησιμεύση και ὁ παγκόσμιος πόλεμος ὡς μέσον έντατικώτερας άκόμεη προπαγάνδας, ίσως δέ και όριστικῆς προσαρτήσεως τῆς νήσου ;

Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, χωρὶς βέβαια νά σταματήση καμμία από τὰς άλλας προπαγανδιστικὰς ένεργείας, τὰς έποίας μάλιστα ὅσον τὸ δυνατόν έπύκνωσαν, έφθασαν στήν Κέρκυρα οί Ἰταλοὶ με πολλά ώραῖα και μεγάλα πολεμικά πλοῖα, με πολὺν στρατὸν περιποιημένον ὡς εἶπα. Και άρχισαν τῇ δουλειά τους.

Πρῶτα άπ' ὅλα κατέλαβον έν εκ τῶν δύο Κερκυραϊκῶν φρουρίων ἐπὶ τοῦ όποίου έστησαν τὴν Ἰταλικὴν σημαίαν. Ἐκαμιν νέας τηλεγραφικὰς έγκαταστάσεις και ἤνωσαν τὴν Κέρκυραν με τὴν Βόρειον Ἠπειρον, πὸν τότε κατεῖχον, και τὴν Ἰταλίαν. Ἐσκόρπισαν τοῦς διαφόρους πράκτορας αὐτῶν δῆθεν στρατιώτας εἰς ὄλην τὴν νήσον. Αὐτοκίνητα πολυτελείας μετέφερον ὅλους τοῦς κυρίους αὐτοῦς διά νά εκτελοῦνται ευχερέστερον και πολυτελέστερον αἱ διάφοροι προπαγανδιστικαὶ ένεργεῖαι και προσεπάθουν ν' άναμιγνύωνται εἰς ὅλας τὰς ύποθέσεις έσωτερικοῦ χαρακτῆρος τῆς νήσου.

Ἦσαν γενναϊότατοι εἰς ὅτι απέβλεπε τὴν κοινωνικὴν πρόνοιαν. Τὰ διάφορα έντυπα έπληθύνοντο και ή κυκλοφορία αὐτῶν εἰνέτο με μεγάλην έπιμέλειαν και τάξιν. Προσεπάθουν διαρκῶς νά δημιουργοῦν σχέσεις με τοῦς έντοπίους, και ἦσαν πρὸς αὐτοῦς λεπτότατοι και προθυμότατοι. Και γενικῶς δέν παρέλειπον τίποτε έξ ὅσων θά άπητοῦντο διά νά κάμουν τὸν κοινωνικὸν βίον μάλλον ευχάριστον. Οἱ κινηματογράφοι με φθηνὰ εἰσιτήρια δέν εἰλειψαν. Ἰταλοὶ ἠθοποιοὶ καλοὶ εἰφθαναν διαρκῶς και ή Ἰταλικὴ στρατιωτικὴ μουσική (μπάντα) διετάχθη νά παίζη καθ' εκάστην ἐπὶ δύο άπογευματινὰς ὥρας εἰς τὴν πλατεῖαν τῆς Κερκύρας, τὴν περιφημῆ σπιανάδα, ὅπου εἶναι έγκατεστημένα ὅλα τὰ καλὰ καφενεῖα τῆς πόλεως.

Ὅλα αὐτὰ έβλεπον οί Κερκυραῖοι. Ἀλλά τί νά κάμουν ; Νά τοῦς κτυπήσουν και νά τοῦς βγάλουν από τὸ νησί ; Δέν εἶχαν τὴν δύναμιν, δέν ἦσαν άλλως τε οί Ἰταλοὶ και μόνοι τους, εἶχαν ισχυροῦς συμμάχους !!!

Ἀλλ' έπρεπεν ὅπωςδήποτε ν' άντιδράσουν. Ἐνεργητικῶς ἦτο αδύνα-

τον. Δὲν ἔμενε παρὰ ἡ παθητικὴ ἀντίδρασις. Ἐπρεπεν ἐπομένως οἱ Κερκυραῖοι νὰ συμπεριφέρονται πρὸς αὐτοὺς εὐγενικὰ ἀλλ' ὄχι φιλικὰ. Ἡ παθητικὴ αὐτὴ ἀντίδρασις ἐφηρμόσθη εἰς ὄλο τὸ νησί μόνῃ τῆς, χωρὶς καμμία προηγουμένην συνεννόησιν.

Πρῶτα ἀπ' ὄλα ἐλησημόνησαν ὄλοι τὰ ἰταλικὰ τους. Καὶ δὲν ἦσαν ὀλίγοι ἐκεῖνοι ποὺ ὠμιλοῦσαν τὴ ξένη γλῶσσα. Ἡ ξένη γλῶσσα ἐλησημονήθη κεν ἀπὸ ὄλους. Καὶ οἱ Ἴταλοὶ γιὰ νὰ συνεννοηθοῦν ἔπρεπε νὰ μεταχειρισθοῦν ἄλλη γλῶσσαν. Εἰς τὰ καφενεῖα, ἐστιατόρια καὶ τὰ ἄλλα δημόσια κέντρα οἱ τελευταῖοι ποὺ θὰ ὑπηρετοῦντο θὰ ἦσαν οἱ Ἴταλοὶ καὶ πάντοτε χωρὶς καμμίαν προθυμίαν. Τὰ ἐμπορικὰ καταστήματα δὲν ἐπώλουν πρὸς αὐτοὺς τὰ ἐμπορεύματά των, καὶ εἰς τὴν παρατήρησιν ὅτι τὰ ζητούμενα πράγματα ἦσαν εἰς τὴν προθήκην, ἐλάμβανον τὴν ἀπάντησιν ὅτι ἦσαν πωλημένα, καὶ ὅτι καθυστερεῖτο μόνον ἡ παράδοσις των. Καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ οἴκοι ἀνοχῆς ἄμα ἐνεφανίζοντο Ἴταλοὶ ἐκκήρυσσον τὴν ἀπεργίαν. Τὰ μέσα τῆς μεταφορᾶς εὐρίσκοντο πάντοτε μισθωμένα ὅταν ἐζητοῦντο ἀπὸ Ἴταλοῦς. Κινηματογράφοι καὶ θέατρα ἰταλικὰ, καίτοι σημαντικὰ φθηνότερα ἐσυχνάζοντο μόνον ἀπὸ τοὺς ξένους.

Κάποια Κερκυραϊκὴ οἰκογένεια τῆς πρώτης γραμμῆς, ποὺ διεκρίνετο ἐν τούτοις διὰ τὰ ἔθνικὰ τῆς αἰσθήματα εἶχε τὴν ἐλαφρότητα νὰ καλέσῃ στὸ σπίτι τῆς γιὰ μιά ἑσπερίδα τὸ ἄνθος τῆς Κερκυραϊκῆς κοινωνίας, καὶ μαζί μὲ αὐτὸ καὶ μεγάλον ἀριθμὸν ἰταλῶν ἀξιωματικῶν. Δὲν παρήλθε τέταρτον τῆς ὥρας καὶ ἡ καλὴ αὐτὴ οἰκογένεια εὐρέθηκε μόνῃ τῆς μὲ τοὺς ξένους ἀξιωματικούς. Ὅλοι οἱ ἐντόπιοι ὁ ἕνας πίσω ἀπὸ τὸν ἄλλον εἶχον ἀναχωρήσῃ.

Ἀλλὰ καὶ ἡ καθημερινὴ ἐμφάνισις τῆς Ἰταλικῆς στρατιωτικῆς μουσικῆς εἰς τὴν σπιανάδα τῆς Κερκύρας δὲν ἐπέπρωτο νὰ συνεχισθῇ. Ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας ποὺ ἐνεφανίσθη αὐτῇ, ὅπως ἤρχιζε νὰ παίζῃ, ἄδειασε ἀπὸ λίγο λίγο ὄλη ἡ πλατεῖα. Τόσον οἱ καθήμενοι στὰ καφενεῖα ὄσον καὶ οἱ περιπατοῦντες ἐπῆγαν στὰ σπήτια των. Καὶ ἡ κίνησις αὐτῇ ἐσημειώθη καὶ τὰς ἐπακολουθησάσας ἡμέρας μέχρι τῆς ἡμέρας ποὺ ἐσταμάτησεν ἡ κωμωδία τῆς μουσικῆς.

Ἀπειροὶ τοιαῦται ἢ ἄλλαι ἀνάλογοι ἐκδηλώσεις ἐσημειοῦντο καθημερινῶς εἰς τὴν κερκυραϊκὴν κοινωνίαν. Ἀλλ' ὄλοι αὐταὶ εἶχαν χαρακτηῖρα παθητικόν. Ἐσημειώθη ὁμοῦ καὶ μιά σκηνή, ἡ τελευταία αὐτῇ, ποὺ εἶχε μορφήν ἐνεργητικὴν. Ἴδου αὐτῇ:

Ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἐν Κερκύρα ἰταλικῶν στρατευμάτων Στρατηγὸς Μάρρο εἶχε τοποθετήσῃ ἐπάνω στὸ γραφεῖο του γιὰ στόλισμα ἕνα ξύλινο πετεινόν. Εἰς ἐρώτησιν ἐνὸς ἐπισκέπτου ὁ Μάρρο ἀπήντησεν ὅτι τὸν πετεινὸν αὐτὸν χρειάζεται, διότι πρέπει νὰ λαλήσῃ πρῶτα αὐτὸς γιὰ νὰ φύγουν ἔπειτα οἱ Ἴταλοὶ ἀπὸ τὴν Κέρκυραν.

Ἡ εἶδσις ἐκυκλοφόρησεν εἰς ὄλην τὴν νῆσον. Ἀπαντες δὲ ἀνησύχουν καὶ ἐνεθυμοῦντο τὸν ξύλινον πετεινὸν ὅταν ἐπληροφοροῦντο ὅτι εἰς ὄρι-

σμένα διαβήματα τῶν συμμάχων γὰρ νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν νῆσον τὰ ξένα στρατεύματα, οἱ Ἴταλοι ἐδυστρόπουν προβάλλοντες διαφόρους αἰτίας ἀναβολῆς.

Ἄλλ' ἔφθασε καὶ ἡ στιγμή πού ἀπεκλείετο πλέον κάθε ἄλλη ἀναβολή. Καὶ τὰς παραμονὰς τῆς ἀναχωρήσεώς των ἀπεφασίσθη ὅπως διὰ μιᾶς στρατιωτικῆς παρελάσεως χαιρετισθῆ ἡ νῆσος πού τόσον καλά ἐφιλοξένησε τὰ ξένα στρατεύματα.

Οἱ μέλλοντες νὰ παρελάσουν στρατοὶ ἦσαν ἔτοιμοι διὰ τὸ ἔργον των. Ὀλόκληρος σχεδὸν ὁ πληθυσμὸς τῆς Κερκύρας, δηλαδὴ ὀλόκληροὶ δεκάδες χιλιάδων πολιτῶν παρηκολούθουν τὴν ἐορτὴν ἡ ὁποία καὶ ἀρχίζει μὲ πρῶτην τὴν παρέλασιν τοῦ Στρατηγοῦ Μοσχοπούλου καὶ φυσικὰ τῶν Ἑλλήνων στρατιωτῶν. Ἀπερίγραπτοι ζητωκραγαὶ καὶ χειροκροτήματα παρηκολούθουν τὸν παρελαύνοντα Ἑλληνικὸν στρατὸν, τοιαύτης δὲ περίπου ὑποδοχῆς ἔτυχον καὶ οἱ Ἄγγλοι ὅπως καὶ οἱ Γάλλοι στρατιῶται. Ἄλλ' ἔρχεται καὶ ἡ σειρά τῶν Ἰταλῶν μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Μάρρο. Ἀντὶ τῶν ζητωκραυγῶν καὶ τῶν χειροκροτημάτων μία λέξις κατ' ἐπανάληψιν ἐξέρχεται μόνη τῆς καὶ αὐθόρμητα ἀπ' ὄλα τὰ κερκυραϊκὰ στόματα. Ἡ λέξις «κοκορικο». Ὁ Κόκορας δηλαδὴ ἐλάλησε.

Τὰ μυστικὰ δάνεια.

Ὅλα τὰ ἐπεισόδια τὰ ὁποία ἀνωτέρω περιγράψω μὲ τὴν σειρά των, ὅπως τὰ ἐπληροφορήθηκα καὶ ἐπὶ τῇ βάσει σημειώσεων πού ἐκράτησα ἢ ἐπισήμων ἐγγράφων πού ἔγιναν ὄλα προσιτά, τὰ χαρακτηρίζει ὄλα ἡ δημοσιότης τῆς συζητήσεως.

Ἰπάρχει ὁμοίως καὶ ἐν τῷ ὁποίῳ οἱ ὑπεύθυνοι προσεπάθησαν ν' ἀποκρύψουν. Αὐτὸ εἶναι ἡ προσφυγὴ εἰς τὸ δάνειον τὸ ὁποῖον συνωμολόγησεν ἡ Κυβέρνησις μὲ τὴν Γερμανίαν.

Ἐν ἐκ τῶν μέσων πού μεταχειρίσθησαν αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις διὰ νὰ διεισδύσουν καὶ ἐπηρεάσουν τὰς ὑποθέσεις τῶν μικροτέρων Κρατῶν καὶ πολιτικῶς ἐπικρατήσουν, ὑπῆρξεν ἡ παροχὴ πιστώσεων, ἡ ὁποία ὅταν ἐρίνετο πρὸς οὐδετέραν χώραν ἐκρίνετο ὅτι ἀπετέλει καὶ τὸν ὀριστικὸν πολιτικὸν προσανατολισμὸν αὐτῆς.

Καὶ δικαίως. Εἰς στιγμήν πού ὄλας τὰς σκέψεις συνεκέντρωσεν ὁ πόλεμος, διατὶ προκειμένου περὶ τῶν οἰκονομικῶν τούτων διευκολύνσεων νὰ μὴ συμβαίῃ τὸ αὐτό ;

Καὶ ἡ Ἑλλάς ἀπὸ τῶν πρώτων μηνῶν τοῦ πολέμου, ἀκόμη ἐπὶ Βενιζέλου καὶ συγκεκριμένως κατὰ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1914 ἐβολιδοσκοπήθη διὰ μέσου τοῦ πρεσβευτοῦ Ν. Θεοτόκη ἀπὸ τὴν Γερμανικὴν Κυβέρνησιν, ἂν ἐδέχετο νὰ διαπραγματευθῆ οἰκονομικὸν συνδυασμὸν προκαταβολῆς 20—25 ἑκαταμ. μάρκων.

Τὸ δάνειον προσεφέρετο τότε ὑπὸ τὸν ῥητὸν ὅρον ὅτι θὰ ἐδίδοτο παρὰ

τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ὑπόσχεσις ὅτι ἡ Ἑλλάς θὰ ἔμενεν οὐδετέρα κατὰ τὸν παρόντα πόλεμον.

Ἐζητεῖτο μὲ ἄλλα λόγια ἢ ἐξαγορὰ τῆς οὐδετερότητός μας, ἀντὶ 20—25 ἑκατομ. μάρκων. Τὴν πρότασιν ταύτην πού λόγῳ τοῦ περιορισμοῦ πού ἐτίθετο δὲν συνεβούλευεν οὔτε ὁ πρεσβευτῆς μας, ἀπέρριψεν ἀσυζητητεῖ ὁ Βενιζέλος διὰ τοῦ ἀπὸ 11/24 Νοεμβρ. 1914 τηλεγραφημάτων του.

Ἐν ἔτος μετὰ ταῦτα, δηλαδὴ τὴν 7/20 Νοεμβρίου 1915 γίνεται νέα πρότασις, αὐτὴν τὴν φορὰν ἄνευ πολιτικῶν περιορισμῶν. Ἡ πρότασις αὕτη ἐγένετο διὰ τὴν παροχὴν δανείου 40 ἑκατομ. μάρκων καὶ ὑπεβλήθη συγχρόνως διὰ τοῦ ἐν Βερολίῳ πρεσβευτοῦ μας Ν. Θεοτόκη, καὶ διὰ τοῦ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτοῦ τῆς Γερμανίας Μίρμπαχ ἀπ' εὐθείας πρὸς τὸν Σκουλούδη.

Τὴν πρότασιν ταύτην ἠκολούθησαν διαπραγματεύσεις, καὶ τὰ μέσα Ἰανουαρίου 1916 συνωμολογήθη ὀριστικῶς τὸ δάνειον. Πρὸ τῆς συνομολογήσεως ταύτης καὶ ὀρισμένως τὴν 28ην Δεκεμβρίου 1915 ὁ Σκουλούδης καθιστᾷ γνωστὸν εἰς τὸν Ῥωμάνον ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν ζητεῖ πλέον δάνειον ἀπὸ τὴν Γαλλίαν κατόπιν τῶν μετ' αὐτῆς προστριβῶν. Ἡ διαπραγματεύσεις μὲ τὴν Γαλλίαν ἀπέβλεπεν εἰς προκαταβολὴν ἐξ 150 ἑκατομ. φράγκων.

Τὰ μέσα τοῦ Ἀπριλίου 1916 συνωμολογήθη νέον μυστικὸν δάνειον μὲ τὴν Γερμανίαν, οἱ λογαριασμοὶ τοῦ ὁποίου δὲν κατεχωρήθησαν οὔτε εἰς τὰ βιβλία τοῦ Δημοσίου.

Ὅλαι αὐταὶ αἱ κινήσεις εἶχον τὸ ἐλάττωμα ὅτι ἐπιμελῶς ἀπεκρύπτοντο ἐκ μέρους τῶν ὑπευθύνων, καὶ γι' αὐτὸ καθίσταντο ὑποπτοι.

Ἡ παράδοσις τοῦ Ῥοῦπελ⁽¹⁾.

Τὴν 26/7 Μαΐου ὁ Στρατάρχης Μάκκενσεν γνωστοποιεῖ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν ὅτι αἱ συμμαχικαὶ γραμμαὶ ἐπεξετάθησαν πέραν τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος τῆς βουλγαρικῆς παρατάξεως, ἡ ὁποία οὕτω τρέχει τὸν κίνδυνον ὑπερφαλαγγίσεως. Ἐπομένως διὰ νὰ καλυφθῇ ὑπῆρχεν ἀνάγκη τῆς διόδου καὶ τοῦ ὄχυροῦ τοῦ Ῥοῦπελ.

Ἡ κυβέρνησις ἀνησυχεῖ ὑπολογίζουσα τὸ μῖσος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ κατὰ τῶν βουλγάρων. Ἐξ ἄλλου τὸ ἐπιχείρημα ἦτο ἀβάσιμον διότι δὲν ἦτο ἀλλοθὴς ἢ προέλασις τῶν συμμαχῶν.

Ἦλπισε τότε ἡ Κυβέρνησις ὅτι διὰ διαπραγματεύσεων θὰ ἐπετυγχάνετο ἢ ν' ἀποσύρουν οἱ Βούλγαροι τὴν ἀξίωσίν των, ἢ νὰ δώσουν οἱ Γερμανοὶ ἐπαρκεῖς ἀσφαλείας.

Τὴν ἰδίαν ἡμέραν ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς τῆς Μακεδονίας ἐλάμβανεν ὁδηγίας νὰ μὴ ἐπιτρέψῃ τὴν εἰσοδὸν τῶν Βουλγάρων ἐντεῦθεν τῆς οὐδετέρας ζώνης.

(1) Ὅρ. ἐκτενεστέραν ἔρευναν Γ. Βεντήρη «Ἡ Ἑλλάς τοῦ 1910—20, τόμ. II σελ. 102—127».

Αἱ ὁδηγίαι αὐται ἐδίδοντο διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 1228 διαταγῆς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου διὰ τῆς ὁποίας ὁμῶς προσετίθετο κατὰ λέξιν ὅτι «Ἐάν ἐπέλθουν συμπλοκαὶ μετὰ Βουλγάρων ἢ Γερμανῶν, τὰ σώματα στρατοῦ καὶ αἱ μεραρχαὶ νὰ μὴ λάβουν γενικώτερα μέτρα πρὶν ἢ δώσωμεν διαταγὰς». Εἶναι φανερὸν ὅτι τὸ δεῦτερον μέρος ἀναιρεῖ τὸ πρῶτον, δηλαδὴ τὰς ὁδηγίας περὶ ἀντιστάσεως.

Τὴν ἀναγγελίαν περὶ ἐπικειμένης καταλήψεως τοῦ Ῥοῦπελ ἐπηκολούθησαν διαπραγματεύσεις, ἀλλ' αὐται δυστυχῶς δὲν ἐγίνοντο μὲ πνεῦμα ἀντιστάσεως ἐκ μέρους τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Ἐγγυήσεις ῥηταὶ καὶ ἔγγραφοι ἐζητοῦντο ἀπὸ τὴν Γερμανίαν, φύσεως κυρίως στρατιωτικῆς.

Ἡ κυβέρνησις δὲν εἶχε τὸ θάρρος ν' ἀντισταθῆ κατὰ τῶν ἀξιώσεων τῶν Βουλγάρων. Ἦσαν οὗτοι σύμμαχοι τῆς Γερμανίας, καὶ ἐπὶ πλέον αἱ ἀξιώσεις αὐται ὑπεβάρλλοντο ἀπὸ κοινοῦ.

Ἐπίστευον οἱ διαχειριζόμενοι τότε ὑπευθύνως τὴν ἐξωτερικὴν καὶ πολεμικὴν πολιτικὴν τῆς Ἑλλάδος ὅτι ἡ Γερμανία τελικῶς θὰ ἐνίκα καὶ ὅτι αὕτη θὰ ἐπέβαλλε τοὺς ἔρους τῆς εἰρήνης. Αἱ ἐγγυήσεις ἐπομένως ἐζητοῦντο ἀπὸ τὴν Γερμανίαν διὰ νὰ εἶναι ἀσφαλὲς ὅτι θὰ ἀπεδίδοτο πᾶν ὅ,τι προσωρινῶς κατελήφθη. Ἀλλὰ προσέθετον οἱ αὐτοὶ ὑπεύθυνοι ὅτι καὶ ἂν ὁ πόλεμος ἤθελε τελειώσῃ μὲ μίαν λευκὴν εἰρήνην, πάλιν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἐπανακτήσωμεν ἔστω καὶ διὰ τῆς βίας πᾶν ὅ,τι ἐξηναγκάσθημεν νὰ δώσωμεν. Ἡ περίπτωσις πλήρους καὶ τελικῆς ἐπικρατήσεως τῆς Ἀντάντ κατ' αὐτοὺς ἀπεκλείετο. Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ὁ πόλεμος ποῦ μόνον μαζί μὲ τὴν Ἀντάντ ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἔπρεπε μὲ κάθε θυσίαν, καὶ ἀντι οἷασδήποτε ὑποχωρήσεως ν' ἀποφευχθῆ.

Αἱ διαπραγματεύσεις ὁπωσδήποτε ἐσυνεχίζοντο μέχρι τῆς 10)23 Μαΐου 1916, ὁπότε οἱ δύο πρεσβευταὶ τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Γερμανίας ἐπέδωσαν εἰς τὸν Σκουλούδη ἐπίσημον ταυτόσημον διακοίνωσιν, διὰ τῆς ὁποίας ἀνεκοινοῦτο εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ ἀπόφασις τῶν δύο κυβερνήσεων ὅπως καταλάβουν τὴν δίοδον μετὰ τοῦ φρουρίου τοῦ Ῥοῦπελ. Διὰ τῆς διακοινώσεως ταύτης παρείχοντο ἐγγυήσεις πολιτικοῦ χαρακτῆρος σεβασμοῦ τῆς Ἑλληνικῆς ἀκεραιότητος, ἀποζημιώσεων κλπ. Ἀλλ' ἀπὸ τὰς ζητουμένας στρατιωτικὰς ἐξασφαλίσεις οὐδεμία ἐδίδοτο.

Τὴν σοβαρότητα τῆς διακοινώσεως ταύτης πᾶς τις κατανοεῖ. Οὔτε πολὺ οὔτε ὀλίγον θὰ παρεδίδοτο παρὰ τῶν Ἑλλήνων εἰς τοὺς Βουλγάρους αἱ κλειδὲς τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας. Θὰ ὑπῆρχε τι περισσότερον τούτου; Πυλὸ ἀμφιβάλλω.

Κατὰ τὴν ἐπίδοσιν ταύτην ἀπουσίαζεν ὁ Βασιλεὺς ἐξ Ἀθηνῶν. Εἶχεν ἀναχωρήσει διὰ νὰ παραστῆ εἰς τὰ ἐγκαίνια τῆς ἐνωτικῆς γραμμῆς Λαρίσης - Θεσσαλονίκης. Ἐπειτα ἀπὸ τὰ ἐγκαίνια ταῦτα θὰ ἐπεσκέπτετο καὶ τὰ ἐν Θεσσαλίᾳ κτήματά του.

Ἡ ἐξ Ἀθηνῶν ἀπουσία τοῦ Βασιλέως ἀπετέλεσε τὴν δικαιολογίαν τοῦ Σκουλούδη, διατὶ δηλαδὴ παρέλειψε τὴν πρὸς αὐτὸν ἀνακοίνωσιν τῆς ἐπιδο-

θείσης ανακοινώσεως. Ὁ Βασιλεὺς ἑμῶς εὐρίσκετο ἐντὸς τῶν ἐλληνικῶν συνόρων. Ἡ τηλεγραφικὴ συγκοινωνία ἦτο ἀνοικτὴ.

Ἄλλ' ἀκόμη πλέον πέρα τὴν διακοίνωσιν ταύτην δὲν γνωστοποιεῖ οὔτε εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ποὺ συμμετεῖχε καὶ ὁ Γούναρης ἀρχηγὸς 250 βουλευτῶν, ἀρχηγὸς δηλαδὴ σχεδὸν τῆς παμπληθῆς. Καὶ γιὰ νὰ συμπληρωθῇ ἡ παράλειψις, οὔτε καὶ εἰς τὸ Γεν. Ἐπιτελεῖον, πλέον ἢ παραδόξως, ἐγνωστοποίησε τὴν διακοίνωσιν ταύτην.

Ὁ Ἐπιτελάρχης Δούσμανης ἐξεταζόμενος ἐνώπιον τοῦ Στρατοδικείου τὸ 1920 ἐβεβαίωσεν ὅτι τὸ Ἐπιτελεῖον μέχρι τῆς 13)16 Μαΐου 1916 ποὺ ἤρχισεν ἡ εἰσβολὴ δὲν ἐγνώριζεν ὅτι αἱ Κεντρικαὶ Αὐτοκρατορίαι εἰδοποίησαν τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν ὅτι ἀπεφάσισαν τὴν εἰσβολὴν καὶ ὅτι εἶχον δοθῆ ἔγγυθσεις.

Ἡ χονδροειδὴς αὕτη παράλειψις τοῦ Σκουλούδη, καὶ συνεπῶς ἡ ἀπόφασίς του ν' ἀναλάβῃ μόνος του τὰς εὐθύνas κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην, εἴμινε πάντοτε ἀνεξήγητος.

Μήπως ἴσως ἦτο βέβαιος ὅτι καὶ ἡ γνώμη ἄλλων τούτων τῶν παραγόντων δὲν θὰ ἦτο διαφορετικὴ; Δὲν γνωρίζω. Τὸ βέβαιον ἑμῶς εἶναι ὅτι ὁ Γούναρης ἐκ τῶν ὑστέρων ἐνέκρινε τὴν πορείαν τοῦ Σκουλούδη, καὶ ὁ Βασιλεὺς ἐπιστρέψας ἐκ τῆς περιοδείας του δὲν ἐφάνηκε διαφωνῶν. Ὁ Σκουλούδης παρέμεινε στὴ θέσι του καὶ ἐξηκολούθησε τὰ λάθη του.

Ὅπωςδὴποτε ὁ Σκουλούδης ἀνέλαβε μόνος του νὰ κανονίσῃ τὸ ζήτημα. Οὔτε δι' αὐτὴν τὴν σύνταξιν τῆς ἀπαντήσεως ἐξήτησε συνδρομὴν τινα. Ἀντέγραψε δηλαδὴ κατὰ λέξιν ὀλόκληρον τὴν βουλγαρογερμανικὴν διακοίνωσιν, ὅπως συνήθως γίνεται εἰς τὰ διπλωματικὰ ἔγγραφα, καὶ ἀπὸ κάτω προσέθηκε: «**Λαμβάνω ὑπὸ σημείωσιν** ὅλας τὰς διαβεβαιώσεις τὰς περιεχομένας ἐν τῇ ανακοινώσει ταύτῃ καὶ παρακαλῶ τὴν ὑμετέραν ἐξοχότητα νὰ δεχθῆ κλπ. Ἀθῆναι 10/23 Μαΐου 1916. (Ὑπογρ.) Σ. Σκουλούδης».

Ἐκ τῆς ἀπολογίας ποὺ ἔδωκεν ὁ Σκουλούδης εἰς τὸν ἀνακριτὴν ἀρεοπαγίτην κατὰ τὸ 1918, δηλαδὴ ἔπειτα ἀπὸ δύο ὀλόκληρα ἔτη ἀπὸ τὴν ἀπάντησίν του, προκύπτει δυστυχῶς ὅτι οὗτος ἐφυγεν ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν χωρὶς νὰ μάθῃ ὅτι εἰς τὴν διπλωματικὴν γλῶσσαν ὅλου τοῦ κόσμου ἡ φράσις, «**λαμβάνω ὑπὸ σημείωσιν**» (je prends acte) ἔχει τοῦλάχιστον τὴν ἔννοιαν «οὐδεμίαν ἔχω ἀντίρρησην».

Ἄλλ' ἐν ᾧ ταῦτα ἐγίνοντο στὰς Ἀθήνας, εἰς τὴν Μακεδονίαν κατὰ τὴν 13/26 Μαΐου 1916 καὶ ὄραν 10ην πρωϊνήν, βουλγαρικὰ στρατεύματα ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὁποίων ἦτο μικρὰ δύνამις γερμανικοῦ ἱππικοῦ ἐκ 40 ἴσως ἀνδρῶν ἐβάδιζε πρὸς τὸ Ροῦπελ.

Ὁ διοικητὴς τοῦ ὄχρου Μαυρουδῆς διεμήνυσεν ὅτι ἂν τὰ ξένα στρατεύματα προχωρήσουν ἐντεῦθεν τῶν 500 μέτρων θὰ προσέβαλεν ἔνοπλον ἀντίστασιν. Κατὰπληκτοὶ οἱ γερμανοβούλγαροι ἐπληροφοροῦντο τὴν ἀπόφασιν ταύτην τοῦ Διοικητοῦ τοῦ ὄχρου. Ἐγνώριζον οὗτοι ἐκ τῶν ἐν Ἀθήναις διατρεξάντων ὅτι τὸ Ροῦπελ θὰ παρεδίδοτο ἄνευ ἀντιστάσεως. Καὶ γι' αὐτὸ

ἔσταματήσαν δηλώσαντες ὅτι μετὰ τὴν μεσημβρίαν θὰ προέβαινον ὀπισθεποτε εἰς τὴν κατάληψιν.

Εἰς τὸ μεταξὺ αὐτὸ ὁ Μαυρουδῆς τηλεγραφεῖ εἰς τὸν Διοικητὴν τοῦ φρουρίου Θεσσαλονίκης Μεσσαλὴν καὶ εἰς τὸν Μέραρχον Μπατραν. Ἄλλὰ μέχρι τῆς δευτέρας ἀπογευματινῆς τὸ Ῥοῦπελ ἔμενεν ἄνευ ὁδηγιῶν.

Ὁ Μαυρουδῆς, χωρὶς ν' ἀναστειλῆ τὰς διαταγὰς τοῦ τηλεγραφεῖ καὶ πρὸς τὸν Διοικητὴν τῆς μεραρχίας Σερρῶν ὡς ἀκολουθῶς καὶ κατὰ λέξιν : «Ἐκτὴν μεραρχίαν Σέρρας. Ἐνώπιον τῆς ἐπιμονῆς τῶν γερμανοβουλγάρων, ὅπως καταλάβουν τὸ ὄχυρόν, πρὸ τῆς λήψεως τῶν ὁδηγιῶν τῆς Κυβερνήσεώς μας, ἢ φρουρὰ τοῦ Ῥοῦπελ θὰ συμμορφωθῆ πρὸς τὰς ὑπ' ἀριθ. 125 διαταγὰς τοῦ φρουρίου Θεσσαλονίκης. Ἐδῶκα ἤδη διαταγὴν καὶ ἐρρίφθη ἡ πρώτη βολὴ πυροβόλου. Ἡ φρουρὰ ὑπακούσασα εἰς τὴν φωνὴν τῆς πατρίδος ἐκτελεῖ τὴν στιγμὴν αὐτὴν τὰ καθήκον της. Διοικητὴς φρουρίου Ῥοῦπελ. (Ἵπογρ. Ταγματάρχης Μαυρουδῆς)».

Οἱ γερμανοβούλγαροι ἦσαν βέβαιοι ὅτι τὸ φρούριον θὰ παρεδίδατο ἄνευ μάχης, καὶ γι' αὐτὸ ἐπροτίμησαν πάλιν νὰ παραμερίσουν.

Ἄλλ' ἐνῷ ταῦτα συνέβαινον εἰς τὴν Μακεδονίαν, στὰς Ἀθήνας ἔφθανε τὴν 11ην πρωϊνὴν τῆς ἰδίας ἡμέρας ἡ εἶδησις περὶ προελάσεως τῶν γερμανοβουλγάρων.

Εἰς σύσκεψιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβον μέρος ὁ πρωθυπουργὸς Σκουλούδης, ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν Γιαννακίτσας καὶ ὁ συνταγματάρχης Ἰω. Μεταξᾶς, ἀπεφασίσθη καὶ διετάχθη ἡ ἀμεισος παράδοσις τοῦ Ῥοῦπελ.

Ἡ σχετικὴ διαταγὴ ἔφθασεν εἰς τὴν μεραρχίαν Σερρῶν τὰς τρεῖς τὸ ἀπόγευμα τῆς ἰδίας ἡμέρας, καὶ τὸ φρούριον παρεδόθη.

Κατὰ τὴν ἐκκένωσιν τοῦ Ῥοῦπελ ὑπεγράφη πρωτόκολλον παραλαβῆς τοῦ ὕλικου ποῦ παρεδόθη εἰς τοὺς Βουλγάρους

Μεταξὺ τοῦ ὕλικου τοῦ Ῥοῦπελ ὑπῆρχον καὶ τέσσαρα πυροβόλα διὰ τὰ ὁποῖα συμφωνήθη μεταξὺ τοῦ τέως Διοικητοῦ τοῦ Ῥοῦπελ καὶ τοῦ γερμανοῦ λοχαγοῦ τοῦ ἱππικοῦ Τήλ, ὅπως ταῦτα παραδοθῶν τὴν ἐπομένην τὰς 2 1/2 μ. μ. ἐπὶ τῆς γεφύρας Βεντρίνα εἰς ἀντιπρόσωπον τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως.

Παρήλθον τέσσαρες ἡμέραι, χωρὶς νὰ παραδοθῶν τὰ πυροβόλα, καὶ ὁ ἐν λόγῳ Τήλ ἔστειλε τὴν κατωτέρω ἐπιστολὴν :

«Πρὸς τὸν Ταγματάρχην τοῦ πεζικοῦ Μαυρουδῆν, τὴν 25 Μαΐου / 7 Ἰουνίου 1916. Ἀξιότιμε Κύριε Διοικητά. Τὴν ἀπὸ 24 Μαΐου / 6 Ἰουνίου ἐνεστῶτος ἔτους φιλόφρονα ὑμῶν ἐπιστολὴν ἔλαβον καὶ σπεύδω νὰ σᾶς ἀνακοινώσω ὅτι ἡ πρό τινων ἡμερῶν συμφωνηθεῖσα παράδοσις τῶν πυροβόλων δὲν κατέστη δυνατὸν δυστυχῶς νὰ ἐκτελεσθῆ, καθ' ὅσον τὴν τελευταίαν στιγμὴν ἔλαβον διαταγὴν τοῦ ἀρχηγοῦ μου νὰ μὴ παραδώσω τὰ πυροβόλα προσωρινῶς. Πρὸς λύπην μου, δὲν ἠδυνήθη νὰ σᾶς εἰδοποιήσω ἐγκαίρως περὶ τῆς νέας ταύτης ἀποφάσεως, καθ' ὅσον καὶ ἐγὼ ὁ ἴδιος ἔμαθον αὐτὴν ἐνῷ

ἀνέμενον τὸν διὰ τὴν παραλαβὴν τῶν πυροβόλων ἐξουσιοδοτημένον παρ' ὑμῶν ἀξιωματικὸν εἰς τὰς βουλγαρικὰς προφυλακὰς.

» Ἦδη ἔχω τὴν ἐντολὴν νὰ σὰς ἀνακοινώσω, ὅτι, πρὶν ἢ καταστῆ δυνατὴ ἡ παράδοσις τῶν πυροβόλων πρὸς ὑμᾶς, ἀπαιτεῖται συνεννόησις περὶ τοῦτου μεταξὺ τοῦ Βουλγαρικοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐπιτελείου. Μετ' ἐξόχου ὑπολήψεως. (Ἵπογρ.) Τήλ.»

Δηλαδή, κύριοι Ἕλληνες, βγάλτε τὰ μάτια σας μὲ τοὺς Βουλγάρους, καὶ παύσατε νὰ μᾶς φορτώνεσθε.

Ἄλλ' ἡ ἀναίδεια συχνὰ δὲν ἔχει ὄρια καὶ τότε θὰ ἔπρεπε τοῦλάχιστον νὰ γίνεταί ἀνυπόφορη.

Τὴν ἐπομένῃ τῆς παραδόσεως τοῦ Ῥούπελ, δηλαδή τὴν 14 / 27 Μαΐου 1916 ὁ πρεσβευτὴς τῆς Βουλγαρίας ἠξίωσεν ἀπὸ τὸν Σκουλούδη ἐξηγήσεις διὰ τὰ συμβάντα τοῦ Ῥούπελ !!

Ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος ἀπήντησεν ὡς ἑξῆς: Ἀνέμενα τὴν ἐπάνοδον τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος τοῦ Βασιλέως διὰ νὰ δώσω τὰς ἀναγκαίαις διαταγὰς πρὸς τὰς στρατιωτικὰς ἀρχὰς τῶν συνόρων, καθὼς ἤδη σὰς ἐγνωστοποίησα προφορικῶς. Δὲν ἐξέδωκα τὰς διαταγὰς ἐνωρίτερον ἐπειδὴ ἐφοβούμην τὰς ἀκριτομυθίας. Γνωρίζετε πόσον ἰσχυρὰ εἶναι ἡ ἀγγλογαλλικὴ κατασκοπεία». Καὶ περαιτέρω: «Μόλις ἐπληροφορήθην χθὲς τὸ ἐπιεσθῆναι, ἔδωκα αὐτοστιγμῆι λεπτομερεῖς ὁδηγίας εἰς τὰ στρατεύματά μας νὰ ὑποχωρήσουν καὶ νὰ παραδώσουν τὰ ζητούμενα μέρη. Ἐὰν ἐτραυματίστησαν στρατιῶται, τοῦτο ἔγινεν ἐκ παρεξηγήσεως. Λυποῦμαι διὰ τὸ ἐπιεσθῆναι. Δὲν ὑπῆρξε κακὴ πρόθεσις, ἀλλ' ἀπλῶς παρεξήγησις !!»

Ἡ λύπη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ αἱ διαμαρτυρίαι διὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Ῥούπελ πανταχόθεν ἐξεδηλοῦντο. Τὸ συναίσθημα ἐξηγεῖται τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ μαζὶ μὲ τὴν ἐθνικὴν μείωσιν πού ὑπέστημεν ἐκ τῆς παραδόσεως ταύτης, ἤρξαντο καταφθάνουσαι καὶ πληροφορίαι περὶ ἀνηκούστων θηριωδιῶν κατὰ τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν, πού διέπραττον οἱ Βούλγαροι ἀπὸ ἔπου καὶ ἄν διέβαινον.

Τὸ συμφέρον διὰ τὴν ὑπόθεσιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν κυβέρνησιν ἰδίᾳ, ἦτο νὰ σιωπήσῃ αὕτη, ἀντὶ πάσης θυσίας. Εἰς τὰς ἀτυχεῖς περιστάσεις ἡ σιωπὴ συχνὰ ἐπιβάλλεται. Οὔτε αὐτὸ ἔκαμιν ὁ Σκουλούδης. Ἠθέλησε νὰ ἐπιδιώξῃ χειροκροτήματα. Μόνον εἰς τὴν Βουλὴν ἠδύνατο νὰ τὰ συναντήσῃ.

Καὶ ἡ Κυβέρνησις, διὰ τοῦ προέδρου αὐτῆς, καὶ διὰ γραπτῶν δηλώσεων, ἔφερε τὸ ζήτημα ἐνώπιον τῆς Βουλῆς κατὰ τὴν συνεδρίασιν αὐτῆς τῆς 23 Μαΐου 1916 (παλ. ἡμερολ.). Ὅπου διαβάζομεν ταῦτα τὰ ἀληθῶς χαριτωμένα: «Ὁ χαρακτήρ τῆς ἐνεργείας τῶν εἰσβαλόντων εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος Γερμανῶν καὶ Βουλγάρων, κατὰ τὰς δηλώσεις αἱ ὁποῖαι περὶ τοῦτου ἐγένοντο, ἐπιτρέπει εἰς τὴν κυβέρνησιν νὰ διαβεβαιώσῃ ὅτι πρόκειται περὶ ἐνεργείας, ἣτις ἀποβλέπει ἀποκλειστικῶς εἰς στρατιωτικὸν σκοπὸν καὶ οὐδαμῶς ἐκθέτει εἰς κίνδυνον τὰ συμφέροντα ἢ τὴν ἀκεραιότητα τῆς Χώρας». (Χειροκροτήματα - Αἶσχος). Καὶ περαιτέρω: «Ὁφείλω νὰ διακηρύξω διὰ

τοῦ κατηγορηματικώτερου τρόπου ὅτι τὰ γενόμενα δὲν προήλθον ἐκ συνεννοήσεων μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, καθ' ὅτι αὕτη δὲν τὰ ἀπεδέχθη, οὐδὲ κἄν τὰ ἠνέχθη. Ἐποδείξεις ὅτι τὸ ὄχυρόν Ῥοῦπελ ἔβαλε κατὰ τῶν εἰσβαλόντων»,

Ἡ στρατιωτικὴ σπουδαιότης τοῦ Ῥοῦπελ ἠμφισβητήθη.

Ἐπεστηρίχθη καὶ ἡ μία καὶ ἡ ἄλλη γνώμη.

Ἐγὼ δὲν ἔχω καμμίαν ἀρμοδιότητα, καὶ ἐπομένως δὲν εἰμπορῶ νὰ ἔχω καὶ καμμίαν γνώμην.

Ἄλλ' ἐὰν ὑπῆρχεν ἓνας Ἕλληνας, ὁ ὁποῖος εἶχε κάθε συμφέρον, ἀλλὰ καὶ κάθε υποχρέωσιν νὰ μὴ ἀμφισβητήσῃ τὴν στρατιωτικὴν σπουδαιότητα τοῦ Ῥοῦπελ, αὐτὸς ἦτο ὁ Στέφανος Σκουλούδης. Ἄλλὰ καὶ ταύτην ἠμφισβήτησεν.

Ἡ ἐπίδοσις τῆς νότας τῆς 8/21 Ἰουνίου 1916.

Ἡ παράδοσις τοῦ Ῥοῦπελ καὶ ἡ ταύτης προηγηθεῖσα διαδικασία συντέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐκτραχυνοθῶν ἔτι μᾶλλον αἱ μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καὶ τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννοήσεως σχέσεις.

Ἄλλὰ καὶ δὲν ἐσταμάτησαν ἕως ἐδῶ αἱ ἀφορμαὶ τῆς περαιτέρω ἐκτραχύσεως. Καθημερινῶς εἶχομεν καὶ νέας ἀφορμάς.

Δὲν ἦτο μόνη ἡ ἐμφυτος καχυποψία τοῦ Σαρταίγ πού τὸν ἔκανε νὰ βλέπῃ διαρκῶς παγίδας καὶ πλεκτάνας καὶ τὰ πάντα νὰ παρεξηγῇ. Ἦσαν καὶ οἱ διάφοροι καλοθεληταί, καὶ μᾶλλον συγκεκριμένως οἱ ὀπαδοὶ καὶ τῶν δύο ἐσωτερικῶν παρατάξεων πού πολὺ συνετέλουν εἰς τοῦτο. Εὐρίσκοντο συχνὰ μεταξὺ τῶν ὀπαδῶν τῆς οὐδετερότητος καὶ ὀπαδοὶ οἱ ὁποῖοι ἐπίστευον ὅτι ἡ προστριβὴ καὶ κατὰ μείζονα λόγον ἡ κακομεταχειρίσις τῶν Ἀγγλογάλλων, θὰ τοὺς ἔκανε συμπαθεστέρους εἰς τὸν Κωνσταντῖνον ἢ γενικώτερα εἰς τοὺς ἠγουμένους τῆς τοιαύτης παρατάξεως. Ἐπίστευαν οὗτοι μὲ ἄλλα λόγια, ὅτι διὰ τῶν μέσων τούτων ἀπέκτων κοιμματικούς τίτλους. Ἄλλὰ καὶ οἱ ὀπαδοὶ τῆς δράσεως, πλησιάζοντες ἀσφαλῶς περισσότερον ἀπὸ ὅσον ἔπρεπε τοὺς ἐπισήμους κύκλους τῆς Ἀντάντ εἴτε στὰς Ἀθήνας εἴτε στὴ Θεσσαλονίκη, ἐξεμεταλλεύοντο συχνὰ τὰ διάφορα ἐπεισόδια καὶ ἐπωφελοῦντο τῶν ἀναφυομένων ἀφορμῶν διὰ νὰ διαβάλλουν τοὺς ἀντιπάλους των. Οὗτοι εἶχον πεισθῆ ὅτι πολιτικὴ ἀνταντικὴ, δηλαδὴ πολιτικὴ δράσεως ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐφαρμοσθῇ ἀπὸ τοὺς ὀπαδοὺς τῆς οὐδετερότητος, καὶ ἔτσι ἐδικαιολογοῦν τὰς χωριστικὰς προσπάθειάς, δηλαδὴ τὴν διεύρυνσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ χάσματος.

Ἄλλ' αἱ ἀφορμαὶ δὲν ἔλειπον ποτέ, καὶ αἱ προστριβαὶ συνεπῶς ἐσυνεχίζοντο, δημιουργοῦσαι βαρυτάτην ἀτμόσφαιραν πλήρη ὑπονοιῶν, καχυποψιῶν καὶ μίσους.

Ἡ παράθεσις ἐπεισοδίων τινῶν πού θὰ συνηγόρουν ὑπὲρ τῶν συμπερασμάτων τούτων, δὲν θὰ ἦτο ἴσως ἄσκοπος.

Κατὰ τὴν 21^{ην} Μαΐου 1916 ἡμέραν τῆς ὀνομαστικῆς ἑορτῆς τοῦ Βασιλέως, ἐνῶ οἱ πρεσβεῦται Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας ἀνήρχοντο εἰς τὰ ἀνάκτορα διὰ νὰ ὑποβάλουν τὰ σέβη των εἰς τὸν ἐορτάζοντα Βασιλέα περιεκυκλώθησαν ἀπὸ διαφόρους μπράβους τῆς οὐδετεροφίλου παρατάξεως, οἱ ὅποιοι ἀφ' οὗ ἐπλησίασαν τὰ ἀμάξια τῶν ξένων πρεσβευτῶν ἤρχισαν φωνασκοῦντες: «Ζήτω ὁ Βασιλεὺς», «Ζήτω ἡ Γερμανία», «Κάτω ὁ πόλεμος». Οὐδεὶς ἐκ τῶν μπράβων τούτων συνελήφθη.

Κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἐγένοντο ὁμοίαι περίπου ἀσχημίαι κάτω ἀπὸ τὰ παράθυρα τῆς Ἀγγλικῆς Πρεσβεΐας.

Κατὰ τὴν 26^{ην} Μαΐου 1916 (παλ. ἡμερολ.) ἀπελύθησαν δώδεκα ἐκ τῶν ἐπιστρατευθεισῶν ἡλικιῶν. Οἱ ἀπολυθέντες ἔλαβον ἀπεριοριστούς ἀδείας.

Πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι ἡ ἐπιστράτευσις τότε παρετίνατο συνεπιεῖα τῆς ἐπιμονῆς ἀλλὰ καὶ τῆς ἐπιβολῆς τοῦ Ἐπιτελάρχου Β. Δούσμανη, ὁ ὅποιος δὲν ἐπέθετο ἐκ τῶν Βουλγαρικῶν καὶ τῶν Γερμανικῶν διαβεβαιώσεων καὶ ἐθεώρει πάντοτε ὑφιστάμενον τὸν ἐκ Βουλγαρίας κίνδυνον.

Ὅλοι οἱ ἄλλοι παράγοντες δὲν ἔβλεπον τὸν λόγον τῆς παρατάξεως τῆς ἐπιστράτευσως. Ἀσφαλῶς δὲ οὗτοι ἦσαν συνεπέστεροι, ἐφ' ὅσον ἦσαν ἀποφασισμένοι νὰ μὴ πολεμήσουν, καὶ ἐξεδήλωσαν ἀνοικτὰ τὴν πρόθεσιν των ταύτην διὰ καὶ ἀπὸ τῆς παραδόσεως τοῦ Ῥούπελ.

Ἦδη ἐφ' ὅσον παρετίνατο ἡ ἐπιστράτευσις ἐνισχύετο καὶ ἡ ἐντύπωσις ὅτι θὰ ἠδύνατο κάποτε καὶ ἡ Ἑλλάς νὰ ἐμπλακῆ εἰς τὸν πόλεμον, ἀντιθέτως ἀπὸ τὴν ἐντύπωσιν πού παρήγετο ἐκ τῆς μερικῆς ἀποστρατεύσεως εἰς τὴν ὁποίαν οἱ ἀνταντικοὶ κύκλοι διέβλεπον τὴν ἀπόφασιν τῆς Ἑλλάδος νὰ μὴ πολεμήσῃ.

Ἄλλ' οὔτε μὲ τὴν ἐπιθυμίαν, οὔτε μὲ τὸ πρόγραμμα πού ἐχάραξεν ἡ Ἀντάντ, κυρίως μετὰ τὴν ἐκ τῆς οὐδετερότητος ἐξοδὸν τῆς Βουλγαρίας, συνεβιβάζετο ἡ ἀπὸ τοῦ πολέμου ἀποχὴ τῆς Ἑλλάδος. Τὴν συμμετοχὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν πόλεμον καὶ τὴν ἐπεθύμει καὶ τὴν ἐπεδίωξε, καλὰ ἢ κακὰ ἀδιάφορον, ἡ Ἀντάντ. Γι' αὐτὸ ἄλλως τε, καὶ μόνον γι' αὐτό, ἤθελε καὶ τὸν Βενιζέλον.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι μετὰ τινὰς ἡμέρας ἡ Ἀντάντ ἐζήτησε τὴν πλήρη ἀποστράτευσιν τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ τοῦτο δὲν προήρχετο ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἰδίαν Ἀντάντ, ἥτις διὰ τοῦ μέτρου τούτου ἐγίνετο δημοφιλεστέρα ἐν Ἑλλάδι.

Ἡ ζητηθεῖσα πλήρης ἀποστράτευσις οὔτε πόρρωθεν ἀποδεικνύει μεταβολὴν τῶν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος βλέψεων καὶ ὑπολογισμῶν τῶν Κυβερνήσεων τῆς Συνενοήσεως.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἐγίνετο συστηματικὴ προπαγάνδα εἰς τοὺς στρατιῶνας. Πολλοὶ ἀξιωματικοὶ ὠμίλουν πρὸς τοὺς στρατιώτας, κυρίως κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἀπολύσεώς των, ὑπὲρ τῆς οὐδετερότητος, ὑπὲρ τοῦ Βασιλέως πού τὴν ἐξησφάλιζε καὶ κατὰ τοῦ Βενιζέλου πού ὠδήγει τὸν τόπον εἰς τὸν πόλεμον χάριν ξένων συμφερόντων !!

Ἄλλὰ τὸ σύνθημα «Κάτω ὁ πόλεμος δὲν ἤκούετο εὐχαρίστως ἀπὸ τοὺς ἀνταντικοὺς πολιτικοὺς καὶ στρατιωτικοὺς κύκλους, οἱ ὅποιοι εὐρίσκοντο εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀκριβῶς διὰ νὰ πολεμήσουν.

Κατὰ τὴν ἰδίαν χρονικὴν περίοδον οἱ εἰς τοὺς ἀνταντικούς κύκλους προσκείμενοι Ἕλληνες ὑπεστήριζον, χωρὶς βέβαια νὰ τὸ ἀποκρύπτουν ἀπὸ τοὺς ξένους, ὅτι τῆς παραδόσεως τοῦ Ῥοῦπελ εἶχον προηγηθῆ διαπραγματεύσεις ἑλληνογερμανικαί.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν εἶχεν ἀποφασισθῆ ἀπὸ τοὺς Ἀγγλογάλλους ἡ σύλληψις τῶν ἐν Ζακύνθῳ προξένων τῶν κεντρικῶν αὐτοκρατοριῶν. Τὸ πρᾶγμα περιῆλθεν εἰς γνῶσιν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. Δὲν ἀπετέλει τοῦτο γεγονός εὐχάριστον οὔτε μικρᾶς σημασίας διὰ τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, ἢ ὅποια εἶχεν ὄχι μόνον δικαίωμα, ἀλλὰ καὶ ὑποχρέωσιν νὰ διαμαρτυρηθῆ πρὸς τοὺς Ἀγγλογάλλους καὶ πρὸ τῆς συλλήψεως καὶ μετὰ ταύτην. Ἄντ' αὐτοῦ ἐπροτίμησεν ὁ Σκουλούδης δι' ἰδιαιτέρου τηλεγραφήματος πρὸς τὸν Νομάρχην Ζακύνθου ν' ἀπευθυνθῆ πρὸς τοὺς ἰδίους προξένους καὶ νὰ τοὺς συμβουλεύσῃ νὰ κρυφθοῦν εἰς ἀσφαλὲς μέρος.

Ἔτσι ἐνισχύετο διαρκῶς ἡ ἐντύπωσις τῶν Ἀγγλογάλλων ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις οὐδὲν παρέλειπε διὰ νὰ ματαιώσῃ τὰς ἐνεργείας των.

Κατὰ τὴν αὐτὴν χρονικὴν περίοδον, ὅταν τὸ Γενικὸν Ἐπιτελεῖον προέβαινεν εἰς μερικὰς μετακινήσεις τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων, ὁ Σαρσίγ ἐπίστρεψεν ὅτι ὅλα αὐτὰ ἐγίνοντο διὰ νὰ διευκολύνωνται οἱ γερμανοβούλγαροι.

Κατὰ τὴν 1ην Ἀπριλίου 1916 ὁ Σαρσίγ, ἀναφερόμενος εἰς τὴν κυβέρνησιν του, ἔγραψεν : «Εἰς τὴν Δυτικὴν Μακεδονίαν οἱ Ἕλληνες ἔλαβον διαταγὴν νὰ παραδώσουν πρὸς τοὺς Βουλγάρους τὰ φρουριά των ἂν οἱ δευτεροὶ ἐνεφανίζοντο πρὸ αὐτῶν. Ἦδη ἀφηρέθησαν τὰ πλεῖστα τῶν τηλεβόλων». Ὑστερα ἀπὸ ἡμέρας τινὰς ὁ Σαρσίγ ἐπανήρχετο καὶ ἔγραψεν : «Οἱ Ἕλληνες ἐξεκένωσαν τὸ πυροβολικὸν ἐκ τῶν μεθοριακῶν φρουριῶν τοῦ Ῥοῦπελ καὶ τοῦ Δαβᾶ-Τουπέ. Αἱ ζωοτροφίαι τῆς 6ης Μεραρχίας μετεφέρθησαν ἐκ Σερρών εἰς Δράμαν».

Εὐθὺς μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Ῥοῦπελ, ἡ κυβέρνησις ἰσχυρίζετο ὅτι ἐγκαίρως εἰδοποίησε τὸν Σαρσίγ διὰ νὰ προλάβῃ τοὺς Βουλγάρους καὶ καταλάβῃ αὐτὸς τὸ Ῥοῦπελ. Ὁ Σαρσίγ τὸ ἀρνεῖται λέγων ὅτι ἀπλῶς Ἕλληνες ἀξιωματικοὶ τοῦ ὑπεδείκνυον τὴν σπουδαιότητα τοῦ Ῥοῦπελ.

Τὴν 23ην Μαΐου 1916 (παλ. ἡμερολ.) οἱ Ἀγγλογάλλοι ἤρχισαν κατακρατοῦντες εἰς τοὺς λιμένας των τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα, καὶ ἐφήρμοζον μερικῶς τὸν ἀποκλεισμόν τῶν ἑλληνικῶν παραλίων. Τὸ μέτρον ἦτο ἀπάνθρωπον. Κατεδικάζετο λαὸς οὐδετέρας χώρας εἰς θάνατον, εἴτε διότι δὲν ἔστρεγεν ἢ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαναστατήσῃ κατὰ τῆς κυβερνήσεώς του πού τὸν ὠδήγει εἰς ἐσφαλμένην πολιτικὴν, εἴτε διότι ἐπροτίμα νὰ αὐτοκτονήσῃ παρὰ νὰ πολεμήσῃ. Ἄλλὰ τὸ μέτρον ἦτο καὶ ἀντιδημοτικὸν καὶ ἐπομένως ἀνόητον, διότι μοιραίως ἐστρέφετο καὶ κατὰ τῶν φίλων τῆς Ἀντάντ, καὶ δὲν ἦσαν οὗτοι ὀλίγοι, οὔτε ἀνείλικρινεῖς. Οἱ εὐρισκόμενοι τότε εἰς τὴν ἀ-

ποκλεισθεῖσαν Ἑλλάδα ἐξετίμησαν τὸ δράμα ποὺ ἐδημιούργησεν ὁ ἀποκλεισμὸς ἐκεῖνος, ὄχι μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν μείωσιν ποὺ ὑφίστατο καθημερινῶς ἡ δημοτικότης τῶν Κυβερνήσεων τῆς Συνεννόησεως καὶ ἰδίᾳ τῆς Γαλλίας ποὺ ἐφαίνετο ὅτι ἐπρωτοστάτει εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, ὅπως καὶ εἰς ὅλα τὰ πιεστικὰ κατὰ τῆς Ἑλλάδος μέτρα.

Ἡ Κυβέρνησις, λίαν ὀρθῶς, ἀλλὰ καὶ ἐντόνως διεμαρτυρήθη πρὸς τὰς Δυνάμεις τῆς Συνεννόησεως. Ἡ διαμαρτυρία τῆς ὅμως αὕτη δὲν ἀπηυθύνθη μόνον πρὸς αὐτάς. Αὕτη ἐστράφη διαμαρτυρομένη καὶ πρὸς τὰ οὐδέτερα Κράτη Ἀμερικὴν, Ἑλβετίαν κλπ. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐχαρακτηρίζετο παρὰ τῆς Ἀντάντ ὡς μέτρον ἐχθρικόν, ποὺ ἐστρέφετο κατ' αὐτῆς.

Ὅλα αὐτὰ τὰ ἐπεισόδια καὶ πλεῖστα ἄλλα, ἀληθινὰ ἢ ψευδῆ, ποὺ καθημερινῶς ἀνεφαίνοντο, ἐδημιούργησαν τὴν καχύποπτον ἀτμόσφαιραν περὶ τῆς ὁποίας γράφω.

Ἡ δυσπιστία τοῦ Σαρλίγ ἦτο τόσο μεγάλη ποὺ κατέληξε, κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν, νὰ τὸν ὀδηγήσῃ εἰς τὸ πραξικόπημα τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐπιβολῆς τοῦ στρατιωτικοῦ νόμου, τὴν ὁποίαν ἀπὸ καιροῦ ἐζήτηι, ἀλλὰ μέχρι τινὸς ἐκαταίωναν αἱ ἀντιρρήσεις τῆς Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως.

Ἡ κήρυξις τοῦ στρατιωτικοῦ νόμου οὐσιαστικῶς συνεπλήρωσε τὴν ἐκμηδένισιν τῆς ἐλληνικῆς κυριαρχίας ἐπὶ τῆς ἐλληνικῆς Μακεδονίας.

Ἡ κυριαρχία αὕτη κατ' οὐσίαν περιήλθε διὰ τινὰς περιφερείας εἰς τοὺς Βουλγάρους καὶ διὰ τὰς λοιπὰς εἰς τοὺς Γάλλους.

Ἡ δυσπιστία αὕτη ἐκ τῆς ὁποίας διαρκῶς ἐποτιζόντο οἱ ἐπίσημοι ἐν Ἑλλάδι Ἀνταντικοὶ κύκλοι στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοί, μοιραῖον ἦτο νὰ μεταδοθῇ καὶ εἰς τὰς ξένας κυβερνήσεις. Καὶ ἰδοῦ. Τὴν 31ην Μαΐου 1916 (παλ. ἡμέρ.) ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας Γκρέυ μετεχειρίσθη δριμυτάτην γλῶσσαν πρὸς τὸν Ἑλληνα πρεσβευτὴν Γεννάδιον. Κατέληξε δὲ νὰ εἴπῃ πρὸς αὐτόν: «Ἐὰν ἡ Μεγάλη Βρετανία ἐφθάνει εἰς τὸ συμπέρασμα, καθ' ὃ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις διάκειται ἐχθρικῶς πρὸς αὐτήν, θὰ ἦτο περιττὸν νὰ συνεχίζεται ἡ ἐπαφὴ τοῦ Σὲρ Φράνσις Ἐλλιοτ (τοῦ πρεσβευτοῦ Ἀθηνῶν) μὲ τὴν κυβέρνησιν αὐτήν».

Ἐξ ἄλλου ἢ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων κοινοβουλευτικὴ ἐπιτροπὴ τῆς Γαλλίας συχνὰ συνήρχετο διὰ νὰ ἐξετάζῃ τὸ ἐλληνικὸν ζήτημα καὶ κατέληξεν εἰς τὴν ἀπόφασιν ὅτι: «Τὰ στρατιωτικὰ μέτρα τὰ ὁποῖα ἀπαιτοῦν αἱ περιστάσεις, πρέπει νὰ ἐφαρμοσθοῦν τὸ ταχύτερον καὶ μὲ αὐστηρότητα εἰς Θεσσαλονίκην».

Ὅλη αὕτη ἡ πινηγρὰ ἀτμόσφαιρα μοιραῖον ἦτο κάποτε καὶ κάπου νὰ ξεσπάσῃ. Καὶ κατέληξεν εἰς εἰδικὴν σύσκεψιν τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννόησεως εἰς τὸ Λονδίνον ὅπου ἐξητάσθησαν τὰ μέτρα ποὺ θὰ ἐλαμβάνοντο κατὰ τῆς Ἑλλάδος.

Ἐκεῖ συνεζητήθη ἡ ἀπομάκρυνσις τῆς Κυβερνήσεως Σκουλούδη, ἡ ἀποστράτευσις, ὡς μέσα δὲ ἐπιβολῆς ἢ ναυτικὴ ἐπίδειξις εἰς Φάληρον, ὁ

βομβαρδισμὸς τοῦ ναυστάθμου καὶ ἡ ἀπόβασις μιᾶς μεραρχίας εἰς τὰς Ἀθήνας.

Αἱ τρεῖς κυβερνήσεις Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ῥωσσίας συνεφώνουν κατ' ἀρχήν, ὄχι ὁμως καὶ εἰς τὰς λεπτομερείας.

Ἡ Ἰταλία εἰς ὅ,τι ἀπέβλεπε τὴν Ἑλλάδα ἦτο πάντοτε ἐπιφυλακτικὴ. Εἶχε αὐτὴ ἰδίους σκοποὺς ποῦ ἀσφαλῶς δὲν συνεβιβάζοντο οὔτε μὲ τὴν ἑλληνικὴν ἀκεραιότητα, οὔτε καὶ μὲ τὴν ἑλληνικὴν ἀνεξαρτησίαν. Εἶχε συνεπῶς αὐτὴ καὶ μόνη, ἐξ ἑλῶν τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννόησεως τὸ συμφέρον νὰ μὴ ἀποκατασταθῆ ποτὲ ἡ Ἑλλάς ἐνώπιον τῶν Δυνάμεων τούτων.

Διειτῆρει ἡ Ἰταλία πρεσβευτὴν ἐν Ἀθήναις ἄνδρα μεγάλῃς μορφώσεως καὶ μεγάλῃς δυνάμει, ποῦ ἐγνώριζε καλὰ τὸσον τὴν ἀθηναϊκὴν κοινωνίαν ὅσον καὶ τὰ ἑλληνικὰ ζητήματα, καὶ ὁ ὁποῖος μὲ πολλὴν δεξιότητα διεχειρίζετο τὰ καθήκοντά του.

Τὰ Ἰταλικὰ ἀκριβῶς συμφέροντα ἐξυπηρετῶν ὁ ἱκανὸς οὗτος διπλωμάτης δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐναγκαλισθῆ τὴν οὐδετερόφιλον παράταξιν, ἡ ὁποία τὸν ἐθεώρει καλὸν τῆς φίλον.

Ἡ παράταξις αὐτὴ ἄριστα συντεταγμένη καὶ διαρκῶς εἰς ἀριθμὸν μεγαλώνουσα τὸσον μὲ τὰς ὑπερβολὰς τοῦ Βενιζέλου, ὅσον καὶ μὲ τὰ λάθη τῆς Ἀντάντ, ὑπεδέχετο μὲ θερμὰς ἐκδηλώσεις τὸν καλὸν τῆς φίλον ὅπου καὶ ἂν τὸν συνήντα. Καὶ δὲν θὰ λησμονήσω ποτὲ τὸ αἶσθημα τῆς αἰσχύνης ἀπὸ τὸ ὁποῖον κατελήφθη, ὅταν καθήμενος κατὰ τὰς τραγικὰς ἐκείνας ἡμέρας εἰς τὸ μεγαλύτερον καὶ πολυτελέστερον κέντρον τῶν Ἀθηνῶν, εἶδα νὰ σηκωθοῦν ὄρθιοι οἱ πλεῖστοι τῶν θαμῶνων καὶ νὰ χειροροτοῦν τὸν Μποσδάρη, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην εἰσήρχετο εἰς τὸ ἐκλεκτὸν τοῦτο κέντρον. Αἱ ἀσχημίαι αὐταὶ ἐπανελαμβάνοντο συχνὰ κατὰ τὴν θλιβρὰν ἐκείνην περίοδον.

Πρὶν ἢ φθάσουν στὰς Ἀθήνας τὰ συμπεράσματα εἰς τὰ ὁποῖα κατέληξεν ἡ σύσκεψις τοῦ Λονδίνου, δηλαδὴ τὰ πιεστικὰ μέτρα ποῦ θὰ ἐλαμβάνοντο κατὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς, ἡ Κυβέρνησις διὰ τῶν πρεσβευτῶν τῆς καὶ ἄλλων πηγῶν ἐπληροφορεῖτο ὅλα τὰ διατρέχοντα εἰς τὴν Ἀγγλικὴν πρωτεύουσαν.

Συμβούλια διάφορα ἐγίνοντο διὰ νὰ ἐξετασθῆ καὶ ἀντιμετωπισθῆ ἡ δημιουργουμένη κατάστασις.

Ἐκ τῶν συγκροτούντων τὰ Συμβούλια ταῦτα, τινὲς ἦσαν μετριοπαθεῖς, οἱ ἄλλοι ἀδιάλλακτοι. Οὕτως ὁ Σκουλούδης καὶ ὁ Γούναρης συνεβούλευον τὸν Βασιλέα ν' ἀντισταθῆ μέχρις ἐσχάτων. Τοῦναντίον ὁ Γ. Στρεῖτ συνεβούλευε νὰ γίνουν δεκταὶ αἱ ἀξιώσεις τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννόησεως, διότι ἄλλως θὰ ἐματαιοῦτο ἡ πολιτικὴ τῆς οὐδετερότητος, εἰς τὴν ὁποίαν αὐτὸς βαθεῖα ἐπίστευεν. Ὁ Βασιλεὺς ἠκολούθησε τὰς σκέψεις τοῦ Στρεῖτ αἱ ὁποῖαι συνέπιπτον καὶ μὲ τὰς γνώμας τοῦ Ζαῖμη, ὁ ὁποῖος εἶχε κληθῆ εἰς τὰ Ἀνάκτορα.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἔφθανε καὶ ἐπεδίδετο εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν

κῶν κατὰ τὴν 8)21 Ἰουνίου 1916 ἡ νότα τῶν Δυνάμεων. Διὰ ταύτης ἐξετεῖτο : α) ἡ ὀλοσχερῆς ἀποστράτευσις, β) ἡ ἀντικατάστασις τῆς Κυβερνήσεως Σκουλούδη δι' ἄλλης ὑπηρεσιακῆς, γ) ἡ διάλυσις τῆς Βουλῆς καὶ ἡ ἐνέργεια ἐκλογῶν καὶ δ) ἡ ἀπόλυσις ὑπηρεσιακῶν τινων ὀργάνων, πού ὑπῆκουν εἰς ξένας ὁδηγίας.

Οἱ ἐν Ἀθήναις πρεσβευταὶ τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ῥωσσίας ἐκπληροῦντες ἐντολὴν τῶν κυβερνήσεων των, τὴν ἰδίαν ἡμέραν τῆς ἐπιδόσεως τῆς νότας τὴν ἀνεκοίνωσαν ἀπ' εὐθείας καὶ εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν.

Μόλις ἑφθάσεν ἡ νότα εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν, φθάνει καὶ τηλεγράφημα ἐπεὶγον τῆς Γαλλικῆς Κυβερνήσεως διὰ τὴν Γαλλικὴν Πρεσβείαν, διὰ τοῦ ὁποίου παρηγγέλλοντο οἱ ἐν Ἑλλάδι ἀρμόδιοι νὰ μὴ μετέλθουν βίαν. Συγχρόνως δὲ διετάσσεται ὁ Σαράϊν νὰ μὴ διαθέσῃ τὴν μεραρχίαν ἀποβάσεως.

Νέα ἀσυμφωνία, προφανῶς αὐτὴ ἐπὶ τῶν λεπτομερειῶν τῶν ἀποφασισθέντων μέτρων, ἡ ὁποία ὅμως ἐδημιούργει θέσιν πλεόν ἢ δυσχερῆ διὰ τοὺς ἐν Ἀθήναις ἀντιπροσώπους τῶν προστατίδων Δυνάμεων. Ἐκ τῆς δυσχεροῦς ταύτης θέσεως τοὺς ἐξήγαγεν ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ ὁποῖος ἐν ἀγνοίᾳ πιθανώτατα τῆς νέας ἀσυμφωνίας ἐδέχετο ὅλας τὰς ἀξιώσεις τῆς διακοινώσεως.

Ἐν τῷ μεταξῷ, ἔπειτα δηλαδὴ ἀπὸ τὴν παραίτησιν τῆς Κυβερνήσεως Σκουλούδη, ἀνετέθη ὁ σχηματισμὸς τῆς νέας Κυβερνήσεως εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Ζαῖμην, ὁ ὁποῖος πρὶν ἢ ὀρκισθῆ ἔπεσεκέφθη τοὺς πρεσβευτὰς τῶν προστατίδων Δυνάμεων καὶ ἀνεκοίνωσεν εἰς αὐτοὺς τὴν πλήρη ἀποδοχὴν τῶν συμμαχικῶν ἀξιώσεων.

Ὁ σχηματισμὸς τῆς Κυβερνήσεως Ζαῖμη, ἀνδρὸς κατ' ἐξοχὴν διαλλακτικοῦ, ἐδημιούργησε προσωρινὴν ἀνακούφισιν. Ἀπεσοβήθησαν πιθανώτατα συμφοραὶ τὰς ὁποίας οἱ πλείστοι ἐφοβοῦντο, ἐντεῦθεν καὶ ἡ προσωρινὴ ἀνακούφισις.

Εὐθὺς ἀμέσως ἐτέθη ἐπὶ τάπητος καὶ εὐρέως ἐξητάζετο ἡ νομιμότης τῆς ληφθείσης ἐν Λονδίνῳ ἀποφάσεως, δηλαδὴ ἂν αἱ συνθήκαι τοῦ 1827—1830 ἔδιδον τὸ δικαίωμα εἰς τὰς προστατίδας Δυνάμεις νὰ ἐπεμβαίνουν εἰς τὰ ἐσωτερικά μας πράγματα, ἅμα ἤθελε σημειωθῆ παραβίασις τοῦ πολιτεύματος.

Ὁ Βενιζέλος ἀμέσως καὶ ἀνεπιφύλακτα ἐκηρύχθη ὑπὲρ τοῦ δικαιώματος τούτου. Ἦτο δύσκολον νὰ σιωπήσῃ, ἀλλ' ἀκόμη δυσκολώτερον ν' ἀμφισβητήσῃ τὴν ὑπαρξίν τοῦ τοιοῦτου δικαιώματος. Ὁ Βενιζέλος ἀπὸ ἔτους καὶ πλεόν ἤρχισε νὰ φθείρεται. Εἰς τὸ μεταξῷ τούτου ἐστερήθη πολλῶν δυνάμεων. Ἡ δημοτικότης του εἶχε σημαντικὰ μειωθῆ. Αἱ νέαι χῶραι κατὰ πλειοψηφίαν ἰσχυρὰν ἦσαν πάντοτε πισταὶ πρὸς αὐτόν, ἀλλ' εἰς τὴν παλαιάν Ἑλλάδα ἀντεπροσώπευε ἀσθενῆ μειοψηφίαν.

Τὸ μᾶλλον δυσάρεστον ὅμως ἦτο ὅτι ὁ Βενιζέλος διὰ τοὺς ἀντιπάλους του ἦτο ἀπλῶς πολιτικὸς ἀνὴρ πού ἐσκέπτετο διαφορετικὰ ἀπ' αὐτούς.

Ἦτο ὁ ἐχθρὸς αὐτῶν, καὶ κατ' αὐτοὺς ἐπομένως ὁ ἐχθρὸς τῆς Ἑλλάδος. Ἔτσι, δυστυχῶς δι' αὐτοὺς καὶ διὰ τὴν χώραν, ἐσκέπτοντο διὰ τὸν Βενιζέλον οἱ κομματικοὶ αὐτοῦ ἀντίπαλοι. Τὸ κατ' αὐτοῦ μῖσος ἦτο ἀτελείωτο. Καὶ τὸ καταπληκτικὸν ἦτο, ὅτι, διὰ τὸ θλιβερόν τοῦτο καταστάλλαγμα, δὲν ἦτο ἀμέτοχος εὐθυνῶν καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ Βενιζέλος, ὁ ὁποῖος μὲ τὰς ὑπερβολὰς του καὶ ἔνεκα αὐτῶν, καὶ ἰδίᾳ μὲ τὴν στενὴν συνύφανσιν ποῦ εἶχε μὲ τοὺς ξένους καὶ ἔνεκα αὐτῆς, ἔχανε καθημερινῶς λαϊκὸν ἔδαφος.

Ἐπὶ τοιαύτας συνθήκας δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀρνηθῆ ὁ Βενιζέλος εἰς τὰς προστάτιδας Δυνάμεις, τὸ δικαίωμα τῆς ἐπεμβάσεως εἰς τὰ ἐσωτερικὰ μας πράγματα, ἀφ' οὗ ἐπ' αὐτῆς, δηλαδὴ ἐπὶ τῆς ξενικῆς ἐπεμβάσεως, θὰ ἐστήριζε πλέον οὗτος καὶ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἰδικῆς του πολιτικῆς.

Ὁ Ν. Πολίτης ὁμοῦ ἀμέτοχος κάθε εὐθύνῃς, καὶ περισσότερο καθηγητῆς ἀπὸ πολιτικός, ἠμφισβήτησε τὸ δικαίωμα τοῦτο καὶ ὑπεστήριξεν ὅτι: «Αἱ προστάτιδες Δυνάμεις δὲν ἐδικαιοῦντο νὰ ἐπέμβουν εἰς τὴν Ἑλλάδα, στηριζόμεναι εἰς ἀρχὰς δικαίου ἀχρηστευθείσας».

Ἄλλου ἐπομένως, πρακτικώτερα, θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ στηρίξῃ τὸ δικαίωμα τῆς ἐπεμβάσεως ἢ Ἄντάντ, δηλαδὴ θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ τὴν στηρίξῃ εἰς τὰς 50 χιλιάδας λόγχας ποῦ διετῆρει τότε αὕτη στῆ Θεσσαλονίκη, καὶ ποῦ ἐπήγαινε νὰ τίς ἀνεβάσῃ εἰς ἀριθμὸν πολὺ μεγαλύτερον.

Ἡ συνύφανσις τῶν Βενιζελικῶν μὲ τοὺς ξένους.

Ἡ πρώτη μου οὐσιώδης διαφωνία.

Τὴν νύκτα τῆς 8/21 Ἰουνίου 1926 ἐπληροφορήθηκα στὴν Κέρκυρα. Μοῦ τὴν ἀνεκοίνωσαν ἐκ τοῦ τηλεγραφείου. Ἦ ἐκ τοῦ περιεχομένου τῆς νότας ταύτης ἐντύπωσίς μου ἦτο πλέον ἢ ὀδυνηρά. Ἦ λύπη τὴν ὁποίαν ἐκ ταύτης ἠσθάνθη ἦτο βαθυτάτη.

Αἱ προστάτιδες δυνάμεις στηριζόμεναι δῆθεν ἐπὶ τῆς συνθήκης τοῦ 1830 ἐπενέβαινον εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῆς Χώρας, καὶ ἤξιουν τὴν ρύθμισιν σπουδαιούτων ζητημάτων ἐσωτερικοῦ χαρακτῆρος.

Αἱ προστάτιδες Δυνάμεις θὰ ἦσαν ἀσφαλῶς συνεπέστεραι καὶ θὰ εὐρίσκοντο σιμώτερα στὴν ἀλήθεια ἐὰν ἀπεισιώπων τὴν συνθήκην ταύτην καὶ ἀνεφέρων τὴν στρατιωτικὴν καὶ ναυτικὴν αὐτῶν ὑπεροχὴν ποῦ ἦτο ἀναμφισβήτητος.

Μεγαλυτέρα κατάχρησις δικαιωμάτων ἀπέναντι μικρὰς καὶ ἀπροστατεύτου χώρας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ.

Πᾶς τις δύναται νὰ συμπεράνῃ πόση ἦτο ἡ λύπη ἔλων ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ὄχι μόνον ἐπίστευσαν εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν Μεγάλων τούτων Δυνάμεων, ἀλλὰ καὶ ἐβλεπαν χειροπιαστὰ ὅτι ἡ σωτηρία καὶ ἡ περαιτέρω ζωὴ τῆς χώρας μας ἐξηρτάτο ἐκ τῆς νίκης αὐτῶν.

Ἦ λύπη μου αὕτη ἐγένετο ἀκόμη βαθυτέρα ὅταν ἐσκεπτόμην ὅτι θὰ

ἀπεφεύγετο πιθανώτατα κάθε τοιαύτη πίεσις ἐάν δὲν εὐρίσκετο ἐν Ἑλλάδι ὠρισμένον πολιτικὸν κόμμα ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ ἐστηρίζοντο οἱ ξένοι. Τὸ κόμμα βέβαια τοῦτο ἔκαμε πολλά ἐν Ἑλλάδι, καὶ ἐκινήθη πάντοτε ἐθνικῶς, ἀλλ' ὑπέπεσεν εἰς τεράστιον σφάλμα ὅταν κατὰ τὸν παγκόσμιον ἐκεῖνον πόλεμον ἀνέπτυξε στενωτέρα τὸν πρέποντος μὲ τοὺς ξένους ἐπαφήν, ἢ ὁποία ὅσον στενωτέρα ἐγένετο τόσον ἐδυσχεραίνε τὸ λαϊκὸν ἔδαφος, ἀνευ τοῦ ὁποίου καμμία πολιτικὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ σταθῇ.

Αἱ προστάτιδες Δυνάμεις κακῶς ἐκτιμῶσαι τὰ ἑλληνικὰ πράγματα, ἐπίστευον ὅτι ἡ ἐπέμβασις αὐτῶν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἰσχυρὰ πίεσις, θὰ ἀπετέλει εὐκαιρίαν πρὸς ἀναθώρησιν τῆς ἑλληνικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, διότι οἱ πάντες θὰ ἐβλεπον ὅτι ἡ ἑλληνικὴ δράσις θὰ ἀπετέλει τὴν μόνην διέξοδον, καὶ συνεπῶς θὰ κατέληγε ν' ἀποτελεῖ ζήτημα στοιχειώδους ἀνάγκης.

Ἡ προσδοκία αὕτη δυστυχῶς δὲν ἐπηλήθευσεν, οὔτε ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπαληθεύσῃ.

Ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς, λαὸς μεσημβρινὸς καὶ θερμόαιμος, πὺ ἀνάβει καὶ σβύνει εὐκολα, ἔλαβε πάντοτε τὰς ἀποφάσεις του ἐκ τῶν πρώτων ἐντυπώσεων. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου δέ, δεδικαιολογημένα βέβαια, ἐστενοχωρεῖτο καὶ ἐθλίβετο ἐκ τῶν ἰσχυρῶν πιέσεων πὺ ὑφίστατο, διότι ἐβλεπε τὴν κυριαρχίαν του μειουμένην, ἀλλ' ἀντὶ νὰ συγκρατήσῃ τὰ νεῦρα του καὶ ἐπιμείνῃ εἰς τὸν δρόμον πὺ ἐχάραξε, πὺ ἦτο ὁ δρόμος τῆς δόξης καὶ τῆς νίκης, ἤρχισε νὰ στρέφεται σιγὰ σιγὰ πρὸς τὸ ἀντίθετον στρατόπεδον, χωρὶς νὰ ὑπολογίζῃ ὅτι διὰ τοῦ τρόπου τούτου ὠδήγει ἐαυτὸν εἰς τὴν αὐτοκτονίαν.

Ἐξ ἄλλου, πολὺ συχνά, πολιτικοὶ ἄνδρες κατώτεροι, μὴ δυνάμενοι ν' ἀνέλθουν εἰς τὸ ὕψος τῶν περιστάσεων, ἀντὶ νὰ φιλοδοξοῦν νὰ ὀδηγήσων αὐτοὶ τὸν λαὸν εἰς τὴν ὁδὸν τοῦ μεγαλείου, ὑπερπηδῶντες οἰαδῆποτε ἐμπόδια, ἀφῆκαν συνηθέστατα νὰ παρασύρωνται αὐτοὶ ἀπὸ τὰς λαϊκὰς μάζας, τῶν ὁποίων διέθρεψαν, ἐνεθάρρυναν καὶ ἐνίσχυσαν ὅλας τὰς ἐπιθυμίας, τὰς ἀδυναμίας ἢ καὶ τὰ πάθη, ἔστω καὶ ὅταν ἡ ἱκανοποίησις τῶν τοιούτων ἐπιθυμιῶν, ἀδυναμιῶν ἢ καὶ παθῶν θὰ ὠδήγει εἰς τὴν καταστροφὴν καὶ τὸν ὄλεθρον.

Αὕτη ἦτο ἡ ἑλληνικὴ κατάστασις εἰς τὴν ὁποίαν θὰ προσέκρουον καὶ οἱ λογικώτεροι ὑπολογισμοὶ ὅλων ἐκείνων πὺ ἀνέμενον τὴν μεταβολὴν τῆς ἑλληνικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ἐκ τῶν ξένων ἐπεμβάσεων καὶ ἐντεῦθεν τῶν ἰσχυρῶν πιέσεων.

Δυστυχῶς δὲν ὑπῆρξε δική μου μόνον ἡ ἐντύπωσις πὺ περιγράφω. Ἐκ τῆς ξενικῆς ταύτης ἐπεμβάσεως πολλοὶ, ἀληθινὰ πολλοὶ, ἐπηρεάσθησαν. Ἐξ αὐτοῦ σημαντικὰ ἐδυσχεραίνετο ὁ ἀγὼν τὸν ὁποῖον καθέννας εἰς τὸν κύκλον του ἔκαμνε, καὶ ὤφειλε νὰ κάμνῃ ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς καὶ ἐγκαίρου συμμετοχῆς εἰς τὸν παγκόσμιον πόλεμον, καὶ ὁ ὁποῖος ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ, καὶ εἰς καμμίαν στιγμὴν ἔπρεπε νὰ σταματήσῃ, οἰαδῆποτε καὶ ἂν

ἦτο ἡ στάσις τῶν κυβερνήσεων τῆς Ἀντάντ. Ἡ σκέψις τῆς σωτηρίας τῆς Πατρίδος ἔπρεπε νὰ προέχῃ.

Οἱ λαοὶ γενικῶς, ποὺς περισσότερο ποιοὺς ὀλιγώτερο, (ὅπως πρὸ ὀλίγου εἶπα ὀμιλῶν εἰδικῶς διὰ τὸν ἰδικόν μας λαόν), ἔλαβον πάντοτε τὰς μεγαλύτερας τῶν ἀποφάσεων ἐκ τῶν πρώτων ἐντυπώσεων πού συχνὰ ἐδημιουργοῦντο ἐκ τῶν μᾶλλον ἀσημάντων ἀφορμῶν, οὐχὶ δὲ σπανίως, ἔπειτα ἀπὸ πρόχειρον, ἐπιφανειακὴν καὶ γι' αὐτὸ ἐπιπολαίαν ἔρευναν τῆς καταστάσεως. Ἐχάσαμε λ. χ. τὴν συνθήκην τῶν Σεβρῶν δλόκληρη, διότι οἱ Ἕλληνας ἐβάρεθησαν νὰ βλέπουν τὴν κρητικὴ βράκα.

Οἱ κίνδυνοι οὗτοι εἶναι ἀπειλητικώτεροι εἰς τὰ φιλελεύθερα πολιτεύματα ὅπου ἡ συζήτησις γίνεται ἐλεύθερα καὶ διὰ τοῦ τύπου, καὶ διὰ τῶν ἰδιωτικῶν, καὶ δι' αὐτῶν ἀκόμη τῶν δημοσίων συγκεντρώσεων, χωρὶς δηλαδὴ κανένα περιορισμόν. Καὶ γι' αὐτό, δηλαδὴ γιὰ νὰ λείψουν οἱ ἐκ τῆς ἐλευθερίας ταύτης κίνδυνοι, μὲ τὴν κήρυξιν τοῦ πολέμου παντοῦ κηρύσσεται καὶ ὁ στρατιωτικὸς νόμος, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην μορφήν περιορίζει τὰς ἀκράτους ταύτας ἐλευθερίας.

Ἐμεῖς, δυστυχῶς, ὅπως παντοῦ ἔτσι καὶ εἰς τὸ προκείμενον θέμα, τὴν ἐπάθαμε, διότι μὲ τὴ σκέψιν πού δὲν ἐπολεμούσαμεν ἀφήκαμεν ἀπεριορίστους τὰς ἐλευθερίας ταύτας, μολοντί ὁ πόλεμος ἀπὸ τὰ σύνορά μας δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐπεκταθῇ καὶ εἰς τὸ ἔδαφός μας, καὶ μάλιστα ὑπὸ τὰς μᾶλλον περιέργους, λεπτὰς καὶ ἂν θέλετε πρωτοφανεῖς συνθήκας. Καὶ ἔτσι, μαζὶ μὲ τὰς ἀκράτους ἐλευθερίας, καὶ ὡς συνέπειαν μάλιστα αὐτῶν, ἐσυναντούσαμε διαρκῶς καὶ τὰς μεγαλύτερας ἀσχημίας.

Μὲ τὰς σκέψεις αὐτὰς καὶ γεμάτος ἀνησυχίας διότι ἔβλεπα πού ἐκ τῆς κοινοποιηθείσης νότας ἤρχιζε μία νέα περίοδος κατὰ πολὺ δυσχερεστέρα καὶ γεμάτη κινδύνους, ἀποφασίζω νὰ ἐπιταχύνω τὴν ἐπιστροφὴν μου καὶ τὴν ἐπομένην φεύγω διὰ τὰς Ἀθήνας, ὅπου θὰ ἐξήταζα τὰ πράγματα σιμώτερα καὶ ἐπομένως ἀσφαλέστερα.

Φθάνω στὰς Πάτρας, ὅπου παρέμεινα τρεῖς ὥρες περίπου, διότι δὲν εἶχα προφθάσῃ τὴ πρωϊνὴ ἀμαξοστοιχία. Στὸ διάστημα αὐτὸ κάθε στιγμὴ πού ἐπερνοῦσε τόσο καὶ ἔβλεπα πού οἱ φόβοι μου τῆς Κερκύρας ἦσαν βάσιμοι.

Ἡ πόλις τῶν Πατρῶν ἦτο γεμάτη ἀπὸ κλώνους ἐλαίας (τὸ ἐκλογικὸν σύμβολον τοῦ ἀντιβενιζελισμοῦ), καὶ ἀπὸ εἰκόνες τοῦ Κωσταντίνου καὶ τοῦ Γούναρη. Ἡ ὄψις τῆς πόλεως δὲν ἦτο ἡ συνήθης. Οἱ πλείστοι ἐξ αὐτῶν ἐφαίνοντο στενοχωρούμενοι. Ἐπίστευαν πού ἡ νότα ἦτο σκληρὰ καὶ ἀδικος, καὶ γι' αὐτὸ ἐφαίνοντο ἀποφασισμένοι ν' ἀντιδράσουν καὶ ἐν ἀνάγκῃ νὰ πολεμήσουν κατὰ τῆς Ἀντάντ!! Ἄλλοι ἐφαίνοντο εὐχαριστημένοι.

Πλησιάζει καὶ ἐμὲ μία μικρὰ ὁμάς ἀπὸ 5-6 ἄτομα. Μεταξὺ αὐτῶν ἦτο καὶ ὁ ἔμπορος Νικόλαος Κρεμμύδης, καταγόμενος ἐκ Κερκύρας, ἀλλὰ κατοικῶν εἰς τὰς Πάτρας. Οὗτος ἤλθε πρὸς ἐμὲ καὶ ἀφοῦ μοῦ συνέστησε τοὺς συνοδοῦς του, μοῦ ἐξεδήλωσε τὴ χαρὰ πού ἐδοκίμασε αὐτὸς καὶ μὲ

αὐτὸν οἱ ὀρθὰ σκεπτόμενοι πολῖται, διὰ τὴν νόταν, ἢ ὁποῖα ἀποτελεῖ, ὡς εἶπε, μίαν νίκην.

Ἦτο φανερόν ὅτι οἱ καλοὶ αὐτοὶ πολῖται ἦσαν βενιζελικοί. Ἐγὼ ἄκουα μὲ προσοχὴν τὰς ἐπὶ τοῦ προκειμένου κρίσεις των, καὶ ὁμολογῶ πού ἠπόρουν ὅταν ἐσκεπτόμην, πῶς ἦτο δυνατόν ἐκεῖνο πού ἀπὸ μίαν μερίδα πολιτῶν ἐθεωρεῖτο νίκη καὶ χαρὰ, νὰ θεωρῆται ἀπὸ τὴν ἄλλη ὡς ἀληθινὴ συμφορά!!! Καὶ νὰ ἀποτελοῦνται καὶ αἱ δύο αὐταὶ μερίδες ἀπὸ πολίτας καλῆς πίστεως!!! Σωστό φρενοκομεῖον διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ ὁποῖου ὄλοι μας συνεβάλομεν.

Πέρνω τὴ δευτέρη ἀμαξοστοιχία καὶ φεύγω γιὰ τὰς Ἀθήνας. Φθάνομε στὸ Αἴγιον. Παρουσίαζε καὶ τὸ Αἴγιον ἀπαράλλακτα τὴν αὐτὴν ὄψιν πού παρουσίαζον αἱ Πάτραι. Καὶ ὄλοι ἄλλως τε οἱ διάμεσοι σταθμοὶ μέχρι τῶν Ἀθηνῶν τὴν αὐτὴν ὄψιν παρουσίαζον.

Ἀλλὰ καθ' ὅλην τὴν διαδρομὴν ἀπὸ Πάτρας εἰς Ἀθήνας ἐβρέθηκα πρὸ μιᾶς καταστάσεως ἀληθινὰ ἐξωφρενικῆς. Ἡ ἀμαξοστοιχία μας διαρκῶς διεσταυρῶντο μὲ ἄλλας ἀμαξοστοιχίας, μὲ τίς ὁποῖες μετεφέροντο οἱ ἀπολυόμενοι στρατιῶται, διότι ἤρχισεν ἐφαρμοζομένη ἢ ἀποστράτευσις τὴν ὁποῖαν οἱ ξένοι μὲ τὴν νόταν εἶχον ζητήσει.

Ἀλλὰ καὶ οἱ ἀμαξοστοιχίαι αὐτῆς ἦσαν φορτωμένες ἀπὸ ἐλγῆς καὶ τίς ἴδιαι εἰκόνας τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Γούναρη. Ἡ μεταφερόμενοι ὅμως καὶ ἀπολυθέντες στρατιῶται δὲν περιωρίζοντο ἀπλῶς νὰ ἐπιδεικνύουν τὰ ἐκλογικὰ των σύμβολα, καὶ τὰς εἰκόνας προσφιλῶν δι' αὐτοὺς προσώπων. Οὗτοι ἦσαν ζωηρότατοι καὶ διαρκῶς ἐζητωκραυγάζον ὑπὲρ τοῦ μεγάλου Βασιλέως, τοῦ μεγάλου ἀρχηγοῦ Γούναρη, ὑπὲρ τῆς εἰρήνης καὶ τῆς οὐδετερότητος, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦ προδότου Βενιζέλου, κατὰ τοῦ πολέμου, κατὰ τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας!! Δυστυχῶς ὄλοι αὐτοὶ ἦσαν καλὰ δασκαλεμένοι ἀπὸ τοὺς ἀξιωματικούς των.

Κατὰ τὴν διαδρομὴν αὐτὴν ἐπληροφορήθηκα ὅτι ὄλοι αὐτοὶ οἱ ἀπολυθέντες ἐφεδροὶ στρατιῶται καὶ ἀξιωματικοί, πρὶν ἢ ἀποχωρισθοῦν διὰ νὰ μεταβοῦν εἰς τὰς ἐστίαις των, εἶχαν ἰδρύσει τοὺς περιφήμους συνδέσμους τῶν ἐπιστράτων, διὰ νὰ ἐπιβάλουν, ἔστω καὶ μὲ τὴν βίαν τὴν πολιτικὴν τῆς ἀντιπάσης θυσίας οὐδετερότητος μέχρι λήξεως τοῦ παγκοσμίου πολέμου, ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὁποίων, ὡς ἔλεγον, θὰ ἐτίθετο ὁ Βασιλεὺς.

Οἱ πλεῖστοι ἐκ τῶν ἀπολυομένων τούτων στρατιωτῶν, ὅταν παρέδιδον τὰ στρατιωτικὰ των φορέματα, ἐλάμβανον παρὰ τῶν ἀνωτέρων των τὴν αὐθόρμητον συμβουλὴν νὰ σημειώσουν ἐπ' αὐτῶν τὸ ὄνομά των, διὰ νὰ πάρουν τὰ ἴδια φορέματα ὅταν θὰ ἐπανεέλθουν, γιὰ νὰ πολεμήσουν πλεον, εἰς τὸ πλευρὸν τῆς Ἀντάντ μετὰ τὴν ἐκλογικὴν νίκην τοῦ Βενιζέλου!!

Ἐννοεῖ πᾶς τις ποῖα συναισθήματα ἐδοκίμαζα κατὰ τὰς στιγμὰς ἐκείνας ἐγὼ ὁ ὁποῖος πιστεύων δυνατὰ πού ἢ Ἑλλάς διὰ τὴν ἰδίαν της σωτηρίαν ἔπρεπε νὰ πολεμήσῃ μὲ τοὺς συμμάχους καὶ μάλιστα γρήγορα, ἔβλεπα ὅτι τὸ στράτευμα ὠδηγεῖτο εἰς τὴν ἀποσύνθεσιν.

Είναι βέβαιον ότι εις τὴν Ἱδρυσιν τῶν ἐπιστρατικῶν τούτων συλλόγων εἶχε πρωτοστατήσει ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς. Αὐτὸς ὁ ἴδιος δι' ἐνυπογράφου ἀρθροῦ τῆς 11 Δεκεμβρίου 1934, δημοσιευθέντος εἰς τὴν «Καθημερινήν» ἐκπέμπει ἀτελειώτους ὕμνους διὰ τὴν ἐπιστρατικὴν ταύτην κίνησιν, καὶ θεωρεῖ τιμὴν δι' αὐτὸν νὰ ἀναφέρεται οὗτος ὡς ἱδρυτῆς των. Πρέπει νὰ δηλογογηθῆ ὅτι χυδαιότερα καὶ μᾶλλον ἐπικίνδυνος ἐπινόησις δὲν ἦτο δυνατὴ διὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην.

Μὲ τοιαύτας ἐντυπώσεις ἐφθασα στὰς Ἀθήνας. Ἐξήγησα πρῶτα ἀπ' ἑλους νὰ συναντήσω τὸν Βενιζέλον, ἀλλ' οὗτος τὴν ἰδίαν ἡμέραν εἶχε φύγη διὰ τὸ Λουτράκι, πού ἦταν ἡ ἀγαπημένη του λουτροπόλις.

Τὴν ἐπομένην ἐπῆρα τὸ τραῖνο γιὰ νὰ τὸν συναντήσω. Διεσταυρώθημεν κατὰ τὴν διαδρομὴν μὲ διάφορες ἀμαξοστοιχίες πού μετέφερον ὡσαύτως ἐπιστράτους. Οἱ ἀμαξοστοιχίες αὐτὲς παρουσίαζον τὴν ἰδίαν ὄψιν πού παρουσίαζον καὶ οἱ ἀμαξοστοιχίες τῆς προηγουμένης ἡμέρας. Ἐληγές, εἰκόνες, φωνές. Στὸ τραῖνο κατὰ τύχην ἐσυναντήθηκα μὲ τὸν Κλέαρχον Μαρκαντωνάκη, διευθυντὴν τοῦ πολιτικοῦ γραφείου τοῦ Βενιζέλου, πολύτιμον δὲ καὶ ἀφωσιωμένον φίλον του. Ἐπῆγγαινε καὶ αὐτὸς στὸ Λουτράκι, γιὰ νὰ παραμείνῃ ὄσες ἡμέρες θὰ ἔμενε καὶ ὁ Βενιζέλος.

Εἰς τὸν σταθμὸν τοῦ Λουτρακίου, δταν ἐκατέβηκα, ἐσταμάτησε καὶ ἓνα τραῖνο ἐπιστρατικόν. Κάποιος μὲ ἀνεγνώρισε καὶ ἐστράφη κατ' ἐμοῦ πλέον ἢ σχετικὴ ἀποδοκιμασία, ἢ ὅποια ἀσφαλῶς θὰ ἐμεγάλωνεν ἐὰν δὲν ἐφευγε γρήγωρα τὸ τραῖνο αὐτό. Τὸ πρᾶγμα δὲν ἔλαβεν ἔκτασιν, οὔτε ἄλλως τε εἶχε σημασίαν τινά. Ἀπετέλει καὶ τοῦτο μίαν ἐκδήλωσιν (μαζὶ μὲ τόσες ἄλλες) ἀποδοκιμασίας καὶ μίσους, πού εἶχον οὗτοι, κατὰ παντός Ἕλληνας πού ἐσκέπτετο διαφορετικὰ ἀπὸ αὐτούς.

Ἐνα ἀμαξάκι μὲ ὠδήγησεν ἀπὸ τὸν Σταθμὸν στὸ ξενοδοχεῖον «Παλμύρα». ὅπου παρέμενε ὁ Βενιζέλος.

Εὐρῆκα τοῦτον περιστοιχιζόμενον, ὅπως πάντοτε ἀπὸ διαφόρους καλοὺς καὶ ἀφωσιωμένους φίλους του, πού ἐσκέπτοντο ὁμοῦς ὅλοι ὅπως ὁ Κρεμμύδης καὶ οἱ συνοδοὶ του τῶν Πατρῶν.

Ὅλοι αὐτοὶ ἐθεώρουν ὡς ἐπιτυχίαν μὲν τὴν διὰ τῶν ξένων ἐπιβληθεῖσαν διάλυσιν τῆς Βουλῆς, τὴν παρὰ τῶν ἰδίων ζητηθεῖσαν ἐλληνικὴν ἀποστράτευσιν, τὴν εἰς χεῖρας τῶν συμμάχων περιελθούσαν ἐσωτερικὴν διοίκησιν τῆς χώρας, ἀλλὰ καὶ ὡς νίκην ἐν γένει τὴν ὑποδούλων τῶν Ἑλλήνων.

Ἦμουν ἀπόλυτα βέβαιος ὅτι οἱ συζητοῦντες ἦσαν ἄνθρωποι ἀπολύτου καλῆς πίστεως. Γι' αὐτὸ ἐσκέφθηκα καὶ τότε καὶ τώρα μάλιστα ἀκόμη σοβαρώτερα τὴν ἀντίθεσιν εἰς τὴν ὅποιαν εὐρέθηκα ὅλοι οἱ καλοὶ ἐκεῖνοι κύριοι μὲ τὴν ἐλληνικὴν κοινὴν γνώμην, ἢ ὅποια βαθύτατα ἐθλίβετο ἐκ τῆς ἐλληνικῆς ὑποδουλώσεως.

Ἄλλ' ὁ φανατισμὸς μὲ τὸν ὅποιον συνεζήτουν οὗτοι ἦτο τόσον μεγάλος καὶ τόσον βαθύς, ὥστε μοιραίως ἐσκέφθηκα ὅτι ἦτο ἀδύνατον ὅλοι αὐτοὶ οἱ συζητοῦντες καὶ ἄπειροι ἄλλοι, ἀπόντες κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην, τοῦ

αυτοῦ ὁμως κόμματος ὀπαδοί, οἱ ὅποιοι μὲ τὸν ἴδιον τρόπον ἐσκέπτοντο καὶ ἀπὸ τούτους μοιραίως ἐπηρεάζοντο οἱ κύκλοι τῶν ἐν Ἑλλάδι ἀντιπροσώπων τῆς Ἐκκλησίας, ἦτο λέγω ἀδύνατον νὰ μὴ ἐπηρεάσουν τοὺς ἐπισημοὺς τούτους ἀντιπροσώπους τῶν ξένων Δυνάμεων, ὁπότε ἠθικῶς συνυπεύθυνον διὰ τὴν δυσάρεστον ταύτην τροπὴν θὰ ἦτο καὶ τὸ κόμμα τῶν Φιλευθέρων ἐπὶ τοῦ ὁποίου μοιραίως θὰ ἐστηρίζετο στὸ τέλος κάθε ἀντακτικῆ προσπάθεια, ἔστω καὶ ἀψυχολόγητος.

Ἦκουσα ὅλας αὐτάς τὰς γνώμας, χωρὶς ὁμως νὰ εἶπω τίποτε. Ἐπερίμενα νὰ κουβεντιάσω πρῶτα μὲ τὸν Βενιζέλον, ὁ ὁποῖος μάλιστα εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μὲ προσκαλέσῃ εἰς ἰδιαιτέρον πρόγευμα, διότι εἶχε πληροφορηθῆ πὺ ἐπρόκειτο τὸ ἴδιο ἀπόγευμα νὰ ἐπιστρέψω στὰς Ἀθήνας. Ἐπρογευματίσα ἐπομένως μαζί του. Ἀρχίσαμε τὴ συζήτησιν στὸ τραπέζι καὶ τὴν συνεχίσαμε καὶ ἔπειτα ἀπ' αὐτό. Τοῦ εἶπα χωρὶς δισταγμό, καὶ χωρὶς καμμία ἐπιφύλαξιν, ὅτι ἡ στενὴ αὐτὴ συνύφανσις μὲ τοὺς ξένους καὶ τὴν πολιτικὴν μας ἀδικεῖ καὶ τὸ κόμμα τρομερὰ ζημιώνει, διότι εἶναι μειωτικὴ καὶ πλέον ἢ ἀντιδημοτικὴ, τόσο μᾶλλον πὺ ἀσφαλῶς δὲν στηρίζεται εἰς κανένα τίτλον, καὶ γίνεταὶ αὐθαίρετα, καὶ μὲ μόνην βάσιν τὴν ναυτικὴν παντοδυναμίαν τῶν συμμάχων.

Δὲν ἦτο ἄλλωστε ἡ πρώτη φορὰ πὺ τοῦ εἶχα θίξει γενικώτερα τὸ ζήτημα τῶν ξενικῶν ἐπεμβάσεων.

Σὲ διάφορες ἀφορμὰς, πλέον ἀσήμαντες αὐτές, καὶ πρὶν ἢ βγοῦν στὰ ἀνοικτὰ αἰ συμμαχικαὶ ἐπεμβάσεις, ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα τοῦ εἶχα μιλήσει.

Ἄλλὰ καὶ αὐτὸς ἐσκέπτετο σὰν τὸν Κρεμμύδη τῶν Πατρῶν. Ἦτο καταφανὲς ὅτι ἠγοχλεῖτο ἀπὸ τὴ συζήτησιν αὐτὴν, καὶ εὐθὺς ἀμέσως μοῦ εἶπεν ὅτι δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἐννοήσῃ μίαν τοιαύτην συζήτησιν, οὔτε ἠμπορεῖ νὰ δεχθῆ ὅτι ἡ ὑγιὴς τοῦλάχιστον ἐλληνικὴ κοινὴ γνώμη σκέπτεται σὰν ἐμὲ, ἀφ' οὔ εἶναι γνωστὸν ὅτι εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν προστατῶν Δυνάμεων προσέφυγε πάντοτε ἡ Ἑλλάς καὶ διὰ τὸ φύλλον πῆδημα. Ναι προσέφυγε τοῦ ἀπαντῶ, ἀλλ' ὄχι διὰ νὰ υποδουλωθῆ, ἀλλὰ τοῦναντίον προσέφυγε διὰ νὰ ἐλευθερωθῆ.

Ἄλλὰ μὲ τὸ ἐπιχείρημα αὐτό, ὁ Βενιζέλος, ἐπήγαινε ἀκόμη πέρα πέρα. Ἐφάνηκεν ὄχι μόνον πὺ ἐγκρίνει τὰ παρ' ἄλλων γενόμενα, ἀλλ' ὅτι καὶ θὰ ἐδικαιολόγῃ καὶ τὴν πρὸς τὰς ξένας Δυνάμεις ἄμεσον προσφυγὴν διὰ νὰ ἐπιτυγχάνεται ἐκάστοτε τὸ ἐπιθυμητὸν ἀποτέλεσμα. Ἔτσι τὸ ἐπιχειρημὰ του αὐτὸ θὰ ἐδικαιωνε ὅλους ἐκείνους οὔτινες ἐπίστευον (καὶ δυστυχῶς δὲν ἦσαν οὔτοι ὀλίγοι) πὺ ὅτι ἐγένεον ἦταν ἔργο τοῦ Βενιζέλου.

Ἐσκέφθηκα ἀμέσως νὰ ἐξετάσω καὶ τὴν ἀποψιν ταύτην, καὶ δειλὰ δειλὰ τοῦ εἶπα περίπου κατὰ λέξιν: «Γνωρίζεις ἄρα γε, κ. Πρόεδρε, ὅτι ὁ πολὺς κόσμος πιστεύει ὅτι ὅλη ἡ νότα εἶναι ἔργον δικό σου, καὶ ὅτι ἐβράδυνεν ἓνα περίπου μῆνα ἢ σύνταξις καὶ ἐπίδοσις αὐτῆς, διότι ἔπρεπε νὰ ὑπερπηδῆσθαι ὠρισμένα ἐμπόδια; Ὑπάρχουν μάλιστα πολλοὶ πὺ πιστεύουν ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ σύνταξις τῆς νότας εἶναι δική σου». Καὶ τί πταίω ἐγώ, μοῦ λέ-

γει με υφος θυμωμένο, αν ο κόσμος έτρελλάθηκε και πιστεύει πράγματα που δεν έγένοντο ποτέ!! "Όχι, του άπαντώ, πρέπει να μάς ενδιαφέρει η γνώμη του κόσμου, άφ' ού μάλιστα πάμε προς έκλογάς, εκ του ευνοϊκού αποτελέσματος των οποίων θα εξαρτηθή και η εφαρμογή τής πολιτικής μας. Δεν πρέπει δε να λησμονώμεν ούτε για μία στιγμή που το κόμμα των φιλελευθέρων υπό την δεξιάν διεύθυνσίν σου έγραψεν ιστορίαν άληθινά πολύτιμη, και ως τοιούτον πρέπει να ζήση και να δράση όχι μόνον διά το διάστημα του πολέμου, αλλά και μετά την λήξιν αυτού, και μάλιστα άνεξαρχήτως από το αποτέλεσμα του.

Άπορώ, μου λέγει, με υφος πλέον ήσυχο, πώς δεν βλέπεις ένα πράγμα πολύ απλό αλλά και πολύ καθαρό, διότι εν των δύο θα συμβή, ή θα νικήση ή Άντάντ ή η Γερμανία. Στη πρώτη περίπτωσι όπωςσδήποτε θα επικρατήσωμεν εις όλην την γραμμήν, στη δευτέρα περίπτωσι θα φθάσουμε στη Κούβα αν προφθάσουμε να φύγωμεν. "Όχι, του λέγω, υπάρχει και μία άλλη περίπτωση, να νικήση δηλαδή η Άντάντ (που θα νικήση) και έμεις να μη έχουμε θέσι στην Ελλάδα. Και πολύ φοβούμαι που στη περίπτωση αυτή μόνοι μας οδηγούμεθα.

Και προσθέτω. Σε κάθε περίπτωση όμολογώ ότι εξαιρετικά έχάρηκα με την διαβεβαίωσιν ότι η νότα δεν είναι έργον δικό σου. Έγώ άλλως τε ποτέ δεν το έπίστεψα. Και όπου και αν έβρέθηκα το διέψευσα με όλη μου την δύναμι. Είπα μάλιστα σε κάποιο κύκλο, που με πεποίθησιν και δύναμιν ύπεστηρίζετο το αντίθετον, ότι είναι αδύνατον ή νότα να είναι έργο του Βενιζέλου, όχι μόνον διότι δεν εξυπηρετεί αυτή τα πολιτικά συμφέροντά του αλλά διότι σν τοις άλλοις είναι και κουτή.

Έτινάχθημεν όλος στη τελευταία αυτή λέξι, και με υφος όχι βέβαια απότομο άλλ' όπωςσδήποτε ζωηρό, και ίσως όλίγο ήρωικό, μου λέγει: «Και δεν μου λέγεις, κύριε, γιατί είναι κουτή;». Ίδου διατί, του λέγω, διότι διά τής νότας δύο πράγματα κυρίως ζητούνται, ή αποστράτευσις και αι έκλογαί. Το πρώτον δηλαδή ή αποστράτευσις, αποτελεί φυσικά μέτρον δημοφιλές, αλλά διά να αποβή δημοφιλής ή αποστράτευσις, δεν θα έπρεπε να συνδεθή με τας έκλογάς, έφ' όσον μάλιστα είναι γνωστόν εις όλους το πολεμικό μας πρόγραμμα. Είς την σύνδεσιν των δύο αυτών πραγμάτων, την αποστράτευσιν δηλαδή με τας έκλογάς, έστηρίχθη και στηρίζεται το σπουδαιότερον κατά τής έκλογικής μας επιτυχίας επιχείρημα. Πηγαίνετε να ψηφίσετε τον Βενιζέλον λέγουν, οι αξιωματικοί και οι ύπαξιωματικοί προς τους άπολυομένους στρατιώτας, για να έλθετε γρήγορα να πολεμήσετε.

Ένθ αν διά τής νότας έζητείτο μόνη ή αποστράτευσις θα εκέρδιζε λαϊκώς εκείνος που την έπροκάλεσε, και με πρώτην προστριβήν, που ήσαν αυτοι καθημερινά, θα ήδύναντο να διαταχθούν και αι έκλογαί.

"Α!! ναί, μου λέγει, με υφος φιλικόν, ο Βενιζέλος. Άν έγινετο έτσι θα ήτο καλύτερα.

Και ἐδῶ τελειώνει ἡ συνομιλία μας, ἐκ τῆς ὁποίας ὁμως ἔμεινε καθένας μὲ τὴ γνώμη του.

Ὅταν ἐπῆγγα στὸ Λουτράκι δὲν ἐγνώριζα ἀκόμη τὸ τηλεγράφημα ποῦ ἔστειλεν ὁ Βενιζέλος εἰς τὸν Μπριὰν τὴν ἐπομένην τῆς ἐπιδόσεως τῆς νότας. Τὸ τηλεγράφημα τοῦτο ἔμαθα πολὺ ἀργότερα καὶ ἔχει ὡς ἐξῆς: «Ἡ νότα ἔφερε μίαν λύσιν εἰς μίαν ἀδιέξοδον κατάστασιν. Ἡ δικαία αὐστηρότης τοῦ ὕφους τῆς, ἡ εἰλικρίνεια τῶν ἐπιχειρημάτων τῆς, ἡ ἀπόλυτος διάκρισις τὴν ὁποίαν κάμνει μεταξύ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ πρώην κυβερνητῶν του, τῆς διδῶσι, περισσότερο ἀπὸ κάθε τι ἄλλο, ἓνα χαρακτηριστικὸν πατρικῆς μερίμνης διὰ τὸν Ἑλληνικὸν λαόν. Αἱ προστάτρια Δυνάμεις ἐνήργησαν ὡς γονεῖς ἐν τῇ πληρότητι τῶν δικαιωμάτων των». (Ἡμερησ. Ταχυδρ. Λονδίνου 11)24 Ἰουνίου 1916).

Δυστυχῶς ἡ νότα ἀντιθέτως ἀπὸ ὅ,τι λέγει τὸ τηλεγράφημα μόνον διέξοδον διὰ τὴν κατάστασιν δὲν ἀπετέλεσεν.

Ἐὰν τὸ τηλεγράφημα τοῦτο ἐγκαίρως ἐγνώριζα πιθανῶς δὲν θὰ ἐπῆγγαινα στὸ Λουτράκι γιὰ νὰ μάθω τὰς ἐπὶ τῆς νότας γνώμας τοῦ Βενιζέλου. Θὰ τὰς ἐμάνθανα ἀπὸ τὸ τηλεγράφημα.

Ἐφυγα ἀπὸ τὸ Λουτράκι πολὺ πλέον σκεπτικὸς καὶ δύσθυμος ἀπὸ ὅσον ἦμουν ὅταν ἐπῆγγα.

Ἐπῆρξεν ἡ πρώτη φορὰ ποῦ ἀρχισα νὰ κλονίζωμαι.

Ἡ διαφωνία μου μὲ τὸ κόμμα τῶν φιλελευθέρων, ὅσον καὶ ἂν δὲν ἐστρέφετο ἐπὶ τῆς οὐσίας τῆς παρ' αὐτοῦ χαραχθείσης ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ἢ ὁποία μὲ εὑρηκε πάντοτε σύμφωνον, ἀλλ' ἐπὶ τῶν μέσων διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἐπεδιώκετο αὕτη, δὲν ἔπαυεν ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι πάντοτε οὐσιώδης. Ἡρχίζα ἐπομένως νὰ ἔχω δισταγμοὺς περὶ τοῦ ἐὰν εὐρίσκωμαι στὸν ὀρθόν, ἀπὸ πολιτικῆς ἀπόψεως, δρόμο.

Ἡ προπαγάνδα, αἱ διαλέξεις, αἱ ξένοι ὀργανώσεις, καὶ ἡ ἐπίθεσις κατὰ τῆς Γαλλικῆς Πρεσβείας

Ὁ σχηματισμὸς τῆς Κυβερνήσεως Σκουλοῦδη (25 Ὀκτωβρίου 1915, παλ. ἡμερολογ.) συμπίπτει μὲ τὴν μεγαλυτέραν μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἔντασιν τῶν παθῶν. Ἐκτοτε τίποτε δὲν παρελείπετο ἐξ ὧν θὰ ἀπητοῦντο διὰ νὰ δξύνωνται ἔτι μᾶλλον τὰ πάθη, καὶ νὰ εὐρύνεται τὸ χάσμα τὸ ὁποῖον διήρσεσε τοὺς Ἕλληνας πολίτας εἰς τὰς δύο παρατάξεις περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο λόγος.

Ὅλα ἐτέθησαν εἰς ἐφαρμογὴν. Τύπος, προπαγάνδα ξένη καὶ ἐντοπία παντὸς εἶδους. Καὶ μέτρα ἀνελεύθερα καὶ τρομοκρατικά. Τὴν ξένην προπαγάνδαν ἐφήρμοσαν πρῶται αἱ Κεντρικαὶ Αὐτοκρατορικαί, αἱ ὁποῖαι μέχρι τῆς συγγμῆς ἐκείνης τὴν ἐξήσκουν κεκαλυμμένως. Ἐστᾶλη ἐπίτηδες εἰς τὰς Ἀθήνας ὁ βαρῶνος Σέγι, ὁ ὁποῖος ἐπισήμως καὶ στὰ ἀνοικτὰ ἐκινεῖτο.

Ἐπάνω στό γραφεῖον του εἶχε τοποθετήσει τήν φωτογραφίαν τῆς Βασιλίσσης Σοφίας μέ ἰδιόχειρον ἀφιέρωσιν, διὰ τὰς πολυτίμους ὑπηρεσίας (ὅπως ἔγραφεν ἢ ἀφιέρωσις) πού προσέφερεν οὗτος εἰς τήν πατρίδα του.

Ἰπὸ τύπον ἀποζημιώσεως διὰ τὰς παρεχομένας στήλας τῶν ἐφημερίδων πρὸς ἀναγραφὴν εἰδήσεων, εἰσέπραττον οἱ ἰδιοκτῆται αὐτῶν οὐχὶ εὐκαταφρόνητα ποσά, διὰ τῶν ὁποίων ἐνισχύετο ὁ ἀγὼν καὶ ἐφανατίζοντο οἱ ὀπαδοὶ τῆς οὐδετερότητος.

Τὸ ξεσπάθωμα τοῦ τύπου, πού διαρκῶς καὶ ζωηρότερον ἦτο, συνεξάδιζε μέ τὰς κινήσεις ὀργάνων τῆς δημοσίας ἀσφαλείας, τὰ ὅποια μεταμφιζόμενα συνήθως ἐνῆργουν χυδαῖαν κατασκοπεῖαν, ἢ ὅποια συνεδυάζετο καὶ μέ ἀπειλὰς κατὰ τῆς ζωῆς ἢ τῆς περιουσίας φιλησύχων, πάντως ὁμως ἀντιθέτων φρονημάτων, πολιτῶν.

Ἡ ἀυτὴ ἢ κίνησις ἐσυστηματοποιήθηκε ἀπὸ καὶ διὰ τῆς ἀποστρατεύσεως, ἣτις ἔφερεν εἰς τήν πολιτικὴν ζωὴν τῆς χώρας τοὺς περιφθίμους συλλόγους τῶν ἐπιστράτων, τῶν ὁποίων ἐγένετο μνεία εἰς προηγούμενον κεφάλαιον.

Πρὸς τήν σύμπηξιν τῶν συλλόγων τούτων δὲν ὠδηγήθησαν οἱ ἔφεδροι διὰ τὰ ἐξασφαλίσουν οἰασδήποτε κοινωνικὰς ἢ οἰκονομικὰς μεταρρυθμίσεις, ἢ διὰ τὰ ἐνισχύσουν ἐθνικιστικὰς προσπάθειας πού θὰ ἀπέβλεπαν λ.χ. εἰς τήν συμπλήρωσιν τῶν ἐθνικῶν μας ἰδανικῶν, ὡς θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ. Κάθε ἄλλο.

Ἐν ἰδανικῶν καὶ μόνον συνέπηξεν εἰς συλλόγους τήν μεγάλην πλειοψηφίαν τῶν ἐπιστράτων, τὸ ἰδανικὸν ν' ἀποφύγουν οὗτοι ἀντὶ πάσης θυσίας τὸν πόλεμον. Καὶ ἐπειδὴ τήν ἀποφυγὴν ταύτην ὑπέσχετο ἢ μία ἐκ τῶν δύο παρατάξεων πού ἠρέσκετο νὰ θέτῃ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Βασιλέα, καὶ γι' αὐτὸ ὠνομάζετο βασιλική, τήν παράταξιν ταύτην καὶ ἰδίᾳ τὸν ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῆς τεθέντα, ἔπρεπεν ἀντὶ πάσης θυσίας νὰ ἐνισχύσουν.

Κάθε σύμπηξις συλλόγου πρὸς τὸν Βασιλέα ἀμέσως ἀπηυθύνετο καὶ ἐτίθετο ὑπὸ τὰς διαταγὰς του. Πότε προσηγόρευε τοῦτον «ὡς τήν ἔμφυχον παράστασιν τοῦ Ἑθνους», ὡς «Βασιλέα τῶν Βασιλέων». Πότε τὸν ὠνόμαζε «γνήσιον διάδοχον τῶν Παλαιολόγων καὶ ἐκ θείας προνοίας ἐμπιστευμένον ἐκπληρωτὴν καὶ ἄγρυπνον φρουρὸν τῶν ἱερῶν ἰδανικῶν τῆς φυλῆς» κλπ. Ὅλοι αὐταὶ αἱ προσαγορεύσεις ἐφανέρωναν ἓνα πνεῦμα ὑποτελείας διὰ τὰ μὴ εἶπω δουλείας.

Τὴν ὀλεθρίαν ταύτην κίνησιν τῆς συμπήξεως ἐπιστρατικῶν συλλόγων δὲν ἐβράδυναν δυστυχῶς νὰ μιμηθοῦν καὶ οἱ Βενιζελικοί. Φαίνεται γιὰ τὰ μὴ καθυστερῆσουν. Συνέπηξαν καὶ οὗτοι τὴν 14ην Ἰουλίου 1916 τὸν Ἑθνικὸν Σύνδεσμον τῶν Ἑλλήνων Ἐπιστράτων ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ὁποίου ἔθηκαν τὸν Ἀντιστράτηγον Π. Δαγκλῆν ὡς Πρόεδρον, τὸν Ναύαρχον Π. Γκίνην ὡς Ἀντιπρόεδρον καὶ τὸν Ἀντισυνταγματάρχην Παντελῆν Καρασεβδᾶν ὡς Γενικὸν Γραμματέα.

Ὅπως εἶχε κανονίσει τὸ σχέδιον τῶν Κωνσταντινικῶν, οὕτω καὶ κατὰ

τὸ σχέδιον τῶν Βενιζελικῶν προεβλέπετο περὶ παραρτημάτων τοῦ Συλλόγου τούτου πού θά ἔπρεπε νὰ ἰδρυθοῦν εἰς ὅλας τὰς ἐπαρχίας.

Ἄλλ' αἱ προσπάθειαι αὐταὶ τῶν Βενιζελικῶν εἰς οὐδὲν ἄξιον λόγου κατέληξαν. Ὅλη ἡ κίνησις αὐτὴ δὲν εἶχε καμμίαν σοβαρότητα. Ἡ βενιζελικὴ παράταξις ἔχανε καθημερινῶς ἔδαφος.

Τοῦναντίον ἡ συγκρότησις τῶν Κωνσταντινικῶν συλλόγων τῶν ἐπιστράτων μεγάλως ἐνίσχυσε τὴν παράταξιν τῶν οὐδετεροφίλων. Αὐτὴ ἐσυστηματοποιήθη καὶ ὀργανώθη πλέον ἢ ἐπιτυχῶς διὰ τοὺς σκοπούς της.

Οἱ σκοποὶ οὗτοι ἐξυπηρετοῦντο διὰ τοῦ τύπου, διὰ διαλέξεων, διὰ συγκεντρώσεων, δι' ἑορτῶν καὶ γενικώτερον διὰ συστηματικῆς προπαγάνδας.

Ὅλαι αὐταὶ αἱ συγκεντρώσεις, αἱ ἑορταί, ὅπως καὶ ὅλα τὰ θέατρα καὶ οἱ κινηματογράφοι ἐτελείωναν μὲ τὸ βασιλικὸν ἐμβατήριον (Τοῦ Ἄετος ὁ Γυιός), κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ὁποίου ὄφειλον ὅλοι οἱ παριστάμενοι νὰ χειροκροτοῦν ὄρθιοι.

Τὸ ἐμβατήριον τοῦτο συνέθεσεν ὁ μουσικοδιδάσκαλος Σπυρ. Καίσαρης, ὁ ὁποῖος διὰ τῆς συνθέσεως ταύτης ἐσημείωσεν ἐπιτυχίαν τῆς πρώτης γραμμῆς. Ὑπῆρξε λυπηρὸν πού ἔνα τέτοιο ταλέντο, καὶ μία τέτοια σύνθεσις ἐχρησιμοποιήθη εἰς μίαν κίνησιν τόσο ἀτυχῆ καὶ ἐπιζημίαν.

Οἱ πολιτικοὶ Σύλλογοι τῶν Ἐπιστράτων ἔδρασαν ἀπὸ τοῦ 1916 μέχρι τοῦ 1920. Τὸ χρονικὸν δὲ τοῦτο διάστημα δύναται νὰ διαιρεθῆ εἰς δύο περιόδους. Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1916 μέχρι τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1917 οὗτοι ἦσαν οἱ κύριοι τῆς καταστάσεως. Ἡ διοίκησις τῆς χώρας οὐσιαστικῶς εἶχε περιέλθῃ στὰ χέρια των, δηλαδὴ εἰς τὰ χέρια τοῦ ἔχλου. Κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1917 μέχρι τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1920, οἱ σύλλογοι οὗτοι ἔδρων ἐκ τοῦ ἀφανοῦς. Ἦτο ἡ ἐποχὴ τῆς βενιζελικῆς ἐπικρατήσεως πού δὲν ἐχοράτευε. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ἀφανοῦς κινούμενοι οἱ ἐπιστρατιτικοὶ σύνδεσμοι ἐβοήθησαν σημαντικὰ τὴν ἀντιβενιζελικὴν παράταξιν. Εἰς τοὺς συνδέσμους τούτους ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος ἡ ἐκλογικὴ ἐπικράτησις τῶν ἀντιβενιζελικῶν κατὰ τὰς ἐκλογὰς τῆς 1ης Νοεμβρίου τοῦ 1920.

Ἡ λογοδοσία τῆς ἐπιστρατιτικῆς κινήσεως εἶναι ἀπὸ πάσης ἀπόψεως θλιβερά.

Εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἐκλονίζετο ὅλη ἡ ὑδρόγειος σφαῖρα. Εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ πόλεμος πού ἤρχισε στὴν Εὐρώπη διὰ τῆς συμμετοχῆς ὅλων τῶν Μεγάλων Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων καὶ τινῶν δευτερευουσῶν, ἐπήγγαινε νὰ γίνῃ παγκόσμιος. Εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ πόλεμος ἔφθασε στὰ σύνορά μας, καὶ μόνον θεόστραβοι ἤθελον νὰ μὴ βλέπουν πού τάχιστα θά μετεφέρετο οὗτος καὶ εἰς τὸ δικό μας ἔδαφος. Εἰς τὴν ἐποχὴν δηλαδὴ ὅλων τῶν κλονισμῶν καὶ ὅλων τῶν ἀμφιβολιῶν, εἴχαμε τὴν ὡραίαν ἐμπνευσιν νὰ ἰδρῶσωμεν πολιτικούς συλλόγους, οἵτινες ἀσφαλῶς θά μᾶς ὠδήγουν (ἐὰν δὲν διελύοντο ἐγκαίρως) εἰς τὴν πλήρη στρατιωτικὴν, κοινωνικὴν, πολιτικὴν καὶ ἐθνικὴν ἀποσύνθεσιν.

Μόνον παραφροσύνη θά ἐδικαιολόγει τὴν ὠραίαν ταύτην ἔμπνευσιν.

Οἱ Σύλλογοι τῶν Ἐπιστράτων δὲν ἔζησαν πέραν τοῦ 1920. Ἦτο τοῦτο μοιραῖον, διότι δὲν εἶχον περιεχόμενον διὰ νὰ ζήσουν οὗτοι περισσότερον. Ἄφ' οὗ τοὺς συμπεληχθέντας εἰς συλλόγους ἐφέδρους ἤγνωσε μόνη ἡ σκέψις νὰ μὴ πολεμήσουν κατὰ τὸν διεξαγόμενον πόλεμον, θά ἠδύναντο οὗτοι νὰ ζήσουν τὸ πολὺ μέχρι λήξεως τοῦ πολέμου τούτου. Ἄλλ' οὗτοι διελύθησαν ἀπὸ τοῦ 1920, δηλαδὴ πρὶν τελειώσουν αἱ ἑλληνικαὶ πολεμικαὶ περιπέτειαί. Ἦτο καὶ τοῦτο μοιραῖον ἀφ' οὗ ὁ Κωνσταντῖνος ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστηρίχθη ἡ ὅλη ἐπιστρατικὴ κίνησις, ἐξῆλθε τῆς οὐδετερότητος ὅταν τὸ 1920 ἐπανέκκτησε τὸν θρόνον του, καὶ ἐπολέμησε κατὰ τῶν Τούρκων. Κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην τῆς ἐξόδου τί ἠδύναντο ἄρα γε νὰ πράξουν οἱ ἐπίστρατοι; Προφανῶς ἓν ἐκ τῶν δύο, ἢ νὰ ἀντιδράσουν κατὰ τῆς βασιλικῆς ταύτης πολιτικῆς ἢ νὰ διαλυθοῦν. Ἐπροτίμησαν τὸ δεύτερον, πού εἶχε μικροτέρας θυσίας καὶ ὀλιγωτέρας κινδύνους.

Ἐξέθηκα συνοπτικῶς βεβαίως τὰς ἀναμνήσεις μου ἐπὶ τῆς ἀντιβενιζελικῆς δράσεως.

Ἄλλὰ καὶ οἱ βενιζελικοὶ δὲν ἐσταύρωσαν τὰ χέρια τους. Ἐπρεπε καὶ αὐτοὶ νὰ ὑποστηρίξουν τὴν πολιτικὴν των. Καὶ ἐπομένως νὰ ὀργανωθοῦν, πού ἐπεβάλλετο ὄχι μόνον διὰ τὴν ὑποστήριξιν τῆς πολιτικῆς των, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ ἀμύνωνται κατὰ τῶν τρομοκρατικῶν μεθόδων τῶν ἀντιπάλων των.

Ἦδη ἀπὸ τοῦ σχηματισμοῦ τῆς Κυβερνήσεως Σκουλούδη, ὁ Βενιζέλος ἔλεγε συχνὰ εἰς τοὺς φίλους του ὅτι ἔπρεπε νὰ ὀργανώσωμεν τὸ Κόμμα ἐπὶ βάσεων σταθερῶν διὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τοῦτο πρακτικώτερα καὶ σκοπιμώτερα τὴν ἀποστολὴν του. Καὶ προσέθετεν ὅτι τὰ πολιτικὰ κόμματα ἀκριβῶς ὅταν εἶναι εἰς τὴν ἀντιπολίτευσιν ἀναδιργανοῦνται, ὄχι μόνον διότι κατὰ τὸ στάδιον τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ἔχουν περισσοτέρας ὥρας διαθέσιμους, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ διαχείρισις τῆς ἐξουσίας, προηγηθεῖσα τοῦ σταδίου τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, ἐδίδαξε τὰ τρωτὰ καὶ τὰς ἐλλείψεις τῆς κομματικῆς παρατάξεως. Ἀντίρρῃσις ἐπὶ τῆς τοιαύτης σκέψεως δὲν ἦτο δυνατόν. Ἀπέμενε μόνον τὸ ζήτημα τοῦ εἶδους τῆς ὀργανώσεως, καὶ τῶν μέτρων πού θά ἐτίθεντο εἰς ἐφαρμογὴν.

Παράλληλα πρὸς τὰ μέτρα ταῦτα ἐτονίζετο παρὰ τῶν ὁπαδῶν τοῦ κόμματος, καὶ ὑπεδεικνύετο εἰς τοὺς ἐν Ἑλλάδι ἀντιπροσώπους τῆς Ἀντάντ, ἡ ἀνάγκη τῆς ἐνισχύσεως τῆς Ἀνταντικῆς προπαγάνδας, κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς Γερμανικῆς τοιαύτης, πού ἐκινεῖτο ὑπὸ τὰς ὁδηγίας τοῦ Βαρώνου Σέγκ.

Ἀπεδίθετο ἡ σημειωθεῖσα μείωσις τῆς δημοτικότητος τῆς Ἀντάντ καὶ τοῦ Βενιζέλου (διότι τὰ δύο ταῦτα ἐτελείωσε νὰ συγχέωνται) εἰς τὴν παράλειψιν μιᾶς συστηματικώτερας προπαγάνδας. Καὶ ἡ παράλειψις αὕτη ἔπρεπε νὰ διορθωθῇ.

Φυσικὰ δὲν ἦσαν τὰ δημοσιογραφικὰ ὄργανα τοῦ κόμματος ἐκεῖνα πού θά εἶχον ἀντιρρήσεις ἐπὶ ἐνὸς τοιούτου σχεδίου. Ἐνίσχυσις οἰκονομικῆ ἐπο-

μένως τοῦ ὑπάρχοντος ἀνταντικτοῦ τύπου, καὶ ἴδρουσις νέων δημοσιογραφικῶν ὀργάνων, ἦσαν τὰ πρῶτα πράγματα ποῦ ἔπρεπε νὰ γίνουσι καὶ ἐγίναν.

Ἄλλὰ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ σταματήσῃ ἐδῶ ἡ ἀναδιοργάνωσις. Ὑπεσπείχθη καὶ ἡ γνώμη ποῦ ἔπρεπε νὰ ὀργανωθῇ πλήρες σύστημα διαλέξεων καὶ νὰ γίνωνται συστηματικῶς τοιαῦτα ὄχι μόνον εἰς τὴν πρωτεύουσάν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας, διὰ νὰ διαφωτίζεσθαι ἐπαρκῶς καὶ καταλλήλως ὁ Λαὸς ἐπὶ ὄλων τῶν ἀναρρομένων ἐκάστοτε ζητημάτων. Καὶ ἦσαν ταῦτα συνεχῆ καὶ πολύπλοκα. Εἰσηγητὴς τῆς ἰδέας τῶν διαλέξεων ὑπῆρξεν ὁ Ἄνδρέας Μιχαλακόπουλος, ὁ ὁποῖος, ὡς ἔλεγεν, ἦτο ἐπηρεασμένος ἐκ τῶν ἐν Ἀγγλίᾳ εἰς ἀναλόγους περιστάσεις συμβαινόντων, ὅπου γίνονται διαλέξεις κατὰ τὰς ὁποίας καὶ διακοπαὶ ἐπιτρέπονται, καὶ ἀπαντήσεις εἰς τοὺς διακόπτοντας ἀντιφρονούντας ἢ ὀπωσδήποτε ἀμφιβάλλοντας δίδονται, ἵνα καὶ αὐτοὶ διαφωτίζωνται.

Προσέθετε μάλιστα ὅτι, πρὶν ἢ ἀρχίσῃ ἡ διάλεξις θὰ ἔπρεπε νὰ γίνεσθαι δῆλωσις πρὸς τοὺς ἀκροατάς, ὅτι ὁ ὀμιλητὴς εὐχαριστῶς θὰ ἐδέχετο οἰασδήποτε διακοπὰς διὰ νὰ διαλύωνται καὶ αἱ πλάναι, ἢ αἱ ἀμφιβολίαι τῶν ἀκροατῶν.

Ἄγιος βέβαια ὁ σκοπὸς τοῦ εἰσηγητοῦ. Δὲν θὰ ἦτο ἀσφαλῶς μικρὸν ἀγαθὸν διὰ τὸν τόπον, οὔτε καὶ ἐξυπηρετικώτερον διὰ τὴν πολιτικὴν διαπαιδαγώγησιν τοῦ λαοῦ μας ἀπὸ τοῦ νὰ μεταφερθοῦν ἐν Ἑλλάδι ἔθιμα, συνήθειαι καὶ μέθοδοι Ἀγγλικαί. Ἄλλ' ἦτο τοῦτο δυνατόν, ὑπὸ τὰς τότε μάλιστα περιστάσεις μὲ τὰς ὁποίας ἐπαλαίωμεν ;

Τὸ σχέδιον ὀπωσδήποτε τοῦτο, τῶν πανελληνίων διαλέξεων, ὑπεβλήθη ἀπὸ τὸν εἰσηγητὴν του εἰς τὸν ἀρχηγὸν τοῦ κόμματος, ὁ ὁποῖος ἐνέκρινε τοῦτο εἰς ὄλην τὴν γραμμὴν. Ὑπελείπετο ἡ ἐφαρμογὴ του ποῦ δὲν ἦτο ὅμως μικρὴ δουλειά.

Ἀκριβῶς διὰ νὰ μελετηθῇ καλύτερα τὸ ζήτημα τῆς ἐφαρμογῆς, καὶ ἐξετασθοῦν αἱ λεπτομέρειαι τοῦ ἐγκριθέντος ἤδη σχεδίου, προσεκλήθημεν ὀλίγοι φίλοι εἰς τὸ σπῆτι τοῦ Βενιζέλου, ὅπου μᾶς ἐξετέθη παρὰ τοῦ εἰσηγητοῦ του τὸ σχέδιόν του τῶν πανελληνίων διαλέξεων.

Καὶ ὅπως ὄλα τὰ πράγματα ποῦ συναντοῦν δυσκολίες εἰς τὴν Ἑλλάδα παραπέμπονται διὰ νὰ λύωνται ἀπὸ ἐπιτροπὰς, οὕτω καὶ διὰ τὸ προκείμενον ζήτημα ὑπεδείχθη ἡ σύστασις μιᾶς ἐπιτροπῆς ἢ ὁποία θὰ ἀνελάμβανε νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ὄλον ζήτημα κατὰ τὸν συντομώτερον δυνατόν χρόνον.

Εἶχα τὴν τιμὴν νὰ προσφερθῇ εἰς ἐμὲ ἡ προεδρία μιᾶς τοιαύτης ἐπιτροπῆς, τὰ μέλη τῆς ὁποίας θὰ ὀνομάζωνται εὐθὺς ἀμέσως. Δὲν ἐδέχθηκα τὴν τιμὴν ταύτην διότι δὲν ἐπίστευα εἰς τὸ σχέδιον τοῦτο. Καὶ ἐδήλωσα εὐθὺς ἀμέσως ὅτι θὰ ἦμουν εὐτυχῆς ἐὰν ἐβλεπα μεταφερομένας εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ τόσον μάλιστα εὐκολα, ἀγγλικὰς συνηθείας, ἀπὸ αἰώνων εἰς τὴν Μεγάλῃν Βρετανίαν ἐφαρμοζομένας.

Συνέστησα ἐπὶ πλέον νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψει ἡ μεγάλῃ ὀξύτης τῶν παθῶν,

ἀλλὰ καὶ τὸ γεγονός ὅτι τὰ ὄργανα τῆς δημοσίας τάξεως ποῦ θὰ ἦσαν ὑποχρεωμένα νὰ μᾶς ὑπερασπίσουν ἀπὸ κάθε ἐπίθεσιν ἢ προσβολὴν ποῦ οἱ ἀντίπαλοί μας ἤθελον ὀργανώσῃ καθ' ἡμῶν θὰ εἶναι αὐτὰ ταῦτα ποῦ μετῆμφισμένα θὰ μᾶς προσέβαλον ἢ ποῦ θὰ μᾶς ἐπετίθεντο. Προστασίαν οἰανδῆποτε ἐκ μέρους τῆς ἐξουσίας δὲν θὰ εἶχομεν.

Ἐπὶ πλέον οἱ ἀντίπαλοί μας εὐχερέστατα θὰ ἠδύναντο νὰ παρατάξουν καθ' ἡμῶν μπράβους δηλαδὴ ἐπιστράτους ποῦ θὰ ἦσαν ἐτοιμοὶ νὰ χειροκροτοῦν οἰασδῆποτε ἀσχημίας τῶν δημοσίων ὀργάνων τῆς τάξεως. Ἐνῶ ἐξ ἄλλου ἡμεῖς ἐξ ὄσων γνωρίζω δὲν θὰ εἶχομεν μπράβους νὰ διαθέσωμεν, οὔτε καὶ ἂν τοὺς εἶχομεν θὰ ἐπετρέπετο νὰ συγκροτοῦμεν ἐκάστοτε μάχας, αἱ ὁποῖαι ἂν ὄχι ἄλλο θὰ διέλυον ἀμέσως τὸ φιλήσυχον ἀκρατῆριον ποῦ θὰ ἐπρόκειτο νὰ φωτισθῇ ἐκ τῶν διαλέξεων. Εἶμαι ἀπόλυτα βέβαιος, προσέθηκα, ὅτι εἰς τὴν Ἀγγλίαν κανεὶς ὀμιλητῆς ἀγγλικῆς διαλέξεως οὐδέποτε ἐσκέφθη ποῦ θὰ ἦτο δυνατόν ν' ἀντιμετωπίσῃ τοιαύτας ἢ ἀναλόγους ἀντιδράσεις.

Ἐπὶ πλέον ἐθεώρησα καθῆκόν μου νὰ ὑπενθυμίσω ὅτι τὸ λαϊκὸν ἔδαφος ποῦ ἦτο τόσον σταθερὸν δι' ἡμᾶς, ἤρχισεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον, διὰ χιλίους λόγους, νὰ ὑποχωρῇ εἰς βᾶρος μας, καὶ ὅτι ὁ κατήφορος αὐτὸς δὲν θ' ἀνεκόπτετο ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς μέτρων ποῦ θὰ ἐκλόνιζαν διαρκῶς τὴν δημοσίαν τάξιν. Τίποτε ἄλλο δὲν ἐπρόσθεσα.

Εἰς τὸ σημεῖον ὅμως τοῦτο δὲν πρέπει νὰ παραλείψω ὅτι ὑποστηρίζω εἰς τὴν φιλικὴν ἐκείνην σύσκεψιν τὰ ὅσα ἀνωτέρω γράφω ἤμουν ἐπηρασμένος δυνατὰ καὶ ἐκ τοῦ φόβου (ποῦ πάντοτε ἄλλως τε μὲ κατεῖχεν εἰς ἀναλόγους περιστάσεις) ὅτι ἡ ἀντιμετώπισις τῶν δυσχερῶν περιστάσεων ποῦ περιέγραψα θὰ ἐγίνετο μὲ τὴν συνδρομὴν τῆς μυστικῆς γαλλικῆς ἀστυνομίας ποῦ εἶχε γίνῃ μισητῆ ἀπὸ τὸν κόσμον ἢ καὶ τῶν ἄλλων ξένων ὀργανώσεων κατασκοπείας ἢ ἀστυνομίας.

Τὸ σημεῖον τοῦτο, δηλαδὴ ἡ στενὴ συνύφανσις μὲ τοὺς ξένους εἶναι ἐκεῖνο ποῦ ἔκτοτε μὲ ἐχώριζεν ἀπὸ τὸ κόμμα τῶν φιλελευθέρων, ὅπως καὶ ἀνωτέρω γράφω, καὶ ποῦ θὰ ἐδημιούργει ἀτμόσφαιραν ἢ ὁποῖα δὲν μοῦ ἐπήγαινε διόλου.

Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν γνώμη μου ποῦ δὲν παρέσυρε κανένα, ἡ ἐφαρμογὴ τῶν πανελληνίων διαλέξεων ἀπεφασίσθη ὀριστικῶς. Καὶ ὅταν εἶχεν πλέον μελετηθῇ τὸ ὄλον σχέδιον καὶ εἰς τὰς λεπτομερείας του, ἐμισθώθη διὰ τὴν πρώτην διάλεξιν τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πατησίων θέατρον «Ἀθήναιον» μὲ πρῶτον ὀμιλητὴν τὸν Λουκᾶν Νάκον.

Ὁ ἀτυχῆς ὀμιλητῆς ἐπρόκειτο νὰ ἐπιτελέσῃ ἔργον γιγάντειον, νὰ ἐξασφαλίσῃ δηλαδὴ τὴν ὀμιλίαν του ἀπὸ τὴν μῆνιν τῶν ἐπιστράτων καὶ τῶν μετῆμφισμένων ἀστυνομικῶν μὲ τὰ μέσα ποῦ διέθεταν οὗτοι. Τούτους ἔπρεπε νὰ διαφωτίσῃ καὶ μάλιστα πρώτους ἀπ' ὅλους διὰ νὰ δυνηθῇ ἀπροσκόπτως νὰ συνεχισθῇ ἡ ὀμιλία.

ἤρχισεν ἐπομένως μὲ τὴν δῆλωσιν ὅτι εὐχαρίστως θὰ ἐδέχετο διακοπὰς, διὰ νὰ διαφωτίσῃ τοὺς ἀμφιβάλλοντας. Ἀλλὰ δὲν ἐπρόφθασε νὰ συμ-

πληρώση τὴν τελευταίαν λέξιν καὶ ἀληθινὴ θύελλα ἐξαπολύεται ἀποδοκιμασιῶν, σφυριγμάτων, σάπιων λεμονιῶν, σάπιων πορτοκαλλιῶν καὶ κλούβιων αὐγῶν, ἀπὸ τὰ ὅποια εἶχαν προηγουμένως ἀδειάση τὴν ἀγορὰν οἱ ἐπίστρατοι καὶ οἱ ἀστυνομικοί. Τὸ φιλήσυχον ἀκροατήριον ἐσκόρπισεν ἀμέσως ὄλο καὶ ὁ ἀτυχὴς ὀμιλητὴς ἔμεινε μόνος του στὴ σκηνὴν μὲ τὰ χειρόγραφα στὸ χέρι!!! Ἐκτοτε δὲν ἔγινεν ἄλλη ἀπόπειρα δι' ἄλλην διάλεξιν οὔτε στὰς Ἀθήνας οὔτε εἰς τὰς ἐπαρχίας.

Ἄλλ' ἐὰν τὸ ναυάγιον τῶν διαλέξεων ἀπεσόβησεν, εἰς ὅ,τι ἀπέβλεπε ταῦτας, τὸν κίνδυνον τῆς συνεργασίας τοῦ κόμματος τῶν φιλελευθέρων μὲ τὰς ξένας ὀργανώσεις, ὁ κίνδυνος οὗτος δὲν ἀπεσοβήθη παρὰ μόνον πρὸς στιγμὴν.

Αἱ ἀπειλαὶ τῶν ἀντιβενιζελικῶν κατὰ τῆς ζωῆς ἢ τῆς παρουσίας φιλήσυχων φιλελευθέρων πολιτῶν, ἢ τὰ τρομοκρατικὰ μέσα ποὺ διέθετον οὗτοι δὲν ἔλειπον. Οἱ τρομοκρατούμενοι πολῖται ἐζήτουν τὴν προστασίαν τῶν βενιζελικῶν ἢ καὶ ἀντίποινα. Ἡ προστασία αὕτη παρείχτο διὰ τῶν ξένων ὀργανώσεων καὶ ἰδίᾳ τῆς μυστικῆς γαλλικῆς ἀστυνομίας, ποὺ ἦτο καὶ ἡ προθυμότερα. Ἄλλην δύναμιν πλὴν ταύτης, τῆς ξένης δηλαδὴ, δὲν εἶχον οἱ φιλελεύθεροι. Ἡ προστασία τῶν διωκομένων φιλελευθέρων πολιτῶν παρείχτο ὑπὸ τῶν ξένων ὀργανώσεων, καὶ ὡς ἦτο μοιραῖον αὕτη συχνὰ περιελάμβανε καὶ τοὺς δικαίως καταδιωκομένους ἀρκεῖ ποὺ ἦσαν βενιζελικοί. Ἄλλὰ τοῦτο ἐγένετο μὲ σύγχρονον ἐξευτελισμὸν τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν.

Καὶ ἔτσι αἱ ξένοι αὐταὶ ὀργανώσεις πότε διὰ τὰ ἐξασκήσουν τὰ ἔργα των, ἀλλὰ καὶ πότε διὰ τὰ προστατεύσουν βενιζελικοὺς πολίτας ἢ βενιζελικὰ συμφέροντα, προέβαινον εἰς συλλήψεις ἑλλήνων πολιτῶν, ἢ ἐνῆργουν κατ' οἶκον ἐρεῦνας, ἢ προέβαινον εἰς ἀπαγωγὰς ἀθῶων πολλὰκις ἰδιωτῶν, ἢ συνεπλέκοντο μὲ ἐπιστράτους, ἢ ἐλάμβανον διάφορα προληπτικὰ μέτρα, ἢ προέβαινον εἰς ἀσκοποὺς ἀνακριτικὰς πράξεις καὶ οὕτω καθεξῆς.

Ἄλλὰ δι' ὧν τούτων τῶν ἐνεργειῶν εἰς τὰς ὁποίας κατὰ τὸ πλεῖστον ἐνεφανίζοντο σύμμαχοι καὶ συνεργαζόμενοι Βενιζελικοὶ καὶ ξένοι. Ὀργανώσεις, τοῦτο μὲν ἐπροκάλουν τὴν δικαίαν ἀγανάκτησιν τῶν ἀντιβενιζελικῶν τοῦτο δὲ ἐδημιούργουν ἀτιμόσφαιραν βαρεῖά, εἰς τὴν ὁποίαν ἦτο ἀδύνατον νὰ ζοῦν καὶ νὰ εἶναι εὐχαριστημένοι πολῖται ἔντιμοι καὶ ἀληθινὰ φιλελεύθεροι.

Ἐξ ὅλης αὐτῆς τῆς κινήσεως ὁ καθένας ἐγνοεῖ πόσον δυσάρεστος ἦτο διὰ τὸ κόμμα τῶν φιλελευθέρων καὶ ἐπομένως καὶ διὰ τὴν παρ' αὐτοῦ χαραχθεῖσαν καὶ ἐπιδιωκομένην ἐξωτερικὴν καὶ πολεμικὴν πολιτικὴν, ὁ γενώμενος ἐκ ταύτης ἀντίκτυπος.

Λέγων ταῦτα δὲν ἐσκέφθηκα οὔτε γιὰ μιὰ στιγμὴν νὰ θεωρήσω συνυπευθύνους δι' ὅλας ταῦτας τὰς παρεκτροπὰς τοὺς ἡγουμένους τοῦ κόμματος τῶν φιλελευθέρων. Κάθε ἄλλο.

Ἐχουν ὁμως καὶ οὗτοι εὐθύνας τινὰς, ἐφ' ὅσον τοῦτο μὲν δὲν ἐπενέβαινον ἐγκαίρως καὶ ἐναργέστερον, ὁπότε τοῦλάχιστον θὰ περιωρίζοντο αἱ

παρεκτροπαί αὐταί, τοῦτο δὲ συστηματικῶς ἐχειροκρότου πᾶν ὅ,τι ἐκ τῆς Ἐκείνου προήρχετο. Ἄλλὰ τὸ συνεχές τοῦτο χειροκρότημα ὄχι μόνον ἐφάναι ὑπὲρ τὸ μέτρον τοὺς ὁπαδούς, ἀλλὰ καὶ ἐνίσχυεν εἰς τοὺς ἀπλουστέρους τὴν ποιοίτησιν, ὅτι καὶ τὰ ἐν Ἑλλάδι ὄργανα τῆς Ἐκείνου εἶχον πάντοτε ὑπὲρ αὐτῶν τὸ δίκαιον.

Δὲν εἶναι βέβαια δυνατὸν εἰς μίαν σύντομον περιγραφὴν ὡς ἡ παρούσα ν' ἀραδιάσῃ κανεὶς ὑποθεσοῦλες καὶ λεπτομερείας. Αἱ γενικαὶ γραμμαὶ εἶναι ἐκεῖναι ποὺ ἐρευνῶνται καὶ μόναι. Ἄλλὰ μεταξὺ τῶν ἀσχημιῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὑπῆρξε καὶ μία ποὺ πρέπει νὰ ἐκτεθῆ ὁλόκληρη, τοῦτο μὲν διότι αὐτὴ δίδει τὸ χρῶμα καὶ τὸν χαρακτήρα τῆς ὅλης κινήσεως, τοῦτο δὲ διότι ἐξ αὐτῆς φαίνεται τὸ βάθος τῆς πορώσεως εἰς ὃ ἐφθασαν οἱ διαχειριζόμενοι ζητήματα ἀπὸ πάσης ἀπόψεως λεπτά. Θὰ ἐκθέσω καὶ ἐδῶ σύντομα τὰ πράγματα ὅπως τὰ ἐνθυμούμαι καὶ ὅπως τὰ ἐκράτησα εἰς τὰς σημειώσεις μου.

Τὸ ἀπόγευμα τῆς 27 Αὐγούστου 1916 (παλ. ἡμερολόγιον) εὐρισκόμεν ἰστορῶν τοῦ Βενιζέλου. Ἦταν ἡ ὥρα ἑπτὰ καὶ τέταρτο περίπου ὅταν ἐκτύπησε τὸ τηλέφωνον. Φίλος ἐκ τῶν πολυτιμωτέρων τοῦ κόμματος τῶν Φιλευθέρων, ὁ ὁποῖος μάλιστα τότε ἔδρα εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν, ἐζήτηε ἐπιμόνως νὰ ἐπικοινωνήσῃ μὲ τὸν Πρόεδρον γιὰ νὰ τοῦ κάμῃ γνωστὸν, ὅτι ἐκεῖνη τὴν στιγμὴν ὁμάς μπράβων ἀποτελουμένη ἀπὸ δεκαπέντε καὶ πλέον πρόσωπα εἰσῆλθεν οὐρλιάζουσα εἰς τὸν κήπον τῆς Γαλλικῆς Πρεσβείας εἰς στιγμὴν ποὺ ἐντὸς τῆς πρεσβείας συνεσκέπτοντο οἱ πρεσβευταὶ τῆς Ἐκείνου. Καὶ ἀφ' οὗ οἱ ἀποτελοῦντες τὴν ὁμάδα μπράβοι ἐκραύγασαν «Ζήτω ὁ Βασιλεὺς», «Κάτω ἡ Γαλλία», «Κάτω ἡ Ἀγγλία», ἔρριψαν σφαίρας πολλὰς κατὰ τῶν παραθύρων τῆς πρεσβείας. Προσέθετεν δὲ ὁ τηλεφώνων ὅτι ἀναιδεσττέρα καὶ μᾶλλον ἐπικίνδυνος πράξις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ. Καὶ κατέληγε νὰ εἴπῃ: «Ἐπειτα φταῖμε ἐμεῖς ἐὰν ἐφαρμοσθοῦν παρὰ τῶν προσβληθεῶν Δυνάμεων ὡς ἀντίποινα μέτρα πιεστικά, καὶ ἂν καταληφθῇ στρατιωτικῶς καὶ αὐτὴ ἡ Ἀθήνα»;

Χωρὶς νὰ χάσω ἓνα λεπτὸ τῆς ὥρας παίρνω τὸ καπέλλο μου καὶ ἐτρέβηξα πρὸς τὴν Πρεσβείαν γιὰ νὰ ἀντιληφθῶ ἀμέσως περὶ τίνος ἐπρόκειτο. Ἡ ἀπόστασις ἄλλως τε ποὺ με ἐχώριζεν ἀπ' αὐτὴν ἦτο μικρά. Φθάνω στὴ πρεσβεία, ἀλλ' ἐκεῖ ἄκρα ἡσυχία ἐβασίλευεν. Ἠρώτησα δύο διαβάτας ἂν ἤκουσαν τίποτε ταραχές. Μοῦ ἀπήντησαν ὅτι δὲν ἤκουσαν ἀπολύτως τίποτε. Ἐκίνησα ἐπομένως καὶ ἐγὼ γιὰ νὰ φύγω μὲ τὴν πεποιθήσιν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ μιᾶς διαδόσεως ψευδοῦς εἰς τὴν ὁποίαν ἀσφαλῶς μὲ καλλὴν πίστιν ἐπίστευσε καὶ ὁ τηλεφωνήσας ἰστορῶν τοῦ Βενιζέλου, ἐκλεκτὸς ὁπαδὸς τοῦ κόμματος.

Ἐπὶ γαίῃ στὸ ἰστορῶν μου, ἀλλὰ δὲν παρήλθον περισσότερα τῶν πέντε λεπτῶν τῆς ὥρας καὶ ἀκούω συνεχεῖς πυροβολισμούς, ποὺ ἤρχοντο ἀπὸ τὸ μέρος ποὺ ἦτο ἡ πρεσβεία.

Ἡ ἐπίθεσις πού μᾶς εἶχεν ἀγγελθῆ ὡς καμωμένη, τὰς ἐπτὰ καὶ τέταρτο λεπτά, ἐπραγματοποιήθη στὰς ἐπτὰ καὶ 25 πρῶτα !!!

Ἡ ἀστυνομία κατώρθωσε νὰ συλλάβῃ τοὺς κυριωτέρους ἐκ τῶν ἐπιτεθέντων. Οἱ ἐνεργήσαντες τὴν ἐπίθεσιν ἦσαν 16 τὸ ἕλιν. Καὶ ἐκ τῆς ἀνακρίσεως ἐπιστοποιήθη ὅτι 15 ἐξ αὐτῶν ἦσαν ὄργανα τῆς μυστικῆς γαλλικῆς ἀστυνομίας καὶ ὁ ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν 16ος ἦτο ἐκ τῶν ἀφοσιωμένων ὀπαδῶν τοῦ κόμματος τῶν φιλελευθέρων.

Τὰ σχόλια περιττεύουν.

Ἡ ἔξοδος τῆς Ῥουμανίας.

Κατὰ τὴν 16)29 Αὐγούστου 1916 ἡ Ῥουμανία ἐξήρχετο τῆς οὐδετερότητος παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννοήσεως. Ἐπὶ δύο ἔτη συνεκεντροῦτο ἡ προσοχὴ ἕλων μας ἐπὶ τῆς στάσεως πού θὰ ἐτήρει ἡ Ῥουμανία κατὰ τὸν παγκόσμιον τοῦτον πόλεμον.

Ἦτο γνωστὸν ὅτι αὕτη εἶχε βλέψεις ἐδαφικὰς τόσον ἐπὶ τῆς Βεσσαραβίας, ὅσον καὶ ἐπὶ τῆς Τρανσυλβανίας. Νὰ ἐπιδιώξῃ συγχρόνως τὴν ἱκανοποίησιν τῶν βλέψεων τῆς τούτων ἦτο ἀδύνατον. Ἡ Βεσσαραβία εὐρίσκετο εἰς χεῖρας τῶν Ῥώσων, ἡ Τρανσυλβανία ἀπετέλει τμῆμα τῆς Αὐστροουγγρικῆς Αὐτοκρατορίας.

Καμμία ἐκ τῶν δύο τούτων Μεγάλων Δυνάμεων δὲν ἔσπεργε νὰ ἐγκαταλείψῃ ὑπὲρ τῆς Ῥουμανίας ἐδάφη εἰς αὐτὴν (τὴν Μεγάλην Δύναμιν) ἀνήκοντα, διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ ὑπὲρ τοῦ συνδυασμοῦ πού ἐμάχετο τὴν εὐνοϊαν τῆς μικρᾶς ταύτης βαλκανικῆς Δυνάμεως.

Ἐπρεπεν ἐπομένως νὰ πολεμήσῃ μὲ τὸν ἕνα ἐκ τῶν δύο Συνδυασμῶν, διὰ νὰ ἱκανοποιήσῃ μέρος τῶν ἐθνικῶν τῆς βλέψεων. Καὶ μᾶλλον συγκεκριμένως ἐὰν ἀπέβλεπε κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὴν Βεσσαραβίαν θὰ ἔπρεπε νὰ πολεμήσῃ ὡς σύμμαχος τῆς Αὐστρίας, ἐν ᾧ ἀντιθέτως ἂν αἰ βλέψεις τῆς συνεκεντροῦντο κυρίως ἐπὶ τῆς Τρανσυλβανίας ἔπρεπε νὰ πολεμήσῃ ὡς σύμμαχος τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννοήσεως. Ἐπροτίμησε τὸ δεῦτερον καὶ ἐτάχθη μὲ τὴν Ἀντάντ.

Εἰς τὰς Ἀθήνας ἡ ἔξοδος τῆς Ῥουμανίας ἔκαμε βαθυτάτην ἐντύπωσιν. Μὲ τὴν Ῥουμανίαν οὐσιαστικῶς ὡς σύμμαχοι ἐπολεμήσαμεν νικηφόρως κατὰ τὸ τέλος τοῦ δευτέρου βαλκανικοῦ πολέμου, καὶ εἰς τὸ Βουκουρέστιον ἐγένετο ἡ διάσκεψις πού ἐκανόνισε τὰ ἐκ τῶν δύο βαλκανικῶν πολέμων ζητήματα. Ἐκεῖ συνεπῶς ὑπεγράφη καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα τὰς διπλωματικὰς διαπραγματεύσεις συνθήκη εἰρήνης. Ἀντιθέσεις ἐδαφικὰς ἢ ὀπωσθήποτε ἐθνικὰς δὲν εἶχομεν μὲ τὴν Ῥουμανίαν ἀφ' ἧς ἡ τελευταία αὕτη παρητήθη τῶν ἀξιώσεών τῆς ἐπὶ τῶν Κουτσοβλάχων πού ἦσαν κατ'εσπαρμένοι ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν ἐδαφῶν.

Εὐρίσκετο ἐπομένως στὴν ἀλήθεια τὸ Γενικὸν Ἐπιτελεῖον ὅταν ἔλεγεν ὅτι ἡ Ῥουμανία εἶναι ἡ φυσικὴ μας σύμμαχος καὶ ἃς μὴν ἔχομεν ὑπογράψῃ

καμμίαν συνθήκην συμμαχίας μὲ αὐτήν. Τὴν σκέψιν ταύτην εἶχα ἀκούσῃ περισσότερον ἀπὸ μίαν φοράν καὶ ἀπὸ τὸν Δούσμανην καὶ ἀπὸ τὸν Μεταξᾶν.

Πρὶν ἤ ἐξέλθῃ ἡ Ῥουμανία ἐκ τῆς οὐδετερότητος ὑπῆρχον ἐνδείξεις ἣ πληροφοροῖαι προλέγουσαι τὴν ἐξοδὸν ταύτην, ἥτις τούτῳ τῷ λόγῳ ἔνεκα ἔπρεπε ν' ἀναμένεται.

Οὕτω ὁ πάντοτε καλὰ πληροφορημένος καὶ πολύτιμος διὰ τὰς γνώμας του πρεσβευτῆς μας στὸ Παρίσι Ἄ. Ῥωμᾶνος διὰ τηλεγραφήματος τῆς 21ης Ἰουλίου 1916 προέλεγεν ὡς ἐπικειμένην τὴν ἐξοδὸν τῆς Ῥουμανίας παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Ἀντάντ.

Πλὴν τούτου ὁ ἐν Βουκουρεστίῳ πρέσβυς τῆς Ἑλλάδος διὰ τηλεγραφήματος τῆς 2/15 Αὐγούστου 1916 ἐβεβαίωνε τὴν ἐπικειμένην ἀπόφασιν τῆς Ῥουμανίας, καὶ ἐξέθετε τὰς γενομένας πρὸς τοῦτο στρατιωτικὰς παρασκευάς.

Ἐπὶ πλέον τὴν 6/19 Αὐγούστου 1916 ὁ αὐτὸς πρέσβυς Ἄ. Ῥωμᾶνος ἐτηλεγράφει ταῦτα κατὰ λέξιν: «Παρίσιοι 6/19 Αὐγούστου 1916. Ἀριθμὸς ἐμπιστ. πρωτ. 7183. Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν, Ἀθήνας. Κατὰ πληροφορίας ἐκ πηγῆς ἐμπιστευτικῆς ἐπίκειται ἐνέργεια τοῦ στρατηγοῦ Σαρράνγ. Τὴν ἐπιθεσιν θὰ ἀκολουθήσῃ στρατιωτικὴ ἐπέμβασις τῆς Ῥουμανίας. Οἱ γαλλικοὶ πολιτικοὶ κύκλοι πιστεύουν ὅτι τὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἐξελίσσονται, παρουσιάζουν διὰ τὴν Ἑλλάδα μίαν τελευταίαν εὐκαιρίαν, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅμως νὰ πραγματοποιήσῃ, ἄνευ τῆς ἐλαχίστης βραδύτητος, πολιτικὴν ἐπεμβάσιν». Καὶ περαιτέρω: «Ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας θεωρῶ καθήκον μου νὰ ἐπισύρω τὴν προσοχὴν τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως εἰς τοὺς νέους ὀρίζοντας οἵτινες ἀνοίγονται εἰς τὴν Ἑλλάδα, κατὰ τὴν ἱστορικὴν αὐτὴν στιγμήν καὶ νὰ ὑπομνήσω ἀφ' ἑτέρου τοὺς μεγάλους κινδύνους, οἵτινες θὰ προέκυπτον ἐκ τῆς ὀριστικῆς ἀποχῆς ἡμῶν. (Ὑπογρ.) Ἄ. Ῥωμᾶνος».

Ὑπονοίας τῆς ἐξόδου ταύτης εἶχε καὶ αὐτὸς ὁ Κωνσταντῖνος διότι ἐπληροφορεῖτο, ὅτι εἰς τὰ βουμανικὰ σύνορα ἐγίνοντο συγκεντρώσεις γερμανικοῦ στρατοῦ ὑπὸ τὸν Μάκκensen. Διὰ νὰ πληροφορηθῇ μάλιστα τὴν αἰτίαν τῶν συγκεντρώσεων τούτων ἐτηλεγράφησεν οὗτος αὐτοπροσώπως τὴν 2/15 Αὐγούστου 1916 πρὸς τὸν ἐν Βερολίῳ πρέσβυν Ν. Θεοτόκην νὰ πληροφορηθῇ τὸν λόγον τῶν στρατιωτικῶν τούτων κινήσεων. Ὁ Θεοτόκης διαβιβάζων πληροφορίαν τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν φὸν Γιάγκωβ ἀπήντα ὅτι αἱ συγκεντρώσεις αὗται ἐγίνοντο πρὸ παντὸς πρὸς ἐκφοβισμόν τῶν Ῥωμάνων.

Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ ἐξοδος τῆς Ῥουμανίας ἀπετέλει διὰ τὴν Ἑλλάδα γεγονὸς ὑψίστης σημασίας. Πλέον ἡ ἀπαξίωσις ὅσον καὶ ὁ Μεταξᾶς ὑπεστήριζον πρὸς ἐμὲ, ὅτι ἐφ' ὅσον ἡ Ῥουμανία ποῦ εἶναι ἡ φυσικὴ μας σύμμαχος παραμένει οὐδετέρα ἔπρεπε καὶ ἡ Ἑλλάς νὰ παραμένῃ τοιαύτη. Καὶ ἔτσι ἐκ τῆς στάσεως τῆς Ῥουμανίας ἐδικαιολογεῖτο ἐπὶ δύο δόλοκληρα ἔτη καὶ ἡ ἐλληνικὴ οὐδετερότης. Οἱ εἰρημένοι ἐπιτελεῖς παντοῦ ἄλλως τε ὑπεστήριζον μέχρι τῆς βουμανικῆς ἐξόδου τὴν γνώμην των ταύτην.

Ὁ αὐτὸς Μεταξᾶς ἔγραψεν: «Συνοφείζων φρονῶ ὅτι τὴν ποθουμένην

ἐπέκτασιν δὲν θὰ κατορθώσῃ ἡ Ἑλλάς, ὡς ἔχουν νῦν τὰ πράγματα, ἀγωνιζομένη ἐν Σερβίᾳ, οὔτε κατὰ τῆς Τουρκίας, ἀλλ' ἀγωνιζομένη καὶ ἐξοντώουσα τὴν Βουλγαρίαν. Τὸ τοιοῦτον ἕμως εἶναι ἀνώτερον τῶν δυνάμεων τῆς καὶ μόνον διὰ τῆς Ῥουμανικῆς συμμαχίας κατορθώνεται».

Καὶ γενικῶς τὸ Γεν. Ἐπιτελεῖον εἶχε τόσοσιν πολὺ ἐκτεθῆ μετὰ τὴν γνώμην τοῦ ταύτην, ὥστε ὅλοι οἱ καλῆς πίστεως συζητηταὶ ὑπεστήριζον ὡς ἐπικειμένην καὶ τὴν Ἑλληνικὴν ἐξόδον.

Εἰς τὴν ἀποψιν ταύτην, δηλαδὴ εἰς τὴν στάσιν ποῦ ὄφειλε νὰ τηρήσῃ ἡ Ἑλλάς ἐν περιπτώσει ἐξόδου τῆς Ῥουμανίας ἤνουντο μέχρι τῆς στιγμῆς τῆς ἐξόδου ὅλοι οἱ Ἕλληνες.

Ἴδου ἐπομένως περίστασις μετὰ τὸν πόλεμον νὰ ἐνθουῶν ὅλοι οἱ Ἕλληνες καὶ νὰ λυθῇ ἔτσι μαζί μετὰ τὸ ἐξωτερικὸν καὶ τὸ κατὰ πολὺ δυσχερέστερον ἐσωτερικὸν πρόβλημα.

Ὁ Βενιζέλος μάλιστα εἰς τὴν μετὰ τῆς Ῥουμανίας πολεμικὴν σύμπραξιν διέβλεπε καὶ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ βουλγαρικοῦ κινδύνου. Καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον δις ἀκάρπως, ἀπετάθη εἰς τὴν Ῥουμανίαν, ὡς ἀνεπτύχθη εἰς προηγούμενον κεφάλαιον.

Παρ' ὅλα ταῦτα, γεγονός ἐστὶν ὅτι ἡ Ἑλλάς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, οὔτε ἔσπευσεν, οὔτε ἴσως ἐσκέφθη σοβαρῶς τοῦλάχιστον νὰ πολεμήσῃ.

Τὴν εἶδησιν τῆς Ῥουμανικῆς ἐξόδου δὲν ἐδέχθησαν ἀσφαλῶς μετὰ ἐνθουσιασμὸν οἱ διάφοροι ἑλληνικοὶ παράγοντες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Τοῦναντίον μάλιστα οὔτοι ἐξεδήλωσαν ποῖαν τινα στενοχωρίαν ἢ καὶ πικρίαν, διότι (ἔλεγον) δὲν εἰδοποιήθησαν παρὰ τῆς Ῥουμανίας προηγουμένως καὶ ἐγκαίρως.

Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου Δούσμανης δὲν ἀπέκρυπτε τὴν ἐκπληξίν του, ὡς ἔλεγον, διότι ὁ Ῥουμᾶνος πρεσβευτῆς, μετὰ τὸν ὁποῖον καθημερινῶς σχεδὸν συνηγάτο, δὲν τοῦ εἶπε τίποτε, ὡς ἂν εἶχε σημασίαν τινὰ ἢ ἀπόκρυψιν αὐτῇ, ἀφ' οὗ τοῦτο μὲν καιρὸς ὑπῆρχε πάντοτε διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐξόδον, τοῦτο δέ, ὡς ἀνωτέρω γράφω, ἡ Κυβέρνησις διὰ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῆς ἔλαβεν ἐγκαίρως γνώσιν τῆς Ῥουμανικῆς ἐξόδου.

Ὅπως δὲν ἴσως τοὺς δισταγμοὺς, τόσοσιν τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, ἔσον καὶ τῆς Κυβερνήσεως, καθημερινῶς ἐνίσχυον αἱ συνεχεῖς ἦτται ποῦ ὑφίστατο ὁ Ῥουμανικὸς στρατός, ποῦ κατέληξαν εἰς τὴν ἐγκατάλειψιν ὅλου τοῦ Ῥουμανικοῦ ἐδάφους.

Οἱ ὁπαδοὶ τῆς πολιτικῆς τῆς οὐδετερότητος ἔπαιρναν πάλιν ἀέρα καὶ ἠυλόγουν τὸν Βασιλέα, ὁ ὁποῖος (ἔπως ἔλεγον) διὰ μίαν ἀκόμη φοράν εἶχε σώσῃ τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ βεβαίας καταστροφῆς.

Οἱ ὑποστηρίζοντες τὴν ἀποψιν ταύτην ἐπιμελῶς θὰ ἀπέφευγον νὰ ἀπαντήσουν εἰς τὰ ἐξῆς ἐρωτήματα, ἂν τυχὸν ἤθελον εἰς αὐτοὺς τεθῆ: α) Ἄρα γε τὸ αὐτὸ στρατιωτικὸ ἀποτέλεσμα θὰ ἦτο ἂν εἰς τὰς διατεθείσας Ῥουμανικὰς καὶ ἀνταντικὰς δυνάμεις προσετίθετο καὶ ἡ ἑλληνικὴ δύναμις; καὶ β) κατεστράφη ἄρα γε ἡ Ῥουμανία ποῦ ἐπολέμησε μάλιστα μόνη τῆς, ἢ τοῦ-

ναντίον ὑπερδιπλασιάσθη ἑδαφικῶς καὶ ἐτριπλασιάσθη ἀπὸ ἀπόψεως πληθυσμοῦ καὶ πλοῦτου ;

Ὅπως εἶπα καὶ εἰς προηγούμενον κεφάλαιον, ἀσφαλιστικαὶ ἑταιρίαι κατὰ τῶν πολεμικῶν ἀτυχημάτων, οὔτε συνεστήθησαν μέχρι τῆς στιγμῆς, οὔτε πρόκειται τοῦλάχιστον ταχέως νὰ ἰδρυθῶν.

Μὲ τὴν ρουμανικὴν ἐξοδὸν συνέτρεχον ὅλαι αἱ προϋποθέσεις διὰ νὰ πολεμήσῃ καὶ ἡ Ἑλλάς, ἣτις οὕτω θὰ ἔλυε καὶ τὰ ἐξωτερικὰ καὶ τὰ ἐσωτερικὰ αὐτῆς προβλήματα. Ὑπῆρξεν ἀτύχημα ἐθνικὸν ποῦ ἡ Ἑλλάς ἀφῆκε νὰ περάσῃ καὶ ἡ εὐκαιρία αὐτή.

Ἄλλ' εἶμαι ἀπόλυτα βέβαιος, ὅτι οἱ ὑπευθύνως διαχειρισθέντες, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, τὸ λεπτόν τοῦτο ζήτημα, δὲν κατέληξαν εἰς τὰς ἀποφάσεις ποῦ κατέληξαν, ἐκτιμήσαντες μόνον τὴν στρατιωτικὴν κατάστασιν, ὡς αὕτη διεμορφώθη εἰς τὰ Βαλκάνια, ἀλλ' ἐπηρεάσθησαν κυρίως ἐκ τῆς πεποιθήσεως τὴν ὁποίαν εἶχον ὅτι ἡ τελικὴ νίκη ἀνήκειν εἰς τὴν Γερμανίαν, ἡ ὁποία καὶ μόνη θὰ ὑπηγόρευε τοὺς ὅρους τῆς εἰρήνης, ὁπότε δὲν θὰ ἀπέμεινε τίποτε ὄρθρον ἐξ ὧσιν ἐν τῷ μεταξὺ ἤθελον συντελεσθῆ.

Ὅλη ἡ πολιτικὴ τῆς οὐδετερότητος ποῦ ἐφηρμόσθη κατὰ τὸ διάστημα τοῦ μεγάλου ἐκείνου πολέμου ἐκ τῆς αὐτῆς πεποιθήσεως ἐπηρεάσθη. Καὶ ἐκεῖ θὰ εὕρη πᾶς ἀμερόληπτος ἐρευνητῆς τὴν αἰτίαν τῶν ἐκάστοτε ληφθεισῶν ἀποφάσεων.

Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ ἐκδοχὴ αὕτη δὲν ἐπαυξάνει, ἀλλὰ τοῦναντίον μειώνει τὴν ἔκτασιν τῶν εὐθυνῶν δι' ἐκείνους οἵτινες διεχειρίσθησαν ὑπευθύνως τὴν χρεωκοπήσασαν πολιτικὴν τῆς οὐδετερότητος.

Διαπραγματεύσεις ἐξόδου ἐκ τῆς οὐδετερότητος.

Τὴν ἐπομένην τῆς ἐξόδου τῆς Ῥουμανίας, δηλαδὴ τὴν 17ην Αὐγούστου 1916, καὶ κατὰ μέγα μέρος ὡς συνέπεια αὐτῆς, σημειοῦνται δύο γεγονότα, τὸ ἐν στῆ Θεσσαλονίκῃ, τὸ ἄλλο στὰς Ἀθήνας.

Εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν κηρύσσεται στρατιωτικὴ ἐπανάστασις μὲ ἀρχηγὸν τὸν Παμίκον Ζυμβρακάκην. Εἰς τὰς Ἀθήνας ὁ Πρωθυπουργὸς Ζαῖμης βέβαιος ὦν ποῦ ἡ οὐδετερότης δὲν ἠδύνατο, ἀνευ ἐθνικῶν συμφορῶν, νὰ παρατείνεται καὶ μετὰ τὴν ρουμανικὴν ἐξοδὸν, ἤρχισε διπλωματικὰς διαπραγματεύσεις διὰ νὰ ἐξέλθῃ καὶ ἡ Ἑλλάς τῆς οὐδετερότητος.

Αἱ διαπραγματεύσεις αὗται δὲν συνήντων δυσχερείας ἐκ τοῦ προσώπου τοῦ Πρωθυπουργοῦ προσερχόμενας. Κάθε ἄλλο. Ὁ Ζαῖμης ἐνέπνεε ἐμπιστοσύνην. Μετὰ τὸ πρόσωπον τοῦ Βενιζέλου εἰς τὸν Ζαῖμην θὰ ἀπέβλεπον οἱ σύμμαχοι. Ἦσαν γνωστὰ τὰ φιλανταντικά του αἰσθήματα. Ἐπίστευεν εἰς τὴν νίκην τῆς Ἀντάντ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς ἐξόδου τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος διὰ νὰ πολεμήσῃ μὲ τὰς δυνάμεις τῆς Συνενοήσεως. Ἐπὶ πλέον ἐπίστευεν ὅτι ὁ Βενιζέλος μόνος ἦτο ὁ ἐνδεδειγμένος διὰ νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν πολιτικὴν ταύτην, ὅχι μόνον διότι οὗτος ἐπί-

στευεν ἀληθινὰ εἰς αὐτήν, ἀλλὰ καὶ διότι αἱ Δυνάμεις τῆς Συνενοήσεως ἔτρεφον δι' αὐτὸν βαθυτάτην ἐμπιστοσύνην. Ἐπανειλημμένως ἤκουσα ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ Ζαῖμη ὅλες αὐτὲς τὶς σκέψεις.

Ἄλλ' ὁ Ζαῖμης εἶχε καὶ ἄλλο κεφάλαιον. Κατεῖχε, ἤσθάνετο καὶ ἐβλεπε πλέον ἢ καθαρὰ τὰ ἐξωτερικὰ ζητήματα. Τὰ ἐβλεπεν ὅσον ἐλάχιστοι πολιτικοὶ ἄνδρες ἀπὸ τῆς ἐθνικῆς μας ἀποκαταστάσεως καὶ ἐντεῦθεν. Ἄν εἶχε καὶ ἀνάλογον πολιτικὴν τόλμην πολλὰ θὰ ἀπέδιδεν. Ἄλλ' ἡ τόλμη τοῦ ἔλειψεν ἐντελῶς.

Ἄν ὁ Ζαῖμης ἐχρησιμοποιεῖτο ἀποκλειστικὰ διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς χώρας, πολλὰ θὰ εἶχεν ἀποδώσῃ. Ἄντ' αὐτοῦ ὅμως ἐχρησιμοποιήθη παντοῦ καὶ ἀπὸ λίγο. Δὲν ὑπῆρξε περίπτωσις πού νὰ μὴν ἐχρησιμοποιεῖται κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον ὁ Ζαῖμης. Δὲν ὑπῆρξεν ἀξίωμα, ἀπὸ τοῦ ἀνωτάτου μέχρι τοῦ κατωτάτου, εἰς τὸ ὅποιον νὰ μὴ ἀνῆλθεν οὗτος. Καὶ ἀξιώματα ὄχι μόνον πολιτικοῦ, ἀλλὰ καὶ οἰκονομικοῦ χαρακτῆρος. Ἐκ τῆς πρὸς τὰ ἀξιώματα σπουδῆς τοῦ Ζαῖμη οὔτε αὐτός, οὔτε ἡ Χώρα ὠφελήθη, ἐφ' ὅσον μάλιστα διὰ τινὰ ἐξ αὐτῶν δὲν ἦτο οὔτε πόρρωθεν παρεσκευασμένος.

Πρέπει νὰ προστεθῇ ὅτι διαπραγματευόμενος ὁ Ζαῖμης μὲ τὰς Δυνάμεις τῆς Συνενοήσεως τὴν ἐξοδὸν τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος, δὲν ὑπελόγιζεν ὅτι δι' αὐτοῦ θὰ ἐφηρμόζετο ἡ πολιτικὴ αὕτη. Ἀνέμενε νὰ συμπληρωθῶν αἱ διαπραγματεύσεις ὁπότε θὰ ἐπρότεινε ὅπως τὴν κυβέρνησιν ἀναλάβῃ ὁ Βενιζέλος, ὅστις διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἠθελε συμφιλιωθῆ μὲ τὸν Κωνσταντινον. Μὴ ἐπιθυμῶν ὅμως ὁ Ζαῖμης νὰ γίνεταί ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ κτῆμα ἐνὸς κόμματος, ἤρχετο κατὰ τὸ στάδιον τῶν διαπραγματεύσεων, εἰς συχνὴν ἐπαφὴν μὲ τοὺς διατελέσαντας πρωθυπουργούς, τοὺς ὁποίους ἐτῆρει ἐνημέρους ὄλων τῶν κινήσεών του.

Ἐξ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι διετέλεσαν Πρωθυπουργοί, ὁ Γούναρης ὑπεστήριξε στὰ ἀνοικτὰ τὴν γνώμην του, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ἑλλάς καὶ μετὰ τὴν ῥουμανικὴν ἐξοδὸν ἔπρεπε νὰ παραμείνῃ εἰς τὴν οὐδετερότητα. Τὰς ἐπὶ τοῦ προκειμένου σκέψεις του ὁ Γούναρης διετύπωσεν εἰς μακροσκελὲς ὑπόμνημα τὸ ὅποιον ὑπέβαλεν εἰς τὸν Βασιλέα.

Τὰς διαπραγματεύσεις ἤρχισεν ὁ Ζαῖμης διὰ συνομιλίας μὲ τὸν πρεσβευτὴν τῆς Μεγάλης Βρετανίας Ἑλλιοτ, ἡ ὁποία ἔλαβε χώραν κατὰ τὴν 17ην Αὐγούστου 1916. Κατὰ τὴν πρώτην αὐτὴν ἐπαφὴν φαίνεται ὅτι ἐξητάσθησαν μόνον οἰκονομικὰ ζητήματα. Ἐξήτησε δὲ ὁ Ζαῖμης προκαταβολὴν ἐξ 20 ἑκατομμ. φράγκων, πολεμικὸν δὲ ὕλικὸν καὶ δάνειον ἐξ 140 ἑκατομμ., πού θὰ συνωμολογεῖτο εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας μὲ τὴν ἐγγύησιν τῶν Δυνάμεων τῆς Συνενοήσεως.

Ἐν συνεχείᾳ ὁ Ζαῖμης μὲ τὴν συνεργασίαν τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν Ν. Πολίτη συνέταξε σχέδιον συγκεκριμένων προτάσεων ἐξόδου τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος. Τὸ σχέδιον τοῦτο πρὶν ἢ δοθῆ εἰς τοὺς Πρέσβεις τῆς Συνενοήσεως ὑπεβλήθη εἰς τὸν Βασιλέα.

Ἐν ᾧ διεξήγγοντο αἱ διαπραγματεύσεις αὐται δις συνηγήθητο στὸ σπῆτι μου ἔπειτα ἀπὸ τὰ μεσάνυχτα, καὶ χωρὶς τοῦτο νὰ γίνῃ γνωστὸν ἀπὸ κανένα, ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου Β. Δούσμανης μὲ τὸν Βενιζέλον, ὅπου συνεζητήθη ἡ ὅλη κατάστασις. Τὰς συναντήσεις ταύτας ἐγνώριζε μόνος ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ ὁποῖος διὰ τοῦ Δούσμανη ἔκαμνε γνωστὰς τὰς σκέψεις του εἰς τὸν Βενιζέλον.

Ἡ κίνησις αὕτη ὠφείλετο εἰς τὴν προσπάθειαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιθυμίαν τόσοσιν τοῦ Β. Δούσμανη ὅσον καὶ τὴν ἰδικήν μου, ὅπως εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως πλησιάσουν οἱ δύο ἄνδρες, ἐκ τῆς συνεργασίας τῶν ὁποίων θὰ ἐσώζετο ἡ Χώρα.

Ὁ Δούσμανης μετέφερε τὰς σκέψεις τοῦ Κωνσταντίνου, αἵτινες ἄφιναν πολλὰς ἐλπίδας, ὅτι οὗτος δὲν ἀντετίθετο κατὰ βᾶσιν εἰς τὴν ἔξοδον ἐκ τῆς οὐδετερότητος, ἀλλ' ὅτι ἀνέμενε τὴν κατάλληλον στιγμήν. Καὶ συνεβούλευε τὸν Βενιζέλον νὰ μὴ σπεύδῃ.

Αἱ σκέψεις αὐται εἶχον τὸ ἐλάχιστον ὅτι ἦσαν ἀόριστοι, ἀπέφευγον νὰ ὑπεισέλθουν εἰς λεπτομερείας, ἐκ τοῦ καθορισμοῦ ὅμως τῶν ὁποίων ἐξηρητᾶτο ὁ ἱκανοποιητικὸς χειρισμὸς τῆς ὅλης ὑποθέσεως.

Διὰ τῶν συναντήσεων τούτων δὲν ἐλύθησαν βέβαια τὰ μεγάλα ζητήματα τὰ ὁποῖα ἐχώριζον τοὺς δύο ἄνδρας, οὔτε ἄλλως τε ἐπρόκειτο νὰ λυθοῦν δι' αὐτῶν. Ἐσχηματίζετο ὅμως ἀτμόσφαιρα ἐλαφροτέρα πού ἄφινεν ἐλπίδας, καὶ ὠδήγει ὀμαλώτερα εἰς ὀριστικὰς ἀποφάσεις. Ἦτο καὶ τοῦτο κατὰ.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὁ Ζαῖμης ἐσυνέχιζε τὰς διαπραγματεύσεις καὶ ἀνέμενε τὴν ἔγκρισιν τοῦ Βασιλέως εἰς τὸ ὑποβληθὲν σχέδιον προτάσεων.

Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἐβράδυνε νὰ τὸ ἐγκρίνῃ, ἀλλ' ἐπέφερε τροποποιήσεις τινὰς, πού ἐδημιούργουν διαφόρους ἀοριστίας, καὶ συνεπείᾳ τῶν ὁποίων δὲν ἀνελαμβάνετο ῥητὴ ὑποχρέωσις πρὸς ἄμεσον ἔξοδον, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπέβλεπον τόσοσιν οἱ Ἄγγλοι ὅσον καὶ οἱ Γάλλοι.

Τὸ σχέδιον οὕτω τροποποιημένον ἀπεστάλη παρὰ τοῦ Ζαῖμη εἰς τὸ Παρίσι καὶ εἰς τὸ Λονδίνον, ἐνῶ συγχρόνως ὁ πρωθυπουργὸς προσυπέγραφε καὶ τηλεγράφημα διὰ τὸν πρίγκηπα Γεώργιον, ὅπως καὶ οὗτος μεσολαβήσῃ πρὸς τὸν Γάλλον Πρωθυπουργὸν Μπριάν.

Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ σταματοῦν αἱ διαπραγματεύσεις. Οἱ σύμμαχοι, οἱ ὁποῖοι ἐδυσπίστουσαν κυρίως εἰς τὸ περιβάλλον τοῦ Βασιλέως, δὲν ἔδωσαν καμμίαν συνέχαιαν. Δὲν ἐπίστευαν οὗτοι ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο ἔτοιμος νὰ πολεμήσῃ. Τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν συμμάχων καλὰ ἢ κακὰ εἶχε συγκεντρώσει μόνον ὁ Βενιζέλος. Ἀνταντικὴ πολιτικὴ χωρὶς τὸν Βενιζέλον δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐγγοηθῇ. Πρέπει καὶ τοῦτο ν' ἀποτελέσῃ μίαν τῶν αἰτιῶν τῆς ἀποτυχίας τῶν διαπραγματεύσεων τούτων. Καὶ ἔτσι παρετίετο ἡ κατάστασις ἀνυπόφορη πλήρης καχυποψιῶν καὶ δυσπιστιῶν.

Τὸ Στρατιωτικὸν κίνημα τῆς Θεσσαλονίκης.

Ἡ κίνησις τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἠμπόδιζε τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ καταστάσεως. Οἱ ἔθνικοι κίνδυνοι, διὰ τοὺς διαμένοντας εἰς τὴν Μακεδονικὴν πρωτεύουσαν, ἦσαν πλέον ψηλαφητοί. Εὐρίσκετο αὕτη μέσα στὸν πόλεμον.

Οἱ Ἕλληγες τῆς Μακεδονίας καὶ ἰδίᾳ τῆς Θεσσαλονίκης ἔβλεπαν μύριους κινδύνους. Διετήρουν οὗτοι μίαν ἐλπίδα, πού ἦτο καὶ ἡ τελευταία, ὅτι ἡ Ἑλλάς θὰ ἐξήρχετο τῆς οὐδετερότητος μαζί με τὴν Ῥουμανίαν. Δὲν τὸ εἶδαν. Εἶδαν τὸνναντίον νὰ ἐξέλθῃ ἡ Ῥουμανία μόνη της, ἐν ᾧ συγχρόνως κατέφθαναν πληροφορίαι ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν θὰ ἠκολούθει τὸν αὐτὸν δρόμον. Ἡ τελευταία ἐλπίς ἐχάνετο.

Συγχρόνως ἡ Σερβικὴ Κυβέρνησις πού εἶχεν ἐγκαταλείψῃ τὴν Κέρκυραν ἐνεκαθίστατο προσωρινῶς εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Νέοι κίνδυνοι ἐκ τῆς μεταβολῆς ταύτης ἀνεφαίνοντο, κίνδυνοι δι' αὐτὴν ταύτην τὴν τύχην τῆς Μακεδονικῆς πρωτεύουσας. Διεδίδετο καὶ πιθανώτατα ὄχι ἀβασίμως, τὸ ἐπιστοποιοῦν ἄλλως τε καὶ σοβαραὶ πηγαί, ὅτι οἱ Σέρβοι κατέβαλλον προσπάθειας, διὰ νὰ ἀναγνωρισθῇ ἡ Θεσσαλονίκη ὡς ἡ προσωρινὴ πρωτεύουσα τοῦ Σερβικοῦ Κράτους, εἰς τὸ ὅποιον θὰ περιήρχετο οὕτω ἡ διοίκησις της ὀλόκληρος.

Συγχρόνως, μετὰ τὰς διαδόσεις ταύτας, κατέφθانون διαρκῶς πρόσφυγες εἰς ἀθλίαν κατάστασιν ἐκ τῶν ἐλληνικῶν περιφερειῶν πού εἶχον ἐγκαταλειφθῆ ἀπὸ τὰς ἐλληνικὰς ἀρχὰς καὶ καταληφθῆ παρὰ τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ.

Ἡ ἐντύπωσις πού παρήγετο ἐκ τῆς προσφυγικῆς ταύτης συρροῆς εἰς βᾶρος τῆς ἐλληνικῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς παρ' αὐτῆς ἀκολουθουμένης πολιτικῆς ἦτο πλέον ἢ ὀδυνηρά.

Ἡ ἐξ ὄλων τούτων τῶν λόγων δημιουργουμένη κατάστασις ἔπρεπε κάπου νὰ ξεσπάσῃ.

Καὶ ἰδοῦ:

Ἀπὸ μηνῶν συνεζητεῖτο μεταξὺ ὠρισμένων στρατιωτικῶν παραγόντων, ἐντοπιῶν Μακεδόνων καὶ τινων ριζοσπαστικῶν στοιχείων ἐκ τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος καταγομένων, ἡ ἀνάγκη νὰ κηρυχθῇ ἐν Θεσσαλονίκῃ κίνημα στρατιωτικόν, διὰ νὰ ἀκολουθήσῃ καὶ ἐπιβάλλῃ πολιτικὴν ἐθνικὴν, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν πολιτικὴν πού ἐτήρει ἡ ἐπίσημος Ἑλλάς.

Ἡ κίνησις αὕτη ἐξεδηλώθη τὸ πρῶτον διὰ τῆς ὑπογραφῆς πρακτικοῦ, τὸ ὅποιον ἐγένετο κατόπιν συσκέψεως, πού ἔλαβε χώραν κατὰ τὴν 4ην, 5ην καὶ 7ην Δεκεμβρίου 1915, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβον μέρος ἐντόπιοι πρόκριτοι καὶ ἄλλοι ἐθνικοφρόνες ἐκ τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδος. Εἰς τὴν κίνησιν ταύτην ἐπρωτοστάτησαν οἱ Π. Ἀργυρόπουλος, Ἀλ. Ζάννας, Δ. Δίγκας, Κ. Ἀγγελάκης, Ν. Μάνος καὶ ἄλλοι.

Οἱ ἠγούμενοι τῆς κινήσεως ταύτης ἀπετείοντο διαρκῶς πρὸς τὸν Βενιζέλον, ὅπως οὗτος ἀναλάβῃ τὴν ἡγεσίαν. Ὁ Βενιζέλος δὲν ἐπέιθετο καὶ

ἀπέχρουν τὰς προτάσεις ταύτας. Πρῶτα ἀπ' ὅλα ὑπεστήριξεν ὅτι ἡ κίνησις αὕτη ἦτο πρόωρος καὶ δὲν ἤθελε νὰ δώσῃ τὴν ἐγκρισίν του εἰς κίνημα πού δὲν ἐθεωρεῖτο ἀρκετὰ σοβαρὸν ἐφ' ὅσον οὔτε ὀργάνωσιν οὔτε ἔκτασιν εὔρεταιν εἶχεν.

Οἱ ἡγήθεντες τῆς κινήσεως δὲν ἀηλίπίζοντο. Ἀπὸ μιᾶ μεριᾶ προσηλύτιζον διαρκῶς ὀπαδοὺς, ἀπὸ τὴν ἄλλη συνεννοοῦντο μὲ στρατιωτικοὺς ἔχοντας ὑπεύθυνον διοίκησιν, διὰ νὰ ὀργανώσουν ἄμυναν κατὰ νέας τυχὸν βουλγαρικῆς προσελάσεως. Ἀλλὰ καὶ σῶμα ἐθελοντῶν ἐσχημάτισαν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Νεοκόσμου Γρηγοριάδη.

Ἀλλὰ τὰ πράγματα κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἡγουμένων τῆς κινήσεως δὲν ἐπέτρεπον διαταγμοὺς καὶ ἀναβολάς. Ἡ σερβικὴ κυβέρνησις καὶ οἱ Σέρβοι βουλευταὶ ἐπίεζον διαρκῶς τὸν Σαράιγ διὰ νὰ παραδώσῃ εἰς αὐτοὺς τὴν πολιτικὴν Διοίκησιν τῆς Θεσσαλονίκης. Ὑπὸ τὴν πίεσιν ἐπομένως τῶν πραγμάτων, ὅπως ἔλεγον οἱ ἀρχηγοὶ τῆς κινήσεως, ἐκηρύχθη τὸ κίνημα κατὰ τὴν 17ην Αὐγούστου 1916. Ἡ ἐκ 400 ἀνδρῶν Κρητικὴ Χωροφυλακὴ προσεχώρησεν εἰς τὸ κίνημα καὶ δύνανται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἀπετέλεσε τὸν πυρῆνα τῆς ὅλης κινήσεως. Τὸ ἐκραγὲν κίνημα ἐτέθη ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Παμίκου Ζυμβρακάκη, πρωτεργάται δὲ αὐτοῦ, πλὴν τῶν πρώτων ἰδρυτῶν πού ἀνέφερα ἤδη, ὑπήρξαν οἱ Συνταγματάρχης Χριστοδούλου, ὁ διοικητὴς τοῦ βαρέως πυροβολικοῦ Κωνστ. Μαζαράκης, ὁ λοχαγὸς Κονδύλης, οἱ ἀξιωματικοὶ Κοκκαλᾶς καὶ Τσάκωνας, ὁ Πάγκαλος, ὁ Γραικὸς καὶ ὁ Θαλῆς Κουτούπης.

Κατὰ τοῦ κινήματος αὐτοῦ οὐσιαστικῶς ἐστράφησαν καὶ αἱ δύο παρατάξεις.

Ἡ παρατάξις τῶν οὐδετεροφίλων ἀπεκάλει τοὺς μετασχόντας τοῦ κινήματος προδότας καὶ ὄργανα τυφλὰ τοῦ Σαράιγ. Ἀλλὰ καὶ ὁ Βενιζέλος, ἴσως διότι τὸ κίνημα ἐγένετο ἐναντίον τῶν ὀδηγιῶν του, κατεφέρετο κατ' αὐτοῦ καὶ τὸ ἀπεκάλει ἐπιπόλαιον καὶ πρόωρον.

Ἐξηγεῖται μὲ τὸ παραπάνω ἢ στάσις τῶν ὀπαδῶν τῆς οὐδετερότητος ἀπέναντι τοῦ ἐκραγέντος κινήματος. Ἐκείνη πού μένει ἀνεξήγητος εἶναι ἡ στάσις τῶν βενιζελικῶν.

Ἄν τὸ βενιζελικὸν κίνημα τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ Σεπτεμβρίου 1916 προσέφερον ὑπηρεσίας εἰς τὴν χώραν, διότι ἀπετέλει μίαν διαμαρτυρίαν κατὰ μιᾶς πολιτικῆς πού ἐχαρκτηρίζετο ὡς ἀντεθνικὴ καὶ διότι ἔδιδε τὸ μέσον εἰς τοὺς διαφωνούντας μὲ τὸ ἐπίσημον Κράτος ν' ἀκολουθήσουν πορείαν σύμφωνον μὲ τὰς πεποιθήσεις των, τὰς αὐτὰς ὑπηρεσίας προσέφερε καὶ τὸ κίνημα Ζυμβρακάκη τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1916, τὸ ὅποιον σὺν τοῖς ἄλλοις προπαρεσκευάσε καὶ τὸ βενιζελικὸν κίνημα.

Ἡ διαφορὰ τῆς ἐκτάσεως μεταξὺ τῶν δύο κινήματων δὲν μεταβάλλει τὴν τεθεῖσαν βάσιν. Ἡ ἀρχὴ ἐξετάζεται καὶ ὄχι ἡ ἔκτασις. Καὶ δὲν πρέπει, οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν νὰ λησμονῆ τις τὸ περιβάλλον, εἰς τὸ ὅποιον ἔζων οἱ

ἐν Θεσσαλονίκη Ἕλληνες στρατιωτικοὶ καὶ πολῖται, τὸ ὅποιον ἐσχηματί-
ζετο ἐκ τῶν περιστάσεων πρὸς ἀνωτέρω περιγράφω.

Τὴν αἰτίαν τῆς στάσεως ταύτης θὰ τὴν εὕρη κανεὶς ἄλλοῦ. Ὁ Βενιζέ-
λος ἀπὸ ἰδιοσυγκρασίας δὲν ἠνείχετο πᾶν ὅ,τι δὲν προήρχετο ἐξ αὐτοῦ.

Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ Βενιζέλος ἦτο κατὰ, καὶ ἐπομένως ἐχθρὸς παν-
τὸς ἐν Θεσσαλονίκη κινήματος. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀλήθεια.

Αἱ δύο μεγάλοι διαδηλώσεις.

Ἐν ᾧ στῆ Θεσσαλονίκη παρεσκευάζοντο κινήματα, αἱ δύο παρατάξεις
τῶν Ἀθηνῶν δὲν παρηκολούθουν μὲ ἀδιαφορίαν τὴν κατάστασιν. Ἐπιωφε-
λοῦντο αὐταὶ κάθε ἀφορμῆς διὰ νὰ καλλιεργοῦν καὶ ἐπικτείνουν τὸ ἔδαφος
ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστηρίζοντο. Καὶ εἶναι προφανές ὅτι ἐν ἐκ τῶν μέσων πρὸς
τοῦτο ἦτο ἡ ἐπίδειξις λαϊκῶν δυνάμεων.

ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο ὀργανώθησαν δύο μεγάλοι διαδηλώσεις. Ἡ μία
βενιζελική παρετάχθη τὴν 14ην Αὐγούστου 1916, ἡ ἄλλη, ἄς τὴν εἰποῦμε
βασιλική, παρετάχθη τὴν 16ην Αὐγούστου 1916. Καὶ αἱ δύο αὐταὶ διαδη-
λώσεις ἦσαν εἰς ὄγκον πολὺ μεγάλοι. Οἱ σύγχρονοι Ἀθηναῖοι δὲν ἐνεθυ-
μοῦντο ἄλλην διαδήλωσιν μεγαλυτέραν τούτων.

Ἐκ τῶν διαδηλωτῶν ζωηρότεροι ἦσαν οἱ βασιλικοί.

Πρὸς τὸ πλῆθος τῆς πρώτης διαδηλώσεως ὠμίλησεν ὁ Βενιζέλος. Πρὸς
τοὺς ἄλλους ὠμίλησαν οἱ πρῶην πρωθυπουργοὶ Δ. Πάλλης, Σ. Δραγούμης
καὶ Δ. Γούναρης καὶ ὁ πρόεδρος τῶν Ἐπιστράτων.

Αἱ προσπάθειαι τοῦ Βενιζέλου συνήντων δυσχερείας μεγαλυτέρας. Αὐ-
ταὶ ἀπέβλεπον εἰς ἐθνικὴν δημιουργίαν. Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Βενιζέλου. πρὸς
ἦσαν βέβαια καὶ αὐτοὶ καλῆς πίστεως, οὐσιαστικῶς ἀπετέλουν ἀρνήσεις. Τὸ
ἔργον τοῦ πρώτου ἦτο ἐκ τούτου καὶ μόνον τοῦ λόγου δυσχερέστερον.

Ὁ Βενιζέλος. ἀποτεινόμενος πρὸς τὸ πλῆθος, συνιστᾷ νὰ συγκροτηθῇ
Ἐπιτροπὴ ὀλιγομελῆς ἡ ὁποία νὰ μεταβῇ εἰς τὸν Βασιλέα καὶ νὰ τοῦ εἰπῇ
τὰ ἑξῆς:

«Βασιλεῦ,

» Ἐγίνες θῦμα ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι διὰ νὰ καταστρέψουν τὸ ἔργον τῆς
» Ἐπαναστάσεως, τῆς ὁποίας αὔριον εἶναι ἡ ἐξδότησις ἐπέτειος, καὶ διὰ νὰ
» ἐπαναφέρουν τὴν δουλοκρατίαν, δὲν ἐδίστασαν νὰ καπηλευθοῦν τὴν πρὸς
» τὸ Στέμμα εὐλάβειαν καὶ τὴν πρὸς τὸ πρόσωπόν Σου ἀγάπην τοῦ Λαοῦ
» καὶ δὲν ἐδίστασαν νὰ θέσουν εἰς κίνδυνον τὰ ἀποκτήματα πενταετοῦς ἀνορ-
» θωτικῆς ἐργασίας καὶ δύο ἐνδόξων πολέμων διὰ νὰ κτυπήσουν ἕνα τῶν
» πρωτεργατῶν τῶν ἀποκτημάτων τούτων.

» Ἐγίνες θῦμα τῶν στρατιωτικῶν συμβούλων Σου, οἱ ὅποιοι μὲ τὴν στε-
» νότητα τῆς στρατιωτικῆς τῶν ἀντιλήψεως καὶ μὲ τὸν πόθον τῆς ἐγκαθι-
» δρύσεως μιᾶς ἀπολυταρχίας, ἡ ὁποία θὰ καθίστα αὐτοῦς οὐσιαστικῶς κυ-

» ρίους τῆς Ἐπικναστώσεως σ' ἔπεισαν ὅτι ἡ Γερμανία θὰ ἐξέλθῃ νικητρία
 » ἐκ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου.

» *Ἐγίνες τέλος θῦμα τῆς ἰδικῆς Σου, φυσικῆς ἄλλως τε καὶ ἀνθρωπί-
 » νης ἀδυναμίας. Συνειθισμένοι νὰ θαυμάζῃς πᾶν ὅ,τι Γερμανικόν, ἐκπε-
 » πληγμένους ἐνώπιον τῆς ἀπαραμίλλου στρατιωτικῆς καὶ ἄλλης παντοδαπῆς
 » Γερμανικῆς ὀργανώσεως δὲν ἐπίστευσεσ ἄλλο μόνον εἰς τὴν Γερμανικὴν νίκην.
 » ἀλλὰ καὶ ἠδύχηθῃς αὐτὴν, ἐλπίζων νὰ δυνηθῆς μετ' αὐτὴν νὰ συγκεντρώ-
 » σῃς εἰς χεῖράς Σου ὅλην τὴν κυβερνητικὴν ἐξουσίαν καὶ νὰ θέσῃς οὐσια-
 » στικῶς κατὰ μέρος τὸ ἐλεύθερον πολίτευμά μας

» *Ἄφισε τὴν θέσιν Ἀρχηγοῦ κόμματος, εἰς τὴν ὁποίαν θέλουν νὰ Σὲ
 » καταβιβάσουν οἱ κάπηλοι τῆς δόξης Σου. Ἀνέβα πάλιν τὰς βαθμίδας τοῦ
 » Θρόνου Σου καὶ στάσου ἐκεῖ ψηλά

» *Θὰ ἴδῃς Βασιλεῦ ἐκ τοῦ σημερινοῦ συλλαλητηρίου ὅτι τὸ κόμμα
 » τῶν Φιλελευθέρων δὲν εἶναι ἐχθρὸν οὔτε τοῦ Στέμματος, οὔτε τοῦ Βασι-
 » λεύοντος Οἴκου, οὔτε τοῦ προσώπου Σου. Εἶναι μόνον εὐλαβῆς τηρητῆς
 » τοῦ ἐλευθέρου πολιτεύματος, μὴ ἐννοοῦν νὰ συγχωρήσῃ οὐδεμίαν ἐπ' αὐ-
 » τοῦ παρέκκλισιν.

» Καὶ μόνον οἱ ἐκμεταλλεῦόμενοι τὸ Στέμμα εἰμποροῦν νὰ ζητοῦν νὰ
 » Σὲ πείσουν περὶ τοῦ ἐναντίου ἐν ᾧ αὐτοὶ εἶναι πράγματι οἱ χειρότεροι
 » ἐχθροὶ Σου. . .

» *Ἄλλ' ἐὰν διὰ τῆς τοιαύτης εἰς τὰ ἔσχατα προσφυγῆς δὲν εἶναι δυ-
 » νατὸν νὰ ἐπιζητηθῇ ἡ θεραπεία τοῦ κακοῦ, ὑπάρχουν ἴσως καὶ ἄλλα μέ-
 » τρα διὰ τῶν ὁποίων δυνάμεθα νὰ ἐπιδιώξωμεν, ὅπως περιορίσωμεν τοῦλά-
 » χιστον κατὰ τὸ δυνατόν τὰς ἐπερχομένας καταστροφάς.

» *Ἐνα πρᾶγμα μόνον δὲν εἶναι ἐπιτετραμμένον. Τὸ νὰ προσβλέπωμεν
 » μοιρολατρικῶς τὴν ἐπερχομένην καταστροφὴν χωρὶς ν' ἀντιδράσωμεν
 » ἐνεργῶς κατ' αὐτῆς».

Αὐτὰ εἶπε περίπου ὁ Βενιζέλος. Εἰς αὐτὰ ἀπήντησεν τὴν ἐπομένην ὁ
 Γούναρης μὲ τὰ ἑξῆς περίπου :

«Μέγα μέρος τῆς Χώρας πρὸ καιροῦ καταληφθὲν ὑπὸ μιᾶς τῶν ἐν τῇ
 » μεγάλῃ πολέμῳ ἀντιπάλων ὁμάδων ὑφίσταται ὅλα τὰ ἐκ τῆς καταστά-
 » σεως δεινά.

» *Ἐκτοτε ἀφόρητοι περιορισμοὶ ἐκ τῆς καταστάσεως, τὴν ὁποίαν διέ-
 » πλασεν ἡ κατοχὴ. Ἀλλὰ πιέζων αὐτὴν καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἀδικαιολόγη-
 » τοι περιορισμοί, τοὺς ὁποίους ἐδημιούργησεν ἡ διηνεκῶς ραδιουργοῦσα
 » διαβολὴ ἀνθρώπων ἀναλαβόντων τὸ φιλόπατρι ἔργον νὰ συκοφαντῶσι
 » πάντας τοὺς πολιτειακοὺς παράγοντας τῆς Πατρίδος των

» *Ἐπεβλήθη βιαίως ἡ ἀποβολὴ τῆς Κυβερνήσεως, ἡ διάλυσις τῆς Βου-
 » λῆς καὶ ἡ ἀποστράτευσις τῆς Χώρας. Οἱ διὰ τῶν ραδιουργιῶν αὐτῶν
 » προκαλέσαντες τὰς ταπεινώσεις ταύτας ἔσπευσαν ν' ἀνακηρύξουν αὐτὰς
 » εὐεργεσίας

» *Τίνας οἱ ὑπαίτιοι πάντων τούτων εἶναι γνωστὸν εἰς ὑμᾶς. Δὲν ἀπαρ-

» γούνται ἄλλως τε τὸ ἔργον των. Καυχῶνται δι' αὐτό. Καί τὸ χαρακτηρί-
 » ζουν μεγαλοπράγμονα πολιτικὴν. Εἶναι ἀληθῶς μεγαλοπράγμων ἡ πολι-
 » τική των. Ἐνα ἔχει σκοπόν. Νὰ ὑπηρετήσῃ τὰ πράγματα τῶν Μεγάλων.
 » Διὰ τὰ πράγματα τῆς μικρᾶς Ἑλλάδος ἀδιαφοροῦν. Καί τί εἶναι ἡ
 » μικρὰ Ἑλλάς ὥστε νὰ περιστείλωσι τὴν μεγαλοφυᾶ δρᾶσιν των εἰς τὰ
 » στενὰ αὐτῆς ὄρια;

» Καί εἰς τί συνίσταται αὐτὴ ἡ μεγαλοπράγμων πολιτικὴ των διὰ τὴν
 » ματαίωσιν τῆς ὁποίας ὀδύρονται; Νὰ συμμετάσχη ὀπωσδήποτε ἡ Ἑλ-
 » λὰς εἰς τὸν πόλεμον ὑπὲρ τῆς ἐτέρας τῶν ἐμπολέμων ὁμάδων. Αὐτὸ εἶναι
 » τὸ Α καὶ τὸ Ω τῆς μεγαλοπράγμονος πολιτικῆς

» Ἐξέσπασαν χθὲς εἰς λυσσαλέαν ὕβριν κατὰ παντός, ὅτι ὁ τόπος ἔχει
 » ἐπίλεκτον. Δὲν ὠμίλησαν περὶ τῆς μεγαλοπράγμονος πολιτικῆς των ταύ-
 » την δὲν τολμῶσι νὰ ἐμφανίσωσι πρὸ τῶν ὀμμάτων τοῦ λαοῦ.

» Γνωρίζουν ὅτι ἡ πολιτικὴ των μόνον ἀποτέλεσμα θὰ ἐπήγετο τὴν
 » ματαίωσιν τῶν ἐγγυήσεων, αἱ ὁποῖαι παρεσχέθησαν εἰς τὴν Χώραν, ὅτι
 » οὐδένα διατρέχει κίνδυνον ἡ ἀκεραιότης αὐτῆς ἐκ τῆς ὀδυνηρᾶς ὄντως κα-
 » ταστάσεως τὴν ὁποίαν αὐτοὶ προεκάλεσαν.

» Ἡ ἐμπάθεια ὅτε μὲν ὕπουλος, ὅτε δὲ ἀπροκάλυπτος, τελείως σκο-
 » τίσασα τὴν διάνοιαν αὐτῶν, εἶναι ἡ μόνη ἐμπνέουσα τοὺς δηλητηριώ-
 » δεις λόγους των . . .

» Ὅτι ἡ ἀπόφασις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ν' ἀντιμετωπίσῃ μετὰ σθένους
 » καὶ παρρησίας πᾶσαν τοιαύτην ἐνέργειαν, εἶναι στερερὰ καὶ ἀμετάκλητος
 » ἀποδεικνύει ἡ σύσσωμος ἐξέγερσις, ἡ ὁποία ἐσημειώθη καθ' ἕλλην τὴν
 » χώραν Ἐμμείνατε εἰς αὐτὴν ἀπτόητοι καὶ ἔσπε βέβαιοι ὅτι θὰ
 » στεφθῆ ὑπὸ ἐπιτυχίας. Ἔσεται ἔργον διασώσεως τῆς Πατρίδος».

Εἰς ταῦτα προσέθηκεν ὁ Δημ. Ῥάλλης ὡς ἔγγιστα τὰ ἀκόλουθα :

» Δὲν ὑπάρχει ἕτερον παράδειγμα πολιτικοῦ ἀνδρός, ὅστις νὰ ἔφθασε
 » μέχρι τοῦ σημείου αὐτοῦ τῆς παραφορᾶς ὥστε νὰ καθυβρίσῃ τὸ ἀντικεί-
 » μενον τῆς λατρείας τοῦ λαοῦ τοῦ ὁποίου ποθεῖ νὰ ἀρχῇ, ὅστις ἐν τῇ πα-
 » ραφορᾷ του θὰ πιστεύσῃ ὅτι ἐκ τῆς ὑπερασπίσεως τῶν ξένων καὶ διὰ τῆς
 » ὑπερασπίσεως τῶν ξένων ἤθελε τῷ ἐπιτραπῆ νὰ καταπατήσῃ ἀτιμωρητεὶ
 » πάντα νόμον καὶ πᾶν δίκαιον.

» Ὁ πρωτόκουστος λίβελλος ὁ παρ' ἐκείνου χθὲς ἐκτοξευθεὶς καὶ διὰ
 » τῶν δημοσιογραφικῶν ὀργάνων αὐτοῦ δημοσιευθεὶς αὐθημερόν καταπρο-
 » δίδει τὸ πάθος καὶ τὰ αἰσθήματα τοῦ ἐκστομήσαντος αὐτόν, καθ' ὅσον
 » μάλιστα μετὰ λατρείας καὶ εὐγνωμοσύνης ἀποβλέπει ὁ ἑλληνικὸς λαὸς
 » πρὸς τὸ σεπτὸν πρόσωπον ἐκείνου καθ' οὗ ἀπευθύνεται ὁ λίβελλος καὶ
 » οὗτος εἶναι ὁ Βασιλεὺς εἰς τοὺς ἄθλους τοῦ ὁποίου ὀφείλεται ἡ δόξα τῆς
 » νεωτέρας Ἑλλάδος, οὐχὶ ὑπερτέρα τῆς Ἀρχαίας, ἐφάμιλλος ὅμως πάσης
 » ἄλλης δόξης.

» Ὑβρίζων καὶ συκοφαντῶν διὰ τῶν ὀργάνων αὐτοῦ, μετερχόμενος πᾶσαν δολοπλοκίαν καὶ ἐκμεταλλεύμενος τὴν ἀγαθοπιστίαν τῶν ξένων, κηδεμόνων τῶν συμφερόντων τῶν ἰδίων αὐτῶν λαῶν, καὶ οὐχὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ, παρέπεισεν αὐτούς, ὅτι ἐδικαιούντο ν' ἀσκήσωσι δικαίωματα κυριαρχικὰ ἐπὶ τῷ ἀνεξάρτητον Ἑλληνικὸν Βασίλειον καὶ νὰ σφετερισθῶσι τὰς προνομίας τοῦ Στέμματος, ἐπιβάλλοντες τὴν ἀποπομπὴν Ὑπουργῶν ὡς μελετώντων δόλον κατ' αὐτῶν καὶ τὴν διάλυσιν τῆς Βουλῆς ὡς ἀντισυνταγματικῶς συγκροτηθείσης, ἵνα διὰ τῆς ἐκλογῆς νέας, δυναθῆ ν' ἀνέλθῃ ἐπὶ τὴν ἀρχὴν καὶ ἐξυπηρετήσῃ τὰ συμφέροντα αὐτῶν ἐπὶ κινδύνῳ διὰ τὴν χώραν ἡμῶν νὰ λάβῃ τὴν αὐτὴν τύχην ἣν ἔσχον τὰ παρασυρθέντα ἐν τῇ γιγαντιαίῳ ἀγωνίᾳ ἄλλα μικρὰ καὶ ἥρωϊκὰ Κράτη.

» Ζητεῖ συνεπῶς ὅπως ἀμέσως καὶ ἄνευ διεξαγωγῆς ἐκλογῶν ἱκανοποιηθῶσιν αἱ ἴδιαι αὐτοῦ ἀξιώσεις, καὶ οἱ ἄλλοτριοὶ σκοποὶ εἰς ἐξυπηρέτησιν τῶν ὁποίων ἐτάχθη.

» Ὁ λίβελλος ἐσχεδιάσθη διὰ τὴν πραγμάτωσιν τῶν σκοπῶν αὐτῶν.

» Μία ἐκάστη λέξις καὶ φράσις αὐτοῦ ἐνέχει ἐννοίας ἐπιληψίμους κατὰ τὸν ποινικὸν ἡμῶν νόμον, διότι ὑβρίζει, χλευάζει, δυσφημεῖ καὶ προσβάλλει τὸ πρόσωπον τοῦ Βασιλέως καὶ τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν, διότι ἀποδίδει εἰς τὸν Βασιλέα, κατὰ Σύνταγμα ἀνεύθυνον καὶ ἀπαραβίαστον, τὰς εὐθύνας τῆς Κυβερνήσεώς του, διότι μεταχειρίζεται μηχανορραφίας ἐπὶ σκοπῷ νὰ κινήσῃ ξένας Δυνάμεις εἰς πολέμιας πράξεις κατὰ τῆς Ἑλλάδος.

» Ἀλλὰ δὲν εἶναι τοῦτο τὸ πρῶτον ἔγκλημα τοῦ Ἀρχηγοῦ τῶν Φιλελευθέρων. Ἐπανειλημμένως κατηγογέθη παρὰ τῶν Ἀρχηγῶν καὶ Ὑπουργῶν ξένων Κυβερνήσεων, ὅτι ὑπεστήριξε τὴν ἀδόξον ξένων στρατευμάτων εἰς τὴν Ἐπικράτειαν, καὶ δὴ εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν ἐναντίον τῆς διατάξεως τοῦ ἀρθροῦ 99 τοῦ Συντάγματος, ἐπιτάσσοντος ὅτι ἄνευ νόμου ξένος στρατὸς οὐδὲ νὰ διαμένῃ εἰς τὸ Κράτος ἢ νὰ διέλθῃ δι' αὐτοῦ ἐπιτρέπεται καὶ ὅταν ὁ ποινικὸς ἡμῶν νόμος ἐν ἐδαφ. 8 τοῦ ἀρθροῦ 123 χαρακτηρίζει ὡς ἔνοχον ἐσχάτης προδοσίας τὸν ἐκ προθέσεως καὶ ἐκουσίως ὑποστηρίζοντα καθ' οἷονδῆποτε τρόπον λόγῳ ἢ ἔργῳ τὴν εἰσβολὴν ξένων στρατευμάτων εἰς τὴν χώραν».

Συντομώτερος καὶ τῶν δύο τούτων ἀντιβενιζελικῶν ρητόρων ὑπῆρξεν ὁ τρίτος τοιοῦτος Στέφ. Δραγούμης. Οὗτος μεταξὺ ἄλλων εἶπε περὶ τοῦ Βενιζέλου ὅτι. . . «ὑβρῖσε τὴν κορυφὴν τοῦ Ἔθνους καὶ τοῦ λαοῦ. «Πῶς λοιπὸν νὰ χαρακτηρίσητε αὐτόν; Ἀπώλεσε τὴν διάνοιαν»

Ἐκ τῆς περιληπτικῆς ταύτης δημοσιεύσεως τῶν ἀγορεύσεων τῶν Ἑλλήνων πολιτικῶν ἡγετῶν παρατηρεῖ κανεὶς μὲ λύπην ὅτι ἀντικείμενον ὄλων τῶν ἀγορεύσεων τούτων ὑπῆρξεν ὁ Βασιλεὺς καὶ μόνον ὁ Βασιλεὺς.

Πρὸς τὸν Βασιλέα ἀπηρῳθύνετο ὁ Βενιζέλος διὰ νὰ ἐπιρρίψῃ κατ' αὐτοῦ ὅλας τὰς εὐθύνας ἐκ τῆς καθυστερήσεως τῆς πολιτικῆς του, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ Βασιλέως ἐπεδίωκον οἱ ἀντιβενιζελικοὶ νὰ ἐξασφαλίσουν τὸ ναυάγιον τῆς πολιτικῆς τοῦ Βενιζέλου, ἄνευ τοῦ ὁποίου θὰ ἐναυαγοῦσαν οἱ ἴδιοι.

Και ειδικώτερον πρὸς τὸν Βασιλέα ἀποτεινόμενος ὁ Βενιζέλος, ἐν ᾧ ἀφ' ἑνὸς τὸν συνεβούλευε ν' ἀνέλθῃ τὰς βαθμίδας τοῦ θρόνου του γὰρ νὰ ἐφαρμόσῃ προφανῶς τὴν πολιτικὴν του, καὶ συγχρόνως τὸν ἐβεβαίωεν ὅτι τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων δὲν ἦτο ἐχθρὸν οὔτε τοῦ Στέμματος, οὔτε τοῦ βασιλεύοντος Οἴκου, ἀλλὰ καὶ οὔτε τοῦ προσώπου του, δὲν παρέλειψεν ἀπὸ τοῦ νὰ τονίσῃ πρὸς τὸν αὐτὸν Βασιλέα πάντοτε ἀποτεινόμενος ὅτι οὗτος «δὲν ἐπίστευεν μόνον εἰς τὴν Γερμανικὴν νίκη, ἀλλὰ καὶ ἠυχήθη αὐτὴν ἐλπίζων νὰ δυνηθῇ μετ' αὐτὴν νὰ συγκεντρώσῃ εἰς χεῖρας του ὅλην τὴν κυβερνητικὴν ἐξουσίαν καὶ νὰ θέσῃ οὐσιαστικῶς κατὰ μέρος τὸ ἐλεύθερον πολίτευμά μας».

Δὲν πιστεύω νὰ ὑπῆρχε πλέον ἢ ἀκατάλληλος γλώσσα γιὰ νὰ παρασύρῃ τὸν Κωνσταντῖνον καὶ νὰ τὸν πείσῃ νὰ ταχθῇ μετὴν πολιτικὴν τοῦ Βενιζέλου.

Ὁ Βενιζέλος καλῶν τὸν Κωνσταντῖνον μετὴν γλώσσαν ταύτην ἔδιδε τὴν ἐντύπωσιν ὅτι τὸν ἐκάλει διὰ νὰ μὴ δεχθῇ.

Οὕτω τὸ μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν χάσμα διαρκῶς ἐμεγάλωνεν.

Δὲν ὑπῆρξεν ἐπομένως ποσῶς παράδοξος ἢ ἀπόφασις τοῦ Κωνσταντῖνου νὰ μὴ δεχθῇ τὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ Βενιζελικοῦ συλλαλητηρίου, ἣ ὁποία ἐπρόκειτο τὰ συμπεράσματα ταῦτα νὰ τοῦ διαβιβάσῃ.

Ἀλλὰ καὶ αἱ ἀγορεύσεις τῶν ἀντιβενιζελικῶν ῥητόρων εἰς τὸ αὐτὸ κατ' οὐσίαν κατέληγον, δηλαδὴ εἰς τὸ νὰ εὐρύνεται τὸ χάσμα ποὺ ἐχώριζε τὸν Βενιζέλον ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνον. Ἡ πολιτικὴ τῶν ζῶν καὶ πρόσδος ἐκ τῆς διευρύνσεως τοῦ χάσματος τούτου ἐξηρτάτο.

Ἡ παρὰ τῶν Βουλγάρων κατάληψις τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας ⁽¹⁾

Ἀπὸ τῆς 4ης μέχρι τῆς 10ης Αὐγούστου οἱ γερμανοβούλγαροι εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν καὶ ἐπροχώρησαν εἰς τὸν Στρουμώνα.

Τὴν 10ην Αὐγούστου ἀκριβῶς ὁ ἀγγλικὸς στόλος πρὸ τῆς Καβάλλας ἐκίρυσσε στενὸν ἀποκλεισμόν τῆς πόλεως ἀπὸ θαλάσσης, μετὴν δικαιολογίαν ὅτι πρὸς αὐτὴν κατέρχονται οἱ γερμανοβούλγαροι.

Τὴν πρώτην τῆς προσελάσεως ἡμέραν, δηλαδὴ τὴν 4/17 Αὐγούστου 1916, ὁ πρέσβυς τῆς Γερμανίας Μίρμπαχ παρουσιάσθη ἐνώπιον τοῦ πρωθυπουργοῦ Ζαῖμη καὶ τοῦ ἀνεκοίνωσεν ὅτι διὰ λόγους στρατιωτικῶν καὶ συγκεκριμένως ἕνεκα τῆς συμμαχικῆς ἐπιθέσεως εἰς Μακεδονίαν τὰ γερμανοβουλγαρικὰ στρατεύματα εἶναι ὑποχρεωμένα νὰ εἰσβάλουν εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος, διὰ νὰ ἐνεργήσουν ἀντεπίθεσιν. Ἡ εἰσβολὴ αὕτη θὰ ἐγένετο εἰς εὐρύτεραν κλίμακα ἢ κατὰ τὸ παρελθὸν καὶ θὰ συνεβιάδιζε μετὴν κατάληψιν

(1) Ὁρ. λεπτομερεστέραν ἔρευναν Γεωργ. Βεντήρη «Ἡ Ἑλλάς τοῦ 1910—20, Τομ. II. σελ. 168—199.

στρατηγικῶν θέσεων. Ἡ γερμανικὴ κυβέρνησις θὰ ἔδιδε τὰς αὐτὰς ἐγγυήσεις πού ἐδόθησαν καὶ διὰ τὸ Ῥούπελ.

Τὸ αὐτὸ διάβημα ἔκαμε καὶ ὁ πρέσβυς τῆς Βουλγαρίας Πασσάρωφ, διὰ νὰ ἐκτελέσῃ τὰς ὁδηγίας τοῦ πρωθυπουργοῦ Ῥαδοσλάβωφ. Αἱ ὁδηγίαι τοῦ Ῥαδοσλάβωφ δὲν ἦσαν συντεταγμέναι εἰς ὕφος συμβιβαστικόν, ὅπως ἄλλοτε. Καὶ ἰδοὺ τὸ σχετικὸν τηλεγράφημα :

«Σόφια 6/19 Αὐγούστου 1916. Λίαν ἐπεῖγον. Βουλγαρικὴν Πρεσβείαν. Ἀθήνας. Ἐπιμείνατε, ὅπως δοθοῦν τάχιστα διαταγαὶ νὰ μᾶς ἀφεθῆ ἑλεύθερον τὸ ἔδαφος τῶν πολεμικῶν μας ἐπιχειρήσεων κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Καθ' ἣν περίπτωσιν οἱ Ἕλληνες δὲν ἀπεσύροντο καὶ ἀντέτασσαν ἔνοπλον ἀμυναν, τὰ στρατεύματά μας θὰ διέλθουν ὅπωςδῆποτε καὶ θὰ συνεχίσουν τὴν ἐπίθεσίν των. Μετὰ τὰς γενομένας ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ πρεσβευτοῦ δηγλώσεις καὶ ἐκείνας τῆς βουλγαρικῆς κυβερνήσεως, οἱ Ἕλληνες ὀφείλουν νὰ ὑποχωρήσουν, διότι ὁ στρατός μας θὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν προέλασίν του μέχρι οὐ φθάσῃ εἰς τὸν ἀντικειμενικόν του σκοπὸν (Ἵπογραφή) Πρωθυπουργὸς Ῥαδοσλάβωφ».

Ἡ ἐντύπωσις ἐκ τῶν διαβημάτων τούτων ὑπῆρξεν ἀληθῶς ὀδυνηρὰ δι' ὄλους μας, καὶ ἰδίᾳ διὰ τοὺς κυβερνῶντας, οἱ ὅποιοι ὄφειλον νὰ ὑπολογίσουν ὄχι μόνον τὰς εὐθύνας διὰ τὴν πολιτικὴν καὶ τὰ μέτρα πού θὰ ἐλάμβανον διὰ νὰ ἀντιμετωπισθῇ ἐπιτυχῶς ἡ δημιουργηθεῖσα κατάστασις, ἀλλὰ καὶ τὰς εὐθύνας πού ἀνέλαβον, ὅταν ἡ πολιτικὴ τῆς οὐδετερότητος ἔφθανε μέχρι τῆς παραδόσεως τοῦ Ῥούπελ, συνέχεια καὶ συνέπεια τῆς ὁποίας ἦσαν αἱ νεώτεραι ἀλλὰ πολὺ μεγαλύτεραι συμφοραί.

Ἡ κυβέρνησις ἀπέναντι τῶν διαβημάτων τούτων ἐβεβαίωσεν ὅτι θὰ ἐδίδοντο διαταγαὶ πρὸς τὰ τμήματα τῶν μεραρχιῶν τοῦ Δ'. Σώματος Στρατοῦ νὰ συγκεντρωθοῦν εἰς τὴν Δράμαν καὶ τὴν Καβάλλαν. Δὲν ἐφαντάσθησαν ποτὲ οἱ κυβερνῶντες ὅτι ἡ γερμανοβουλγαρικὴ προέλασις θὰ ἐφθάνεν ἕως ἐκεῖ, καὶ ἐζητήθησαν μάλιστα σχετικαὶ ὑποσχέσεις.

Τὰς διαταγὰς τῆς κυβερνήσεως ἐξετέλει πιστῶς τὸ στράτευμα, πλὴν τοῦ 18ου πεζικοῦ συντάγματος τῆς μεραρχίας Χριστοδούλου, τὸ ὅποιον παρήκουσε τὴν διαταγὴν καὶ συνεπλάκη πρὸς δεκαπλασίας βουλγαρικὰς δυνάμεις. Ὁλη ἡ ἄλλη ἑλληνοβουλγαρικὴ μεθόριος ἐγκατελείφθη ἀνευ οὐδεμίας ἀντιστάσεως.

Οἱ Βούλγαροι ὅμως δὲν κατήρχοντο ἀπλῶς, κατήρχοντο σὰν σωστοὶ Βούλγαροι. Δηλαδή κατήρχοντο λεηλατοῦντες, φονεύοντες καὶ ληστεύοντες. Διηυθύνοντο οὗτοι πρὸς τὴν Δράμαν, γιὰ νὰ ἀποκλείσουν ἐκεῖ τὴν 5ην μεραρχίαν, καὶ ἐκεῖθεν θὰ κατήρχοντο εἰς τὴν Καβάλλαν διὰ νὰ συμπληρώσουν ὀλόκληρον τὸ πρόγραμμα τῆς καταλήψεως, δηλαδή τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας.

Δι' ὀλοκλήρου σειρᾶς τηλεγραφημάτων ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Δ'. Σώματος Χατζόπουλος ἐξέθετε λεπτομερικῶς ὅλα ταῦτα εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ἀλλ' αὕτη στερεοτύπως ἀπήντα, ὅτι ἔπρεπεν ἀντὶ πάσης θυσίας ν' ἀποφευχθῇ καθέ

σύγκρουσις μὲ τοὺς γερμανοβουλγάρους καὶ δὲν ἐνέκρινε προταθέντα μέτρα. περὶ προσκλήσεως ἀπολυθέντων ἐπιστράτων, τὰ ὁποῖα ἐζητοῦντο, διότι, ὡς ἐτηλεγράφη ὁ Χατζόπουλος, αἱ προθέσεις τῶν Βουλγάρων περὶ καταλήψεως τῆς Καβάλλας ἐξεδηλοῦντο συνεχῶς σαφέστεραι.

Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἡ γερμανοβουλγαρικὴ προέλασις ἐγίνετο κανονικῶς ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀντιστάσεως, χωρὶς φυσικὰ νὰ φεῖδεται οὔτε στρατηγικῶν θέσεων οὔτε ὀχυρῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων περιλαμβάνοντο καὶ τὰ ὀχυρὰ τῆς Καβάλλας, τὰ ὁποῖα δεσπόζοντα τῆς πόλεως, περιήλθον εἰς χεῖρας τῶν Βουλγάρων ἀπὸ τῆς 15 Αὐγούστου 1916.

Ἐκ τῆς συντόμου ταύτης περιγραφῆς ὁ καθένας βλέπει ὅτι ἡ κατάστασις εἰς τὴν Μακεδονίαν, ἀπὸ ἐλληνικῆς ἀπόψεως ἐξεταζομένη, ἦτο τὰ μάλιστα ἀνώμαλος, φθάνουσα καὶ μέχρις ἀδιεξόδου.

Σύμπτωμα τῆς θλιβερᾶς ταύτης καταστάσεως ἦτο καὶ ἡ ἐν Καβάλλᾳ σύμπηξις συνδέσμου ἀξιωματικῶν, οἱ ὅποιοι συνεκεντρώθησαν ἐκεῖ ἐκ διαφόρων σημείων τῆς Μακεδονίας καὶ ἐξέδωκαν προκήρυξιν πρὸς σχηματισμὸν ἐλληνικῆς λεγεῶνος. Οἱ ἐπαναστατήσαντες οὗτοι στρατιωτικοί, θὰ ἐχρησιμοποιοῦν ὡς ὄρμητήριον τὴν νῆσον Θάσσον, πού κατεῖχετο ὑπὸ τῶν συμμάχων.

Εἰς τὴν σύμπηξιν ταύτην προσεχώρησε καὶ ὁ λοχαγὸς Κονδύλης μετὰ τινων ἀξιωματικῶν καὶ τριακοσίων ὀπλιτῶν.

Ἡ θλιβερὰ κατάστασις τῆς Μακεδονίας ὤθησε τὴν κυβέρνησιν εἰς διπλωματικὰς ἐνεργείας.

Πρῶτα ἀπ' ὅλα ὁ Ζαΐμης διεμαρτυρήθη ἐπισήμως κατὰ τῆς βουλγαρικῆς ἐπιδρομῆς. Καὶ ἔπειτα, ἐζήτηε τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι οὔτε τὰ γερμανικά, οὔτε τὰ βουλγαρικὰ στρατεύματα θὰ εἰσῆρχοντο εἰς τὰς πόλεις Σέρρας, Δράμαν καὶ Καβάλλαν. Ἐν τέλει ἐζήτηε τὸν σεβασμὸν τῶν ἀμάρων πληθυσμῶν.

Ὁ Γερμανὸς πρέσβυς ἀπήντησεν ὡς ἑξῆς :

« Ἀθῆναι, 9/22 Αὐγούστου 1916. Ἡ γερμανικὴ πρεσβεία (ἀριθ. 7242). Πρὸς τὸν κ. Ἄ. Ζαΐμην, πρόεδρον τοῦ Ἑπιφυλακικοῦ Συμβουλίου. Ἐνταῦθα. Συνεχίζων προηγουμένης ἀνακρινώσεως μου, εἶμαι ἐπιφορτισμένος καὶ λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ φέρω εἰς γνῶσιν τῆς ὑμετέρας ἐξοχότητος ὅτι οὔτε τὰ γερμανικά στρατεύματα, οὔτε τὰ βουλγαρικὰ στρατεύματα θὰ εἰσέλθουν εἰς τὰς πόλεις τῶν Σερρών, Δράμας καὶ Καβάλλας. Οἱ Ἕλληνες στρατιῶται, οἵτινες, κατὰ τὴν προέλασιν τῶν στρατευμάτων μας, ἤθελον τυχὸν ἀπομείνῃ ὀπισθεν τῶν γραμμῶν μας θὰ ἐπαναφέρονται, μὲ πρώτην παρουσιασθησομένην εὐκαιρίαν, πρὸς τὰς μονάδας αὐτῶν εἰς τὰς ὁποίας ἀνήκουν. Εὐαρεστηθῆτε, κύριε πρόεδρε, κλπ. (Ἑπιφυλακὴ) Μίρμπαχ ».

Ὁ πρεσβευτὴς τῆς Βουλγαρίας ἔλαβε γνῶσιν τοῦ γενομένου παρὰ τοῦ πρεσβευτοῦ τῆς Γερμανίας διαβήματος καὶ ἐτηλεγράφη ὡς ἑξῆς :

« Ἀθῆναι, 11/24 Αὐγούστου 1916 (ἀριθ. 75). Πρωθυπουργὸν Ῥαδοσλαύφ, Σόφιαν. Ἀπάντησις εἰς τὸ ὑμέτερον ὑπ' ἀριθ. 11 τῆς 10/23 Αὐγούστου ἐνεστῶτος ἔτους. Ὁ πρεσβευτὴς τῆς Γερμανίας ἐπληροφόρησε τὴν ».

Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν ἐπισήμως δι' ἐπιστολῆς διτι τὰ γερμανικὰ στρατεύματα δὲν θὰ εἰσέλθουν ἐντὸς τῶν πόλεων Δράμας, Σερρών, Καβάλλας. Ἀκολουθεῖ τηλεγράφημά μου περὶ τῶν γενομένων παραστάσεων. (Ἵπογραφὴ) Πασσάρωφ».

Ἄλλὰ καὶ ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Γερμανίας Γιάγκωβ ἀνεκοίνωσε καὶ ἀνέγνωσεν εἰς τὸν πρεσβευτὴν τῆς Ἑλλάδος Ν. Θεοτόκην τηλεγράφημα τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Γερμανικοῦ Ἐπιτελείου κατὰ τὸ ὁποῖον γίνεται γνωστὸν διτι οὔτε τὰ γερμανικὰ οὔτε τὰ βουλγαρικὰ στρατεύματα θὰ εἰσέλθουν εἰς τὰς Σέρρας, Δράμαν καὶ Καβάλλαν. Καὶ μόνον ἐν καὶ ἐφ' ὅσον ἡ Ἄντάντ ἐνεκαθίστατο εἰς τὰς πόλεις ταύτας, οἱ Γερμανοβούλγαροι θὰ ἤναγκάζοντο νὰ εἰσέλθουν εἰς αὐτάς διὰ νὰ ἀπομακρύνουν τοὺς ἐχθροὺς των.

Πανηγυρικώτεραι ὑποσχέσεις δὲν ἠδύναντο νὰ δοθοῦν, ἀλλὰ καὶ τραγικώτερα ἀθέτησις αὐτῶν ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπακολουθήσῃ.

Τὴν 20ὴν Αὐγούστου 1916 (παλ. ἡμερολ.) ἰσχυρὰ μοῖρα συμμαχικοῦ στόλου ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ναυάρχου Νταρντιζ ντὲ Φουρνὲ κατέπλευσεν εἰς τὴν Σαλαμίνα διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς τὸ Κερατοῖνι.

Ἐκτοτε ἀρχίζει ἡ στρατιωτικὴ κατοχὴ τῆς Χώρας παρὰ τῆς Ἄντάντ. Καὶ ὡς πρῶτον βῆμα οἱ πρεσβευταὶ αὐτῆς ἠξίωσαν τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Γερμανικῆς προπαγάνδας βαρώνου Σέγκ μετὰ τῶν ὀργάνων του καὶ τινων αὐστριακῶν ὑπηκόων, ἔλεγχον ἐπὶ τῶν τηλεγραφεῶν, ταχυδρομείων καὶ τηλεφῶνων. Καὶ ἄλλα μέτρα ἀσφαλείας.

Ἡ Κυβέρνησις ἱκανοποίησε πλήρως τὰς ἀξιώσεις ταύτας.

Συγχρόνως ἀνεκαθίστατο ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου Β. Δούσμανης διὰ τοῦ στρατηγοῦ Κ. Μοσχοπούλου καὶ ἀπεμακρύνετο ἐκ τοῦ Γεν. Ἐπιτελείου ὁ Ἰ. Μεταξάς, ὅστις ἐτοποθετήθη εἰς τὸ σχολεῖον λοχαγῶν.

Ἐν ᾧ ταῦτα συνέβαινον εἰς τὰς Ἀθήνας, ἡ ἐν Μακεδονίᾳ κατάστασις διαρκῶς ἐχειροτέρευε, ὅχι μόνον ἔνεκα τῆς γερμανοβουλγαρικῆς προσελάσεως ἡ ὁποία συνεχιζομένη ἐδημιούργει διαρκῶς καὶ νέα ἐπεισόδια, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ Καβάλλα εἶχεν ἀπομονωθῆ, ἔνεκα τῆς ὑπὸ τῶν Ἀγγλων γενομένης κατὰ τὴν 27ην Αὐγούστου καταλήψεως καὶ καταστροφῆς τοῦ ἀσυρμάτου αὐτῆς. Τοῦθ' ὅπερ εἶχε τὸ ἀποτέλεσμα νὰ λύωνται παρὰ τῶν τοπικῶν στρατιωτικῶν ἀρχῶν ἔλα τὰ ἐκάστοτε ἀναφυόμενα ζητήματα, καὶ δὲν ἦσαν ταῦτα οὔτε ὀλίγα οὔτε ἀπλά.

Τώρα, ἂν εἰς ταῦτα κανεὶς προσθήσῃ τὰ ἄπειρα ἐπισιτιστικά, διὰ τε τὸ στρατεύμα καὶ τοὺς ἀμάχους πληθυσμοὺς ζητήματα, τὰς εἰς βάρους τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν βουλγαρικὰς ὠμότητας, πού διαρκῶς ἐπληθύνοντο καὶ τὴν βουλγαρικὴν κακοπιστίαν, πού δὲν εἶχεν ὄρια, τότε καὶ μόνον τότε θὰ σχηματίσῃ τις τὴν ἀμυδρὰν ἰδέαν τῆς πολυπλόκου καὶ χαώδους ἴσως καταστάσεως πού ἐδημιουργήθη εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν.

Τὴν 28ην Αὐγούστου 1916 (παλ. ἡμερολ.) εὐθὺς πού εἶχε συντελεσθῆ παρὰ τῶν Βουλγάρων ἡ κατάληψις τῶν πέριξ τῆς Καβάλλας στρατηγικῶν θέσεων καὶ τῶν ὀχυρῶν αὐτῆς, ὡς καὶ ἡ ἐν αὐτοῖς ἐγκατάστασις πυροβολι-

κού, ὁ ταγματάρχης τοῦ γερμανικοῦ ἐπιτελείου Φὸν Σβάνιτς ἐζήτησε νὰ συναντηθῆ καὶ συνηντήθη μὲ τὸν ἀρχηγὸν τοῦ Δ'. Σώματος Στρατοῦ Χατζόπουλον. Τὸν ἐζήτησε διὰ νὰ τοῦ ἀνακοινώσῃ ἐκ μέρους τοῦ στρατάρχου Φὸν Χίντεμπουργκ ὅτι τὸ Δ' Σῶμα Στρατοῦ, ποῦ ἦτο κατατεταγμένον εἰς διαφόρους φρουρὰς τῆς Μακεδονίας, παρημποδίζε τὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ καὶ διὰ τοῦτο ἔπρεπε νὰ ἀλόκληρον τὸ σῶμα νὰ συγκεντρωθῆ εἰς τὴν Δράμαν. Ἐν περιπτώσει ἀρνήσεως τῆς φρουρᾶς νὰ μετασταθμεύσῃ, θὰ ἐξασκηθῆ βία κατ' αὐτῆς.

Ἡ μεταστάθμευσις αὕτη προφανῶς ἐζητεῖτο, διότι ἡ συγκέντρωσις τοῦ Δ' Σώματος Στρατοῦ εἰς Δράμαν οὐσιαστικῶς ἐσήμαινεν αἰχμαλωσίαν αὐτοῦ, μετὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ἀνατολικὴ Μακεδονία θὰ παρεδίδοτο ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀντιστάσεως εἰς τοὺς Βουλγάρους, καὶ οὕτω θὰ συνεπληροῦτο τὸ βουλγαρικὸν πρόγραμμα τῆς καταλήψεως ὅλης τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας.

Ὅλαι αἱ δοθεῖσαι ἐπίσημοι ὑποσχέσεις ἔπεφταν στὸ νερό.

Ὁ Χατζόπουλος κατάπληκτος ἐπληροφορεῖτο τὴν νέαν ἀξίωσιν. Ἡθέλησε κατ' ἀρχὰς νὰ κερδίσῃ καιρὸν, ποῦ θὰ τοῦ ἐπέτρεπε πρὶν δώσῃ ἀπάντησιν νὰ συνεννοηθῆ μὲ τοὺς διοικητὰς τῶν μονάδων. Ἐπρόστεινε δὲ εἰς τὸν Σβάνιτς νὰ περιμείνῃ τὴν μετάβασιν καὶ ἐπιστροφὴν ἐνὸς ἀξιωματικοῦ, ποῦ θὰ μετέβαινεν εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ νὰ ἐπικοινωνήσῃ μὲ τὴν Κυβέρνησιν.

Ἡ πρότασις αὕτη ἀσυζητητὴ ἀπερρίφθη.

Τότε ὁ Χατζόπουλος διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὴν μεταστάθμευσιν εἰς Δράμαν, ποῦ θὰ ἦτο αἰχμαλωσία παρὰ τῶν Βουλγάρων, ἐζήτησε νὰ μάθῃ παρὰ τοῦ Σβάνιτς ἂν ὁ στρατάρχης Χίντεμπουργκ ἠδύνατο νὰ ἐγγυηθῆ τὴν μετάβασιν καὶ διαμονὴν τοῦ Σώματος εἰς Γερμανίαν, μετὰ τῶν ὄπλων του καὶ τῶν σημαίων του.

Ὁ Σβάνιτς (καθ' ἃ ἀφηγεῖται ὁ ἴδιος Χατζόπουλος) τοῦ ὑποσχέθη ὅτι θὰ μεταβιβάσῃ τὴν πρότασιν του πρὸς τὸν Στρατάρχην. Καὶ ἔμειναν σύμφωνοι ὅπως συναντηθοῦν τὴν ἐπομένῃν κατὰ τὴν αὐτὴν ὥραν, ὁπότε ὁ Χατζόπουλος θὰ ἔκανε γνωστὴν εἰς τὸν Σβάνιτς τὴν ἀπόφασιν του.

Ἀμέσως τότε ὁ Χατζόπουλος συνεκάλεσε πολεμικὸν συμβούλιον, εἰς τὸ ὁποῖον ἔλαβε μέρος ὁ Ἐπιτελάρχης του, ὁ διοικητὴς τῆς 6ης Μεραρχίας, ὁ διοικητὴς τῆς 8ῆς Μεραρχίας καὶ ὁ διοικητὴς τοῦ Φρουρίου. Ὁ μέγας Δράμας δὲν ἔλαβε μέρος εἰς τὸ συμβούλιον τῆς Καβάλλας, διότι ἠμποδίσθη ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους ν' ἀναχωρήσῃ ἐκ Δράμας.

Τὸ πολεμικὸν τοῦτο συμβούλιον ἀπέρριψεν ὁμοφώνως καὶ ἄνευ συζητήσεως τὴν περίπτωσιν νὰ παραδοθῶν εἰς τοὺς Βουλγάρους. Ἐξήτασεν εἶτα τὴν περίπτωσιν τῆς ἀμύνης τῆς Καβάλλας, ἀλλ' ἔκρινεν ὅτι ἡ ἀμυνα αὕτη δὲν θὰ εἶχε καμμίαν, οὔτε τὴν ἀπωτάτην ἐλπίδα ἐπιτυχίας, ὅχι μόνον διότι ἡ φρουρὰ ποῦ θὰ ἠμύνετο ἦτο πολὺ μικρὰ, ἀλλὰ καὶ διότι οἱ Βούλγαροι εἶχον ἤδη καταλάβῃ ὅλας τὰς ἐπικαίρους θέσεις, ἐξ ὧν ἠπειλεῖτο ἡ πόλις. Καὶ κατέληξεν ὁμοφώνως εἰς τὸ συμπέρασμα νὰ παραδοθῶν εἰς τοὺς Ἄγ-

γλους. Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο κατέληξε τὸ συμβούλιον κυρίως διότι ἐσκέφθη ὅτι μόνον ἢ παράδοσις εἰς τοὺς Ἕλληνας θὰ ἐξησφάλιζεν ἐνδεχομένην χρησιμοποίησιν τοῦ Δ' Σώματος Στρατοῦ ἐν περιπτώσει πολέμου.

Ἄλλ' ἢ ἐκτέλεσις τῆς ἀποφάσεως ταύτης προϋπέθετε μεταφορικὰ μέσα, ὅπλα δὴ πλοῖα, διὰ νὰ μεταφερθοῦν οἱ ἄνδρες εἴτε εἰς Βόλον, εἴτε ἀκόμῃ εὐχερέστερον εἰς τὴν Θάσον. Φαίνεται δὲ ὅτι εὐρίσκοντο εἰς τὴν Θάσον πλοῖα ἑλληνικὰ ὑπὸ ἀγγλικὴν ὁμῶς διοίκησιν.

Διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῶν πλοίων τούτων ἐπεδίωξεν ὁ Χατζόπουλος νὰ ἔλθῃ εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν Ἕλληνα Πρόξενον Καβάλλας Κινδύου εὐρισκόμενον τότε εἰς Θάσον. Τοσαύτας δὲ ἐλπίδας ἐκ τῆς ἐπαφῆς ταύτης ἀπεκόμισεν ὥστε ἐξέδωκε διαταγὴν ἐπιβιβάσεως πρὸς τοὺς ἄνδρας τοὺς ἀποτελοῦντας τὸ Δ' Σῶμα, καὶ ἤρχισαν συγκεντρούμενοι οὗτοι εἰς τὴν παραλίαν τῆς Καβάλλας ἀναμένοντες τὰ πλοῖα.

Ἄλλ' εἰς τὴν Θάσον εἶχεν ἐγκατασταθῆ ἐπιτροπὴ ἀξιωματικῶν τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης ἢ ὁποῖα ἐκινεῖτο ἐν πλήρει συνεννοήσει μὲ τοὺς προξένους Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας (ποὺ εἶχον ἐγκατασταθῆ ὡσαύτως εἰς τὴν Θάσον), καὶ δι' αὐτῶν μὲ τὸν Ἕλληνα στόλαρχον.

Ἦτο ἐπομένως φυσικὸν τὰ μέσα τῆς μεταφορᾶς νὰ διατίθενται κατὰ προτίμησιν διὰ τοὺς προσχωροῦντας εἰς τὴν Ἐθνικὴν Ἀμυναν ἀξιωματικούς καὶ στρατιώτας.

Διὰ τὴν διευκόλυνσιν ἀκριβῶς ταύτην ἐστάλη εἰς Καβάλλαν τὸ πλοῖον «Μαργαρίτα» τῆς Ἐταιρίας Τζών, τὸ ὁποῖον ἐφθασε τὴν ἰδίαν νύκτα ποὺ τὸ Δ' Σῶμα ἀνέμενε τὰ πλοῖα διὰ νὰ ἐπιβιβασθῆ. Εἰς αὐτοὺς ὁμοῦς ἐδηλώθη εὐθὺς ἀμέσως ὅτι ἡ «Μαργαρίτα» ἐστάλη διὰ νὰ μεταφέρῃ ἐκ Καβάλλας εἰς Θεσσαλονίκην τὸ 21ον Σύνταγμα Κρητῶν ποὺ εἶχε προσχωρήσῃ εἰς τὸ κίνημα τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης. Διὰ τοὺς προσχωροῦντας εἰς τὸ κίνημα ὑπῆρχον πάντοτε μεταφορικὰ μέσα.

Ἄλλὰ δὲν ὑπελείπετο παρὰ ὦραι τινές εἰς τὸ μεταξύ δὲ τοῦτο οἱ διοικοῦντες τὸ Δ' Σῶμα συνεννοοῦντο διὰ τὴν ἀποστολὴν πλοίων καὶ μὲ τὴν ἐπιτροπὴν τῶν ἀξιωματικῶν τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης ποὺ διέμενον εἰς τὴν Θάσον.

Πλοῖα ὁμοῦς δὲν ἀνεφαίνοντο, καὶ οἱ ἐν τῇ παραλίᾳ συγκεντρωθέντες ἄνδρες ἐλάμβανον τὴν διαταγὴν νὰ ἐπανέλθουν εἰς τοὺς στρατώνας των.

Ἡ καθυστέρησις αὕτη φαίνεται ποὺ δὲν ὑπῆρξεν ἐντελῶς τυχαία. Οἱ κανονίζοντες τὴν κίνησιν τῶν πλοίων, ἐν συνεννοήσει μὲ τοὺς ξένους, ἀξιωματικοὶ τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης, ἐσκέφθησαν ὅτι διὰ τῆς καθυστερήσεως ταύτης θὰ ἤσκειτο ποιά τις πίεσις εἰς τοὺς ἡγουμένους τοῦ Δ' Σώματος Στρατοῦ διὰ νὰ προσχωρήσουν καὶ οὗτοι εἰς τὴν Ἐθνικὴν Ἀμυναν.

Κατακριτέα καταφανῶς ὑπῆρξε ἡ σκέψις καὶ προσπάθεια αὕτη. Ἀλλὰ κατὰ μείζονα λόγον κατακριτέα ὑπῆρξε καὶ ἡ ἀπόφασις τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Σώματος Χατζοπούλου, ὁ ὁποῖος ἐπροτίμησε παρὰ νὰ προσχωρήσῃ εἰς τὴν Ἐθνικὴν Ἀμυναν, νὰ παραδοθῆ κατὰ τὸν μᾶλλον ἐποναϊδιστὸν τρόπον, χω-

ρίς ν' ἀγωνισθῆ, χωρίς νὰ κινηθῆ μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ μὴ πολεμήσῃ τυχόν εἰς τὸ μέλλον.

Ἄλλ' αἱ ὥραι τῆς νυκτὸς παρήρχοντο. Πλοῖα δὲν ἐνεφανίζοντο. Καὶ ἡ ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ταχθεῖσα προθεσμία ἔληγε τὴν 11ην π.μ. Ὁ Χατζόπουλος, ὁ ὁποῖος ἐπίστευεν ὅτι ἡ ἀπάντησις τοῦ στρατάρχου θὰ ἦτο ἱκανοποιητικὴ καὶ θὰ ἐδέχετο τοὺς ἄρτους πού οὗτος ἔταξε, δηλαδὴ νὰ μεταφερθοῦν οἱ ἄνδρες μὲ τὰ ὄπλα των καὶ τὰς σημαίας των καὶ νὰ μὴ θεωρηθοῦν οὗτοι αἰχμάλωτοι ἀλλὰ φιλοξενούμενοι, λαμβάνει τὴν ἀπόφασίν του, νὰ παραδοθῆ δηλαδὴ εἰς τοὺς Γερμανούς.

Εἰς τὰς Ἀθήνας λόγῳ τῆς καταστροφῆς τοῦ ἀσυρμάτου δὲν εἶχον πληροφορηθῆ τὰς τραγικὰς ἐκείνας στιγμὰς τῆς Καβάλλας. Κάθε ἐπικοινωνία μὲ τὴν πόλιν ταύτην εἶχε διακοπῆ. Μόνον ἐν τηλεγράφημα κατάρθρωσαν ν' ἀποστείλουν οἱ ἐν Ἀθήναις, τὸ ὁποῖον διεβιβάσθη διὰ τοῦ πρεσβευτοῦ τῆς Ἀγγλίας Ἑλλιοτ πρὸς τὸν Ἀγγλον Ναύαρχον Καβάλλας, ὁ ὁποῖος τὸ ἐπέδωκεν εἰς τὸν Χατζόπουλον.

Τὸ τηλεγράφημα τοῦτο ἔχει ὡς ἑξῆς :

«Ἀθήναι, 29 Αὐγούστου 1916. Τὸ Ἵπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν (ἀριθμὸς ἐμπιστευτικοῦ πρωτοκόλλου 8077) πρὸς τὸ Δ'. Σῶμα Στρατοῦ, εἰς Καβάλλαν. Μετασταθμεύσατε πάραυτα μεθ' ὄλων τῶν δυνάμεών σας καὶ εἰ δυνατόν ὕλικού εἰς Βόλον, συνεννοούμενος μετ' Ἀγγλοῦ ναυάρχου, ἐπὶ πλοίων ἑλληνικῶν κατὰ προτίμησιν, ἢ ἐν ἑλλείψει τοιούτων ἐπὶ οἰωνδήποτε ἄλλων. Πολιτικαὶ καὶ Στρατιωτικαὶ ἀρχαὶ παραμείνουν (Ἵπογραφῆ) Καλλάρης».

Ὅλα αὐτὰ φαίνεται πὺ ἐγνώσθησαν εἰς τὴν Θάσσον, καὶ τότε καταψθάνει ἐκεῖθεν εἰς τὴν Καβάλλαν ὁ Ἀγγλος πρόξενος Κνὸξ ὅπως προτείνει τὴν ἐντὸς 6 ὡρῶν ἀποστολὴν πλοίων διὰ τὴν μεταφορὰν τῶν ἀνδρῶν τοῦ Δ'. Σώματος εἰς Βόλον.

Ὁ Χατζόπουλος δὲν ἔκαμε καμμίαν συζήτησιν ἐπὶ τῶν προτάσεων τούτων τοῦ Ἀγγλοῦ προξένου, Κατὰ τινὰς οὔτε κἂν τὸν ἐδέχθη. Κατ' ἄλλους δὲν ἐπίστευεν εἰς τὰς προτάσεις του, ἔπειτα ἀπὸ ὅσα συνέβησαν τὴν προηγουμένην.

Ὁ Χατζόπουλος εἶχεν ἤδη λάβῃ τὴν ἀπόφασίν του. Καὶ τὰς 10 τὸ πρωτ' τῆς 29ης Αὐγούστου 1916 συνηντήθη μὲ τὸν Σβάνιτς, ὁ ὁποῖος ἀνεκοίνωσε καὶ ἀνέγνωσεν εἰς αὐτὸν τὸ τηλεγράφημα τοῦ στρατάρχου Χίντεμπουργκ, δι' οὗ μετὰ προθυμίας ἐγένοντο δεκτοὶ ὅλοι οἱ ὑπὸ τοῦ Χατζοπούλου τεθέντες ἄρτοι.

Συνεπεῖα τῆς ἀποφάσεως ταύτης συνεκεντρώθησαν εἰς τὴν Δράμαν ὄλα τὰ τμήματα τοῦ Δ'. Σώματος καὶ οὕτω 6.000 Ἑλληγες ὀπλιται καὶ τετρακόσιοι ἀξιωματικοὶ ὠδηγήθησαν εἰς τὴν αἰχμαλωσίαν.

Τὸ Σῶμα τοῦτο κατὰ τὰ συμφωνηθέντα μετεφέρθη εἰς τὴν Γερμανίαν ὅπου παρέμεινε μέχρι λήξεως τοῦ πολέμου.

Ἐκτοτε ἀρχίζει τὸ ἀνεκδιήγητο μαρτύριον τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας.

Τὸ ἀπόγευμα τῆς ἐπομένης ἡμέρας Βούλγαρος διοικητὴς καταλαμβάνει τὴν πόλιν τῆς Καβάλλας ἐν ὀνόματι τοῦ Τσάρου τῆς Βουλγαρίας. Ἡ Ἑλληνικὴ σημαία ποῦ ἐκυμάτιζεν εἰς τὸ Λιμεναρχεῖον κατεβιβάσθη. Καὶ στρατιωτικὸν ὕλικὸν μεγίστης ἀξίας ἀνηρπάγη ἀπὸ τοὺς κατακτητάς.

Καὶ αἱ περιφνημοὶ ὑποσχέσεις ὅτι δὲν θὰ καταλαμβάνοντο αἱ τρεῖς ἑλληνικαὶ πόλεις;

Ὅλο αὐτὸ τὸ δράμα ποῦ ἐπαίχθηκε στὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν ἀποτελεῖ δυστυχῶς στίγμα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος, ὅχι μόνον διὰ τὰ ἄπειρα ἐξωτερικὰ καὶ στρατιωτικὰ σφάλματα ποῦ διεπράχθησαν, ἀλλ' ἰδίᾳ διὰ τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον αἱ δύο ἑλληνικαὶ παρατάξεις παρηκολούθησαν τὴν ὄλην δραματικὴν ἐξέλιξιν.

Ἡ μία κυρίως ἐξ αὐτῶν ἔφθασε ποῦ καὶ ποῦ ἐμμέσως ἢ καὶ ἀμέσως νὰ δικαιολογῆ ἢ ἔστω νὰ ἐξηγητῆ τὴν βουλγαρικὴν συμπεριφορὰν. Ἄλλοτε ἀπεδίδοτο ἡ εὐθύνη εἰς τὴν Κυβέρνησιν, διότι διεπραγματεύετο ἀκριβῶς τότε τὴν ἔξοδον τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος, εἰς στιγμὴν δηλαδὴ κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ Βούλγαροι κατεῖχον τὰς ἑλληνικὰς ἐπαρχίας!!

Ὁ Στρατηγὸς Β. Δούσμανης ἀπέδιδεν ὄλην αὐτὴν τὴν ἔθνικὴν συμφορὰν εἰς τὴν προηγηθεῖσαν ἀποστράτευσιν τῆς Χώρας. Ἐν ᾧ ἔπρεπε νὰ ἐνθυμῆται ὅτι τὸ Ρούπελ παρεδόθη εἰς τοὺς Βουλγάρους ἐν πλήρει ἑλληνικῇ πανστρατιᾷ.

Οἱ φρονιμώτεροι τῶν ἑλλήνων ἐστήριζαν εἰς τὴν ὀδυνηρὰν περιπέτειαν τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ μίαν ἐλπίδα. Ἐγνώριζον οὗτοι ὅτι ὄλη ἡ λεγομένη βασιλικὴ πολιτικὴ ἐστηρίζετο μόνον καὶ μόνον εἰς τὰς ἐγγυήσεις ποῦ ἔδιδεν ἡ Γερμανία ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἀκεραιότητος. Χάριν αὐτῶν ἐκάμαμεν ἀπείρους ὑποχωρήσεις. Ἄρα γε ἔλεγον οἱ καλοὶ οὗτοι πολῖται τὸ δράμα τοῦτο τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας δὲν ἤρκει διὰ νὰ πεισθοῦν οἱ ἀναλαβόντες τὰς εὐθύνας τῆς πολιτικῆς ταύτης, περὶ τοῦ ὅτι αἱ ἐγγυήσεις αὗται δὲν εἶχον τὴν σημασίαν ποῦ ἀπεδίδοτο εἰς αὐτάς;

Δυστυχῶς δὲν ἤρκεσεν.

Ἡ παραίτησις τοῦ Ζαΐμη. Τὸ τηλεγράφημα τοῦ Ντεμίντωφ.

Πρὸ τιοαύτης καταστάσεως ἀληθινὰ συγκεχυμένης καὶ πολυπλόκου ὑποβάλλεται τὴν 30ὴν Αὐγούστου 1916 (παλ. ἡμερολ.) ἡ παραίτησις τῆς Κυβερνήσεως.

Ὁ Ζαΐμης τότε εἶχεν ἀνακοινώσῃ ὅτι ἀπεμακρύνετο ἐκ τῆς ἐξουσίας διὰ λόγους ὑγείας. Καὶ ὁμοῦς ὁ Ζαΐμης τότε εἶχεν ἄριστα εἰς τὴν ὑγείαν του.

Ἄλλ' ἡ κατάστασις ἀπ' ὅλα τὰ μέρη εἶχεν ὀξυνθῆ τόσον, ποῦ δὲν ἦδύ-

γατο ν' αντιμετωπισθῆ ἀπὸ πολιτικὸν ἄνδρα ἔχοντα βεβαίως ἄπειρα ἐφόδια, ἀλλὰ στερούμενον ἀπολύτως τόλμης καὶ σκλάβον τῶν συνηθειῶν του καὶ τῶν ἀναπαύσεών του.

Τὸ μεταξὺ τῶν δύο ἐλληνικῶν παρατάξεων χάσμα εἶχεν ἀποβῆ δξύτατον καὶ ἀγεφύρωτον.

Οἱ σύνδεσμοι τῶν ἐπιστράτων ἐκινουῦντο συνεχῶς παντοῦ ἀναμιγνυόμενοι καὶ παραλύοντες κάθε ἔννοιαν πειθαρχίας ὄχι μόνον εἰς τὸ στράτευμα, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας δημοσίας ὑπηρεσίας.

Οἱ ξένοι ἀνεμιγνύοντο διαρκῶς καὶ εἰς τὰς ἀπλουστεράς τῶν ἐσωτερικῶν ἐλληνικῶν ὑποθέσεων δημιουργοῦντες τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἡ παρέμβασίς των ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν θὰ ἀπέβλεπε καὶ εἰς τὰ ριζικώτερα τῶν μέτρων.

Ἡ ἀνάμιξις των αὐτῆ ἦτο ἐνίοτε καὶ ἀνακόλουθος, διότι διὰ νεωτέρων διαβημάτων ἐπανήρχοντο ζητοῦντες τὰ ἀντίθετα ἐκείνων τὰ ὁποῖα εἶχον ἐπιτύχη διὰ προηγουμένων τοιούτων. Καὶ τοῦτο ὄχι μόνον ἐπὶ ἀσημάντων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ βασικῶν ζητημάτων. Οὕτω λ. χ. συνεπείᾳ τῆς νότας τῆς 8ης Ἰουνίου 1916 διελύθη ἡ Βουλὴ καὶ ἀνεμένετο τὸ διάταγμα περὶ καθορισμοῦ τῆς ἡμέρας διὰ τὰς ἐκλογάς. Παρὰ ταῦτα διὰ νεωτέρου διαβήματος ὁ πρέσβυς τῆς Γαλλίας ἐκτιμῶν ὀρθῶς ὅτι ἡ ἐκλογικὴ θέσις τοῦ Βενιζέλου δὲν ἦτο καὶ τόσον ῥόδιος ὅσον ἦτο κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς νότας, ἐζήτηε τὴν ἐπ' ἀόριστον ἀναβολὴν τῶν ἐκλογῶν, δηλαδὴ οὐσιαστικῶς τὴν ματαίωσίν των.

Ἐν ὅλα αὐτὰ ἐδημιούργουν περιστάσεις τὰς ὁποίας ὁ Ζαῖμης ἀσφαλῶς δὲν ἠδύνατο ν' αντιμετωπίσῃ, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον νὰ τακτοποιήσῃ. Γι' αὐτὸ ὑπέβαλε τὴν παραίτησίν του καὶ ἐπέμεινε εἰς αὐτήν.

Ὁ Ντεμίντωφ γνωστοποιῶν εἰς τὴν Κυβέρνησίν του τὴν παραίτησιν ταύτην κατὰ τὴν 2αν Σεπτεμβρίου 1916, ἐτηλεγράφει κατὰ λέξιν τὰ ἑξῆς :

«Ἡ παραίτησις τοῦ κ. Ζαῖμη ἐπεβλήθη πρὸ πάντων ὑπὸ τῶν ἀδιακόπων ἐπεμβάσεων τῶν Συμμάχων ἐν Ἑλλάδι, οἵτινες παρ' ὄλην τὴν ἐμπιστοσύνην τὴν ὁποῖαν λέγουσιν ὅτι ἔχουν εἰς τὸν κ. Ζαῖμην, ἐξακολουθοῦν νὰ ἔχουν τὸν στόλον των εἰς τὰ ἐλληνικὰ ὕδατα, καὶ ἀπεβίβασαν φρουρὰν πρὸς προστασίαν τῆς Γαλλικῆς Πρεσβείας. Τέλος ὁ κ. Ζαῖμης μοῦ ἐδήλωσεν ἄνευ περιστροφῶν ὅτι κατὰ τὴν γνώμην του οἱ Γάλλοι συνωμοτοῦν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐντονώτερον κατὰ τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ κυριαρχίας τῆς Ἑλλάδος καὶ ὅτι ὁ κρῦφος σκοπὸς των εἶναι ἡ ἐκθρόνισις τοῦ Βασιλέως. Ἀπέκτησε τὴν περὶ τούτου βεβαιότητα ἀπὸ τὰς τελευταίας του συνομιλίας μετὰ τὸν Γκυγιμέν».

Ἡ σχηματισμὸς Κυβερνήσεως Καλογεροπούλου. Προτάσεις ἐξόδου ἐκ τῆς οὐδετερότητος. Σχημα- τισμὸς Κυβερνήσεως Λάμπρου.

Διὰ τὸν σχηματισμὸν τῆς νέας Κυβερνήσεως ὁ Βασιλεὺς ἀπετάθη πρὸς τὸν ἐγκριτὸν νομομαθῆ Νικόλαον Δημητρακόπουλον ἀρχηγὸν μικροῦ πολιτικοῦ κόμματος ἐν τῇ Βουλῇ. Ἄλλ' οὗτος κατόπιν συναντήσεως πού εἶχε μὲ τὸν πρεσβευτὴν τῆς Ἀγγλίας Ἐλλιοτ κατέθηκε τὴν ἐντολήν.

Τὴν ἐπομένην τῆς καταθέσεως τῆς ἐντολῆς ταύτης συνηντήθη τυχαίως μὲ τὸν Δημητρακόπουλον, ὁ ὁποῖος μοῦ ἔλεγεν ὅτι ἐκ τῆς συναντήσεως πού εἶχε μὲ τὸν Ἐλλιοτ ἐπέισθη ὅτι οἱ σύμμαχοι, πλὴν τοῦ Βενιζέλου, δὲν θὰ ἠνείχοντο κανένα ἄλλον διὰ τὴν ἐφαρμοσὴν πολιτικὴν ἀνταντικὴν. Καὶ ἐχρειάσθηκε, εἶπα εἰς αὐτόν, νὰ φθάσῃς μέχρι τοῦ Ἐλλιοτ γιὰ νὰ πεισθῆς περὶ τούτου ;

Μετὰ τὴν ἄρνησιν τοῦ Δημητρακοπούλου ὁ Βασιλεὺς ἐστράφη πρὸς τὸν Νικόλαον Καλογερόπουλον, ὅστις κατήρτισεν ὑπὸ τὴν προεδρίαν του τὴν Κυβέρνησιν διὰ τῆς συμμετοχῆς τῶν Ἀλ. Καραπάνου, Ἀθ. Μπασιά, Λουκᾶ Ῥούφου, Δ. Βοκοτοπούλου, Γ. Καφταντζόγλου, Ἀλ. Κανάρη καὶ Δαμιανοῦ.

Ἡ σύνθεσις τῆς νέας ταύτης Κυβερνήσεως δὲν ἐπεδοκιμάσθη παρὰ τῶν Δυνάμεων τῆς Συνενοήσεως. Ὁ τύπος καὶ οἱ ἐπίσημοι κύκλοι τῆς Ἀντάντ, δυσμενῶς ἐξεφράζοντο. Οὗτοι εἶχον κυρίως ἐνοχληθῆ ἐκ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν Κυβέρνησιν τῶν Λουκᾶ Ῥούφου, Ἰωάν. Καφταντζόγλου καὶ Δ. Βοκοτοπούλου, οἵτινες ἐχαρακτηρίζοντο ὡς φίλοι τῶν κεντρικῶν Ἀυτοκρατοριῶν, ὑπὲρ τῶν ὁποίων καὶ μὲ ἄρθρα εἰς τὸν ἡμερήσιον τύπον εἶχον ἐκτεθῆ.

Παρ' ὅλα ταῦτα ἡ Κυβέρνησις αὕτη, καὶ διὰ τοῦ Προέδρου αὐτῆς Ν. Καλογεροπούλου, καὶ διὰ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Ἀλ. Καραπάνου ἐδήλου ὅτι θὰ ἐφήρμοζε πολιτικὴν φιλοανταντικὴν, καὶ ὅτι μάλιστα θὰ ὑπέβαλεν ἄνευ ἀναβολῆς προτάσεις ἐξόδου ἐκ τῆς οὐδετερότητος.

Εἶναι βέβαιοι ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἐνεπνέετο ἐκ τῶν εἰλικρινεστέρων ἐπὶ τοῦ προκειμένου προθέσεων. Ὁ χαρακτήρ δὲ τῶν Ὑπουργῶν ἐκαίνων τῶν ὁποίων ἡ εἰλικρίνεια ἐτίθετο ὑπὸ ἀμφισβήτησιν, παρεῖχεν ὅλας τὰς ἐγγυήσεις περὶ τῆς εἰλικρινείας τοῦ Κυβερνητικοῦ συνόλου.

Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν φίλος εἰλικρινῆς τῆς πολιτικῆς τῆς ἐξόδου παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Δυνάμεων τῆς Συνενοήσεως, διετήρη πάντοτε τὴν ἐντύπωσιν ὅτι καὶ ὁ Βασιλεὺς θὰ μετεπέθετο. Καὶ μὲ τὴν ἐλπίδα ταύτην, ἄφ' οὗ ἐπέτυχε τὴν ἐγκρίσιν τοῦ Βασιλέως ὑπέβαλε τὰς προτάσεις του διὰ τῶν εἰς τὰς πρωτεύουσας τῆς Ἀντάντ πρεσβευτῶν μας, διότι οἱ ἐν Ἀθήναις πρεσβεύται τῶν Δυνάμεων τῆς Συνενοήσεως δὲν ἤλθον εἰς οὐδεμίαν ἐπαφὴν μὲ τὴν Κυβέρνησιν ταύτην.

Ἐξηκολούθει πάντοτε ἡ αὐτὴ δυσπιστία. Αἱ Κυβερνήσεις τῶν Προστατιδῶν Δυνάμεων δὲν ἐπέιθοντο ὅτι τὰ μέλη τῆς Κυβερνήσεως θὰ ἐφήρμοζον πολιτικὴν εὐμενοῦς οὐδετερότητος ὑπὲρ τῆς Ἀντάντ, τὴν ὁποίαν ἡ Ἑλλάς διαρκῶς ὑπέσχετο. Οὐτε ἐθεώρουν τὴν Κυβέρνησιν ταύτην ἱκανὴν νὰ καταστείλῃ τὰς βιαιότητες τῶν ἐπιστράτων, ἢ δρᾶσις τῶν ὁποίων καθημερινῶς ἠῤῥξανε πρὸς μεγάλην ζημίαν τῆς Χώρας.

Ὁ Μπριὰν ἔλεγε εἰς τὸν Ῥωμᾶνον ὅτι αἱ ἑλληνικαὶ προτάσεις περιεῖχον ἀξιώσεις ἐπίτηδες τεθείσας διὰ νὰ ματαιωθῇ ἡ συμφωνία καὶ ἐτόνισε κατὰ λέξιν ὅτι «Διὰ νὰ ἐφαρμῶσῃ ἡ Ἑλλάς πολιτικὴν ἐθνικὴν, ὄφειλε νὰ ἔχῃ καὶ κυβέρνησιν ἐθνικὴν».

Ἐξ ἄλλου ὁ ἐν Λονδίῳ πρεσβευτὴς μας Γεννάδιος ἐτηλεγράφει κατὰ λέξιν: «Αἰσθάνομαι τὸ καθήκον νὰ σᾶς εἰδοποιήσω ὅτι αἱ Δυνάμεις χαρακτηρίζουν τοὺς ὅρους τῆς ἑλληνικῆς διακοινώσεως ἀπὸ 6/19 Σεπτεμβρίου 1916 ἀπαραδέκτους».

Εἰς τὰ καχύποπτα ταῦτα συμπεράσματα κατέληγον αἱ Κυβερνήσεις τῆς Συνεννοήσεως καὶ ἐκ τῆς προβαλλομένης παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἀξιώσεως, ὅπως αἱ διαπραγματεύσεις θεωρηθῶν μὴ γενόμεναι, εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν αὐταὶ ἤθελον ἔλθῃ εἰς γνῶσιν τῆς Γερμανίας.

Πλὴν τούτου ὑπῆρχε καὶ ὄρος εἰς τὰς τελικὰς προτάσεις ἐξόδου, ὁ ὁποῖος μεγάλως ἐνίσχυε τὰς ὑπονοίας τῶν συμμάχων κυβερνήσεων. Ὁ ὄρος οὗτος εἶχε κατὰ λέξιν ὡς ἐξῆς: «Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις νομίζει ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν θὰ ἦτο ὑπόχρεως νὰ δράσῃ ὡς ἀνωτέρω, ἐάν, κατὰ τὴν ὀριζομένην ἐποχὴν καὶ σύμφωνα μὲ τὴν γνώμην αὐτῶν τούτων τῶν συμμαχικῶν ἐπιτελειῶν, ὑπῆρχεν εἰς τὸ βαλκανικὸν θέατρον τοῦ πολέμου τοιαύτη ἀνισορροπία δυνάμεων, ὥστε ἡ προσθήκη τῆς ἑλληνικῆς βοήθειας νὰ μὴ ἀποκαθιστᾷ τὸ ἰσοζύγιον ὑπὲρ τῆς Ἀντάντ».

Ἄλλ' ὅλα αὐτὰ ἴσως δὲν θὰ ἀρκοῦσαν διὰ νὰ ἀποκλείσουν κάθε ἐπαφὴν τῶν ἐνταῦθα ἀντιπροσώπων τῆς Συνεννοήσεως μὲ τὴν Κυβέρνησιν, ἐάν αἱ Κυβερνήσεις τῆς Ἀντάντ δὲν ἔφθαναν σιγὰ σιγὰ μέχρι τοῦ σημείου ὥστε νὰ δυσπιστοῦν πλήρως πρὸς πᾶν ὅ,τι δὲν ἦτο βενιζελικόν. Καὶ διὰ τὸ θλιβερὸν καὶ ἀδικον τοῦτο ἀποτέλεσμα ὑπεύθυνον κατὰ μέγα μέρος ὑπῆρξε τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων, τὸ ὁποῖον μετὰ πολλῆς τέχνης καὶ ἐπιμελείας ἐκαλλιέργησε τὴν ἐντύπωσιν ταύτην.

Ὅπως δὲ ἦτο ἡ δυσπιστία ἐσυνεχίζετο. Καὶ μία ἐκδήλωσις τῆς δυσπιστίας ταύτης ὑπῆρξεν ἡ ἀπὸ 23 Σεπτεμβρίου τελεσιγραφικὴ διακοίνωσις τοῦ Ναυάρχου Φουρνὲ διὰ τῆς ὁποίας ἐξηγοῦντο ἄμεσα μέτρα κατὰ τῶν ἐπιστράτων, ἀπλάσεις τῶν ὑπολοίπων γερμανῶν προπαγανδιστῶν κλπ.

Εἶναι φανερὸν ὅτι ἐξ ὅλων αὐτῶν τῶν μέτρων αἱ σχέσεις τῆς Ἀντάντ μὲ τὴν Κυβέρνησιν καθημερινῶς ἐνετεινοντο. Προεβάλλετο δὲ καὶ τὸ παράπονον κατὰ τοῦ σχηματισμοῦ τῆς κυβερνήσεως, ὅτι αὕτη δὲν ἔφερε τὸν ὑπερρεσιακὸν χαρακτήρα ὡς ἠξίου ἡ Ἀντάντ.

Ἡ κατάστασις αὕτη μοιραίως ὠδήγησεν εἰς τὴν παραίτησιν τῆς Κυ-

βερνήσεως, ἥτις καὶ ἐπραγματοποιήθη κατὰ τὴν 2 Σεπτεμβρίου 1916. Καὶ ἐπῆλθεν ἡ παραίτησις αὐτῆ, χωρὶς νὰ ἐπιτύχη ἡ Κυβέρνησις οὔτε ἑναρξιν τῶν διαπραγματεύσεων, οὔτε ἀναγνώρισιν ἐκ μέρους τῆς Ἐντάντ.

Ὁ ἐν Παρισίοις πρεσβευτῆς μας Ῥωμᾶνος ἀνεκοίνωσε τὴν παραίτησιν τῆς κυβερνήσεως εἰς τὸν πρωθυπουργὸν Μπριάν, ἤκουσε δὲ ταύτην τὴν ἀπάντησιν ἀπὸ τὸν Γάλλον πρωθυπουργόν: «Ὁ λόγος εἶναι τώρα εἰς τὸν Βασιλέα. Μία τελευταία περίπτωσις παρουσιάζεται εἰς τὴν Αὐτοῦ Μεγαλειότητα διὰ νὰ κρίνῃ τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος...»

Καὶ εἰς ἐκείνην τὴν στιγμὴν, δηλαδὴ τὴν κρισιμωτέραν στιγμὴν τῆς ἱστορίας τῆς φυλῆς, ἀνατίθεται (ὡς ἀπάντησις τρόπον τινα εἰς τὴν ἔκκλησιν τοῦ Μπριάν) ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος εἰς χεῖρας καθηγγητῶν καὶ ἀνωτέρων ὑπαλλήλων, ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ καθηγγητοῦ τοῦ πανεπιστημίου, καὶ καθηγγητοῦ τῆς Ἱστορίας, τοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου. Χωρὶς νὰ ὑπολογίσῃ ὁ προκαλέσας τὴν ἀντικατάστασιν ταύτην Βασιλεὺς, ὅτι, ἀπὸ τῆς ἀντικαταστάσεως ταύτης καὶ ἔνεκα ταύτης, ἀνελάμβανεν αὐτός, καὶ μόνον αὐτός, οὐσιαστικῶς ὄλας τὰς εὐθύνας τῶν γενομένων.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι, διὰ τοῦ σχηματισμοῦ τῆς Κυβερνήσεως ταύτης, ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἀπέφυγε τὴν ἐνόχλησιν ν' ἀκούῃ, ἐκ μέρους τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἐντάντ, παράπονον στηριζόμενον ἐπὶ τοῦ ὑπηρεσιακοῦ χαρακτῆρος αὐτῆς. Ἀλλὰ πρὸς Θεοῦ περὶ αὐτοῦ ἐπρόκειτο;

Αἱ συζητήσεις περὶ κινήματος.

Ἡ ἀναβολὴ ἢ μᾶλλον ἡ ματαίωσις τῶν ἐκλογῶν ὤθησε τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων πρὸς ἄλλας κατευθύνσεις, διὰ τὴν ἐπικράτησιν τῆς ἐξωτερικῆς καὶ πολεμικῆς πολιτικῆς τὴν ὁποίαν τὸ κόμμα ὑπεστήριζεν.

Δὲν ἐκινήθη ἡ ἐπίσημος Ἑλλάς διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ ὡς ὤφειλε, τὴν σύμμαχόν της ὅταν ἡ Βουλγαρία ἐπετέθη κατ' αὐτῆς, οὔτε ὅταν ἐξῆλθε τῆς οὐδετερότητος ἡ Ῥουμανία, παρὰ τὴν διακήρυξιν εἰς τὴν ὁποίαν πλειστάκις εἶχε προβῆ.

Τὸ κόμμα συνεπῶς τῶν Φιλελευθέρων ἔχασε καὶ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ ἐλπίδα. καὶ ἐπείσθη ὅτι μόνον ἐπὶ τῶν ἰδίων αὐτοῦ δυνάμεων θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπολογίσῃ.

Ἦρχισαν ἐπομένως νὰ σκέπτονται οἱ φιλελεύθεροι ἐπὶ τοῦ ἀποτελεσματικωτέρου τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ διαθέσουν τὰς δυνάμεις των ταύτας, ἔστω καὶ ἐὰν ὁ τρόπος οὗτος θὰ ἐξῆρχετο τῆς νομιμότητος.

Ἐπιβάλλεται πλέον ἡ δρᾶσις, ἐπιβάλλεται τὸ κίνημα ἐπανελάμβανον οἱ ὁπαδοὶ τοῦ κόμματος.

Κίνημα οἱ νεώτεροι Ἕλληνες ἀπεκάλουν οἰανδήποτε ἐπαναστατικὴν ἢ καὶ ἀπλῶς ἀντιπειθαρχικὴν ἐκδήλωσιν. Ἡ λέξις κίνημα ἠλέκτριζεν ὄλους, ἀλλ' ὀλίγοι ἦσαν ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι ἠδύναντο νὰ διακρίνουν καὶ τὸ περιεχό-

μενον αὐτοῦ. *Καὶ ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς ἐκτάσεως καὶ τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ ὑπῆρχον διάφοροι γνώμαι.

Ἄλλὰ κίνημα προσερχόμενον ἐκ τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων μοιραίως καὶ ἀναπόσπαστα θὰ συνεδέετο μὲ τὸ πρόσωπον τοῦ ἀρχηγοῦ του.

Ἐν τῷ Βενιζέλος θὰ ὀρίσῃ ἂν θὰ γίνῃ τὸ κίνημα. Ὁ Βενιζέλος θὰ καθορίσῃ τὴν ἔκτασιν καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ.

Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς αἱ συνεχεῖς συζητήσεις περὶ κινήματος μεταξὺ τῶν ὀπαδῶν τοῦ κόμματος δὲν ἐστρέφοντο τόσον ἐπὶ τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ, ὅσον ἐπὶ τῶν γνωμῶν τοῦ ἀρχηγοῦ.

Ἄλλ' ἐνῶ ἀμφισβητήσεις ἐγεννῶντο ἐπὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ κινήματος καὶ τοῦ χρόνου τῆς ἐκκήρυξεως αὐτοῦ, ὑπῆρξε τὸναντίον ἀπόλυτος ὁμοφωνία ἐπὶ τοῦ τόπου πού θὰ ἐγίνετο τοῦτο, δηλαδὴ ἐπὶ τῆς ἔδρας αὐτοῦ.

Ἡ Θεσσαλονίκη ἦτο ἐκείνη πού πανταχόθεν καὶ ὁμοφώνως ὑπεδεικνύετο.

Ἡ Μακεδονικὴ πρωτεύουσα δὲν ἦτο μόνον, λόγου τοῦ πληθυσμοῦ της, ἢ δευτέρα πόλις τῆς Ἑλλάδος. Ἄλλ' ἦτο καὶ ἡ πόλις ἐκείνη ἢ ὁποία ἕνεκα κυρίως τῆς τοποθεσίας της προσεκάλει καὶ συνεκέντρωνε τὰς βλέψεις ὅλων τῶν βαλκανικῶν, ἀλλὰ καὶ τινῶν ἐξωβαλκανικῶν χωρῶν.

Ἐξ ἄλλου ἐκατοικεῖτο τότε κατὰ πλειοψηφίαν ἀπὸ πληθυσμοὺς ἑτερογενεῖς, διαφόρου καταγωγῆς, διαφόρου γλώσσης, ἀλλὰ καὶ διαφόρου θρησκευομένου. Ἡ μεγαλύτερα ἐκ τῶν παροικιῶν τῆς Θεσσαλονίκης ἦτο ἡ Ἑβραϊκὴ, ἢ ὁποία μὲ τὴν λοιπὴν ἑτερογενῆ σύνθεσιν της προσέδιδεν εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν ὄψιν διεθνή. Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης δὲν ἦσαν οὔτε Ἕλληγες, οὔτε Τοῦρκοι, οὔτε Βούλγαροι, οὔτε Σέρβοι, οὔτε Αὐστριακοί. Ἦσαν Ἑβραῖοι μὲ συνείδησιν διεθνή.

Αὕτη ἦτο ἡ ὄψις τῆς Θεσσαλονίκης μέχρι τοῦ 1922 (καὶ ἐπομένως καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν πού τώρα μᾶς ἀπασχολεῖ), ὁπότε, μαζὶ μὲ τὴν Μακεδονίαν, ἑλληνικὴ, καὶ ἀποκλειστικὰ μάλιστα ἑλληνικὴ, ἐγένετο καὶ ἡ πρωτεύουσά της, διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν γνησίων ἑλληνικῶν πληθυσμῶν, πού συνέρρουσαν εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα ἐκ τῆς Μικρασιατικῆς κατατροφῆς.

Δι' ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους ἡ ἐκλογὴ τῆς Θεσσαλονίκης ὡς ἔδρας τοῦ κινήματος ἦτο ὄντως ἐπιβεβλημένη. Ἐπρεπε παντοῦ καὶ πάντοτε νὰ φαίνεται καὶ νὰ τονίζεται ὁ ἑλληνικὸς χαρακτῆρ τῆς πόλεως.

Ὁ Βλάσιος Γαβριηλίδης, κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Θεσσαλονίκης, εἶχε πλέον ἢ ἀπαξ ὑποστηρίξῃ διὰ τῆς «Ἀκροπόλεως», ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἡ πρωτεύουσα τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος.

Ἄλλὰ δὲν ἦσαν οὗτοι καὶ μόνοι οἱ λόγοι, ἕνεκα τῶν ὁποίων θὰ ἐξελέγετο, παρὰ τῶν ἡγουμένων τοῦ κινήματος, ἡ Θεσσαλονίκη ὡς ἔδρα αὐτοῦ.

Εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν εἶχον συγκεντρωθῆ ὅλα τὰ συμμαχικὰ στρατεύματα, ὁ ἀριθμὸς τῶν ὁποίων καθημερινῶς ἠῤῥαζαν. Ἡ ἀσφάλεια ἐπομέ-

νωσ δια τὸ κίνημα ἦτο πλήρης. Δὲν εἶχε τοῦτο τὴν ὑποχρέωσιν νὰ μεριμνήσῃ δια τὴν ἀσφάλειάν του. Ταύτην θὰ ἐγγυᾶτο ὁ Σαρδέιγ.

Ἦτο ἡ περίοδος τότε μεγάλης πολιτικῆς ζυμώσεως, ἡ ὁποία ὁμοῦς ἀρχίζει καὶ ἐτελείωνε μὲ τὸ κίνημα.

Αἱ μεταξὺ τῶν φιλελευθέρων ἐπ' αὐτοῦ συζητήσεις ἦσαν πυκναὶ καὶ ζωηραὶ. Ἡ μεγάλη πλειοψηφία ἐξ αὐτῶν, γιὰ νὰ μὴ εἴπω ἡ παμψηφία σχεδόν, εἶχε ταχθῆ ὑπὲρ αὐτοῦ.

Κατὰ τὰς ἡμέρας ἀκριβῶς ἐκεῖνας ἔλαβα ἓνα γράμμα ἀπὸ τὸν φίλον μου Γεώργιον Ἀβέρωφ, διὰ τοῦ ὁποίου μὲ παρεκάλει νὰ πάω στὸ σπῆτι του τὸ ἀπόγευμα τῆς ἰδίας ἡμέρας, ὅπου θὰ ἦσαν καὶ τινες ἄλλοι καλοὶ φίλοι, γιὰ νὰ ἀνταλλάξωμεν σκέψεις ἐπὶ τῆς καταστάσεως.

Ἐπῆγα, καὶ ἐκεῖ εὗρηκα συγκεντρωμένους, ὅπως ἐνθυμοῦμαι (λέγω, ὅπως ἐνθυμοῦμαι, διότι ἔχασα τὴν σημείωσιν, πού εἶχα κρατήσει γιὰ τὴ σύσκεψιν αὐτῆ, ὅπως καὶ γιὰ τὴ σύσκεψιν πού ἐπραγματοποιήθη τὴν ἐπομένην) τοὺς Ἐ. Ρέπουλην, Γ. Καφαντάρην, Ἀν. Μιχαλακόπουλον, Ἰ. Τσιριμῶκον, Γ. Ἀβέρωφ, Μ. Νεγρεπόντην, Σ. Σίμων, Λουκᾶν Νάκον, ἴσως καὶ ἄλλους τινάς.

Τὸ ζήτημα, πού ἐπρόκειτο νὰ συζητηθῆ, καὶ ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἤρχισεν ἀμέσως ἡ συζήτησις, ἦτο γιὰ τὸ κίνημα. Δηλαδή ἂν ἔπρεπεν ἢ δὲν ἔπρεπε νὰ γίνῃ αὐτό.

Ἡ πλειοψηφία τῶν συελθόντων ἐτάσσετο ἀνεπιφύλακτα ὑπὲρ οἰουδῆποτε κινήματος. Ἡ μικρὰ μειοψηφία εἶχεν ἐπιφυλάξεις. Ἀπετελεῖτο αὐτὴ ἀπὸ τὸν Γ. Καφαντάρην, τὸν Ἰ. Τσιριμῶκον καὶ ἐμέ. Ὅλοι οἱ ἄλλοι ἐφαίνοντο ἀδιάλλακτοι.

Ὁ Ρέπουλης ἀπέφυγε νὰ ἐκφέρῃ γνώμην σαφῆ.

Ἄλλ' ὁ μᾶλλον ἀδιάλλακτος ἦτο ὁ Ἀνδρέας Μιχαλακόπουλος. Οὗτος ὑπεστήριζεν ὅτι τὸ κίνημα ἀπετέλει πλέον ἐθνικὴν ἀνάγκην, καὶ ὡς τοιοῦτον ἔπρεπε νὰ γίνῃ εἴτε τὸ θέλουν εἴτε δὲν τὸ θέλουν οἱ ξένοι, εἴτε τὸ θέλει εἴτε δὲν τὸ θέλει ὁ Βενιζέλος, εἴτε τὸ θέλει εἴτε δὲν τὸ θέλει ἡ πλειοψηφία τοῦ κόμματος.

Θὰ ἔπρεπε δηλαδή ἐκεῖνοι πού θέλουν τὸ κίνημα νὰ συγκεντρωθοῦν εἰς νῆσον τινά λ. χ. τὴν Σύρον καὶ ἐκεῖ νὰ κηρύξουν τὸ κίνημα, στρεφόμενοι ἐν ἀνάγκῃ καὶ καθ' ὄλων τῶν παραγόντων πού θὰ ἀντετίθεντο πρὸς αὐτό.

Κατάπληκτος ἠκολούθουν τὴν σχετικὴν ἐπιχειρηματολογίαν, ἐθαύμαζα καὶ ἠπόρουσαν ὁμοῦς μὲ τὸ θάρρος τοῦ ἀνδρός. Ἀλλὰ τὴν ἀπορίαν μου διέλυσεν ἡ σύγχρονος δῆλωσις αὐτοῦ τοῦ Μιχαλακοπούλου, ὁ ὁποῖος προσέθηκεν, ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ βασανίζωμεν καὶ τόσον πολὺ τὸ πρᾶγμα, διότι πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει, ὅτι εἰς παρομοίας περιστάσεις ἐκεῖνοι πού δὲν παθαίνουν τίποτε, δηλαδή ἐκεῖνοι πού γλυτώνουν, εἶναι οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ κινήματος!

Ἄλλ' ἐγὼ δὲν εὗρηκα ἐπαρκῆ τὴν ἐξήγησιν ταύτην. Τὴν ἀνεζήτησα ἀλλοῦ, καὶ νομίζω πού τὴν εὗρηκα εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἐπιμόνως διεδίδετο κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας, ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος, στηριζόμενος εἰς ἐμμέσους

διαβεβαιώσεις του Μιχαλακοπούλου, πολύ ἐστηρίζετο εἰς τὴν μετριοπάθειαν καὶ τὴν συντηρητικότητά του ἀνδρός, ὁ ὁποῖος θὰ ἠμποδίζεν τὸν Βενιζέλον ἀπὸ τοῦ νὰ προβῆ εἰς τὰ ἄκρα. Ἐπιθυμῶν ἐπομένως, ἔλεγα, ὁ Μιχαλακόπουλος νὰ διαλύσῃ τὴν συκοφαντίαν ταύτην ὑπερθεματίζεν εἰς φανατισμόν.

Ἄλλος ἀδιάλλακτος καὶ αὐτὸς δυνατὰ, ἦτο ὁ Λουκάς Νάκος. Οὗτος εἰς παρατηρήσεις μετριοπαθεῖς καὶ ἀπόλυτα λογικὰς τοῦ Γ. Καφαντάρη, πού τέτοια πράγματα δὲν ἀποφασίζονται τόσον πρόχειρα κλπ. στραφεῖς πρὸς αὐτὸν τοῦ εἶπε κατὰ λέξιν περίπου: «Ἄ ναι, ἐξηγῶ γιατί εἶσαι κατὰ τοῦ κινήματος. Εἶσαι, λέγει, κατὰ τοῦ κινήματος, διότι κατοικεῖς εἰς τὴν ὁδὸν Σταδίου εἰς τὸ Πριγκηπικὸν Ξενοδοχεῖον. Πήγγαινε καὶ κάθησε στὴ Πλάκα, πού κατοικῶ ἐγώ, καὶ πού κάθε βράδῳ κινδυνεύω ἕως ἔτου φθάσω στὸ σπῆτι μου, καὶ σοῦ λέγω ἐγὼ πῶς θὰ ἐσκέπτεσο». Δηλαδή νὰ κάνουμε κίνημα, γιὰ νὰ φύγουμε ἀπὸ τὰς Ἀθήνας καὶ ἔτσι νὰ γλυτώσουμε προσωπικῶς.

Ἡ ἄλλη αὐτὴ συζήτησις ἐτελείωσε χωρὶς νὰ λάβῃ διαστάσεις μεγαλύτερες. Ἐμεινεν, ἔπειτα ἀπ' αὐτῆ, ὁ καθένας μὲ τὴ γνώμη του. Καὶ δὲν θὰ τὴν ἀνέφερα κἄν, ἐὰν δὲν εἶχεν αὕτη συνέχειαν, τῆς ὁποίας πρέπει νὰ γίνῃ μνεία.

Τὴν ἐπομένην, δηλαδή τὸ πρωτὶ, ὁ Βενιζέλος, πού εἶχε φαίνεται ἀπὸ τὸ ἴδιο βράδῳ πληροφορηθῆ τὴ σύσκεψί μας, μὲ ἐπῆρε στὸ τηλέφωνο καὶ μὲ παρεκάλεσε ἐὰν μοῦ ἦτο εὐκόλο νὰ περάσω ἀπὸ τὸ σπῆτι του βγαίνοντας ἀπὸ τὸ δικό μου.

Ἐπῆγα, τὸν εὐρῆκα μόνον του, πού ἔπαιρνε τὸν καφέ του, καὶ μὲ ἠρώτησε ἀμέσως γιὰ τὴν περιφημῆ σύσκεψιν. Ἦτο προφανές πού εἶχε πειραχθῆ ἀπ' αὐτήν. Τὴν ἐπῆρε γιὰ εἶδος προνοντσιαμέντου. Μὲ ἠρώτησε ποῖοι ἦσαν καὶ τί εἶπαμε. Γιατί μὲ ἐρωτᾶς τοῦ λέγω. Τὸ καλύτερο, πού ἠμπορεῖς νὰ κάμῃς, θὰ εἶναι νὰ μᾶς καλέσῃς ὄλους ἡμᾶς ἀπόψε ἐδῶ, καὶ νὰ ἐκθέσῃ ὁ καθένας μας τὴν γνώμη του ἐμπρὸς εἰς σέ. Τοῦ ἄρρεσεν ἡ ἰδέα, μοῦ ἐζήτησε τὰ ὀνόματα τῶν συνελθόντων, τοὺς ὁποίους ἐκάλεσε γιὰ τὸ ἴδιο βράδῳ στὸ σπῆτι του.

Ἐπῆγα καὶ ἐγὼ ἐκεῖ. Καὶ εὐρῆκα συγκεντρωμένους ὄλους ὅσους ἦσαν τὴν προηγουμένην εἰς τὸ σπῆτι τοῦ Γ. Ἀβέρωφ, πλὴν τοῦ Ῥέπουλη ὁ ὁποῖος ἐφύλαγε πάντοτε τὴ γνώμη του γιὰ τελευταίαν, μὲ ἄλλα λόγια ἐκρατοῦσε καὶ μὴ πεισινῆ.

Ἡ συζήτησις ἐπὶ τοῦ θέματος ἄρχισεν ἀμέσως, ἀλλ' ὀλίγον ἄτακτα. Ἄλλ' ἀπὸ τὴν προκαταρκτικὴν αὐτὴν συζήτησιν δὲν ἐβραδύναμεν νὰ ἐννοήσωμεν, πρὸς μεγίστην ἐκπληξιν κυρίως τοῦ Μιχαλακοπούλου, ὅτι ὁ Βενιζέλος ἦτο κατὰ παντὸς κινήματος.

Κάποιος ἐκ τῶν παρισταμένων, γιὰ νὰ τακτοποιηθῆ ἡ συζήτησις ἐπρότεινεν, ὅπως ἐγώ, πού διηύθυνα τὴν συζήτησιν κατὰ τὴν σύσκεψιν ἐκείνην, κάμω πρὸς τὸν Πρόεδρον τὴν εἰσήγησιν τῶν ἀνταλλαγισῶν γνωμῶν.

Ἀπήντησα, ὅτι εὐχαρίστως θὰ εἰσηγηθῶ τὴν γνώμην πού ἐγὼ ὑπεστή-

ριζα, και παρεκάλεσα τον Μιχαλακόπουλον να κάμη αυτός τήν εισήγησιν τῆς ἀντιθέτου γνώμης.

Κατάπληκτος τότε ἀκούω ἀπό τὸ στόμα τοῦ Μιχαλακοπούλου, ὅτι αὐτὸς δὲν εἶχεν ἀντίθετον γνώμην ἀλλ' ἀπλῶς ἔθιξε τὸ ζήτημα καὶ ἀπὸ τῶν δύο αὐτοῦ ἀπόψεων, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχη ὑπ' ὄψει, χθὲς τὸ βράδυ, τὰς πληροφορίας πού ἀπόφε μᾶς ἔδωκεν ὁ κ. Πρόεδρος, ἔπειτα ἀπὸ τὰς ὁποίας δὲν ἐπετρέπετο δευτέρα γνώμη!!! Οὐδεμίαν πληροφορίαν μᾶς εἶχε δώσῃ ὁ Βενιζέλος ἕως ἐκείνη τῆ στιγμῆ. Σειράν ἀπλῶν σκέψεων μᾶς παρέταξε, μὲ τήν συνήθη του εὐχέρειαν.

Σύντομος ἐπομένως ἦτο καὶ ἡ ἰδική μου εισήγησις, στηριχθεῖσα κυρίως εἰς τὸ ὅτι θὰ ἦμουν κατὰ παντὸς κινήματος. πού δὲν θὰ ἐστηρίζετο εἰς ἑλληνικὰς δυνάμεις, καὶ θὰ ἀνέμενε τήν σωτηρίαν του ἐκ τῆς συνδρομῆς τῶν ξένων.

Ἦλθε καὶ ἡ σειρά τοῦ Βενιζέλου. Μὲ τήν ἀτέλειωτη εὐκολίαν πού εἶχε, καὶ μὲ τὸν πλοῦτον τῶν ἐπιχειρημάτων πού παρέτασσε πάντοτε, δταν ἀνέπτυσε μίαν οἰανδήποτε ἀποψιν, ἀπήντησεν εἰς ὅλα τὰ ἀντίθετα ἐπιχειρήματα, δηλαδὴ εἰς τὰ ἐπιχειρήματα πού παρέτασσαν οἱ κηρυχθέντες ὑπὲρ τοῦ κινήματος.

Μόνον τὸ ἰδικόν μου ἐπιχείρημα ἔκρινεν ἀνάξιον ἀπαντήσεως.

Δικαιολογῶν ὁ Βενιζέλος τήν γνώμην του, δηλαδὴ τήν γνώμην κατὰ τοῦ κινήματος, εἶπεν ὅτι διὰ νὰ γίνῃ ἓνα κίνημα πρέπει προηγουμένως νὰ ἐξασφαλισθοῦν τρία ζητήματα: τὸ ζήτημα τὸ οικονομικόν, τὸ ζήτημα τὸ στρατιωτικόν καὶ τὸ ζήτημα τὸ διπλωματικόν.

Οὐδὲν εἶπεν ἐξ αὐτῶν εἶναι μέχρι τῆς στιγμῆς ἐξησφαλισμένον. Ἄλλὰ μὲ αὐτὰ πρέπει νὰ συμβαδίζῃ καὶ ἡ πολιτικὴ ἀποψις πού ἐπὶ τοῦ προκειμένου θὰ ἀνελύετο εἰς τήν συμπάθειαν καὶ τήν ἐμπιστοσύνην, πού θὰ ἐπεδείκνυεν ἡ κοινὴ γνώμη πρὸς τὸ κίνημα. Ἄλλὰ καὶ αὕτη θὰ εἶχεν ἀκόμη ἀνάγκην καλλιιεργείας.

Σὲ μιὰ στιγμῆ ὁ Λουκάς Νάκος διακόπτει τὸν Βενιζέλον γιὰ νὰ τοῦ ὑποβάλλῃ μὲ ὄλον τὸ σέβας τήν σκέψιν, ὅτι πολλὰ ζητεῖ, γιὰ νὰ κάμῃ μίαν ἐπανάστασιν, καὶ ὅτι θὰ ἠδύνατο ν' ἀρκεσθῇ καὶ σὲ λιγώτερα. Πλήρης ὀργῆς καὶ μὲ ὕφος ἀπότομον ὁ Βενιζέλος τοῦ ἀπαντᾷ, γιὰ νὰ τὸν τακτοποιήσῃ καὶ τοῦ λέγει ἐντόνος καὶ κατὰ λέξιν περίπου: «Οὔτε σὺ οὔτε κανένας ἄλλος στήν Ἑλλάδα εἶναι εἰς θέσιν νὰ διδάξῃ εἰς ἐμὲ τὸν τρόπον καὶ τὰ μέσα, μὲ τὰ ὅποια πρέπει νὰ γίνῃ μιὰ ἐπανάστασις!!!».

Ἐδῶ ἐτελείωσεν ἡ ὅλη συζήτησις. Ἐφυγα μὲ τῆ σκέψι, ὅτι, τοῦλάχιστον γιὰ κάποιον χρονικὸ διάστημα, δὲν θὰ γίνεταί λόγος, τοῦλάχιστον σοβαρὸς περὶ κινήματος.

Φεῦ! Δὲν εἶχεν οὕτω τὸ πρᾶγμα! Μετὰ τινὰς ἡμέρας ἀνεκινήθη πάλιν τὸ ζήτημα, γιὰ νὰ πραγματοποιηθῇ, καὶ μάλιστα ὀριστικῶς, αὐτῇ τῇ φορᾷ.

Ἡ διαφωνία μου μετὰ τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων.

Καὶ ἀληθῶς, ἔπειτα ἀπὸ ὀλίγιστες ἡμέρες, ἐπληροφόρηθηκα ἀσφαλῶς, ὅτι ὁ Βενιζέλος εἶχε λάβῃ τὴν ἀπόφασίν του. Δηλαδή εἶχεν ἀποφασίσῃ ὀριστικῶς νὰ πάῃ στὴ Θεσσαλονίκη, γιὰ νὰ κἀμῃ ἐκεῖ τὸ κίνημα. Τότε ἐθυμῆθηκα ἐκείνα ποῦ πρὸ ἡμερῶν μᾶς εἶπεν, ὅτι δηλαδή γιὰ νὰ ἐπιτύχῃ μία ἐπανάστασις πρέπει νὰ ἐξασφαλισθῇ τὸ διπλωματικόν, τὸ στρατιωτικόν καὶ τὸ οἰκονομικόν αὐτῆς ἔδαφος. Καὶ εἶπα, ποῦ γιὰ νὰ πάρῃ τὴν ἀπόφασίν του σημαίνει ποῦ ἐξησφάλισεν ὅλα αὐτά.

Ἐσκέφθηκα τότε νὰ τοῦ ζητήσω μία συνάντησι, γιὰ νὰ ἀκούσω ἀπὸ τὸ στόμα του πῶς ἐσκέπτετο τὸ ὅλον ζήτημα. Ἀλλὰ μετὰ ἐπρόλαβεν αὐτὸς καὶ μετὰ ἠρώτησεν ἀπὸ τὸ τηλέφωνον ἂν θὰ ἦτο εὐκόλον νὰ συναντηθοῦμε τὸ ἴδιο βράδυ. Ἔτσι καὶ ἔγινεν.

Ἔως τὴ στιγμὴ ἐκείνῃ δὲν μοῦ εἶχεν ἀνακωινῶσῃ καμμία σκέψι του σχετικὴ μετὰ τὸ κίνημα.

Ἔχω λόγους νὰ πιστεύω ποῦ μετὰ ἐθεώρει πειὸ συντηρητικὸ ἀπὸ ὅσο πραγματικὰ ἦμουν, καὶ ἐσκέπτετο ἴσως ποῦ δὲν θὰ συνεφώνουν εἰς ἀποφάσεις παρακεκινδυνευμένας. Αὐτὴ νομίζω ἦτο καὶ ἡ αἰτία τῆς σιωπῆς του.

Ἄλλ' ὁ Βενιζέλος, ὅπως εἶπα, εἶχε πάρει τὴν ἀπόφασίν του. Καὶ μόνον ἔπειτα ποῦ τὴν ἐπῆρε ἀπεφάσιζε δῆθεν νὰ μάθῃ τὰς γνώμας τῶν φίλων ἐκείνων ποῦ δὲν εἶχον κηρυχθῆ ὑπὲρ τοῦ κινήματος, δηλαδή τὰς γνώμας τῶν ἀντιδραστικῶν, ὅπως θὰ τοὺς ἀπεκάλει. Καὶ ἦσαν οὗτοι ἐλάχιστοι. Οἱ πλείστοι, σχεδὸν ἢ παμπηφία τῶν ὁπαδῶν, ὑπερεθεμάτιζε σὲ κάθε σκέψι περὶ κινήματος. Τὴν γνώμην αὐτῶν δὲν εἶχεν ἀνάγκην νὰ τὴν μάθῃ. Τὴν ἐγνώριζε καλά. Καὶ μετὰ τὴ γνώμη ἄλλως τε αὐτῶν συνετάσσετο. Τί ἄλλο ἤθελαν αὐτοί;

Προφανῶς, προσποιούμενος ὁ Βενιζέλος ὅτι ἐπεθύμει νὰ μάθῃ τὰς γνώμας τῶν ἀντιδραστικῶν ὁπαδῶν του, ὅπως θὰ τοὺς ἐθεώρει. ἐπρωτίμα ν' ἀκούσῃ κυρίως ἐκείνους γιὰ τοὺς ὁποίους θὰ ἤθελε νὰ τὸν ἀκολουθήσουν στὴ Θεσσαλονίκη. Ἔχω λόγους νὰ εἶμαι βέβαιος ὅτι εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην τῶν φίλων του περιελάμβανε καὶ ἐμέ. Εἶμαι ὁ πρῶτος κατὰ σειρὰν ποῦ ἀπετάθη.

Ἀμέσως μὲν ἐμείναμε μόνον μοῦ εἶπε περίπου ταῦτα.

Θὰ πληροφορηθῆαι διαρκῶς, φίλτατε, ὅτι μεταξὺ τῶν φίλων ζωηρῶς συζητεῖται, τὸ ζήτημα περὶ τῆς στάσεως τὴν ὁποῖαν ὀφείλει νὰ τηρήσῃ τὸ κόμμα τῶν φιλελευθέρων, ἔπειτα ποῦ ἐξέλιπε πλέον καὶ ἡ τελευταία ἐλπίς, ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος θὰ ἀπεφάσιζε νὰ πολεμήσῃ.

Εἰς τὸν νοῦν τῶν πλείστων ἐκ τῶν φίλων, ἐξηκολούθησεν ὁ Βενιζέλος, ἀπεκρυσταλλῶθῃ ἢ σκέψις ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ τὸ κίνημα στὴ Θεσσαλονίκη, διὰ νὰ ὀργανώσωμεν καὶ παρασκευάσωμεν στρατόν, ὁ ὁποῖος θὰ ἐπολέμει μετὰ τοὺς συμμάχους, καὶ θὰ ἐξησφάλιζε διὰ τὴν Ἑλλάδα θέσιν ἱκανοποιητικὴν μετὰ τὴν λήξιν τοῦ πολέμου καὶ τὴν νίκην τῆς Ἀντάντ.

Γνωρίζεις ίσως καλλίτερα από κάθε άλλον, συνεχίζει ο Βενιζέλος, πόσον αντίθετος ήμουν κάθε τολαύτης κινήσεως, και πώς προσεπάθησα πάντοτε να την αποτρέψω. Ήθελα πάντοτε να ελπίζω ότι ο Κωνσταντίνος θα έβαζε μυαλό, και θα απέφασιζε τραβώντας τον καλό δρόμο, να συντελέσει, ώστε το έθνος σύσσωμον να κατέλθη εις τον μεγάλον αγώνα. Δυστυχώς για ένα τέτοιο πράγμα δεν υπάρχει πλέον καμμία ελπίς.

Και τώρα, συμπεραίνει ο Βενιζέλος, αρχίζω να σκέπτομαι ποίαι θα ήσαν αι εϋθύναι του κόμματος των Φιλελευθέρων απέναντι της ιστορίας του. Εάν ήθελε τούτο σταυρώσει τα χέρια του.

Ζαβιτζιάνος. Γνωρίζεις, κ. Πρόεδρε, τον έθουσιασμόν που είχα δια την έξωτερικήν πολιτικήν την όποιαν έχάραξες, αλλά και την πίστιν με την όποιαν παρηκολούθησα ταύτην, εφαρμοζομένην εις ελας τας λεπτομερείας της.

Παράλληλος πρὸς τὰ συναισθήματα ταῦτα ήτο ή λύπη, που έδοκίμαζα όταν το στέμμα περιστοιχιζόμενον από κακούς συμβούλους, άντέδρα κατά πάσης προσπαθείας, που υπεδείκνυε τον καλόν δρόμον.

Ή συντηρητικότης μου και ή πίστις μου πρὸς τον θεσμόν της βασιλευομένης Δημοκρατίας έγγυώνται δια την ειλικρίνειαν των λόγων μου τούτων.

Είμαι και εγώ έξ εκείνων οι όποιοι έχουν απελπισθι ήκ της πορείας του Κωνσταντίνου, ό όποιος έπήρε την απόφασιν να μη πολεμήση όπωσδήποτε μέχρι λήξεως του Εϋρωπαϊκού πολέμου. Έκ τούτου βεβαίως δεν έπεται ότι όφειλομεν και ήμεις να σταυρώσωμεν τα χέρια μας. Σκέπτομαι ποία έθνική συμφορά ήθελεν ένσκήψη, εάν το τέλος του πολέμου ήθελε μάς εϋρει μόνους μας, χωρίς συμμάχους, χωρίς φίλους και με τα εδάφη μας κατειλημμένα από τους έχθρούς μας. Αυτό θα εσήμαινε έθνικόν διαμελισμόν.

Έγώ δεν αποκλείω και τον κίνδυνον να εϋρεθώμεν πρὸ μιας Βουλγαρίας απελπιζομένης ήκ των σημερινών συμμάχων της, και στρεφομένης πρὸς το αντίθετον στρατόπεδον. Και τότε άλλοίμονον.

Πρέπει έπομένως ν' αποκτήσωμεν τίτλους χρησίμους δια την διάσκεψιν της ειρήνης. Και πρὸς τούτο το κόμμα των φιλελευθέρων και ελοι οι πονοϋντες την χώραν πρέπει να διαθέσουν ελας τας δυνάμεις των, παρακάμπτοντες τα διάφορα έμπόδια και εν ανάγκη και αυτήν ακόμη την νομιμότητα. Ή ιδέα της σωτηρίας της πατρίδος πρέπει να κατισχύση.

Τὸ ζήτημα που απομένει είναι μόνον τούτο, πώς δηλαδή θα διατεθώσιν αι δυνάμεις αυται. Θα κάμουμε κίνημα απαντοϋν ελοι. Ναι, θα ελεγα και εγώ, να κάμουμε κίνημα, αλλά μόνον εάν εγνωρίζα τί ειδους κίνημα είναι αυτό, που πρόκειται να γίνη. Διότι όμολογώ που δεν θα ήμουν σύμφωνος για κάθε κίνημα.

Δεν θα συνεβούλευα λ. χ. κίνημα, που θα διήρει την Έλλάδα εις δύο στρατόπεδα, το ένα έτοιμο να κατασπαράξη το άλλο. Δεν θα συνεβούλευα ποτε κίνημα, που θα απέβλεπε εις επέκτασιν της ισχύος του δι' επιχειρήσεων στρατιωτικών ή ναυτικών πρὸς κατάκτησιν ελληνικών νήσων, ή

ὀπωσδήποτε ἑλληνικῶν περιφερειῶν, μὲ τὴν βοήθειαν πάντοτε τῶν ξένων καὶ μὲ τὸν ἀπώτερον σκοπὸν νὰ περιορίζη διαρκῶς τὰ ὄρια τῆς δικαιοδοσίας τοῦ λεγομένου Κράτους τῶν Ἀθηνῶν, μέχρι τῶν ὀρίων τῆς πόλεως ταύτης, διὰ νὰ κατακτηθῇ ἐν τέλει καὶ αὕτη. Δὲν θὰ συνεβούλευα ποτὲ κίνημα, πού θὰ ἐγίνετο μὲ τὸν σκοπὸν νὰ ἐκθρονίσῃ τὸν Βασιλέα, διότι τὸ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων χάσμα θὰ ἐγίνετο ἀκόμη βαθύτερον καὶ γι' αὐτὸ πλέον ἐπικίνδυνον, κατὰ τὴν κρισιμωτάτην στιγμὴν πού διατρέχομεν.

Δὲν ἤθελα μὲ ἄλλα λόγια, διαφοραὶ ἑλληνικαὶ νὰ λυθοῦν διὰ τοῦ κινήματος, καὶ τοῦτο ὄχι μόνον διότι διὰ τοῦ τρόπου τούτου θ' ἀπεμακρύνετο τὸ κίνημα τοῦ προορισμοῦ του, ἀλλὰ καὶ διότι ὅλα αὐτὰ θὰ ἐπετυγχάνοντο διὰ τῆς δυνάμεως τῶν ξένων ὄπλων, ἣ ὁποία πάντοτε μὲ εὗρηκε καὶ μὲ εὗρίσκει ἀντίθετον.

Κίνημα τοιοῦτου περιεχομένου ἀσφαλῶς δὲν ἤθελα. Τὰ ἐξ αὐτοῦ καλὰ, πού δὲν θὰ τὰ ἤρνούμην, διότι τὰ πιστεύω, θὰ ἦσαν κατώτερα τῶν δεινῶν πού θὰ ἐπεσώρευεν.

Τὸνναντίον θὰ ἤθελα κίνημα, ἀπὸ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ ὁποίου θὰ τραβοῦσε καθέννας τὴ δουλειά του, θὰ ἔπαυον αἱ ἀντεγκλήσεις, θὰ ἐμετριάζοντο συνεπῶς τὰ πάθη καὶ αἱ ἐσωτερικαὶ διενέξεις καὶ θὰ διέθετεν ὅλας αὐτοῦ τὰς προσπάθειας καὶ ὅλας τὰς δυνάμεις του, μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ περισυλλέξῃ, συγκεντρώσῃ καὶ ὀργανώσῃ ἑλληνικὸν στρατόν, γιὰ νὰ πολεμήσῃ οὗτος εἰς τὸ πλευρὸν τοῦ στρατοῦ τῆς Συνενοήσεως, καὶ ἐπανακτῆσῃ τοῦλάχιστον τὰ καταπατηθέντα ἑλληνικὰ ἐδάφη. Καθαρὰ καὶ ἀποκλειστικὰ στρατιωτικὴ θὰ ἦτο ἡ ἀποστολὴ τοῦ κινήματος, ὅπως ἐγὼ τὸ ὀνειρεύομαι.

Ἦθελα μὲ λίγα λόγια κίνημα, πού θὰ ἐλησμόνει τὸ λεγόμενον Κράτος τῶν Ἀθηνῶν, καὶ θὰ διέθετεν ὅλας τὰς δυνάμεις του κατὰ τῶν Βουλγάρων.

Βενιζέλος. Αὐτὸ ἀκριβῶς πρόκειται νὰ γίνῃ. Ἡ τακτικὴ πού θὰ τηρηθῇ πρέπει νὰ δημιουργήσῃ, καὶ θὰ δημιουργήσῃ κατὰστασιν μὲ ἀτμοσφαιραν, πού θὰ ἐπιτρέπη καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Κωνσταντῖνον νὰ μεταβάλῃ πολιτικὴν, διότι θὰ εἶναι βέβαιος ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην θὰ μᾶς ἔχη ὅλους σιμὰ του. Αὐτὸ θὰ τὸ δηλώσω καθαρὰ καὶ ἀπερίφραστα.

Αὐτὸ πού θὰ κάμουμε θὰ ἔχῃ μεγάλην ὁμοιότητα μὲ τὸν Μακεδονικὸν ἀγῶνα. Ὅπως ἐκεῖ, ἔτσι καὶ στὸ δικό μας κίνημα τὸ ἐπίσημον Κράτος θὰ παραμένῃ μακρὰ. Καὶ θὰ ἀπευθύνεται καὶ τοῦτο πρὸς ὅλους τοὺς Ἑλληνας.

Ἐπίσης μὲ τὸ κίνημά μας θὰ γίνῃ κατὰ ἀνάλογο μὲ ἐκεῖνο πού ἔκαμεν ὁ Ζωγράφος στὴ Βόρειο Ἠπειρο. Θὰ εἶναι βέβαια μεγαλυτέρας ἐκτάσεως, ἀλλὰ θὰ ἔχῃ ἐν πολλοῖς τὴν αὐτὴ μορφή. Θὰ στηρίζεται καὶ τὸ δικό μας κίνημα εἰς ὅλους καὶ θὰ ζητῇ τὴν συνδρομὴν ὄλων τῶν Ἑλλήνων.

Βλέπεις πού εἴμεθα σύμφωνοι εἰς ὅλα. Καὶ ἐπομένως δικαιοῦμαι νὰ ἐλπίζω ὅτι ἂν καταλήξουμε στὴ Θεσσαλονίκη, θὰ μὲ ἀκολουθήσῃς.

Ζαβιτζιάνος. Δὲν βλέπω τὸν λόγον γιὰ τὸν ὁποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ

ἔλθω εἰς τὴν Θεσσαλονίκη. Κατὰ τί δύναμαι νὰ ὠφελήσω ἐγὼ εἰς μίαν στρατιωτικὴν ὀργάνωσιν ; Εἶναι αὐτὸ ζήτημα ξένον ἀπὸ ἐμέ.

Βενιζέλος (μὲ ὕφος πειραγμένο). «Δὲν τὸ πιστεύω. Ἐγὼ θὰ ἐβλεπα χρησιμότητα, καὶ μάλιστα μεγάλην. Ἐγὼ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ οὔτε νὰ συμβουλευέσω μοῦ ἐπιτρέπεται, διότι ὄλη ἢ κίνησις πού πρόκειται νὰ κάμουμε θὰ εἶναι ἐκτὸς τῆς νομιμότητος, καὶ ἐπομένως δὲν ἠμπορῶ νὰ πιέσω κανένα».

Δὲν ἔδωσα καμμίαν ἀπάντησιν. Ἐπροτίμησα νὰ κλείσῃ ἐδῶ ἡ συζήτησις. Ἐὰν ἐσυνεχίζετο αὕτη θὰ ἐκινδύνευα νὰ ἔλεγα ἓνα ψέμμα, διότι στενοχωρημένος ὅπως ἤμουν, βλέποντας στενοχωρημένον καὶ τὸν Βενιζέλον πιθανὸν νὰ τοῦ ἔλεγα πού θὰ ἐπήγαινα στὴ Θεσσαλονίκη. Αὐτὸ θὰ ἦτο ψέμμα, διότι ἐγὼ εἶχα πάρῃ τὴν ἀπόφασί μου νὰ μὴ υπάγῃ.

Ἐγνώριζα καλὰ πού ἡ ἀπόφασις πού ἔπαιρνα ἦταν σοβαρὴ, σὲ μιὰ στιγμὴ κρίσιμη γιὰ τὴ πολιτικὴ μου σταδιοδρομία. Ἐβλεπα πού ἡ ἀπόφασις αὕτη μὲ ἀπεμάκρυνε καὶ μὲ ἐχώριζε ὀριστικῶς ἀπὸ τὸ κόμμα τῶν φιλελευθέρων μὲ τὸ ὅποιον συνειργάσθην στενὰ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ πολιτικοῦ μου σταδίου. Μὲ ἄλλο κόμμα δὲν συνειργάσθην ποτέ.

Ἄλλ' ἀποχωριζόμενος ἀπὸ τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων ἐβλεπα καὶ κατὰ ἄλλο, ἐβλεπα πού ἔμεινα μόνος μου. Ὅλη ἡ Ἑλλάς εἶχε διαιρεθῆ σὲ δύο λέξεις, τρίτη δὲν ὑπῆρχε : Κωνσταντῖνος—Βενιζέλος.

Ὅλοι οἱ Ἕλληνες, μὴδενὸς ἐξαιρουμένου, εἶχον στεγασθῆ εἰς μίαν ἀπὸ τὶς δύο αὐτὰς παρατάξεις. Ἐγὼ φεύγοντας ἀπὸ τὴ μία λέξι δὲν ἐσκέφθηκα πού θὰ ἦτο δυνατόν νὰ στεγασθῶ στὴν ἄλλη, διότι θὰ ἐπήγαινα σὲ μιὰ παράταξι ἀπὸ τὴν ὁποῖαν χάσιμα βαθὺ μὲ ἐχώριζεν.

Ἐπροτίμησα νὰ μείνω μόνος μου. Ἐπροτίμησα νὰ κλείσω ἐδῶ τὸ πολιτικὸ μου στάδιο, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ μείνω ἐν τάξει μὲ τὴ συνείδησί μου, ὅπως καὶ ἔμεινα, πιστεύοντας σὲ κάτι πού ἐπίστεψα εἰς ὄλη μου τὴ ζωή, πού ὅποιοι εἶναι ἐν τάξει μὲ τὴ συνείδησί του εἶναι ἐν τάξει μὲ ὄλο τὸ κόσμον.

Ἄλλ' ἴσως ἤθελεν ἐρωτήσῃ κανεὶς ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστας μου, γιατί ἄρα γε δὲν ἐπήγαινα καὶ ἐγὼ στὴ Θεσσαλονίκη ἀφ' οὗ εὐρέθηκα σύμφωνος μὲ τὴ μορφή πού θὰ ἔδιδεν ὁ Βενιζέλος στὸ κίνημα, ὅπως μοῦ τὴν περιέγραψεν ; Ἐδῶ πρέπει νὰ ἐξομολογηθῶ, καὶ ἐπομένως νὰ βεβαιώσω, ὅτι παρὰ τὰς διαβεβαιώσεις τοῦ Βενιζέλου, ἐγὼ οὔτε γιὰ μιὰ στιγμὴ ἐπίστεψα πού τὸ κίνημα θὰ ἔπαιρνε ποτέ του τὴν ἀποκλειστικὰ στρατιωτικὴ μορφή πού ἐγὼ ἤθελα καὶ πού μοῦ περιέγραψεν ὁ Βενιζέλος. Δὲν θέλω μὲ τοῦτο νὰ ὑποστηρίξω ὅτι ὁ Βενιζέλος ἐψεύδετο. Κάθε ἄλλο. Πιστεύω μάλιστα πού τὴν ὥρα πού περιέγραψε τὸ κίνημα, τέτοιο κίνημα ἤθελεν, ὅπως τὸ περιέγραφε. Καὶ αἱ πρῶται δηλώσεις πού ἔκαμε στὴν Κρήτη ὅταν ἔφθασε, πού δὲν εἶχον δυστυχῶς καμμία συνέχεια, καὶ πού ἦσαν γραμμένες μὲ πνεῦμα συμβιβαστικὸ, μετριοπαθὲς καὶ ὑποχωρητικὸ, αὐτὸ ἀποδεικνύουν.

Ἄλλ' ἐγὼ ἐβλεπα πού τὰ πράγματα, δηλαδὴ τὰ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων

πάθη, είχαν προχωρήσει τόσο πολύ, που και αυτός ο Βενιζέλος, αν ήθελε να τὰ σταματήσει, ἀσφαλῶς δὲν θὰ τὸ κατώρθωνε πλέον.

Δὲν μού ἐπετρέπετο ἐπομένως νὰ λάβω μέρος ὑπεύθυνον εἰς κίνημα, τὸ ὁποῖον θὰ μὲ εὑρίσκε διαφωνοῦντα εἰς ἕλας τὰς κινήσεις του τόσοσ τὰς κεντρικάς, ἔσον καὶ τὰς λεπτομερειακάς. Γι' αὐτὸ δὲν ἐπῆγα στὴ Θεσσαλονίκη.

Ἄλλ' ἐκ τοῦ ὅτι ὁμιως δὲν ἐπῆγα στὸ κίνημα, δὲν ἔπεται πὺ ἔπαυσα νὰ τὸ παρακολουθῶ. Τὸ παρηκολούθησα ὅσο ἦτο δυνατόν νὰ παρακολουθῆ κανεὶς τέτοια πράγματα ἀπὸ μακρὰ. Καὶ ὑπῆρξεν ἀσφαλῶς δυστύχημα δι' ὅλους καὶ ἰδίως δι' ἐμὲ ὅτι αἱ ὑπόνοιαι μου ὑπῆρξαν βῆσαι.

Καὶ ἰδοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Βενιζέλος φεύγοντας ἀπὸ τὰς Ἀθήνας γιὰ νὰ πάη στὴ Θεσσαλονίκη μαζί μὲ τὸν Παῦλον Κουντουριώτην καὶ ἑκατοντάδα περίπου ὀπαδῶν, ἐσταμάτησε στὴ Κρήτη, ὅπου καὶ ἀνεκηρύχθη καὶ ἡ προσωρινὴ Κυβέρνησις. Ἐκεῖ ὀμιλῶν πρὸς τοὺς φίλους του ἐδήλωε ὅτι τὸ κίνημα εἶχε χαρακτῆρα καὶ περιεχόμενον αὐστηρῶς ἐθνικὸν καὶ ὅτι ἔπρεπε πρῶτα ἀπ' ἕλα νὰ λυθοῦν οἱ λογαριασμοὶ μας μὲ τοὺς Βουλγάρους. Τὴν ἴδιαν δὲ ἡμέραν τῆς ἀναχωρήσεώς του ἐκ Κρήτης διασαφηνίζων καλύτερα τὸ πρόγραμμά του ἐδήλωνεν ἐπισήμως καὶ κατὰ λέξιν τὰ ἑξῆς :

«Ἡ πάλη εἰς τὴν ὁποῖαν ἀποδύμεθα εἶναι ὁμοία πρὸς τὸν μακεδονικὸν ἀγῶνα τοῦ 1904—1907. Ὅπως τότε οὕτω καὶ τώρα τὸ ἐπίσημον Κράτος δύναται νὰ σταθῆ οὐδέτερον. Δὲν στρεφόμεθα κατ' αὐτοῦ, ἀλλ' ἐναντίον τῶν Βουλγάρων. Τίποτε δὲν ἐμποδίζει τὸν Βασιλέα Κωνσταντῖνον νὰ παρακολουθήσῃ μετὰ συμπαθείας τὸ Κίνημα τῆς Θεσσαλονίκης, μέχρι τῆς στιγμῆς κατ' ἣν θὰ ἐτίθετο ὁ ἴδιος ἐπὶ κεφαλῆς του». Καὶ ἀκόμη πάρα πέρα. Εὑρεθεὶς πρὸ μεγάλης διαδηλώσεως τῶν συμπολιτῶν του, διὰ νὰ σταματήσει ἀντιδυναστικὰς ἐκδηλώσεις αὐτῶν, εἶπε κατὰ λέξιν : «Εὐχομαι ὅπως τὸ Στέμμα, κατὰ τὴν τελευταίαν ἔστω στιγμὴν, ἀπαλλασσόμενον κακῶν συμβούλων καὶ τιθέμενον ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων, τραπῆ ἀποφασιστικῶς πρὸς τὴν ὁδόν, τὴν ὁποῖαν ἐπιτακτικῶς ὑποδεικνύουν τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα. Κανεὶς δὲν θὰ εἶναι εὐτυχέστερος ἀπὸ τὸν Παῦλον Κουντουριώτην καὶ ἐμὲ ἂν οὕτω ἀποκατασταθῆ ἡ ἐνότης τῆς Χώρας καὶ τὸ ἔθνος ἀντιμετωπίσῃ ὁμονοοῦν τοὺς περιβάλλοντας αὐτὸ κινδύνους».

Ἄλλ' ἕλα αὐτὰ ἔμειναν στὴ Κρήτη. Καὶ ὅταν ὁ Βενιζέλος ἔφθασε μὲ τοὺς ὀπαδοὺς του στὴ Θεσσαλονίκη (26 Σεπτεμβρίου 1916 παλ. ἡμερολ.) ἔδωσε χωρὶς ἀναβολὴ εἰς τὸ Κίνημα τὸν πολιτικὸν καὶ ἀδιάλλακτον χαρακτῆρα πὺ ὑπέσχετο ν' ἀποφύγῃ.

Καὶ ἀλληθῶς τὴν 27ην Σεπτεμβρίου 1916 (ν. ἡμερ.) ἐδημοσιεύετο εἰς τοὺς Τάξις τοῦ Λονδίνου διάγγελμα φέρον τὴν ὑπογραφήν τοῦ Βενιζέλου, γραφὲν μὲ πνεῦμα δῆθεν διαλλακτικὸν διὰ τοῦ ὁποῖου ὁμιως ἔχαρᾶκτηρίζοντο ὡς ἀνειλικρινεῖς αἱ ἐκκρεμεῖς τότε προτάσεις τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως (δηλαδὴ τῆς Κυβερνήσεως Καλογεροπούλου) περὶ συμμετοχῆς τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν πόλεμον. Δὲν πιστεύω μὲ τοιαύτας δηλώσεις νὰ ἐξυ-

πηρητῆται τὸ συμβιβαστικόν, διαλλακτικὸν καὶ ἐνωτικὸν πνεῦμα, εἰς τὸ ὅποιον, καθ' ἃ ἔλεγεν, ἀπέβλεπον ὁ Βενιζέλος.

Ἄλλὰ καὶ ἐκ τῆς Ῥωσικῆς διπλωματικῆς βίβλου τοῦ 1922 λαμβάνομεν γνῶσιν τηλεγραφήματος, τὸ ὅποιον ἔστειλεν ὁ Βενιζέλος ἐκ Κρήτης πρὸς τὸν ἐν Ἀθήναις πρεσβευτὴν τῆς Γαλλίας, ἔχοντος κατὰ λέξιν ὡς ἑξῆς : « . . . Ἐάν, ἀφίχθεις εἰς Κρήτην, ἠναγκάσθην νὰ δηλώσω, ὅτι τὸ κίνημά μου δὲν ἐστρέφετο ἐναντίον τοῦ Κωνσταντίνου, τὸ ἔκαμα μόνον καὶ μόνον ὅπως μὴ ἐκθέσω τὰς συμμάχους Δυνάμεις, ἄλλως ἐγὼ εἶμαι πεπεισμένος ὅτι ὁ Βασιλεὺς παρέδωκεν ἑαυτὸν εἰς τὴν Γερμανίαν ὀριστικῶς καὶ ἀμετακλήτως». Κάθε σχόλιον περιττεύει!!!.

Ἄλλὰ δὲν εἶναι μόνον τὰ λόγια, εἶναι καὶ τὰ ἔργα καὶ μάλιστα τὰ ἐπίσημα ἐκ τῶν ὁποίων ἀποδεικνύονται βάσιμοι οἱ ἰσχυρισμοί μου. Καὶ ἰδοῦ.

Τέσσαρες ἡμέρες ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἄφιξιν τῆς προσωρινῆς Κυβερνήσεως εἰς τὴν Θεσσαλονίκην (1 Ὀκτωβρ. 1916 παλ. ἡμερολ.) ἡ τελευταία αὕτη διὰ κοινοποιηθείσης ἐπισήμως ἀνακινώσεώς της, ἐζήτησεν ἀπὸ τὰς τέσσαρας Δυνάμεις τῆς Συνενοήσεως ν' ἀναγνωρισθῆ παρ' αὐτῶν ἐπισήμως (de Jure).

Αἱ Κυβερνήσεις τῆς Συνενοήσεως ἀπέρριψαν τὴν πρότασιν ταύτην, καὶ ἀνεγνώρισαν τὴν προσωρινὴν κυβέρνησιν, ὡς κυβέρνησιν ὅμως πραγματικὴν (de facto). Ἄλλὰ τοῦτο δὲν μειώνει ποσῶς τὴν σημασίαν τῆς γενομένης ἀνακινώσεως διὰ τῆς ὁποίας ἡ Τριανδρία ἐζήτηε ἐπισήμως ν' ἀποσχιθῆ τὸ Κράτος τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὴν Παλαιάν Ἑλλάδα καὶ ν' ἀποτελέσῃ Κράτος αὐτοτελές μετὰ τὴν πρωτεύουσάν του, καὶ τοὺς διπλωματικούς ἀντιπροσώπους του, ἀλλὰ καὶ Κράτος νέον πού δὲν θὰ ἦτο βέβαια φιλικὸν μετὰ τὸ λεγόμενον Κράτος τῶν Ἀθηνῶν. Καὶ ὅλα αὐτὰ ἔπειτα πού ἡ Τριανδρία εἶχε κηρύξῃ τὴν ἔνωσιν, πού ὑπέσχετο ὅτι τὸ κίνημα θὰ ἔχη μορφήν καὶ χαρακτῆρα ἀποκλειστικῶς στρατιωτικὸν καὶ ἐκάλει τὸν Κωνσταντῖνον νὰ τεθῆ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ἔθνικοῦ ἀγῶνος. Ἀκόμη πάρα πέρα.

Ἡ πρώτη διαταγὴ πού ἔλαβον τὰ πρῶτα σχηματισθέντα στρατεύματα τῆς ἐθνικῆς ἀμύνης ἦτο νὰ βαδίσουν κατὰ τῆς Αἰκατερίνης διὰ νὰ ἐκδιώξουν ἐκεῖθεν τὰ βασιλικὰ στρατεύματα, καὶ ν' ἀνοίξουν οὕτω τὸν δρόμον πρὸς τὴν Θεσσαλικὴν πεδιάδα. Δηλαδὴ ἐμφύλιος πόλεμος!!!. Καὶ οἱ Βούλγαροι οἱ μετὰ τῶν ὁποίων λογαριασμοὶ ἐπρόκειτο νὰ λυθοῦν πρῶτοι, τί γίνονται ;

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ἡ διαταγὴ αὕτη ἀνεστάλη συνεπεῖρα παρεμβάσεως τοῦ Γάλλου βουλευτοῦ Μπεναζέ, ὁ ὁποῖος εὐρίσκειτο δι' ἀποστολὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἀφ' οὗ διεληθὼν ἐξ Ἀθηνῶν συνητητήθη δις μετὰ τὸν Κωνσταντῖνον, ἀλλὰ τοῦτο δὲν μειώνει τὰς πλέον ἢ ἀδιαλλάκτους τάσεις πού ἀνοικτὰ πλέον ἐπῆρε τὸ κίνημα, περὶ τοῦ ὁποίου ἐδῶ πρόκειται. Ἄλλ' ὁ Μπεναζέ ἔφυγε. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι πρὶν φύγῃ συνέστησεν εἰς τὴν Κυβέρνησιν τῆς Θεσσαλονίκης ν' ἀποφύγῃ εἰς τὸ μέλλον κάθε σύγκρουσιν μετὰ τοὺς βασιλικούς, διὰ νὰ διατίθενται ὅλα αἱ δυνάμεις τοῦ κινήματος κατὰ

των Βουλγάρων. Ἄλλ' ὅπωςδῆποτε αὐτὸς ἔφυγε, καὶ μαζί μὲ αὐτὸν ἐλησμονήθησαν καὶ αἱ συστάσεις του. Καὶ γι' αὐτὸ τὸ πρόγραμμα δὲν σταματᾷ, καὶ ἰδοῦ :

Τὴν 22αν Ὀκτωβρίου 1916 (παλ. ἡμερολ.) ὁ στρατὸς τοῦ κινήματος ἐβδόμισε καὶ ἐπετέθη πλέον κατὰ τῶν βασιλικῶν στρατευμάτων τῆς Αἰκατερίνης, τὰ ὁποῖα ἀποτελεσματοικῶς ἠμύνθησαν. Σωστή ἀδελφοκτονία, τὴν ὁποῖαν ἐσταμάτησεν ἡ παρέμβασις τοῦ συμμαχικοῦ στρατοῦ, ὁ ὁποῖος ἐχάρησε καὶ οὐδετέραν ζώνην μεταξὺ τῶν δύο στρατευμάτων, διὰ τὴν πρόληψιν νέας ἀδελφικῆς αἱματοχυσίας. Ἡ παρέμβασις αὕτη ὀφείλεται εἰς τὸν Γάλλον Ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν Ἑρώκ, ὁ ὁποῖος τότε εὐρίσκετο εἰς τὰς Ἀθήνας, καὶ ἀφ' οὗ ἀπεδοκίμασε τὴν διαγωγὴν τῆς προσωρινῆς Κυβερνήσεως, εἰς ὅτι ἀπέβλεπε τὰς ἐπιχειρήσεις τῆς Αἰκατερίνης, διέταξε τὸν Σαρᾶγι νὰ χαράξῃ τὴν οὐδετέραν ζώνην.

Ἴδου καὶ ἄλλαι ἐπίσημοι ἀποδείξεις τοῦ ἀδιαλλάκτου χαρακτῆρος ποῦ ἔλαβε τὸ κίνημα, τὸ ὁποῖον ἐστράφη πλέον ἀνοικτὰ πρὸς τὴν βαθμιαίαν κατάρκτησιν ὅλης τῆς Ἑλλάδος.

Ἐπίσημα ἀνακοινωθέντα μᾶς ἐπληροφόρουσαν τότε, ὅτι διὰ ναυτικῶν ἐπιχειρήσεων, ποῦ ἐγένοντο ὁμοῦ πάντοτε μὲ τὴν συνδρομὴν τῶν ξένων, κατελαμβάνετο πότε ἡ Σάμος, πότε ἡ Ἀθήνος, πότε ἡ Κεφαλληνία, πότε ἡ Ζάκυνθος καὶ οὕτω καθεξῆς αἱ πλείσται τῶν νήσων, δηλαδὴ τμήματα τῆς κοινῆς πατρίδος ἀνοχύρωτα καὶ μὲ μηδαμινὰς φρουράς. Ἡ Κέρκυρα ὁμοῦ δὲν κατελαμβάνετο, προφανῶς διὰ νὰ μὴ ἐνοχληθῇ ἡ Ἰταλία, μολοντί καὶ συμμαχικὰ στρατεύματα ἦσαν ἐκεῖ, καὶ τὸ νησί αὐτὸ ἀξίζεε καλύτερα ἀπὸ τὰ ἄλλα.

Τὸ πρόγραμμα θὰ συνεπληροῦτο διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ ἐθνικοῦ κινήματος καταλήψεως ὅλης τῆς Ἑλλάδος!!!, ἡ ὁποία καὶ ἐπραγματοποιήθη ὅχι διὰ τῆς ἀπλῆς συνδρομῆς τῶν ξένων, ἀλλὰ διὰ μόνης τῆς δυνάμεως αὐτῶν, οἱ ὁποῖοι, ἀφ' οὗ αὐτοὶ καὶ μόνοι κατέλαβον στρατιωτικῶς τὴν πρωτεύουσαν, ἐξεθρόνισαν αὐτοὶ καὶ μόνοι τὸν Κωνσταντῖνον, αὐτοὶ καὶ μόνοι τὴν παρέδωσαν εἰς τὸν Βενιζέλον μαζί μὲ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα.

Ἴδου στρατιωτικαὶ καὶ ναυτικαὶ ἐπιχειρήσεις, ποῦ ὁμολογῶ δὲν ἐπεθύμησα ποτὲ νὰ λάβω μέρος, οὔτε νὰ ἔχω τὴν εὐθύνην αὐτῶν. •

Ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς οὐδέποτε οὔτε πόνρωθεν ἠρωτήθη δι' ὅλα αὐτὰ. Κατάπληκτος τὰ ἐπληροφορεῖτο, σχηματίζων οὕτω τὰς ὀδυνηροτέρας τῶν ἐντυπώσεων.

Κατὰ γενικὴν καὶ ἀμερόληπτον ἀναγνώρισιν, ἡ συνδρομὴ ποῦ θὰ παρείχετο εἰς τὸ κίνημα ἐκ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος θὰ ἦτο σοβαρωτέρα, ἐὰν τοῦτο διετῆρει ἀποκλειστικὰ τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ μορφήν καὶ δὲν ἐδημιούργει τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι δι' αὐτοῦ ἐπεδιώκετο νὰ ξεκαθαρισθοῦν ὅλαι αἱ ἐσωτερικαὶ μας διαφοραί.

Ὁ Στρατηγὸς Καλλάρης, ποῦ ἦτο καὶ ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν τῆς Κυβερνήσεως Ζαῖμη, μοῦ ἔλεγε εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποῖαν ὁ Βενιζέ-

λος ἦτο ἀκόμη εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ὅτι καὶ αὐτὸς καὶ ἑκατοντάδες ὁλόκληροι ἀξιωματικῶν θὰ προσεχώρουν εἰς τὸ κίνημα τῆς Θεσσαλονίκης ἕαν τοῦτο δὲν ἐσχημάτιζε διαρκῶς τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι κυρίως στρέφεται κατὰ τῆς Δυναστείας.

Πῶς ἐσκέπτετο ὁ Ν. Πολίτης διὰ τὸ κίνημα τῆς Θεσσαλονίκης.

Εἰς τὴν ἀφήγησιν τῶν ἐκτεθέντων μέχρι τοῦδε γεγονότων παρεξέκλινα χρονολογικῶς, διὰ νὰ μὴ διακοπῇ ἡ ἀλληλουχία τῆς γενομένης ἐρεύνης. Πρέπει ὅμως νὰ ἐπανέλθω καὶ νὰ συνεχίσω κατὰ σειράν τὴν ἔρευνάν μου, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν πληροφορίαν, ὅτι, τὴν ἐπομένῃ τῆς τελευταίας συναντήσεως πού εἶχα μὲ τὸν Βενιζέλον, ἐπήγα εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν, ὅπου καὶ συνήντησα τὸν Ν. Πολίτην. τὸν ὁποῖον ἔκαμα ἐνήμερον τῶν τελευταίων πληροφοριῶν καὶ ἐντυπώσεών μου.

Ὅπως εἶπα καὶ εἰς προηγούμενον κεφάλαιον μὲ τὸν Ν. Πολίτην συνηνωτάμεθα συχνὰ καθ' ὅλην τὴν ἀνώμαλον ἐκείνην περίοδον καὶ ἀντηγλάσσαμε τὰς πληροφορίας πού εἶχομεν καὶ συνεπῶς καὶ τὰς σκέψεις μας. Ἦτο μοιραῖον συνεπῶς κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας νὰ συζητοῦμε γιὰ τὸ μελετώμενον κίνημα τῆς Θεσσαλονίκης. Αὐτὸς τοῦλάχιστον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦτο ἐχθρὸς κάθε κινήματος, καὶ ἐπομένως ἐχθρὸς καὶ τῆς μορφῆς τοῦ κινήματος πού ἐγὼ θὰ ἐπεθύμουν, διότι ὑπεστήριζεν, ὅτι καὶ ἂν ἔτσι ἄρχιζε τὸ κίνημα μοιραίως θὰ παρεξέκλινεν.

Ἦλπιζεν οὕτως καὶ ἐπίστευεν εἰς τὴν εὐδῶσιν τῶν διαπραγματεύσεων, διὰ τὴν ἔξοδον τῆς Ἑλλάδος, πού ἔκανε τότε ἡ Κυβέρνησις Καλογεροπούλου, διὰ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Ἀ. Καραπάνου, εἰς τὴν εἰλικρίνειαν τῶν ὁποίων εἶχεν ἀπόλυτον ἐμπιστοσύνην. Ἡ ἔξοδος αὕτη, ἔλεγε, θὰ ἐνεφάνιζε σύσσωμον ὅλην τὴν Ἑλλάδα εἰς τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα.

Ἦτο ἡ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἀ. Καραπάνος πιστεύων εἰς τὴν καλὴν ἔκβασιν τῶν διαπραγματεύσεων εἰδοποιεῖ ἐμπιστευτικῶς τοὺς πρεσβευτάς μας νὰ εἶναι ἔτοιμοι. Μαζὶ μὲ αὐτὸν ἠλπιζε τότε καὶ ὁ Ν. Πολίτης.

Τὰς σκέψεις του ταύτας ὁ Πολίτης δὲν τὰς ἔλεγε μόνον εἰς ἐμέ, τὰς ἔλεγε καὶ εἰς διαφόρους ἄλλους, τὰς διετύπωσεν ἄλλως τε καὶ ἐγγράφως δι' ἐμπιστευτικοῦ τηλεγραφήματος, τὸ ὁποῖον ἀπέστειλε πρὸς τὸν ἐν Παρισίοις πρεσβευτὴν μας Ἀ. Ῥωμάνον ὑπὸ χρονολογίαν 24/7 Ὀκτωβρίου 1916.

Διὰ τοῦ τηλεγραφήματος τούτου ὁ Πολίτης ἀπεκάλει χαώδη τὴν ἐν Ἑλλάδι διπλωματικὴν κίνησιν τῆς Ἀντάντ, ἐν ᾗ ἐκείνη ἐστρέφετο ὁλόκληρη ὑπὲρ τοῦ Βενιζέλου καὶ τῶν σχεδίων αὐτοῦ.

Ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ συνόλου τοῦ τηλεγραφήματος τούτου προκύπτει ὅτι ὁ συντάκτης αὐτοῦ Πολίτης εἶχεν ἀπόλυτον ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν εἰλικρίνειαν τῆς Κυβερνήσεως Καλογεροπούλου ἀπέναντι τῆς Ἀντάντ, καὶ ἐπιμόμως ἐξήτει ἀπὸ τὰς Δυνάμεις τῆς Συνενοήσεως νὰ δώσουν μίαν ἀπάντησιν

εις τὴν ἑλληνικὴν περὶ ἐξόδου πρότασιν τῆς 6/19 Σεπτεμβρίου 1916, πιστεύων ὅτι ἂν ἡ ἀπάντησις ἐδίδεν ἱκανοποίησιν εἰς τὴν 3ην παράγραφον τῆς ἑλληνικῆς νότας θὰ ἐπέφερε τὴν ὀριστικὴν συμφωνίαν ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐξοδὸν τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος εἰς ὠρισμένην ἡμερομηνίαν.

Ἐφ' ὅσον ταῦτα ἐπίστευεν ὁ Πολίτης ἐξηγεῖται μὲ τὸ παραπάνω ἡ ἀπέχθεια τὴν ὁποίαν εἶχεν οὗτος κατὰ παντός κινήματος, ἐφ' ὅσον φυσικὰ δὲν προσεχώρει εἰς αὐτό!!

Ἔτσι ἐσκέπτετο ὁ Πολίτης, ὅταν ἐκ τῆς ἐπισκέψεώς μου τὸ πρῶτον ἐπληροφορεῖτο, ὅτι ὁ Βενιζέλος ἀσφαλῶς πλέον ἔφυγε μετὰ ὀλιγίστας ἡμέρας γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου θὰ ἐκηρύσσετο τὸ κίνημα.

Ἡ ἐντύπωσις ποὺ ἐδοκίμασεν ἐκ τῶν πληροφοριῶν, ποὺ αὐτὴ τὴ στιγμή τοῦ ἐδίδα, ἦτο τοιαύτη, ὥστε κατὰ λέξιν μοῦ εἶπε: «Ὡστε καὶ αὐτὴ τὴν ἐντροπὴν θὰ κάμῃ ὁ Βενιζέλος;» καὶ ἄρχισε νὰ μοῦ ἐκθέτῃ τὰ ἐπιχειρήματα ἕνεκα τῶν ὁποίων ἐφρόνει, ὅτι ἡ στιγμή τοῦλάχιστον δὲν ἦτο κατάλληλος. Ἐχαρακτήριζε δὲ τὸ μελετώμενον κίνημα ὡς ἐπικίνδυνον ἀπὸ πάσης ἀπόψεως.

Δύο ἡμέρες ἔπειτα ὁ Βενιζέλος ἔφυγεν ἀπὸ τὰς Ἀθήνας γιὰ νὰ κάμῃ τὸ κίνημα στὴ Θεσσαλονίκη (13 Σεπτεμβρίου 1916 παλ. ἡμερολ.). Φυσικὰ δὲν ἐπῆγε μαζί του οὔτε ὁ Πολίτης οὔτε ἐγώ.

Ἀλλὰ δὲν περνοῦν πολλὰς ἡμέρας καὶ ὠρισμένως τὴν 1ην Ὀκτωβρίου, πληροφοροῦμαι ὅτι καὶ ὁ Πολίτης ἔφυγε γιὰ τὸ κίνημα!!!

Ἀπὸ τὴ συνάντησι ποὺ περιέγραψα πρὸ ὀλίγου δὲν τὸν εἶχα συναντήσει. Δὲν εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μὲ χαιρετίσῃ οὔτε ἀπὸ τὸ τηλέφωνο. Καὶ ἔτσι δὲν ἔμαθα, τοῦλάχιστον τότε, τὰ αἷτια ποὺ συνετέλεσαν ν' ἀλλάξῃ γνώμη.

Τὴν ἀναχώρησίν του συγκεκριμένως ἔμαθα τυχαίως ἀπὸ τὴν κυρίαν Βίκτωρος Δούσμανη, ἡ ὁποία μάλιστα μοῦ προσέθηκεν ὅτι τὸ ἴδιο βράδῳ τῆς ἀναχωρήσεώς του ἐπρόκειτο μαζί καὶ μὲ τὸν κύριον Βίκτωρα Δούσμανη νὰ φᾶνε μ' αὐτὸν εἰς τὸ Παλαιὸν Φάληρον, ὅπου εὐγενέστατα τοὺς προσεκάλεσεν ὁ Πολίτης μαζί καὶ μὲ τὸν κύριον καὶ τὴν κυρίαν Ἰωάννου Μεταξᾶ, τὸν κύριον καὶ τὴν κυρίαν Γεωργίου Στρέϊτ, τὸν Συνταγματάρχην τοῦ Ἐπιτελείου Ἐνοφ. Στρατηγὸν καὶ ἴσως καὶ κανένα ἄλλον ποὺ νὰ μὴ ἐνθυμοῦμαι.

Τὴν συγγέντρωσιν ταύτην ἐματαίωσεν ἡ αἰφνιδία ἀναχώρησις τοῦ Πολίτη, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμήν εἰδοποίησε τοὺς προσκληθέντας, ὅτι λόγῳ ἐκτάκτου κωλύματος θὰ ἀνεβάλλετο τὸ δεῖπνον.

Τὴν παράλειψιν ποὺ ἔκαμε πρὸς ἐμὲ ὁ Πολίτης προσεπάθησε νὰ τὴν διορθώσῃ μὲ ἓνα μακρὸν γράμμα ποὺ μοῦ ἔστειλεν ὅταν ἤμουν στὴ Κέρκυρα μὲ τὸ ὁποῖον προσεπάθει νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἀπόφασιν ποὺ ἐπῆρε νὰ συμμετάσχῃ τοῦ κινήματος, ἡ ὁποία δι' ἐμὲ τοῦλάχιστον ἔμεινε πάντοτε αἰφνιδία καὶ ἀπροσδόκητος.

Ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ ἴδιον γράμμα ἐζήτηε ἀπὸ ἐμὲ νὰ μᾶθῃ ἐὰν ἦτο ἀλη-

θές ὅτι εἰργαζόμενη πρὸς σύμπηξιν ἀντιβενιζελικοῦ κόμματος εἰς τὴν ἰδιαιτέραν μου πατρίδα.

Εἰς τὸ γράμμα του αὐτὸ ἀπήντησα διὰ τοῦ ἀπὸ 3 Φεβρουαρίου 1917 δικοῦ μου γράμματος, περικοπᾶς τοῦ ὁποίου νομίζω πὺν πρέπει νὰ δημοσιεύσω διότι αὐτὰ φεύγουν ἀπὸ τὶς ἰδιαιτέρες ὁμιλίες καὶ ἐξετάζουν τὸ ζήτημα γενικώτερα. Σὲ δεύτερο γράμμα, μακρὺ καὶ αὐτό, πὺν μοῦ ἔστειλεν εἰς ἀπάντησιν τοῦ δικοῦ μου δὲν ἀπήντησα. Δὲν ὑπῆρχε πλέον ἔδαφος συζητήσεως. Ἡ διαφωνία μας ἦτο πλήρης.

Ἴδου καὶ αἱ περικοπαὶ τοῦ ἐν λόγῳ γράμματός μου :

Κέρκυρα, 3 Φεβρουαρίου 1917

Ἀγαπητὲ φίλε κ. Πολίτη,

« Μὴ ἔχης σὲ παρακαλῶ καμμίαν ἀμφιβολίαν
 » ὅτι ἂν εἶχα τὴν πρόωσιν εἰς στιγμὰς μάλιστα τοσοῦτον τραγικὰς καὶ ἀπὸ
 » πάσης ἀπόψεως λεπτάς, νὰ σκέπτομαι τὴν μέλλουσαν πολιτικὴν μου θέ-
 » σιν, νὰ συντελῶ δὲ καὶ ἐγὼ εἰς τὴν καλλιέργειαν κόμματος ἀντιβενιζελι-
 » κοῦ ἐν Κερκύρα, τοῦτο οὔτε ἀνάγκην κατηχήσεως οὔτε περιοδεῖων θὰ
 » εἶχε, διότι ἀτυχῶς ὡς καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Παλ. Ἑλλάδι οὔτω καὶ ἐν Κερ-
 » κύρα οἱ Βενιζελικοὶ ἀποτελοῦν ἀσθενεστάτην καὶ ἀναξίαν λόγου μειοψη-
 » φίαν, διὰ τὸ ὅποσον ἴσως, ὄχι ὀλιγώτερον τῆς ἐξασκηθείσης βρωμερὰς καὶ
 » ἀντεθνικῆς προπαγάνδας ὑπεύθυνος εἶναι καὶ ἡ ἐν τῇ Βαλκανικῇ ἐν γένει
 » καὶ ἐν Ἑλλάδι ἰδίᾳ πολιτικὴ τῆς Ἀντάντ καὶ ὠρισμένα λάθη τοῦ κόμ-
 » ματος τῶν φιλελευθέρων, τὸ ὅποσον εἰς πολλὰς προστριβὰς ἤλθεν ἀπὸ
 » τοῦ 1915 καὶ τοῦ ὁποίου αἱ διαθέσεις πλέον ἢ ἀπαξ παρεξηγήθησαν.

» Καὶ ἤδη μακρὰν πάσης πολιτικῆς κινήσεως εὐρισκόμενος θὰ μοῦ
 » ἐπιτρέψῃς νὰ ἐκφράσω εἰς σὲ πικρὸν παρᾶπνον τὸ ὅποσον μοῦ ἐγέννησεν
 » ἡ ἀνάγνωσις τῆς ἐπιστολῆς σου ἐκ τοῦ συνόλου τῆς ὁποίας φαίνεται ὅτι
 » δὲν ἀποκρούεις μετὰ βεβαιότητος τὴν πληροφορίαν, ἡ ὁποία περιῆλθε μέ-
 » χρι σοῦ ὅτι ἐγὼ δῆθεν ἐχαρακτήρισα ὡς ἀσύμφορον τὸ ἀντιβουλγαρικὸν
 » κίνημα, τοῦθ' ὅπερ σὺν τοῖς ἄλλοις θὰ ἦτο ἀσυνεπὲς πρὸς ὅσα εἰς προη-
 » γουμένην ἐπιστολὴν σοῦ ἔγραψα. Σὺ καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλον γνωρίζεις
 » πὺν δὲν ἤμουν ἀντίθετος τοῦ κινήματος. Ἦμουν ἀντίθετος τοῦ περιεχο-
 » μένου καὶ τῆς μορφῆς τὴν ὁποίαν καθημερινῶς προσλαμβάνει τοῦτο, καὶ
 » τὴν ὁποίαν προέβλεπα πὺν θὰ ἔπαιρνε.

» Δι' ἐμὲ θὰ ἦτο δυνατόν νὰ παύσω δεχόμενος ὅτι τὸ κίνημα ἔχον ὡς
 » ἀντικειμενικὸν καὶ ἀποκλειστικὸν σκοπὸν τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν
 » Βουλγάρων ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους θὰ συνεπέφερον ἀσφαλῶς ἐθνικὰς
 » ὑπηρεσίας καὶ ταύτας ἐν πάσῃ περιπτώσει καὶ μάλιστα ἀνεξαρτήτως τῆς
 » πολιτικῆς τὴν ὁποίαν ἐπέμεινε νὰ τηρήσῃ τὸ ἐπίσημον Κράτος, ἐξ ἄλλων
 » προϋποθέσεων, ἐσφαλμένων κατ' ἐμὲ ἀναχωρήσαν. Μόνον διὰ τοῦ ἀντιβουλ-
 » γαρικοῦ κινήματος εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιδιωχθοῦν τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα
 » καὶ δικαίωματα τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῆς Μακεδονίας, ἡ ὁποία ὡς μοῦ ἔγρα-
 » φεν πρὸ τριῶν περίπου μηνῶν ὁ Πρόεδρος εἶχε παύσει θεωρουμένη Ἑλλη-

» νική ἀπέναντι ἀμφοτέρων τῶν ἐμπολέμων δυνάμεων. Μόνον διὰ τοῦ ἀντι-
 » βουλγαρικοῦ κινήματος προσθέτω ἐγώ, τοῦτο μὲν παρείχετο εἰς τὸν ἑλλη-
 » νικὸν Λαὸν τὸ μέσον γ' ἀποδείξῃ ἐμπράκτως τὰ φιλανθρωπικά του αἰσθη-
 » ματα, τοῦτο δὲ θὰ ἀπέκτα ἡ Ἑλλάς ὄχι μόνον ἐλπίδας, ἀλλὰ καὶ δικαίω-
 » ματα ἀπέναντι τῆς Ἀντάντ, ἥτις μετὰ τὴν νίκην αὐτῆς καὶ τὴν κίνησιν
 » ταύτην ἤθελεν ἀνταμείψῃ, καὶ ἤθελε πεισθῆ ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν ἔπαυσεν ἀπὸ
 » τοῦ νὰ ἀποτελῇ παράγοντα, ἐφ' οὗ ἡ πολιτικὴ της θὰ ἠδύνατο καὶ εἰς τὸ
 » μέλλον νὰ στηριχθῇ

» «Ἄλλ' ἀκριβῶς ἡ ὑψίστη σημασία τὴν ὁποῖαν ἀποδίδω καὶ πρέπει
 » ν' ἀποδίδω εἰς τὸ κίνημα μοῦ ἐπιβάλλει τὴν ὑποχρέωσιν νὰ σοῦ ἐκθέσω
 » παρατηρήσεις τινάς, διότι νομίζω ὅτι γίνονται λάθη τὰ ὁποῖα ἀκριβῶς
 » τὸ κίνημα ζημιώνουν καὶ ἐκ τούτου τὴν ὀλην Ἑθνικὴν ὑπόθεσιν καὶ

» «α') ὡς καλῶς θὰ ἐνθυμηθῆσαι ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ κινήματος ἡ ὀλη
 » ἀντιβενιζελική κίνησις ἐπιτιθεμένη κατ' αὐτοῦ, ἀφ' οὗ προηγουμένως
 » καλῶς εἶχε σταθμίσει τὸ ἔδαφος, περὶ ἐν καὶ μόνον ἐστρέφετο ἰσχυρίζο-
 » μένη καὶ προσπαθοῦσα νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὸ κίνημα δὲν εἶχε σκοπὸν ἀντι-
 » βουλγαρικόν, ἀλλ' ἀνατροπῆς τοῦ ἐσωτερικοῦ καθεστώτος, τοῦθ' ὅπερ
 » πολὺ ἐκλόνηζε τὴν ἀπαιτουμένην δημοτικότητα τοῦ κινήματος. Ἐν ᾧ δὲ
 » ἔργον φρονήσεως ἦτο νὰ καταβληθῆ ἐκ Θεσσαλονίκης κάθε προσπάθεια
 » ὅπως διαλυθῆ καὶ διασκεδασθῆ πᾶσα τοιαύτη ὑπόνοια, τούναντίον ἐκ δια-
 » φόρων ἐκείθεν γεγονότων, τὰ ὁποῖα κρίνω ἄσκοπον νὰ σοῦ ἀπαριθμήσω,
 » ἐνίσχυετο καθημερινῶς ἡ ἐντύπωσις αὕτη μέχρις ὅτου κατὰ τὰς ταραχὰς
 » τῆς 18ης Νοεμβρίου ἐκ τῶν διαφορῶν δημοσιεύσεων καὶ ἄλλων ἐνερ-
 » γειῶν νὰ θεωρηθῆ σχεδὸν γενικῶς ἡ μομφὴ αὕτη ὡς τελειῶς ἀποδειχθεῖσα.
 » Μὴ νομίσης δὲ πρὸς Θεοῦ ὅτι πνεῦμα μεγάλῃς καὶ σχολαστικῆς συντη-
 » ρητικότητος μὲ ὠθεῖ εἰς τὰς παρατηρήσεις μου ταύτας. Ἄν δια τὴν ἐπι-
 » τυχίαν τοῦ κινήματος καὶ τὴν ἐκ ταύτης ἐξασφάλισιν τῆς ἐθνικῆς ὑπο-
 » θέσεως ὑπεδεικνύετο οἷονδῆποτε μέτρον, τοῦτο ἔπρεπεν ἀντὶ πάσης θυ-
 » σίας νὰ ἐπιδιωχθῆ καὶ νὰ ὑπερπηδηθῆ οἷονδῆποτε ἐμπόδιον ὅσον ὑψηλὰ
 » καὶ ἂν εὐρίσκετο τοῦτο, ἀρκεῖ ὅτι ἐξ αὐτοῦ θὰ ἐξηρτάτο ἡ σωτηρία τῆς
 » Πατρίδος. Ἄλλ' ἀκριβῶς τοῦτο εἶναι τὸ ζήτημα, διότι ἐγὼ νομίζω ὅτι
 » ὡς ἔχουν τὰ ἐν Ἑλλάδι πράγματα, πᾶσα τοιαύτη κίνησις δὲν ἦτο δυ-
 » νατὸν παρὰ νὰ ἐξασθενίσῃ τὸ κίνημα, διότι ἐξήλειψε τὸν ἐνθουσιασμὸν καὶ
 » τὴν πεποίθησιν τοῦ Λαοῦ, ὅστις πολὺ διαφορετικὰ θὰ προσήρχετο καὶ
 » ἄλλην ἐνίσχυσιν θὰ παρεῖχεν, ὡς, διὰ πλείστων παραδειγμάτων καὶ ἀπο-
 » δείξεων, θὰ ἠδυνάμην νὰ σὲ πείσω. Ἐὰν δὲ πάλιν πρὸς στιγμὴν ἤθελε
 » δεχθῆ τις ὅτι ἡ ἐν τῇ παλαιᾷ Ἑλλάδι ἐπικράτησις θὰ ἦτο ἀπαραίτητος
 » διὰ τὴν τελικὴν ἐπιτυχίαν, (τοῦθ' ὅπερ ἐγὼ δὲν ἀποδέχομαι ὡς ὀρθόν),
 » ὑπάρχει πλήρης ἡ εὐθύνῃ ἐφ' ὅσον ἐγένετο ἀπόπειρα χωρὶς νὰ ὑπάρχη ἡ
 » ἀναγκαία δύναμις διὰ νὰ ἐξασφαλισθῆ αὕτη.

» «β') Κατέκρινα καὶ οὐδέποτε ἐν ἐμοὶ ἐπεδοκίμασα τὴν ἐκ Θεσσαλο-
 » νίκης παρατηρουμένην τάσιν, ὅπως διαρκῶς ἐκθέτη τὸ ἐπίσημον Κράτος

» ἀπέναντι τῶν Δυνάμεων τῆς Ἀντάντ, καὶ ὅπως διαρκῶς τονίζῃ τὴν ἀνει-
 » λικρίνειαν αὐτοῦ ἀπέναντι τῶν ἀνταντικῶν συμφερόντων. Θὰ ἐνόμιζα τοῦ-
 » ναγτίον ὅτι πᾶσα προσπάθεια ἔπρεπε νὰ καταβῆται ὅπως καλύπτεται
 » πᾶσα τυχὸν γενομένη παρεκτροπή, διότι ἄλλως ἢ ἐν λόγῳ τακτικῆ μα-
 » κρᾶν τοῦ νὰ ἐνισχύῃ τὸ κίνημα, τὸ ὁποῖον οὕτω καθιστᾷ ὑποπτον ἐν τῇ
 » κοινῇ γνώμῃ, διεγείρει χάσμα βαθὺ μεταξὺ τῶν Δυνάμεων τῆς Ἀντάντ
 » καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, ὅστις φαίνεται μὲ τὸ παραπάνω σήμερον ἐπι-
 » δοκιμάζων τὴν πολιτικὴν τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ ἀσφαλεῖ καταστροφή τούτου
 » καὶ ὀριστικῇ ἀπωλείᾳ ἐν πάσῃ περιπτώσει τοῦ σπουδαιότερου ἐν καιρῷ
 » τῶν ἐπιχειρημάτων ὅτι τὰ αἰσθήματα τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ ἦσαν καὶ πα-
 » ρέμειναν πάντοτε φιλικὰ πρὸς τὴν Ἀντάντ.

«Ἐχω λ. χ. ὑπ' ὄψει τὰ καθημερινὰ τηλεγραφήματα, τὰ ὁποῖα μᾶς
 » σερβίρει τὸ πρακτορεῖον τοῦ τύπου τῆς Θεσσαλονίκης ἐκ τῶν ὁποίων καὶ
 » μόνον πληροφοροῦμεθα περὶ τῆς δράσεως τῆς ἐν Θεσσαλονίκη Κυβερνή-
 » σεως. Ταῦτα ἐν τῷ συνόλῳ παρουσιάζουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι τὸ
 » κίνημα ἐλησμόνησε τοὺς Βουλγάρους καὶ ὅτι ὅλα τὰ τηλεβόλα
 » του ἔστρεψε κατὰ τοῦ Κράτους τῶν Ἀθηνῶν. Ἐν ᾧ διαρκῶς
 » ὀμιλοῦν περὶ τῆς κακοπιστίας τοῦ Κράτους τούτου, περὶ τῶν ἀνειλικρι-
 » νῶν πρὸς τὴν Ἀντάντ αἰσθημάτων αὐτοῦ, περὶ τῶν παρασπονδιῶν αὐ-
 » τοῦ, περὶ πλήρους παραλυσίας εἰς ἣν περιῆλθον ὅλοι οἱ κλάδοι τῆς διαι-
 » κησεώς του, δὲν μᾶς ἀναφέρουν ποτὲ ἔστω καὶ περὶ μιᾶς στρατιωτικῆς
 » ἐπιτυχίας σχετικῆς μὲ τὸν ἀγῶνα.

«Ἄλλ' ἢ τακτικῇ αὐτῇ, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, ἔχει κατ' ἐμὲ δύο λυπη-
 » ρὰς συνεπείας, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν συντελεῖ εἰς τὸ νὰ μειώνη διαρκῶς τὴν
 » ἐμπιστοσύνην τοῦ Λαοῦ, τοῦλάχιστον τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδος, πρὸς τὸ
 » κίνημα καὶ νὰ καθιστᾷ τοῦτο ἀντιδημοτικόν, ἐξ ἄλλου δὲ δημιουργεῖ χά-
 » σμα ἀγεφύρωτον μεταξὺ τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ καὶ τῆς Ἀνταντικῆς κοινῆς
 » γνώμης, εἰς τὸ χάσμα δὲ τοῦτο ἀποδίδονται σήμερον καλῶς ἢ κακῶς ὅλα
 » τὰ λαμβανόμενα πιστικὰ καὶ ἐξευτελιστικὰ κατὰ τῆς Ἑλλάδος μέτρα,
 » τὰ ὁποῖα μὲν βαθύτατα λυποῦν καὶ θίγουν κάθε Ἑλληνα,
 » καὶ κυρίως ἡμᾶς τοὺς φίλους τῆς Ἀντάντ, φέρουν δὲ τὴν
 » ἀπόγνωσιν καὶ τὴν πείναν κυρίως εἰς τὰς μικρὰς καὶ ἀδυνά-
 » τους τάξεις, αἱ ὁποῖαι μὴ δυνάμεναι νὰ δεχθοῦν ὅτι ἡ ἐξασφάλις τῶν
 » συμμαχικῶν ἐν Θεσσαλονίκη στρατευμάτων ἀπαιτεῖ τὸν ἐκ πείνης θάνα-
 » τον τῶν κατοίκων τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος, θεωροῦν ἄδικον τὴν συμπερι-
 » φορὰν ταύτην τῶν ἰσχυρῶν καὶ μὴ συντελοῦσαν ποσῶς εἰς τὴν διάλυσιν
 » ὅλων τῶν παρεξηγήσεων ἐκείνων αἱ ὁποῖαι ἀκριβῶς καὶ τὸ χάσμα ἐγέν-
 » νησαν.

«Ἄλλ' ἴσως ἤθελες μοι εἶπη ὅτι ὅλα αὐτὰ προϋποθέτου ψυχραιμίαν
 » μοναδικὴν μὴ συμβιβασομένην πρὸς τὴν ὀξύτητα καὶ τὸ ὄλως ἐξαιρετικόν
 » τῶν περιουκλουσῶν ἡμᾶς περιστάσεων. Ἄλλ' ἐγὼ ἀκριβῶς αὐτὴν τὴν
 » ψυχραιμίαν θὰ ἤθελον διὰ νὰ θαυμάζω τὸ ἔργον καὶ διὰ νὰ μὴ καθίστα-

» ται ἢ καθ' ἑαυτὴν ἄστοχος καὶ ἀντίθετος πρὸς τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα πολιτική ἀκόμη ἀστοχωτέρα, ἀκόμη ἀτυχεστέρα λόγω τῶν μέτρων τὰ ὅποια
» κατ' αὐτῆς ἀντιτάσσονται.

«

« Ἐπὶ πλέον σὲ παρακαλῶ τὸ περιεχόμενον τῆς παρούσης νὰ μείνῃ
» μεταξὺ μας. Πίστευσε ὅτι μόνον τὸ εἰλικρινὲς ἐνδιαφέρον διὰ τὴν εὐνοϊ-
» κὴν τῆς ἐθνικῆς υποθέσεως λύσιν καὶ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ὄλου ἀγῶνος
» συνετέλεσεν ὥστε νὰ θεωρήσω καθήκόν μου ὅπως σοῦ ἐκθέσω, μακρὰν πά-
» σης πολιτικῆς κινήσεως καὶ ἀπηλλαγμένους παντὸς προσωπικοῦ ὑπολογι-
» σμοῦ, γνώμας τὰς ὁποίας οὐδὲ ἐνταῦθα ὑποστηρίζω, προσπαθῶν ν' ἀποσι-
» ωπῶ τὰς σχετικὰς ἀντιρρήσεις, διότι πᾶς δισταγμὸς ἀπὸ ἐμὲ προερχόμε-
» νος ἤθελεν ἐνισχύσει τοὺς ἀντιπάλους μου, ἀπὸ τῶν ὁποίων τόσο εὐρὺ χά-
» σμα μὲ χωρίζει, τοῦτο δὲ θὰ ἦτο ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀσύμφορον . . .

» Δικός σου

» Ὑπ. Κωνστ. Γ. Ζαβιτζιάνος »

Τὸν Πολίτην δὲν συνήντησα ἔκτοτε ἐπὶ ἔτη δλόκληρα. Μόνον τὸ 1922 ἐζήτησε νὰ ἔλθῃ σπῆτι μου, καὶ ἤλθεν. Ἦταν ἡ ἡμέρα ποὺ ἔφθασε στὰς Ἀθήνας ἀπὸ τὸ Παρίσι γιὰ νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὴν ἐπαναστατικὴν Κυβέρνησιν τοῦ Πλαστήρα. Ἦλθε νὰ μὲ συμβουλευσῇ νὰ συμμετάσχω καὶ ἐγὼ τῆς Κυβερνήσεως ἐκείνης, δὲν μὲ εὐρήκην ὅμως σύμφωνον.

Ἐκτοτε αἱ σχέσεις μας ὑπῆρξαν πάντοτε φιλικαί.

Ἡ ἀναχώρησις τοῦ Βενιζέλου, καὶ ἡ ἄφιξις αὐτοῦ εἰς Θεσσαλονίκην.

(Τὴν 13)26 Σεπτεμβρίου 1916 ὁ Βενιζέλος συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν Ναύαρχον Παῦλον Κουντουριώτην καὶ ἑκατὸν περίπου ὁπαδούς του ἐγκατέλειπε τὰς Ἀθήνας διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ἣτις θὰ ἀπετέλει τὴν ἔδραν τοῦ κινήματος.

Τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παραμείνῃ ἀπολύτως μυστικὸν παρ' ὅλας τὰς προφυλάξεις ποὺ ἐλήφθησαν. Ἀπειροὶ ἐπομένως διαδόσεις, ἀντιφατικαὶ καὶ μὴ, ἐκυκλοφόρουν, ὡς πρὸς τὰς λεπτομερείας τοῦ μελετωμένου κινήματος. Αἱ πλείσται τῶν διαδόσεων τούτων κατέληγον εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ἀναχώρησις θὰ ἐματαιοῦτο, διότι ὁ Βενιζέλος θὰ συνελαμβάνετο.

Ἡ τελευταία αὕτη διάδοσις δὲν ἀντεπεκρίνετο ποσῶς πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Οὐδεὶς ἐκ τῶν κυβερνητῶν τότε τὴν χώραν ἐσκέφθη ἔστω καὶ πρὸς στιγμὴν τοιοῦτόν τι. Ἦρκεσαν ὅμως ἡ διάδοσις αὕτη διὰ νὰ λάβῃ τὸ κόμμα τῶν φιλελευθέρων μέτρα ἐξασφαλίζοντα εἰς τὸν ἀρχηγόν του τὴν ἀνενόχλητον αὐτοῦ ἀναχώρησιν.

Ἀσφαλέστερα μέτρα ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ θὰ ἐλάμβανον οἱ ξένοι δὲν

ὑπῆρχον. Τὴν προστασίαν συνεπῶς τοῦ ἀρχηγοῦ ἀνέλαβον οἱ ξένοι. Αὐτοκίνητον τῆς Γαλλικῆς Πρεσβείας παρέλαβε τὸν Βενιζέλον καὶ τὸν Π. Κουντουριώτην ἀπὸ τὴν Ἀγγλικὴν Πρεσβείαν καὶ τοὺς μετέφερεν εἰς τὸ Νέον Φάληρον ὅπου γαλλικὴ ἀτμάκατος τοῦ καταδρομικοῦ «Μπρούξ» τοὺς μετέφερεν ἐπὶ τῆς «Ἑσπερίας», τὸ πλήρωμα τῆς ὁποίας ἀποτελεσθῆν ἀπὸ ἀφωσιωμένους ὁπαδούς εἶχε τεθῆ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Βενιζέλου.

Οἱ ἐπιβαίνοντες τῆς «Ἑσπερίας» ἔκαμαν πρῶτον σταθμὸν εἰς τὰ Χανιά. Ἐκεῖ ἔτυχον μεγάλης ὑποδοχῆς. Πυκναὶ λαῖκαὶ μᾶζαι ὠπλισμένοι ἐδέχοντο μὲ πίστιν καὶ ἀφοσίωσιν τὸν ἀρχηγὸν των.

Εἰς τὰ Χανιά ἀνεκηρύχθη ἡ προσωρινὴ Κυβέρνησις καὶ ἀνετέθη εἰς τοὺς Βενιζέλον καὶ Κουντουριώτην νὰ ὀργανώσουν τὸν ἀγῶνα.

Αἱ εἰς Κρήτην δηλώσεις καὶ ἀγορεύσεις ἐν γένει τοῦ Βενιζέλου πρὸς τοὺς ὁπαδούς του ὑπῆρξαν, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπα, μετριοπαθεῖς. Ἐκείθεν δὲ ἐκάλεε τοὺς πάντας πρὸς συνεργασίαν διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς Πατρίδος.

Ἡ ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐδρεύουσα «Ἐπιτροπὴ τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης», περὶ τῆς ὁποίας ἐγένετο λόγος εἰς προηγούμενον κεφάλαιον, ἐτηλεγράφη πρὸς τοὺς Βενιζέλον καὶ Κουντουριώτην ὡς ἑξῆς: «Ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης ἀναμένουσα διαταγὰς καὶ ὁδηγίας τῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως, ἔχει τὴν πεποιθήσιν ὅτι ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν ὑμῶν τὸ Κράτος θ' ἀποπλύνῃ τὸ προσάφθῆν αὐτῷ ὄνειδος, ἡ Πατρίς θὰ δοξασθῆ, τὸ Ἔθνος θὰ σωθῆ καὶ ἡ κληρονομία αὐτοῦ θὰ ἐξασφαλισθῆ».

Τὰ Διατάγματα τῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως θὰ ἐξεδίδοντο μὲ τὸν τίτλον «Βασιλεῖον τῆς Ἑλλάδος» καὶ μὲ τὸ Βασιλικὸν Στέμμα.

Διὰ τοῦ πρώτου ἐκδοθέντος Διατάγματος διωρίσθη Γενικὸς Διοικητὴς Κρήτης ὁ πρῶην Ὑπουργὸς Ἰωάννης Τσιριμῶκος.

Πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Βενιζέλου ἐκ Κρήτης, ἀφίχθη εἰς τὰ Χανιά καὶ τὸ τρίτον μέλος τῆς Τριανδρίας ὁ Στρατηγὸς Δαγκλῆς, συνοδευόμενος ἀπὸ δέκα ἀξιωματικούς.

Ὁ Δαγκλῆς δὲν εἶχε φύγῃ μαζὺ μὲ τὸν Βενιζέλον, καθυστέρησεν ἡμέρας τινάς. Παρέμεινε στὰς Ἀθήνας διὰ νὰ συνεχίσῃ, ὡς ἔλεγε, διαπραγματεύσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἐμεσολάβει, ἐκ τῆς εὐδοώσεως τῶν ὁποίων θὰ ἐπετυγχάνετο σημαντικὴ ὕφεσις τῶν παθῶν μεταξὺ τῶν δύο παρατάξεων.

Ὁ Δαγκλῆς εἶχε προσωπικούς δεσμούς μὲ τοὺς ἡγουμένους τῆς βασιλικῆς παρατάξεως, καὶ μὲ αὐτὸν τὸν Κωνσταντῖνον. Οἱ κύκλοι οὗτοι τὸν ἐβεβαίωναν ὅτι ἐμελετᾶτο κάποιος εὐσχημος τρόπος ἀναγνωρίσεως τοῦ κινήματος ἐκ μέρους τῆς ἐπισήμου Ἑλλάδος. Ματαίᾳ ἐλπίς. Ἐπεδιώκετο μόνον ἡ δημιουργία δυσμενῶν ἐντυπώσεων ἐκ τῆς καθυστέρησεως τοῦ Δαγκλῆ.

Τῶν φιλικῶν δεσμῶν τοῦ Δαγκλῆ μὲ τοὺς βασιλικούς κύκλους εἶχα λάβῃ καὶ ἐγὼ γνῶσιν κατὰ τὰς ἡμέρας πού ἐσηματιζέτο ἡ Κυβέρνησις Σκουλούδη, ἡ ὁποία ἐπηκολούθησε τὴν παραίτησιν τοῦ Ζαῖμη τὸ φθινόπωρον τοῦ 1915. Τότε ὁ Δαγκλῆς ἐπεσκέφθη τὸν Βενιζέλον καὶ τὸν

ἠρώτησεν ἐνώπιόν μου ἐὰν θὰ τοῦ ἐπέτρεπε νὰ ἀναλάβῃ τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν, τὸ ὁποῖον διηύθυνεν ἐπὶ Βενιζέλου.

Εἶχεν ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο βολιδοσκοπηθῆ ἀπὸ τοὺς βασιλικούς κύκλους καὶ ἐπίστευεν ὅτι ἡ παραμονή του εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Σκουλούδη θὰ ἐξυπηρέτει τὸν κατευνασμὸν τῶν παθῶν, διότι θὰ ἐμεσολάβει αὐτὸς εἰς ὄλας τὰς ὀξείας στιγμὰς.

Ὁ Βενιζέλος δὲ ὁποῖος τότε εἶχεν ἀπελπισθῆ ἐντελῶς ἀπὸ κάθε φιλικὴν διευθέτησιν, τὸν ἀποπήρε λέγοντάς του ὅτι φαίνεται ποῦ δὲν ἐνόησε περὶ τίνος ἐπρόκειτο, οὔτε ποῦ εἶχον φθάσει τὰ πράγματα.

Ἄλλ' ἐγὼ δὲ ὁποῖος ἐγνώριζα καλὰ τὸ χάσμα ποῦ ἐχώριζε μέχρι τινὸς τὸν Δαγκλῆν ἀπὸ τὸν Δούσμανην, τὸ ὁποῖον ἐδημιουργήθη ἀπὸ τῆς ἡμέρας ποῦ ὁ τελευταῖος οὗτος τὸν ἀντικατέστησεν εἰς τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Γεν. Ἐπιτελείου, ἔμεινα κατάπληκτος ἐκ τῆς βολιδοσκοπήσεως ταύτης, καὶ ἠρώτησα τὸν Δούσμανην, ποῦ τυχαίως συνήντησα τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ἀπὸ πότε χρονολογοῦνται αἱ φιλικαὶ σχέσεις μετὰ τὸν Δαγκλῆν; - Ἄφ' ἧς ἐγένεν Ὑπουργός, μοῦ εἶπεν, διότι, προσέθηκε, δι' ἡμᾶς καλῦτερος Ὑπουργός δὲν ὑπῆρξε κανένας. Τοιοῦτον Ὑπουργὸν οὔτε ἐγνωρίσαμεν, οὔτε ἐφαντάσθημεν.

Τὰς σχέσεις του ταύτας ἐχρησιμοποιοῖ ὁ Δαγκλῆς κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς καθυστερήσεώς του, ἀλλὰ δυστυχῶς ματαίως.

Ἡ Τριανδρία μετὰ τῆς ἀκολουθίας τῆς ἀνεχώρησεν ἐκ Κρήτης, καὶ ἔπειτα ἀπὸ ἓνα σταθμὸν εἰς τὴν Μυτιλήνην καὶ τὴν Χίον, ὅπου ἔτυχεν ἐνθουσιώδους ὑποδοχῆς, ἐφθασε κατὰ τὴν 26ην Σεπτεμβρίου—9 Ὀκτωβρίου 1916 εἰς τὴν Θεσσαλονίκην.

Ἐκεῖ ἐγένε δεκτὴ ἀπὸ τοὺς φίλους καὶ ἑμοῦδεάτας μετὰ ἐπὶ κεφαλῆς τὴν Ἐπιτροπὴν τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης. Ἄλλὰ καὶ ὁ Σαράγγ ἐσπευσε νὰ ὑποδεχθῆ τὴν Τριανδρίαν, καὶ ἀφοῦ ἔσφιξε τὸ χέρι τοῦ Βενιζέλου, εἶπε κατὰ λέξιν τὰ ἑξῆς: «Χαιρετίζω μετὰ τιμῆς τὴν Προσωρινὴν Κυβέρνησιν, τῆς ὁποίας οἱ ἐθελονταὶ μάχονται ἤδη μετὰ τῶν στρατιωτῶν μου, καὶ ἦτις θὰ μοῦ στείλῃ καὶ ἄλλους».

Τὰ πρῶτα ὑπὸ τῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως ληφθέντα μέτρα.

Μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῆς Τριανδρίας εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ἤρξατο ἀμέσως ἡ ὀργάνωσις τοῦ Νέου Κράτους. Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν διαφόρων ὑπηρεσιῶν δὲν ὠνομάσθησαν Ὑπουργοί, ἀλλ' ἐπίτροποι τῶν διαφόρων κλάδων. Ὄρισθησαν δύο καὶ μόνοι Ὑπουργοί, ὁ Μανώλης Ζυμβρακάκης τῶν Στρατιωτικῶν καὶ ὁ Ν. Πολίτης τῶν Ἐξωτερικῶν.

Τὰ προσχωρήσαντα εἰς τὸ κίνημα πλοῖα, ἀποτελέσαντα τὴν ἑλληνικὴν μοῖραν ἠγκυροβόλουν παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν συμμαχικῶν στόλων. Καὶ εἰς

τὸ ἀεροδρόμιον προσεγειώθη ὁλόκληρος ὁ τότε ἀεροπορικός στολισκὸς τοῦ προσεχώρησεν εἰς τὸ κίνημα ὑπὸ τὸν Μωραϊτίνην.

Ἡ πρώτη φροντίς τῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως ἔπρεπε νὰ εἶναι, καὶ ἦτο ἡ ὀργάνωσις στρατοῦ. Δι' αὐτοῦ καὶ μόνον δι' αὐτοῦ θὰ ἐπεβάλλετο ἀπὸ πάσης ἀπόψεως. Ἄνευ αὐτοῦ δὲν θὰ ὑπελογίζετο ἀπὸ τὰς συμμάχους Κυβερνήσεις. Ἄνευ αὐτοῦ οὔτε ἐσωτερικῶς θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιβληθῆ.

Πυρῆνας τινὰς στρατιωτικούς εὐρῆκεν ἡ Προσωρινὴ Κυβέρνησις, σχηματισθέντας ἀπὸ τὸ προηγηθὲν κίνημα τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης, διότι ποιά τις δυνάμεις ἐκ τοῦ σώματος Χατζοπούλου προσετέθη εἰς τὴν Ἀμυναν ὑπὸ τὸν Χριστοδούλου, εἰς ὃν ἀνετέθη ὑπὸ τῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως ἡ ὀργάνωσις τῆς Μεραρχίας Σερρῶν. Ἐκ τῆς «Ἀμύνης» παρέλαβεν ἡ Προσωρινὴ Κυβέρνησις καὶ πᾶν τάγμα ἐθελοντῶν ἐξ 1.100 ἀνδρῶν μὲ ἀρχηγὸν τὸν Νεόκοσμον Γρηγοριάδην, τὸ ὁποῖον μάλιστα ἐμάχετο κατὰ τῶν Βουλγάρων.

Εἰς τὸν Ἰωάννην Φικιώρην ἀνετέθη ἡ σύστασις τῆς πρώτης Κρητικῆς Μεραρχίας.

Ἀρχηγὸς δὲ τῆς Χωροφυλακῆς διορίσθη ὁ Παμίκος Ζυμβρακάκης.

Καὶ αὐτὰ μὲν ἦσαν εὐκόλα, διότι τὰ στελέχη δὲν ἔλειπαν. Ἀλλὰ ἀπὸ μόνον τὰ στελέχη δὲν σχηματίζονται οἱ στρατοί. Ὑπάρχει ἀνάγκη στρατιωτῶν διὰ τὴν συγκρότησιν ταύτην. Καὶ οἱ αὐθορμήτως κατατασσόμενοι στρατιῶται ἦσαν ἀληθῶς ὀλίγοι καὶ βραδέως προσήρχοντο. Τοῦτο ἦτο μοιραῖον. Ὁ ἐθνικὸς διχασμὸς, ἢ μᾶλλον ὁ ἐμφύλιος σπαραγμὸς εἶχε μετριάσει σημαντικά, ἂν δὲν εἶχεν ἐντελῶς ἐξαλείψῃ, κάθε ἐνθουσιασμόν, τοῦ ἀπετέλει τὴν προϋπόθεσιν κάθε σοβαρᾶς ἐργασίας.

Ἡ ἐκ τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδος συνδρομὴ τοῦ κινήματος ὑπῆρξε μηδαμινὴ καὶ ἀναξία λόγου.

Τὰ στηρίγματα τοῦ κινήματος προήρχοντο ἐκ τῶν Νέων Χωρῶν. Κυρίως ἐκ τῶν νήσων. Τοῦτο ἦτο φυσικώτατον. Ἡ Παλαιὰ Ἑλλάς εὐρίσκετο εἰς κατάστασιν πολέμου σχεδὸν συνεχοῦς ἀπὸ τοῦ 1912. Εἶχεν ἐπομένως πρώτη κουρασθῆ, καὶ εὐχαρίστως κατετάσσετο εἰς τὴν παράταξιν ἐκείνην τοῦ ὑπέσχετο τὴν εἰρήνην.

Δὲν εὐρίσκοντο ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας καὶ οἱ κάτοικοι τῶν Νέων Χωρῶν, οἱ ὁποῖοι μαζὶ μὲ ὅλα τὰ ἄλλα γνωρίσαντες ἀπὸ σιμὰ τοὺς Βουλγάρους, φυσικὸν ἦτο νὰ βλέπουν μὲ συμπάθειαν κάθε κίνησιν ἔχουσαν ἀντιβουλγαρικὴν τὴν κατεύθυνσιν. Ἡ συνδρομὴ συνεπῶς τοῦ προσέφεραν εἰς τὸ κίνημα οἱ κάτοικοι τῶν Νέων Χωρῶν ἦτο ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ σημαντικώτερα. Καὶ ἐπὶ κεφαλῆς ὄλων τούτων τῶν νέων ἐπαρχιῶν εὐρίσκετο ἡ Κρήτη, ἐπὶ τῆς ὁποίας κυρίως ἐστηρίχθη τὸ κίνημα.

Ἡ Κρήτη ἀπετέλει τὴν κυριωτάτην πηγὴν ἐκ τῆς ὁποίας θὰ προήρχετο ὁ ἐθνικὸς στρατός. Ἡ πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Βενιζέλου ἀφοσίωσις καὶ πίστις τῆς μεγίστης πλειοψηφίας τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ ἦτο ἄνευ προηγούμενου. Ἀλλὰ δὲν ἦτο αὕτη καὶ μόνη ἡ αἰτία. Οἱ Κρήτες εἶχον ἐξοι-

κειωθή με τούς ἀγῶνας, με τὸν πόλεμον, με τὰ ὅπλα ὅσον κανεὶς ἄλλος λαός. Δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ζήσουν χωρὶς αὐτά. Πολεμικώτερος λαός δὲν πιστεύω νὰ ὑπάρχη.

Ἐπὶ αἰῶνας ἐπολέμουν μόνοι τους κατὰ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Οὐδέποτε λαός ἔδειξε μεγαλύτεραν ἀντοχήν καὶ μεγαλύτεραν ἐπιμονήν. Πᾶν ὅτι βαθμιαίως ἀπέκτησε σχετικὸ μετὰ τίς ἐλευθερίες, εἰς τὴν ἀντοχήν καὶ τὴν ἐπιμονήν ταύτην ὀφείλεται. Ἄλλ' οἱ Κρήτες δὲν κατέθηκαν τὰ ὅπλα οὔτε ὅταν ἔπαυσαν νὰ τοὺς ἀπασχολοῦν οἱ Τοῦρκοι. Ὁ μακεδονικὸς ἀγὼν ἐκ τῆς Κρήτης κυρίως ἐτροφοδοτεῖτο εἰς ὅτι ἀπέβλεπε τὸ ἔμφυχον ὑλικόν. Εἰς ἀγῶνας ἔθνικους ἀπέβλεψε πάντοτε ἡ Κρήτη, εἰς ἀγῶνας καὶ μόνον εἰς ἀγῶνας. Τὶ ἐπομένως φυσικώτερον παρὰ νὰ ἀκολουθήσῃ καὶ τὸν ἀγῶνα τοῦ Βενιζέλου;

Ἄλλὰ παρ' ὅλα ταῦτα ὅλοι οἱ κατατασσόμενοι Κρήτες δὲν εἶχον βέβαια τὴν πείραν τοῦ πολέμου, καὶ κατὰ μείζονα λόγον τῆς πείρας ταύτης ἐστεροῦντο οἱ λοιποὶ κατατασσόμενοι Ἕλληνες. Ἐνεκα τούτου οἱ ἀξιωματικοὶ τῆς Ἀμύνης ὑπὸ τοὺς Συνταγματάρχας Ἰωάννην Φικιώρην καὶ Δημήτριον Ἰωάννου κατέβαλον ὅλως ἐξαιρετικὰς προσπάθειας καὶ δύναται τις νὰ εἴπῃ ὑπερανθρώπους, διὰ νὰ καταρτίσουν τὰς μεραρχίας Κρήτης καὶ Ἀρχιπελάγους.

Ἄλλ' ὁ σχηματισμὸς τῶν μεραρχιῶν προϋποθέτει τὴν κατάταξιν τῶν στρατιωτῶν, ἐξ ὧν θὰ σχηματισθοῦν αἱ μεραρχίαι. Καὶ ἡ κατάταξις αὕτη συνήντα δυσχερείας ὄχι μικράς, διὰ τὴν ὑπερπήδησιν τῶν ὁπίων ἐγινε χρήσις, εἰς τὰ διάφορα διαμερίσματα καὶ ἰδίᾳ εἰς τὴν Χαλκιδικήν, μέτρων πού δὲν δύνανται ἀσφαλῶς ν' ἀναγραφοῦν εἰς τὸ ἐνεργητικὸν τοῦ κινήματος.

Μὲ ὄλας τὰς προσπάθειας ταύτας, ὡς πληροφοροῦμεθα ἐκ τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ Σαράϊν, μόλις κατὰ τὴν 22^{αν} Ὀκτωβρίου 1916 (γένον ἡμ.) κατωρθώθη ν' ἀναχωρήσῃ διὰ τὸ μέτωπον ἓνα Τάγμα. Τὴν 14 Νοεμβρίου 1916 (γ. ἡμ.) κατωρθώθη ν' ἀποσταλοῦν ἀκόμη δύο τάγματα, πρὸς συνάντησιν τοῦ πρώτου ἀποσταλέντος. Μόλις κατὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1917 ἐσχηματίσθη μία μεραρχία μετὰ τρία συντάγματα πεζικοῦ καὶ μετὰ πυροβολικὸν εἰς ἐμβρυώδη κατάστασιν. Τὴν 19 Ἰουνίου 1917 ἡ μεραρχία τοῦ Ἀρχιπελάγους ἐτελείωνε τὴν ἀποβίβασίν της εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς παραίτησεως τοῦ Βασιλέως μία τρίτη μεραρχία τῆς Κρήτης καλουμένη, συνεπλήρωνε τὸν ὅλον στρατὸν τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης.

Αὕτη ἦτο ἡ ἄμεσος στρατιωτικὴ βοήθεια τὴν ὁποίαν προσέφερε τὸ κίνημα εἰς τὸν συμμαχικὸν ἀγῶνα. Ἄλλὰ μαζὶ μετὰ αὐτὴν πρέπει νὰ τονισθῇ, ὡς παρετηρήθη, ὅτι ἔνεκα τοῦ κινήματος τὰ ἐν Θεσσαλονίκῃ συμμαχικὰ στρατεύματα ἐκινεῖν πλέον ἐπὶ φιλικῷ ἐδάφους. Καὶ ἐπομένως ἡ ἀσφάλεια αὐτῶν ἦτο πλήρης, χωρὶς νὰ ἀσχολοῦνται πλέον ταῦτα μετὰ τὴν ἀντίδρασιν ἢ καὶ τὰς συνεχεῖς παρεξηγήσεις, αἱ ὁποῖαι συχνὰ προεκαλοῦντο ἐκ τῆς κινήσεως τῶν τοπικῶν ἀρχῶν. Καὶ αὐτὸ δὲν ἦτο ὀλίγον.

Ἄλλὰ πλὴν τῆς στρατιωτικῆς ὀργανώσεως, πού ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ

πρώτη, ὁ Βενιζέλος διωργάνωσε σιγὰ σιγὰ καὶ τὴν ἐσωτερικὴν καὶ τὴν ἐξωτερικὴν διοίκησιν τοῦ νέου Κράτους ἀποστείλας ἐν τέλει ἀντιπροσώπους εἰς ἕλας τὰς πρωτεύουσας τῶν Κυβερνήσεων τῆς Ἀντάντ, ὡς καὶ εἰς τὴν Σερβίαν καὶ τὴν Ἑλβετίαν.

Ἄλλὰ καὶ δὲν περιωρίσθη εἰς αὐτά. Ἡθέλησε νὰ χρησιμοποίησῃ ὅλο τὸ καλὸν ὕλικόν ποῦ εἶχε σιμά του. Διὰ τοῦτο καὶ εἰδικὰς ἀποστολάς ἐστειλεν εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἐκ τῶν ὁποίων πρέπει νὰ μνημονευθοῦν δύο ποῦ ἦσαν καὶ αἱ πλέον σημαντικαί.

Τῆς πρώτης ἐξ αὐτῶν ἐτέθησαν ἐπὶ κεφαλῆς οἱ Γεώργιος Καφαντάρης καὶ Παναγιώτης Ἀραβαντινός. Οὗτοι ἐχρησιμοποίηθησαν εἰς τὴν Ἀμερικὴν.

Ὁ Βενιζέλος ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ ἐνισχυθῇ ἠθικῶς καὶ ὕλικῶς ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας τῆς Ἀμερικῆς, τῶν ὁποίων ἡ δύναμις τόσον ἡ ἠθικὴ ὅσον καὶ ἡ ὕλικὴ ἦταν καὶ εἶναι ἀληθινὰ μεγάλη.

Ἡ κοινὴ γνώμη μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀμερικῆς εἶχε διασθῆ ἕπως εἰς ὄλην τὴν Ἑλλάδα, ἀλλ' ἡ πλειοψηφία τούτων εἶχε στραφῆ πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Κωνσταντίνου. Ἐπρεπεν ἐπομένως ν' ἀναλυθοῦν καὶ ὑποστηριχθοῦν αἱ ἀπόψεις τῶν φιλελευθέρων, καὶ εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ἐπεδόθη μετὰ πάσης δραστηριότητος ἡ πρώτη ἀποστολή.

Ἄλλὰ λεπτότερον ἦτο τὸ ἔργον τῆς δευτέρας ἀποστολῆς ποῦ εἶχεν ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Ἀλ. Διομήδη. Οὗτος προωρίσθη διὰ τὴν Γαλλίαν, τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν Ἑλβετίαν.

Δὲν ἐπρόκειτο οὗτος νὰ ἐπικοινωνήσῃ μόνον μετὰ τὸν ξένον τύπον διὰ νὰ διαφωτίσῃ δι' αὐτοῦ καὶ διὰ διαλέξεων τὴν κοινὴν γνώμην τῶν χωρῶν ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος, ὅπως ἐπίστευαν οἱ φιλελευθέροι.

Οὗτος ἀνέλαβεν καὶ ἔργον πολὺ λεπτότερον, δηλαδὴ νὰ κανονίσῃ μετὰ τοὺς συμμάχους τὸ δυναστικὸν ζήτημα, κατὰ τρόπον βέβαια σύμφωνον μετὰ τὰς γνώμας τοῦ Βενιζέλου. Ὁ Διομήδης ἀμέσως καὶ ἐγκαίρως εἶχε διαγνώσῃ, ὅπως ἄλλως τε πρὸ αὐτοῦ καὶ ὁ Βενιζέλος, ὅτι καμμία ἀπὸ τὰς συμμάχους Δυνάμεις δὲν θὰ ἐπεθύμει νὰ ἴδῃ ἐγκαθιδρυμένην εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν Δημοκρατίαν.

Ἦσαν αὗται βέβαιαι περὶ τοῦ ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς δὲν θὰ ἦτο ἕριμος διὰ τοιοῦτον πολίτευμα.

Καὶ γι' αὐτὸ ἡ πρώτη ὁμιλία ποῦ ἔκαμεν ὁ Διομήδης εἰς τὸν Μπριάν, ὅταν τὴν πρώτην φοράν τὸν συνήντησεν, ἦτο ὅτι δὲν ἔρχεται νὰ ζητήσῃ τὴν Δημοκρατίαν.

Ἡὐχαριστήθη ἐκ τούτου ὁ Μπριάν, ὁ ὁποῖος ἀφ' οὗ τὸν ἐβεβαίωσεν, ὅτι ἡ δῆλωσις αὕτη θὰ εὐχαριστήσῃ μεγάλως τοὺς Ἀγγλοὺς, ἐμπῆκεν ἀμέσως στὴ συζήτησιν ἐπὶ τοῦ τρόπου τῆς λύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ δυναστικοῦ ζητήματος, δεδομένου ποῦ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ ὁποῖος ἦτο ἀκόμη Βασιλεὺς δὲν εἶχε τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν συμμάχων, καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ συνεργασθῇ μετὰ τὸ Κράτος τῆς Θεσσαλονίκης.

Εἰς ἐρώτησιν τοῦ Διομήδη ἂν οἱ Ἀγγλοὶ θὰ ἦσαν διατεθειμένοι νὰ

δώσουν πρίγκηπα Ἄγγλον διὰ τὸν Ἑλληνικὸν Θρόνον, ὁ Μπριὰν ἀπήντησεν ὅτι δὲν νομίζει πὺ οὔτοι θὰ ἦσαν διατεθειμένοι νὰ τὸ κάμουν.

Ἐν συνεχείᾳ ὁ Μπριὰν ἀπέκρουσε τὸν πρίγκηπα Γεώργιον ἀδελφὸν τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου ὡς ἀκατάλληλον καὶ συνεβούλευσε τοὺς Ἑλληνας νὰ μὴ ἀπομακρυνθοῦν τῆς σειρᾶς τῆς διαδοχῆς τοῦ Κωνσταντίνου ἐν περιπτώσει ἐκθρονίσεως τοῦ τελευταίου τούτου. Τὴν σειρὰν ταύτην ἐσεβάσθη καὶ ἡ λύσις Ζωννὰρ μὲ μόνην τὴν διαφορὰν πὺ ὑπερεπήδησε τὸν Διάδοχον Γεώργιον.

Ἀπὸ τὸ Παρίσι ὅπου συνηνητήθη ὁ Διομήδης τρεῖς φορές μὲ τὸν Μπριὰν, ἐπῆγεν ὁ Ἑλληὴν ἀντιπρόσωπος εἰς τὸ Λονδίνον ὅπου συνηνητήθη περισσότερον ἀπὸ μία φορὰ μὲ τὸν Λόυδ Τζώρτζ. Ὁ τελευταῖος οὗτος κατεφέρθη δριμύως κατὰ τῆς στάσεως τοῦ Κωνσταντίνου, ἀπέκρουσε τὴν σκέψιν περὶ ἀναρρήσεως εἰς τὸν Ἑλληνικὸν Θρόνον πρίγκηπος Ἄγγλου καὶ συνεβούλευσεν ἐν περιπτώσει ἐκθρονίσεως τοῦ Κωνσταντίνου νὰ σεβασθοῦν οἱ Ἑλληνας τὴν γραμμὴν τῆς διαδοχῆς αὐτοῦ.

Τὸ κίνημα ἐνέτεινε τὰ πάθη.

Ἡ ἐκρηξίς τοῦ κινήματος, καὶ ἡ οὐσιαστικὴ ἐγκατάστασις τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐδημιούργησαν τὴν ἐλπίδα εἰς πολλοὺς ἡσυχούς καὶ καλοὺς Ἑλληνας, ὅτι ἡ ὀξύτης τῶν παθῶν τοῦλάχιστον θὰ ἐμετριάζετο. Ἀπησυχολημένοι αἱ δύο παρατάξεις εἰς τὰ ἴδια αὐτῶν ἔργα καὶ κινούμεναι ἐντὸς διαφόρων γεωγραφικῶν ὀρίων, ἔλεγον οἱ καλοὶ αὐτοὶ πολιτῆται, θὰ ἐλησμόνουν τὰς μεταξὺ των ἀντιθέσεις.

Δυστυχῶς δὲν εἶχεν οὕτως τὸ πρᾶγμα. Τὰ πάθη διαρκῶς ἠϋξάνον καὶ τὸ χάσμα μεταξὺ αὐτῶν ἐγένετο πάντοτε βαθύτερον.

Ἡ μία παράταξις, ἡ βασιλική, τόσον διὰ τοῦ φιλικοῦ της τύπου, ὅσον καὶ διὰ τῶν ἐκπροσώπων της ἐπετίθετο βαναύσως ὄχι μόνον κατὰ τοῦ κινήματος, τὸ ὅποιον ἀπεκάλει ἄθλιον καὶ προδοτικόν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν συμμετασχόντων ἢ καὶ προσχωρούντων εἰς αὐτό. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ Κουντουριώτηδες, οἱ Δαγκλῆδες, οἱ Βενιζέλοι καὶ τόσοι ἄλλοι πολιτῆται πρώτης τάξεως ἦσαν πωλημένοι στοὺς Γάλλους καὶ στοὺς Ἄγγλους. Ἀνέφερον μάλιστα καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἑκατομμυρίων μὲ τὰ ὅποια ἐξηγοράσθησαν οἱ ὀργανώσαντες καὶ οἱ ἠγούμενοι ὀπωσδήποτε τοῦ κινήματος.

Ἄλλ' ὄλοι αὐτοὶ δὲν ἦσαν μόνον πωλημένοι, ἦσαν καὶ λωποδύται, καὶ καταχραστοὶ καὶ κλέπται. Ὅποιος ἔφρευε γιὰ τὴν Θεσσαλονικὴν ἐπαιρνε μαζὶ του καὶ τὰ χρήματα τοῦ Δημοσίου. Δὲν ὑπῆρχεν ὕβρις, δὲν ὑπῆρχε συκοφαντία πὺ νὰ μὴ ἐκσφενδονίζεται καθ' ὄλων αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὅποιοι ὁμως εἰς τὸ κάτω τῆς γραφῆς καὶ τὰ γαλόνια των καὶ τὴν ζωὴν των εἶχαν θέσῃ εἰς κίνδυνον.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἄλλη παράταξις, ἡ βενιζελική, δὲν ἐσταύρωσε τὰ χέρια της. Οὔτε ἤκουεν ἀγογγύστως τὰς ὕβρεις καὶ τὰς συκοφαντίας. Ἐγνώριζε

νά τὰς ἀνταποδίδῃ. Εἶχε καὶ αὐτὴ ὀπαδοὺς πολλοὺς, εἶχε τύπον ἰδικόν της. Ἄλλ' ἢ παρατάξεις αὐτῆ, καὶ μόνῃ αὐτῆ, εἶχεν ἐπὶ πλεόν καὶ τὴν προστασίαν τῶν ξένων, τῆς ὁποίας μάλιστα ἔκανε μεγαλύτεραν χρῆσιν τῆς πρεπούσης, μὲ ζημίαν σοβαρὰν τῆς δημοτικότητός της.

Ἡ ἀηδία ἐκ τῆς ἀγρίας ταύτης πάλης τὴν ὁποίαν ἐδοκίμαζεν ὁ ἐργαζόμενος καὶ φιλήσυχος λαὸς ἦτο βαθυτάτη. Τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ ἐξήτουν καὶ αἱ δύο παρατάξεις. Ἡ μία διὰ τὴν ἐπιτύχῃ τὸ κίνημα, ἡ ἄλλη διὰ τὴν ἀποτύχῃ τοῦτο.

Τὸ ἀτύχημα ὑπῆρξεν ὅτι ἐκ τῆς πάλης ταύτης δὲν ἐκέρδιζε λαϊκὸν ἔδαφος ἢ καλοῦσα τὸν λαὸν νὰ πολεμήσῃ παρατάξεις, ἀλλὰ τοῦναντίον ἢ συμβουλευούσα τὴν ἀντιπάσης θυσίας ἀποχὴν. Καὶ τοῦτο διότι τὰ μέσα τὰ ὅποια ἔθετεν ἢ πρώτη παρατάξις εἰς ἐφαρμογὴν πρὸς ἐπικράτησιν ἦσαν ὅλα ἀψυχολόγητα.

Ἐβλεπεν ὁ ἐργαζόμενος λαὸς ὅτι εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν δὲν ἐτίθετο ἢ κατίσχυσις ἀπέναντι τῶν Βουλγάρων, ἀλλ' ἢ κατίσχυσις ἀπέναντι τοῦ Κράτους τῶν Ἀθηγῶν.

Εὕρισκετο ὁ λαὸς οὗτος πρὸ ἑνὸς πλήρους σχεδίου τοῦ κινήματος, δηλαδὴ τοῦ Βενιζέλου, βαθμιαίας ἀλλὰ καὶ βιαίας καταλήψεως ὅλης τῆς Ἑλλάδος, μὲ τὴν συνδρομὴν πάντοτε τῶν ξένων, τὸ ὅποιον διὰ μὲν τὰς νήσους σχεδὸν ἐπραγματοποιήθη, διὰ δὲ τὴν Στερεὰν ἤρχισαν ἀπόπειραι ἀπὸ τὴν Θεσσαλίαν εἰς τὴν ὁποίαν διὰ πρακτόρων ἐστάλησαν δῆθεν ψηφίσματα πρὸς συλλογὴν ὑπογραφῶν. Καὶ ὅλα αὐτὰ ἐν συνδυασμῷ πρὸς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις περὶ τῶν ὁποίων γίνεται λόγος ἀνωτέρω.

Ἐπληροφορεῖτο ὁ αὐτὸς ἐργαζόμενος λαός, μὲ βαθυτάτην πικρίαν, ὅτι ἢ ἀσφάλεια τῶν νώτων τοῦ Σαράιγ ἐπέβαλλε τὴν συνεχῆ ταπεινώσιν καὶ τὸν ἐξευτελισμὸν τοῦ ἐπισήμου κράτους, τὸ ὅποιον ἐκαλεῖτο πότε νὰ δώσῃ τὰ πλοῖα του, πότε τὰ ὄπλα του, πότε νὰ πεινάσῃ διὰ τοῦ ἀποκλεισμοῦ, πότε διατάσσεται νὰ μεταφέρῃ καὶ συγκεντρώσῃ τὸ πολεμικὸν ὕλικόν καὶ τοὺς ἀνδρας τῆς ἀσφαλείας του εἰς τὴν Πελοπόννησον. Καὶ ὅλα αὐτὰ μὲ συνεχῆ τελεσίγραφα, ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ὁποίων ἔμεινεν ἢ πρωτεύουσα μαζί μὲ τὰ περιχώρα της, μὲ ἀσφάλειαν ἐκ 40 καὶ μόνον χωροφυλάκων, ἀλλὰ καὶ μὲ συνεχῆ μείωσιν τῆς δημοτικότητος τοῦ Βενιζέλου ὡς συνεργαζομένου μὲ τοὺς ξένους πράκτορας, διότι ὁ Βενιζέλος δὲν εἶχε πείσῃ οὔτε ἕνα, τὸ τονίζω οὔτε ἕνα Ἑλληνα, ὅτι αὐτὸς δὲν ἦτο ἐν γνώσει καὶ δὲν ἐπεδοκίμαζε τὰ πιεστικὰ καὶ ταπεινωτικὰ ταῦτα μέτρα. Τηλεγράφημα τοῦ Βενιζέλου πρὸς τὸν Μπριὰν ἐπιδοθὲν μετὰ τὴν νόταν τῆς 8 Ἰουνίου καὶ ἐξ ἀφορμῆς αὐτῆς, δημοσιευθὲν δὲ ἀνωτέρω, οὐδεμίαν ἐπιτρέπει ἀμφιβολίαν, ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Βενιζέλου χαραχθείσης ἐπὶ τοῦ προκειμένου πολιτικῆς.

Ἡ ἐκ τῆς κινήσεως ταύτης δημιουργηθεῖσα ἀηδία ἦτο, ὡς εἶπα, βαθεῖα. Καθημερινὰ δὲ ἐπεισόδια τὴν ἔκαναν συνεχῶς βαθυτέραν. Κάποτε κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ἐτορπιλλίσθησαν δύο ἑλληνικὰ ἐμπορικὰ πλοῖα, τὸ «Ἀγγελικὴ» καὶ τὸ «Κικὴ Ἡσαῖα». Τὸ πρῶτον αὐτῶν ἐτορπιλλίσθη κατὰ τὴν

16ην και τό δεύτερον τήν 18ην Ὀκτωβρίου 1916. Τά βαπόρια αὐτά ἐπήγαιναν ἀπό τόν Πειραιᾶ στή Θεσσαλονίκην. Τό μεγαλύτερον μέρος τοῦ πληρώματος ἐσώθη, ἀλλ' ἐπνίγησαν περί τούς 20 Ἑλληνας. Ἡ προσπάθεια και τῶν δύο παρατάξεων, διὰ νά ἐπωφεληθοῦν τοῦ δυστυχήματος τούτου, ὑπῆρξεν ἀξιολόγητος. Τόν τορπιλισμόν, κατὰ τήν μίαν παρατάξιν, τόν ἔκαιμαν οἱ Γερμανοί, πού κατεδίωκαν πᾶν ὄχι ἐλληνικόν. Ὅχι, ὑπεστήριξεν ἡ ἄλλη παρατάξις, τόν ἔκαιμαν οἱ Ἄγγλοι γιά νά γεννήσουν τό ζήτημα και τό ἐκμεταλλευθοῦν ὑπέρ αὐτῶν και τοῦ κινήματος.

Τό πράγμα δέν περιωρίσθη εἰς συζητήσεις, διότι και συμπλοκαί ἐπηκολούθησαν, ὅταν οἱ μπράβοι τῆς μιᾶς παρατάξεως προσεπάθησαν νά σηκώσουν διὰ τῆς βίας τά πτώματα τῶν πνιγέντων και ἀνευρεθέντων Ἑλλήνων ἀπό τόν Πειραιᾶ και νά τά μεταφέρουν στάς Ἀθήνας ὅπου θά ἔκαιμαν μεγάλην και θορυβώδη κηδεῖαν, τήν ὁποίαν πάση θυσίᾳ προσεπάθουν ν' ἀποφύγουν οἱ μπράβοι τῆς ἄλλης παρατάξεως.

Τὰς συμπλοκάς διέλυσαν τά ὄργανα τῆς δημοσίας ἀσφαλείας, τὰ ὁποία πάντοτε κατετάσσοντο εἰς τό πλευρόν τῆς βασιλικῆς παρατάξεως.

Ὁ Βενιζέλος εἰς ὄλην αὐτήν τήν περίοδον διαρκῶς παρεγνώριζεν ὅτι τοὺς λαούς, και πρό πάντων τοὺς μεσημβρινούς, δέν ὠδήγησε ποτε ἡ λογική, συχνά δέ οὔτε αὐτό τό ἀτομικό συμφέρον. Τό αἶσθημα ὑπῆρξεν ἐκεῖνο πού πάντοτε τοὺς ὠδήγησεν. Και εἰς τοῦτο διαρκῶς προσέκρουεν ὁ Βενιζέλος, καθ' ὄλην τήν τραγικήν ἐκείνην περίοδον.

Και δέν ὑπῆρξαν μόναι αἱ λαϊκαί μᾶζαι πού ὠδηγήθησαν πάντοτε ἀπό τό αἶσθημα. Συχνά και τὰ άτομα ὑπῆρξαν θύματα τῆς αἰσθηματολογίας των. Και διὰ νά μὴ ἀπομακρυνθῶμεν ἀπό τόν κύκλον τῶν ἀνθρώπων πού κατὰ τήν μελέτην ταύτην μᾶς ἀπασχολοῦν, θά ὑπενθυμίσωμεν λ.χ. τόν Στέφανον Σκουλούδη, πού ὑπῆρξε θύμα και αὐτός τῆς αἰσθηματολογίας του.

Οὗτος γενικῶς ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ πλέον πλούσιος ἐξ ὄλων τῶν Ἑλλήνων, ἀπό τινος δέ και ἐξ αὐτῶν ὁ πλέον φιλοχρήματος.

Προικισμένος ὁ Σκουλούδης μὲ μυαλό δυνατό και πνεῦμα ἐπιχειρηματικόν ὄχι τυχαῖον ἐτοποθέτησεν δλόκληρον τήν περιουσίαν του εἰς τήν Ἀγγλίαν και εἰς ἀξίας Ἀγγλικᾶς.

Ἐγνώριζεν ἐπομένως οὗτος ἡ ὄφειλε νά γνωρίζῃ, μὲ τό μυαλό και τήν πείρα πού εἶχεν, ὅτι ἡ ἀγγλικὴ ἦττα θά ἐσήμαινε δι' αὐτόν πλήρη οικονομικήν συντριβήν. Παρ' ὅλα ταῦτα, οὐδεὶς Ἑλληνα ἠδύχηθη τήν γερμανικήν νίκην και εἰργάσθη διὰ ταύτην ὅσον αὐτός. Τό αἶσθημα τόν ἐτύφλωσεν. Οὔτε λογική, οὔτε ἀτομικόν συμφέρον ἠδύναντο νά ὑπερισχύσουν.

Ὁ Βενιζέλος μολονότι εἶχε γιά μιᾶ περίοδον διαρκῶς ἐμπρός του τό ζωντανό τοῦτο παράδειγμα, παρῆδε τήν ἀλήθειαν ταύτην, και γιά νά τήν παρίδῃ ἐτελείωσεν ὥστε αὐτός ὁ μέχρι τινός λαϊκῶς πανίσχυρος νά θεωρηταί εἰς πολλὰ και μεγάλα τμήματα τῆς χώρας ὡς ἐχθρός τοῦ λαοῦ, ἐν τῷ συνόλῳ

δὲ ἡ δημοτικότης του νὰ μειωθῇ τόσο πολύ, πού οὔτε αὐτὴ ἡ συνθήκη τῶν Σεβρών ἠδύνατο νὰ τὸν ἀποκαταστήσῃ.

Ἡ Ἑλλάς ἐκ τούτου ἐζημίωσε σημαντικὰ καὶ δυστυχῶς ἀνεπανορθώτως.

Αἱ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ δυσχέρειαι τοῦ κινήματος.

Ἄλλὰ τὸ κίνημα τῆς Θεσσαλονίκης δὲν συνήντα μόνον δυσχερείας ἐσωτερικάς. Καὶ αἱ ἐξωτερικαὶ αὐτοῦ δυσχέρειαι δὲν ἦσαν μικραί. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἔργου τοῦ Βενιζέλου ἐχαρακτηρίσθη ὑπὸ πολλῶν ὡς ὑπεράνθρωπον. Ἄν ἐσώθη τὸ κίνημα καὶ δὲν ἐγελοιοποιήθη τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ διεθνὲς κῶρος τοῦ Βενιζέλου.

Ἐκ τῶν τεσσάρων Μεγάλων Δυνάμεων, πού ἀπετελεῖτο ἡ Συνεννόησις, μόνη ἡ Γαλλία παρεῖχεν εἰς τὸ κίνημα ὄλην τὴν συνδρομήν της, καὶ ἀνεραίαν τὴν ἐμπιστοσύνην της.

Ἡ Ῥωσσία τὸ ἐβλεπε δυσπίστως, διότι ἐφοβείτο μὴ στραφῇ κατὰ τῆς δυναστείας. Ὁ Τσάρος καὶ ἐκ πνεύματος μοναρχικῆς ἀλληλεγγύης, ἀλλὰ καὶ λόγῳ δεσμῶν συγγενικῶν, πού εἶχε μὲ τὸν Κωνσταντῖνον, δὲν θὰ ἐβλεπεν εὐχαρίστως τὴν ἐκθρόνισίν του. Διέκειτο, κατὰ συνέπειαν, δυσμενῶς πρὸς ἓνα κίνημα, πού πιθανῶς ἐκεῖ θὰ κατέληγεν. Τὰς αὐτὰς διαθέσεις ὑπὲρ τοῦ Κωνσταντίνου ἐπέδειξε καὶ ἡ διαδεχθεῖσα τὸν Τσάρον προσωρινὴ Κυβέρνησις τῆς Ῥωσσίας.

Τοιαύτη ἦτο ἡ ἀντίθεσις τῆς Ῥωσσίας πρὸς ὅλα τὰ μέτρα πού ἐλάμβανεν ἡ Ἀντάντ κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου, ὥστε δὲν ἐπέτρεψεν οὔτε τὴν ἀπόβασιν Ῥωσικοῦ ναυτικοῦ ἀγήματος εἰς Ἀθήνας, ὅταν αἱ λοιπαὶ Δυνάμεις τῆς Συνεννόησεως ἀπεβίβασαν τοιαῦτα. Καὶ ὁ Ῥώσσοσ Πρωθυπουργὸς συνίστα εἰς τοὺς πρεσβευτὰς τῆς Ῥωσσίας, ὅπως ἀντιτίθενται εἰς μέτρα κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου.

Ἄλλὰ καὶ ἡ Ἀγγλικὴ Κυβέρνησις εἶχε καὶ αὐτὴ τὰς ἐπιφυλάξεις της. Ἐκθρόνισιν τοῦ Κωνσταντίνου δὲν ἤθελεν οὔτε ἐκείνη. Καὶ διὰ τοῦτο διὰ τοῦ πρεσβευτοῦ της συνίστα εἰς τὸν Βενιζέλον ὅπως μὴ λάβῃ ποτὲ τὸ κίνημα ἀντιδυναστικὸν χαρακτῆρα. Τοῦτο συνίστα εἰς τὸν Βενιζέλον καὶ ὁ Ἄγγλος Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Γκρέϋ. Καὶ μόνον μετὰ τὴν τοιαύτην ὑπόσχεσιν ἀπεφάσισε νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸ κίνημα.

Αἱ δύο τελευταῖαι Δυνάμεις δὲν ἔπαυσαν μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς ν' ἀποβλέπουν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον, διότι ἔκρινον, καὶ ἐν τούτῳ βασίμως, ὅτι αἱ λαϊκαὶ μᾶζαι εἶχον κηρυχθῆ ὑπὲρ αὐτοῦ.

Ἡ Ἰταλία ἐξ ἄλλου εἶχεν ὀρισμένας βλέψεις καὶ εἰς τὸ Αἰγαῖον καὶ εἰς τὴν Βόρειον Ἠπειρον καὶ εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, αἷτινες συνεκρούοντο πρὸς τὰς ἑλληνικὰς τοιαύτας.

Εἶχεν ἐπομένως κάθε λόγον νὰ παρακολουθῇ καὶ ἐνισχύῃ τὸν Κωνσταντῖνον καὶ τὴν πολιτικὴν του, ἢ ὅποια ἀπεμάκρυνε τὴν Ἑλλάδα ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς Συνεννόησεως καὶ νὰ διάκειται δυσμενῶς πρὸς τὸν

Βενιζέλου, ὁ ὁποῖος τὴν ὠδήγει εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἀντάντ. Καθαρὰ ἀντίθεσις συμπερόντων, ἡ ὁποία ὠδήγησε τὴν Ἰταλίαν ν' ἀναλάβῃ αὐτὴ τὴν ἐνίσχυσιν τῶν ἐν Μακεδονίᾳ συμμαχικῶν στρατευμάτων ἀντὶ τῆς Ἑλλάδος. Ἔτσι ἡ Ἑλλάς θὰ ἐτίθετο κατὰ μέρος. Αὐτὸ ἦτο τὸ Ἰταλικὸν συμφέρον.

Δι' αὐτοὺς τοὺς λόγους ἀκριβῶς, ὁ ἐν Ἀθήναις Ἰταλὸς πρεσβευτῆς Μποσδάρι, ὅταν ἐπρόκειτο περὶ ἑλληνικῶν ὑποθέσεων, διεφώνει πάντοτε μὲ τοὺς συναδέλφους του τῆς Ἀντάντ.

Ἡ τακτικὴ αὐτῆ ἦτο ἐκείνη ποὺ τὸν ἔκανε φεῦ! πλέον ἢ προσφιλεῖ εἰς τὴν βασιλικὴν παράταξιν.

Ἔνεκα ἀκριβῶς τῶν ὑφισταμένων τούτων ἀντιθέσεων, μεταξὺ τῶν Δυναμῶν τῆς Συνεννοήσεως, δὲν εἰσηκούσθη ὁ Βενιζέλος, ὅταν ἐπιμόνως ἐζήτηι, ὅπως ἡ Κυβέρνησις του ἀναγνωρισθῇ de jure. Ἡ ἀναγνώρισις ἐγένετο μόνον de facto, τοῦθ' ὅπερ ὅμως δὲν ἠμπόδισε τὴν Ἀντάντ, ἔπειτα ἀπὸ τὴν διάσκεψιν τῆς Βουλώνης, νὰ ἐγγυηθῇ ὑπὲρ τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως δάνειον ἐκ δέκα ἑκατομμυρίων δραχμῶν, τὸ ὁποῖον ἐξέδωκαν αἱ Τράπεζαι Ἴονικῆ καὶ Ἀθηνῶν. Καὶ ἐκ τοῦ ὁποῖου ἀποδεικνύεται ἀβάσιμος ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Βενιζέλου, ὅτι ὑπεχρεώθη νὰ ζητήσῃ τὴν ἀναγνώρισιν de jure τῆς Κυβερνήσεώς του διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ συνομολογήσῃ δάνειον.

Αἱ συνδῆκαι τοῦ Κράτους τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ κινήματος καὶ ὁ Ἑλληνικὸς ἀφοπλισμὸς.

Καὶ ταῦτα μὲν συνέβαινον εἰς τὸ Κράτος τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς του μέχρι τῶν μέσων τοῦ Νοεμβρίου 1916.

Κατὰ τὴν αὐτὴν περιόδον αἱ συνθήκαι τοῦ Κράτους τῶν Ἀθηνῶν ἦσαν ἐντελῶς διαφορετικαί. Καὶ δὲν θὰ ἦτο τις μακρὰν τῆς ἀληθείας ἐὰν ἤθελε προσθέσῃ, ὅτι αὐταὶ ἦσαν ἐντελῶς τραγικαί, παρὰ τὴν λαϊκὴν παντοδυναμίαν, τὴν ὁποῖαν ἐν τῷ μεταξὺ ἀπέκτησεν ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ Κράτους τούτου Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος.

Οὐδέποτε ἀρχηγὸς Κράτους ἀπέκτησε μεγαλύτεραν λαϊκὴν δύναμιν ἐκείνης τὴν ὁποῖαν ἀπέκτησεν ὁ Κωνσταντῖνος, ἀλλὰ καὶ οὐδέποτε ἐγένετο χειροτέρα χρήσις τῆς λαϊκῆς ταύτης δυνάμεως.

Οὐσιαστικῶς ἡ διοίκησις τῆς Χώρας παρεδόθη εἰς τοὺς συνδέσμους τῶν ἐπιστράτων. Ἐκ τῶν ἐπιστράτων, ἀνεξαρτήτως μάλιστα τυπικῶν ἢ καὶ οὐσιαστικῶν ἐφοδίων συνεπληροῦντο τὰ κενὰ τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν. Ἀλλὰ καὶ νέαι ὑπηρεσίαι ἰδρύοντο μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ ἐξοικονομηθοῦν οἱ ἐπίστρατοι. Οὗτοι διὰ τῶν προέδρων των, ἐρχομένων εἰς ἀνοικτὴν ἐπαφὴν μὲ τὰς δημοσίας ὑπηρεσίας, ἐκανόνιζον ὅλα τὰ συμφέροντά των. Οἱ ἐπίστρατοι ἐφυλάκιζον πολίτας ἢ καὶ ἀξιωματικούς ὡς ὑπόπτους προσχωρήσεως εἰς τὸ κίνημα. Οἱ ἐπίστρατοι ἀπετέλουν ἀληθινὴν μάστιγα.

Προσωπική ἐλευθερία ἢ καὶ ἄσυλον οἰκογενειακὸν δὲν ἐλαμβάνοντο ὑπ' ὄψαι ἀπὸ τούτων ἐπιστράτους, οἱ ὅποιοι διὰ τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν, οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ διὰ τῶν δικαστικῶν ἐκανόνιζον τὰς ὑποθέσεις τῶν ὁπαδῶν ἢ κατεδίδωκαν τοὺς ἀντιπάλους.

ὑπὸ τὸ πρόσχημα δημοσίων εἰσφορῶν ἐξεβιάζοντο εὐποροὶ ἀκόμη καὶ ὁπαδοὶ τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων, πολίται, οἱ ὅποιοι διὰ τοῦ χρηματος ἐξηγόραζον τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἢ ἐξησφάλιζον τὸ οἰκογενειακὸν τῶν ἄσυλον.

Κυβέρνησις δὲν ὑπῆρχε παρὰ μόνον κατὰ τύπους. Καὶ οἱ ἀποτελοῦντες ταύτην δὲν ἐλαμβάνοντο ὑπ' ὄψαι.

Ὁ ἄνθρωπος τῆς ἡμέρας ἦτο ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς, ὁ ὁποῖος ἦτο πανίσχυρος μεταξὺ τῶν ἐπιστρατικῶν συνδέσμων, τοὺς ὁποίους αὐτὸς ἴδρυσεν, ἀλλὰ καὶ πανίσχυρος εἰς τὴν Αὐλὴν ἰδίως παρὰ τῇ Βασιλίσση Σοφίᾳ, τὴν ὁποίαν μὲ τὴν γερμανοφιλίαν του μεγάλως ἐπηρέαζεν.

Συνεχίζων τὰς σκέψεις μου, παρατηρῶ ὅτι Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, Ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν, ἀρχηγὸς Σώματος Στρατοῦ ἢ καὶ Μέραρχος οὐσιαστικῶς δὲν ὑπῆρχον, διότι οὐδαμῶς ἐλαμβάνοντο ὑπ' ὄψαι.

Οἱ διοικούντες τὴν Ἑλλάδα ἐπίσημοι καὶ ἀνεπίσημοι περὶ ἑνὸς καὶ μόνου ἠσχολοῦντο, περὶ τοῦ κινήματος τῆς Θεσσαλονίκης. Δι' αὐτοὺς δὲν ὑπῆρχεν οὔτε πόλεμος οὔτε Βούλγαροι, οὔτε κοινωνικὴ ἀναστάσις.

ὑπῆρχε κίνημα στὴ Θεσσαλονίκη. Καὶ ἐκεῖθεν ὄλοι οἱ κίνδυνοι. Ἄλλοι κίνδυνοι δὲν ὑπῆρχον. Οἱ φίλοι τοῦ κινήματος ἦσαν ἐχθροὶ ἰδιοὶ τῶν. Τὸ κίνημα ἐπομένως τοῦτο ἔπρεπε μὲ κάθε θυσίαν νὰ καταπνίξουν.

Τί εἶδους πολίτευμα ἦτο τὸ ἐφαρμοζόμενον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὸ Κράτος τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἦτο εὐχερὲς νὰ καθορισθῇ. Θὰ ἐνόμιζε κανεὶς ὅτι ἐπρόκειτο περὶ μιᾶς βασιλικῆς δικτατορίας παντοδυναμοῦ, εἰς χεῖρας τῆς ὁποίας θ' ἀνετίθεντο ὄλοι αἱ τύχαι τῆς Χώρας. Οὔτε αὐτὸ θὰ ἦτο ἀκριβές. Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἠθέλησε ποτὲ νὰ συγκεντρώσῃ ὅλην αὐτὴν τὴν παντοδυναμίαν. Δυστυχῶς ἐπρόκειτο περὶ μιᾶς ἀναρχικῆς ὀχλαγωγίας. Ὅλα τὰ ζητήματα, καὶ τὰ σπουδαιότερα, ἔφθαναν διὰ τῶν ἐπιστράτων στοὺς δρόμους. Καὶ τὴν ἐπιρροὴν τῶν δρόμων ἠσθάνοντο ἀμέσως οἱ διοικούντες.

Εἶναι φανερὸν ὅτι τὸ κράτος τὸ ὁποῖον ὠδηγεῖτο εἰς τὴν ἀποσύνθεσιν, ὡς ἦτο τὸ ἐπίσημον ἑλληνικὸν κράτος, οὔτε ν' ἀποδώσῃ τι ἀξίον λόγου ἦτο δυνατόν, οὔτε νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τρίτους οἰασθήποτε ἐλπίδας. Αἱ δημοσίαι ὑπηρεσίαι εἶχαν παραλύσει. Πειθαρχία δὲν ὑπῆρχε πουθενά. Τὸ ἐπίσημον ἑλληνικὸν κράτος ἔπαυσε νὰ ὑπολογίζεται ὡς παράγων στρατιωτικὸς, καὶ ἢ προσοχὴ τῶν ἰσχυρῶν φίλων τῆς Ἑλλάδος μοιραίως ἐστρέφετο πρὸς τὸ κράτος τῆς Θεσσαλονίκης.

Ἄλλ' ὅπως ὀδηγεῖτο τὸ κράτος τῶν Ἀθηνῶν εἶχε πλοῖα, εἶχε κανόνια, εἶχε τυφέκια καὶ γενικῶς εἶχεν ὕλικόν πολέμου. Αὐτὰ καὶ μόνον ἀξίζουν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ἔλεγον αἱ Κυβερνήσεις τῆς Συνεννοήσεως. Τὸ ἐμψυχον-

ὕλικόν δὲν ἀξίζει τίποτε. Αὐτὰ ἔχομεν τὴν δύναμιν νὰ τὰ πάρωμεν. Καί πρέπει νὰ τὰ πάρωμεν, διότι ἄλλως θὰ τὰ πάρουν οἱ Βούλγαροι, ὅπως ἐγίνεν εἰς ὅλα τὰ ἑλληνικὰ μέρη ποῦ κατέκτησεν ἡ Βουλγαρία.

Ἦρχισε λοιπὸν νὰ συζητῆται, μεταξύ τῆς Κυβερνήσεως τοῦ ἐπισήμου ἑλληνικοῦ κράτους καὶ τῆς Ἀντάντ, τὸ ζήτημα τοῦ ἀφοπλισμοῦ τῆς Ἑλλάδος ὡς τὸ φυσικώτερον τῶν πραγμάτων, ὡς ἐάν ἦτο κατὶ ἀφ' ἑαυτοῦ ἐξυπακουόμενον. Ποτὲ κράτος δὲν περιῆλθεν εἰς ταπεινώτερον σημεῖον ἐκείνου ποῦ περιῆλθεν τὸ κράτος τῶν Ἀθηνῶν, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἀπὸ κανὲν Κράτος μὴ ἐμπόλεμον, καὶ συνεπῶς ἐν εἰρήνῃ εὐρισκόμενον, ἐζητήθη ἡ παράδοσις τῶν μέσων ἀμύνης ὑπὲρ τῆς τιμῆς του, τῆς ζωῆς του καὶ τῆς περιουσίας του.

Αἱ διαβεβαιώσεις μας ὅτι τὸ ὕλικόν ποῦ εἶχαμε δὲν θὰ ἐστρέφετο ποτὲ κατὰ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ συμμαχικῶν στρατευμάτων δὲν ἐλαμβάνοντο ὑπ' ὄψει. Ἦσαν σὰν νὰ μὴ ἐγίνοντο. Καὶ αἱ ξένοι ἀξιώσεις ὑπεβάλλοντο συνεχῶς μετὰ μεγαλυτέρας ἐπιμονῆς, ὡς ἐάν ἡμεῖς εἶχομεν ἐκ συνθήκης τινὸς τὴν ὑποχρέωσιν νὰ παραδώσωμεν τὸ πολεμικόν μας ὕλικόν εἰς τὰς Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως.

Καὶ ἡ κυριαρχία μας; Ἡ ἀξιοπρέπειά μας; Ἡ τιμὴ μας; Ὅλα αὐτὰ τὰ ἐθυσιάζαμε γιὰ νὰ μὴ πολεμήσωμεν. Εὖγε μας.

Ἦρχισεν ἐπομένως, εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν ποῦ ἐδημιουργήθη ἐκ τῆς περιφρονήσεως ποῦ ἠσθάνοντο δι' ἡμᾶς οἱ σύμμαχοι, ἐκ τῆς ἐλλείψεως καὶ τοῦ τελευταίου ἰχνους ἐντροπῆς ἐκ μέρους ἡμῶν, καὶ ἐκ τῆς ἀποφάσεώς μας ὀπωσδήποτε νὰ μὴ πολεμήσωμεν, ἤρχισε λέγω νὰ καταστρώνωνται σχέδια ἀφοπλισμοῦ τῆς Ἑλλάδος. Καὶ τὴν πρώτην περὶ τούτου ἐπίσημον πληροφορίαν μᾶς τὴν δίδει ὁ πρεσβευτὴς μας εἰς τὸ Παρίσι Ἄ. Ῥωμᾶνος, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν ἀπὸ 2/15 Ὀκτωβρίου 1916 ἐκθεσίᾳ του πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν, ποῦ πολλὰ χρήσιμα καὶ διδακτικὰ ἐκθέτει, μεταξύ ἄλλων λέγει καὶ ταῦτα: «Ἡ Γαλλία συγκατατέθη εἰς παρουσίᾳσιν προτάσεως, αἱ ὁποῖαι θὰ καταλήξουν εἰς πλήρη ἀφοπλισμὸν τῆς Ἑλλάδος διὰ τοῦ περιορισμοῦ τῆς δυνάμεως τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ τῆς πρὸς τοὺς συμμάχους παραδόσεως τοῦ πολεμικοῦ αὐτῆς ὕλικου». Εἰς τὴν ὑποβολὴν τῶν τελευταίων αἰτημάτων ἔχω τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι σπουδαιότερον ρόλον διεδραμάτισεν ἡ Ἰταλικὴ πολιτικὴ. Ἡ Ἰταλία ἠγωνίζετο ἐρρωμένως πρὸ καιροῦ πλησίον τῶν συμμάχων αὐτῆς, ἰδίως δὲ ἐν Λονδίῳ, ὅπως πείσῃ τούτους, ὅτι ἡ στρατιωτικὴ συνδρομὴ τῆς Ἑλλάδος οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν δι' αὐτοὺς καὶ ὅτι παρὰ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἐν καὶ μόνον εἶχον οὗτοι νὰ ἐπιτύχουν χρήσιμον, τὴν τήρησιν εὐμενοῦς οὐδετερότητος, ἐξασφαλιζούσης τὰς κινήσεις τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ συμμαχικοῦ στρατοῦ, τὸν ὁποῖον αὐτῇ, ἡ Ἰταλία, ἀνελάμβανε νὰ ἐνισχύσῃ ἀντὶ τῆς Ἑλλάδος, ὅπως καὶ πράττει, ὑποκαθισταμένη οὕτω εἰς τὰ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Μεσογείῳ ἀντισταθμίματα καὶ παραχωρήσεις, τὰς ὁποίας ἐζητεῖ νὰ διαφυλάξῃ ὑπὲρ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἰδίως ἡ Γαλλία. ἐκ τῶν Δυνάμεων».

Ἄλλ' ἡ ταπεινωτικὴ δι' ἡμᾶς πολιτικὴ τῆς ἐπεμβάσεως τῶν κυβερνήσεων τῆς Συνενοήσεως εἰς τὰ ἐσωτερικά μας, δὲν περιορίζεται σὲ λόγια, προχωρεῖ καὶ εἰς ἔργα καὶ μάλιστα μὲ βῆμα ταχύ. Καὶ ἰδοῦ:

Ὁ ναύαρχος Φουρνὲ ἐπιδίδει διακοίνωσιν τελεσιγραφικὴν διὰ τῆς ὁποίας ζητεῖ ἄμεσα μέτρα κατὰ τῶν ἐπιστράτων, ἀπελάσεις τῶν ὑπολοίπων προπαγανδιστῶν, ἀπομακρύνσεις ἀξιωματικῶν ἐκ τῆς Φρουρᾶς Ἀθηνῶν, τιμωρίας ἀστυνόμων κλπ. Καὶ ὅλα αὐτὰ εἰς τὸ διάστημα πέντε ἡμερῶν ἀπὸ τῆς 23ης μέχρι τῆς 28ης Σεπτεμβρίου 1916.

Τρεῖς ἡμέρας ἔπειτα, δηλαδὴ τὴν 28ην Σεπτεμβρίου / 11 Ὀκτωβρίου 1916, ὁ αὐτὸς Γάλλος ναύαρχος Φουρνὲ ἀπήτησε τὴν παράδοσιν ὀλοκλήρου τοῦ ἐλαφροῦ στόλου μας ἐκ 30 σκαφῶν καὶ τὸν ἀφοπλισμὸν τῶν θωρηκτῶν. Διὰ τὴν πραγματοποιηθεῖσάν ἡ ἀξίωσις αὕτη, μεγάλα γαλλικὰ πολεμικὰ εἰσῆλθον εἰς τὸν Ναύσταθμον.

Ἡ ἐκ τῆς ἀξιώσεως ταύτης δημιουργηθεῖσα ἐντύπωσις ὑπῆρξε πλέον ἢ ὀδυνηρά. Εἶναι γνωστὴ εἰς ὅλους ἡ εὐαισθησία μὲ τὴν ὁποίαν παρακολουθεῖ πάντοτε ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς τὴν τύχην τοῦ στόλου του. Τὸ πένθος ἐκ τῆς ἀξιώσεως ταύτης ὑπῆρξε σχεδὸν γενικόν. Καὶ μεταχειρίζομαι τὴν λέξιν σχεδόν, διότι δὲν ὑπάρχει καμμία πιθανότης ὅτι τοῦ πένθους τούτου συμμετέσχε καὶ ἡ προσωρινὴ κυβέρνησις τῆς Θεσσαλονίκης.

Ἀναγνωρίζει πᾶς τις, ὅτι ἡ θέσις τῆς Κυβερνήσεως ἦτο δυσχερεστάτη. Μαζὶ μὲ ὅλα τὰ ἄλλα ἔπρεπεν αὕτη νὰ σκεφθῆ, ὅτι ἡ ἀξίωσις αὕτη δὲν θὰ ἦτο ἡ τελευταία. Ὑποκύπτουσα εἰς αὐτὴν ἡ Κυβέρνησις ἐκ τούτου καὶ μόνο τοῦ λόγου θὰ ἐδημιούργει καὶ νέας ἀξιώσεις.

Ἡ στιγμὴ ἦτο σοβαρά. Ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἔπρεπεν ἡ Κυβέρνησις νὰ ὑποκύψῃ. Ἡ θὰ ἀνθίστατο καὶ θὰ ὑπέκυπτε μόνον ἡττωμένη, ἢ θὰ ἐξήρχετο ἐκ τῆς οὐδετερότητος, ἀλλὰ φυσικὰ παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Ἀντάντ. Τρίτη λύσις τιμία δὲν ὑπῆρχεν. Καὶ ὅμως ἡ Κυβέρνησις ἐνόμισε πού τὴν εὕρηκεν. Ὑπέκυψε δηλαδὴ εἰς τὴν ὑποβληθεῖσαν ἀξίωσιν τῶν ξένων, παρέδωκε μὲ ἄλλα λόγια τὰ πλοῖα, καὶ τὸ χεῖριστον, ἔφερε τὴν ὑπόθεσιν στοὺς δρόμους. Παρεσκεύασε δηλαδὴ διαδήλωσιν εἰς τὸ Πολύγωνον καὶ ἐκεῖ διετάχθη νὰ γίνῃ καὶ ἔγινε παρέλασις τῶν ἀποβιβασθέντων ἐκ τῶν παραδοθέντων πλοίων πληρωμάτων πρὸς τὰ ὁποῖα ἐξεφώνησε πολιτικὸν λόγον ὁ Βασιλεὺς.

Ἡ τελετὴ αὕτη ἐγένετο ἐνώπιον ὀλοκλήρων δεκάδων χιλιάδων λαοῦ, αἱ ὁποῖαι, ὡς ἦτο μοιραῖον, ἐξέσπασαν μετὰ τὸ τέλος αὐτῆς εἰς θορυβώδεις ἐκδηλώσεις στοὺς δρόμους, αἱ ὁποῖαι ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς τὸν Φουρνὲ νὰ κάμῃ νέαν ἐπέμβασιν, ν' ἀποβιβάσῃ δηλαδὴ ἄγημα ἐξ 150 ἀνδρῶν οἱ ὁποῖοι κατέλαβον τὸ Δημοτικὸν Θέατρον, διὰ νὰ ἐνισχύσουν, ὡς ἔλεγε τὴν ἀστυνομίαν.

Ἄλλ' αἱ ξενικαὶ ἐπεμβάσεις ἐσυνεχίζοντο, καὶ αἱ ἐξασκούμεναι πιέσεις δυνάμει προγενεστέρων ἀποφάσεων, περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο ἤδη λόγος, ἐφηρμόζοντο αὐστηρότερα. Τοιοῦτόν τι ἐγένετο μὲ τὸν ἔλεγχον τῶν ταχυδρομείων, τῶν τηλεγραφείων καὶ τῶν τηλεφώνων, τῶν σιδηροδρόμων καὶ τοῦ

λιμένος Πειραιώς. Όλοι αυτοί οι έλεγχοι έφηρμόζοντο αυστηρότερα, έν ή συγχρόνως καταλαμβάνετο τὸ Ζάππειον.

Αί ταπεινώσεις μας όμως δέν περιορίζονται έως εδώ. Ὁ ναύαρχος Φουρνέ έπωφελούμενος τῆς έντυπώσεως πού παρήχθη έκ τοῦ τορπιλλισμοῦ τῶν δύο ελληνικῶν έμπορικῶν πλοίων «Ἀγγελική» καί «Κική Ἡσαΐα», περί τῶν ὁποίων έγένετο μνεΐα άνωτέρω, ύψωσε τήν έπομένην τοῦ τορπιλλισμοῦ τούτου γαλλικὴν σημαίαν επί τῶν έλαφρῶν πολεμικῶν μας, τὰ ὅπλισε καί αὐτά, καί έπεβίβασε γαλλικὰ πληρώματα.

Συγχρόνως με αὐτὰ έθεσεν υπό φρούρησιν τὰ θωρηκτά μας. Καί τήν 22αν Ὀκτωβρίου/5 Νοεμβρίου κατέλαβε τὸν Ναύσταθμον.

Ἔμενε τίποτε άλλο; Φαίνεται πὸ έμενε, διότι δύο έβδομάδας έπειτα, δηλαδὴ τήν 10/23 Νοεμβρίου 1916 Γάλλοι ναῦται συνέλαβον τοὺς πρεσβευτὰς τῆς Γερμανίας καί Αὐστρίας, τῆς Τουρκίας καί Βουλγαρίας, με ἔλον τὸ προσωπικὸν τῶν πρεσβειῶν, καί τοὺς ὠδήγησαν εἰς τὸν Πειραιᾶ, ὁπόθεν τοὺς έπεβίβασαν πλοίων καί τοὺς ἀπήλασαν μέσῳ Τουλῶνος εἰς Ἑλβετίαν.

Ἡ Ἑλλάς διὰ τοῦτο διημαρτυρήθη έντονῶτα. Τίποτε περισσότερον δέν ἠδυνήθη νὰ κάμη.

Οἱ ανταποκριταί τοῦ ἀμερικανικοῦ τύπου ἐξεδήλωσαν μεγάλην ἀγανάκτησιν, πὸ εἶχεν ἰσχυρὰν ἀπήχησιν εἰς τὰς Ἠνωμένας Πολιτείας. Ἐδῶ σταματᾶ κάθε ἄλλη ἐκδήλωσις ἀμερικανική. Αἱ Ἠνωμένα Πολιτείαί ἐσχεδιάζον τότε νὰ παρέμβουν εἰς τὸν πόλεμον ὑπὲρ τῶν Συμμάχων, καί δέν ἔβλεπον τὸν λόγον ν' ἀσχοληθοῦν περισσότερον ἢ καί νὰ ἀμύνωνται ὑπὲρ Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων, κατὰ τῶν ὁποίων γρήγορα θὰ ἐκήρυσσον πόλεμον.

Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ συνεχὴς αὐτῆ ἐπέμβασις, ἀψυχολόγητη δυστυχῶς, ὅπως ἦσαν ὅλα τὰ έν τῇ Βαλκανικῇ μέτρα τῆς Ἀντάντ, γενομένη με πλήρη περιφρόνησιν τῆς κυριαρχίας μας, μοιραίως ἐφανάτισε τὰς μεγάλας λαϊκὰς μάζας τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδος, πὸ ἐθίγοντο ἀμεσώτερον, καί τὰς διέθεσεν ὄχι μόνον κατὰ τοῦ κινήματος τῆς Θεσσαλονίκης, ὑπὲρ τοῦ ὁποίου ἐπιστεῦετο ὅτι ἐλαμβάνοντο ὅλα αὐτὰ τὰ μέτρα, ἀλλὰ καί κατ' αὐτῆς τῆς Ἀντάντ, γιὰ τήν ὁποίαν δυστυχῶς ἐπιστεῦετο ὅτι εἶχε καταλήξῃ νὰ εἶναι τὸ ὄργανον τοῦ Βενιζέλου.

Ἡ ἐκ τῆς καταστάσεως ταύτης κατέχουσα τοὺς καλοὺς πολίτας πικρία ἦτο βαθυτάτη.

Ἡ λογικὴ ἔπαυσε νὰ ὀδηγῇ κυρίως τοὺς κυβερνῶντας. Οὔτε ἄλλως τε χωρεῖ λογικὴ εἰς αὐτὰς τὰς περιστάσεις. Τὸ αἶσθημα, ὅπως εἶπα καί άνωτέρω, κανονίζει τὰ πάντα. Ἡ λογικὴ οὐδέποτε ὀδηγεῖ πρὸς τήν αυτοκτονίαν. Καί ὁ λαὸς πρὸς τήν αυτοκτονίαν ὠδηγεῖτο, όταν ἔπαυε νὰ σκέπτεται φιλανταντικά.

Γιὰ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο εἰργάσθησαν καί αἱ δύο παρατάξεις. Ἡ μία γιὰ νὰ κτυπήσῃ τὸν Βενιζέλον, ἀδιαφοροῦσα γιὰ τὰ μέσα πὸ πρὸς τοῦτο ἔπρεπε νὰ μεταχειρισθῇ, ἢ καί γιὰ τὰς ἐθνικὰς συμφορὰς πὸ ἠθέλεν ἐπισωρεύσῃ. Ἡ ἄλλη γιὰ νὰ τὸν ἐπιβάλλῃ, ἔστω καί με μέσα ἀψυχολόγητα,

πού ἐξημίωσαν καὶ αὐτὰ τὴν ἐλληνικὴν ὑπόθεσιν, διότι τῆς ἀφῆρσαν τὸν αὐστηρῶς ἐθνικὸν χαρακτήρα, τὸν ὁποῖον ζηλοτύπως ἔπρεπε νὰ διατηρῆ.

Ἡ πρωτοβουλία τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἡ μάχη τῶν Ἀθηνῶν τῆς 18ης Νοεμβρίου 1916.

Εἰς τὴν ἐκ τῶν μέτρων τούτων σχηματισθεῖσαν ἀτμόσφαιραν, ἀτμόσφαιραν γεμάτην ἀπὸ δυσπιστίαν, πού εἶχεν ἡ Ἀντάντ ἀπέναντι ἡμῶν, γεμάτην ἀπὸ πικρίαν, πού ἐγέννησαν αἱ Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως καὶ ἰδίᾳ ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις, μὲ τὴν ἀψυχολόγητη συμπεριφορὰν τῆς ἀπέναντι ἡμῶν, γεμάτην ἀπὸ ἀβεβαιότητα διὰ τὴν ἑλληνικὴν κατάστασιν, γεμάτην ἀπὸ μῖσος, πού καθημερινῶς ἐμεγάλωνε μεταξὺ τῶν δύο ἐλληνικῶν παρατάξεων, ἀλλὰ καὶ γεμάτην ἀπὸ λαϊκὴν δύναμιν, πού ἐδημιουργεῖτο ἐκ τῆς ἀφοσιώσεως τῶν λαϊκῶν μαζῶν διὰ τὸ πρόσωπον τοῦ Κωνσταντίνου, ἀποφασίζει ὁ τελευταῖος οὗτος νὰ παρέμβῃ προσωπικῶς, διότι ἐξετίμησεν ὅτι ἡ συνέχισις τῆς τακτικῆς ταύτης θὰ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα, καὶ μάλιστα ταχύ, τὸν πλήρη ἀφοπλισμὸν τοῦ ἐπισήμου Ἑλληνικοῦ Κράτους, τὸ ὁποῖον δέσιμον θὰ παρεδίδοτο ἢ θὰ κατεκτάτο ἀπὸ τὸ Κράτος τῆς Θεσσαλονίκης.

Τοῦτο ἐπιθυμῶν κυρίως καὶ ἀντὶ πάσης θυσίας ν' ἀποφύγῃ ὁ Κωνσταντῖνος, ἐσκέφθη διὰ προσφορῶν ἰδικῶν του γενναιοτέρων νὰ ἐξασφαλίσῃ ἀνταλλάγματα καὶ ἐπιτύχῃ συμφωνίαν, πού θὰ ἀπεμάκρυνε τὸν κίνδυνον τοῦτου, καὶ θὰ τοῦ ἐξησφάλιζε τὴν ἡσυχίαν του.

Ἰπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο ἐπρότεινε τὴν 4)17 Ὀκτωβρίου 1916 εἰς τὸν Ἀγγλόν πρεσβευτὴν Ἑλλιοτ καὶ τὸν στρατιωτικὸν ἀκόλουθον τῆς Γαλλικῆς πρεσβείας νὰ ἐλαττωθῇ ἡ δύναμις τοῦ ἐν ἐνεργείᾳ στρατοῦ εἰς 35.000 ἄνδρας.

Ἀλλὰ τὴν 7)20 Ὀκτωβρίου 1916, δηλαδὴ τρεῖς ἡμέρας ἔπειτα, συνέρχεται ἡ μεγάλη τῶν συμμάχων διάσκεψις τῆς Βουλώνης, ἡ ὁποία, μαζὶ μὲ ἄλλες ἀποφάσεις, ἐπελήφθη καὶ τοῦ ζητήματος τὸ ὁποῖον ταύτην τὴν στιγμὴν μᾶς ἀπασχολεῖ, στηριχθεῖσα δὲ ἐπὶ τῆς προσφορᾶς τοῦ Κωνσταντίνου πρὸς τὸν Ἑλλιοτ περὶ τῆς ὁποίας γίνεται λόγος ἀνωτέρω, καθώρισεν ὡς ἀκολούθως τὸ ζήτημα.

1) Ὁ ἐλληνικὸς στρατὸς νὰ ἐλαττωθῇ μέχρι τῆς δυνάμεως τοῦ ἐν εἰρήνῃ τοιούτου, 2) ὁ ἀπομείνων στρατὸς νὰ μεταφερθῇ ἐκ Λαρίσης εἰς Πελοπόννησον, 3) νὰ διαλυθοῦν αἱ ἐν Λαρίσῃ ὑπάρχουσαι ἀποθήκαι ὕλικου πολέμου.

Ἀντιπρόσωποι τῆς Ἀντάντ θὰ ἐξασκήσουν τὸν ἔλεγχον κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν μέτρων τούτων. Πλήρης δυσπιστία πρὸς ἡμᾶς.

Τὴν παραμονὴν τῆς ἀποφάσεως ταύτης τῆς Βουλώνης, καὶ συνεπῶς δύο ἡμέρας μετὰ τὴν προσφορὰν τοῦ Βασιλέως πρὸς τὸν Ἑλλιοτ, ἦτοι τὴν 6)19 Ὀκτωβρίου 1916 φθάνει εἰς Ἀθήνας διὰ νὰ μεταβῆ καὶ εἰς Θεσσαλονικὴν ὁ Γάλλος βουλευτὴς Μπεναζέ, εισηγητῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ

Ἐπιχειρήματα τῶν Στρατιωτικῶν, καὶ προσωπικὸς φίλος τοῦ Μπριάν, ὅστις ἐστάλη παρὰ τούτου εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ νὰ ἐξετάσῃ τὴν ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ κατάστασιν. Περὶ τοῦ Μπενναζέ ἐγένετο καὶ ἀνωτέρω λόγος.

Ἦτο κατὰ τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Σαρσίγ ἐζήτηε νὰ μεταφερθῇ δλόκληρος ὁ βασιλικὸς στρατὸς εἰς τὴν Πελοπόννησον.

Ἐπὶ τὰς συνθήκας ταύτας ὁ Κωνσταντῖνος ἐπωφελεῖται τῆς ἀφίξεως τοῦ γάλλου τούτου πολιτικοῦ, τὸν δέχεται εἰς δύο μακρὰς ἀκροάσεις εἰς τὸ Τατόϊ τὴν 10 καὶ 11 Ὀκτωβρίου 1916 (παλ. ἡμερολ.) καὶ ἐκεῖ χωρὶς παζαρεύματα ὁ Κωνσταντῖνος προσέφερε περισσότερα τῶν ὅσων ἐζητοῦντο ἀπ' αὐτόν, διότι μὲ λίγα λόγια προσέφερε τὸν πλήρη ἀφοπλισμὸν τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ, πλην δύο συνταγμάτων, ποὺ θὰ παρέμενον εἰς τὴν Θεσσαλίαν, διὰ τὴν ἀμυναν τοῦ ἐπισήμου Κράτους κατὰ ἐνδεχομένης ἐπιθέσεως τοῦ στρατοῦ τῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως.

Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συζητήσεως ταύτης ἐτηλεγραφήθη ἀμέσως ἀπὸ τὸν Μπενναζέ εἰς τὸν Μπριάν διὰ τῶν λέξεων: «Πλὴν τούτων ὁ Βασιλεὺς αὐθόρμητως ἐδήλωσεν ὅτι εἶναι διατεθειμένος νὰ μᾶς παραχωρήσῃ δλόκληρον τὸ ὕλικόν πολέμου τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου, τὰ τηλεβόλα μὲ χίλια βλήματα ἕκαστον, τὸν στόλον μὲ τὰ πολεμοφόδια καὶ τὰς τορπίλλας».

Συγχρόνως ὁ Κωνσταντῖνος ἐδέχετο ν' ἀποδεχθῇ εὐμενῶς ἐντὸς ὀλιγίστων ἡμερῶν αἰτήσιν τῆς Ἀντάντ, ὅπως ὁ στρατὸς μεταφερθῇ εἰς Πελοπόννησον. Ταῦτα προσφέρων ὁ Κωνσταντῖνος ἐλάμβανε συγχρόνως καὶ τὴν ὑπόσχεσιν, τοῦτο μὲν ὅτι θὰ ἤρροντο τὰ πιεστικὰ μέτρα, τοῦτο δὲ ὅτι θὰ παρείχοντο ὅλοι αἱ ἐγγυήσεις ὅτι τὸ Κράτος τῆς Θεσσαλονίκης δὲν θὰ ἐπεξέτεινε τὰ δριά του εἰς βᾶρος τοῦ Κράτους τῶν Ἀθηνῶν, οὔτε θὰ ἐπετίθετο κατὰ τοῦ τελευταίου τούτου.

Συμπεῖα τῆς συμφωνίας ταύτης Κωνσταντῖνου—Μπενναζέ ἐθεωρεῖτο λήξαν τὸ ζήτημα τοῦ ἀφοπλισμοῦ τοῦ ἐπισήμου Κράτους. Ἄλλ' αἱ ἀτυχεῖς ἐπιχειρήσεις τῆς Αἰκατερινῆς (τῶν ὁποίων ἀνωτέρω γίνεται μνεῖα), προκλήθησαι παρὰ τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ Προσωρινῆς Κυβερνήσεως καὶ ἀποτελοῦσαι καθαρὰν παρασπονδίαν τῶν πρὸ ἐλαχίστων ἡμερῶν συμφωνηθέντων, μοιραίως ἐπανέφερον εἰς συζήτησιν τὸ ὅλον ζήτημα.

Νέα ἐπομένως ἀνάμιξις τοῦ Μπενναζέ, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ μεταξὺ τοῦτο εἶχε μεταβῆ καὶ ἐπιστρέψῃ ἐκ Θεσσαλονίκης. Νέαι συναντήσεις μὲ τὸν Βασιλέα καὶ τὸν πρωθυπουργὸν Σ. Λάμπρον, αἱ ὁποῖαι καταλήγουν εἰς τὴν αὐτὴν συμφωνίαν, δηλαδὴ εἰς τὴν παράδοσιν ὅλου τοῦ ὕλικου καὶ τὴν συγκέντρωσιν τοῦ στρατοῦ εἰς τὴν Πελοπόννησον.

Ἐν συνεχείᾳ τὸ νέον τοῦτο σχέδιον προσέθετε καὶ ταῦτα:

«Εἰς ἀναγνώρισιν τῆς παραχωρήσεως ταύτης (τοῦ πολεμικοῦ ὕλικου) καὶ πρὸς ἐξασφάλισιν εἰς τὸ μέλλον τῶν εὐμενεστέρων σχέσεων μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Δυνάμεων, αὐταὶ ἀναλαμβάνουν τὴν ὑποχρέωσιν ν' ἀνακαλέσονται τὰ πιεστικὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα εἶχον λάβῃ μέχρι σήμερον, καὶ νὰ μὴ ἀνεχθοῦν οὐδέποτε, ἵνα ὁμάδες ἐλλήνων ὀπλισμέναι, αἵτινες εἶχον δηλώσῃ

ἔτι δὲν ἔχουσιν ἄλλον σκοπὸν παρὰ νὰ πολεμήσουν πρὸς διεκδίκησιν τῶν ἐθνικῶν βλέψεων, ἀποτρέπωνται τοιούτου σκοποῦ, ὅπως ἐνεργήσωσι στασιαστικὰς πράξεις».

Ἦδη διὰ νὰ λάβῃ ἡ συμφωνία καὶ ἐπίσημον χαρακτήρα, ὁ Κωνσταντῖνος, προσυπογράψαντος καὶ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Ζαλοκώστα, ἀπέστειλε τὸ κάτωθι τηλεγράφημα πρὸς τὸν Γάλλον Πρωθυπουργόν. Τὸ τηλεγράφημα τοῦτο πιστοποιοῦν τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀπόλυτον εἰλικρίνειαν τοῦ Κωνσταντίνου, ἐστάλῃ τὴν ἐπομένην τῆς ἐξ Ἀθηνῶν ἀναχωρήσεως τοῦ Μπεναζέ, καὶ ἔχει κατὰ λέξιν οὕτω : « Ἀθῆναι 28 Ὀκτωβρίου/10 Νοεμβρίου 1916 (ἀριθ. Πρωτοκόλλου παραλήπτου 871). Ἐπεὶ γον. Πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Πρεσβείαν, διὰ τὸν Πρόεδρον τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου κ. Μπριάν, Παρισίους. Ἐπιθυμῶ νὰ ἐκφράσω πρὸς τὴν ὑμετέραν ἐξοχότητα ὄλην τὴν εὐχαρίστησιν, τὴν ὁποίαν ἐδοκίμασα ἐκ τῆς προσφάτου ἐπισκέψεως τοῦ κ. Μπεναζέ. Εἶμαι βέβαιος, ὅτι μετὰ τῆς διακρινούσης αὐτὸν ὀξυδερκείας ἀντελήφθη ἀκριβῶς τὴν κατάστασιν. Αἱ εἰλικρινεῖς ἐξηγήσεις, τὰς ὁποίας ἀντηλλάξαμεν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν μακρῶν καὶ λίαν ἐνδιαφερουσῶν συνομιλιῶν μας, συνετέλεσαν ἀσφαλῶς ὅπως διαλύσουν πλείστας παρεξηγήσεις, αἱ ὁποῖαι ἠπέιλον νὰ παρεμβάλουν προσκόμματα εἰς τὰς ἀρίστας ἐκ παραδόσεως σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο μας χωρῶν καὶ τὰς ὁποίας διατηρῶ μετὰ τῆς αὐτῆς προσηλώσεως καθὼς ὁ μακαρίτης πατὴρ μου. Ὁ κ. Μπεναζέ εἶναι βέβαιος περὶ τῆς εἰλικρινείας τῶν προθέσεων μου καὶ περὶ τῆς σημασίας, τὴν ὁποίαν ἀποδίδω εἰς τὸ νὰ σᾶς εἶμαι εὐχάριστος.

» Καίτοι ἡ ἰδέα καὶ μόνη τῆς ἀμφιβολίας ὡς πρὸς τὴν νομιμόφρονα στάσιν τῆς Ἑλλάδος μοῦ εἶναι ὀδυνηροτάτη, δὲν ἐδίστασα νὰ προτείνω ἐγὼ αὐτὸς μέτρα, ἅτινα ἐλήφθησαν ἤδη ἢ εἶναι ὑπὸ ἐκτέλεσιν καὶ τὰ ὁποῖα ἐπιβεβαιώνουν, ἅπαξ ἔτι, τὰς ῥητὰς ἐξασφαλίσεις, εἰς πλείστας περιπτώσεις ἐπαναληφθείσας, ἀπομακρύνουν δὲ (τὰ ἐν λόγῳ μέτρα) τὰς ἀδίκους ὑποφίας περὶ τῆς δυνατότητος μιᾶς διφορομένης πολιτικῆς ἐκ μέρους μας. (Ἐκφράζει περαιτέρω ὁ Βασιλεὺς τὴν ἐλπίδα τῆς ἀνακλήσεως τῶν διαφόρων πιεστικῶν μέτρων τῆς Ἀντάντ καὶ καταλήγει μὲ φιλοφρονήματα διὰ τὴν Ἀντάντ). Ὑπογραφή Κωνσταντίνου. Β'. ὑπογραφή. Ζαλοκώστας».

Καὶ ὄλα αὐτὰ ἐγράφησαν βέβαια στὰ χαρτιά. Ἄλλ' εἶναι προφανές ὅτι τοῦτο δὲν ἤρκει. Ἔπρεπε καὶ νὰ ἐκτελεσθοῦν. Καὶ ἐδῶ ἀρχίζουν αἱ δυσκολίαι. Διάθεσις γιὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς γενομένης συμφωνίας δὲν ὑπῆρχεν οὔτε ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, οὔτε ἀπὸ τὸ ἄλλο. Αἱ Δυνάμεις τὸ ἀπέδιδον εἰς τὴν κακὴν πίστην, ὡς ἔλεγον, τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως, τὴν ὁποίαν ἔβλεπον δυστροποῦσαν. Ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις ἐξ ἄλλου ἐζήτει τὰς ἐγγυήσεις τῆς γιὰ νὰ προβῇ καὶ αὐτὴ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὑποχρεώσεων τῆς. Δυσπιστία δυστυχῶς καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη.

Καὶ οἱ ἐν Θεσσαλονίκῃ ἔτριβαν τὰ χέρια των ἀπὸ χαρὰν, διότι ἔβλεπαν πόσον ὀξύνονται αἱ σχέσεις μεταξὺ τῆς Ἀντάντ καὶ τῆς κυβερνήσεως τοῦ Κράτους τῶν Ἀθηνῶν. Εἰς τὴν ἐκτράχυνσιν τῶν σχέσεων τούτων, ὑπὲρ

πάν ἄλλο ἀπέβλεπον δυστυχῶς οἱ ἐν Θεσσαλονίκῃ, καὶ ταύτην ἐκαλλιέργουν μὲ τὴν μεγαλυτέραν ἐπιμέλειαν.

Ἄλλ' οἱ ἀποτελοῦντες τὴν βασιλικὴν παράταξιν δὲν ἦσαν ἀπ' ἀρχῆς ὅλοι σύμφωνοι εἰς τὸν μελετώμενον ἀφοπλισμὸν τῆς Ἑλλάδος. Μεγάλη μερὶς ἐξ αὐτῶν, καθημερινῶς μάλιστα μεγαλύνουσα, ὑπεστήριζεν ὅτι ὁ ἀφοπλισμὸς τοῦ Κράτους τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἐσήμαινε τίποτε ἄλλο παρὰ ἐξοπλισμὸν τοῦ Κράτους τῆς Θεσσαλονίκης. τὸ ὅποσον θὰ ἐπεξέτεινε ο.γὰ σιγὰ τὰ πρὸς νότον σύνορά του, ἕως ὅτου καταλάβῃ τοῦτο καὶ τὰς Ἀθήνας, ὁπότε ἡ κατάκτησις ἑλθῆς τῆς Ἑλλάδος θὰ εἶχε συντελεσθῆ.

Αἱ στρατιωτικαὶ ἐπιχειρήσεις τῆς Κατερίνης ἔδωσαν τὴν ἀπόδειξιν καὶ ἀπετέλεσαν τὸ προμήνυμα.

Ἡ Κυβέρνησις, γὰρ ὅσο ἀξίζε, δὲν ἐφαίνετο διαφωνοῦσα πρὸς τὴν γνώμην καὶ τοὺς φόβους τούτους. Ὁ πρωθυπουργὸς αὐτῆς Σ. Λάμπρος ἔδιδε δημοσιογραφικὰς συνεντεύξεις μὲ πνεῦμα ἀδιάλλακτον, πού ἐξέθετον καὶ τὸν Βασιλέα.

Ἄλλ' ἡ καθυστέρησις τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ Κωνσταντίνου δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συνεπιφέρῃ τὴν ματαίωσιν τῶν ὑπὲρ τῆς Ἀντάντ συμφωνηθέντων. Εἶχεν αὕτη τὴν δύναμιν νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν θέλησίν της, καὶ τὴν δύναμιν ταύτην διέθεσεν, μὲ πλήρη ἀδιαφορίαν, ἂν καὶ αὕτη ἐσημείωνε καθυστέρησιν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἰδικῶν της ὑποχρεώσεων.

Ἡ διαταγὴ δίδεται ἀπὸ τὸ Παρίσι πρὸς τὸν ναύαρχον Νταρτιζ ντὲ Φουρνέ, ὁ ὁποῖος συμμορφούμενος ἐπιδίδει τὴν ἀπὸ 3]16 Νοεμβρίου 1916 διακοίνωσιν του πρὸς τὸν Πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως Σ. Λάμπρον.

Παραδόξως ἡ διακοίνωσις γίνεται μόνον ἐξ ὀνόματος τῆς Γαλλίας, οὐχὶ δὲ καὶ τῶν λοιπῶν Δυνάμεων τῆς Συνενοήσεως. Καὶ δὲν στηρίζεται οὔτε εἰς τὰς ὑποσχέσεις τοῦ Κωνσταντίνου, οὔτε εἰς τὰ συμφωνηθέντα.

Ἡ διακοίνωσις εἶχεν ὡς βάσιν τὴν ἀνισότητά πού ἐδημιουργήθη μεταξὺ τῆς Ἀντάντ καὶ τῶν γερμανοβουλγάρων, ἀφ' ἧς οἱ τελευταῖοι οὔτοι κατέλαβον καὶ ἐσφετερίσθησαν ὅλον τὸ ἑλληνικὸν ὕλικόν πού εὗρήκαν εἰς τὸ Ροῦπελ καὶ τὴν Καβάλλαν. Ἐπρεπεν ἐπομένως, κατὰ τὴν διακοίνωσιν, διὰ νὰ λείψῃ ἡ ἀνισότης αὕτη, νὰ παραδοθῇ εἰς τὴν Γαλλίαν ὅλον τὸ ἀπομένον ὕλικόν, τοῦ ὁποίου ἄλλως τε δὲν εἶχεν ἀνάγκη ἡ Ἑλλάς, μετὰ τὴν ἀποφασισθεῖσαν ὀριστικὴν οὐδετερότητα.

Διὰ τῆς διακοινώσεως ταύτης συγκεκριμένως ἐζητοῦντο 16 πεδιναὶ πυροβολαρχαί, μὲ 1.000 ὀβίδας δι' ἕκαστον τηλεβόλον, 16 ὀρειβατικαὶ πυροβολαρχαί, 40.000 τυφέκια μὲ 220 φυσίγγια δι' ἕκαστον τυφέκιον, 140 πολυβόλα, 50 μεταφορικὰ αὐτοκίνητα. Εἰς ἔνδειξιν τῆς καλῆς θελήσεως τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως θὰ ὤφειλεν αὕτη νὰ παραδώσῃ ἀμέσως 10 ὀρειβατικὰς πυροβολαρχίας εἰς τὸν σταθμὸν τοῦ Λαρισσαϊκοῦ σιδηροδρόμου εἰς Ἀθήνας. Διὰ τὸ ὑπόλοιπον δὲ ὕλικόν θὰ ἐδίδοτο κάποια παράτασις. Ἐν τέλει ἐδίδοτο ἡ ὑπόσχεσις, ὅτι μετὰ τὴν λήξιν τοῦ πολέμου θ' ἀπεδίδοτο εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀνάλογον ὕλικόν εἰς καλὴν κατάστασιν.

Ἡ εἶδησις ἐκ τῆς διακοινώσεως ταύτης ἐδημιούργησεν ἀληθῆ ἀναβρασμὸν εἰς τὰ ἤδη ἐξηγημένα πνεύματα τοῦ λαοῦ τῆς Πρωτευούσης, ὁ ὁποῖος δὲν ἐβράδυνε νὰ μεταδοθῆ καὶ εἰς τὰ πνεύματα τῶν ἐπαρχιῶν ὅλης τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδος καὶ εἰς τινὰς ἐπαρχίας τῆς Νέας Ἑλλάδος.

Εἰς τὰς Ἀθήνας ἡ ὄψις τῆς πόλεως ἐπηρεάσθη. Ὅμαδες πολιτῶν συζητοῦσαι ἐσχηματίζοντο εἰς διάφορα σημεῖα τῶν δρόμων. Οἱ ἐπίστρατοι διαρκῶς συνήρχοντο, συνεζήτουν καὶ ἐκινουῦντο.

Ὁ Φουρνὲ ἀποβιβάζει ἄλλους 300 ἄνδρας. Ἐνοπλοὶ οὗτοι διέσχιζον παρατεταγμένοι τὰς ὁδοὺς τῶν Ἀθηνῶν καὶ κατελάμβανον τὸ Δημαρχεῖον καὶ τὸ Ζάππειον. Περίπολοι Γάλλων ναυτῶν διέσχιζον τοὺς δρόμους τῆς πρωτευούσης.

Ἡ γνώμη τῶν ἀδιαλλάκτων στοιχείων ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμήν ἐνισχύετο. Ἡ μεγίστη πλειοψηφία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀντετίθετο εἰς κάθε σκέψιν περὶ παραδόσεως τοῦ ζητουμένου ὕλικου, χωρὶς νὰ ἐξετάξῃ πλέον τὰς συνεπειάς.

Ἡ κατάστασις αὕτη εἶχεν ἀσφαλῶς καὶ τὴν εὐχάριστον ὄψιν. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἠσθάνετο μειουμένην τὴν τιμὴν του καὶ ποδοπατουμένην τὴν κυριαρχίαν του. Τί φυσικώτερον γιὰ ἓνα λαὸν ὑπερήφανον ἀπὸ τοῦ νὰ ἐξεγερθῆ καὶ νὰ τὰ παίξῃ ὅλα; Τὸ δυσάρεστον ὅμως, γιὰ νὰ μὴ εἶπω τὸ τραγικόν, ἦτο ὅτι δὲν ἐξεδηλώθησαν τὰ αὐτὰ συναισθήματα, καὶ ζήτηρότερα μάλιστα, ὡς ὄφειλεν, ὅταν οἱ Βούλγαροι κατελάμβανον τὰ ὀχυρά μας καὶ τὰς πόλεις μας, καὶ διὰ τῆς βίας ἤρπαζον ὅλον τὸ ὕλικόν τοῦ πολέμου, ποῦ εὐρίσκειτο εἰς τὰς καταληφθείσας ἑλληνικὰς ἐπαρχίας.

Ἡ θλιβερὰ αὕτη κατάστασις εἶχε καὶ τὴν κωμικοτραγικὴν τῆς πλευρᾶν. Ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς ἐθεώρησε τὴν στιγμήν κατάλληλον διὰ νὰ ἐξέλθῃ ἡ Ἑλλάς ἐκ τῆς οὐδετερότητος παρὰ τὸ πλευρόν, ἐννοεῖται, τῶν Κεντρικῶν Αὐτοκρατοριῶν. Ἐκαμε καὶ λεπτομερῆς σχέδιον ἐξόδου καὶ ἐπιστρατεύσεως, διὰ τοῦ ὁποῖου ἐλαμβάνετο μέριμνα πρωτίστως διὰ τὴν διάσωσιν καὶ τὴν ἀσφάλειαν τῆς Βασιλικῆς οἰκογενείας, ἡ ὁποία κατὰ τὸ σχέδιον θὰ μετεφέρετο εἰς τὴν Λάρισαν. Ὡστε περὶ αὐτοῦ ἐπρόκειτο;

Καὶ μὴ νομίσῃ τις, ἔστω καὶ πρὸς στιγμήν, ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος συνεφώνει, ἢ ἔστω, ὅτι ἦτο ἀπλῶς ἐν γνώσει τῶν τοιούτων σχεδίων. Τριαῦται τυχοδιωκτικαὶ ἐπιχειρήσεις, μὲ ἀσφαλῆ τὸν κίνδυνον τῆς καταστροφῆς, ἀσφαλῶς δὲν τοῦ ἐπήγαιναν. Ἄλλως τε ὁ Κωνσταντῖνος μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς ἦτο ὑπὲρ τῆς παραδόσεως τῶν ὄπλων. Καὶ ὅποιος προβλέπει, ἔστω καὶ ὡς πιθανήν, τὴν περίπτωσιν νὰ πολεμήσῃ, ἀσφαλῶς δὲν παραδίδει στοὺς ἐχθρούς του τὰ ὄπλα του.

Ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξεν ἀντίθετος τοῦ σχεδίου τούτου μόνος ὁ Κωνσταντῖνος. Καὶ οἱ γερμανοὶ δὲν θὰ ἦσαν ποσῶς διαθεθιμένοι νὰ κατέλθουν εἰς τὰς τυχοδιωκτικὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ Μεταξᾶ. Τοῦτο πληροφοροῦμεθα ἐκ μιᾶς μακρᾶς ἐκθέσεως ὑπ' ἀριθ. 597 τῆς 3/16 Ὀκτωβρίου 1916 τοῦ ἐν Ἀθή-

ναϊς Γερμανοῦ πρεσβευτοῦ Μίρμπαχ, τὴν ὁποῖαν ὑπέβαλεν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Γερμανίας.

Οὗτος ἐξετάζων λεπτομερῶς τὸ σχέδιον τοῦ Γερμανοῦ Στρατιωτικοῦ ἀκολουθούου ὑπ' ἀριθ. 403, εἰς τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν ἐν λόγῳ πρεσβευτὴν συνέπραξεν ἐναργῶς καὶ ὁ συνταγματάρχης Μεταξᾶς, μεταξύ πολλῶν ἄλλων λέγει: «ὅτι ἡ μόνη ὑπηρεσία, ποῦ θὰ ἠδύνατο νὰ προσφέρῃ εἰς αὐτοὺς (τοὺς γερμανοὺς) ὁ Βασιλεὺς, ἦτο ἡ παραμονὴ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν οὐδετερότητα. Αὕτη θὰ ἦτο πολυτιμότερα, παρὰ ἕαν ἐτάσσετο εἰς τὸ πλευρόν των μὲ τὰ ἀριθμητικῶς ἀνεπαρκῆ στρατεύματά του, ἵκανὰ τὸ πολὺ διὰ μίαν μικροπερίθεσιν, καὶ τοῦτο ἴσως ἄνευ μεγάλου ἐνθουσιασμοῦ». Πράγματι, (συνεχίζει ὁ αὐτὸς πρεσβευτῆς) «κατὰ τὴν ἰδικὴν μου ἀντίληψιν, ἡ στρατιωτικὴ σύμπραξις μιᾶς Ἑλλάδος σπαρασσομένης ἐσωτερικῶς, δὲν θὰ ἐκλίνε σημαντικῶς τὴν πλάστιγγα πρὸς τὸ μέρος μας. Τοῦναντίον, τὴν ὥραν τῶν λογαριασμῶν, ὀφείλομεν νὰ περιμένωμεν ὅτι ἡ Ἑλλάς θὰ μᾶς παρουσιάσῃ παθητικόν, πολὺ ὀχληρόν καὶ τὸ ὁποῖον δυσκόλως θὰ καλύψωμεν». Ἐν τέλει ὁ αὐτὸς πρέσβυς προσθέτει: «Πλὴν τῶν παρατηρήσεων τούτων, δὲν διακαυοῦμαι πρὸς τὸ παρὸν νὰ παραδεχθῶ, ὅτι ὁ Βασιλεὺς σκέπτεται νὰ ἐξέλθῃ ὑπὲρ ἡμῶν».

Ὅπωςδὴποτε καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν κωμικοτραγικὴν ἔμπνευσιν τοῦ Μεταξᾶ, ἡ κατάστασις διαρκῶς ὠξύνετο. Ἦτο φανερόν ὅτι ὠδηγοῦμεθα εἰς μεταβολὴν πολιτικῆς, καὶ μεταβολὴν μάλιστα ριζικὴν, ἐφ' ὅσον ἡ πολιτικὴ τῆς παραδόσεως τῶν ὄπλων ἔχανε καθημερινῶς ἔδαφος. Τὴν μεταβολὴν ταύτην ὁ Φουρνὲ εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του ἀποδίδει εἰς τὴν ἀπροθυμίαν τῆς Ἀντάντ, ὅπως δώσῃ τὰ ἀνταλλάγματα, τὰ ὁποῖα ὑπεσχέθη εἰς τὸν Κωνσταντῖνον, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὸν Φουρνέ, θεώρει τὸν ἑαυτὸν τοῦ ἀπηλλαγμέ- μενον τῶν ὑποσχέσεών του, ἐφ' ὅσον τὰ ἀνταλλάγματα ταῦτα δὲν ἐδίδοντο.

Δὲν γνωρίζω ἂν ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Φουρνέ εἶναι βάσιμος. Ἄλλ' ἕαν ἡ μεταβολὴ αὕτη ἀποδοθῆ, ὅπως καὶ ἐγὼ πιστεύω, εἰς τὴν μεταβολὴν τῆς γνώμης τῶν βασιλικῶν μαζῶν, δὲν δύναται τις ν' ἀρνηθῆ, ὅτι εἰς τὴν μεταβολὴν ταύτην κατὰ πολὺ συνετέλεσε καὶ ἡ ἀπροθυμία τῆς Ἀντάντ νὰ δώσῃ τὰ συμφωνηθέντα ἀνταλλάγματα.

Μέσα εἰς ἕναν ἀναβρασμὸν ποῦ πάντοτε ἐμεγάλωνεν ὁ πρῶθυπουργὸς Σ. Λάμπρος ἀπαντᾷ κατὰ τὴν 8/12 Νοεμβρίου 1916 εἰς τὴν διακοίνωσιν τοῦ Φουρνέ.

Διὰ τῆς ἀπαντήσεώς του ταύτης ὁ πρῶθυπουργὸς τῆς ἐπισήμου Ἑλλάδος ἐξηγεῖ, ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν ἀντέστη κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν κεντρικῶν Αὐτοκρατορικῶν κατάληψιν τοῦ Ροῦπελ καὶ τῆς Καβάλλας, λόγῳ τῆς πολιτικῆς τῆς οὐδετερότητος τὴν ὁποῖαν ἐτήρει. Ἀλλὰ συγχρόνως ὑπενθυμίζει, ὅτι δὲν ἀντέστη οὔτε κατὰ τῆς ὑπὸ τῶν συμμάχων καταλήψεως τοῦ Μοῦδρου, τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Κερκύρας. Καὶ ὅτι τὰ ἑλληνικὰ τηλεβόλα, ποῦ περιήλθον εἰς χεῖρας τῆς Ἀντάντ ἀνέρχονται εἰς 213, ἀπέναντι 120 ποῦ περιήλθον εἰς χεῖρας τῶν Γερμανοβουλγάρων. (Ἄρα γε ἐκ τῆς διαφορᾶς

τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τηλεβόλων ἐξηρτάτο τὸ ζήτημα; Περί αὐτοῦ ἐπρόκειτο; Πόσον βαθύτερον ἦτο τὸ ζήτημα!!! Καὶ μὲνη Ἑλλάς!!!)

Ἐν τέλει διὰ τῆς ἀπαντήσεως ταύτης τοῦ Σ. Λάμπρου ὑποβάλλεται κατηγορηματικὴ ἀρνησις νὰ παραδώσῃ ἡ χώρα ἔστω καὶ μέρος τοῦ ζητουμένου ὕλικου.

Νέα νότα ἐπακολουθεῖ τὴν ἀπάντησιν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. Ὁ ναύαρχος Φουρνὲ διὰ τῆς ἀπὸ 11/24 Νοεμβρίου 1916 προσκαλεῖ ῥητῶς τὴν Κυβέρνησιν νὰ παραδώσῃ τὰ ὄπλα.

Ἐπενθυμίζει ὅτι αἱ διαταγαὶ του δὲν ἐπιδέχονται συζήτησιν, καὶ ἀξιοῖ, ὅπως αἱ δέκα ὄρειναι πυροβολαρχίαι τῷ παραδοθῶσι μέχρι τῆς 18ης Νοεμβρίου 1916 εἰς τὸν σταθμὸν τοῦ Λαρισαϊκοῦ σιδηροδρόμου, αἱ δὲ ὑπόλοιποι τὴν 3/16 Δεκεμβρίου 1916.

Ἐὰν ἡ παράδοσις αὕτη δὲν γίνῃ, τότε ἀπὸ τῆς 18ης Νοεμβρίου 1916 θὰ ληφθῶσιν τὰ ἐκ τῆς καταστάσεως ἐπιβαλλόμενα μέτρα».

Εἰς τὴν δευτέραν ταύτην διακοίνωσιν ἀπαντᾷ ὁ πρωθυπουργὸς κατὰ τὴν 13/26 Νοεμβρίου 1916. Διὰ τῆς ἀπαντήσεως ταύτης ἐπενθυμίζει τὰς περιστάσεις αἱ ὁποῖαι τὸν ὑπεχρέωσαν καὶ τὸν ὑποχρεῶνουν ν' ἀρνηθῆται. Καὶ ὡς πρὸς τὰ μέτρα, διὰ τῶν ὁποίων ἡ Ἑλλάς ἀπειλεῖται, καὶ τὰ ὁποῖα θὰ ἐπέβαλεν ἡ κατάστασις, παρατηρεῖ προκαταβολικῶς, ὅτι θὰ ἐθεωροῦντο ὡς πράξεις ἐχθρότητος.

Ἡ ἀπάντησις αὕτη ἐφθασεν εἰς χεῖρας τοῦ ναύαρχου τὴν 17ην Νοεμβρίου 1916.

Κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας καὶ συγκεκριμένως τὴν 11/24 Νοεμβρίου 1916 ἡ Προσωρινὴ Κυβέρνησις τῆς Θεσσαλονίκης κηρύσσει τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Γερμανίας. Δὲν ὑποθέτω, ὅτι, ἂν παρελείπετο ἡ κήρυξις αὕτη, θὰ ἠπειλεῖτο ζημία τις εἴτε εἰς βᾶρος τοῦ διεξαγομένου ἀγῶνος, εἴτε εἰς βᾶρος τῆς σοβαρότητος τῶν ἡγουμένων αὐτοῦ. Τοῦναντίον πιστεύω, ὅτι ἡ τελευταία αὕτη θὰ ἐξυπηρετεῖτο καλύτερα.

Ἐν τῷ μεταξύ ἡ κατάστασις ὄλο καὶ ἐφούσκωνεν.

Εἰς τὰ ἀνάγκορα συνήρχετο τὴν 14/27 Νοεμβρίου 1916 Συμβούλιον τοῦ Στέμματος. Προήδρευεν αὐτοῦ ὁ Βασιλεὺς καὶ ἔλαβον μέρος οἱ πρῶην πρωθυπουργοὶ ἢ ἀρχηγοὶ κομμάτων Δ. Πάλλης, Ἄ. Ζαῖμης, Σ. Δραγοῦμης, Δ. Γούναρης, Ν. Καλογερόπουλος, Σ. Σκουλούδης καὶ Ν. Δημητρακόπουλος. Παρευρίσκοντο ἐπίσης ὁ Πρωθυπουργὸς Σ. Λάμπρος καὶ ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Ζαλοκώστας.

Φαίνεται, ὅτι, κατὰ τὴν ἐναρξιν τῆς συζητήσεως, ἡ πλειοψηφία τοῦ Συμβουλίου, ἀποτελεσθεῖσα ἐκ τῶν Δ. Πάλλη, Ἄ. Ζαῖμη, Σ. Δραγοῦμη, Ν. Καλογεροπούλου καὶ Ν. Δημητρακοπούλου, ἐφαίνετο ὑποχωρητικὴ, ἀναλογιζομένη τὰς συνεπειάς. Ἄλλ' ὁ Σκουλούδης ὑπεστήριξε τὴν ἀδιάλλακτον ἄποψιν καὶ ἐκηρύχθη κατὰ πάσης παραδόσεως πολεμικοῦ ὕλικου. Οὗτος παρέσυσε τὴν πλειοψηφίαν, καὶ πλὴν τοῦ Ζαῖμη, ποὺ ἀνεμέτρα πάντοτε τὰς

συνεπείας, ἄλλοι οἱ ἄλλοι ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ τῆς ἀρνήσεως τοῦ νὰ παραχωρηθῆ, ἔστω καὶ τὸ ἐλάχιστον πολεμικὸν ὕλικόν.

Ἡ κατάστασις ὁμῶς ἀπὸ ὧρας εἰς ὧραν ἠξύνετο. Αἱ ὧραι παρήρχοντο καὶ οὐδεμία πυροβολαρχία παρεδίδοτο.

Μετὰ τὸ Συμβούλιον τοῦ Στέμματος ἐπηκολούθησαν αἱ 15, 16 καὶ 17 Νοεμβρίου 1916, αὐταὶ ἦσαν ἡμέραι ἀγωνίας καὶ συμφορῶν.

Εἰς τὰς Ἀθήνας ἡ ὄψις τῆς πόλεως κυριολεκτικῶς μετεβλήθη. Ἡ Κυβέρνησις ἐπηρεαζομένη ἀπὸ τὴν νόταν τῶν Δυνάμεων τῆς 8)21 Ἰουνίου δὲν ἀπεφάσιζε νὰ κηρύξῃ ἐπιστράτευσιν. Ἐπρεπεν ὁμῶς νὰ κάμῃ τὴν ἄμυνάν της, καὶ διὰ τοῦτο δι' εἰδικῆς διαταγῆς ἐπέτρεψε τὴν ἐθελουσίαν κατάταξιν. Τοῦτο οὐσιαστικῶς ἐσήμαινε πρόσκλησιν τῶν ἐπιστράτων εἰς τὰ ὄπλα. Οὕτω ἡ ἐθελουσία κατάταξις ἤρχισε καὶ ἐσυνεχίζετο ἀθρόως. Τὰ τρία πεζικὰ συντάγματα, τὸ πυροβολικόν, οἱ σκαπανεῖς καὶ ἡ ταξιαρχία τοῦ ἵππικοῦ ἐνέδουν καὶ ὤπλιζαν ἐθελοντάς. Εἰδικὴ ὑπηρεσία ὑπὸ τὸν συνταγματάρχην Κωνσταντινόπουλον διένειμε μέχρι τινὸς ὄπλα εἰς τοὺς ιδιώτας βασιλικούς. Ἐμπιστοι ἀξιωματικοί, τόσον εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ὅσον καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας, περιέφερον πρὸς ὑπογραφὴν πρωτόκολλα πίστεως πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον, διὰ τῶν ὁποίων οἱ υπογράφωντες, δίδοντες τὸν λόγον τῆς στρατιωτικῆς των τιμῆς, ἀνελάμβανον τὴν ὑποχρέωσιν νὰ μὴ συνεργασθοῦν ποτὲ μὲ συναδέλφους προσχωρήσαντας εἰς τὸ κίνημα. Πρόκειται περὶ τῶν περιφήμων πρωτοκόλλων, τὰ ὁποῖα μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τῶν διαφόρων στρατιωτικῶν κινήματων (καὶ φεῦ δὲν ὑπῆρξαν ταῦτα ὀλίγα) ὑπεγράφησαν πάντοτε παρὰ τῶν νικητῶν, ἀλλὰ τὰ ὁποῖα δὲν ἤμπόδισαν ποτὲ τὴν συνεργασίαν τούτων μὲ τοὺς ἐκάστοτε νέους νικητὰς τῶν νεωτέρων κινήματων. Καὶ τοῦτο, διότι, ὡς ἔλεγον, τὸ ἐπέβαλλε τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος καὶ τοῦ στρατεύματος, ὡς ἔάν τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος καὶ τοῦ στρατεύματος νὰ μὴ ἀπηγόρευε τὴν σύνταξιν, τὴν περιφορὰν καὶ τὴν ὑπογραφὴν τῶν ἐν λόγῳ πρωτοκόλλων.

Οἱ ἐπίστρατοι καὶ μετὰ τὴν κατάταξιν των ἐκινούντο παντοιοτρόπως. Ἐπιστρατευθέντες ἔφεδροι, καὶ μαζὶ μὲ αὐτοὺς φοιτηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τῶν ἄλλων Ἀνωτέρων Σχολῶν, συχρὰ ὤπλισμένοι διέσχιζον καθ' ὁμάδας τὰς ὁδοὺς τῆς πρωτεύουσας φωνασκοῦντες καὶ ἀπειλοῦντες. Ὅλοι αὐτοὶ βοηθούμενοι καὶ ἀπὸ ἄλλα ζωηρὰ στοιχεῖα προέβαινον εἰς διαδηλώσεις, διὰ νὰ καταδείξουν τὴν θέλησίν των, ὅπως ἀντὶ πάσης θυσίας ὑποστηριχθῆ ὁ Βασιλεὺς.

Οἱ Σύμμαχοι περιέσφιγγον τὸν ἀποκλεισμόν. Τὰ τρόφιμα ἐσπάνιζον. Κάρβουνο δὲν ὑπῆρχε. Ὁ βίος ἀκρίβαινε ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν. Ἡ πείνα ἐπλησίαζεν.

Οἱ βενιζελικοὶ τρομοκρατηθέντες ἐκρύπτοντο. Οἱ συλλαμβανόμενοι τοιοῦτοι εἰς ὄλην τὴν Παλαιὰν Ἑλλάδα, ἐπτύοντο, ἐδέροντο, ἢ καὶ ἐφυλακίζοντο παρατύπως καὶ παρανόμως.

Τὴν νύκτα ἐτίθεντο ἐρυθραὶ σφραγίδες εἰς τὰ καταστήματα τῶν φιλελευθέρων ἐμπόρων, ἰδίᾳ εἰς τὰς ὁδοὺς Ἑρμοῦ, Αἰόλου καὶ Ἀθηνᾶς, διὰ νὰ

παραδίδονται οὔτοι εἰς τὸ μῖσος τῶν κακοποιῶν. Αἱ διασχίζουσαι τὰς ὁδοὺς τῶν Ἀθηνῶν περιπολῶσι ἐκ γάλλων ναυτῶν διαρκῶς ἐπληθύνοντο. Ὅμάδες ἀσυνήθεις πολιτῶν συζητούντων ἐσχηματίζοντο εἰς τοὺς δρόμους, καὶ ἡ ὄψις τῶν περιφερομένων πολιτῶν ἐπρόδιδε τρόμον ἢ ὀργήν.

Ἄλλὰ διὰ τὴν ποικιλίαν καὶ διαδηλώσεις γυναικῶν ἢ ἀνηλίκων παιδιῶν δὲν ἔλειπαν. Αὐταὶ ἦσαν ἡμερώτεραι. Εἰς αὐτὰς ἐψάλλετο κυρίως ἓνα ἄσμα μὲ δύο δίστοιχα. Τὸ ἓνα ἐκάλει τοὺς πιστοὺς γιὰ τὴν Πόλι, τὸ ἄλλο σὰν νὰ ἐφαίνονταν πὺρ προπαρασκευάζε τὸ δρόμο. «Ὁ Βασιλεὺς μας πάλι θὰ ζώσῃ τὸ σπαθί, θὰ σφάξῃ ἀγγλογάλους καὶ βενιζελικούς μαζί». «Μὲ τέτοιο Κωνσταντῖνο, μὲ τέτοιο Βασιλεῖα θὰ πάρουμε τὴν Πόλι καὶ τὴν Ἀγιὰ Σοφιά». Καὶ κάποιος πὺρ βρέθηκε στὴ μέση ἀπὸ μιὰ τέτοια διαδήλωσι, χωρὶς νὰ ἐννοήσῃ πῶς, συνεβούλευσε τοὺς διαδηλωτὰς γιὰ νὰ εἶναι σιμώτερα στὴν ἀλήθεια νὰ προσθέτουν ἓνα ἐρωτηματικὸ στὸ δευτέρου δίστοιχο: «Μὲ τέτοιο Κωνσταντῖνο, μὲ τέτοιο Βασιλεῖα θὰ πάρουμε τὴν Πόλι καὶ τὴν Ἀγιὰ Σοφιά;»

Ὅλα αὐτὰ μαζί ἐδημιούργουν τὴν ὀδυνηροτέραν ἐντύπωσιν.

Ἡ Ἀθήνα, μὲ λίγα λόγια, εἶχε καταντήσει ἀγνώριστη. Ἡ ὄψις τῆς μετεβλήθη ριζικῶς καὶ ἔκανε τὴν ἐντύπωσιν πὺρ εὐρισκόμεθα εἰς τὰς παραμονὰς ἐμφυλίου σπαραγμοῦ. Ἡ ἐντύπωσις δὲν ἦτο ἀβάσιμος. Εἰς τὰς παραμονὰς ταύτας δυστυχῶς εἶχαμε φθάσει.

Ἔτσι φθάνουμε στὴ νύχτα τῆς 17ης πρὸς τὴν 18ην Νοεμβρίου. Τὸ Ἰπουργικὸν Συμβούλιον ὄλη τὴ νύχτα συνεσκέπτετο. Ὁ τὴν παραμονὴν ὀρκισθεὶς Ἰπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν Χατζόπουλος μετέβαινε διαρκῶς ἀπὸ τὸ Ἐπιτελεῖον εἰς τὸ Σῶμα Στρατοῦ, καὶ ἐκείθεν εἰς τὸ Ἰπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν.

Οὐδεὶς πλέον ἀμφέβαλλεν, ὅτι θὰ ἀντετάσσετο ἄμυνα δι' ὄλων τῶν ἐλληρικῶν δυνάμεων. Ὁ Βασιλεὺς διὰ νὰ εἶναι συνεπὴς ἀπέναντι τοῦ Φουρνέ, ὀλίγον πρὸ τοῦ μεσονυκτίου ἔστειλε πρὸς αὐτὸν τὸν ἀυλάρχην του Μερκάτην, διὰ νὰ τὸν βεβαιώσῃ περὶ τῆς ἀρνήσεώς του. Ὁ Φουρνὲ ἀπήντησεν ὅτι ἡ προθεσμία τελειώνει τὰ μεσάνυχτα. Κανεὶς Ἀθηναῖος δὲν ἐκοιμήθηκεν ἤσυχος ἐκεῖνο τὸ βράδυ.

Στὰς 5 τὸ πρωὶ ὁ Ναύαρχος Φουρνὲ ἀποβιβάζει 1.200 ἄνδρας. Αὐτὸς ἕως αὐτῆ τῆ στιγμῆ δὲν ἐπίστευε πὺρ θὰ συνήντα καμμίαν ἀντίστασιν. Ἐνόμιζε πὺρ θὰ ἔκανε μίαν ἀπλὴν στρατιωτικὴν ἐπίδειξιν. Οἱ ἄνδρες αὐτοὶ ἀνέρχονται ὀπισθεν τοῦ Φαλήρου, διὰ μέσου τοῦ Ἐλαιῶνος μὲ διεύθυνσιν τὸν λόφον τοῦ Ἀστεροσκοπεῖου, τὸν λόφον τοῦ Φιλοπάπου, ἐκείθεν τοῦ Σταδίου, ἄνωθεν τῶν βασιλικῶν ἀνακτόρων πρὸς τὸν Λυκαβηττόν. Ἄλλ' ἢ δύναμις αὕτη, δὲν ἦτο ἡ μόνη. Εἰς αὐτὴν προσετέθησαν καὶ Ἀγγλοὶ καὶ ὀλίγοι Ἴταλοί. Τὸ σύνολον τῶν συμμαχικῶν δυνάμεων, μαζί μὲ τὰς περιπολίας θὰ ἔφθανε τὰς 3.000 ἀνδρῶν. Ἔτσι περιεκύκλωσαν τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ χωρὶς νὰ ὑπολογίζου, ὅτι μὲ τὸν τρόπον τοῦτον θὰ κατα-

λάβουν οιονδήποτε πολεμικόν ύλικόν. Ἐπίστευσαν, ὅτι ἔτσι θά πείσουν τόν Βασιλέα καί θά τόν ἐξαναγκάσουν νά τὸ παραδώσῃ.

Τοῦ ἄλλου στρατοπέδου ἀρχηγός ἦτο ὁ Διοικητής τοῦ Α'. Σώματος Στρατοῦ ἀντιστράτηγος Καλλάρης. Ἄλλ' οὐσιαστικῶς τὰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις διηύθυναν ὁ Ὑποστράτηγος Παπούλας, ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς καί ὁ ἀντιπλοίαρχος Τυπάλδος. Ἡ ἑλληνική παράταξις ἀπετελέσθη ἀπὸ 10.000 καί πλέον ἀνδρῶν. Μέσα ἦταν καί οἱ ἐπίστρατοι, οἱ ὅποιοι προσήρχοντο ἕως τὴν τελευταίαν στιγμὴν καί μάλιστα μὲ πολὺν ἐνθουσιασμόν. Ἡ μεραρχία Χαλκίδος θά ἐχρησίμευεν ὡς ἐφεδρεία.

Ναῦται, χωροφύλακες καί ἐπίστρατοι κατὰ χιλιάδας ὀλοκλήρους ἐτίθεντο εἰς τὴν διάθεσιν τῶν διοικούντων τὴν ἐπιχείρησιν.

Ἡ Ἑλληνική δύναμις εἶχε καταλάβῃ τοὺς λόφους τοῦ Σταδίου, καί οὕτω ἐδέσποζε τοῦ Ζαππείου, ὅπου εἶχεν ἐγκλεισθῆ ὁ ναύαρχος Φουρνὲ μὲ ἀριθμὸν τινα ναυτῶν.

Ἡ Ἑλληνική παράταξις ἐφαίνετο εὐχαριστημένη καί ἦτο βεβαία περὶ τῆς νίκης τῆς. Οἱ ἠγούμενοι τῆς ὅλης καταστάσεως ἐπληροφόρουσαν ὅτι ὁ Φουρνὲ δὲν διαθέτει περισσότερα ἀπὸ 3.000 τουφέκια!!! Ὡστε τίποτε περισσότερον δὲν εἶχεν ὑπισθῆν τῆς ἢ Ἀντάντ, τὸ ὅποῖον ὄφειλαν νά ὑπολογίσουν οἱ παρασύραντες τὴν χώραν εἰς τὸ χεῖλος τῆς ἀβύσσου «στρατηγοί»;!

Ὅπωςδήποτε οἱ δύο στρατοὶ παρετάχθησαν. Οὕτε ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος οὔτε ἀπὸ τὸ ἄλλο ὑπῆρχε διάθεσις ν' ἀρχίσῃ τὸ πῦρ. Καί ὅμως ἤρχισεν, χωρὶς μάλιστα νά εἶναι βέβαιον ποῖος ἤρχισε πρῶτος. Οἱ γάλλοι ἰσχυρίσθησαν πὺ πρῶτοι ἤρχισαν οἱ Ἕλληνες ἄτακτοι, δηλαδὴ οἱ ἐπίστρατοι. Πιθανόν. Τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει ἄλλως τε καμμίαν σημασίαν. Ἡ εὐθύνη δὲν βαρύνει ἐκείνους πὺ ἤρχισαν τὸ πῦρ, ἀλλ' ἐκείνους πὺ ἔφεραν τὰ πράγματα ἕως ἐκεῖ.

Τὸ πῦρ ἤρχισε στὸ Θησεῖον στάς 10 τὸ πρωτ'. Ἄλλ' ἔπειτα ἀπὸ τὰς 11 τὸ πῦρ ἐγενικεύθη. Ὁ Κωνσταντῖνος ἀπὸ τῆς μεσημβρίας διὰ τῶν πρεσβευτῶν ἐζήτησε τὴν κατάπαυσιν τοῦ πυρός καί λύσιν συμβιβαστικὴν. Ἐπρότεινε δηλαδὴ τὴν παράδοσιν ἐξ πυροβολαρχιῶν.

Μὲ τὴν ἐναρξιν τῶν διαπραγματεύσεων ἐσταμάτησε τὸ πῦρ, συνεπειᾷ διαταγῶν πὺ ἔδωσαν ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ὁ Κωνσταντῖνος, καί ἀπὸ τὸ ἄλλο ὁ Φουρνὲ. Ἄλλ' εἰς τὰς 4 τὸ ἀπόγευμα ἤρχισε τὸ πῦρ ἐκ νέου, ἀραιότερον ὅμως, τὸ ὅποῖον παρετάθη μέχρι τῆς 5 μ. μ., ὅτε ὁ συμβιβασμὸς ἐπῆλθε μὲ τὴν ἀποδοχὴν τῶν ὄρων τοῦ Κωνσταντῖνου, δηλαδὴ μὲ τὴν παράδοσιν 6 πυροβολαρχιῶν καί μὲ τὴν ὑπόσχεσιν τῶν ξένων πρεσβευτῶν, ὅτι αἱ σύμμαχοι κυβερνήσεις θά παρηγοῦντο τῶν ὑπολοίπων.

Αἱ ἀπώλειαι, ἐκ τῆς θλιβερᾶς ταύτης στρατιωτικῆς ἐπιχειρήσεως δυστυχῶς δὲν ἦσαν ὀλίγαι.

Ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐφονεύθησαν τέσσαρες ἀξιωματικοὶ καί εἰκοσιν ἐξ στρατιῶται. Καί ἐτραυματίσθησαν ἄλλοι τέσσαρες ἀξιωματικοὶ καί πεντήκοντα ὀκτῶ στρατιῶται. Μεταξὺ τῶν φονευθέντων περιλαμβάνοντο καί τέσ-

σαρες επίστρατοι. Ἄλλοι ἐξήντα συνελήφθησαν αἰχμάλωτοι. Ἐκ τοῦ βομβαρδισμοῦ ἐφρονεύθη καὶ μία ἠλικιωμένη γυναίκα εἰς τὸ Παγκράτι. Οὐδείς ἄλλος ἐκ τῶν πολιτῶν ἔπαθέ τι.

Αἱ ἀπώλειαι τῶν Συμμάχων ἦσαν βαρύτεραι. Ἐκ τῶν Γάλλων ἐφρονεύθησαν ἐξ ἀξιωματικοὶ καὶ 68 ὀπλίται. Οἱ Ἄγγλοι εἶχαν ἐλαχίστους νεκρούς, οἱ Ἴταλοι . . . φυσικὰ κανένα. Ὑπῆρξαν ὡσαύτως 165 τραυματίαι καὶ 80 αἰχμάλωτοι Ἀγγλογάλλοι.

Αἱ ἀπώλειαι θά ἦσαν πολὺ μεγαλύτεραι ἂν ὁ Φουρνὲ δὲν ἦτο μετριοπαθής. Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν εὐρίσκετο ὑπὸ τὰ πυρὰ τοῦ στόλου. Χωρὶς τὴν μετριοπάθειαν τοῦ Φουρνὲ ἡ πόλις θά ἠδύνατο ὀλόκληρη νὰ καταστραφῆ. Διὰ τὴν μετριοπάθειαν καὶ τὴν ἐν γένει συμπεριφορὰν τοῦ ὁ Φουρνὲ ἐτιμωρήθη διοικητικῶς.

Ἐρρευσε κατὰ ταῦτα αἷμα Ἀγγλικὸ καὶ Γαλλικὸ στὰς Ἀθήνας, δηλαδὴ αἷμα μητρικὸ καὶ ἀδελφικόν. Ὁ καθένας θά ἐννοήσῃ τὸν πόνον ποῦ ἐδοκίμασαν ἐξ αὐτοῦ οἱ πολλοὶ καὶ καλοὶ Ἕλληγες. Ἐβλεπαν οὗτοι ὅτι εἰς τὴν χώραν ποῦ οἱ ἀδελφοκτόνοι ἀγῶνες κατὰ περιόδους ἤρχοντο σταθερὰ νὰ θαμβώσουν τὴν ἐνδοξὴν ἐθνικὴν ἱστορίαν προσετέθη φεῦ! Τὴν 18ην Νοεμβρίου καὶ ἓνας ἄλλος ἀδελφοκτόνος ἀληθινὰ καὶ αὐτός.

Ἄλλ' ἦταν ἄρα γε μητρικὸ καὶ ἀδελφικὸ τὸ αἷμα ποῦ ἔρρευσε στὰς Ἀθήνας; Ἀσφαλῶς τέτοιο ἦταν.

Ἡ Ἀγγλία κυρίως ἐδημιούργησε τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα, τὴν παρηκολούθησε, τὴν ἐμεγάλωσε καὶ τὴν ἐπροστάτευσε σὰν παιδί της εἰς ὅλες της τὶς στιγμὰς. Ὑπῆρξεν ἐπομένως ἡ μητέρα της.

Ἀλλὰ καὶ ἡ Γαλλία εἶναι ἡ θετὴ ἀδελφὴ τῆς Ἑλλάδος.

Οἱ δύο λαοί, ἑλληνικὸς καὶ γαλλικὸς, εἶναι παιδιὰ τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος, τὸ ἓνα φυσικόν, τὸ ἄλλο θετό.

Ἐμεῖς μέσα σὲ χίλια βάσανα, σὲ μύριους ἀγῶνας, στὰ σκοτάδια ζυγοῦ πολλῶν αἰῶνων διεσώσαμε τὴ φυλὴν. Οἱ Γάλλοι ἔπειτα ἀπὸ ἄλλα σκοτάδια ἔγιναν οἱ πιστότεροι φορεῖς τῶν ἀρχαίων πνευματικῶν καὶ ψυχικῶν ἀρετῶν. Οἱ πιστότεροι ἀντιπρόσωποι των.

Ἐμεῖς διεσώσαμε τὴ φυλὴν, ἐκεῖνοι τὴ πνευματικὴ καὶ ψυχικὴ παράδοσι.

Ὅλων τῶν δυτικῶν λαῶν βέβαια ὁ πολιτισμὸς ἐπῆρε τὴ τροφήν του ἀπὸ τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πολιτισμόν, κανεὶς ὅμως δὲν κατώρθωσε νὰ κάμῃ τόσο δικές του, νὰ ἐνσαρκώσῃ τόσο τὶς χαριστικὰς ἀρετὰς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ὅσο ὁ Γαλλικὸς Λαός, καὶ τόσο ποῦ πολλὰ ἀπὸ τὰ ἐλαττώματα τῶν ἀρχαίων νὰ βρίσκουμε σ' αὐτόν.

Γιατὶ σὲ ποῖον ἄλλον σήμερον βρίσκουμε τόσο τὴ διαύγειαν τῆς σκέψεως, τὴ λατρεία τοῦ ὠραίου τὸ ἰδεῶδες τῆς καλλιτεργείας τοῦ ἀτόμου, τὴ λατρεία τῆς ἐλευθερίας καὶ πάνω ἀπ' ὅλα τὸ πανανθρώπινον ἰδεῶδες τοῦ πολιτισμοῦ ἔξω ἀπὸ κάθε φυλετικὴ ἀποκλειστικότητα, καὶ τὴν κυριαρχικὴν τοποθέτησιν τῆς διανοήσεως εἰς τὴν κλίμακα τῶν ἀνθρωπίνων ἀξιών ὅσο σ' αὐτόν;

Ἀληθινὰ ὁ λαὸς αὐτὸς δὲν ἄφισε τὸν πυρσὸ νὰ σβυσθῆ, τὸν κράτῃσε ψηλὰ καὶ ποιὸς ξέρει, ἴσως γιὰ νὰ μᾶς τὸν ξαναδώσῃ ἂν ποτε σταθοῦμε ἄξιοι τῆς τιμῆς αὐτῆς εἰς τὴν ὁποίαν τὸ αἷμα καὶ ἡ γλώσσα μᾶς δίνουν δικαιώματα, ἢ μᾶλλον μᾶς ἐπιβάλουν ὑποχρεώσεις.

Τὸ αἶσθημα αὐτὸ τῆς θετικῆς ἀδελφότητος ξάστερα ἢ ὑποσυνείδητα δὲν ἔπαυσαν νὰ αἰσθάνωνται οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωσίν τους, καὶ ἀκόμη πρὶν ἀπὸ αὐτήν.

Γιὰ ὅλα αὐτὰ ὁ καθένας θὰ ἐννοήσῃ τὸν πόνο πού ἐδοκιμάσαμε ἔταν εἶδαμε ἢ ἐπληροφορηθήκαμε πού ἀγγλικὸ καὶ γαλλικὸ αἷμα ἔπεσε στοὺς πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως.

Ἀλλὰ τὸ θλιβερώτερον πάντων δὲν ἦσαν οὔτε αἱ σημειωθεῖσαι ἀπώλειαι, οὔτε οἱ κίνδυνοι πού ἀπεφύγαμεν. Τὸ θλιβερώτερον ἦτο ἡ χαρὰ καὶ ἀγαλλίασις τὴν ὁποίαν ἠσθάνθησαν ἐκ τῆς στρατιωτικῆς ἐκείνης ἐπιχειρήσεως ὅλοι οἱ ὑπεύθυνοι καὶ ὁπωςδήποτε πρωτοστατήσαντες εἰς αὐτήν. Ὅλοι ἐκεῖνοι ἐδέχοντο συγχαρητήρια, καὶ οἱ ὁπαδοὶ ἀλληλοσπάζοντο μεταξὺ τους. Θέαμα ἐκτάκτως ἀποκαρδιωτικόν. Ὁ φιλικὸς πρὸς αὐτοὺς τύπος ἐξύμνει τὸ κατόρθωμα, καὶ ἐώρταζεν, ὡς ἔλεγε, τὴν νίκην κατὰ τῶν τριῶν Μεγάλων Δυνάμεων.

Χαρακτηριστικὸν τῆς διανοητικότητος ταύτης, ἦτο τὸ τηλεγράφημα πού ἀπέστειλεν ἔπειτα ἀπὸ τὴν νίκην τὸ ἐν Ἀθήναις Κέντρον τῶν Ἐπιστράτων πρὸς τὰ ἀνά τὴν Ἑλλάδα μέλη αὐτοῦ. Τὸ τηλεγράφημα τοῦτο εἶχε, κατὰ λέξιν ὡς ἐξῆς: «Δεχθῆτε τὸν ἀσπασμόν, τὸν ὀφειλόμενον εἰς τοὺς ἥρωας. Οἱ βράχοι τῆς Ἀκροπόλεως ἐπανάκτησαν, χάρις εἰς σᾶς, τὴν παλαιάν των αἰγλήν. Καὶ τώρα μείνετε ἄγρυπνοι περὶ τὸν θρόνον τοῦ μεγάλου Βασιλέως.

Ἄλλ' ἀκόμη χαρακτηριστικώτερα εἶναι ἡ ἡμερησία διαταγῆ, πού ἐξέδωκεν ὁ βασιλεὺς διὰ τοῦ ὑπευθύνου Ἰπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν Χατζοπούλου.

Ἡ διαταγῆ αὕτη ἔχει κατὰ λέξιν ὡς ἀκολούθως:

«Πρὸς τὰ στρατεύματα τῆς Φρουρᾶς Ἀθηνῶν καὶ τοὺς ἄλλους πολεμιστάς. Μὲ καρδίαν ἐκχειλίζουσαν ἀπὸ εὐγνωμοσύνης, σᾶς ἀπευθύνω, κατὰ διαταγὴν τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος τοῦ Βασιλέως καὶ Ἀρχιστρατήγου, τὰ συγχαρητήρια καὶ τὴν εὐαρέσκειάν μου, διὰ τὴν παραδειγματικὴν ὑμῶν συμπεριφορὰν, κατὰ τὰς ἀλησημονήτους ἡμέρας τῆς 18 καὶ 19 Νοεμβρίου. Ἡ πίστις, ἡ αὐτοθυσία καὶ τὸ θάρρος σας ἔσωσαν τὴν πατρίδα, κινδυνεύουσαν ἐκ μέρους ἐχθρῶν, οἵτινες ἠλπίζαν νὰ διαταράξουν τὴν τάξιν καὶ νὰ ἀνατρέψουν τὴν δυναστείαν.

«Οἱ ἐχθροὶ μας ὀφείλουν νὰ γνωρίζουν σήμερον, ὅτι τόσοσ γενναῖα στρατεύματα εἶναι ἀήττητα καὶ δύναμαι πλέον ν' ἀτενίζω τὸ μέλλον μετ' ἐμπιστοσύνης (Ἰπογρ.) Χατζοπούλου.

Ἡ ξεκαθάρισις τῶν ἐσωτερικῶν διαφορῶν.

Καὶ ἔτσι εἶχον τὰ πράγματα σχετικῶς μὲ τοὺς ξένους καὶ τὴν στρατιωτικὴν περιπέτειαν, ἣ ὁποία ἀνωτέρω περιεγράφη. Ἄλλ' οἱ βασιλικοὶ, οἱ ὁποῖοι εἶχον πιστεύσει πού ἐνίκησαν τοὺς Ἀγγλογάλους, ἐθεώρησαν τὴν στιγμὴν κατάλληλον διὰ νὰ λύσουν, ὡς ἔλεγον, καὶ τὰς ἐσωτερικάς των διαφοράς, πού ἀπέβλεπαν εἰς τὴν ἐξόντωσιν τοῦ βενιζελισμοῦ.

Ἄλλὰ γιὰ νὰ ἀρχίσῃ ἡ καταδίωξις ἔπρεπε νὰ ἐξευρεθῇ μία ἀφορμὴ. Καὶ ἡ ἀφορμὴ ἐξευρέθη. Διεδόθη δηλαδὴ καὶ ἐπανελαμβάνετο ἀπὸ ὄλους τοὺς βασιλικούς, ὅτι κατὰ τὴν 18ην Νοεμβρίου διαρκούσης τῆς μάχης οἱ βενιζελικοὶ ἐπυροβόλουν ἐκ τῶν παραθύρων των κατὰ τῶν μαχομένων Ἑλλήνων. Ψεῦδος ἀσύστολον. Τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οὐδεὶς Ἑλλήν στρατιώτης ἐφρονεῦθη ἐντὸς τῆς πόλεως.

Καὶ τὸ χερίστον, ὅτι εἰς τὴν διάδοσιν αὐτὴν δὲν ἐστηρίχθησαν οὔτε αἱ λαϊκαὶ μᾶζαι, ἀπὸ τὰς ὁποίας συνήθως προέρχεται μία ἐπανάστασις, οὔτε καὶ αἱ κομματικαὶ μᾶζαι, μὲ ἄλλα λόγια ὁ ἀντιβενιζελικὸς λαός. Ἄλλ' ἐστηρίχθη γιὰ πρώτη φορά, τοῦλάχιστον στὸ τόπο μας, τὸ ἐπίσημον Κράτος, τὸ ὁποῖον ὠργάνωσε στάσιν, καὶ κατήργει οὐσιαστικῶς ἢ καὶ τυπικῶς τοὺς διευθυντὰς τῆς δημοσίας ἀσφαλείας, ἣ ὁποία οὕτω περιήρηχο εἰς τοὺς μπράβους τοῦ ἀντιβενιζελισμοῦ. Τὸ αὐτὸ ἐγένετο καὶ μὲ τοὺς Διευθυντὰς τῆς Ἀστυνομίας ἢ τοὺς Φρουράρχους. Καὶ γενικῶς ἔθεσεν ἐπὶ κεφαλῆς τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν πρόσωπα ὄχι γιὰ νὰ συγκρατήσουν τὴν τάξιν, ἀλλ' ἀντιθέτως γιὰ νὰ τὴν παραλύσουν. Τοῦτο δὲ ὄχι μόνον εἰς τὰς Ἀθήνας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν λοιπὴν Παλαιὰν Ἑλλάδα, καθὼς καὶ εἰς τινὰς ἐπαρχίας τῆς νέας Ἑλλάδος.

Κατὰ τὰς ἡμέρας ἀκριβῶς ἐκεῖνας ἔφυγα ἀπὸ τὰς Ἀθήνας, πού ἡ ζωὴ ἦτο κόλασις, γιὰ νὰ πάω στὴ Κέρκυρα. Ἐφηρμόζετο ἀπὸ τὸν συμμαχικὸν στόλον αὐστηρὸς ἀποκλεισμός τῶν ἐλληνικῶν παραλίων. Συγκοινωνία διὰ θαλάσσης καμμία. Ὑπεχρεώθη νὰ φύγω μὲ ἓνα μικρὸ ἰστιοφόρον. Πηγαίνοντας στὴ Κέρκυρα ἐσταματήσαμε στὴ Πρέβεζα. Ἐκεῖ μᾶς ἀνεγνώρισαν, μᾶς ἐξέλαβον γιὰ βενιζελικούς. Εἰδοποιήθησαν ἀμέσως οἱ ἐπίστρατοι, δηλαδὴ οἱ διοικοῦντες τὴν περιφέρειαν. Ἐμεῖς στὸ μεταξὺ ἐμπήκαμε στὸ ἰστιοφόρον καὶ ἐφευγάμε. Δὲν διηγύσαμεν ὅμως παρὰ ἐλάχιστα μέτρα, καὶ φθάνει σῶμα ἐπιστράτων εἰς τὴν παραλίαν καὶ ἀρχίζει νὰ πυροβολῇ ἐναντίον ἡμῶν καὶ τοῦ ἀναχωροῦντος ἰστιοφόρου, εὐτυχῶς χωρὶς ἀποτέλεσμα δι' ἡμᾶς, ὄχι ὅμως καὶ διὰ τὸ πλοιάριον, τὸ ὁποῖον ὑπέστη βλάβας.

Τὸ γεγονός γιὰ τὴν περίοδον ἐκεῖνην ἦτο ἴσως ἐκ τῶν ἀσημάντων, ἀλλ' ὅπωςδὴποτε εἶναι ἐνδεικτικὸν τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον διοικεῖτο ἡ Ἑλλάς κατὰ τὴν περίοδον ἐκεῖνην, ἔπειτα ἀπὸ τὴν στάσιν πού ὠργάνωσε τὸ ἐπίσημον Κράτος.

Ἄλλὰ τὸ θλιβερότερον ὑπῆρξεν ὅτι ἡ ὀργάνωσις αὐτὴ δὲν περικρίθη.

εις τὴν διοίκησιν. Περιέλαβε καὶ τὴν Δικαιοσύνην. Καὶ ταύτην μάλιστα γιὰ πρώτην φοράν. Διότι εἰς κανὲν ἄλλο κίνημα (καὶ φεῦ δὲν ὑπῆρξαν ταῦτα ὀλίγα) ὅπως καὶ εἰς καμμίαν ἄλλην στάσιν ἀνέμιξαν καὶ τὴν Δικαιοσύνην. Καὶ τοῦτο ὑπῆρξε παράδοσις ἀληθινὰ πολύτιμος, ποῦ στοιχειωδῶς ἔπρεπε νὰ σεβασθοῦν καὶ οἱ ὀργανώσαντες τὴν στάσιν, ἡ ὁποία ταύτην τὴν στιγμὴν μᾶς ἀπασχολεῖ.

Οὕτω εἰσαγγελεῖς, ἀντεισαγγελεῖς καὶ ἀνακριταὶ μετέφερον τὰ γραφεῖα των εἰς τὸ Φρουραρχεῖον καὶ ἐκεῖθεν ἀνεξέταστα ἐξέδιδον ἐντάλματα συλλήψεως ὄχι μόνον κατὰ πολιτῶν ποῦ ἀνεζητοῦντο ἀπὸ τὴν Δικαιοσύνην ἔστω καὶ δι' ἀνυποστάτους πράξεις, ἀλλὰ καὶ κατὰ ἐντίμων πολιτῶν, ποῦ εἶχον συλληφθῆ, ἄνευ οὐδεμιᾶς δικαιολογίας, ἀπὸ τοὺς μπράβους τῆς ἀντιβενιζελικῆς παρατάξεως, εἴτε ὄργανα τῆς τάξεως ἦσαν οὗτοι, εἴτε καὶ μὴ, γιὰ νὰ κάμουν ἐκ τῶν ὑστέρων δῆθεν νόμιμον τὴν ἀπ' ἀρχῆς ἄκυρον καὶ παράτυπον σύλληψιν.

Ἄλλὰ δὲν περιελήφθη εἰς τὴν στασιαστικὴν κρατικὴν ὀργάνωσιν μόνη ἡ Δικαιοσύνη πλὴν τῆς Διοικήσεως, περιελήφθη ἀτυχῶς καὶ ἡ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία δυστυχῶς ἐχρησιμοποιήθη διὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὸ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων μῖσος, καὶ καλλιεργήσῃ τὸν ἐμφύλιον σπαραγμὸν.

Καὶ ἀληθῶς κατὰ τὴν 12/15 Δεκεμβρίου 1916 συνήλθεν ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Θεοκλήτου καὶ ἐν σώματι (ἀκολουθουμένη μάλιστα ἀπὸ ὅλον τὸν κλῆρον) μετέβη εἰς τὸ πεδῖον τοῦ Ἄρεως καὶ ἐκεῖ ἐπετέλεσε τὴν ἀντιχριστιανικωτέραν πράξιν, ποῦ νοῦς ἀνθρώπινος ἠδύνατο νὰ φαντασθῆ, ἐχοροστάτησε δηλαδὴ εἰς δέησιν ἀναθέματος κατὰ τοῦ Βενιζέλου.

Ἄλλ' ὁ Βενιζέλος δὲν ἦτο ὁ ἀπλοῦς πολίτης ποῦ ἐκρίνετο καθ' ὃν τρόπον ἐκρίνετο ἀπὸ τὴν Ἱερὰν Σύνοδον τῆς Αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ἦτο ὁ ἀρχηγὸς ἂν ὄχι τῆς ἡμισείας Ἑλλάδος, πάντως ἐνὸς μεγάλου μέρους αὐτῆς, τὸ ὁποῖον οὕτω ἐτίθετο ἀντιμέτωπον πρὸς τὸν θεσμόν ἐκείνον, ὁ ὁποῖος δὲν ἐδημιουργήθη διὰ νὰ καλλιεργήσῃ τὸ μῖσος καὶ γενικώτερον τὰ πάθη, ἀλλὰ τοῦναντίον διὰ νὰ τὰ καταπραῦνη καὶ τὰ σβύνη.

Χωρὶς τοιαύτην τινα ἀποστολὴν ἡ Ἐκκλησία δὲν θὰ εἶχε λόγον ὑπάρξεως. Γι' αὐτὸ ἐχαρκτήρισα ἀντιχριστιανικωτέραν πάσης ἄλλης τὴν πράξιν ποῦ ἐξετάζεται ταύτην τὴν στιγμὴν.

Τὸ πρᾶγμα μοιραίως δὲν ἔσταμάτησεν ἕως ἐδῶ, διότι ὁ ἀρχηγὸς τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας μας ἐκάλεσεν ὄλους τοὺς πιστοὺς διὰ νὰ ρίψουν λίθον κατὰρας κατὰ τοῦ Βενιζέλου, ὁ ὁποῖος ἂν ὄχι τι ἄλλο, ἦτο καὶ αὐτὸς χριστιανός, ὅπως ἦσαν καὶ ἐκεῖνοι ποῦ ἐκαλοῦντο νὰ ρίψουν τὸν λίθον τοῦ ἀναθέματος: «Κατὰ τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, εἶπε κατὰ λέξιν ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας μας, φυλακίσαντος ἀρχιερεῖς καὶ ἐπιβουλευθέντος τὴν βασιλείαν καὶ τὴν πατρίδα, ἀνάθεμα ἔστω». Μεγαλυτέρα ἀσχημία δὲν ἦτο δυνατή.

Τὸ ἀτύχημα ὑπῆρξεν ἔτι ἐπὶ κεφαλῆς ὅλης αὐτῆς τῆς κινήσεως ἐτέθη

Ἰεράρχης, ἀναγνωριζόμενος παρὰ πάντων ὡς ἐνάρετος, ὁ ὁποῖος ὅμως, παρ' ὅσα καὶ ἂν ἐπετέλεσεν εἰς τὸν βίον του, διὰ τῆς πράξεώς του ταύτης κατήσχυε τὸν θρόνον του.

Ἡ ἐπαίσχυντος καὶ μεσαιωνικὴ αὐτῆ τελετῆ δὲν ἔπρεπε φαίνεται νὰ μείνῃ γνωστὴ μόνον ἐντὸς τῶν ἐλληνικῶν ὁρίων. Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Ζαλοκώστας ἔσπευσε νὰ τὴν τηλεγραφήσῃ καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικόν: Καὶ ἰδοῦ: «Ἀθῆναι 14/27 Δεκεμβρίου (ἀριθμὸς 9963), Ἑλληνικὴν Πρεσβείαν Παρισίων. Παρὰ ἐπιμόνους ἀντιθέτους ἐνεργείας κυβερνήσεως, ὁ λαὸς τῆς Ἀττικῆς προέβη προχθὲς εἰς ἔμπρακτον ἐκδήλωσιν ἐναντίον ἐπαναστάσεως Θεσσαλονίκης. Πλήθη λαοῦ, ἀνερχόμενα εἰς δεκάδας χιλιάδων, μετέβησαν εἰς τὸ πεδίον τοῦ Ἄρεως καὶ ἔρριψαν λίθον ἀναθέματος κατὰ «προδότην». Αἰτήσῃ τῶν συντεχνιῶν μετέσχεν ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν. Ἀνακοινώσατε παρακαλῶ τὸ τηλεγράφημα τοῦτο εἰς πρόσεδρον Ὑπουργὸν Βέρνης. (Ὑπογραφή) Ζαλοκώστας, Ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν».

Μεγαλύτερη ἀναισθησία δὲν θὰ ἦτο εὐκολῆ.

Κατὰ τὰ λοιπὰ ἡ ξεκαθάρισις τῶν ἐσωτερικῶν λογαριασμῶν δὲν ἀνεβλήθη.

Ἡ καταδίωξις τῶν βενιζελικῶν ἤρχισε τὴν πρῶτῃν τῆς ἐπομένης τῆς μάχης τῶν Ἀθηνῶν. Χωρὶς τὴν ἐξολόθρευσιν τοῦ βενιζελισμοῦ θὰ ἀπέβαιναν ἄχρηστη ἡ νίκη κατὰ τῶν Ἀγγλογάλων!! Γι' αὐτὸ μᾶς ἐχρειάζετο, ἔλεγον οἱ νικηταί, ἡ νίκη αὐτῆ, γιὰ νὰ λύσουμε δηλαδὴ τοὺς ἐσωτερικοὺς μας λογαριασμοὺς. Καὶ ἀρχίζει ἡ καταδίωξις. Περιμαζεύματα ἐπιστράτων, χωροφυλάκων, ναυτῶν καὶ πολιτῶν ὠπλισμένα ἀπετέλεσαν ὁμάδας καὶ διηυθύνθησαν πρὸς ὄλας τὰς συνοικίας τῶν Ἀθηνῶν πρὸς ἀναζήτησιν τῶν κατοικιῶν τῶν βενιζελικῶν. Ἐκ τῶν κατοικιῶν τούτων ἐπροτιμῶντο αἱ ἀνήκουσαι εἰς τοὺς εὐπορωτέρους, ἢ εἰς ἐκείνους ποὺ εἶχαν ἐκκρεμεῖς διαφορὰς μὲ τοὺς ἐπιτιθεμένους, γιὰ νὰ ἐκδικηθοῦν οἱ τελευταῖοι οὗτοι τὸ πάθος των.

Ἡ ἐπιθέσις ἤρχισε μὲ πυροβολισμοὺς κατὰ τῶν παραθύρων ἰδίᾳ τῶν ὑπὸ καταδίωξιν πολιτῶν. Τοὺς πυροβολισμοὺς ἠκολούθει διάρρηξις τῶν θυρῶν καὶ εἰσβολὴ ὄλου αὐτοῦ τοῦ συρφετοῦ εἰς τὰς ξένας οἰκίας, χωρὶς νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψει οὔτε αὐτὸ τὸ οἰκογενειακὸν ἄσυλον.

Αἱ ἐπιθέσεις αὗται ἐγίνοντο συγχρόνως εἰς τὰς πλείστας συνοικίας τῆς πρωτευούσης. Εὐθὺς ποὺ εἰσῆρχοντο τὰ κακοποιὰ αὐτὰ στοιχεῖα ἐζήτουν τοὺς ἰδιοκτῆτας καὶ συνηθέστατα ἐλεηλάτουν περιουσιακὰ πολυτελεῖ ἀντικείμενα δυνάμενα νὰ μεταφερθοῦν, ἢ προσέβαινον εἰς ἄλλας βιαίας ζημίας.

Ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας κινούμεναι αἱ διάφοροι ὁμάδες συνελάμβανον πολιτευτάς, καθηγητάς, τραπεζίτας, δημοσιογράφους, ἐπαγγελματίας καὶ πολίτας πάσης τάξεως καὶ κάθε ἐπαγγέλματος. Ὅλοι αὐτοὶ μετεφέροντο ἢ εἰς τὴν Βουλὴν καὶ ἔρριπτοντο εἰς τὰ ὑπόγεια αὐτῆς, ἢ εἰς τὸ Φρουραρχεῖον, ὅπου ἐνεκλείοντο εἰς τὰ κρατητήρια, ἢ ἀπ' εὐθείας εἰς τὰς φυλακάς, μὲ μόνον τὸ ἀμάρτημα, ποὺ εἶχον πιστέψῃ εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ Βενιζέλου. Ὅλα δὲ αὐτὰ συνηθέστατα χωρὶς κανὲν ἔνταλμα συλλήψεως, τὸ ὅποιον ἂν κἄποτε συνετάσσετο ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ χωρὶς καμμίαν ἔρευναν ἀπὸ τὰς

ἀρμοδίας δικαστικὰς ἀρχάς. Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας εἶναι φανερόν, ὅτι αἱ φυλακαὶ εἶχαν γεμίσει ἀπὸ φυλακισμένων. Ἄλλὰ δὲν ἦσαν μόναι αἱ φυλακαὶ τῆς πρωτεύουσας, ποῦ εἶχαν γεμίσει, διότι καὶ αἱ ἐπαρχίαι, ποῦ περισσότερο καὶ ποῦ ὀλιγώτερον ἔσπευδον νὰ μιμηθοῦν τὸ παράδειγμα τῶν Ἀθηνῶν.

Τὰ οἰκογενειακὰ ἄσυλα εἶχον τεθῆ κατὰ μέρος. Ἐλευθερίαι προσωπικαὶ δὲν ὑπῆρχον.

Ἐνίοτε τινὰς ἐκ τῶν συλλαμβανομένων, καὶ προφανῶς ἐκείνου κατὰ τῶν ὁποίων ὑπῆρχον ἰδιαιτεραὶ προσωπικαὶ ἀφορμαί, τοὺς ἐτοποθετοῦν εἰς ἀμύξας καὶ τοὺς περιέφεραν ἀνὰ τὰς ὁδοὺς καὶ τὰς πλατείας, διὰ νὰ τοὺς χλευάζουν καὶ τοὺς φτύνουν οἱ διαβάται.

Αἱ βενιζελικαὶ ἐφημερίδες ἐκλείσθησαν ὅλαι βιαίως. Τὰ γραφεῖα καὶ τὰ πιεστήρια αὐτῶν τὰ κατέστρεψαν τὰ ὄργανα τῆς τάξεως.

Ἡ μεγάλη πλειονότης τῶν ἀξιωματικῶν ἐτήρει στάσιν παθητικὴν. Δὲν ἐλάμβανε βεβαίως μέρος εἰς τὴν κίνησιν ταύτην, ἀλλὰ καὶ δὲν ἀνεμυγνύετο ὅποτε θὰ ἐμετριάζοντο αἱ διάφοροι βρωμερότητες.

Ἄλλ' ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος κατὰ τὰ νοεμβριανὰ ὑπέστη τὰ μεγαλύτερα μαρτύρια, ἐξ ὧν τῶν Ἑλλήνων, ἦτο ὁ ἐθνικὸς εὐεργέτης Ἐμμανουὴλ Μπενάκης, Δήμαρχος τότε Ἀθηναίων. Οὗτος, ἐβδομηκοντούτης καὶ πλέον, παρέμενε εἰς τὸ σπῆτι του, ὅπου τὸ πρῶτ' τῆς 19ης Νοεμβρίου 1916 ἐδέχθη τὰ πυρὰ μιᾶς μεγάλης ὁμάδος κακοποιῶν, ἐνῶ συγχρόνως ἐβάλλετο τὸ σπῆτι του διὰ πυροβολισμῶν ἐκ τῆς ἐκεῖ πλησίον κατοικίας τοῦ Ὑψηλάντη, σταυλάρχου τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς κατοικίας τοῦ Τζῶν Θεοτόκη, Ἀυτάρχου τῆς Βασιλίσσης Σοφίας.

Συρφετὸς μπράβων καὶ κακοποιῶν εἰσῆλθεν εἰς τὸ μέγαρον Μπενάκη (ποῦ εἶναι αὐτὸ τοῦτο ποῦ σήμερον στεγάζεται τὸ Μπενάκειον Μουσεῖον).

Ἐκ τοῦ συρφετοῦ τούτου τινὲς ἐπεδόθησαν εἰς τὴν λεηλασίαν πολυτιμῶν ἀντικειμένων ἐκ τῶν δυναμένων νὰ μεταφερθοῦν, ποῦ εὕρισκοντο στὸ πλούσιο σπῆτι. Ἄλλοι μετέφερον διὰ τῆς βίας τὸν Μπενάκην ἀσκεπῆ, γιὰ νὰ τὸν πάρουν εἰς τὸ Φρουραρχεῖον. Αἱ λέξεις ἄτιμε, προδότη καὶ φονεῖα ἦσαν αἱ λέξεις μὲ τὰς ὁποίας ἐτιλοφορεῖτο ὁ σεβαστὸς πρεσβύτες, ἐνῶ συγχρόνως ἕνας μπράβος ἐκ τοῦ συρφετοῦ τὸν τραυματίζει εἰς τὸ πρόσωπον διὰ τῆς λαβῆς τοῦ περιστρόφου του. Ὁ συρφετὸς ἐξήτει λόγον ἀπὸ τὸν Μπενάκην, διότι, ἀκολουθῶντας εἰς τὰς πολιτικὰς του πεποιθήσεις τὴν πολιτικὴν τοῦ Βενιζέλου, ἦτο προδότης τῆς πατρίδος, ἀλλὰ καὶ διότι, ὡς ἔλεγον, αὐτὸς εἶχε κλέψῃ τὰ ἀσημένια μαχαιροπήρουνα τοῦ Ὑψηλάντη!! Διότι καὶ αὐτὴ ἡ κατηγορία τοῦ ἀπεδίδοτο!!!

Εἰς τοιαύτην κατάστασιν περιέφερον τὸν Μπενάκην ἀπὸ κρατητηρίου εἰς κρατητήριον, μὲ μίαν ἀνάπαυσιν δύο ἡμερῶν, ποῦ τὸν ἀφήκαν νὰ μείνῃ στὸ σπῆτι του, μὲ τὴν ἐλπίδα ποῦ οὗτος θὰ ἔσπευγε ν' ἀποκηρύξῃ τὸν Βενιζέλον δι' ἐπισήμων δηλώσεων ποῦ θὰ ἐκυκλοφόρουσαν εἰς τὸ κοινόν.

Ἄλλ' ὁ Μπενάκης δὲν ἔσπευξε καὶ ἔτσι πετιέται στὴ φυλακὴ ἀπὸ

τὴν ὁποῖαν ἐβγήκε μαζί με ἄλλους τοὺς ἄλλους, οἵτινες ἐξήλθον με τὴν νόταν τῆς Ἀντάντ.

Ἄλλὰ δὲν ἤρκει ὁ Δήμαρχος Ἀθηναίων, ἔπρεπε νὰ καταδιωχθῆ καὶ ὁ Δήμαρχος Πειραιῶς, ποὺ ἦτο καὶ αὐτὸς βενιζελικός. Ἄλλ' αὐτὸς εὐφύεστερος εἶχε φύγη. Ἄντ' αὐτοῦ ὁμιῶς συλλαμβάνουν τὴν δεκαοκταετιδα θυγατέρα του, εἰς τὴν ὁποῖαν ἀπαγγέλλεται κατηγορία ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ.

Ἄλλὰ καὶ ἀσθενεῖς μετεφέροντο εἰς τὰς φυλακὰς ἀπὸ τὰ κρεββάτια των, ὅπως ὑπῆρξεν ὁ λογογράφος Ἰωάννης Δαμβέργης, καὶ ὁ ἀνώτερος ἀλλὰ καὶ ἐντιμότερος διοικητικὸς ὑπάλληλος Περικλῆς Μαζαράκης, εἰς τὸν ὁποῖον ἀπεδίδετο ἡ κατηγορία ποὺ εἶχε κλέψη μίαν γραφομηχανὴν ἐκ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν.

Ἄλλὰ καὶ ἐκτελέσεις φαίνεται ποὺ δὲν ἔλειψαν. Ἐγένοντο τοιαῦται εἰς τὸ μικρὸν Φρουραρχεῖον κατ' ἀνθρώπων ἀσήμεων, ἀλλὰ πάντως ὀχληρῶν διὰ τοὺς νικητὰς. Τρεῖς τοιούτους ἀναφέρει ὁ ἐπίσημος κατάλογος τῆς ἀστυνομικῆς διευθύνσεως, ὁ ὁποῖος τοὺς ἀποκαλεῖ στασιαστὰς. Καὶ οὐδεὶς οὔτε καπεδιώχθη, οὔτε ἐξητάσθη διὰ τὰς ἐκτελέσεις ταύτας. Οὔτε αὐτοὶ οἱ ἀστυνομικοὶ ποὺ ἐβεβαίωσαν τοὺς θανάτους.

Τὴν ἐπομένῃ τῆς μάχης τῶν Ἀθηνῶν πολιορκεῖται ἡ κατοικία τοῦ Βενιζέλου. Ὑπεστηρίζετο συγχρόνως ὅτι αὕτη ἀπετέλει φρουρίον γεμάτο ἀπὸ ὅπλα. Ἐκ τοῦ φρουρίου τούτου, ὑπεστηρίζετο ὅτι ἐρρίφθησαν πολλοὶ πυροβολισμοὶ ἐναντίον τῶν στρατιωτῶν, ποὺ ἐπολέμησαν τὴν προηγουμένην. Ἡ ἐπιχειρήσις ἐκρίνετο σοβαρά, καὶ γι' αὐτὸ ἐγένετο κατ' αὐτῆς ἐπίθεσις παρὰ μεγάλης ὁμάδος καὶ καλὰ ὀπλισμένης. Τῆς ἐπιθέσεως προηγήθη ὁμοβροντία πυροβολισμῶν κατὰ τοῦ σπητιοῦ. Ὀλόκληρος ὁ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πανεπιστημίου τοῖχος τῆς οἰκίας εἶχε γεμίσει ἀπὸ σφαῖρες. Ἐπειτα ἀπὸ τόσες σφαῖρες ὁ συρφετὸς διέρρηξε τὴν θύραν καὶ εἰσέρχεται στὸ ξένο σπήτι. Τίποτε ἐξ ὧσων ὑπεστηρίζετο δὲν εὐρέθη. Οὔτε ἓνα πιστόλι, οὔτε μία σφαῖρα. Τὸ μόνον ποὺ ἀνευρέθη καὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο χρῆσις ἦτο ἡ ἰδιωτικὴ ἀλληλογραφία τοῦ Βενιζέλου, ἡ ὁποία προστυχῶτατα ἐδημοσιεύετο τμηματικῶς καὶ καθημερινῶς ἀπὸ τὰς βασιλικὰς ἐφημερίδας.

Σχετικῶς με τὸν μῦθο περὶ πυροβολισμῶν ριφθέντων ἐκ τῆς οἰκίας τοῦ Βενιζέλου ὑπάρχει τηλεγράφημα τοῦ ἐν Ῥώμῃ πρεσβευτοῦ μας Κορομηλά, ποὺ ἔχει κατὰ λέξιν ὡς ἐξῆς: «Ῥώμη 3/16 Δεκεμβρίου 1916. Ἡ Ἑλληνικὴ Πρεσβεία πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν, Ἀθήνας. Ἐγγραφον ἐμπιστευτικὸν τοῦ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτοῦ τῆς Ἀμερικῆς βεβαιώνει, ὅτι, ὡς ἰδίους ὁμμασιν ἀντελήφθη οὗτος, οὐδεὶς ἐπυροβόλησε κατὰ τοῦ στρατοῦ ἢ τῶν πολιτῶν ἐκ τῆς οἰκίας τοῦ Βενιζέλου. Τοῦτο ἐκλόνησε μεγάλως τὴν πίστιν, ἣν οἱ Ἀμερικανοὶ καὶ ἄλλοι ἀμερόληπτοι ἔδιδαν εἰς τὰς ἐξ Ἀθηνῶν ἐρχομένας εἰδήσεις. (Ὑπογραφή) Κορομηλάς».

Ὡς εἶναι γνωστὸν, ἡ Ἀμερικανικὴ πρεσβεία εὐρίσκετο ἐν Ἀθήναις ἀπέναντι τῆς κατοικίας τοῦ Βενιζέλου.

Ἐπὶ πλεόν, ἡ γλῶσσα τοῦ βασιλικοῦ τύπου, ὁ ὁποῖος παρηκολούθει

ὄλες αὐτὲς τίς ἀσχημίαι, ἦτο πλέον ἢ ἀπρεπής. Δὲν περιορίζετο οὗτος νὰ ἐξυμνή τὴν νίκην τῆς 18ης Νοεμβρίου 1916, ἀλλ' ἐχειροκροτεῖ καὶ ὄλες αὐτὲς τίς βρωμερότητες, προσπαθῶν νὰ τὰς συγκαλύψῃ, μὲ τὴν δικαιολογίαν ὅτι ὁ λαὸς εἶχεν ἀποκάμῃ καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ συγκρατηθῇ.

Μέσα στὴ μεγαλύτερα ἔξαψι τῶν παθῶν, δημοσιεύεται, στὴ βασιλικὴ ἐφημερίδα «Νέα Ἡμέρα», φωτοτυπία μιᾶς μακρᾶς ἐπιστολῆς δῆθεν τοῦ Βενιζέλου πρὸς τὸν Στρατηγὸν Κόρακαν, διὰ τῆς ὁποίας ὁ πρῶτος ἐξ αὐτῶν εἶδεν εἰς τὸν δεύτερον ὁδηγίας περὶ τῆς ἐπαναστάσεως ποῦ θὰ ἐγίνετο στὰς Ἀθήνας, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν προέλασιν συμμαχικῶν ἀγχημάτων.

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἦτο ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους πλαστή, ὡς προέκυψεν ἐξ ἐπιμελοῦς ἀνακρίσεως, ποῦ δὲν ἀφῆκε καμμίαν οὔτε τὴν ἀπωτάτην ἀμφιβολίαν. Ἡ ἐξ αὐτῆς ὅμως ἐντύπωσις ὑπῆρξε πλέον ἢ ὀδυνηρά. Ὁ ἀντιγράφος τὴν ἐπιστολὴν πλαστογράφος ἀπεμιμήθη ἐπακριβέστατα τὸν γραφικὸν χαρακτῆρα τοῦ Βενιζέλου, ἀλλὰ καὶ ὁ συντάξας αὐτὴν ὄχι μόνον τὸ ὕφος τοῦ Βενιζέλου μὲ τὸ παραπάνω ἐπέτυχεν, ἀλλὰ καὶ τὰς σκέψεις καὶ τὰς ἐπιθυμίας αὐτοῦ ἐν τοῖς πλείστοις μετέδωκεν.

Δι' ὅλα ταῦτα ἡ πλαστὴ αὕτη ἐπιστολὴ εἶχε βαθυτάτην τὴν ἀπήχησιν.

Ὁ αὐτὸς τύπος, διὰ τοὺς πλείστους ἐκ τῶν συλληφθέντων, ὑπεστήριξεν ὅτι ἦσαν ἐνοχοὶ ἐσχάτης προδοσίας, καὶ ἐζήτηι τὰς αὐστηροτέρας τῶν ποινῶν.

Ἀπὸ τὰς ἀντιβενιζελικὰς ἐφημερίδας εἶχε σβυσθῇ ἡ λέξις κύριος, ὅταν ἐπρόκειτο περὶ ὁπαδῶν τοῦ κόμματος τῶν φιλελευθέρων, ἢ ἀτόμων προσχωρησάντων εἰς τὸ κίνημα τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ Βενιζέλος δὲν ἦτο ὁ κύριος Βενιζέλος, οὔτε κἂν ὁ Βενιζέλος, ἦτο ὁ «προδότης» χωρὶς ἐπώνυμον. Ὁ Κουντουριώτης δὲν ἦτο ὁ κύριος, οὔτε κἂν ὁ ναύαρχος Κουντουριώτης, ἦτο ὁ Κουντουριώτης. Ὁ Ῥωμᾶνος, ἐπειδὴ εἶχε προσχωρήσῃ εἰς τὸ κίνημα τῆς Θεσσαλονίκης ἔπαυσε νὰ εἶναι ὁ κ. Ῥωμᾶνος, ἦτο ὁ «πολύς Ῥωμᾶνος». Γιὰ τὸν ἴδιον λόγον ὁ Γεννάδιος ἦτο ὁ «γνωστὸς Γεννάδιος».

Μεγαλύτερα ἀηδία δὲν θὰ ἦτο εὐκολῃ. Ὅπως ὁποῦτε ἡ κατάστασις, ποῦ ἐδημιούργησεν αὐτὸ τὸ ἐπίσημον Κράτος, ἦτο ἀληθινὰ ἀνυπόφορη. Ἀλλὰ δὲν ἦτο μόνον ἀνυπόφορη, ἦτο καὶ ἀνόητη.

Τὸ Κράτος τῶν Ἀθηνῶν εἶχε προφανὲς συμφέρον νὰ βελτιώσῃ τὰς σχέσεις του μὲ τὴν Ἀντάντ, ἀπὸ τὸ ἔλεος τῆς ὁποίας καὶ ἐξηρτάτο. Ὅσον καὶ ἂν τοῦτο ἐπίστευε ὅτι ἐνίκησε τὰς Δυνάμεις τῆς Συνεννόησεως κατὰ τὴν μάχην τῶν Ἀθηνῶν, ὅσον καὶ ἂν ἤθελε νὰ πιστεῦῃ, ὅτι ἕνεκα τῆς νίκης ταύτης δὲν θὰ εἶχε πλέον τὰς ἐνοχλήσεις τῆς Ἀντάντ, ἐν ἔμνευ βέβαιον, ἀναμφισβήτητον καὶ ὀφθαλμοφανές, ὅτι ἡ Συνεννόησις ἀπετελεῖτο ἀπὸ μεγάλας καὶ ἰσχυρὰς Δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι καὶ τότε ἐκυριάρχουν, καὶ εἰς τὸ μέλλον θὰ ἐκυριάρχουν ὄλων τῶν θαλασσῶν τοῦ κόσμου, καὶ ἐπομένως καὶ τῶν ἐλληνικῶν τοιούτων. Ἐντεῦθεν ἡ καταφανὴς χρησιμομότης τῶν καλῶν σχέσεων.

Ἀλλ' ἡ καταδίωξις τῶν ἐν Ἑλλάδι βενιζελικῶν, δηλαδὴ ἡ καταδίωξις

τῶν φίλων τῆς Ἀντάντ πολὺ κακὰ ἐξυπηρέτει τὸ προφανές συμφέρον τῆς βελτιώσεως τῶν σχέσεων τούτων.

Ἡ στάσις τῆς προσωρινῆς Κυβερνήσεως ἐπειτα ἀπὸ τὰ Νοεμβριανὰ καὶ ἡ σύμψηξις τῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων.

Ἡ μάχη τῶν Ἀθηνῶν εἶχε μοιραίας τὰς συνεπείας, θλιβεράς γὰρ τὴν Ἑλλάδα ὁλόκληρη, ἀλλ' ἀκόμη θλιβρωτέρας διὰ τὸ Κράτος τῶν Ἀθηνῶν. Ἐκ τῆς μάχης ταύτης ἐξετραχύνθησαν ἔτι μᾶλλον καὶ σημαντικὰ αἱ σχέσεις τοῦ Κράτους τῶν Ἀθηνῶν, τόσοσ ἀπέναντι τοῦ Κράτους τῆς Θεσσαλονίκης, ὅσον καὶ ἀπέναντι τῶν Δυνάμεων τῆς Συνενοήσεως. Καὶ δὲν ἦτο τοῦτο ὀλίγον.

Τὴν μεταβολὴν τῶν διαθέσεων τοῦ Κράτους τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τὴν ἔκτασιν ταύτης διαβλέπει κανεὶς εἰς τὸ διάγγελμα, τὸ ὅποιον ἡ Τριανδρία ἐξέδωκεν, ἔχον κατὰ λέξιν οὕτω: «Θεσσαλονίκη, 24 Νοεμβρίου] 7 Δεκεμβρίου 1916. Πρὸς τοὺς κυβερνητικοὺς ἀντιπροσώπους Χανιά, Μυτιλήνην. Χίον, Σάμον κλπ. Τὰ τραγικὰ γεγονότα τῶν Ἀθηνῶν, ὅπου τόσοσ ἐκ τῶν συναγωνιστῶν μας εὗρον μαρτυρικὸν θάνατον καὶ ἐδιώχθησαν σκληρῶς, ἐδημιούργησαν μεταξὺ τοῦ αἰμοσταγοῦς Βασιλέως καὶ τοῦ Ἔθνους χάσμα τοῦ λοιποῦ ἀγεφύρωτον. Ὅπως ἐπιβάλλῃ οὗτος τὴν τυραννίδα του δὲν ἐδίστασε νὰ θυσιάσῃ τὰ ὑπέρτατα συμφέροντα τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τοὺς ἐθνικοὺς ἀνταπαιτητάς μας, μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ βοηθήσῃ τὴν γερμανικὴν νίκην, ἐφ' ἧς καὶ μόνῃς ἠδύνατο νὰ ἐδραιώσῃ τὴν ἐλέφ Θεοῦ βασιλείαν του. Καὶ ὅπως ἐμποδίσῃ τὸν ταχύτερον ἐξοπλισμὸν ἐκείνων τῶν πατριωτῶν, ὅσοι συνετάχθησαν μετὰ τῶν πατροπαραδότων φίλων καὶ προστατῶν Δυνάμεων κατὰ τῶν κοινῶν ἐχθρῶν, δὲν ἐδίστασε νὰ στρέψῃ τὰ ἑλληνικὰ ὄπλα κατὰ τῶν στρατιωτῶν, τῶν ὁποίων οἱ πατέρες ἔχουσαν τὸ αἷμά των ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας. Ἐπωφελούμενος δὲ τῆς εὐκαιρίας ἐξαπέλυσε τὸν βασιλικὸν του στρατὸν εἰς σφαιρὴν ἐκείνων, οἷτινες ἐτήρησαν ἀκαμπτον μὲχρι τέλους τὸ ἐθνικὸν φρόνημα.

» **Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος εἶναι ἔκπτωτος τοῦ θρόνου του.** Δὲν ἀμφιβάλλομεν, ὅτι ὁ λαὸς πανδήμως συνεργόμενος θὰ ἐπιδοκιμάσῃ τὴν ἔκπτωσιν ταύτην, ἥτις ἀφορᾷ προσωπικῶς τὸν τύραννον Βασιλέα καὶ ὄχι τὴν δυναστείαν. Ἡ Προσωρινὴ Κυβέρνησις. Βενιζέλος, Κουντουριώτης, Δαγκλῆς».

Ἄλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἀντιπροσωπείαν τοῦ Κράτους τῶν Ἀθηνῶν ἐπέπρωτο νὰ σημειωθῇ σοβαρὰ μεταβολή. Ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς κοινῆς γνώμης, ἥτις ἐξεδηλώθη ἀπειλητικῆ, δύναται τις νὰ εἴπῃ, εἰς τὰς πρωτεύουσας τῶν Δυνάμεων τῆς Ἀντάντ, παρητήθησαν ἀμέσως οἱ πρέσβεις στὸ Παρίσι Ῥωμᾶνος καὶ Γεννάδιος στὸ Λονδίον, ὡς καὶ ὁ ἐπιτετραμμένος

στή Πετρούπολι Κακλαμάνος, και ἐτέθησαν εἰς τὴν διάθεσιν τῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως Θεσσαλονίκης.

Τὴν μεταβολὴν ταύτην ἀνεγνώρισαν αἱ Κυβερνήσεις Ἀγγλίας και Γαλλίας, αἱ ὁποῖαι μάλιστα δὲν περὶωρίσθησαν ἕως ἐδῶ, ἀλλὰ διώρισαν και ἰδικούς των ἀντιπροσώπους παρὰ τῆ Προσωρινῆ Κυβερνήσει Θεσσαλονίκης, και ὡς τοιοῦτους ὠνόμασαν ἢ μὲν Κυβέρνησις τῆς Ἀγγλίας τὸν Λόρδον Γκρανβιλ, ἢ δὲ Κυβέρνησις τῆς Γαλλίας τὸν Ντὲ Μπιγύ.

Και ἔτσι ἢ ἐπίσημη ἀναγνώρισις, ποῦ ἐζήτηει ὁ Βενιζέλος εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἐγκαταστάσεώς του εἰς Θεσσαλονίκην, ἐπραγματοποιήθη ἀπὸ τῶν Νοεμβριανῶν και διὰ τῆς συνδρομῆς αὐτῶν.

Ἄλλ' ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀνησύχει σημαντικῶς τοὺς πάντας, και ἐκράτει εἰς ἀληθινὴν ἀγωνίαν τοὺς ἐν Ἀθήναις κυβερνῶντας, ἦτο ἢ στάσις ποῦ θὰ ἐτήρει και τὰ μέτρα ποῦ θὰ ἐλάμβανεν ἢ Ἀντάντ, συνεπειᾶ τῶν θλιβερῶν σκηνῶν τῆς 18ης Νοεμβρίου.

Ἐδῶ ὅμως πρέπει νὰ σημειωθῆ γεγονὸς τοῦ ὁποῖου μέχρι τῆς στιγμῆς δὲν ἐγένετο μνεία. Πρόκειται περὶ τῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων διὰ τὴν συγκρότησιν ἢ ἐνίσχυσιν τῶν ὁποῖων εἶχον διαγράψῃ οἱ ἐν Ἀθήναις πλήρες πρόγραμμα τὸ ὁποῖον ἤρχισαν νὰ θέτουν εἰς ἐφαρμογὴν ἀκριβῶς κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν νοεμβριανῶν, μὲ προορισμὸν νὰ παρενοχλοῦν τὰ συμμαχικὰ στρατεύματα τῆς Μακεδονίας.

Τὴν προσπάθειαν ταύτην τῶν ἐν Ἀθήναις κυβερνῶντων ἐγνώριζον διάφοροι, μεταξὺ τῶν ὁποῖων ἦμουν και ἐγώ, και ἕκαστος ἐξ ἡμῶν διηρωτάτο, πῶς τὰς προσπάθειαις των ταύτας δὲν ἀνέστελλον τοῦλάχιστον τώρα, δηλαδὴ κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ποῦ ἢ πολιτικὴ αὐτῶν ζωὴ ἐξηρτάτο ἀπὸ τὸ ἔλεος τῶν κυβερνήσεων τῆς Ἀντάντ ;

Ἄλλ' ἴσως ἤθελεν ἐρωτήσῃ τις, εἶναι ἄρα γε ἀληθὲς ὅτι ἤρχισαν νὰ θέτουν εἰς ἐφαρμογὴν τοιοῦτον πρόγραμμα ἀνταρτικῶν σωμάτων ; Δυστυχῶς εἶναι ἀληθές. Τοῦτο, ὡς εἶπα, πολλοὶ ἐγνώριζον ἔκτοτε, ἀλλὰ και οἱ ὑπόλοιποι τὸ ἐπληροφορήθησαν ἐκ διαφόρων πηγῶν, ἐκ τῶν ὁποῖων θὰ ἤρκει ἢ μνεία δύο τηλεγραφημάτων δημοσιευθέντων εἰς τὴν λευκὴν βίβλον.

Τὸ πρῶτον τηλεγράφημα φέρει ἡμερομηνίαν 22 Νοεμβρίου/5 Δεκεμβρίου 1916, δηλαδὴ κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν νοεμβριανῶν και προέρχεται ἀπὸ τὸν πρεσβευτὴν μας εἰς τὸ Βερολίνον, ἀπευθύνεται δὲ πρὸς τὴν Βασίλισσαν Σοφίαν και ἔχει ὡς ἐξῆς : «Ὁ Γερμανὸς στρατιωτικὸς ἀκόλουθος (Φαλκενχάουζεν) ἐπανῆλθε χθὲς τὴν ἐσπέραν ἐκ τοῦ γενικοῦ στρατηγείου, εἶπου εἶδε τὸν αὐτοκράτορα και τῷ ἐξέθεσε τὴν κατάστασιν. Ἀπεκόμισεν ἀρίστας ἐντυπώσεις. Θὰ ἀναχωρήσῃ μετὰ δέκα ἡμέρας εἰς τὴν Δυτικὴν Μακεδονίαν, πλησίον τῆς λίμνης Πρέσπας, ὅπως δυνήθῃ ν' ἀποκαταστήσῃ τὰς συγκοινωνίας. Ἀνάγκη νὰ εἰδοποιήσῃτε τὸν Μεταξᾶν και τὸν Μάνον διὰ τὴν ὅσον τὸ δυνατόν ταχυτέραν ὀργάνωσιν τῶν συμμοριῶν. Ὁ Φαλκενχάουζεν ἐξησφάλισεν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο τὴν ἐπικουρίαν και τὴν ὑποστήριξιν τοῦ ἀνω-

τάτου γενικού έπιτελείου (τῆς Γερμανίας). Ὁ Φαλκενχάουζεν ἀναχωρεῖ σήμερον εἰς Σ. (Ἵπογραφῆ) Θεοτόκης».

Καί οὕτω ἀπεκατεστάθησαν αἱ συγκοινωνίαι χρησιμοποιοιθέντος τοῦ Γερμανοῦ ταγματάρχου Μπέκ ὅστις ἤρχετο εἰς τακτικὴν ἐπαφὴν εἰς Βόρειον Ἡπειρον μὲ τὸν συνταγματάρχην Ἀλέξ. Γαβαλιάν καὶ ἄλλους καὶ ἐφθάνεν οὕτω εἰς Ἀθήνας.

Τὸ δεῦτερον τηλεγράφημα ἔχει κατὰ λέξιν ὡς ἐξῆς: «Ἐν Ἀθήναις, τῆς 4/17 Δεκεμβρίου 1916. Ὁ κ. Ἰ. Θεοτόκης, Ἀυτάρχης τῆς αὐτῆς μεγαλειότητος βασιλείσσης Σοφίας πρὸς τὸν κ. Ν. Θεοτόκην, πρεσβευτὴν τῆς Ἑλλάδος ἐν Βερολίνῳ. Εἶπε εἰς τὸν Φαλκενχάουζεν νὰ μεταβῆ εἰς Πόγραδετς διὰ νὰ δυνηθῆ νὰ δώσῃ τὴν δέουσαν ὄψθιν εἰς τὸ ζήτημα τῶν συμμοριῶν. Παρακαλῶ δὲ νὰ γνωρίσητε, τηλεγραφικῶς καὶ ἐπείγοντως, τὴν ἡμέραν τῆς ἐκεῖ ἀφιξέως του. Ὁ Καραβίτης (ἀρχηγὸς συμμορίας) θὰ λάβῃ ὁδηγίαν καὶ θὰ μεταβῆ παρὰ τῷ Φαλκενχάουζεν, ὅπως συνεννοηθῆ περὶ τῶν ἐπιχειρήσεων. Θὰ ὑπάρξῃ ἀνάγκη, πρὸς ἔναρξιν αὐτῶν, πέντε χιλιάδων ὅπλων μετὰ τριακοσίων φυσικγιῶν δι' ἕκαστον, ἐξ μυδραλιοβόλων καὶ ἑνδεκα ὄρεινῶν τηλεβόλων μὲ τὰ πυρομαχικά των, καὶ 500.000 φράγκων μηνιαίως, διὰ πέντε χιλιάδας ἀνδρας. Πάντα ταῦτα δεόν νὰ ὦσιν ἔτοιμα εἰς Πόγραδετς, ἐπίσης δὲ προμήθειαι τροφίμων. Δράσις τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ ἐν τῇ περιφερείᾳ Κορυτσᾶς θὰ ἐνίσχυε μεγάλως τὴν ἀνάπτουξιν τῶν συμμοριῶν.

» Δὲν σοὶ ἔγραψα, καθ' ὅσον μετὰ τὴν κατάσχεσιν τῶν ἐπιστολῶν μας παρὰ τῶν Ἀγγλων, ἔπαυσα νὰ γράφω. Ὅλοι καλά. Σὸς (ὑπογρ.) Θεοτόκης!

Ἡ στάσις τῶν Κυβερνήσεων τῆς Ἀντάντ ἔπειτα ἀπὸ τὰ Νοεμβριανά.

Καὶ ὑπῆρχε πάντοτε τὸ ἐρώτημα, ποῦ ἀρὰ γε θὰ κατέληγον αἱ τέσσαρες Δυνάμεις τῆς Συνεννόσεως μετὰ τὰ Νοεμβριανά;

Ἡ ἀπόφασις ποῦ θὰ ἐλάμβανον αὐταὶ δὲν ἦτο εὐχερῆς. Ἄν ὁ κοινὸς ἐχθρὸς τὰς εἶχεν ἐνώσῃ, δὲν εἶπετο ἐξ αὐτοῦ ὅτι τὰ συμφέροντα καὶ αἱ βλέψεις αὐτῶν ἦσαν κοιναὶ καὶ εἰς ὄλας τὰς λεπτομερείας. Κάθε ἄλλο.

Ἡ Γαλλία ἐν συνόψει ἐπρότεινε εἰς τοὺς συμμάχους α') Νὰ ἐκθρονισθῆ ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος καὶ β') Νὰ ἀναγνωρισθῆ ἐπίσημως ἡ προσωρινὴ κυβέρνησις τῆς Θεσσαλονίκης.

Ἄλλ' οὐδεὶς ἐκ τῶν λοιπῶν συμμάχων συνεφώνει μὲ τὰς προτάσεις ταύτας.

Αὐτὸς ὁ Λόυδ Τζῶρτς, ὁ ὅποιος ἐν τῷ μεταξὺ ἀνέλαβεν ἐν Ἀγγλίᾳ τὴν πρωθυπουργίαν, καὶ τοῦ ὁποίου αἱ συμπάθειαι τόσον πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Βενιζέλου, ὅσον καὶ πρὸς τὸ κίνημα τῆς Θεσσαλονίκης εἶναι γνωσταί, τὰς ἀπέκρουσε. Διέβλεπεν οὗτος ὅτι ἡ ἐκθρόνισις τοῦ Βασιλέως προϋπέθετε βίαν, ἀλλ' ἡ βία εἶχεν ἀνάγκην νέων δυνάμεων, τὰς ὁποίας ἡ Ἀντάντ δὲν διέθετεν, οὔτε φρόνιμον ἦτο νὰ διαθέσῃ. Αἱ φιλελεύθεραι ἐξ ἄλλου Δυνάμεις

δὲν ἐπετρέπετο νὰ παρίδουν τὴν θέλησιν τοῦ λαοῦ κράτους οὐδετέρου, ἢ ὅποια καθαρὰ εἶχε κηρυχθῆ ὑπὲρ τοῦ προσώπου τοῦ Βασιλέως του.

Ἡ Ῥωσικὴ Κυβέρνησις ἐξ ἄλλου ὑπεστήριζεν ὅτι δὲν ἐπετρέπετο νὰ δημιουργήσουν εἰς τὰ Βαλκάνια καὶ ἄλλον ἐχθρόν, ὁ ὁποῖος θὰ προσετίθετο εἰς τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς Τούρκους. Ἄλλ' ἡ αὐτὴ Κυβέρνησις ἦτο ἐπηρεασμένη καὶ ἐκ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰσάρου, ὁ ὁποῖος καθ' ἃ Μονάρχης συνεδέετο μὲ τὸν Κωνσταντῖνον δι' αἰσθήματος ἀλληλεγγύης καὶ συγγενικοῦ τοιούτου.

Ἀπέμενε ἡ Ἰταλία. Ἀλλὰ καὶ αὕτη διέκειτο ἔχθιστα πρὸς τὰς γαλιλικὰς προτάσεις. Ἐβλεπεν αὕτη εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Βενιζέλου καὶ εἰς τὸ κίνημα τῆς Θεσσαλονίκης τοὺς ἀνταγωνιστάς της εἰς τὴν Βόρειον Ἠπειρον, τὰ Δωδεκάνησα καὶ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Καὶ δὲν ἔβλεπε τὸν λόγον νὰ ταχθῆ μὲ πολιτικὴν ἢ ὅποια θὰ ἐνίσχυε τοὺς ἀνταγωνιστάς της τούτους.

Ἡ Ἰταλικὴ Κυβέρνησις ἐξ ἄλλου συχνὰ διεμαρτύρετο ἐναντίον τῆς πολιτικῆς ποῦ ἠκολούθουν ἐν Ἑλλάδι αἱ Κυβερνήσεις τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας. Γιὰ τοῦτο δὲ τὴν ἐπομένην τῶν νοεμβριανῶν ἔτριβε τὰ χέρια της ἀπὸ χαρὰν, διότι ἔλεγε, ὅτι αἱ δύο Δυτικαὶ Δυνάμεις ἐθέριζον ὅ,τι ἔσπειραν.

Ἐπῆρξαν ὁμοῦ καὶ ὠρισμένα σημεῖα ἐπὶ τῶν ὁποίων συνεφώνησαν αἱ Δυνάμεις τῆς Συνεννόησεως. Καὶ τὰ σημεῖα ταῦτα ἦσαν: α) Ἡ ἠθικὴ ἱκανοποίησις διὰ τὰ νοεμβριανά. β) Αἱ στρατιωτικαὶ ἐγγυήσεις διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν ἐν Μακεδονίᾳ συμμαχικῶν στρατευμάτων καὶ γ) Ὁ ἀποκλεισμός.

Μὲ τοιοῦτον περιεχόμενον ἐκοινοποίησαν αἱ Δυνάμεις τῆς Συνεννόησεως κατὰ τὴν 1/14 Δεκεμβρίου 1916 τελεσίγραφον πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν, τὸ ὁποῖον ἀπεδέχθη ἄνευ ἀναβολῆς τόσον ὁ Βασιλεὺς, ὅσον καὶ ἡ Κυβέρνησις.

Τὴν διακοίνωσιν ὁμοῦ ταύτην ἐπηκολούθησε δευτέρα τοιαύτη ἐπιδοθεῖσα τὴν 18 31 Δεκεμβρίου 1916. Εἶναι αὕτη ἡ συμφωνηθεῖσα εἰς τὴν διάσκεψιν τῆς Ῥώμης.

Αἱ δευτεραὶ αὗται ἀξιώσεις ἦσαν βαρύτεραι κατὰ πολὺ τῶν πρώτων. Διὰ τινῶν ἐξ αὐτῶν κατελύετο καὶ αὐτὴ ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ Κράτους.

Διὰ τῆς νέας ταύτης διακοινώσεως ἐζητεῖτο. α) Ἡ μεταφορὰ τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ ὕλικου εἰς τὴν Πελοπόννησον. β) Ἡ ἐγκατάστασις ἐλέγχων κατὰ πολὺ αὐστηροτέρων τῶν προηγηθέντων. γ) Ἡ ἀφαίρεσις τῶν ὄπλων ἀπὸ τοὺς ἰδιώτας. δ) Ἡ ἀπαγόρευσις τῶν ἐπιστρατικῶν συγκεντρώσεων. ε) Ἡ παροχὴ ἠθικῆς ἱκανοποιήσεως διὰ τὰ νοεμβριανά. στ) Ἡ ἀποφυλάκισις τῶν συλληφθέντων φιλελευθέρων καὶ ἡ ἀποζημίωσις αὐτῶν.

Ἐδηλώθη προσέτι ὅτι μέχρι πλήρους ἐφαρμογῆς τῶν ὄρων τούτων θὰ διετηρεῖτο ὁ ἀποκλεισμός.

Μετὰ τὴν κοινοποίησιν ταύτην οἱ τέσσαρες πρέσβεις ἐπεβιβάσθησαν εἰς τὰ πλοῖα των διὰ νὰ ἀναμείνουν ἐκεῖ τὴν ἀπάντησιν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως.

Εἰς τὴν διάσκεψιν τῆς Ῥώμης εἶχεν ἐπίσης συμφωνηθῆ, ὅπως αἱ Σύμ-

μαχοι δυνάμεις μὴ ἀφίσουν νὰ ἐγκατασταθοῦν ἀρχαί τῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως εἰς οὐδεμίαν ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν περιφερειῶν ποῦ κατεῖχοντο ὑπὸ τῆς Βασιλικῆς Κυβερνήσεως.

Ἡ ἔννοια τῆς διατάξεως ταύτης ἦτο ὅπως μὴ ἐπιτραπῆ ἡ ἐπέκτασις τοῦ Κράτους τῆς Θεσσαλονίκης. Αὐτὸ ὑπῆρξε κυρίως τὸ ἀντάλλαγμα ποῦ ἐπέτυχεν ἡ Ἰταλία.

Ζωηροτάτην ἀγανάκτησιν ἐξεδήλωσεν ἡ δημοσία γνώμη, ἀφ' ἧς ἐπληροφορήθη τὸ περιεχόμενον τῆς δευτέρας ταύτης διακοινώσεως.

Ὁ Λαὸς ἐπίστευσεν ὅτι ἐνίκησεν εἰς τὴν μάχην τῶν Ἀθηνῶν. Ἔτσι τὸν εἶχαν βεβαιώσει. Καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐννοήσῃ, πὼς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑποβληθῆ καὶ εἰς ἄλλας ταπεινώσεις ἐκ μέρους ἐκείνων ποῦ ἐνίκησε!!

Ἄλλ' ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τὴν ἀξίωσιν ταύτην τῆς κοινῆς γνώμης, ἡ ὁποία ἐκ τῆς δυνάμεως τῶν πραγμάτων ἔπρεπε νὰ τεθῆ κατὰ μέρος, καὶ νὰ μὴ λαμβάνεται ὑπ' ὄψει, τὸ περιεχόμενον τῆς νότας ἀπησχόλει σοβαρῶτα καὶ τοὺς κυβερνῶντας, εἴτε Βασιλεὺς, εἴτε Ἐπιτελεῖον, εἴτε Κυβέρνησις, εἴτε ἰδιαιτεροὶ σύμβουλοι ἐλέγοντο οὗτοι.

Αὐτοὺς ὄλους ἐπηρέαζεν ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ὁ ἀπάνθρωπος τῷ ὄντι ἀποκλεισμός, ὁ ὁποῖος στενωτάτα ἐφαρμοζόμενος ἔφερε μεγάλην δυστυχίαν καὶ καθημερινῶς ἐσημειοῦντο θάνατοι ἐκ πείνης.

Εἰς τὴν δευτέραν ταύτην νόταν ἀπήντησεν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις διὰ τῆς ἀπὸ 23 Δεκεμβρίου 1916/5 Ἰανουαρίου 1917 ἀνακοινώσεώς της, ἡ ὁποία, καίτοι ὑποχωρητικὴ, δὲν ἦτο κατηγορηματικὴ καὶ ἄφινεν στάδιον εἰς συζητήσεις.

Τὰς συζητήσεις ἀκριβῶς ταύτας θέλοντας ν' ἀποφύγουν οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Ἀντάντ ἀπήντησαν ἐκ τῆς θαλαμηγοῦ «Ἀμπασσία» ὅπου διέμενον οἱ τέσσαρες ξένοι πρεσβευταί, καὶ τηλεγραφικῶς ἀπήτησαν, ὅπως ἐντὸς 48 ὡρῶν γίνῃ ἀποδεκτὴ ἡ ἀπὸ 18/31 Δεκεμβρίου 1916 διακοίνωσις.

Εἰς τὸ σημεῖον ἀκριβῶς τοῦτο, προκειμένου δηλαδὴ νὰ ληφθῆ ὀριστικὴ ἀπόφασις, συγκαλεῖται τὸ συμβούλιον τοῦ Στέμματος. Πλὴν τῶν διατελεσάντων πρωθυπουργῶν καὶ ἀρχηγῶν κομμάτων προσεκληθήσαν καὶ μετέσχον τοῦ Συμβουλίου ὁ Ἐπιτελάρχης Ξενοφῶν Στρατηγός, καὶ ὁ πρῶν τοιοῦτος Βίκτωρ Δούσμανης. Ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς δὲν ἐκλήθη.

Ἐκ τῆς συνθέσεως ταύτης τοῦ Συμβουλίου ἐπιστοποιήθησαν ἀμέσως αἱ διαλλακτικαὶ διαθέσεις τοῦ Κωνσταντίνου. Ὁ Μεταξᾶς εἶχε κηρυχθῆ πλεόν ὑπὲρ τοῦ πολέμου. Ἐζήτηε οὗτος νὰ κτυπηθῆ ὁ Σαράτγ, εἰ δυνατόν καὶ μὲ τὴν γερμανικὴν συνδρομὴν, ἀλλὰ καὶ ἄνευ ταύτης, ἂν ἡ συνδρομὴ αὕτη ἦτο ἀδύνατος.

Οἱ κληθέντες ὁμοῦ εἰς τὸ Συμβούλιον στρατιωτικοί, καὶ ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν πολιτικῶν ἐπίστευον, ὅτι ἡ πολιτικὴ αὕτη τοῦ Μεταξᾶ θὰ ἐξέθετε τὴν χώραν εἰς πλήρη καταστροφὴν.

Τὴν μειοψηφίαν ἀπετέλεσεν ὁ Δημήτριος Γούναρης, ὁ ὅποιος ἐπίστευεν, ὅτι ἡ ἀποδοχὴ τῶν ἀξιώσεων τῆς Ἀντάντ θὰ ἀπετέλει αὐτοκτονίαν τοῦ νομίμου καθεστώτος. Ὑπεστήριξεν ἐν συνεχείᾳ, ὅτι «ἡ κατάστασις

ἔπρεπε νὰ μελετηθῆ ὡς ἐμπόλεμος καὶ κατ' ἀκολουθίαν νὰ ἐξετασθῆ καὶ καθορισθῆ, ἂν καὶ ποίας πολεμικὰς πράξεις δυνάμεθα νὰ ἐπιχειρήσωμεν καὶ μετὰ ποίου πιθανοῦ ἀποτελέσματος».

Αὐτὰ δὲν ἔπεισαν κανένα καὶ ἡ διακοίνωσις τῶν συμμάχων ἐγένετο δεκτὴ.

Τὴν 16]29 Ἰανουαρίου 1917 ἐγινεν εἰς τὸ Ζάππειον ἡ τελετὴ τῆς συγγνώμης. Δηλαδή πρὸ τῶν σημαίων τῶν συμμάχων Δυνάμεων παρήλασεν ἡ φρουρὰ τῶν Ἀθηνῶν. Καὶ ἐχαιρέτησεν ὁ πρίγκηψ Ἀνδρέας, ὅστις διῆλθεν ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ἱππικοῦ συντάγματος ποῦ ἦτο ὁ Διοικητής.

Ἡ τελετὴ ἀπετέλεσε τὴν ἀφορμὴν νέων φιλοβασιλικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν ὥραν τῆς τελετῆς ἀπεσῦρθη εἰς τὰ ἐκεῖ πλησίον κάγκελα τῶν Ἀνακτόρων τοῦ Κωνσταντινίου καὶ ἐζητωκραύγαζεν ὑπὲρ τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς Ἑλλάδος.

Συνέχεια προστριβῶν μεταξὺ Κυβερνήσεων τῆς Ἀντάντ καὶ τῆς Κυβερνήσεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὁ ἀποκλεισμός.

Ἄλλ' ἀπ' ἐδῶ ἀρχίζει νέα σειρά προστριβῶν καὶ παρεξηγήσεων. Ὁ Σαράϊν διαρκῶς διεμαρτύρετο, ὅτι ἡ ὑπόσχεσις περὶ ἀφοπλισμοῦ δὲν ἐτηρεῖτο τοῦλάχιστον εἰς τὴν ὀφειλομένην ἔκτασιν. Καὶ ἀνέφερε πλείστας ὄσας λεπτομερείας πότε ἀληθεῖς καὶ πότε ψευδεῖς διὰ νὰ ἀποδείξῃ τὸ βᾶσιμον τῶν ἰσχυρισμῶν του.

Ἡ ὑπὸ τοῦ γάλλου στρατηγοῦ Κομποῦ ἐπιτροπὴ ἐλέγχου κατήγγειλλε καθημερινῶς νέας παραβάσεις εἰς τὸν πρωθυπουργὸν Λάμπρον πότε ἀληθεῖς καὶ πότε ἀναληθεῖς.

Καὶ τὰ δύο μέρη ἦσαν ὑπερβολικὰ εἰς τοὺς ἰσχυρισμοὺς των. Καὶ θὰ ἦτο τολμηρόν τις νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι τὸ ἓν ἢ τὸ ἄλλο μέρος ἐχαρακτήριζεν ἡ καλὴ πίστις.

Ἡ κυβέρνησις ἐπέμενε, ὅτι εἰλικρινῶς καὶ κανονικῶς ἐπραγματοποιεῖτο ὁ ἀφοπλισμὸς καὶ διεμαρτύρετο καὶ αὕτη κατὰ τῶν ὑποστηριζομένων παραπόνων.

Ὁ Ντεμίντωφ τηλεγραφῶν κατὰ τὴν 12/25 Ἰανουαρίου 1917 εἰς Πετρούπολιν (Ῥωσικὴ Διπλωματικὴ Βίβλος 1922, ἀριθμὸς τηλεγραφήματος 34) περὶ τοῦ προγράμματος τῆς ὑπὸ τοῦ Κομποῦ Ἐπιτροπῆς ἐπιλέγει κατὰ λέξιν τὰ ἑξῆς: «Ἐν συνόψει μολονότι τὸ πρόγραμμα τῆς Ἐπιτροπῆς προφανῶς ἐπιβάλλεται ἀπὸ ἐπιβλητικὰς στρατιωτικὰς ἀνάγκας, εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἐμπνέεται ἀπὸ λίαν ἀνησυχητικὸν πνεῦμα ἀδιαλλαξίας, ὅπερ ἐπιτρέπει πολυαριθμούς καταχρήσεις καὶ ἐπεισόδια. Οἱ Ἀγγλοὶ δὲν ἀποκρῦπτουσι τὴν δυσαρέσκειάν των διὰ τοιαῦτα μέτρα».

Ὁ Μπροσάρι ἐξ ἄλλου πρέσβυς τῆς Ἰταλίας ἐν Ἀθήναις εἰς τὸ ἔργον

του «περί Βαλκανικῶν πολέμων καὶ τοῦ μεγάλου πολέμου» γράφει κατὰ λέξιν: «Ὁ στρατηγὸς Κομποῦ ἔλεγε διαρκῶς, ὅτι ὁ ἀποκλεισμός θὰ ἐξακολουθήσῃ ὅσον θέλει ὁ στρατηγὸς Σαράιγ καὶ διὰ τὴν ἐμποδίσῃ νὰ ἔλθῃ ἡ στιγμὴ τῆς ἀρσεως τοῦ ἀποκλεισμοῦ ἐδημιούργει νέας ἀξιώσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν περιείχοντο εἰς τὴν διακοίνωσιν τῶν Δυνάμεων».

Μὲ ὅλα αὐτὰ ἡ κυβέρνησις Λάμπρου καθημερινῶς ἐφθείρετο. Εἶχεν ἄλλως τε εἰς τὸ παθητικὸν τῆς καὶ τὸ βάρος τῶν νοεμβριανῶν. Οἱ ἕξνοι δὲν τὴν ἐπίστευαν πλέον εἰς ὅ,τι καὶ ἂν τοὺς ἔλεγεν. Οἱ ἐντόπιοι δὲν εἶχαν καμμίαν ἐμπιστοσύνην πρὸς αὐτήν. Τὴν ἐθεώρουν ἔλοι, γενικῶς ἔλοι, κατωτέρα τῶν περιστάσεων.

Ἐπεβάλλετο ἐπομένως εἰς τὸν Βασιλέα νὰ τὴν ἀντικαταστήσῃ. Ἐγένετο σκέψις μεταξὺ τριῶν, δηλαδὴ τοῦ Δημητρακοπούλου, τοῦ Καλογεροπούλου καὶ τοῦ Ζαῖμη. Προετιμήθη ὁ τελευταῖος οὗτος κυρίως διότι ἐνέπνεε μεγαλύτεραν ἐμπιστοσύνην εἰς τὰς Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως.

Παρητήθη ἐπομένως ἡ κυβέρνησις Λάμπρου τὴν 7/20 Ἀπριλίου 1917 καὶ ὁ Ζαῖμης ἐσχημάτισε τὴν νέαν κυβέρνησιν.

Συνήντησα κατὰ τύχην τὸν παραιτηθέντα πρωθυπουργὸν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς παραιτήσεώς του. Τὸν εὗρήκα τρομερὰ κουρασμένον καὶ εὐχαριστημένον, διότι θὰ ἀπηλλάσσετο τοῦ βάρους τῆς κυβερνήσεως. Μὲ ἐβεβαίωσε πὺ ἐφευγεν ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν μὲ τὴν συνείδησιν ἡσυχη καὶ ἀναπαυμένην, διότι ἐπετέλεσε πάντοτε τὸ καθήκόν του, εἰς στιγμὰς πλέον ἢ δυσχερεῖς.

Μοῦ προσέθηκεν ὅτι κατὰ τὸ βραχὺ διάστημα πὺ ἐκυβέρνησε τὴν χώραν εἶχε προσφέρει εἰς αὐτὴν σημαντικὰς ὑπηρεσίας, ἀφ' οὗ, ὡς εἶπεν, οὔτε τὰς ἐξ πυροβολαρχίας πὺ ὑπεσχέθη ὁ Κωνσταντῖνος κατὰ τὴν 18ην Νοεμβρίου παρέδωκεν εἰς τὴν Ἀντάντ.

Δὲν εἶχεν ἐννοήσῃ τίποτε ὁ δυστυχὴς, οὔτε ἐξ ὧν ἐγένοντο, οὔτε ἐξ ὧν θὰ ἐπηκολούθουν, μολοντί ἐκτοτε ἦσαν ὀλοφάνερα. Ἴδου ἕνας σοφὸς ἐπιστήμων πὺ δὲν ἔκανε ἀσφαλῶς γιὰ Κυβερνήτης. Ἀλλὰ καὶ δὲν ἦτο καὶ ὁ μόνος.

Ἀλλὰ καὶ ἡ νέα Κυβέρνησις Ζαῖμη παρ' ὅλας τὰς ἀγαθὰς καὶ εὐλικρινεῖς διαθέσεις τῆς συνήντα διαρκῶς δυσχερείας. Πλήν τοῦ Ζαῖμη καὶ δύο ἄλλοι ὑπουργοὶ οἱ Κωνσταντῖνος Δεμερτζῆς καὶ Περ. Ἰάκ. Ἀργυρόπουλος, διέθεσαν τὰς εὐλικρινεστέρας προσπάθειάς, διὰ νὰ ἀρθοῦν αἱ παρεξηγήσεις καὶ συνεχισθῇ ὁμαλῶς τὸ ἔργον.

Ἡ ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Κομποῦ προεδρευομένη ἐπιτροπὴ ἐλέγχου παρηκολούθει αὐτὴν τὴν στιγμὴν κυρίως τὸν ἀφοπλισμὸν τῆς Θεσσαλίας, ἀλλὰ μοιραίως συνήντα πλεῖστα ὄσα ἐμπόδια, πὺ τὰ μετεχειρίζετο ἡ Ἐπιτροπὴ ὡς προσχήματα.

Ἡ Θεσσαλία ἀπετέλει τὸ τμήμα ἐκεῖνο τῆς χώρας πὺ συνεκίνει κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην, καὶ τὰ δύο μέρη περισσότερον παντὸς ἄλλου.

Ἡ ὑπὸ τῶν βασιλικῶν στρατευμάτων ἐκκένωσις τῆς Θεσσαλίας θὰ

ἐδημιούργει δύο κινδύνους διὰ τὸ Κράτος τῶν Ἀθηνῶν. Θὰ ἐστρεψοῦτο τοῦτο τῆς πλουσίας ἐσοδείας εἰς σιτηρὰ, πού ἐπέκειτο, καὶ θὰ ἐπαξετείνετο πιθανῶς μέχρις ἐκεῖ τὸ Κράτος τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ ὅποιον τὰς πρὸς κατάληψιν τῆς Θεσσαλίας διαθέσεις του εἶχεν ἐμπράκτως ἐκδηλώσῃ περισσότερον ἀπὸ μίαν φοράν.

Ἄλλ' ἔτι ἀπετέλει κίνδυνον διὰ τὴν μίαν παράταξιν, ἀπετέλει ἐκ τούτου καὶ μόνου τοῦ λόγου, πλεονέκτημα διὰ τὴν ἄλλην. Ἡ ἐξασθένεισι τοῦ Κράτους τῶν Ἀθηνῶν ἀπετέλει τὸ πρόγραμμα τῆς Ἀντάντ, καὶ ἰδίᾳ τῆς Γαλλίας, εἰς ἔτι ἀπέβλεπε τὴν Ἑλλάδα. Ἡ παράταξις τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἀπετέλει προφανῶς τὸ πρόγραμμα τῆς Βασιλικῆς παρατάξεως.

Αἱ διαμαρτυρίαι καὶ τὰ παράπονα τόσοσιν τοῦ Στρατηγοῦ Σαρὰίγ, ὅσον κυρίως καὶ πρωτίστως τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ ἐλέγχου συνεχίζοντο. Ἡ τελευταία αὕτη ἠξίου, ὅπως ἢ εἰς τὴν Πελοπόννησον συγκέντρωςιν τοῦ βασιλικοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ ὕλικου γίνῃ διὰ μιᾶς, χωρὶς ἀναβολήν. Δὲν ἐδικαιολογεῖ αὕτη οὔτε τὸ μικρότερον χρονικὸ διάστημα, οὔτε τὰ ἐμπόδια πού μοιραίως θὰ ἐδημιουργοῦντο ἀπὸ τὰ κατώτερα ὄργανα καὶ ὅταν τὰ ἀνώτερα ἦσαν εἰλικρινῆ.

Ἄλλ' ἢ παράταξις τῶν προστριβῶν τούτων ἀνελύετο εἰς παράτασιν τοῦ ἀποκλεισμοῦ, ὃ ὅποιος γενόμενος καθημερινῶς στενώτερος, κατέστησε τὸν ἐν Ἑλλάδι βίον ἀληθινὰ ἀβίωτον.

Θάνατοι ἐκ πείνης καθημερινῶς ἐσημειοῦντο, ἀλλὰ καὶ ὁ ὑποσιτισμὸς ὀλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, μὲ ὄλας τὰς τραγικὰς συνεπείας του, ἦτο ἀναμφισβήτητος.

Ἡ μόνη δυστυχῶς πού δὲν συνεκινεῖτο ἦτο ἡ Ἀντάντ. Αὕτη περιωρίζετο ν' ἀπευθύνεται πρὸς τὸ ἑλληνικὸν κοινὸν διὰ νὰ τὸ πληροφορήσῃ, πού τὴν εὐθύνην διὰ τὴν παράτασιν τοῦ ἀπανθρώπου τούτου μέτρου ἔφευγεν ἢ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, πού δὲν ἐξεπλήρωνεν ὄλας τὰς ὑποσχέσεις περὶ ἀφοπλισμοῦ, πού ἀνέλαβεν.

Ἡ Κυβέρνησις ὑπεστήριξε τὸ ἀντίθετον, δηλαδὴ ὅτι αἱ ὑποσχέσεις εἶχον ὄλαι, ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ δυνατοῦ, ἐκπληρωθῆ. Καὶ ἐξήτει τὴν συνδρομήν ἢ μᾶλλον τὴν εὐσπλαγχίαν τῆς διεθνοῦς κοινῆς γνώμης.*

Πρὸς τὴν παγκόσμιον κοινήν γνώμην εἶχεν ἀποταθῆ καὶ ἡ προκάτοχος κυβέρνησις. Καὶ ἰδοῦ: «Ἰπουργεῖον Ἐξωτερικῶν. Ἀθήναι, τὴν 20 Ἰανουαρίου/2 Φεβρουαρίου 1917. Πρὸς τὰς Ἑλληνικὰς Πρεσβείας Λονδίνου, Παρισίων, Πετροπόλεως, Ρώμης, Βερολίνου, Βιέννης, Κωνσταντινουπόλεως, Οὐασινγκτῶνος, Βέρνης, Χάγης, Καίρου. Ὁ λιμὸς ἤρχισε νὰ γίνεται αισθητός. Εἰς πολλοὺς νομοὺς ἐσημειώθησαν θάνατοι ἐκ πείνης. Συγκεκριμένως 8 θάνατοι εἰς τὸν νομὸν Ἰωαννίνων, 6 εἰς Πρέβεζαν, 5 εἰς Καλάμας. Ἡ κακὴ ποιότης τῶν ἀλεύρων προκαλεῖ ἐπιδημίαν δυσεντερίας καὶ δηλητηριάσεως, πρὸ πάντων μεταξὺ παιδιῶν καὶ γερόντων. Αἱ δηλητηριάσεις αὗται ἐνίστη θανατηφόροι ἀνεφάνησαν καὶ ἐν Ἀθήναις. Τὰ ἀνήκουστα δευνὰ θὰ ἐπιταθοῦν καὶ θὰ συνεχισθοῦν καὶ μετὰ τὴν ἄρσιν τοῦ ἀποκλεισμοῦ, ἔνεκα τῶν

αυθαιρέτων ἀγγαρειῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπεβλήθησαν εἰς τὴν ἐμπορικὴν μας ναυτιλίαν, ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῶν συμμάχων. Τὰ μεταφορικὰ μέσα θὰ ἐκλείψουν οὕτω ἐπὶ μακρόν. Φορτῖα σίτου ἢ ἀλεύρων ἐλθόντα εἰς Ἑλλάδα, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀποκλεισμοῦ, δὲν κατεκρατήθησαν ἀπλῶς παρὰ τῶν συμμάχων διὰ νὰ ἀποδοθοῦν βραδύτερον, ἀλλὰ κατεσχέθησαν καὶ παρεδόθησαν εἰς τὴν ἐπαναστατικὴν ἐπιτροπὴν Θεσσαλονίκης.

» Παρ' ὅλα ταῦτα ὁ ἑλληνικὸς λαὸς διατηρεῖ τὴν ψυχραιμίαν του καὶ ὑφίσταται μετὰ ὑπερηφάνου θάρρους τὰς τρομερὰς συνεπειὰς τοῦ ἐξακολουθοῦντος ἀποκλεισμοῦ.

» Παρακαλεῖσθε νὰ δώσετε εὐρεῖαν δημοσιότητα τῶν πληροφοριῶν τούτων εἰς τοὺς οὐδετέρους λαούς, νὰ τὰς ἀναφέρητε ὡς εἰδήσεις πρὸς τὰς κυβερνήσεις τῆς Ἀντάντ, ἢ δὲ πρεσβεία τῆς Αἰγύπτου νὰ τὰς διαβιβάσῃ πρὸς ὅλα τὰ ὑπ' αὐτὴν προξενεῖα διὰ νὰ γνωστοποιηθοῦν προφορικῶς εἰς τοὺς ὁμοεθνεῖς μας. (Ἵπογραφή) Ζαλοκώστας».

Τὰ αὐτὰ ἐκοινοποιοῦντο καὶ δι' ἐγκυκλίων τῶν ἄλλων Ὑπουργείων, καὶ πρὸ πάντων εἰς τὸν στρατόν.

Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν 7/20 Φεβρουαρίου 1917 ἡ ἐν Οὐασινγκτῶν Ἑλληνικὴ πρεσβεία προέβαινε εἰς τὴν ἐξῆς ἀνακοίνωσιν πρὸς τὴν Κυβέρνησιν τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν.

«Καίτοι ὅλοι οἱ ὄροι τοῦ συμμαχικοῦ τελειγράφου ἐξετελέσθησαν ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος, ὁ ἀποκλεισμὸς διατηρεῖται, προκαλῶν λιμὸν καθ' ὅλην τὴν χώραν, καὶ οἱ πτωχοὶ ἀρχίζουσι νὰ τρέφονται μὲ χόρτα».

Ἀλλὰ καὶ ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος κατὰ τὴν 11/24 Φεβρουαρίου 1917 ἔδωκε συνέντευξιν πρὸς τὸν Πάξτον Χίμπεν ἀνταποκριτὴν τοῦ «Ἠνωμένου Τύπου» τῆς Ἀμερικῆς, ἣτις ἐδημοσιεύθη εἰς τὸν «Κήρυκα τῆς Νέας Ὑόρκης», τὰ κυριώτερα σημεῖα τῆς ὁποίας ἔχουσι κατὰ λέξιν ὡς ἀκολούθως: «Ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἀγγλία, λέγει ὁ Βασιλεὺς, ἐστερήθησαν διὰ παντὸς τῶν συμπαθειῶν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, αἱ ὁποῖαι ὁμοθυμοῖ ἐστρέφοντο ἄλλοτε πρὸς αὐτάς, διότι ἀναγκάζουσι ἡμᾶς νὰ πληρώνωμεν τὰ σφάλματα τῆς ἰδικῆς των πολιτικῆς.

» Διότι ἠπατήθησαν, ἀν φαντάζονται, ὅτι ὁ ἄνθρωπός των, ὁ Βενιζέλος, θὰ ταῖς παρέδιδε τὸν ἑλληνικὸν στρατόν καὶ τὸν ἑλληνικὸν λαόν, πάντοτε δσάκις θὰ εἶχον ἀνάγκην, χωρὶς νὰ λαμβάνονται ὑπ' ὄψει τὰ συμφέροντα τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἀνεξαρτήτου ἔθνους καὶ ὅτι, τούτου μὴ γενομένου, πρέπει ὁ ἑλληνικὸς λαὸς νὰ καταδικασθῇ ἤδη εἰς πείναν καὶ εἰς θάνατον.

» Ὁ κ. Βενιζέλος εἶναι ἴσως ὁ ἰσχυρότερος ἄνθρωπος τῆς Ἑλλάδος ἀλλὰ τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν ἠθέλησε νὰ δώσῃ τὸν ἑλληνικὸν στρατόν εἰς τὴν Ἀντάντ, ὡς στρατόν μισθοφόρων, κατήντησεν ὁ ἀσθενέστερος καὶ ὁ πλέον καταφρονούμενος ἄνθρωπος τῆς Ἑλλάδος. Δὲν ὑπάρχει κανεὶς ἐν Ἑλλάδι δυνάμενος νὰ πωλήσῃ τοὺς Ἑλληνας εἶναι κύριοι τῶν τυχῶν των, ὡς ἔθνος ἐλεύθερον, καὶ ἡ Γαλλία, ἡ Ἀγγλία, ἡ Ῥωσσία, ὅλοι μαζὶ δὲν θὰ μεταβάλουν τίποτε, οὔτε διὰ τῆς ἰσχύος τῶν ὅπλων, οὔδὲ διὰ τῆς πείνης...»

Ἡ λογοκρισία τῆς Γαλλίας δὲν ἐπέτρεψε τὴν δημοσίευσιν τῆς συνεντεύξεως ταύτης.

Τίποτε ὁμως δὲν συνεχίνει τὰς Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως. Ὁ ἀποκλεισμός συνεχίζεται καὶ μάλιστα στενωτάτος. Στάρι ὑπῆρχεν ἐλάχιστο, ὅσον δηλαδὴ παρήγετο στὸ τόπο, τὸ ὁποῖον μάλιστα παρέμενεν εἰς τὴν ὑπαιθρον καὶ δὲν ἐφθανε στὰς πόλεις. Τὸ κάρβουνο εἶχε λείψη ἐντελῶς. Αἱ στερήσεις ἦσαν ἀπερίγραπτοι. Τὸ πρᾶγμα ἐφθανε μέχρις ἀφαντάστου σκληρότητος.

Περισσότερο ἀπὸ μία φορὰ βαπόρια φορτωμένα στάρι ἐστάθμειυσαν εἰς τὸ Νέον Φάληρον ἢ εἰς τὸν Πειραιᾶ. Διεδίδετο ἀμέσως ἡ φήμη πὺ τὸ βαπόρι θὰ ἐξεφόρτωνεν ἢ διότι θὰ ἐλύετο ὁ ἀποκλεισμός, ἢ διότι αἱ Δυνάμεις τῆς Ἀντάντ αἰσθανθεῖσαι οἶκτον διὰ τὰ δεινὰ τῆς Ἑλλάδος θὰ ἐδίδον λίγο ψωμί. Τὰ παράλια ἐγέμιζαν ἀπὸ περιέργους καὶ πεινασμένους πὺ ἤθελαν νὰ βεβαιωθοῦν ἐὰν ὄντως ἐφθασε ψωμί. Τὰ βαπόρια ἔμειναν στάσιμα τρεῖς ἕως τέσσαρες ἡμέρες. Καὶ ἔπειτα ἐσήκωναν τὴν ἄγκυρα καὶ ἐτραβοῦσαν γιὰ τὴν Θεσσαλονίκη!! Ἡ ἀπογοήτευσις, ἡ λύπη καὶ ἡ ἀπελπισία ἐζωγραφίζοντο πλέον εἰς τίς φυσιογνωμίας τῶν πολιτῶν.

Κανείς δὲν ἐπίστευεν ὅτι ὅλα αὐτὰ ἦσαν ἀναγκαῖα διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν νώτων τοῦ Σαράιγ. Ὁ πολὺ κόσμος ἐπίστευεν, ὅτι ὅλα αὐτὰ ἐγίνοντο διὰ νὰ ἐξαναγκασθῇ ἡ Ἑλλάς νὰ πολεμήσῃ μὲ τὴν Ἀντάντ. Ὅλοι οἱ ἄλλοι, γενικῶς ὅλοι οἱ ἄλλοι, ἐφρόνουν, ὅτι διὰ τῶν σκληρῶν ἀπανθρώπων τούτων μέτρων, αἱ Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως ὑπελόγιζον ὅτι ὁ ἐλληνικός λαὸς θὰ ἐγκατέλειπε τὸν Βασιλέα καὶ θὰ ἐστρέφετο πρὸς τὸν Βενιζέλον.

Οὐδεμία πλάνη μεγαλυτέρα ταύτης θὰ ἦτο δυνατή. Ὅσον ὁ λαὸς ἐτυραννεῖτο τόσον καὶ περισσώτερον συνεσπειροῦτο, ἀλλὰ καὶ τόσον περισσώτερον ἀφωσιώνετο πρὸς τὸν Βασιλέα. Αἱ ὑπὲρ αὐτοῦ λαϊκαὶ ἐκδηλώσεις ἦσαν συνεχεῖς, ἀτέλειωτες καὶ αὐθόρμητες. Ἀπὸ ὅπου καὶ ἂν διήρχετο, ὅπου καὶ ἂν ἐπήγαιεν, ἐγίνετο τὸ ἀντικείμενον τῶν πλέον ἐνθουσιωδῶν ἐκδηλώσεων. Πίσω ἀπὸ τὸ βασιλικὸν αὐτοκίνητον ἔτρεχον ἑκατοντάδες ἀνθρώπων γιὰ νὰ χειροκροτοῦν καὶ ζητωκραυγάζουν τὸν Βασιλέα.

Κάποιο βράδυ περνώντας ἀπὸ τὸ Δημοτικὸν θέατρον εἶδα χιλιάδας ἀνθρώπων πὺ εἶχαν καταλάβῃ τὴν πλατείαν τοῦ θεάτρου, ὡς καὶ τὰς ὁδοὺς Αἰόλου καὶ Ἀθηνᾶς, καθὼς καὶ τὰς παρόδους τῶν ὁδῶν τούτων. Ἐννόησα εὐθὺς ἀμέσως ὅτι ὁ Βασιλεὺς θὰ παρηκολούθει κάποια παράστασιν πὺ ἐπαίζετο στὸ θέατρο, καὶ ὅτι ὅλος αὐτὸς ὁ κόσμος ἐπερίμενεν ἀπ' ἔξω γιὰ νὰ τὸν ἐπευφημήσῃ καὶ τὸν καμαρώσῃ. Ἔτσι εἶχε τὸ πρᾶγμα. Ἐπειτα ἀπὸ λίγο βγαίνει ὁ Βασιλεὺς καὶ ἡ Βασίλισσα ἀπὸ τὸ θέατρον. Τὰ χειροκροτήματα καὶ αἱ ζητωκραυγαὶ ἦσαν ἀνώτεραι ἀπὸ κάθε περιγραφήν. Ὁ κόσμος ἔτρεχε σὰν τρελλὸς πίσω ἀπὸ τὸ ἀμάξι τῶν Βασιλέων καὶ ἐφώναζε: «Πεινάμε, πεινάμε, ἀλλὰ ἐμεῖς ἐσὲ θέλουμε». «Θὰ πεθάνουμε ἀπὸ τὴν πείνα, ναι θὰ πεθάνουμε, ἀλλὰ θὰ πεθάνουμε γιὰ σέ». «Ἐλγὰ, ἐλγὰ καὶ Κῶτσο Βασιλῆᾶ». «Αὐτὸ θέλουμε ὅλοι μας».

Τὸ θέαμα ἦτο συγκινητικώτατον. Ὅλοι αὐταὶ αἱ λαϊκαὶ μάζαι ἦσαν ἀληθινὰ πεινασμένες, ἀλλὰ καὶ ἀληθινὰ εὐχαριστημένες νὰ πεινοῦν γιὰ τὸν Βασιλέα των. Ὅσον περισσότερο αὐτὲς ὑπέφερον τόσον πλέον σφικτὰ ἴνουσαν, ἀλλὰ καὶ τόσον περισσότερο ἀφωσιώνονταν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Βασιλεῖα των.

Τοὺς λαοὺς δὲν συγκεντρώνει καὶ δὲν συσπειρώνει μόνη ἡ εὐτυχία. Τοὺς συγκεντρώνει, τοὺς ἐνώνει καὶ τοὺς φανατίζει, μάλιστα ἀκόμη περισσότερο, ἡ κοινὴ δυστυχία. Ἡ ἱστορία πρὸ πάντων τῶν τελευταίων ἐτῶν εἶναι γεμάτη ἀπὸ τέτοια παραδείγματα.

Μήπως ἡ Γερμανία δὲν ἠνώθη ἀληθινὰ καὶ δὲν συνεπλήρωσε μάλιστα τὴν ἐνωσίν της ἔπειτα ἀπὸ τὴν δυστυχία, δηλαδὴ τὴν ἤτταν τοῦ 1918; Ὅσον ἡ ἐκ τῆς ἤττης δυστυχία ἐμεγάλωνεν, ὅσον αἱ ταπεινώσεις πού ὑφίστατο ἦσαν μεγαλύτεραι καὶ συχνότεραι, τόσον ἡ ἐνωσις ἐγένετο πλέον σφικτὴ, τόσον καὶ ἡ ἀφροσύνη πρὸς ἓνα πρόσωπον, πού ἐτάσσετο ἐκ τῆς θέσεώς του ἐπὶ κεφαλῆς τῆς κινήσεως ταύτης, ἦτο μεγαλύτερα καὶ βαθυτέρα.

Ἡ Συνδιάσκεψις τῆς Μωριέννης καὶ τὸ Μοναρχικὸν ζήτημα τῆς Ἑλλάδος.

Παρ' ὅλα ταῦτα ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις, ἡ ὁποία οὐσιαστικῶς εἶχεν ἀναλάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ἐν Ἑλλάδι διπλωματικῆς κινήσεως, ἐπέμενεν εἰς τὸν δρόμον πού ἐχάραξεν. Δι' αὐτὴν ὁ ἀφοπλισμὸς, δηλαδὴ ἡ συγκέντρωσις τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ ὄπλου εἰς τὴν Πελοπόννησον, τὴν πραγματοποίησιν τῆς ὁποίας εἶχεν ἀναλάβῃ νὰ παρακολουθῆσθαι, δὲν ἀπετέλει τὸ πρωτεῦον ἔργον αὐτῆς. Αὕτη κυρίως ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀπὸ πάσης πλευρᾶς ἐξασθένεισιν τοῦ Κράτους τῶν Ἀθηνῶν, τὸ ὁποῖον τελείως ἐξησθενημένον μοιραίως θὰ παρεδίδοτο ἢ θὰ ἀπεσυνετίθετο. Τὸ Κράτος τῆς Θεσσαλονίκης, καὶ εἰς τὰς δύο αὐτὰς περιπτώσεις, θὰ ἐπεξετείνετο μέχρι καὶ ἐπὶ τῶν Ἀθηνῶν. Θὰ κατελάμβανε μὲ ἄλλα λόγια τὴν Ἑλλάδα ὁλόκληρον. Θὰ ἐκήρυσσε τὴν γενικὴν ἐπιστράτευσιν καὶ ἔτσι διὰ τῆς ἐλληνικῆς δυνάμεως θὰ ἐξησφαλιζέτο τὸ μέτωπον τῆς Θεσσαλονίκης, εἰς τὸ ὁποῖον ἀπέβλεπεν (καὶ ὀρθῶς ὅπως ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ὑστέρων) ἡ γαλλικὴ πολιτικὴ, καὶ κατὰ τοῦ ὁποίου ἐβαλλον τὰ πυρὰ των τόσον οἱ Ἴταλοί, πού ἤθελον νὰ μεταφέρουν τὰ στρατεύματά των εἰς τὴν Αὐλῶνα καὶ τὴν Ἠπειρον, ὅσον τελευταίως, καὶ οἱ Ἀγγλοὶ, οἱ ὁποῖοι ἤρχισαν νὰ χάνουν τὴν ἐμπιστοσύνην πρὸς αὐτό. Ἐφοβοῦντο οὗτοι τὴν ἐκβασιν ἐνδεχομένης ἐπιθέσεως, ἀλλὰ συγχρόνως ἀνησυχούν διὰ τὴν Παλαιστίνην καὶ συνεπῶς διὰ τὴν Αἴγυπτον, καὶ ἤθελον νὰ μεταφέρουν ἐκεῖ τὰ ἐν Μακεδονίᾳ στρατεύματά των. Μίαν ἀναβολὴν μόνον ἐδέχοντο μέχρι τῆς 1ης Ἰουλίου, τὴν ὁποίαν ὡσαύτως ἐδέχοντο καὶ οἱ Ἴταλοί. Ἡ εἰς ὀλην τὴν γραμμὴν καὶ διὰ παντὸς μέσου ἐπικράτησις τοῦ κινήματος τοῦ Βενιζέλου θὰ ἐματαίωνε τὸν κίνδυνον τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ

μακεδονικοῦ μετώπου, πού ἀπετέλει τὴν βῆσιν (ὡς εἶπα) τῆς εἰς τὰ Βαλκάνια γαλλικῆς πολιτικῆς.

Ἄλλ' ἡ ἐφαρμογὴ τῆς πολιτικῆς ταύτης, προσκρούουσα μοιραίως εἰς τὰς δυσχερείας πότε καλῆς, ἀλλὰ καὶ πότε κακῆς πίστεως, πού παρενέβαλλε διαρκῶς τὸ Κράτος τῶν Ἀθηνῶν, προϋπέθετε διαρκῶς τὴν καλλιέργειαν τῆς κοινῆς γνώμης.

Τὴν ἑλλην ὑπόθεσιν διηκούλουε καὶ ἡ μεταβολὴ τῆς Γαλλικῆς Κυβερνήσεως. Ὁ Ῥιμπώ, πού ἀντικατέστησε τὸν Μπριάν, εἰς στιγμὴν δυσχερῆ διὰ τὸν συμμαχικὸν ἀγῶνα, καὶ ὁ ὁποῖος ἐκινεῖτο ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς κοινῆς γνώμης, πού ἤξιου τὸν ἐν παντὶ αὐστηρὸν συντονισμόν ἑλων τῶν δυνατῶν προσπαθειῶν, ἐπίστευε περισσότερο εἰς τὴν πολιτικὴν ταύτην, καὶ τὴν ἐπεδίωκεν ἄνευ ἐπιφυλάξεων.

Ἄλλὰ καὶ ἡ συστηματικώτερα καλλιέργεια, ὡς εἶπα. τῆς κοινῆς γνώμης ἐπεβάλλετο, καὶ αὕτη κυρίως διὰ τοῦ συμμαχικοῦ τύπου ἔπρεπε νὰ γίνῃ.

Ἦδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν νοεμβριανῶν ὁ συμμαχικὸς τύπος καὶ ἰδίᾳ ὁ γαλλικὸς ἠσχολεῖτο διαρκῶς μὲ τὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἐπιμονὴ του ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἦτο τόσο μεγάλη, πού οἱ γάλλοι ἐκινδύνευον νὰ πιστεύσουν ὅτι ἡ ἐκβασίς τοῦ πολέμου ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὴν μικροσκοπικὴν ταύτην χώραν!! Τὸ πνεῦμα τοῦ τύπου φυσικὰ ἐστρέφετο κατὰ τοῦ ἐπισήμου Κράτους, δηλαδὴ κατὰ τοῦ Κράτους τῶν Ἀθηνῶν, τὸ ὁποῖον διαρκῶς προσβάλλετο ὡς κακόπιστον, εἴτε διὰ τῶν κυρίων ἄρθρων τῶν ἐφημερίδων, εἴτε διὰ τῶν διδομένων εἰδήσεων, αἱ ὁποῖαι, συχνὰ παραμορφωμέναι ἐσερβίροντο.

Κάθε προσπάθεια πού ἐγένετο (καὶ δὲν ἐγένοντο τοιαῦται ὀλίγαι) ὅπως ἀναγραφῆ καὶ κἄτι ὑπὲρ τῆς ἐπισήμου Ἑλλάδος, ἢ διαψευσθῆ τι, πού ἀνακριβῶς ἐγράφη, οὐδεμίαν ἀπήχησιν εὑρισκεν. Δὲν εὑρίσκετο ἐν Γαλλίᾳ οὔτε μία ἐφημερίς προσφερομένη νὰ γράψῃ τι ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ἔστω καὶ ἀληθές.

Ἐννοεῖται, ὅτι ἔλαι αὗται αἱ δημοσιεύσεις κατέληγον εἰς ἓν μοναδικὸν συμπέρασμα, ὅτι ἔπρεπε νὰ Ἀντάντ νὰ συμμαχήσῃ στὰ ἀνοικτὰ μὲ τὸν Βενιζέλον, ὁ ὁποῖος ἐπεδίωκε τὴν τοιαύτην συμμαχίαν, κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου, ὁ ὁποῖος ἦτο κατ' αὐτοὺς τὸ ὄργανον τοῦ Κάιζερ.

Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἡ δημοσιογραφικὴ καμπάνια τῆς Ἀντάντ, ἀλλ' ἰδίᾳ τῆς Γαλλίας ἐγένετο συστηματικώτερα.

Τὸ σύνθημα ἔδωκεν ὁ παρισινὸς «Χρόνος», δηλαδὴ τὸ ἡμιεπίσημον τότε ὄργανον τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, ὁ ὁποῖος διὰ τοῦ κυρίου του ἄρθρου τῆς 11 Ἀπριλίου 1917 ὑπεστήριξε ὅτι «ὁ Κωνσταντίνος οὐδέποτε οὐδὲ ἐπὶ στιγμῆν, ἔπαυσε νὰ ἔχῃ ἐχθρικὰς διαθέσεις πρὸς τὴν Ἀντάντ, ὅτι διετέλει εἰς διαρκῆ τηλεγραφικὴν ἐπικοινωνίαν μὲ τοὺς ἐν Βερολίῳ, ὅτι διετῆρει ἐνόπλους συμμορίας πλησίον τῶν συμμαχικῶν στρατευμάτων καὶ ὅτι οὐδεμίαν ἐκ τῶν παρ' αὐτοῦ ἀναληφθεισῶν ὑποχρεώσεων ἐξέπληρωσε. Γενικῶς δὲ περὶ τοῦ Κωνσταντίνου ὠμίλει ὡς περὶ ἀνθρώπου κακῆς πίστεως.

Τὸ κῦρος τοῦ δημοσιογραφικοῦ τούτου ὄργάνου δὲν ἐπέτρεπε νὰ μείνη χωρὶς καμμίαν ἀπάντησιν τὸ περι οὐ ὁ λόγος ἄρθρον.

Διὰ τοῦτο ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἐπιδίδει διὰ τοῦ ἀυλάρχου του εἰς τὰς πρεσβείας τῶν συμμάχων κατηγορηματικὴν διάψευσιν ἐφ' ἕλων τῶν ἰσχυρισμῶν τοῦ ἡμιεπισήμου τούτου ὄργάνου. Ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ὁ πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως Ζαῖμης ἀπηύθυνε πρὸς τὰς συμμάχους κυβερνήσεις Παρισίων, Λονδίνου, Πετροπόλεως καὶ Ῥώμης διαμαρτυρίαν κατὰ τῶν δημοσιεύσεων ἐκείνων, πού ἀπέβλεπον εἰς τὴν δηλητηρίασιν τῶν σχέσεων Ἑλλάδος καὶ Ἀντάντ.

Διὰ τῆς διαμαρτυρίας ταύτης διεψεύδοντο ἕσα ἀνακριβῆ ἐγράφησαν. Ἐπὶ πλεόν ὁ πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως ὑπεθυμίξεν, ὅτι ὅλοι οἱ τηλεγραφικοὶ καὶ ραδιοτηλεγραφικοὶ σταθμοὶ τῆς χώρας ἦσαν ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῶν συμμάχων, καὶ ὅτι εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῶν ἦσαν καὶ ὅλα τὰ παράλια νησιωτικὰ καὶ ἠπειρωτικὰ, καὶ ὅτι συνεπῶς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ χρησιμεύσουν ὡς ὀρμητήρια ὑποβρυχίων Αὐστριακῶν ἢ Γερμανικῶν. Ἐπὶ πλεόν ὑπεστήριξεν, ὅτι ὁ στρατιωτικὸς διασυμμαχικὸς ἔλεγχος οὐδέποτε ἀνέφερε τὴν ὑπαρξίν ἀτάκτων συμμοριῶν εἰς τὴν Θεσσαλίαν.

Καὶ αὐτὰ μὲν ἐγένοντο. Δηλαδὴ ἐγένετο ἡ διάψευσις τοῦ Κωνσταντῖνου καὶ ἡ διαμαρτυρία τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως. Ἀλλ' ἀμφότερα ταῦτα ἐπετάχθησαν στὰ ἀρχεῖα τῶν οἰκείων Ὑπουργείων. Οὐδὲν ἐξ αὐτῶν εἶδε τὸ φῶς διὰ τοῦ τύπου.

Ἐν τῷ μεταξὺ γεγονότα σημαντικὰ, πού θὰ ἔκριναν τελειωτικῶς πλεόν τὴν τύχην τοῦ πολέμου, ἐσημειοῦντο ἀλλεπάλληλα. Οὕτω κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1916, ὁ πρόεδρος τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν Οὐέλσον ἠρώτησε τοὺς ἐμπολέμους διὰ τοὺς σκοποὺς τῆς παρατάσεως τοῦ πολέμου. Κατὰ τὴν 3 Ἰανουαρίου 1917 (νέον ἡμερολ.) ἡ Γερμανία ἐκήρυξε τὸν ἄνευ διακρίσεως παγκόσμιον ὑποβρυχιακὸν πόλεμον. Τὴν 3ην Φεβρουαρίου 1917 (νέον ἡμερολ.) διεκόπησαν αἱ διπλωματικαὶ σχέσεις μεταξὺ Ἠνωμένων Πολιτειῶν καὶ Γερμανίας.

Τὸν Μάρτιον τοῦ 1917 γίνεται ἡ μεγάλη Ῥωσικὴ Ἐπανάστασις.

Τὴν 2αν Ἀπριλίου 1917 (νέον ἡμερολ.) αἱ Ἠνωμέναι Πολιτεῖαι ἐκήρυξαν τὸν πόλεμον τῆς Γερμανίας.

Πᾶς τις ἀντιλαμβάνεται τὴν παγκόσμιον σημασίαν τῶν γεγονότων τούτων, ἰδίᾳ τῶν δύο τελευταίων. Ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ ἐπηρεασθῆ ἐξ αὐτῶν καὶ τὸ ἐν Ἑλλάδι δημοσίον φρόνημα.

Κύκλοι, πού εἶχον κηρυχθῆ ὑπὲρ τῆς οὐδετερότητος, δὲν ἔμειναν ἀνεπηρέαστοι ἐκ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὸν πόλεμον τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν, καὶ ὑπεστήριζαν, ὅτι ἦλθεν ἡ στιγμή διὰ νὰ πολεμήσῃ καὶ ἡ Ἑλλάς. Ἀλλὰ φυσικὰ νὰ πολεμήσῃ ἡ Ἑλλάς ὀλόκληρη. Τοῦτο δὲν ἦτο εὐκολον εἰς τὰ χάλια πού εὐρίσκετο διχασμένη ψυχικῶς καὶ γεωγραφικῶς.

Διὰ τοῦτο προσπάθειαι ἰδιωτικαὶ πολλαὶ κατεβῆλλον διὰ νὰ συνδιαλλαγῶν τὰ δύο Κράτη, τὸ Κράτος τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὸ Κράτος τῆς

Θεσσαλονίκης, τὰς ὁποίας ὑπεβοήθουν καὶ οἱ ἐν Ἀθήναις καὶ Θεσσαλονίκη διπλωματικοὶ ἀντιπρόσωποι τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας.

Ἄλλ' αἱ προσπάθειαι δὲν παρέμειναν μόνον ἰδιωτικά. Προσέλαβον καὶ ἐπίσημον χαρακτήρα διότι ὁ πρωθυπουργὸς Ζαΐμης ἀπετάθη πρὸς τὸν Ἑλλιοτ καὶ ἐζήτησε τὴν παρέμβασίν του, διὰ νὰ ἐπιτευχθῆ ἡ ἐν λόγῳ συνδιαλλαγὴ. Ἄλλ' ἔλαβε τὴν ἀπάντησιν ποῦ ἦτο πλέον ἀργά. Φαίνεται ποῦ ὁ Βενιζέλος οὔτε νὰ συζητήσῃ τὸ ζήτημα ἐδέχετο. Τό εἶχε δηλώσῃ ἄλλως τε ἔπειτα ἀπὸ τὰ νοεμβριανά. Καὶ τὸ εἶπε καθαρὰ ποῦ καμμία συνδιαλλαγὴ καὶ οὔτε ἀπλῆ ἐπαφὴ θὰ ἐπετρέπετο πλέον μὲ τὸ Κράτος τῶν Ἀθηνῶν ἔπειτα ἀπ' αὐτά. Ἐπ' αὐτοῦ τοῦ σημείου ἐπέμεινε μέχρι τέλους. Καλύτερη ἀφορμὴ ἀπὸ τὰ νοεμβριανά, ποῦ τοῦ προσέφεραν οἱ ἀντίπαλοί του, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εὔρῃ ὁ Βενιζέλος διὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς του.

Ἄλλ' ἡ συνεπιεξ τῆς Ῥωσικῆς ἐπαναστάσεως παραίτησις τοῦ Τσάρου πραγματοποιηθεῖσα τὴν νύκτα τῆς 15ης πρὸς τὴν 16ην Μαρτίου 1917, καὶ ἡ ἀντικατάστασις αὐτοῦ ὑπὸ Κυβερνήσεως Προσωρινῆς, διευθυνομένης παρὰ τῶν Κερένσκυ καὶ Μιλιούκωφ, ἔθεσεν ἐπὶ τάπητος νέον ζήτημα, ἐπὶ τῆς στάσεως ποῦ θὰ ἐτήρει ἡ νέα Ῥωσσία τόσον γενικώτερα ὅσον καὶ ἐδικιώτερα εἰς τὰ Βαλκάνια, καὶ ἰδιαίτατα εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ ὁποία μᾶς ἀπασχολεῖ.

Ἡ Ῥωσσία ἀπὸ δύο αἰῶνων καὶ πλέον εἶχε τὴν πλέον βαρύνουσαν γνώμην εἰς τὰ ζητήματα τῆς Ἀνατολῆς. Ἀκριβῶς διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ ὀριστικῶς τὰ συμφέροντά της ταῦτα εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἔλαβε μέρος εἰς τὸν πόλεμον, διαρκοῦντος μάλιστα τοῦ ὁποίου ἔλαβε ὀριστικὴν τὴν ὑπόσχεσιν ἀπὸ τὰς Κυβερνήσεις τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας (ὡς ἦδη ἀνέφερα εἰς προηγούμενον κεφάλαιον), ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις μὲ εὐρεῖαν μάλιστα ἔκτασιν ἐπὶ τῶν στενῶν θὰ κατεκυροῦτο εἰς τὴν Ῥωσσίαν. Ἡ κατακύρωσις αὕτη θὰ εἶχεν ἦδη πραγματοποιηθῆ ἂν δὲν εἶχε μεσολαβήσῃ ἡ Ῥωσικὴ ἐπανάστασις, τὴν ὁποίαν ἐπηκολούθησεν ἡ Συνθήκη τοῦ Μπρέστ-Λιτόφσκ, ἣτις ἀπεμάκρυνε τὴν Ῥωσσίαν ἐκ τῶν λοιπῶν κρατῶν τῆς Συνεννοήσεως, καὶ ἀνῆρσε πᾶσαν δοθεῖσαν ὑπόσχεσιν.

Ἄλλὰ καὶ ἡ Νέα Ῥωσσία δὲν ἐσκέπτετο διαφορετικὰ ἀπὸ τὴν Τσαρικήν. Ὑπέσχετο αὕτη πρὸς τοὺς συμμάχους, ὅτι θὰ συνέχιζε τὸν πόλεμον, χωρὶς ὅμως ποτὲ νὰ λησμονήσῃ τὰς παραγγελίας τῆς διαθήκης τοῦ Μεγάλου Πέτρου, ποῦ ἦσαν καθαρὰ ἱμπεριαλιστικά καὶ ἔτεινον εἰς πλήρη ἐπικράτησιν τοῦ Σλαυϊσμοῦ.

Ὅπως γενικώτερα ἔτσι καὶ ἐδικιώτερα διὰ τὴν Ἑλλάδα δὲν ἐσκέπτετο ἡ νέα Ῥωσσία διαφορετικὰ ἀπὸ τὴν παλαιάν.

Δὲν παρήλθον πολλαὶ ἡμέραι ἀπὸ τῆς ἐπικρατήσεώς της καὶ ἡ Ῥωσικὴ Προσωρινὴ Κυβέρνησις ἀπηύθυνε τὴν 9/22 Ἀπριλίου 1917 πρὸς τὴν Γαλλικὴν Κυβέρνησιν διακοίνωσιν ἀφορῶσαν ἀποκλειστικῶς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἔχουσαν κατὰ λέξιν ὡς κατωτέρω. Ἡ διακοίνωσις αὕτη ἀπετέλει τὴν

ἀπάντησιν τῆς Ῥωσικῆς Κυβερνήσεως εἰς τὰς προτάσεις τῆς Γαλλίας περὶ Ἑλλάδος. Ἴδου ἡ ἀπάντησις :

« Ἡ νέα Ῥωσικὴ Κυβέρνησις δὲν ἔχει σκοπὸν νὰ ὑπερασπίσῃ τὸν Βασιλέα τῆς Ἑλλάδος, οὔτε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ κινήματος τῶν Φιλελευθέρων. Ἄλλ' ἀφ' ἑτέρου φρονεῖ, ὅτι ἐὰν τὸ φιλελευθέρον κόμμα, τὸ ὑπὸ τὸν κ. Βενιζέλον, καταλάβῃ τὴν ἐξουσίαν θὰ ἐγέννα τοῦτο μερικὰς περιπλοκάς, πρὸ παντὸς εἰς τὴν περίπτωσιν καθ' ἣν τὸ ἐθνικιστικὸν κόμμα θὰ εἶχε σκοπὸν τὴν ἐκτέλεσιν πανελληνίου προγράμματος περιλαμβανόντος εὐρείας ἑδαφικὰς ἀπαιτήσεις. Τὸ τοιοῦτον θὰ ἔφερον εἰς ἀντίθεσιν πλήρη τὰς ῥηθείσας βενιζελικὰς τάσεις, πρὸς τὰ συμφέροντα τῆς Ῥωσσίας καὶ πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς εἰρηνεύσεως, ἣτις ἐπιβάλλεται διὰ τὰ Βαλκάνια.

» Ἡ Προσωρινὴ Ῥωσικὴ Κυβέρνησις κρίνει λοιπὸν ἀναγκαῖον νὰ σημειώσῃ ἀπὸ τοῦδε, ὅτι ἡ ἐν Ἀθήναις ἀποκατάστασις τοῦ Βενιζέλου εἰς τὴν ἀρχὴν, παρακολουθουμένη ὑπὸ ἐντάσεως τῶν ἐλληνικῶν ἐθνικιστικῶν βλέψεων θὰ ἠδύνατο νὰ περιπλέξῃ τὸν διακανονισμὸν τῶν διαφορῶν ζητημάτων τῶν ἀφορώντων τὰ Βαλκάνια, τὰς νήσους, τὴν Ἡπειρον καὶ τὴν Νότιον Ἀλβανίαν καὶ θὰ προὐκάλει ἀναγκαίως σύγκρουσιν τῶν συμφερόντων τῆς Ἑλλάδος μὲ τὰ συμφέροντα τῶν ἄλλων Δυνάμεων.

» Ἡ Ῥωσικὴ Κυβέρνησις προτείνει ἐμπιστευτικὴν ἀνταλλαγὴν βλέψεων ἐν προκειμένῳ μετὰ τῆς Γαλλικῆς Κυβερνήσεως καὶ ἐλπίζει, ὅτι ἡ Κυβέρνησις τῶν Παρισίων, ἣτις παρέσχε πάντοτε πρὸς τὸν κ. Βενιζέλον τὴν ὑποστήριξίν της, δὲν θ' ἀρνηθῇ ν' ἀσκήσῃ, ἂν χρειασθῇ, εἰς τὰ ἐν λόγῳ ζητήματα, τὴν κατευαστικὴν ἐπίδρασίν της».

Οὐδεμία ἐπομένως ἄμεσος οὐσιαστικὴ μεταβολὴ ἐσημειώθη διὰ τὴν Ἑλλάδα ἐξ ὧν τῶν μεγάλων γεγονότων ποὺ ἀνέφερα, ἢ τῶν διαθέσεων καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν τῶν καλῶν ἐλλήνων ποὺ μνημονεύονται ἀνωτέρω. Ἡ Ἑλλάς οὔτε ἠνώθη, οὔτε ἐπολέμησεν. Ἀπέναντί της δὲν μετεβλήθησαν οὔτε αἱ Ῥωσικαὶ διαθέσεις. Τὰ πράγματα παρέμειναν ὅπως ἦσαν.

Δηλαδή ἡ Γαλλία ἀπέβλεπε πάντοτε εἰς τὴν ἐκθρόνισιν τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου, ἵνα μετ' αὐτὴν ἐπεκταθῇ τὸ κίνημα τῆς Θεσσαλονίκης εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, διὰ νὰ ἐξασφαλισθῇ οὕτω ἡ διατήρησις τοῦ Μακεδονικοῦ μετώπου. Ἡ Ῥωσσία καὶ ἡ Ἰταλία διέκειντο ἔχθιστα πρὸς τὴν ἐκθρόνισιν ταύτης. Καὶ ἡ Ἀγγλία ἔπειτα ἀπὸ πολλοὺς δισταγμοὺς θὰ ἐδέχετο τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Κωνσταντίνου ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ Θρόνου, ἀλλὰ προσωρινῶς μέχρι λήξεως τοῦ πολέμου καὶ δι' εἰρηνικῆς πίεσεως. Κατὰ τὴν γνώμην δηλαδή τῆς Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως θὰ κατελαμβάνετο ἡ Θεσσαλία, θὰ ἠγοράζετο ἡ ἑσοδεία της, θὰ κατελαμβάνετο ὁ ἰσθμὸς τῆς Κορίνθου καὶ θὰ ἐκαλεῖτο ὁ Κωνσταντῖνος νὰ ὑποβάλῃ τὴν παραίτησίν του. Ἐὰν οὗτος ἤθελεν ἀρνηθῆ, θὰ παρετείνετο ὁ ἀποκλεισμὸς μέχρι τῆς παραιτήσεώς του.

Ἄλλὰ μ' ὅλα αὐτὰ οὐσιαστικῶς εἶχε φύγῃ πλέον ἡ συζήτησις ἀπὸ τὴν κοινοποιηθεῖσαν νόταν τῆς 18/31 Δεκεμβρίου 1916. Αἱ ὑποχωρήσεις ποὺ ἀνέλαβον οἱ σύμμαχοι διὰ ταύτης δὲν ἐπρόκειτο νὰ τηρηθοῦν ἀπ' αὐτούς.

Ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις ἐπέμεινε καὶ ἐπέτυχεν, ὅπως μὴ ἀρκεσθοῦν οἱ σύμμαχοι εἰς τὰ ζητηθέντα διὰ τῆς περι ἧς ὁ λόγος διακαινώσεως. Ἀλλὰ νὰ ζητηθοῦν καὶ ἄλλα, ἕως ὅτου λυθῇ τὸ ἐλληνικὸν ζήτημα.

Διὰ τὴν Γαλλικὴν Κυβέρνησιν ὀριστικὴ λύσις τοῦ Ἑλληνικοῦ ζητήματος ἦτο ἡ ἐκθρόνισις τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου, διότι δι' αὐτῆς καὶ μόνης θὰ ἐξησφαλίζετο ἡ διατήρησις τοῦ βαλκανικοῦ μετώπου, εἰς τὴν χρησιμότητα τοῦ ὁποίου ἡ Γαλλία ἐπίστευεν ὑπὲρ πάσαν ἄλλην σύμμαχον Δύναμιν.

Τὴν ἐφαρμογὴν τῆς πολιτικῆς τῆς ταύτης ἐπιδιώκουσα ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις ἐπεδίωξε καὶ ἐπέτυχε νέαν συνάντησιν τῶν πρωθυπουργῶν τῆς Ἀγάντ, διὰ νὰ ἐξετάσουν καὶ εἰ δυνατόν νὰ λύσουν τὸ Ἑλληνικὸν ζήτημα.

Ἡ σύσκεψις αὕτη ἔλαβε χώραν κατὰ τὴν 7ην καὶ 8ην Ἀπριλίου 1916 (νέον ἡμερολ.) εἰς τὰ γαλλοῦταλικά σύνορα καὶ ὠρισμένως εἰς Μωριέννην.

Κατὰ τὴν σύσκεψιν ταύτην ὁ Γάλλος πρωθυπουργὸς Ῥιμπὼ ὑπεστήριξε τὴν ἀνάγκην τῆς ἐκθρόνισεως τοῦ Κωνσταντίνου, ἡ ὁποία θὰ ἠδύνατο κατὰ τὸν Ῥιμπὼ νὰ πραγματοποιηθῇ διὰ τῆς χρησιμοποίησεως δύο μεραρχιῶν, ποὺ θὰ ἦσαν ἀκριβῶς ἐκεῖναι τὰς ὁποίας ὁ Σαράιγ ἀπησχόλει διὰ τὴν ἐπιτήρησιν τῶν συνόρων τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδος.

Ὁ Λούδ Τζῶρτζ ἐνέκρινε κατ' ἀρχὴν τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Βασιλέως, ἀλλ' ἀπέκλειε κάθε βίαν καὶ ἐπομένως καὶ τὴν ἐκστρατείαν τὴν προταθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Σαράιγ.

Οἱ Ῥῶσοι δὲν εἶχον λάβῃ μέρος εἰς τὴν σύσκεψιν ταύτην, ἀλλ' ἐτηρήθησαν ἐνήμεροι τῶν κατὰ τὸ συνέδριον ἐκεῖνο διατρεξάντων.

Κατὰ τηλεγράφημα τοῦ ἐν Παρισίοις πρεσβευτοῦ τῆς Ῥωσσίας Ἰσβόλσκου σταλὲν εἰς Πητροῦπολιν τὴν 6/19 Ἀπριλίου 1917, ὁ Ῥιμπὼ ἔλαβεν εἰς Μωριέννην, παρὰ τῶν δύο συναδέλφων του Λούδ Τζῶρτζ καὶ Σονίνο, μόνον ἐλευθερίαν ἐνεργείας τῆς Γαλλίας, μὴ ἀποκλείουσαν ὅμως τὸ ἐνδεχόμενον τῆς ἐκθρόνισεως τοῦ Κωνσταντίνου. Ἀλλὰ τοιοῦτον τι δὲν ἐπιβεβαιοῦται ἄλλοθεν. Καὶ δὲν φαίνεται ἀληθές, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ τὸ τηλεγράφημα τοῦ Ἰσβόλσκου ἐστάλη τὴν παραμονὴν τῆς συσκέψεως τῆς Μωριέννης.

Ὅπως ὁποῦτε τὰ ἀποτελέσματα τῆς συσκέψεως τῆς Μωριέννης δὲν ἦσαν πολλοῦ λόγου ἄξια. Συνεφώνησαν οἱ συνελθόντες ἐπὶ τῆς ἀνάγκης ν' ἀσκῆσουν αὐστηρὰν ἐπιτήρησιν ἐπὶ τοῦ Κωνσταντίνου, διότι ἐφοβοῦντο οὗτοι, μετὰ τὴν κατάρρευσιν τῆς Ῥουμανίας, νέαν καὶ ἰσχυρὰν πίεσιν τῶν Γερμανοβουλγάρων ἐπὶ τοῦ Μακεδονικοῦ μετώπου. Καὶ ἐπέδωκαν τὴν 7/20 Ἀπριλίου 1917 διὰ τῶν ἐν Ἀθήναις πρεσβευτῶν διακοίνωσιν πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν διὰ τῆς ὁποίας ἐζητεῖτο ἡ ἐπάνοδος τῶν ἐλέγχων ἐπὶ τῶν ταχυδρομείων, τηλεγραφείων, Ἀστυνομίας, σιδηροδρόμων, ὁδῶν, λιμένων κλπ.

Ἐν τέλει ὁ Λούδ Τζῶρτζ ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν Γάλλον πρωθυπουργὸν ἀναβολὴν ἐνὸς μηνός, μετὰ τὴν πάροδον τοῦ ὁποίου θὰ ἐγίνετο νέα σύσκεψις εἰς τὸ Λονδίνον, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι τὰ ἀποτελέσματα ταύτης θὰ ἦσαν ἐκανοποιητικώτερα.

Ἡ ἀναβολὴ καὶ ἡ σύσκεψις τοῦ Λονδίνου ἀπεφασίσθη.

Ἐκείνο τὸ ὅποιον ἐπιστοποίησεν ἡ σύσκεψις τῆς Μωριέννης, τὸ ὅποιον ἄλλως τε καὶ πρὸ ταύτης εἶχεν ἐκτιμηθῆ, ἦτο ὅτι ἡ μεταξὺ τῶν συμμάχων διαφωνία δὲν ἐστρέφετο κυρίως ἐπὶ τῆς ἀπομακρύνσεως ἐκ τοῦ θρόνου τοῦ Κωνσταντίνου, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ τρόπου καὶ τῶν μέσων διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἐπραγματοποιεῖτο αὕτη.

Ἄλλ' εἶναι φανερόν ὅτι ἡ διαφωνία αὕτη παρατεινομένη τυχόν, θὰ ἀνέβαλεν ἢ καὶ θὰ ἐματαίωνε τὴν κυρίαν ἀπόφασιν περὶ ἐκθρονίσεως.

Ὁ Βενιζέλος, διὰ νὰ διευκολύνῃ ἀκριβῶς ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ τὸ ζήτημα, ἐπρότεινεν εἰς τοὺς συμμάχους ὅπως ἀφεθῆ εἰς τὸν στρατὸν τῆς Ἀμύνης ἢ ἐκκαθάρισις τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως καὶ ἡ ἐκθρόνισις τοῦ Βασιλέως. Σωστὸς ἀδελφικὸς ἀλληλοσπαραγμὸς, προτεινόμενος καὶ ἀναλαμβανόμενος ἀπὸ Ἑλλήνας.

Τὴν πρότασιν τοῦ ταύτην πλέον ἢ ἅπαξ καὶ μετ' ἐπιμονῆς ἔκαμιν ὁ Βενιζέλος εἰς τοὺς συμμάχους. Ἀλλὰ τὸ δυσάρεστον δὲν εὐρίσκετο τόσον εἰς τὴν σκέψιν ταύτην τοῦ Βενιζέλου καὶ τὴν ὑποβολὴν τῆς σχετικῆς προτάσεως, ἀλλ' εἰς τὴν ἀφέλειαν, διὰ νὰ μὴ εἶπω εἰς τὴν τύφλωσιν, μὲ τὴν ὅποιαν πλέον ἢ ἅπαξ οὗτος καὶ δημοσίᾳ παρεπονέθη κατὰ τῶν συμμάχων, διότι δὲν ἔκαμιν οὗτοι δεκτὴν τὴν περὶ ἀλληλοσπαραγμοῦ πρότασιν τοῦ ταύτην.

Οἱ σύμμαχοι ἐγνώριζαν καλά, ἀσφαλῶς δὲ καλύτερα ἀπὸ τὸν Βενιζέλον, ὅτι οὔτε τὰ στρατεύματα τοῦ Βασιλέως, οὔτε ὁ λαὸς τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδος (ὅπου μοιραίως θὰ ἐγίνοντο αἱ ἐπιχειρήσεις τοῦ ἀλληλοσπαραγμοῦ) ποῦ σύσσωμος καὶ μὲ πρωτοφανῆ ἐχθρότητα καὶ μῖσος εἶχε στραφῆ κατὰ τοῦ Βενιζέλου, θὰ παρεδίδοντο ἀμαχητὶ εἰς τὰ στρατεύματα τῆς Θεσσαλονίκης. Ἄγριος καὶ πρωτοφανὴς ἐμφύλιος σπαραγμὸς θὰ ἐπηκολούθει τὰς προσπάθειάς ταύτας τοῦ στρατοῦ τῆς Ἀμύνης, μὲ ἀσφαλὲς ἀποτέλεσμα τὴν πλήρη κατατρόπωσιν τῶν βενιζελικῶν στρατευμάτων.

Αὐτὰ ἐγνώριζον καλά, καὶ αὐτὰ ἀκριβῶς ἤθελαν ν' ἀποφύγουν οἱ ξένοι. Οἱ μόνοι ποῦ δὲν τὰ ὑπελόγιζαν ἦσαν δυστυχῶς οἱ Ἑλληνας Βενιζελικοί.

Ἡ Διάσκεψις τοῦ Λονδίνου καὶ αἱ ληφθεῖσαι ἀποφάσεις.

Σύμφωνα μὲ τὴν ἀπόφασιν τῆς Διασκέψεως τῆς Μωριέννης, συνήλθεν εἰς τὸ Λονδῖνον κατὰ τὴν 16/29 Μαΐου 1917 ἡ Συνδιάσκεψις τῶν πρωθυπουργῶν.

Ἐκ μέρους τῆς Γαλλίας πλὴν τοῦ Ῥιμπῶ συμμετέσχον εἰς τὴν Συνδιάσκεψιν οἱ Παινλεβέ, ναύαρχος Λακάξ, ὁ Φὸς καὶ ὁ Ζωννάρ. Οὔτε οἱ Ἴταλοι οὔτε οἱ Ῥώσοι μετέσχον τῆς διασκέψεως ταύτης.

Οἱ Γάλλοι πρὶν ἢ μεταβοῦν εἰς τὸ Λονδῖνον κατήρτισαν πλήρες σχέ-

διον ἐπὶ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον θὰ ἐπραγματοποιεῖτο ἡ ἐκθρόνισις τοῦ Κωνσταντίνου, καὶ θὰ διγυθετοῦντο τὰ ἑλληνικὰ ζητήματα.

Εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ σχεδίου τούτου πρωτεύοντα ρόλον ἔπαιξεν ὁ γε-
ρουσιαστὴς Ζωννάρ, διατελέσας ἄλλοτε καὶ Ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν. Ἦδη
ἀπὸ τῆς 4/17 Μαΐου 1917 ὁ τελευταῖος οὗτος προέβη εἰς τὴν Γαλλικὴν
Γερουσίαν εἰς ἀνακοινώσεις ἐπὶ τῆς καταστάσεως τῶν ὑποθέσεων τῆς Ἀνα-
τολῆς, αἵτινες ἔτυχον τῆς γενικῆς ἐπιδοκιμασίας.

Ὁ Ζωννάρ καὶ μετ' αὐτοῦ ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις ὑπεστήριζον τὴν
ἀνάγκην, σχετικῶς διὰ τὰ ἐν Ἑλλάδι πράγματα, ὅπως ἀναθεοῦν τὰ κοινὰ
συμφέροντα εἰς ἓνα καὶ μόνον ἐντολοδόχον, ὅστις μὲ τὸν τίτλον τοῦ Ὑπά-
του Ἀρμοστοῦ τῶν Δυνάμεων θὰ ἐτίθετο ὑπεράνω τῶν πρεσβυτῶν (οἵτινες
θὰ ἔπρεπε ν' ἀντικατασταθοῦν δι' ἐπιτετραμμένων), ὅχι μόνον ἀλλὰ καὶ
ὑπεράνω τῶν στρατιωτικῶν ἀρχῶν, αἵτινες θὰ ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ὑπα-
κούουν εἰς τὰς διαταγὰς του.

Ταῦτα προτείνουσα ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἦτο βεβαία, ὅτι αὐτὴ θὰ
διώριζε τὸν Ὑπατον Ἀρμοστήν.

Εἰς τὴν συνδιάσκεψιν ταύτην ἐξητάσθη ὁλόκληρον τὸ Ἑλληνικὸν
πρόβλημα, τὸ ἀφορῶν δηλαδὴ τόσον τὴν Θεσσαλονίκην, ὅσον καὶ τὰς
Ἀθήνας.

Κατὰ τὸ γαλλικὸν σχέδιον, πλὴν τῆς ἐνιαίας διευθύνσεως θὰ ἐλαμβά-
νοντο καὶ ὠρισμένα στρατιωτικὰ μέτρα: α) Ἀγγλογαλλικὰ στρατεύματα
ἐκ τῆς Θεσσαλονίκης θὰ κατελάμβανον τὴν Θεσσαλίαν καὶ θὰ προέβαινον
εἰς τὴν διανομὴν τῶν σιτηρῶν, β) Γαλλικαὶ δυνάμεις θὰ κατελάμβανόν τὸν
ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου διὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴν ἐνδεχομένην μεταφορὰν βασι-
λικοῦ στρατοῦ ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον, γ) διὰ δύο μεραρχιῶν, ποὺ θὰ μετε-
φέροντο ἐκ Θεσσαλονίκης εἰς τὸν Πειραιᾶ, θὰ κατελαμβάνοντο αἱ Ἀθήναι.
Ὅλαι αἱ ἐπιχειρήσεις θὰ ἐγίνοντο ταυτοχρόνως.

Τὴν διατήρησιν τοῦ Βαλκανικοῦ Μετώπου ὑπεστήριξε πλέον ἢ ἐπι-
μόνης μόνη ἡ Γαλλία.

Οἱ Ἄγγλοι ἀνεκοίνωσαν τὴν ἀπόφασίν των ὅπως ἀποσύρουν τὰ στρα-
τεύματά των ἐκ Μακεδονίας. Ἦτο δὲ γνωστὸν ὅτι αὐτὸ θὰ ἐπραττον καὶ οἱ
Ἴταλοι διὰ νὰ τὰ μεταφέρουν εἰς τὴν Αὐλῶνα. Ἀλλ' ἡ Γαλλία εἶχεν ἐπι-
τύχη τὴν συγκατάθεσιν τῶν δύο τούτων Δυνάμεων, ὅπως μὴ ἐγκαταλεί-
ψουν τὸ στρατόπεδον τῆς Θεσσαλονίκης μέχρι τοῦ Ἰουλίου. Εἰς τὴν ἀνα-
βολὴν ταύτην συνήνεσαν, διότι ἐσκέφθησαν ὅτι ὀρθὸν ἦτο ν' ἀναμένουν τὰ
ἀποτελέσματα τῆς μεγάλης Ῥωσικῆς ἐπιθέσεως, τὴν ὁποῖαν ἐξ ὀνόματος
τῆς Ῥωσικῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως ὑπέσχετο ὁ Κερένσκυ.

Κατὰ τοῦ γαλλικοῦ σχεδίου, τοῦ ἀφορῶντος τὴν Ἑλλάδα, ἀντετάχθη-
σαν οἱ Ἄγγλοι. Οὗτοι, ὑποχωροῦντες ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ, ἐδέχθησαν τὴν
ἀπομάκρυνσιν τοῦ Κωνσταντίνου ἐκ τοῦ θρόνου, ἀλλ' ἀπέκρουον ἔλα τὰ
βίασα μέτρα. Οὔτε τὴν κατάληψιν τῆς Θεσσαλίας ἐδέχοντο, καὶ ἦσαν ἐτοι-
μοι ν' ἀγοράσουν τὴν συγκρομιδὴν τοῦ Θεσσαλικοῦ αἵτου. Τὸ μόνον ποῦ

ἐδέχθησαν ἦτο γὰ εἶναι ἔτοιμα τὰ πλοῖα πρὸς ἀπόβασιν εἰς τὸν ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου, ἀλλ' οἱ εἰς αὐτὰ ἄνδρες ν' ἀποβιβάσθω ἄλλοι ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ.

Οἱ βενιζελικοί κύκλοι ἦσαν τρομερὰ στενοχωρημένοι ἐκ τῆς ἐπιμονῆς τῶν Ἑγγλων. Ὑπεστήριζον ὅτι αὐτοὶ δημοκρατικοὶ τὸ φρόνημα δὲν ἦσαν συνεπεῖς πρὸς τὸν ἑαυτὸν τοὺς ὅταν ἔτρεμαν πρὸ τῆς ἰδέας ὅτι κινδυνεύει ἓνας Ἰσθμὸς. Ἀλλ' ἐὰν εἶναι καὶ πού ἐστήριξε τὴν Μεγάλην Βρετανίαν μὲ ὄλην τῆς τὴν Αὐτοκρατορίαν καὶ ἐξησφάλισε τὴν ζωὴν τῆς, εἶναι ἢ προσήλωσις πρὸς τὰς παραδόσεις καὶ ἀκόμη ἂν εἶναι αὐταὶ μεσαιωνικαί. Δὲν πετοῦν οἱ Ἑγγλοι τοὺς θεσμοὺς καὶ ὅταν παληώσουν, διότι μαζὶ μ' αὐτοὺς πετιῶνται καὶ πολλὰ χρήσιμα πράγματα. Τοὺς διατηροῦν, ἀλλὰ τοὺς συγχρονίζουσιν καὶ τοὺς ἐκλαίκεουσιν. Ἐδῶ εἶναι ὅλη τὸς ἢ δύναμις.

Αἱ ἀπόψεις τῶν Ἑγγλων κατὰ τὴν συνδιάσκεψιν ἐκείνην κατίσχυσαν. Καὶ αὕτη ἔληξε τὴν 17/30 Μαΐου 1917, ἀφ' οὗ συγχρόνως ἐγένετο δεκτὸν τὸ σύστημα τῆς ἐνιαίας διευθύνσεως καὶ τῆς Ὑπάρχουσας Ἀρμοστείας, ἣτις ἀνετέθη εἰς τὸν εἰσηγητὴν τοῦ ὄλου σχεδίου Ζωννάρ.

Ἡ ἀναχώρησις τοῦ Ζωννάρ διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ αἱ διαφωνίαι τῶν συμμάχων.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς Συνδιασκέψεως ταύτης ἀνεκοινώθησαν εἰς τὴν Ἰταλικὴν καὶ τὴν Ῥωσικὴν κυβέρνησιν. Ἀλλὰ τὴν 19ην Μαΐου/1 Ἰουνίου 1917, πρὶν δηλαδὴ φθάσῃ οἰαδήποτε ἀπάντησις εἴτε ἐκ μέρους τῆς Ῥωσσίας, εἴτε ἐκ μέρους τῆς Ἰταλίας, ὁ Ζωννάρ ἀνεχώρησε διὰ τὴν Ἑλλάδα, λαβὼν ὁδηγίαν παρὰ μόνης τῆς Γαλλικῆς Κυβερνήσεως.

Ἦσαν οἱ ἐν Ῥώμῃ πρέσβεις τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας ἐκείνοι πού ἀνεκοίνωσαν εἰς τὸν Ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἰταλίας Σονίνο τὰ ἀποφασισθέντα εἰς τὴν Συνδιάσκεψιν τοῦ Λονδίνου. Ἀλλ' οὗτος ὅχι μόνον δὲν ἀπεδέχθη τὰ γενόμενα, ἀλλ' ἐντόνως διεμαρτυρήθη διὰ ταῦτα, ὑποστηρίζας ὅτι τὰ ἐν Λονδίνο ἀποφασισθέντα ἦσαν ἀντίθετα ἐκείνων πού ἀπεφασίσθησαν εἰς Ἁγίον Ἰωάννην τῆς Μωριέννης, ὅπου ἡ ἐκθρόνισις τοῦ Κωνσταντίνου ἀπεκλείσθη, ἐκτὸς ἐὰν ἐγένοντο σφαγαὶ ἐν Ἀθήναις. Ἦδη δὲ ὅχι μόνον τοιοῦτόν τι δὲν ἐγένετο, ἀλλ' ἀντικατεστάθη ἡ Κυβέρνησις Λάμπρου, πού ἦτο ἐχθρική πρὸς τὴν Ἀντάντ, διὰ φιλικῆς τοιαύτης ὑπὸ τὸν Ζαῦμην.

Ταῦτα πληροφοροῦμεθα ἐκ τοῦ ἀπὸ 1ης Ἰουνίου 1917 τηλεγραφήματος τοῦ ἐν Ῥώμῃ Ῥώσου πρεσβευτοῦ.

Ἀλλὰ πλὴν τοῦ Σονίνο διεμαρτυρήθη διὰ τὰ γενόμενα τόσον εἰς Παρισίους ὅσον καὶ εἰς τὸ Λονδίνον καὶ ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ῥωσσίας Τερνένκο. Οὗτος κατὰ λέξιν εἶπε: «Θεωρῶ ὅτι ἡ ἄμεσος ἐφαρμογὴ τοῦ ἀγγλογαλλικοῦ σχεδίου, σχετικῶς μὲ μεταβολὴν τοῦ καθεστώτος ἐν Ἑλλάδι, εἶναι τόσον ἄσκοπος ὅσον καὶ ἐπικίνδυνος, διότι ἐπὶ τέλους παρομοία ἐνέργεια ὅχι μόνον δὲν δικαιολογεῖται σήμερον ἀπὸ κανὲν ἐξαιρε-

τικόν γεγονός, ἀλλὰ ἐπὶ πλέον δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ γενικά συμφέροντα τῶν συμμάχων». (Ῥωσ. Διπλ. Βιβλος ἐκδ. 1922).

Ἄλλὰ πλὴν τούτων τὴν αὐτὴν ἡμέραν (22 Μαΐου/4 Ἰουνίου 1917) ὁ ἐν Ῥώμῃ πρέσβυς τῆς Γαλλίας Μπαρρέρ ἐκθέτει εἰς τὴν κυβέρνησίν του τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν Ῥώμῃ βαθυτάτην δυσἀρέσκειαν διὰ τὰ ἐν Ἑλλάδι γεγόμενα, καὶ τὴν δι' αὐτὰ κατανάλωσιν δυνάμεων εἰς Ἀθήνας εἰς στιγμὴν πού ἐπαίξετο ἡ τύχη μεγάλων Κρατῶν εἰς ἄλλα μέτωπα. Εἰδοποίησε δὲ ὁ αὐτὸς πρέσβυς τὴν κυβέρνησίν του, ὅτι ἐάν στρατεύματα γαλλικὰ εἰσβάλουν εἰς Θεσσαλίαν, τότε στρατεύματα ἰταλικὰ θὰ συγκεντροῦντο εἰς νότιον Ἀλβανίαν, πρὸς κατάρληψιν τῆς Ἡπείρου.

Εἶναι προφανές ὅτι ἡ Ἰταλικὴ Κυβέρνησις ἐζήτει ἀφορμὴν, τῆς ὁποίας καὶ ἐπωφελήθη κατὰ τὴν 31 Μαΐου/13 Ἰουνίου 1917, ὅτε ὁ Ἰταλικὸς στρατὸς προήλασε καὶ κατέλαβε τὰ Ἰωάννινα.

Ἄλλ' ἐνῷ τὰ Ὑπουργεῖα τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἀντάντ ἀντήλασσον τηλεγραφήματα, μὲ τὴν προσπάθειαν νὰ διευθετηθῇ ἡ ἐκ τῆς Συνδιασκέψεως τοῦ Λονδίνου δημιουργηθεῖσα διαφωνία, ὁ Ζωννάρ συνεχίζων τὸ ταξεῖδι του ἔφθασε τὴν 22 Μαΐου/4 Ἰουνίου 1917 εἰς τὴν Κέρκυραν, ὅπου τὸν ἀνέμενον διαταγαὶ τῆς Κυβερνήσεώς του, διὰ νὰ ἐπισπεύσῃ τὰς ἐνεργείας του σύμφωνα μὲ τὸ διαγραφὲν σχέδιον.

Συνεχίζοντας τὸ ταξεῖδι του ὁ Ζωννάρ φθάει τὴν 24 Μαΐου/6 Ἰουνίου 1917 εἰς Σαλαμίνα. Ἐκεῖ δὲν ἐπεκοινώνησε μὲ τὸν Ζαΐμη. Περιορίσθη μόνον νὰ τὸν εἰδοποιήσῃ διὰ τοῦ Γάλλου βουλευτοῦ Δαυίδ, προσωπικοῦ φίλου τοῦ Ζαΐμη, τὸν ὁποῖον εἶχε μαζί του ὁ Ζωννάρ, ὅτι σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς του ἦτο ὁ ἔλεγχος τῆς ἀκριβοδικαίας διανομῆς τοῦ σίτου τῆς Θεσσαλίας.

Συγχρόνως ὁ πρέσβυς τῆς Γαλλίας Γκυγιεμὲν ἀνεκοίνωσε διὰ τοῦ τύπου, ὅτι ὁ Ὑπατος Ἀρμοστὴς Ζωννάρ διήρχετο ἐκ Πειραιῶς διὰ νὰ μεταβῇ εἰς Θεσσαλονίκην, διὰ μερικὰ ζητήματα ἀφορῶντα τὸν στρατὸν τῆς Ἀνατολῆς καὶ ὅτι κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν του ἴσως θὰ ἐσταματοῦσεν εἰς Ἀθήνας.

Κατὰ τὸ διάστημα πού ὁ Ζωννάρ εὕρισκετο εἰς Σαλαμίνα, ἐδέχθη, πλὴν τοῦ Γκυγιεμὲν, τὰς ἐπισκέψεις τοῦ Ἀγγλοῦ πρεσβευτοῦ Ἑλλιστ, ὡς καὶ τοῦ Ῥώσου πρεσβευτοῦ Ντεμίντωφ.

Ὁ πρῶτος ἐκ τῶν δύο τελευταίων συνέστησεν εἰς αὐτὸν κατὰ διαταγὴν τῆς κυβερνήσεώς του, ὅπως ἐξασκήσῃ παρὰ τῷ Σαρλίγ ἕλην τὴν ἐπιτροπὴν του, ἵνα ὁ τελευταῖος οὗτος παραιτηθῇ τοῦ σχεδίου τῆς καταλήψεως τῆς Θεσσαλίας. Καὶ ἐπὶ πλέον ὁ αὐτὸς Ἑλλιστ, σχετικῶς μὲ τὸ πρόσωπον τοῦ Κωνσταντίνου, τοῦ συνέστησε, κατὰ διαταγὴν πάντοτε τῆς Κυβερνήσεώς του, ὅπως περιορισθῇ εἰς τὴν προσωρινὴν καὶ μέχρι λήξεως τοῦ πολέμου ἀπομάκρυνσιν τοῦ Βασιλέως, ὅπότε θὰ ἀνεκηρύσσεται εἰς τῶν πριγκιπῶν Ἀντιβασιλεὺς.

Διὰ μακρῶν συνωμίλησεν ὁ Ζωννάρ μὲ τὸν Ντεμίντωφ. Δὲν περιορίσθη ὁ τελευταῖος οὗτος νὰ τοῦ ἐκθέσῃ τὰς ἀπόψεις του, ἐπὶ τῇ βᾶσει τῶν

τηλεγραφημάτων, πού είχε λάβη από την Πετρούπολιν, αλλά του ἐξέθηκε και τὰς ἀτομικὰς του γνώμας ἐπὶ τῆς ὕλης καταστάσεως καὶ ἐπὶ τῶν κινδύνων, πού θὰ διέτρεχον τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ συμφέροντα τῆς Ἀντάντ, ἐὰν αὐτὴ ἐφθάνει εἰς τὰ ἄκρα. Αἱ ἀπόψεις τοῦ Ντεμίντοφ, σύμφωνα ἄλλως τε καὶ πρὸς τὰς γνώμας τῆς Κυβερνήσεώς του, ἦταν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἀκριβῶς ἀντίθετοι τοῦ ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Κυβερνήσεως καθορισθέντος σχεδίου.

Ὁ πρέσβυς τῆς Ἰταλίας Μποσδάρι δὲν ἐπεσκέφθη τὸν Ζωννάρ. Δὲν ἤθελεν οὗτος ν' ἀναγνωρίσῃ ὑπάλληλον διπλωματικὸν ἀνώτερον αὐτοῦ ἐνεργοῦντα ἐν τῇ περιφερείᾳ του. Καὶ ἐπίστευσεν ἐπὶ πλέον, ὅτι διὰ τῆς παραλείψεώς του ταύτης θὰ ἔκαμνε πλέον αἰσθητὴν τὴν δυσαρέσκειαν καὶ τὴν διαφωνίαν τῆς Κυβερνήσεώς του.

Αἱ ἐντυπώσεις τῶν ἐν Ἀθήναις βασιλικῶν ἐκ τῆς πρώτης ἐπαφῆς πού εἶχεν ὁ Ζωννάρ μὲ τὸν Ζατμην διὰ μέσου τοῦ Δαβίδ, ὡς καὶ μὲ τοὺς ξένους πρεσβευτὰς, τὰς ὁμίλιας τῶν ὁποίων μέσες ἄκρες εἶχον μάθη, ἦσαν ἀγαθαί. Ὁ Ζωννάρ ὄχι μόνον δὲν εἶπεν, ἀλλ' οὐδὲ ἀφῆκε νὰ ἐννοηθῇ ἀπὸ κανένα, ὅτι ἡ κυρία ἐντολή του ἦτο ἡ ἐκθρόνισις τοῦ Κωνσταντίνου.

Τὴν ἐσπέραν τῆς ἰδίας ἡμέρας (24 Μαΐου / 6 Ἰουνίου 1917) ὁ Ζωννάρ ἀνεχώρησε διὰ Θεσσαλονίκην, ὅπου ἐφθασε τὴν ἐπομένῃν τὸ πρῶτ' ἡτοὶ τὴν 25 Μαΐου / 7 Ἰουνίου 1917.

Ἦτο καταφανές, ὅτι ἐν Θεσσαλονίκῃ τὸ ἐπιδιωκόμενον σχέδιον δὲν θὰ συνήντα οὐδεμίαν δυσχέρειαν. Ἦτο σχέδιον ριζικόν, πού ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ὀριστικὴν ἐκθρόνισιν τοῦ Κωνσταντίνου. Ἐπ' αὐτοῦ Ζωννάρ, Σαράϊγ καὶ Βενιζέλος ἦσαν σύμφωνα καὶ συμφώνουν μάλιστα, ὄχι μόνον εἰς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν, πού ἦτο κοινός, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ μέσα πού θὰ ἐτίθεντο εἰς ἐφαρμογὴν διὰ τὴν πραγματοποιήσιν αὐτοῦ, μὲ ὅλας τὰς λεπτομερείας των.

Ἀπεφασίσθη ἐπομένως νὰ γίνῃ ἡ κατάληψις τῆς Θεσσαλίας, ἡ κατάληψις τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου καὶ ἡ ἀπόβασις παρὰ τὰς Ἀθήνας. Προσδιωρίσθη δὲ ἡ 28 Μαΐου 10 / Ἰουνίου 1917 ὡς ἡ ἡμέρα τῆς ταυτοχρόνου ἐνάρξεως ὄλων τούτων τῶν ἐπιχειρήσεων.

Τὴν 26ην Μαΐου 1917 ἐτοιμάσθησαν στὴ Θεσσαλονίκη καὶ ἐπεβιβάσθησαν τὰ στρατεύματα, τὰ ὁποῖα θὰ ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου, καὶ τὴν παρὰ τὰς Ἀθήνας ἀπόβασιν, μαζὶ δὲ μὲ αὐτὰ ἀναχωρεῖ καὶ ὁ Ζωννάρ διὰ τὴν Σαλαμίνα, ὅπου φθάνουν τὴν 27ην Μαΐου / 9 Ἰουνίου 1917.

Ἄλλ' ὡς εἶναι αὐτονόητον ἡ διπλωματικὴ κίνησις τῶν Ἰπουργείων τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἀντάντ δὲν ἐσταμάτησε κατὰ τὸ διάστημα τοῦ ταξιδίου τοῦ Ζωννάρ, ἀλλὰ τοὐναντίον συνεχίζετο ἐντονωτέρα μάλιστα.

Στόχος ἦτο τὸ Ἰπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀναλάβῃ τὰς εὐθύνas τῆς ἐλληρικῆς ὑποθέσεως καὶ ἐπρωτοστάτει εἰς ταύτην. Διὰ τοῦτο ἐδέχετο καὶ ὅλα τὰ πυρὰ.

Οὕτω ὁ Ἰπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ῥωσσίας ἐτηλεγράφει πρὸς τοὺς ἐν Παρισίοις καὶ Λονδίνοις πρεσβευτὰς του ὡς ἀκολούθως κατὰ λέξιν :

«Ἐπέδωκα σήμερον εἰς τοὺς πρεσβευτὰς τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας διακοίνωσιν παρακαλῶν, ὅπως ἀναβάλουν διὰ στρατιωτικούς λόγους τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου των μέχρι τῆς μεταβολῆς τοῦ καθεστώτος ἐν Ἑλλάδι. Μεταξὺ ἄλλων ἐπιχειρημάτων τονίζω τὴν δυσχερῆ θέσιν εἰς τὴν ὁποίαν περιερχόμεθα, ὅταν αἱ Κυβερνήσεις Παρισίων καὶ Λονδίνου ἀποφασίσουν νὰ ἐκτελέσουν ἀμέσως ἀποφάσεις, τῶν ὁποίων ἡμεῖς ἀγνοοῦμεν ἀκόμη τὰς λεπτομερείας καὶ τὰς ὁποίας δὲν ἐπιδοκιμάζει ἡ Ῥωσσία, ἡ ὁποία εἶναι μία ἐκ τῶν τριῶν προστατῶν τῆς Ἑλλάδος Δυνάμεων. Τὸ γεγονός τοῦτο κατὰ τὴν γνώμην μας παραβιάζει τὰς ἀρχὰς τῆς ἀλληλεγγύης, τὰς ὁποίας ἐν τῇ κοινῇ συμφέροντι δέον νὰ τηρῶσιν ἡ Ῥωσσία, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἀγγλία». (Ῥωσ. Διπλ. Βιβλος ἔκδ. 1922).

Ἄλλὰ τὰ πράγματα δὲν σταματοῦν ἕως ἐδῶ. Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας ἀποστέλλει εἰς τὸν Ῥιμπὼ διὰ τοῦ ἐν Παρισίοις πρεσβευτοῦ του ἐντονωτάτην διαμαρτυρίαν, ἀφορμὴν λαμβάνων, καθ' ἃ ἔλεγεν, ἐκ πληροφοριῶν τῆς Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως, καθ' ἃς ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις ἐσκέπτετο νὰ ζητήσῃ τὴν παραίτησιν τοῦ Κωνσταντίνου, ἀποβιβάζουσα μάλιστα στρατεύματα εἰς Ἀθήνας, διὰ νὰ ἐξαναγκασθῇ νὰ ὑποκύψῃ ὁ Βασιλεὺς.

Ὑπεθυμίζε διὰ τῆς διαμαρτυρίας ταύτης ὁ Ἄγγλος Ὑπουργός, ὅτι ἡ ἀπόφασις τῆς τελευταίας συνδιασκέψεως τοῦ Λονδίνου ἦτο ὅτι μόνον δι' εἰρηλικῶν μέσων θὰ ἐξεθρονίζετο ὁ Βασιλεὺς καὶ μόνον ἂν οὗτος ἤρνεϊτο νὰ παραιτηθῇ θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ στεγνὸς ἀποκλεισμός. Καὶ ἐδέχθη μὲν ἡ Συνδιάσκεψις ν' ἀποβιβάσθουν στρατεύματα εἰς τὸν Ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου, ἀλλὰ καὶ τοῦτο προὔπεθετεν ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς θὰ ἐπεχειρεῖ ἐχθρικός κινήσεις πρὸ πάσης ἀποβάσεως.

Ἐπὶ πλέον ἡ αὐτὴ διαμαρτυρία περιεῖχε καὶ τὴν πληροφορίαν, ὅτι ἡ Ἀγγλικὴ Κυβέρνησις πιέζεται πολὺ ἀπὸ τὴν Ῥωσσίαν, ἡ ὁποία ζητεῖ νὰ μὴ ἐπιτρέπηται ὅπως αἱ στρατιωτικαὶ μας ἀνάγκαι θυσιάζονται εἰς πολιτικὰς βλέψεις. Καὶ προσέθετεν ὅτι ἡ Ἰταλία καὶ ἡ Σερβία διὰ διαφόρους λόγους ἀντιτάσσουν ἀντιγνωμίας κατὰ τοῦ ἐξαναγκασμοῦ τοῦ Βασιλέως νὰ παραιτηθῇ.

Ἐν τέλει παρεκαλεῖτο ὁ Ἄγγλος ἐν Παρισίοις πρεσβευτής, ὅπως καταβάλῃ κάθε προσπάθειαν διὰ νὰ παραδεχθῇ ὁ Ῥιμπὼ τὴν λύσιν, τὴν ὁποίαν προέτεινε διὰ τοῦ πρὸς τὸν Ἑλλιστ τηλεγραφήματός του, ὅπως ἀπομακρυνθῇ ὁ Κωνσταντῖνος τοῦ Θρόνου διὰ τὴν περίοδον τοῦ πολέμου, ὅποτε θὰ ἀνεπληροῦτο ἀπὸ ἓνα ἐκ τῶν υἱῶν του, ὁ ὁποῖος θὰ ἀνεκηρύσσετο Ἀντιβασιλεὺς.

Εἰς τὴν σοβαρὰν ταύτην ἀγγλικὴν διακοίνωσιν ἀπήντησεν ὁ Γάλλος πρωθυπουργὸς Ῥιμπὼ «ὅτι τὰ λαμβανόμενα μέτρα ἀπολύτως ἀναγκαῖα θὰ ἠγγυῶντο τὴν τάξιν καὶ τὴν ἀσφάλειαν περισσότερον ἀπὸ μίαν ὑπαναχώρησιν, τὴν ὁποίαν ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις δὲν ἦτο διατεθειμένη νὰ κάμῃ».

Ἄλλὰ τὴν ἐπομένην νέα διακοίνωσις τῆς Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως

πρὸς τὴν Γαλλίαν, πού εἶχεν αὐτολεξεῖ ὡς ἐξῆς: «Ἐὰν ἀφινώμεθα νὰ παρασυρθῶμεν εἰς νέας στρατιωτικὰς περιπλοκάς ἐν Ἑλλάδι, εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑποτιμῶμεν οὐδὲ ἐπ' ἐλάχιστον τὴν σοβαρότητα τῆς καταστάσεως, ἣτις θὰ προκύψῃ. Ἡδὴ ἡ Σερβία εἶναι λίαν δυσηρεστημένη καὶ ὁ ἠθικὸς κλονισμὸς θὰ ἦτο ἀπείρως μέγας, ἐὰν αὕτη ἐξήρχετο τοῦ πολέμου. Ἡ Ῥωσσία διαμαρτύρεται διὰ τὰς Ἰταλικὰς ἐνεργείας ἐν Ἀλβανίᾳ. Δὲν πρόκειται περὶ ὑπαναχωρήσεως, ἀλλ' ἀπλούστατα περὶ ἐγκαταστάσεως μιᾶς φιλικῆς Κυβερνήσεως ἐν Ἀθήναις, μὲ σύγχρονον ἀποφυγὴν πάσης ἐνδεχομένης ῥήξεως». (Ντριῶ «Διπλ. Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος», Τόμ. ὅς).

Ἄλλ' ὁ Ῥιμπὼ δὲν ἦτο ποσῶς διατεθειμένος νὰ ἀπομακρυνθῇ ἐκ τοῦ καταστρωθέντος σχεδίου καὶ «μόνον πρὸς ἀποφυγὴν σοβαρῶν δυσχερειῶν μὲ τὴν Ἀγγλικὴν Κυβέρνησιν» συνεβούλευσε τὸν Ζωννάρ νὰ μὴ ἀποβιάσῃ στρατεύματα εἰς τὸν Πειραιᾶ καὶ τὸν Ἰσθμόν, ἐκτὸς ἐὰν παραστῇ ἀνάγκη.

Ἐξ ἄλλου ὁ Ἄγγλος Ἰπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἐτηλεγράφησε πρὸς τὸν ἐν Ἀθήναις Ἀγγλον πρεσβευτὴν Ἐλλιοτ, καὶ τὸν κατέστησεν ἐνήμερον ὄλης τῆς ὡς ἄνω διαμαρτυρίας, ἵνα τὴν ἐπαναλάβῃ πρὸς τὸν Ζωννάρ. Τοῦτο καὶ ἐγένετο.

Ὁ καθένας θὰ ὑπολογίξῃ τῆ-στενοχώρια πού ἐδοκίμαζε τὸ Καὶ Ντορσέ ἐκ τῆς στάσεως ταύτης τῆς Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως. Ἐὰν ἐγκαίρως εἶχεν ὑπολογίσῃ ταύτην, ἀσφαλῶς δὲν θὰ ἔφθανεν ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις ἐκεῖ πού ἔφθασεν. Ἄλλ' εἶχεν ἐκτεθεῖ τρομερὰ, καὶ ἐκινδύνευε τὸ κύρος τῆς, δηλαδὴ τὸ εἶναι τῆς, τόσον ἀπέναντι τῶν συμμάχων τῆς, ὅσον καὶ ἀπέναντι τῆς γαλλικῆς κοινῆς γνώμης.

Ὁ γαλλικὸς λαὸς εἶχε τελειώσει νὰ γίνῃ τρομερὰ εὐαίσθητος δι' ὅ,τι ἀπέβλεπε τὴν Ἑλλάδα. Ἴσως καμμιά ξένη Δύναμις, κατὰ τὸ διάστημα τοῦ πολέμου, νὰ ἀπησχόλησε τόσον πολὺ τὸν γαλλικὸν τύπον ὅσον ἡ Ἑλλάς. Ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ μεγάλης Δυνάμεως, ἢ περὶ Δυνάμεως ἐκ τῆς στάσεως τῆς ὁποίας θὰ ἐξήρτατο ἡ τελικὴ ἔκβασις τοῦ πολέμου, δὲν θὰ ἐγράφοντο περισσότερα.

Ἔτσι ἐξηγεῖται καὶ τὸ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου μῖσος τῆς γαλλικῆς κοινῆς γνώμης κατὰ τῆς ἐπισήμου Ἑλλάδος, πού ἤμπόδιζε τὴν νίκην!! Ἡ ἐπιρροή πού ἐξήσκει αὕτη ἐπὶ τῆς Κυβερνήσεως ἦτο ἀληθινὰ μεγάλη καὶ ἐξαιρετικὴ.

Ἀσφαλῶς ἦτο ἡ μεγαλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλην ξένην Δύναμιν. Πλήρης παρανόησις τῆς ἐννοίας τῆς ἐλευθερίας, πού ἔτσι ὁδηγεῖ πρὸς τὴν ἀναρχία καὶ τὴν ἀποσύνθεσιν. Τὰ μεγαλύτερα, συχνὰ δὲ καὶ τὰ λεπτότερα διπλωματικὰ ζητήματα ἔφθαναν νὰ συζητοῦνται στοὺς δρόμους. Ἴσως νὰ εἶναι καὶ τοῦτο ἓνα ἀπὸ τὰ αἷτια τῆς τελευταίας γαλλικῆς καταρρεύσεως. Ἔπασσε γιὰ τὴν ἐλευθερία, ἀλλ' ἀσφαλῶς, ὄχι γιὰ νὰ τὴν ἐξασφαλίσῃ, ἀλλὰ γιὰ νὰ τὴν χάσῃ.

Τὸ Γαλλικὸν σχέδιον, ἢ εἰς Ἀθήνας ἀφίξις καὶ αἱ ἐνέργειαι τοῦ Ζωννάρ.

Κατὰ ταῦτα ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις παρ' ὄλην τὴν ἰσχυρὰν ἀντίδρασιν ποῦ συνήντησεν ἐκ μέρους ὄλων τῶν συμμάχων τῆς ἀπεφάσισε νὰ προβῆ εἰς τὸ διαγραφῆν παρ' αὐτῆς σχέδιον, μὲ ὄλας τὰς λεπτομερείας του, ποῦ κατέλληγεν εἰς τὴν ἐκθρόνισιν τοῦ Κωνσταντίνου, καὶ τὴν εἰς Ἀθήνας ἐγκατάστασιν τοῦ Βενιζέλου.

Τὴν μόνην τροποποίησιν τοῦ γαλλικοῦ σχεδίου ποῦ ἔκαμεν ὁ Ζωννάρ, σύμφωνα ἄλλως τε πρὸς τὴν συμβουλὴν τοῦ Ῥιμπώ, ἦτο ποῦ δὲν ἀπεβίβασεν ἀμέσως καὶ μέχρις ἐπιδόσεως τοῦ τελεσιγράφου, στρατεύματα εἰς τὸν Πειραιᾶ. Ὅλα τὰ ἄλλα ἐξετελέσθησαν ὅπως ἀνωτέρω περιγράφονται.

Ἄλλ' ἔπρεπεν ὁ Ζωννάρ νὰ ἐπικοινωνήσῃ καὶ μὲ τὴν Κυβέρνησιν. Ἐδῶ πρέπει νὰ προστεθῆ, ὅτι εἰς τὴν συνδρομὴν τοῦ Ζαΐμη ὑπελόγιζε πολὺ ὁ Ζωννάρ. Καὶ ὄφειλε νὰ ὑπολογίξῃ, ἔπειτα ἀπὸ τὰς δυσχερείας ποῦ συνήντα ἐκ τῆς ἰδίας του παρατάξεως. Γιὰ νὰ ἀποφύγῃ ὁ Ζωννάρ κάθε σοβαρὰν ἀντίστασιν, τοῦ ἐχρειάζετο ὁ ἄνθρωπος τῶν συμβιβασμῶν καὶ τῆς συμφιλιώσεως, ἀλλὰ καὶ ὁ ἄνθρωπος χωρὶς τόλμην. Αὐτὸς ἀκριβῶς ἦτο ὁ Ζαΐμης, ὁ ὁποῖος μὲ τίς ἰδιότητές του αὐτές, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ κύρος του καὶ τὴν ὀρθόνοιαν ποῦ εἶχε, θὰ μετέπειθε τὸν Κωνσταντῖνον, ἐὰν ἐσκέπτετο οὗτος ν' ἀντισταθῆ.

Ἐσκέφθη ὁ Ζωννάρ νὰ μὴ ὑποβάλῃ συγχρόνως ὄλας τὰς ἀξιώσεις του πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν πρώτην συνάντησιν, ποῦ θὰ εἶχε μὲ τὸν Ζαΐμην, νὰ δώσῃ εἰς αὐτὸν μόνον τὰς δύο διακοινώσεις του τὰς σχετικὰς μὲ τὸν ἔλεγχον τῆς συγκομιδῆς τοῦ Θεσσαλικοῦ αἴτου, καὶ τὴν ἐνίσχυσιν τῶν φυλακίων εἰς τὸν Ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου. Τὴν τελεσιγραφικὴν διακοίνωσιν διὰ τὴν ἐκθρόνισιν θὰ εἶδεν τὴν ἐπαύριον.

Διὰ νὰ ἔλθῃ ὅμως εἰς ἐπαφὴν ὁ Ζωννάρ μὲ τὴν Κυβέρνησιν ἐχρησιμοποίηθη πάλιν ὁ Ῥοβέρτος Δαυῖδ, ὁ ὁποῖος συνηντήθη καὶ συνωμίλησε μὲ τὸν Ζαΐμην τὴν πρωτὰν τῆς 28ης Μαΐου/9 Ἰουνίου 1917, καὶ ἔμειναν σύμφωνοι ὅπως οὗτος συναντηθῆ μὲ τὸν Ζωννάρ τὸ ἀπόγευμα τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐπὶ τοῦ γαλλικοῦ καταδρομικοῦ «Μπρουῆξ».

Ἡ ἐπὶ τοῦ καταδρομικοῦ συζήτησις διεξήχθη εἰς ὕψος καὶ τόνον φιλικόν. Κατὰ ταύτην περιωρίσθη ὁ Ζωννάρ νὰ ἐπιδώσῃ τὰς δύο ὡς ἄνω διακοινώσεις. Καὶ ἀπέφυγε νὰ κάμῃ γνωστὰς εἰς τὸν Ζαΐμην τὰς διαθέσεις τῶν Δυνάμεων, λέγων ὅτι ἀνέμενε καὶ νεωτέρας ὁδηγίας ἐκ Παρισίων. Ἐκ τῆς συζητήσεως ταύτης ὁ Ζαΐμης ἀπέμεινεν αισιόδοξος.

Ἀπεφασίσθη ἐν τέλει ἡ συζήτησις νὰ συνεχισθῆ τὴν ἐπομένην τὸ πρωτὸν 29 Μαΐου/10 Ἰουνίου 1917. Ὁ Ζωννάρ αὐτὴν τὴν φορὰν μετεχειρίσθη τὸνον βαρύτερον καὶ ἐπέδωκε πρὸς τὸν Ζαΐμην, ἐξ ὀνόματος τῶν τριῶν προστατίδων Δυνάμεων, τὴν τελεσιγραφικὴν νόταν, διὰ τῆς ὁποίας ἐκαλεῖτο

ὁ Κωνσταντῖνος νὰ υποβάλλῃ τὴν παραίτησίν του ἐντὸς 24 ὡρῶν, διότι παρεβίασε τὸ Σύνταγμα !!, διὰ τὴν τήρησιν τοῦ ὁποίου αὐταὶ εἶχον ἐγγυηθῆ!!

Τὸν Κωνσταντῖνον δὲν θὰ διεδέχετο ὁ Διάδοχος, ἀλλ' ὁ δευτερότεκος υἱὸς τοῦ Βασιλέως Ἀλέξανδρος.

Καὶ τὸ Σύνταγμα, διὰ τὴν παραβίασιν τοῦ ὁποίου ἐκαλεῖτο ν' ἀπέλθῃ ὁ Κωνσταντῖνος, τί γίνεται ;

Διὰ τῆς ἰδίας νότας ἐζητεῖτο ἢ ἐξ Ἀθηνῶν ἀπομάκρυνσις ὠρισμένων προσώπων ποῦ εἶχαν γίνῃ ὑποπτα εἰς τὴν Ἀντάντ, δηλαδὴ εἰς τὸν Βενιζέλον, ὅπως λ. χ. ἦσαν οἱ Γούναρης, Δούσμανης, Μεταξᾶς, κλπ. Ὁ Ζαΐμης αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἐπεκαλέσθη τὸ Σύνταγμα, τὸ ὁποῖον ἀσφαλῶς δὲν ἐπέτρεπε τὰς ἀκουσίας ταύτας μετακινήσεις. Ἀλλ' ἐλησμόνησε ποῦ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τὸ Σύνταγμα δὲν παρεβιάζετο εἰς βᾶρος τῆς πολιτικῆς ποῦ ἐπέβαλον οἱ ξένοι ἀλλὰ πρὸς ἐξυπηρέτησιν αὐτῆς. Ἄρα ἠδύνατο νὰ παραβιασθῆ.

Ἡ διακοίνωσις αὕτη συνωδεύετο ἀπὸ ὠρισμένας δηλώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας αἱ προστάτιδες Δυνάμεις δὲν ἐπεδίωκον τὴν ἔξοδον τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος, οὔτε νὰ ἐπαναφέρουν τὸν Βενιζέλον εἰς τὴν ἐξουσίαν. Ἀφ' οὗ πραγματοποιηθῆ, ἔλεγον, ἢ ἐλληνικῆ ἐνότητος, ἢ κυβερνήσεως τῆς Θεσσαλονίκης θὰ θεωρηθῆ ὡς διαλυθεῖσα, καὶ ἀργότερα μόνον διὰ τῆς συνταγματικῆς καὶ νομίμου ὁδοῦ θὰ ἐκλέξῃ ὁ ἐλληνικὸς λαὸς τὴν κυβερνήσιν τῆς ἐμπιστοσύνης του. Ἐπὶ πλέον ὑπέσχοντο γενικὴν ἀμνηστειάν διὰ τὰ πολιτικὰ ἀδικήματα, πλήρη ἐλευθερίαν δι' ἔλους τοὺς πολίτας, καὶ ἀπόλυτον ἀσφάλειαν ὑλικὴν καὶ ἠθικὴν, ἀνεξαρτήτως κομματικῶν ἀποχρώσεων.

Ἐν περιπτώσει ὅμως ἀντιστάσεως, ἔλεγεν ὁ Ζωννάρ, ἢ καταστολὴ θὰ εἶναι ἀμειλικτος, θὰ προκηρυχθῆ ἀμέσως ἡ Δημοκρατία (φαίνεται ποῦ ἡ Δημοκρατία ἦτο τὸ φόβητρον) καὶ θὰ ἐπανεέλθῃ ὁ Βενιζέλος (τὸ ἄλλο φόβητρον).

Δὲν παρελείφθη οὔτε ἡ ἀπειλὴ τοῦ βομβαρδισμοῦ τῶν Ἀθηνῶν, ἢ ὁποία συνεδέθη μὲ τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἀρράς, ποῦ ἦτο ἡ ἰδιαιτέρα πατρις τοῦ Ζωννάρ, ὁ ὁποῖος φέρεται εἰπῶν: «Ὅσον ὀδυνηρὰ καὶ ἂν εἶναι διὰ τὴν γαλλικὴν καρδίαν ἢ σκέψις νὰ διατάξῃ τὸν βομβαρδισμόν κατὰ μᾶς ἱστορικῆς πόλεως, ὡς εἶναι αἱ Ἀθῆναι ἐν τούτοις ἂν, λόγῳ ἀντιστάσεως, εὐρεθῶ εἰς τὴν ἀνάγκην, θὰ φθάσω μέχρι τοῦ νὰ μεταβάλω τὰς Ἀθῆνας εἰς νέον Ἀρράς». (Ντρώ: «ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος» σελ. 165).

Ἡ πληροφορία καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς διακοίνώσεως ταύτης ἀστραπιαίως διεδόθη παντοῦ καὶ εἰς τὰς ἀπωτέρας συνοικίας. Ἡ ἐξ αὐτῆς κατήφεια ἦτο βαθυτάτη. Ἀλλ' ἀμέσως ἐγένετο καὶ ἡ παρατήρησις, ὅτι τὸ τελεσίγραφον τοῦτο ἐπεδόθη καὶ ἔφερε χρονολογίαν 29 Μαΐου 1917, ποῦ ἦτο ἡ ἐπέτειος τοῦ θανάτου τοῦ τελευταίου Αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου τοῦ Κωνσταντῖνου Παλαιολόγου, ὅστις ἔπεσε τὸ 1453 στὰς ἐπάλξεις τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὅποια μοιραία σύμπτωσις. Ἀλλὰ καὶ ὁποία θλιψὶς διὰ τὸν ἐλληνικὸν λαόν, ὅταν οὗτος ἐβλεπεν, ὅτι κατὰ τὴν ἐπέτειον τοῦ 1917

παρηγείτο τοῦ Θρόνου τῶν Ἑλλήνων ἐκεῖνος, γιὰ τὸν ὁποῖον ἡ φυλὴ μας ὠνειρεύετο, πὺ θὰ ἀπεμακρύνετο τούτου μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ μεταβῆ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν νὰ στεφθῆ στὴν Ἁγία Σοφία ὡς Αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου καὶ νὰ συνεχίσῃ τὸ ἔργον τῶν Παλαιολόγων.

Αὕτῃ ἦτο ἡ μεγάλη ἰδέα, ὅπως τὴν ὠνομάσαμεν, εἰς τὴν ὁποῖαν ἔλοι μας βαθεῖα ἐπιστέψαμεν. Ἐκεῖ ἐπήγαιεν ὁ νοῦς ἑλων μας, ὅταν βλέποντας ποδοπατημένη ἀπὸ βαρβάρους τὴν ἐθνικὴν μας κληρονομίαν ἐλέγαμε γιὰ 500 χρόνια καὶ πλέον: «δὲν πειράζει, πάλι μὲ χρόνια μὲ καιροὺς, πάλι δικὰ μας θὰ εἶναι». Αὐτὸ ἦτο τὸ ὄνειρον τῆς φυλῆς. Γι' αὐτὸ τοῦ ἔδωκεν αὐτῇ καὶ σύσσωμος μάλιστα τὸ ὄνομα «Κωνσταντῖνος». Ἀλλὰ τὸ ὄνειρο αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἡμέραν αὐτὴ ἐσβυνε γιὰ πάντα. Ἡ στιγμή τῆς πραγματοποιήσεώς του, πὺ θὰ ἦταν τὸ τέλος τοῦ μεγάλου ἐκείνου πολέμου, μᾶς ἐξέφυγεν ὀριστικῶς. Ὅλοι μας, ποῖος λίγος, ποῖος πολὺ ἔχουμε εὐθύνας γι' αὐτό, ἀλλ' ὁ ὀλιγώτερος ὑπεύθυνος, ἀσφαλῶς δὲν ὑπῆρξεν ἐκεῖνος, πὺ ἐκαλεῖτο ἀπὸ ἑλούς μας γιὰ νὰ τὸ πραγματοποιήσῃ.

Ὅλοι μας ἐσκεπτόμεθα πὺ ἦταν ἐνδεχόμενον νὰ πέσῃ στὴν πολεμικὴν προσπάθειαν τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ ὁνείρου τῆς φυλῆς, ὅπως ἔπεσεν ὁ ὀμῶνυμός του. Κανεὶς ὅμως δὲν ἐσκέφθηκε πὺ θὰ ἔπεφτε ἄθελα καὶ ἄκριτα, ἀποφεύγοντας τὴν πραγματοποίησίν του.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΤΟΜΟΥ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΕΙΣ ΤΟΝ ΕΚΤΥΠΟΥΜΕΝΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ ΤΟΜΟΝ

- Τὸ σχέδιον τοῦ Μεταξᾶ, τὸ Συμβούλιον τοῦ Στέμματος, ἡ ἀναληφθεῖσα ὑποχρέωσις τῶν ἀρχηγῶν, ἡ ἐκθρόνισις τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἡ ἐξ Ἑλλάδος ἀναχώρησις του.
- Ἡ δημοτικότης τοῦ Κωνσταντίνου, ἡ ἐπάνοδός του εἰς τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Στρατοῦ καὶ πῶς κατῆλθε τοῦ Θρόνου του.
- Ἡ ἐντύπωσις ἐκ τῆς ἐκθρονίσεως καὶ ἡ ἀνακοίνωσις εἰς τὸν Ἑλληνικὸν Λαόν.
- Ἡ κατάκτησις τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἡ ἐγκατάστασις τοῦ Βενιζέλου στὰς Ἀθήνας.
- Αἱ προσωπικαὶ μου σκέψεις καὶ ἡ ἀγόρευσις τοῦ Βενιζέλου.
- Ἡ κεκαλυμμένη Δικτατορία.
- Ἡ Στρατιωτικὸς Νόμος.
- Ἡ στάσις τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπέναντι τοῦ Βενιζέλου.
- Ἡ ἐξ Ἑλβετίας ἀντεθνικὴ κίνησις καὶ ἡ θλιβερὰ στάσις τῶν Φιλελευθέρων.
- Ἐπεβάλλετο πολιτικὴ κατευνασμοῦ.
- Τὸ Βενιζελικὸν ἐσωτερικὸν πρόγραμμα.
- Αἱ ἐκτοπίσεις καὶ αἱ φυλακίσεις.
- Ἡ Λογοκρισία.
- Ἡ Νόμος περὶ δυσμενείας κατὰ τοῦ καθεστώτος.
- Ἡ ἀπολογία τοῦ Ῥέπουλη καὶ τὸ φιλὶ τοῦ Βενιζέλου.
- Ἡ γενικὴ ἐπιστράτευσις, ἡ κατ' αὐτῆς ἀντίδρασις καὶ αἱ νίκαι τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ.
- Ἡ κατάληψις τῆς Σμύρνης.
- Ἡ Ἑλληνικὸς Στρατὸς εἰς τὴν Οὐκρανίαν καὶ αἱ ἐργασίαι τῆς Βουλῆς.
- Ἐξωτερικὴ Πολιτικὴ 1917 - 1920
- Αἱ διαπραγματεύσεις μὲ τὴν Ἰταλίαν.
- Τὸ Βορειοηπειρωτικὸν ζήτημα.
- Αἱ συνθήκαι Νεῖγὺ καὶ Σεβρών.
- Ἡ ἀπόπειρα κατὰ τοῦ Βενιζέλου.

Αἱ ἐκλογαί.

Τὸ διάγγελμα τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἡ στάσις τῶν Δυνάμεων τῆς Ἀντάντ καὶ τὸ σπάσιμον τῆς Συμμαχίας.

Ἡ Ἐξωτερικὴ Πολιτικὴ τοῦ Ἀντιβενιζελισμοῦ.

Ἡ στάσις τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰταλίας, ἡ Συνδιάσκεψις τοῦ Λονδίνου τῆς 21ης Φεβρουαρίου 1921 καὶ ἡ Γ' ἐν Ἀθήναις Ἐθνικὴ τῶν Ἑλλήνων Συνέλευσις.

Ἡ πρόσκλησις τοῦ Γούναρη εἰς τὸ Λονδίνον καὶ αἱ νέαι προτάσεις εἰρήνης. Καὶ ἄλλη μεροληψία τῶν Συμμάχων ὑπὲρ τῶν Τούρκων. Ἡ συνέχεια τῶν Ἐπιχειρήσεων καὶ αἱ δηλώσεις τοῦ Λούδ Τζώρτζ.

Ἡ διπλωματικὴ ὁδὸς καὶ ὁ πόλεμος τῶν δύο Πολιτισμῶν.

Ἡ Διάσκεψις τῶν Παρισίων τῆς 22ας Μαρτίου 1922.

Ἐο ἀντίκτυπος ποῦ ὑφίστατο ἡ ἐσωτερικὴ κατάστασις ἐκ τῆς στρατιωτικῆς κρίσεως.

Ἡ συνάντησίς μου μὲ τὸν Νικόλαον Στράτον τῆς 22ας Μαΐου 1922.

Αἱ μελετηθεῖσαι Ἐπιχειρήσεις κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Τὸ κίνημα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Ἡ Μικρασιατικὴ καταστροφή.

Ἐο σχηματισμὸς τῆς Κυβερνήσεως Τριανταφυλλάκου.

Οἱ ἐκ Τουρκίας πρόσφυγες.

Ἡ ἐπανάστασις Πλαστήρα.

Τὰ πρῶτα μέτρα ποῦ ἔλαβεν ἡ Ἐπανάστασις.

Τὰ πρὸ τῆς συγκλήσεως τοῦ Στρατοδικείου.

Αἱ ξένοι Κυβερνήσεις ὑπὲρ τῶν κατηγορουμένων Πολιτικῶν ἀνδρῶν.

Ἡ ἐντύπωσις ἐκ τῶν τυφεκισμῶν.

Ἡ δίωξις τοῦ Πρίγκηπος Ἀνδρέου.

Ἡ στάσις τοῦ Βενιζέλου κατὰ τὴν δίκην καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἔξ.

Ἡ ἄτοπος ἐκθρόνισις τοῦ Γεωργίου Β' καὶ αἱ Ὑπηρεσίαι τῆς Ἐπαναστάσεως.

Ἐο κακὸς Σύμβουλος Παπανδρέου.

Ἐο Θάνατος τοῦ Κωνσταντίνου.

Ἡ Συνθήκη τῆς Λωζάνης.

Τὸ συμπέρασμα.